

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji
Instytut Nauk Prawnych

Kamila Chmiel

Nr albumu 133 952

Status prawny małoletniego spadkobiercy
w polskim prawie spadkowym

Praca doktorska napisana na
seminarium z prawa cywilnego
pod kierunkiem
dr hab. Hanny Małgorzaty Witczak, prof. KUL

Lublin 2023

Spis treści

Wykaz skrótów	5
Wprowadzenie	7
Rozdział I. Status prawny małoletniego na obszarze prawa prywatnego	14
1.1. Małoletni i <i>nasciturus</i> w prawie rzymskim.....	14
1.2. Pojęcie „małoletni” w polskim prawie cywilnym. Uwagi historyczne i stan <i>de lege lata</i> 17	
1.2.1. Małoletni w przepisach dekretów Prawo osobowe, Prawo rodzinne, Prawo spadkowe oraz Kodeksu rodzinnego z 1950 r.....	17
1.2.2. Pojęcie „małoletni” w obowiązującym stanie prawnym. Małoletność jako przeciwieństwo pełnoletności.....	21
1.2.3. Małoletni a nieletni i młodociany. Uwagi na tle innych gałęzi prawa.....	24
1.3. Zakres prawnej samodzielności małoletniego.....	28
1.3.1. Małoletni do 13 roku życia.....	28
1.3.2. Małoletni po ukończeniu 13 roku życia.....	30
1.4. Reprezentacja małoletniego.....	37
1.4.1. Istota przedstawicielstwa ustawowego.....	37
1.4.2. Przedstawiciel ustawy małoletniego.....	43
1.4.2.1. Reprezentacja małoletniego pozostającego pod władzą rodzicielską.....	43
1.4.2.2. Reprezentacja małoletniego niepozostającego pod władzą rodzicielską.....	47
1.4.2.3. Ustanowienie reprezentanta dziecka dla małoletniego.....	50
1.4.3. Ustawowe wyłączenia dopuszczalności reprezentacji małoletniego przez przedstawiciela ustawowego.....	51
1.5. Rola przedstawiciela ustawowego w dokonywaniu czynności prawnych przez albo w imieniu małoletniego.....	53
1.5.1. Dokonywanie czynności prawnych <i>inter vivos</i>	53
1.5.1.1. Reprezentacja małoletniego nieposiadającego zdolności do czynności prawnych.....	53
1.5.1.2. Reprezentacja małoletniego posiadającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych 55	
1.5.2. Dokonywanie czynności prawnych <i>mortis causa</i>	56
1.6. Reprezentacja małoletniego przez pełnomocnika.....	60
1.6.1. Ratio legis pełnomocnictwa dla małoletniego.....	60
1.6.2. Ustanowienie pełnomocnika dla małoletniego.....	62
Rozdział II. Status prawny małoletniego spadkobiercy do otwarcia spadku	67
2.1. Pojęcie otwarcia spadku.....	67
2.2. Ocena statusu prawnego małoletniego spadkobiercy w kontekście pozytywnych przesłanek dziedziczenia.....	70
2.2.1. Zdolność do dziedziczenia.....	70
2.2.1.1. Zdolność do dziedziczenia jako refleks zdolności prawnej.....	70
2.2.1.2. Zdolność do dziedziczenia <i>nasciturusa</i>	72
2.2.2. Testamentowy tytuł powołania do dziedziczenia.....	76
2.2.2.1. Powołanie małoletniego spadkobiercy do dziedziczenia oraz inne rozrządzenia testamentowe.....	76
2.2.2.2. Ważność i skuteczność testamentu oraz powołania do spadku.....	98
2.2.3. Powołanie do dziedziczenia z ustawy.....	110
2.2.3.1. Uwagi wprowadzające.....	110
2.2.3.2. Małoletni jako spadkobierca grupy pierwszej.....	113
2.2.3.2.1. Uwagi ogólne.....	113

2.2.3.2.3. Dziedziczenie po ojcu.....	122
2.2.3.2.4. Małoletni jako przysposobiony.....	138
2.2.3.3. Małoletni jako spadkobierca grupy trzeciej.....	145
2.2.3.4. Małoletni jako pasierb spadkodawcy.....	147
2.3. Status prawny małoletniego spadkobiercy a negatywne przesłanki nabycia spadku.....	150
2.3.1. Uwagi ogólne.....	150
2.3.2. Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia.....	150
2.3.2.1. Uwagi ogólne.....	150
2.3.2.2. Małoletni jako strona umowy o zrzeczenie się dziedziczenia.....	156
2.3.2.3. Elementy treści umowy o zrzeczenie się dziedziczenia a jej skutki i prawna doniosłość względem małoletniego. Forma szczególna umowy o zrzeczenie się dziedziczenia jako sposób ochrony małoletniego.....	167
Rozdział III. Zmiana statusu prawnego małoletniego spadkobiercy po otwarciu spadku do działu spadku.....	188
3.1. Tymczasowe nabycie spadku przez małoletniego spadkobiercę.....	188
3.2. Odpowiedzialność małoletniego za długi spadkowe od otwarcia do przyjęcia spadku.....	189
3.3. Realizacja przez małoletniego uprawnienia kształtującego do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku.....	192
3.3.1. Wykonanie uprawnienia przez małoletniego nieposiadającego zdolności do czynności prawnych i ograniczonego w zdolności do czynności prawnych.....	192
3.3.1.1. Wykonanie uprawnienia przez małoletniego do 13 roku życia.....	192
3.3.1.2. Wykonanie uprawnienia przez małoletniego posiadającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych.....	194
3.3.2. Termin do wykonania uprawnienia kształtującego do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku.....	196
3.3.2.1. Stan sprzed dnia 15 listopada 2023 r.....	196
3.3.2.2. Stan de lege lata. Zmiany w przedmiocie terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku wprowadzone ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. – o zmianie ustawy Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw.....	205
3.3.3. Treść i forma oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku.....	208
3.4. Odpowiedzialność małoletniego spadkobiercy za długi spadkowe od przyjęcia do działu spadku.....	211
3.5. Udokumentowanie praw do spadku.....	217
3.5.1. Uwagi wprowadzające.....	217
3.5.2. Ustalenie kręgu spadkobierców na podstawie tytułu lub tytułów powołania do dziedziczenia.....	221
3.5.3. Status małoletniego spadkobiercy w kontekście negatywnych przesłanek dziedziczenia.....	223
3.5.3.1. Uwagi wprowadzające.....	223
3.5.3.2. Uznanie małoletniego spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia.....	228
3.5.3.2.1. Dopuszczenie się umyślnie ciężkiego przestępstwa przeciwko spadkodawcy.....	228
3.5.3.2.2. Czyny małoletniego spadkobiercy skierowane przeciwko swobodzie testowania jako przyczyna niegodności dziedziczenia.....	245
Rozdział IV. Dział spadku z udziałem małoletniego.....	249
4.1. Uwagi ogólne.....	249
4.2. Umowny dział spadku z udziałem małoletniego.....	250
4.3. Sądowy dział spadku z udziałem małoletniego.....	253
4.3.1. Wniosek o dział spadku w imieniu małoletniego.....	253
4.3.2. Wydzielenie schedy spadkowej.....	257
4.4. Odpowiedzialność małoletniego za długi spadkowe po działu spadku.....	261

Rozdział V. Uprawnienie małoletniego do zachowku.....	263
5.1 Ratio legis instytucji zachowku.....	263
5.2. Wysokość zachowku dla małoletniego.....	267
5.3. Małoletni jako osoba uprawniona lub zobowiązana z tytułu zachowku.....	278
5.4. Pozbawienie małoletniego prawa do zachowku.....	289
Zakończenie.....	299
Wykaz aktów prawnych.....	307
Wykaz orzeczeń.....	310
Bibliografia.....	319

Wykaz skrótów

APA	American Psychiatric Association
Dz. U.	Dziennik Ustaw
EKPC	Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3,5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r., nr 61, poz. 284)
EPS	europejskie poświadczenie spadkowe
ICD	International Classification of Diseases
k.c.	ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2023 r., poz. 1610)
k.k.	ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn.: Dz. U. z 2022 r., poz. 1138)
k.p.	ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (tekst jedn.: Dz. U. z 2023 r., poz. 1465)
k.p.c.	ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2023 r., poz. 1550)
k.r.o.	ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 1359 z późn.zm.)
Niepubl.	niepublikowane
NSA	Naczelny Sąd Administracyjny
ONSA	Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego
OSNC	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna (od 1962 r. do końca 1994 r. OSNCP)
OSNCP	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
OSNP	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Pracy (od 1994 r. do początku 2003 r. – OSNAP)
OSPİKA	Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych

p.a.s.c.	ustawa z dnia 28 listopada 2013 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2023 r., poz. 1378)
pr.not.	ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie (tekst jedn.: Dz. U. z 2022 r., poz. 1799)
pr.spadk.	dekret z dnia 8 października 1946 r. – Prawo spadkowe (Dz. U. nr 60, poz. 328)
publ.	publikowane
SA	Sąd Apelacyjny
SO	Sąd Okręgowy
SN	Sąd Najwyższy
u.f.r.	ustawa z dnia 26 stycznia 2023 r. o fundacji rodzinnej (Dz. U. poz. 326)
u.l.n.	ustawa z 25 czerwca 2015 r. o leczeniu niepłodności (tekst jedn.: Dz. U. 2020 r., poz. 442)
u.p.n.	ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (tekst jedn.: Dz. U. z 2018 r., poz. 969)
USC	Urząd Stanu Cywilnego
u.w.r.n.	ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz. U. poz. 1700)
WHO	World Health Organisation
WPA	World Psychiatric Association
WSA	Wojewódzki Sąd Administracyjny
ZawLekU	ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodzie lekarza i lekarza dentysty (tekst jedn.: Dz. U. z 2023 r., poz. 1516)

Wprowadzenie

Prawo spadkowe ma realizować liczne cele, w tym między innymi zapewnić po śmierci spadkodawcy ochronę jego rodziny albo ewentualnie innych osób mu bliskich według jego woli urzeczywistnionej w testamencie lub gdy mamy do czynienia z dziedziczeniem ustawowym. „Skoro nie ma już osoby, na której ciążyły pewne obowiązki wynikające z jej pozycji rodzinnej, prawo spadkowe stara się stworzyć instrumenty pozwalające ochronę tę realizować z majątku, który pozostawił po sobie spadkodawca”¹. W szczególnej sytuacji znajduje się małoletni spadkobierca, w odniesieniu do którego na spadkodawcy ciążył obowiązek alimentacyjny. Ochrona ta przybiera szerszy zakres również z tego względu, że małoletni spadkobierca nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych, w związku z czym samodzielnie nie może dokonywać czynności prawnych, ani czynności procesowych, w celu ochrony własnych interesów.

Podstawowym celem niniejszej rozprawy doktorskiej jest odpowiedź na pytanie, czy przepisy Księgi czwartej Kodeksu cywilnego² gwarantują należyłą ochronę małoletniemu spadkobiercy, który nie może być samodzielnym uczestnikiem obrotu prawnego, tylko na etapie dziedziczenia, albowiem w odniesieniu do zdolności do nabycia spadku przepisy nie różnicują sytuacji prawnej podmiotów małoletnich i pełnoletnich, statuując jedynie wymóg zdolności prawnej. Zróżnicowanie pojawia się w związku z potrzebą dokonywania przez spadkobierców czynności prawnych oraz czynności procesowych. Zasady uczestnictwa w obrocie prawnym małoletnich osób fizycznych, co do zasady, określają przepisy części ogólnej Kodeksu cywilnego oraz w części Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego³. W zdecydowanej większości przypadków mają one zastosowanie na obszarze prawa spadkowego. Sytuacja małoletniego jest szczególna ze względu na nieposiadanie przez niego pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 11 k.c.). Z uwagi na brak możliwości samodzielnego działania powstaje konieczność reprezentacji małoletniego przez przedstawiciela ustawowego, co w przypadku czynności prawnych powiązanych z dziedziczeniem może rodzić dodatkowe ograniczenia w postaci konfliktu interesów przedstawiciela ustawowego małoletniego i reprezentowanego. Należy zaznaczyć, że małoletni jest pod szczególną ochroną na etapie przyjęcia lub odrzucenia spadku, ponoszenia odpowiedzialności za długi spadkowe, dochodzenia roszczeń związanych z zachowkiem.

Przeprowadzona zostanie zatem analiza statusu prawnego małoletniego spadkobiercy w prawie spadkowym, ze szczególnym uwzględnieniem wszystkich odmienności w stosunku

1 P. Księżak, *Zachowek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2010, s. 21.

2 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. z 2023 r., poz. 1610).

3 Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2020 r., poz. 1359).

do statusu prawnego pełnoletniego spadkobiercy oraz odpowiednich „instrumentów” ochrony małoletniego. Dotychczas w literaturze brak opracowania, które omawia w sposób całościowy problematykę osoby małoletniej w prawie spadkowym. Zagadnienie to wydaje się tym bardziej aktualne po zmianach, które zostały dokonane ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. o zmienia ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw⁴.

Niniejsza praca ma zatem za zadanie przedstawić status prawny małoletniego w prawie spadkowym, począwszy od nabycia spadku nawet przez dziecko poczęte jeszcze nienarodzone, poprzez przyjęcie lub odrzucenie spadku, ponoszenie odpowiedzialności za długi spadkowe, aż po dział spadku, a w szczególnych przypadkach dochodzenia roszczenia o zachowek.

Rozdział pierwszy obejmuje zagadnienia ogólne, w szczególności definiuje pojęcie „małoletniego”, również w aspekcie historycznym i w obowiązującym stanie prawnym, z uwzględnieniem terminologii stosowanej w innych gałęziach prawa. Należy jednak zaznaczyć, że kwestie historyczne zostały przedstawione jedynie w niezbędnym zakresie, tj. w celu pokazania, że pojęcie „małoletniego” oraz *nasciturus* występowały już we wcześniejszym prawodawstwie bądź używano pojęć o podobnym znaczeniu, a osoby te cechował odmienny status prawny niż osoby pełnoletnie. W rozdziale tym przedstawiono również kwestię braku prawnej samodzielności małoletniego i związaną z tym potrzebę jego reprezentacji przez przedstawiciela ustawowego. Analizie poddano w nim zatem przepisy części ogólnej Kodeksu cywilnego odnoszące się do statusu prawnego małoletniego, a także przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczące reprezentowania małoletniego i w niezbędnym zakresie przepisy Kodeksu postępowania cywilnego⁵ dotyczące zdolności sądowej i procesowej w odniesieniu do osoby małoletniej.

Systematyka rozprawy doktorskiej uwzględnia chronologię procesu dziedziczenia – od momentu przed otwarciem spadku (przed jego nabyciem), poprzez otwarcie spadku i tymczasowe jego nabycie, nabycie definitywne po złożeniu oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, stwierdzenie praw do spadku (udokumentowanie praw do spadku), odpowiedzialność za długi spadkowe i dział spadku.

W odrębnym rozdziale omówiono natomiast uprawnienie małoletniego do zachowku i jego szczególną pozycję w zakresie realizacji tego roszczenia. Zachowku można bowiem dochodzić nie tylko w ramach postępowania spadkowego i nie tylko od spadkobierców, ale również od zapisobierców windykacyjnych (art. 999¹ k.c.) oraz obdarowanych (art. 1000

4 Dz. U. poz. 1615.

5 Ustawa z dnia 17 listopada 1974 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 2023 r., poz. 1550).

k.c.). Dodatkowe zasady odpowiedzialności za zachówek wprowadziła również ustawa z dnia 26 stycznia 2023 r. o fundacji rodzinnej⁶, nowelizująca przepisy Kodeksu cywilnego.

W rozdziale drugim przeanalizowano status prawny małoletniego spadkobiercy do chwili otwarcia spadku. Instytucją, która w tym przypadku może znaleźć zastosowanie jest umowa o zrzeczenie się dziedziczenia, zawierana pomiędzy spadkodawcą a jego spadkobiercami ustawowymi, którymi mogą być małoletni. W kontekście małoletniego spadkobiercy na tym etapie uwidacznia się również kwestia jego reprezentacji w przypadku zawierania przez niego umowy o zrzeczenie się dziedziczenia. Ponadto warto zauważyć, że małoletni spadkobierca będzie najczęściej występował jako dziecko albo wnuk spadkodawcy, co ma istotne znaczenie w przypadku skutków zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia przez rodziców lub dziadków małoletniego, powodujące, w braku odmiennych postanowień, wyłączenie od dziedziczenia także małoletniego. Dodatkowo w pracy wskazano także odmienności w razie zawierania przez małoletniego umowy o zrzeczenie się dziedziczenia jako spadkodawca. Ponadto należy zwrócić uwagę na szczególne ukształtowanie statusu prawnego *nasciturusa*, w okresie kiedy dziecko było już poczęte i doszło do otwarcia spadku. tj. przyznanie mu tzw. warunkowej zdolności do dziedziczenia.

Rozdział trzeci omawia status prawny małoletniego spadkobiercy po otwarciu spadku do działu spadku, w szczególności zaś realizację przez małoletniego spadkobiercę uprawnień kształtującego do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku. Istotna na tym etapie jest reprezentacja małoletniego przez jego przedstawiciela ustawowego oraz konieczność uzyskania zezwolenia sądu na złożenie w imieniu małoletniego tego oświadczenia. W tym kontekście szczególnej uwagi wymagają zmiany wprowadzone ustawą dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, dotyczące zawieszenia biegu terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku na czas trwania postępowania sądowego w przedmiocie uzyskania zezwolenia sądu na złożenie tego oświadczenia (art. 1015 § 1¹ k.c.)⁷. Ponadto w niniejszym rozdziale omówiono odpowiedzialność małoletniego za długi spadkowe w omawianym okresie, czyli na dwóch etapach, tj. od otwarcia do przyjęcia spadku oraz od przyjęcia do działu spadku, a także status prawny małoletniego spadkobiercy w kontekście możliwości uznania go za niegodnego dziedziczenia.

Czwarty rozdział pracy związany jest ze wspólnością majątku spadkowego i jej zniesieniem w razie dziedziczenia przez kilku spadkobierców. Dotyczy zatem działu spadku

6 Dz. U. poz. 326.

7 Wejście w życie z dniem 15 listopada 2023 r.

z udziałem małoletniego spadkobiercy. W kontekście statusu prawnego małoletniego spadkobiercy istotną kwestią jest konieczność zaliczenia na schedę spadkową otrzymanych od spadkodawcy darowizn i zapisów windykacyjnych oraz kosztów wychowania i kształcenia oraz wydzielenia sched spadkowych. Taki obowiązek powstaje w razie działu spadku między zstępnyymi oraz między zstępnyymi i małżonkiem, gdy mamy do czynienia z dziedziczeniem ustawowym. Często dotyczyć będzie zatem małoletnich dzieci i wnuków spadkodawcy. Ponadto to w przypadku małoletnich najczęściej występował będzie obowiązek zaliczenia na schedę spadkową kosztów wychowania i kształcenia. Należy mieć na względzie możliwość zajścia konfliktu interesów w razie działu spadku między małoletnim oraz jego przedstawicielami ustawowymi. Wskazano zatem stosowne regulacje Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, normujące konieczność ustanowienia reprezentanta dziecka.

W ostatnim rozdziale pracy omówiono uprawnienie małoletniego do zachowku. Podkreślenia wymaga, że instytucja zachowku została pomyślana niezwykle korzystnie dla małoletniego. Małoletni jest uprawniony do zachowku w wyższej wysokości niż osoby pełnoletnie, które nie są trwale niezdolne do pracy. Należą się mu dwie trzecie wartości udziału spadkowego, który by mu przypadał przy dziedziczeniu ustawowym, zaś uprawnionym pełnoletnim, którzy nie są trwale niezdolni do pracy – połowa wartości tego udziału. Uwidacznia się zatem szczególne traktowanie małoletniego. Regulacje części ogólnej Kodeksu cywilnego w zakresie biegu terminu przedawnienia roszczeń majątkowych chronią zaś małoletniego, któremu przysługuje roszczenie o zachówek przeciwko jego rodzicom. Przewidziano bowiem zawieszenie biegu terminu przedawnienia roszczenia o zachówek na czas trwania władzy rodzicielskiej.

Status prawny małoletniego w kontekście instytucji zachowku przeanalizowano również z punktu widzenia zobowiązania małoletniego do zaspokojenia roszczenia o zachówek. Szczególne znaczenie dla małoletniego zobowiązanego z tytułu zachowku mogą mieć przepisy nowego art. 997¹ k.c., dotyczące odroczenia terminu płatności roszczenia z tytułu zachowku, rozłożenia go na raty lub obniżenia zachowku. Dodatkowo omówiono możliwość pozbawienia małoletniego prawa do zachowku, w kontekście wypełnienia przez niego przesłanek z art. 1008 k.c.

Należy wskazać, że w pracy celowo pominięto zagadnienia dotyczące dziedziczenia gospodarstw rolnych. Złożoność problematyki dziedziczenia gospodarstw rolnych przez małoletniego wymagałaby odrębnego opracowania. Szczególne zasady dziedziczenia gospodarstw rolnych w obowiązującym stanie prawnym mają marginalne znaczenie. Czas, który upłynął od uwolnienia dziedziczenia gospodarstw rolnych od szczególnych wymogów

po stronie spadkobiercy jest na tyle odległy, że problem ten w praktyce ma coraz mniejsze znaczenie.

Status prawny małoletniego jako spadkodawcy zasługuje na szczególną uwagę, jednak wymaga on pogłębionej analizy i dlatego nie mieści się w ramach niniejszej pracy. Małoletni spadkodawca ma bardzo ograniczone możliwości wpłynięcia na porządek dziedziczenia po nim. Jest tak ze względu na nieposiadanie przez niego zdolności testowania. Zgodnie bowiem z art. 944 § 1 k.c. sporządzić i odwołać testament może tylko osoba mająca pełną zdolność do czynności prawnych. Ponadto testament jest czynnością prawną osobistą i nie może być sporządzony przez przedstawiciela (art. 944 § 2 k.c.). Odpada zatem możliwość sporządzenia przez małoletniego testamentu, w którym powoła do dziedziczenia spadkobierców według swojej woli, wyłączy od dziedziczenia określonych spadkobierców ustawowych (testament negatywny) lub wydziedziczy uprawnionego do zachowku. Dodatkowo należy zaznaczyć, że małoletni nie będzie mógł również dokonać innych rozrządzeń testamentowych, w tym w szczególności uczynić zapisów zwykłych i zapisów windykacyjnych. Wobec ogólnego zakazu zawierania umów o spadek po osobie żyjącej (art. 1047 k.c.)⁸, jedynym instrumentem prawnym pozwalającym małoletniemu spadkodawcy zmienić krąg spadkobierców, którzy dojdą do dziedziczenia po nim jest umowa o zrzeczenie się dziedziczenia⁹. Jak zaznaczano w rozważaniach rozdziału drugiego, umowa o zrzeczenie się dziedziczenia wyłącza od dziedziczenia zrzekającego się oraz jego zstępnych (w braku odmiennych postanowień), tak jakby nie dożyli otwarcia spadku (art. 1049 k.c.). Poprzez wyłączenie niektórych spadkobierców powoduje natomiast dojście do dziedziczenia innych – według reguł dziedziczenia ustawowego. Wskazać zatem trzeba, że umowa o zrzeczenie się dziedziczenia pozwala na ukształtowanie stosunków w rodzinie na wypadek śmierci¹⁰ i to także małoletniemu spadkodawcy. Należy zaznaczyć, że porządek dziedziczenia po małoletnim spadkodawcy może się zmienić również w razie odrzucenia spadku przez jego spadkobiercę lub spadkobierców ustawowych, jednak odrzucenie spadku może nastąpić dopiero po śmierci spadkodawcy i jest zależne od woli spadkobiercy¹¹. Spadkodawca nie może natomiast

8 Zob. postanowienie SN z 19.03.2021 r., III CSKP 69/21, OSNC 2021, nr 11, poz. 76.

9 Warto zaznaczyć, że tzw. umowa darowizny na wypadek śmierci (darowizna *mortis causa*) nie jest czynnością prawną *mortis causa*, lecz *inter vivos*. Nie narusza zatem artykułu 1047 k.c. Zob. Uchwała SN z 13.12.2013 r., III CZP 79/13, OSNC 2014, nr 10, poz. 98; M. Niedośpiał, *Darowizna na wypadek śmierci - wybrane zagadnienia na tle uchwały Sądu Najwyższego z 13 grudnia 2013 r. III CZP 79/13*, Palestra 2015, Nr 11-12, s. 40-53. Por. P. Książak, *Dopuszczalność darowizny na wypadek śmierci. Głosa do uchwały SN z dnia 13 grudnia 2013 r., III CZP 79/13*, PiP 2015, nr 10, s. 123-128; G. Wolak, *Darowizna mortis causa. Głosa do uchwały SN z dnia 13 grudnia 2013 r., III CZP 79/13*, Rejent 2014, Nr 7, s. 117-136.

10 M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, Rejent 1997, Nr 4, s. 185-186.

11 Zob. J. Kosik [w:] *System Prawa Cywilnego, Tom IV. Prawo spadkowe*, red. J. St. Piątoski, 1986, s. 583, który wskazuje również, że odrzucenie spadku (w przeciwieństwie do umowy o zrzeczenie się dziedziczenia) może być zaskarżone przez wierzycieli spadkobiercy, który spadek odrzucił.

w sposób prawnie skuteczny zobowiązać spadkobiercy do odrzucenia spadku po nim. Konkludując, umowa o zrzeczenie się dziedziczenia stanowi jedyny środek prawny, poprzez który małoletni spadkodawca może w jakikolwiek sposób wpłynąć na porządek dziedziczenia po nim. -

Należy zauważyć, że według art. 75 dekretu z dnia 8 października 1946 r. – Prawo spadkowe¹² zdolność testowania posiadali także małoletni, którzy ukończyli 16 lat i nie byli ubezwłasnowolnieni całkowicie. W celu ochrony małoletnich¹³ art. 76 pr.spadk. określał dodatkowe wymogi, które powinny być spełnione dla ważności testamentu. Małoletni po ukończeniu 16 lat mogli sporządzić testament jedynie przed notariuszem lub testament szczególny (art. 76 § 1 pr.spadk.). Ponadto przepis *expressis verbis* stanowił, że do ważności testamentu małoletnich nie jest potrzebna zgoda ich przedstawiciela ustawowego (art. 76 § 2 pr.spadk.). Dekret Prawo spadkowe zawierał zatem rozwiązania podobne do tych przyjmowanych obecnie w obcych systemach prawnych. Poza zastrzeżeniem konieczności dochowania określonej formy (najsilniejszej z form zwykłych lub formy szczególnej) i ustaleniem granicy wiekowej, rozwiewał także mogące powstać wątpliwości co do wymogu uzyskania zgody przedstawiciela ustawowego. Słusznie wskazuje się, że obowiązek uzyskania takiej zgody byłby sprzeczny z osobistym charakterem czynności prawnej, jaką jest testament¹⁴.

Podsumowując, niniejsza praca ma stanowić analizę statusu prawnego małoletniego spadkobiercy w polskim prawie spadkowym, z wyeksponowaniem odmienności w stosunku do osób posiadających pełną zdolność do czynności prawnych. W pracy przedstawiono instrumenty prawne, które służą ochronie interesów małoletniego spadkobiercy w konfrontacji do statusu prawnego spadkobierców pełnoletnich.

Tezą niniejszej pracy jest zatem stwierdzenie, że przepisy księgi czwartej Kodeksu cywilnego gwarantują należyłą ochronę małoletniemu spadkobiercy. Dodatkowo zaś ochronę zapewniają przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz przepisy Kodeksu postępowania cywilnego.

Na koniec wyjaśnienia wymaga terminologia przyjęta po pierwsze w tytule niniejszej pracy, a następnie w całej jej treści. Wybór brzmienia tematu: „Status prawnego małoletniego spadkobiercy” spowodowany jest tym, że pojęcie „status prawny” jest pojęciem szerszym od pojęcia „sytuacja prawna”. Zwrot „status prawny małoletniego

12 Dz. U. nr 60, poz. 328.

13 Oraz osób ubezwłasnowolnionych częściowo, które również posiadały zdolność testowania według pr.spadk.

14 M. Rzewuski, *Zdolność testowania – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, Przegląd Sądowy 2012, Nr 6, s. 93.

spadkobiercy” pozwala na analizę wszystkich instytucji normatywnych, jakie mogą w odniesieniu do małoletniego spadkobiercy powstać po otwarciu spadku (jak również przed jego otwarciem), natomiast „sytuacja prawna”, jako zwrot o węższej treści pojęciowej, odnosi się do konkretnego stanu faktycznego, a tym samym do wycinka instytucji prawa spadkowego.

W pracy zastosowano przede wszystkim metodę formalno-dogmatyczną, w mniejszym zaś zakresie metodę historyczną. Metoda formalno-dogmatyczna (dogmatyczno-prawna) pozwala badać samą treść prawa obowiązującego. W rozprawie posłużono się zatem charakterystyczną dla tej metody analizą logiczno-językową, będącą w istocie wykładnią prawa. Niezbędne było bowiem ustalenie dokładnej treści normy prawnej, a następnie wykorzystanie znajomości prawa do przypadków, które mogą wystąpić w praktyce¹⁵. Metoda historyczna traktuje prawo jako zjawisko dynamiczne, kształtowane przez pewne zdarzenia. Pozwala ona na zbadanie prawa obowiązującego w przeszłości, tj. aktów normatywnych, które utraciły swą moc. Słusznie wskazuje się, że historyczne badanie prawa stwarza możliwość dokonania bardziej racjonalnej jego oceny, ze względu na dystans czasowy oraz zmiany społeczne¹⁶. Dodatkowo należy zaznaczyć, że zastosowanie historycznej oceny prawa pozwala krytycznie spojrzeć na zmiany i rozwój prawa, w tym ocenić, czy były one korzystne, a także wyciągnąć stosowne wnioski *de lege ferenda*, co uczyniono w pracy.

Rozdział I. Status prawny małoletniego na obszarze prawa prywatnego

1.1. Małoletni i *nasciturus* w prawie rzymskim

15 T. Barankiewicz [w:] *Metodologia dysertacji doktorskiej dla prawników – teoria i praktyka*, red. H. Izdebski, A. Łazarska, Warszawa 2022, s. 113; *Idem*, *Współczesne metody badania prawa*, Studia Prawnicze KUL 2010, nr 1, s. 119.

16 *Ibidem*, s. 129.

W prawie rzymskim podkreślano szczególną sytuację osób fizycznych znajdujących się ze względu na wiek w pozycji wymagającej większej ochrony niż osoby dorosłe. „Osobowość człowieka rozpoczyna się z jego urodzeniem, a więc wówczas, gdy dziecko żywe przyjdzie na świat”¹⁷. Co prawda nie posługiwano się wówczas pojęciem „małoletni”, ale używano innych pojęć na określenie osób w młodym wieku (dzieci). Ponadto ze względu na wiek różnicowano zdolność do czynności prawnych. Natomiast zdolność prawną posiadało się od chwili urodzenia. Jednakże posiadały ją tylko osoby wolne, niewolnicy jej nie mieli. Pełna zdolność prawna według rzymskiego *ius civile* stawała się udziałem tylko tych wolnych, którzy rodzili się jako obywatele rzymscy i jako osoby *sui iuris*. Osoby *alieni iuris* miały zdolność prawną ograniczoną, przede wszystkim w sferze stosunków majątkowych¹⁸.

Nasciturus (tj. dziecko poczęte, ale jeszcze nie urodzone) nie było uważane za odrębną osobę. Mógł jednak uzyskać korzyści majątkowe (ale nie obciążenia). Stosowano przy tym fikcję, że skutki żywego urodzenia rozciągano wstecz, na okres od chwili poczęcia (*ex tunc*). Dzięki temu *nasciturus* mógł być m.in. skutecznie powołany do dziedziczenia¹⁹. W prawie rzymskim obowiązywała bowiem zasada *Nasciturus pro iam nato habetur quotiens de commodis eius agitur* (Dziecko poczęte, ale jeszcze nie urodzone traktuje się jak już urodzone ilekroć chodzi o jego korzyść)²⁰. Co istotne, istniała możliwość ustanowienia specjalnego kuratora do czuwania nad interesami *nascitura* (*curator ventris*). „Starożytni troszczyli się tak o dziecko w łonie matki, że do czasu narodzenia zachowywali dla niego wszelkie prawa: jak widoczne to jest w prawie spadkowym”²¹. *Nasciturus* mógł być powołany do spadku w testamencie²². Dziecko zrodzone po śmierci ojca (*postumus* – pogrobowiec) było zatem legalnym dziedzicem²³.

W prawie rzymskim zdolność do czynności prawnych była zupełnie odrębna od zdolności prawnej, także osoba nieposiadająca zdolności prawnej mogła dokonywać czynności prawnych, z tym że nie na swoją rzecz. Wskazuje się przykładowo, że syn będący osobą *alieni iuris* nie miał zdolności prawnej, ale mógł dokonywać czynności, które wywoływały skutki dla jego zwierzchnika familijnego²⁴. Prawo rzymskie знаło również ograniczenie zdolności do czynności prawnych ze względu na wiek, stan umysłowy, płeć i

17 W. Osuchowski, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 1986, s. 158.

18 M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 2021, s. 113.

19 Należy podkreślić, że analogicznie przyjęto w art. 927 k.c.

20 Zasada ta została w taki sposób ujęta przez średniowiecznych prawników i jest znana również obecnie, natomiast oryginalnie: Paulus, D. 1, 5, 7: „*Qui in utero est, perinde ac si in rebus humanis esset custoditur, quotiens de commodis ipsius partus quaeritur: quamquam alii antequam nascatur nequaquam prosit*”, co tłumaczy się jako „Dziecko poczęte, a nienarodzone, korzysta już z ochrony, jakby już było na świecie ludzkim, ilekroć chodzi o jego korzyść. Ale żadna inna osoba nie może odnieść korzyści przed narodzeniem dziecka”.

21 D. 5, 4, 3.

22 W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2005, s. 177.

23 A. Dębiński, *Rzymskie prawo prywatne. Compendium*, Warszawa 2008, s. 136.

24 W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2005, s. 113.

marnotrawstwo²⁵, przy czym dla tematu niniejszej pracy istotne jest ograniczenie zdolności do czynności prawnych ze względu na wiek.

Ze względu na kryterium wieku wyróżniano następujące kategorie osób:

- a) *Infantes* – dzieci, które nie umiały się jeszcze posługiwać mową przy czynnościach formalnych;
- b) *Impuberes* – niedojrzali, powyżej siódmego roku życia. Co do górnej granicy nie było natomiast zgody. Jeśli chodzi o chłopców Sabinianie wypowiadali się za indywidualnym oznaczaniem dojrzałości według stopnia rozwoju fizycznego. Prokulianie przyjmowali sztywną granicę ukończenia 14 roku życia. Natomiast w odniesieniu do dziewczynek przyjmowano 12 rok życia jako górną granicę. Niedojrzały nie mógł zawrzeć małżeństwa ani sporządzić ważnego testamentu. Mógł skutecznie przyjmować przysporzenia. Natomiast umniejszać swój majątek, pogarszać swoją sytuację mógł jedynie za przyzwoleniem opiekuna²⁶. Należy zauważyć, że podobną regulację zawiera art. 17 k.c. Jeżeli czynność miała podwójny charakter, to znaczy równocześnie zawierała przysporzenie i obciążenie niedojrzałego (np. kontrakt kupna-sprzedaży), a opiekun jej nie zatwierdził, przyjmowano konsekwentnie jej skuteczność tylko w zakresie przysporzenia dla niedojrzałego. Czynność taka została później nazwana „czynnością prawną kulejącą” (*negotium claudicans*²⁷). Należy zatem stwierdzić, że niedojrzali mieli ograniczoną zdolność do czynności prawnych;
- c) *Puberes, minores viginti quinque annis* – dojrzały poniżej 25 roku życia. *Lex Laetoria* (albo *Plaetoria*) wprowadziła jeszcze jedną granicę wieku, a mianowicie ukończony 25 rok życia. Osoby poniżej 25 roku życia były formalnie dojrzałe, ale jeszcze „niezupełnie pełnoletnie”, tzw. *minores* (tzn. „młodszych” niż 25 lat). Ich czynności prawne były formalnie ważne, ale system prawny chronił *minores* przed ujemnymi skutkami przedwczesnej swobody działania, przed stratami majątkowymi spowodowanymi brakiem doświadczenia czy lekkomyślnością²⁸.

Co istotne, ustawa przewidywała sankcje karne dla tych, którzy narażali minorów na szkodę (*circumscriptio*). Edykt pretorski poszedł dalej i umożliwiał uchylenie się od skutków prawnych czynności obiektywnie niekorzystnej dla minora, nawet bez winy kontrahenta. Dla

25 Zob. E. Żak, *Postępowanie w sprawie o ustanowienie kuratora dla furiosus i prodigus w prawie rzymskim*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia 1988, Sectio G, t. 35, z. 2, s. 39 i n. oraz E. Żak, *Stanowisko pisarzy rzymskich przelomu republiki i pryncypatu wobec marnotrawców (prodigi)*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia 1987, Sectio G, t. 34, z. 24, s. 411 i n.

26 „Pupil może za przyzwoleniem opiekuna dokonać wszelkich czynności” D.50,17,5.

27 W. Rozwadowski, *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł*, Poznań 1992, s. 110.

28 W. Osuchowski, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 1986, s. 183.

przykładu *minor* pozwany o spełnienie niekorzystnego przyrzeczenia mógł bronić się za pomocą specjalnego zarzutu (*exceptio legis Laetoriae*), a jeśli już nastąpiło niekorzystne przesunięcie majątkowe, mógł ubiegać się o *restitutio in integrum* (§ 76, 2)²⁹. Wskazać także należy, że za cesarza Klaudiusza wprowadzono możliwość *adrogatio impuberes*, co oznacza adopcję (przysposobienie)³⁰. Wprowadzenie tej instytucji miało na celu zapewnienie trwania i kontynuacji rodziny, która nie miała naturalnych następców. Trzeba jednak zaznaczyć, że dopuszczalna była wyjątkowo, a ponadto powodowała niekorzystne zmiany w podmiotowości prawnej przysposobianego. Przysposobiany *sui iuris* spadał do pozycji *alieni iuris* w nowej rodzinie³¹.

Rozwój prawa osobowego szedł w kierunku rozbudowania i uściślenia norm prawnych regulujących zdolność osób fizycznych do czynności prawnych. Zdolność do czynności prawnych uzależniano przede wszystkim od osiągnięcia określonego wieku. Należy jednak zaznaczyć, że dawne, często niedoskonałe i nieprecyzyjne sposoby badania osiągnięcia dojrzałości (np. oględziny, zdolność do posługiwania się bronią) zostały zastąpione, wzorem justyniańskim, przez ustawowe określenie granic wieku. Granice te kształtowały się odmiennie w różnych systemach prawnych. Często zależały one od stanu społecznego i od płci. Należy jednak podkreślić, że zmieniały się z upływem czasu. Powszechnie jednak występowała tendencja do ustawowego określania przedziałów czasowych oddzielających trzy kategorie wieku:

- 1) małość (*minorennitas*), która trwała do czasu osiągnięcia dojrzałości, czyli tzw. lat sprawnych;
- 2) lata sprawne (*maiorennitas, anni pubertatis*). Granica lat sprawnych była z reguły niższa dla dziewcząt a wyższa dla chłopców (np. w polskim prawie ziemskim określana była odpowiednio na 12 i 15 lat, a w prawie miejskim 13 i 14 lat). Z biegiem czasu ulegała podwyższeniu. Lata sprawne kończyły się z chwilą uzyskania całkowitej pełnoletności, czyli tzw. lat roztropnych;
- 3) lata roztropne (*competentia anorum, anni discretionis*) były wyznaczone między 21 a 24 rokiem życia. Należy mieć na względzie, że wprowadzenie w XVI w. metryk kościelnych dawało możliwość dokładnego poznania wieku danej osoby.

Małoletni byli pozbawieni całkowicie zdolności do czynności prawnych. Osoby, które osiągnęły lata sprawne uzyskiwały natomiast ograniczoną zdolność do czynności prawnych. Oznaczało to możliwość podejmowania jedynie niektórych działań prawnych, a dodatkowo

29 K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 2000, s. 177-179 i 208-209.

30 Zob. M. Kuryłowicz, *Dziedziczenie przeciwtestamentowe adoptowanych w rzymskim prawie klasycznym i jego znaczenie dla rozwoju rzymskiej adopcji*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1976, t. 28, z. 2, s. 17-35.

31 M. Zabłocka, *Przemiany prawa osobowego i rodzinnego w ustawodawstwie dynastii julijsko-klaudyjskiej*, Warszawa 1987, s. 122.

wymagana była zgoda lub asystencja przedstawiciela ustawowego. Pełną zdolność do czynności prawnych osiągało się po dojściu do pełnoletności³².

1.2. Pojęcie „małoletni” w polskim prawie cywilnym. Uwagi historyczne i stan *de lege lata*

1.2.1. Małoletni w przepisach dekretów Prawo osobowe, Prawo rodzinne, Prawo spadkowe oraz Kodeksu rodzinnego z 1950 r.

Należy wskazać, że żaden z dekretów Prawo osobowe, Prawo rodzinne i Prawo spadkowe nie zawierał definicji małoletniego, jednakże posługiwały się one tym pojęciem. Należy wskazać, że dekret z 29 sierpnia 1945 r. – Prawo osobowe³³ posługiwał się tym pojęciem podobnie jak obecnie obowiązujący Kodeks cywilny przy wskazywaniu zdolności do czynności prawnych osób fizycznych. Przepis art. 3 § 2 tego dekretu stanowił, że małoletni, który ukończył siódmy rok życia, ma ograniczoną zdolność do działań prawnych. Natomiast pełnoletnim był ten, kto ukończył 18 lat. Pełnoletni posiadał pełną zdolność do czynności prawnych (art. 3 § 3). Nadto dekret stanowił o tzw. uppełnoletnieniu, tj. osiągnięciu pełnoletności przez zawarcie związku małżeńskiego (art. 4). Ponadto małoletni, który uzyskał pełnoletność przez zawarcie związku małżeńskiego nie tracił jej następnie wskutek unieważnienia małżeństwa, choć żaden przepis nie stanowił o tym wprost³⁴. Dekret - Prawo osobowe zawierał jedynie przepisy odnoszące się do osób fizycznych i osób prawnych, a także przepis o ochronie nazwiska. Już z samej nazwy dekretu wnioskować można, że zamysłem ustawodawcy było wyodrębnienie tylko tych przepisów ściśle wiążących się z osobowością prawną. Przepisy dotyczące czynności (działań) prawnych znalazły się w innych aktach normatywnych (Dekret – Przepisy ogólne prawa cywilnego³⁵, Kodeks zobowiązań³⁶). Zaznacza się, że projektodawcy Kodeksu cywilnego przyjęli systematykę zaczerpniętą z dekretów, bowiem do części kodeksu o osobach włączono przepisy dotyczące zdolności do działań prawnych, mimo że zdolność prawna jest niezależna od zdolności do działań prawnych, a kodeks zawierał odrębną część dotyczącą działań prawnych. Jak słusznie jednak wskazywano pełnoletność

32 K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2009, s. 122-124.

33 Dz. U. Nr 40, poz. 223.

34 Zob. J. Witecki, *Osoby i ich zdolność do czynności prawnych (Tytuł II – art. 6 do 36 Dział II Tytułu III – art. 48 do 55 Przep. og. pr. cyw.)*, Przegląd Notarialny 1950, t. 1, z. 11-12, s. 395.

35 Dekret z 12 października 1946 r. – Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz. U. Nr 67, poz. 369).

36 Rozporządzenie prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz. U. Nr 82, poz. 598).

i małoletność (a także ubezwłasnowolnienie) były na mocy dekretu przesłankami zdolności do działań prawnych³⁷.

Istotne z punktu widzenia tematu pracy przepisy dekretu z 22 stycznia 1946 r. – Prawo rodzinne³⁸ dotyczyły kwestii reprezentacji małoletniego, w tym sytuacji, w których rodzice dziecka sami byli małoletni. Zgodnie z art. 62 § 2 na czas małoletności matki władza opiekuńcza ustanawiała opiekę nad dzieckiem, co wiązało się z nieprzyznawaniem władzy rodzicielskiej małoletnim rodzicom (analogicznie jak pod rządami obecnie obowiązującego k.r.o.). Należy zaznaczyć, że w razie uznania dziecka przez ojca lub zrównania tego dziecka z dzieckiem małżeńskim stosowano instytucje powierzenia władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców. W razie powierzenia władzy rodzicielskiej rodzicowi, który był małoletni, władza opiekuńcza ustanawiała opiekę nad dzieckiem, na czas małoletności tego z rodziców (art. 73 § 2). Ponadto w art. 65 § 3 posłużono się pojęciem małoletniego ojca dziecka, wskazując, że ojciec małoletni może uznać dziecko jedynie za zgodą swego przedstawiciela ustawowego. Przepis art. 71 § 2 dotyczył reprezentacji przedstawiciela ustawowego, który mógł wystąpić z wnioskiem za dziecko niezdolne do działań prawnych lub małoletnie. Zgodnie natomiast z art. 78 § 1 w imieniu małoletniego, który nie ukończył czternastego roku życia, oraz w imieniu ubezwłasnowolnionego całkowicie oświadczenie składał ich przedstawiciel ustawowy. Małoletni, który ukończył czternasty rok życia, oraz ubezwłasnowolniony częściowo składał oświadczenie sam za zgodą swego przedstawiciela ustawowego (art. 78 § 2). Ponadto również dekret z dnia 14 maja 1946 r. – Prawo opiekuńcze³⁹ posługiwał się pojęciem „małoletni”, bowiem zgodnie z art. 26 tego dekretu opiekun nie sprawował zarządu majątkiem zarobionym przez małoletniego lub danym mu przez opiekuna do swobodnego użytku⁴⁰. W innym natomiast przepisach dotyczących opieki nad małoletnim ustawodawca używał pojęcia „dziecko”. Należy zauważyć, że obecnie obowiązująca ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. - Kodeks rodzinny i opiekuńczy⁴¹ również posługuje się zamiennie pojęciem „małoletniego” i „dziecka”.

Dodatkowo, mając na względzie temat niniejszej pracy, wspomnieć należy, że również dekret z dnia 7 października 1946 r. – Prawo spadkowe⁴² w dwóch miejscach

37 M. Lisiewski, *Projekt części ogólnej Kodeksu cywilnego (II)*, Przegląd Notarialny 1948, t. 1, z. 5, s. 412-413.

38 Dz. U. Nr 6, poz. 52.

39 Dz. U. Nr 20, poz. 135.

40 Zob. także B. Dobrzański, *Wykładnia art. 30 prawa opiekuńczego – Przystosowanie z art. 12 ustawy z 13 lipca 1939 r.*, Przegląd Notarialny 1950, t. 1, z. 1-2, s. 108 i n.

41 Dz. U. z 2020, poz. 1359.

42 Dz. U. Nr 60, poz. 328.

posługiwał się pojęciem „małoletni”⁴³. Po pierwsze w odniesieniu do zdolności do testowania. W odniesieniu do tej kwestii przepis wskazywał, że małoletni, który ukończył lat 16, oraz ubezwłasnowolniony częściowo mogą sporządzić testament tylko przed notariuszem lub testament szczególny (art. 76 § 1)⁴⁴. Natomiast art. 92 § 2 łagodził zaostrowany rygor formy wymaganej dla testamentów sporządzanych przez małoletnich w przypadku ich odwołania, stanowiąc, że małoletni, który ukończył lat 16, oraz ubezwłasnowolniony częściowo mogą sporządzić testament, w którym tylko odwołują poprzedni, w takiej formie, w jakiej sporządzić mogą testament osoby, mające pełną zdolność do działań prawnych. Małoletni zatem obligatoryjnie sporządzał testament przed notariuszem lub testament szczególny⁴⁵, natomiast odwołać go mógł w wybranej formie, tak jakby posiadał już pełną zdolność do czynności (działań) prawnych⁴⁶. Należy podkreślić, że małoletni, który nie ukończył 16 lat był niezdolny to sporządzenia testamentu⁴⁷. Zgodnie bowiem z art. 75 pr. spadk. zdolność do sporządzenia testamentu miała każda osoba fizyczna, która ukończyła lat 16 i nie była ubezwłasnowolniona całkowicie. Warunki sporządzenia testamentu notarialnego wskazano w art. 81 pr. spadk. Zgodnie z art. 81 § 1 pr. spadk. spadkodawca mógł sporządzić testament przed notariuszem w ten sposób, że wolę swoją podał mu ustnie do wiadomości, notariusz zaś tę wolę spisał w protokole. Na żądanie spadkodawcy notariusz powinien był włożyć protokół do koperty, zapieczętować ją, zaznaczyć na niej ze swoim podpisem, czyj testament zawiera, i pozostawić ją u siebie na przechowaniu. Ponadto spadkodawca według prawa spadkowego mógł sporządzić testament notarialny również w ten sposób, że wręczał mu pismo z oświadczeniem, iż pismo to jest jego testamentem (art. 81 § 2 zd. 1 pr. spadk.). Pismo to mogło być wręczone notariuszowi otwarte lub zapieczętowane, mogło być napisane przez spadkodawcę lub przez inną osobę, powinno być jednak podpisane przez spadkodawcę (art. 81 § 2 zd. 2 pr. spadk.). Wręczone przez spadkodawcę

43 Por. uwagi dotyczące przepisów przejściowych do prawa spadkowego dotyczących dziedziczenia dzieci pozamałżeńskich oraz przysposobionych: W. Chojnowski, *Przepisy przejściowe do prawa spadkowego dla obszaru b. mocy obowiązującej Kodeksu Napoleona*, Przegląd Notarialny 1950, t. 1, z. 3-4, s. 231 i n.

44 Na marginesie warto zaznaczyć, że w § 2 wskazano, iż do ważności testamentu osób wymienionych w paragrafie poprzedzającym nie jest potrzebna zgoda ich przedstawiciela ustawowego. Kwestia zdolności do testowania małoletniego w obowiązującym stanie prawnym (a raczej jej braku) zostanie omówiona szerzej w dalszej części pracy, również z odwołaniem do przepisów dekretu - Prawo spadkowe.

45 Zob. W. Zabagło, *Z zagadnień testamentarnych*, Przegląd Notarialny 1948, t. 1, z. 1, s. 43; L. Domański, *Czynności notarialne w świetle unifikowanego Prawa cywilnego*, Przegląd Notarialny 1948, t., 1, z. 1, s. 191 i 199. Por. C. Tabęcki, *Testowanie osób ułomnych*, Przegląd Notarialny 1948, t., 1, z. 5, s. 447.

46 Zgodnie z art. 91 § 1 pr. spadk. odwołanie testamentu mogło nastąpić nie tylko przez sporządzenie testamentu późniejszego, ale również przez to, że spadkodawca w zamiarze odwołania testamentu zniszczy go lub pozbawi cech, od których zależy jego ważność, albo poczyni w nim zmiany, przez które wyraża swoją wolę odwołania testamentu. Natomiast zgodnie z art. 91 § 2 pr. spadk. testament notarialny, znajdujący się w zapieczętowanej kopercie na przechowaniu u notariusza, uważało się za odwołany w razie odebrania go przez spadkodawcę. Spadkodawca mógł odebrać testament tylko osobiście.

47 Zob. T. Wojciechowski, *Testament publiczny sporządzony przed notariuszem*, Przegląd Notarialny 1947, t. 1, z. 5-6, s. 494.

pismo notariusz powinien był włożyć do koperty, zabezpieczyć ją, zaznaczyć na niej ze swoim podpisem, czy testament zawiera, i pozostawić ją u siebie na przechowaniu (art. 81 § 2 zd. 3 pr. spadk.). Z czynności tej notariusz spisywał protokół (art. 81 § 2 zd. 4 pr. spadk.). Co istotne, zgodnie z art. 81 § 3 pr. spadk. notariusz, przed którym miał być sporządzony testament, powinien przybrać do tej czynności drugiego notariusza lub dwóch świadków. Wszystkie osoby, uczestniczące w sporządzeniu testamentu, musiały być przy całej czynności obecne (art. 81 § 3 zd. 2 pr. spadk.). Poza tym do sporządzenia testamentów notarialnych stosowało się prawo o notariacie (art. 81 § 3 zd. 3 pr. spadk.). Wskazuje się, że w tym przypadku chodziło przede wszystkim o art. 70 pr. not., który nakazywał obecność dwóch świadków przy czynnościach notarialnych, w których bierze udział osoba nieumiejąca lub niemogąca się podpisać. Słusznie podkreślono, że w takim przypadku wystarcza przywołanie dwóch świadków i ci sami świadkowie, którzy są powołani do sporządzania testamentu notarialnego mogą również obserwować i kontrolować, czy testament jest sporządzany zgodnie z wolą testatora niepiśmiennego. Zaznaczono jednak, że również przybranie drugiego notariusza do czynności sporządzenia testamentu wypełnia wymóg z art. 70 pr. not.⁴⁸. Należy zatem stwierdzić, że ustawodawca w przepisach prawa spadkowego zabezpieczył interes małoletniego testatora, ustanawiając rygorystyczne wymogi formy, która musiała być dochowana do ważności testamentu. Nadto na marginesie wskazać należy, że w literaturze przyjmuje się, że wniosek o stwierdzenie praw do spadku małoletni spadkobierca pod rządami prawa spadkowego składał przez przedstawiciela ustawowego⁴⁹.

Należy wskazać, że także ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. – Kodeks rodzinny⁵⁰ posługiwała się wielokrotnie pojęciem „małoletni”, nie definiując go jednocześnie. Przykładowo w art. 65 § 1 zd. 1 stanowił, że przysposobić można jedynie osobę małoletnią i tylko dla jej dobra. Wskazuje się, że była to istotna zmiana w stosunku do prawa rodzinnego, według którego możliwe było również przysposobienie osoby pełnoletniej, a także że przepis stanowił *expressis verbis*, że przysposobienie może nastąpić tylko dla dobra dziecka⁵¹.

48 J. Sławski, *Przybieranie świadków do testamentu notarialnego*, Przegląd Notarialny 1950, t. 2, z. 11-12, s. 459-460.

49 Zob. J. Gwiazdomorski, *Stwierdzenie praw do spadku*, Przegląd Notarialny 1950, t. 2, z. 7-8, s. 60. Por. J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, *Stwierdzenie praw spadkowych. Kilka uwag polemicznych do artykułu prof. dra Jana Gwiazdomorskiego*, Przegląd Notarialny 1950, t. 1, z. 11-12, s. 433 i n.

50 Dz. U. Nr 34, poz. 308.

51 Zob. B. Dobrzański, *Kodeks rodzinny. Przepisy wprowadzające postępowanie (ogólne przedstawienie trzech ustaw z 27.VI.1950 r. w zestawieniu z dotychczasowym stanem prawnym)*, Przegląd Notarialny 1950, t. 2, z. 7-8, s. 47. Należy zaznaczyć, że zgodnie z 78 § 3 pr. rodz. do przysposobienia małoletniego konieczne było zezwolenie władzy opiekuńczej, które nie powinno być wydane, jeśli przysposobienie nie służyło dobru małoletniego. Zob. także odnośnie do miejsca zamieszkania małoletniego przysposobionego J. Witecki, *Osoby i ich zdolność do czynności prawnych (Tytuł II – art. 6 do 36 Dział II Tytułu III – art. 48 do 55 Przep. og. pr.*

Podsumowując, należy wskazać, że choć pojęcie „małoletni” nie miało definicji legalnej, było obecne w poprzednio obowiązujących aktach normatywnych polskiego prawa prywatnego.

1.2.2. Pojęcie „małoletni” w obowiązującym stanie prawnym. Małoletność jako przeciwieństwo pełnoletności

Pojęcie „małoletni” występuje w różnych aktach normatywnych, w szczególności zaś w ustawie z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny⁵² oraz w ustawie z dnia 25 lutego 1964 r. - Kodeks rodzinny i opiekuńczy⁵³. Z przepisów Kodeksu cywilnego wynika, kim jest „małoletni”. Zgodnie bowiem z art. 11 k.c. pełną zdolność do czynności prawnych nabywa się z chwilą uzyskania pełnoletności. Natomiast nie mają zdolności do czynności prawnych osoby, które nie ukończyły lat trzynastu, oraz osoby ubezwłasnowolnione całkowicie (art. 12 k.c.), a ograniczoną zdolność do czynności prawnych mają małoletni, którzy ukończyli lat trzynaście, oraz osoby ubezwłasnowolnione częściowo (art. 15 k.c.). Z powyższych wynika, że małoletność jest związana z nieosiągnięciem odpowiedniego wieku, tj. 18 lat. Pełnoletnim bowiem jest osoba, która ukończyła osiemnaście lat (art. 10 § 1 k.c.)⁵⁴. Należy zatem podkreślić, że małoletność jest przeciwieństwem pełnoletności i dotyczy jedynie osób fizycznych. Małoletni nie ma zdolności do czynności prawnych albo posiada ograniczoną zdolność do czynności prawnych. Słusznie wskazuje się, że „osiągnięcie wieku stanowi wystarczającą przesłankę do uzyskania pełnoletności, a fakt braku sprawności umysłowej nie wpływa na uzyskanie pełnoletności, pomimo że może uzasadniać orzeczenie ubezwłasnowolnienia.”⁵⁵. Należy zaznaczyć, że wiek oblicza się według reguł określonych w art. 112 k.c. Trzeba zatem wskazać, że termin osiemnastu lat życia upływa z początkiem ostatniego dnia, licząc od dnia narodzin, a zatem z początkiem dnia odpowiadającego dniowi urodzin. Istnieje jednak jeden wyjątek w zakresie osiągnięcia pełnoletności. Przez zawarcie małżeństwa małoletni uzyskuje pełnoletność i nie traci jej w razie unieważnienia małżeństwa (art. 10 § 2 k.c.), przy czym wskazuje się, że nie traci jej również w razie rozwiązania małżeństwa przez rozwód lub z powodu śmierci drugiego małżonka⁵⁶. Podnosi się, że wystarcza, że małżeństwo zostaje zawarte po

cyw.), Przegląd Notarialny 1950, t. 1, z. 11-12, s. 402.

52 Dz. U z 2023 r., poz. 1610.

53 Dz. U. z 2020 r., poz. 1359.

54 Por. Postanowienie NSA w Poznaniu z 3.12.1993 r., SA/Po 1931/93, ONSA 1995, nr 2, poz. 53, w którym wskazano, że „Pojęcie *dorośli* w rozumieniu art. 43 k.p.a. jest tożsame z pojęciem *pełnoletni* użytym w art. 10 § 1 kodeksu cywilnego.”

55 T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, art. 10, teza 2.

56 M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 1, 2020, art. 10 Nb 2.

spełnieniu przesłanek z art. 1 k.r.o. Niespełnienie pozostałych przesłanek, w tym wieku, które skutkuje możliwością unieważnienia małżeństwa nie ma zaś wpływu na uzyskanie pełnoletności⁵⁷. W doktrynie rozważano, czy zachowuje się pełnoletność w razie unieważnienia małżeństwa z powodu nieosiągnięcia przez jednego z małżonków wieku wymaganego przy zawarciu małżeństwa (art. 10 § 2 k.r.o.). Wątpliwości w tym zakresie zdaje się nie budzić przypadek unieważnienia małżeństwa ze względu na brak zezwolenia sądu na zawarcie małżeństwa przez kobietę, która ukończyła 16 rok życia, lecz nie ma 18 lat. Wskazuje się, że omawianą regułę stosować należy także w razie zawarcia małżeństwa przez małoletniego mężczyznę, który nie ukończył osiemnastu lat, lub kobietę, która nie ukończyła lat szesnastu⁵⁸.

Z małoletnością wiąże się pozostawanie pod władzą rodzicielską. Zgodnie z art. 92 k.r.o. dziecko pozostaje aż do pełnoletności pod władzą rodzicielską. W doktrynie nie ma natomiast zgody co do początku powstania władzy rodzicielskiej. Część przedstawicieli doktryny uważa, że małoletni od chwili urodzenia pozostaje pod władzą rodzicielską⁵⁹, natomiast inni przyjmują istnienie władzy rodzicielskiej również w okresie prenatalnym dziecka, tj. już od chwili poczęcia⁶⁰.

Pełnoletność jest pojęciem prawa cywilnego, gdyż inne gałęzie prawa określone skutki łączą z osiągnięciem określonego wieku⁶¹. Jednak art. 10 k.r.o. uzależnia możliwość zawarcia małżeństwa od osiągnięcia wieku 18 lat. Nawet w przypadku, gdy kobieta zawarła małżeństwo przez co uzyskała pełnoletność potrzeba zgody sądu opiekuńczego na zawarcie nowego małżeństwa, jeśli nie ukończyła wciąż osiemnastu lat⁶². Inaczej również kształtują się zasady odpowiedzialności deliktowej. Ustawodawca nie uzależnił

57 Zob. R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, 2021, art. 10, Nb 3. Por. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, art. 10, teza 5; M. Watrakiewicz, *Wiek a zdolność do czynności prawnych*, KPP 2003, z. 3, s. 497.

58 M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 1, 2020, art. 10 Nb 2. Por. E. Drozd, *Uzyskanie pełnoletności przez zawarcie małżeństwa*, Nowe Prawo 1969, Nr 7-8, s. 1109-1121; H. Dąbrowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I*, red. F. Błahuta i in., 1972, s. 76; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego. Tom I*, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 964.

59 S. Szer, *Prawo rodzinne*, 1969, s. 198-199; J. Ignaczewski, *Władza rodzicielska i kontakty z dzieckiem*, Warszawa 2015, s. 39; J. Słyk [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, art. 92, pkt 11-15; H. Ciepła [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2011, art. 92., teza 6; K. Gromek, *Granice władzy rodzicielskiej*, Monitor Prawniczy 2021, Nr 8, s. 428-432.

60 B. Walaszek, *Zarys prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Warszawa 1971, s. 170, 241; Z. Czarnik, J. Gajda, *Ochrona prawna dziecka poczętego in vitro i pozostającego poza organizmem matki (uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, Nowe Prawo 1990, Nr 10-12, s. 113; J. Strzebinczyk [w:] *System Prawa Prywatnego. Tom 12. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, 2011, s. 244-246; J. Haberko, *Cywilnoprawna ochrona dziecka poczętego a stosowanie procedur medycznych*, Warszawa 2010, s. 180;.

61 Zob. P. Książak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, W. Borysiak, t. 1, 2022, Art. 10, pkt 2, gdzie wskazano, że przykładowo Konstytucja RP od osiągnięcia określonego wieku uzależnia bierne i czynne prawo wyborcze (art. 62 i art. 99 Konstytucji RP), Kodeks karny - podleganie odpowiedzialności karnej (art. 10 k.k.), Kodeks pracy - możliwość bycia pracownikiem (art. 22 § 2 i 3 k.p.).

62 K. Piasecki [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2009, s. 83.

odpowiedzialności za wyrządzoną szkodę od osiągnięcia pełnoletności, lecz wieku 13 lat. Zgodnie z art. 426 k.c. małoletni, który nie ukończył lat trzynastu, nie ponosi odpowiedzialności za wyrządzoną szkodę. Wskazuje się bowiem, że osoby małoletnie, które nie ukończyły 13 roku życia nie są w stanie właściwie kierować swym postępowaniem ze względu na swój stopień rozwoju psychofizycznego. W tym przypadku wyłącza się możliwość postawienia zarzutu winy, a zatem normę art. 426 k.c. stosować można tylko w zakresie odpowiedzialności za własne czyny, konstruowanej według tej zasady⁶³. Słusznie podkreśla się, że „ustawodawca określa odpowiedzialność odszkodowawczą na zasadzie winy, jeżeli chce uzależnić obowiązek naprawienia szkody od możliwości wyrażenia dezaprobaty dla stanu przeżyć psychicznych sprawcy.”⁶⁴. Ustawodawca wyłączył zatem możliwość przypisania winy małoletniemu poniżej lat 13⁶⁵. Wskazuje się, że jest to przyjęcie pewnej fikcji opartej na przesłankach medyczno-socjologicznych, które dają podstawy do formalnego założenia, że małoletni, który nie ukończył 13 lat, nie jest zdolny do świadomego podejmowania decyzji oraz swobodnego wyrażania swej woli. Przyjęcie tej fikcji jest niepodważalne, czyli małoletni nie może odpowiadać za wyrządzoną szkodę nawet wtedy, gdyby udało się wykazać, że działał z pełnym rozeznaniem i w sposób umożliwiający przypisanie mu winy z zastosowaniem kryteriów psychologicznych⁶⁶. Natomiast po ukończeniu 13 roku życia małoletni może odpowiadać za wyrządzoną szkodę, tj. możliwe jest przypisanie mu winy. Małoletni, który ukończył 13 lat, ponosi odpowiedzialnością wyrządzoną szkodę, chyba że działał bez należytego rozeznania⁶⁷. Wskazuje się, że poziom rozwoju małoletniego jest już kwestią istotną, a z art. 426 k.c. nie da się *a contrario* wyprowadzić domniemania prawnego o charakterze usuwalnym, iż małoletni, który ukończył lat 13, jest osobą dojrzałą w stopniu pozwalającym na postawienie mu zarzutu winy. Przeciwnie, nieosiągnięcie dostatecznego stopnia dojrzałości w zakresie rozeznania, swobodnej decyzji i jej wyrażania przez osoby niepełnoletnie w wieku od 13 do 18 lat może

63 Zob. W. Dubis [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2021, art. 426, pkt 1-3; M. Wałachowska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353-534)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 426, teza 1.

64 A. Olejniczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania - część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2014, art. 426, teza 1. Por. M. Marcinkowski, *Obiektywizacja odpowiedzialności deliktowej małoletnich we Francji i w Polsce*, Państwo i Prawo 1999, Nr 8, s. 80-91.

65 Zob. B. Lewaszkiwicz-Petrykowska, *Poczytalność jako przesłanka winy*, [w:] *Z zagadnień prawa cywilnego. Księga pamiątkowa Profesora Andrzeja Stelmachowskiego*, red. M. Sawczuk, Białystok 1991, s. 100, która wskazuje, że przepis art. 426 k.c. wprowadza formalne kryterium niepoczytalności.

66 J. Gudowski, G. Bieniek [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna*, red. J. Gudowski, Warszawa 2018, art. 426, teza 1. Por. Z. Banaszczyk, *Glosa do wyroku SN z dnia 11 stycznia 2001 r., IV CKN 1469/00*, OSP 2002, nr 1, s. 2, który z kolei wskazuje na domniemanie: „Przepis [art. 426 k.c.] zawiera ustawowe domniemanie braku winy małoletniego, który nie ukończył trzynastego roku życia. Domniemanie to - o zakresie ograniczonym wszakże do odpowiedzialności za czyn własny na zasadzie winy - jest przypadkiem domniemania niewzruszalnego (*praesumptio iuris ac de iure*).”

67 A. Szpunar, *Glosa do wyroku SN z dnia 11 stycznia 2001 r., IV CKN 1469/00*, OSP 2002, nr 6, s. 81.

uzasadniać odbieganie od normy poczytalności w określonych *in casu* sytuacjach z powodu wieku, jak również uświadamiania sobie skutków czynu i wysokości wyrządzonej szkody oraz posiadania świadomości własnej odpowiedzialności cywilnej za tę szkodę⁶⁸. To na poszkodowanym spoczywa ciężar dowodu. Powinien on wykazać, że małoletni sprawca szkody osiągnął poziom rozwoju psychofizycznego umożliwiający uznanie go za winnego⁶⁹. Małoletni może natomiast odpowiadać na zasadzie słuszności (art. 428 i 431 § 2 k.c.) i na zasadzie ryzyka (art.433-436 k.c.)⁷⁰.

1.2.3. Małoletni a nieletni i młodociani. Uwagi na tle innych gałęzi prawa

Należy wskazać, że w innych gałęziach prawa funkcjonują pojęcia podobne do pojęcia „małoletni”, stosowane jako określenia dziecka, lecz granice wiekowe nie są w nich tożsame. W Kodeksie karnym ustawodawca wprowadził pojęcie nieletniego sprawcy czynu zabronionego (art. 10 k.k.). Zgodnie z art. 10 § 1 k.k. na zasadach określonych w kodeksie odpowiada ten, kto popełnił czyn zabroniony po ukończeniu 17 lat. Nieletnim jest zatem sprawca czynu zabronionego, który nie ukończył siedemnastego roku życia. Pojęciem „nieletniego” posługuje się wprost art. 10 § 2 k.k., wskazując w jakich przypadkach nieletni po ukończeniu 15 roku życia ponosi odpowiedzialność karną. Wskazuje się, że „dojrzałość, podobnie jak poczytalność, jest dość zgodnie w polskiej nauce prawa karnego uznawana za okoliczność decydującą o zdatości sprawcy do przypisania mu winy, a więc za pozytywną przesłankę winy”⁷¹. W doktrynie podkreśla się, że zachodzi konieczność odmiennego traktowania sprawców nieletnich ze względu na niecelowość, a nawet wręcz - szkodliwość karania według zasad przewidzianych dla dorosłych sprawców czynów zabronionych i przy użyciu środków o charakterze penalnym⁷². Nieletni sprawca czynu odpowiada na zasadach przyjętych w ustawie z dnia 9 czerwca 2022 r. – o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich⁷³. Konkludując, należy stwierdzić, że pojęcie „nieletni” wchodzi w zakres pojęcia „małoletni”, ale zakresy obydwu pojęć się nie pokrywają, gdyż nieletnim sprawcą czynu jest małoletni do 17 roku

68 Wyrok SA w Warszawie z 8.05.2019 r., VI ACa 436/18, LEX nr 2752564.

69 W. Dubis [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2021, art. 426, pkt 3. Zob. Wyrok SN z 11.01.2001 r., IV CKN 1469/00, OSNC 2001, nr 9, poz. 129; B. Janiszewska, *Glosa do wyroku SN z dnia 11 stycznia 2001 r., IV CKN 1469/00*, PS 2003, nr 6, s. 148 oraz Wyrok SA w Warszawie z 8.05.2019 r., VI ACa 436/18, LEX nr 2752564.

70 Zob. Wyrok SN z 24.09.2009 r., IV CSK 207/09, OSNC 2010, nr 4, poz. 58.

71 M. Kowalewska-Łukuć, *Wina w prawie karnym*, rozdział V, Legalis. Por. A. Zoll [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Część I. Komentarz do art. 1-52*, red. W. Wróbel, Warszawa 2016, art. 10, teza 1; A. Zoll, *Czy nieletniość jest okolicznością wyłączającą winę?* [w:] *W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Marianny Korcył-Wolskiej*, red. P. Hofmański, S. Waltoś, Warszawa 2009, s. 194.

72 V. Konarska-Wrzosek, *1.2. Kategorie dzieci i młodzieży wyodrębnione w poszczególnych gałęziach prawa (małoletni, nieletni, młodociani)* [w:] *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*, Warszawa 2013.

73 Dz. U. poz. 1700. Ustawa ta zastąpiła wcześniej obowiązującą ustawę z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. z 2018 r., poz. 969).

życia. Warto zaznaczyć, że w prawo karne pojęciem „małoletni” posługuje się w stosunku do przedmiotu czynności wykonawczej lub pokrzywdzonego, który nie ukończył jeszcze 18 lat⁷⁴.

Zgodnie z art. 115 § 10 k.k. młodocianym jest sprawca, który w chwili popełnienia czynu zabronionego nie ukończył 21 lat i w czasie orzekania w pierwszej instancji 24 lat. Zawarte w art. 115 § 10 k.k. sformułowanie "w czasie orzekania w pierwszej instancji" dotyczy czasu orzekania w tej instancji po raz pierwszy w sprawie. Sprawca, który w tym czasie był młodocianym w rozumieniu art. 115 § 10 k.k., zachowuje ten status do zakończenia postępowania prawomocnym orzeczeniem, a zatem immanentną właściwością statusu sprawcy młodocianego, aktualnego w czasie pierwszego orzekania w pierwszej instancji, jest jego trwanie w toku dalszego postępowania, aż do wydania prawomocnego orzeczenia. Sprawca młodociany pozostaje nim aż do prawomocnego wyroku, nawet jeśli w trakcie postępowania ukończył 24 lata⁷⁵. Status sprawcy młodocianego wymaga zatem koniunktywnego spełnienia warunków co do wieku sprawcy przy każdorazowym orzekaniu w pierwszej instancji⁷⁶. Młodociany w prawie karnym nie jest zatem nigdy małoletni.

Kodeks pracy pojęciem „młodociany” posługuje się natomiast w odniesieniu do pracownika, który ukończył 15 lat, lecz nie ukończył 18 lat (art. 190 § 1 k.p.)⁷⁷. Pojęcie „młodociany” w prawie pracy ma to znaczenie, że po pierwsze nie można zatrudniać pracownika młodszego niż młodociany z wyjątkami wskazanymi w ustawie (art. 190 § 2 k.p.), a pod drugie pracownika młodocianego można zatrudniać pod ściśle określonymi warunkami. W art. 191 § 1 k.p. zawarto ogólne zasady, według których można zatrudniać młodocianych. Przepis ten stanowi, że wolno zatrudniać tylko tych młodocianych, którzy ukończyli co najmniej ośmioletnią szkołę podstawową oraz przedstawią świadectwo lekarskie stwierdzające, że praca danego rodzaju nie zagraża ich zdrowiu. Młodociany nieposiadający kwalifikacji zawodowych może być zatrudniony tylko w celu przygotowania zawodowego (art. 191 § 2 k.p.). Jeśli chodzi o osoby poniżej 15 roku życia, czyli takie które nie są jeszcze pracownikiem młodocianym w rozumieniu Kodeksu pracy, można je zatrudniać jedynie w ściśle wskazanych przypadkach, określonych w art.

74 Zob. np. M. Budyn-Kulik [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, LEX/el. 2022, art. 10, teza 2.

75 Uchwała SN(7) z 20.06.2012 r., I KZP 5/12, OSNKW 2012, nr 8, poz. 79; P. Cychosz, *Głosa do uchwały SN z dnia 20 czerwca 2012 r.*, I KZP 5/12, *Palestra* 2013, nr 3-4, s. 169-179.

76 M. Bocheński, *Rzecz o statusie młodocianego w prawie karnym - uwagi na marginesie uchwały Sądu Najwyższego z 20 czerwca 2012 r.*, sygn. I KZP 5/12, Cz.PKiNP 2012, nr 3, s. 153-164.

77 Zob. E. Szemplińska, *Zatrudnienie młodocianych*, *Praca i zabezpieczenie społeczne* 2003, nr 6, s. 24-26.

191 § 2¹⁻²⁷ k.p.⁷⁸. Należy zauważyć, że Kodeks pracy uzależnia możliwość zatrudnienia osoby niebędącej jeszcze pracownikiem młodocianym (poniżej 15 roku życia) od tego, czy ukończyła ona ośmioletnią szkołę podstawową oraz w zależności od jej wieku różnicuje formę, w której może być zatrudniona. Osoba, która ukończyła ośmioletnią szkołę podstawową, niemająca 15 lat, może być zatrudniona na zasadach określonych dla młodocianych w roku kalendarzowym, w którym kończy 15 lat (191 § 2¹ k.p.). Osoba, która ukończyła ośmioletnią szkołę podstawową, niemająca 15 lat, która jednocześnie w danym roku kalendarzowym nie ukończy jeszcze 15 lat, może być zatrudniona na zasadach określonych dla młodocianych w celu przygotowania zawodowego w formie nauki zawodu (191 § 2² k.p.)⁷⁹. Odmiennie uregulowano możliwość podjęcia pracy przez małoletniego poniżej 15 roku życia, który nie ukończył ośmioletniej szkoły podstawowej. Przyjęto bowiem, że taka osoba może być zatrudniona na zasadach określonych dla młodocianych tylko w celu przygotowania zawodowego w formie przyuczenia do wykonywania określonej pracy (191 § 2³ k.p.)⁸⁰. Co istotne zawarcie umowy o pracę w celu przygotowania zawodowego w formie nauki zawodu oraz w formie przyuczenia do wykonywania określonej pracy, jest dopuszczalne w przypadku wyrażenia na to zgody przez przedstawiciela ustawowego lub opiekuna prawnego tej osoby oraz uzyskania pozytywnej opinii poradni psychologiczno-pedagogicznej (191 § 2⁴ k.p.). Taka regulacja ma na celu ochronę najmłodszych pracowników. W przypadku osoby, która nie ukończyła ośmioletniej szkoły podstawowej, wymagane jest również uzyskanie zezwolenia dyrektora tej szkoły, w której obwodzie mieszka ta osoba, na spełnianie obowiązku szkolnego poza szkołą (191 § 2⁵ k.p.). Z osobą, która ukończyła 15 lat i nie ukończyła ośmioletniej szkoły podstawowej, może być, na wniosek jej przedstawiciela ustawowego lub opiekuna, zawarta umowa o pracę w celu przygotowania zawodowego odbywanego w formie przyuczenia do wykonywania określonej pracy, jeżeli została ona przyjęta do oddziału przysposabiającego do pracy utworzonego w ośmioletniej szkole podstawowej albo uzyskała zezwolenie dyrektora ośmioletniej szkoły podstawowej, w której obwodzie mieszka, na spełnianie obowiązku szkolnego poza szkołą oraz uzyskała pozytywną opinię poradni psychologiczno-pedagogicznej (191 § 2⁶ k.p.). Z osobą, która ukończyła 15 lat i nie ukończyła ośmioletniej szkoły podstawowej, spełniającą obowiązek szkolny poza

78 Przepisy § 2¹⁻²⁷ zostały dodane od 1.12.2018 r. przez ustawę zmieniającą z Dz.U. z 2018 r. poz. 2245, art. 4 pkt 3 w zw. z art. 170 pkt 1. Zastąpiły one poprzednio obowiązujące rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 5.12.2002 r., Dz.U. Nr 214, poz. 1808 ze zm., wydane na podstawie uchylonego przez tę ustawę nowelizującą art. 191 § 5.

79 Zawody, w których odbywa się nauka zawodu, określają przepisy dotyczące klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego. Zob. więcej w tym zakresie: E. Maniewska [w:] *Kodeks pracy. Komentarz aktualizowany*, red. K. Jaśkowski, E. Maniewska, LEX/el. 2023, art. 191, teza 5-6.

80 Zob. M. Włodarczyk [w:] *Kodeks pracy. Komentarz. Tom II. Art. 94-304(5)*, red. K. W. Baran, Warszawa 2022, art. 191, teza 6.

szkołą, może być, po ukończeniu przez nią przygotowania zawodowego w formie przyuczenia do wykonywania określonej pracy, zawarta umowa o pracę w celu przygotowania zawodowego w formie nauki zawodu. Jednak wtedy również wymagane jest zezwolenie dyrektora ośmioletniej szkoły podstawowej, w której obwodzie mieszka, na spełnianie obowiązku szkolnego poza szkołą oraz pozytywna opinia poradni psychologiczno-pedagogicznej (191 § 2⁷ k.p.). Ponadto osoba, która ukończyła 18 lat w trakcie nauki w ośmioletniej szkole podstawowej, może być zatrudniona na zasadach określonych dla młodocianych w roku kalendarzowym, w którym ukończyła tę szkołę (art. 191¹ k.p.)⁸¹. Pracodawca jest obowiązany zapewnić młodocianym pracownikom opiekę i pomoc, niezbędną dla ich przystosowania się do właściwego wykonywania pracy (art. 192 k.p.)⁸². Powinien w szczególności wyznaczyć młodocianemu pracownikowi opiekuna⁸³. Pracodawca jest obowiązany prowadzić ewidencję pracowników młodocianych (art. 193 k.p.).

Podsumowując, podobnie zatem jak w przypadku nieletniego w prawie karnym, zakres wiekowy młodocianego w prawie pracy częściowo pokrywa się z wiekiem, w jakim pozostaje małoletni. Młodocianym zgodnie z art. 190 § 1 k.p. jest jednak małoletni dopiero po ukończeniu 15 roku życia. Należy natomiast zauważyć, że powyższej przywołane przepisy Kodeksu pracy mają na celu ochronę pracowników, którzy są małoletni w rozumieniu Kodeksu cywilnego

1.3. Zakres prawnej samodzielności małoletniego

1.3.1. Małoletni do 13 roku życia

Zgodnie z art. 13 k.c. osoby, które nie ukończyły lat trzynastu nie mają zdolności do czynności prawnych. Czynność prawna dokonana przez osobę, która nie ma zdolności do czynności prawnych jest nieważna (art. 14 § 1 k.c.). Jednocześnie przewidziano wyjątek od powyższej zasady, tj. pewną sferę możliwości samodzielnego podejmowania czynności prawnych przez małoletniego niemającego zdolności do czynności prawnych. Zgodnie bowiem z art. 14 § 2 k.c. w sytuacji, gdy małoletni poniżej 13 roku życia zawarł umowę należącą do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego, umowa taka staje się ważna z chwilą jej wykonania, chyba że pociąga za sobą rażące pokrzywdzenie osoby niezdolnej do czynności prawnych. Małoletni niemający

81 Przepis ten został dodany przez ustawę z 22.11.2018 r. o zmianie ustawy – Prawo oświatowe, ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw i wszedł w życie 1.09.2019 r. (Dz. U. poz. 2245). Zob. M. Włodarczyk [w:] *Kodeks pracy. Komentarz. Tom II. Art. 94-304(5)*, red. K. W. Baran, Warszawa 2022, art. 191(1).

82 Zob. M. T. Romer [w:] *Prawo pracy. Komentarz*, Warszawa 2012, art. 192.

83 K. Rączka [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. Z. Salwa, Warszawa 2008, art. 192.

zdolności do czynności prawnych może zatem dokonać ważnej czynności prawnej przy spełnieniu łącznie następujących przesłanek: małoletni zawiera umowę (wyjątek nie dotyczy zatem jednostronnych czynności prawnych), umowa ta należy do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego, umowa taka została wykonana, nie zachodzi przypadek rażącego pokrzywdzenia osoby niezdolnej do czynności prawnych.

Wskazuje się, że za wprowadzeniem wyjątku z art. 14 § 2 k.c. przemawiały potrzeby życia codziennego, a przepis ten ma „łagodzić negatywne następstwa zbyt wysokiej granicy wieku, od której przekroczenia zależy uzyskanie ograniczonej zdolności do czynności prawnych”⁸⁴. Należy zaznaczyć, że przepisy dekretu z dnia 12 listopada 1946 r. – Przepisy ogólne prawa cywilnego⁸⁵ nie przewidywały podobnego rozwiązania.

Trzeba podkreślić, że umowa ma dotyczyć „drobnych bieżących spraw życia codziennego”. Małoletni nieposiadający zdolności do czynności prawnych może zatem zawrzeć umowę jedynie w bieżących sprawach życia codziennego, które są „powszechnie zawierane”. Wskazuje się, że takimi umowami będą w szczególności umowy dotyczące nabycia biletu autobusowego, przyborów szkolnych, książek, prasy, artykułów spożywczych czy biletów do kina⁸⁶. Powyższa egzemplifikacja jasno ukazuje zatem wspomniane powyżej *ratio legis* omawianego przepisu. Ciężko bowiem wymagać, aby, przykładowo, małoletniemu podróżującemu samodzielnie do szkoły bilet autobusowy kupował rodzic albo opiekun. Dodatkowo umowa ma dotyczyć spraw „drobnych”. W literaturze wskazuje się, że pojęcie „drobna umowa” ma relatywny charakter, ponieważ zależy od wieku i sytuacji życiowej małoletniego⁸⁷. Umowa, która jest drobna dla dwunastolatka może taką nie być dla o połowę młodszego dziecka. Ponadto „drobność” umowy odnieść trzeba również do zamożności rodziców małoletniego. Wskazuje się również, że należy brać pod uwagę także charakter środowiska społecznego (wieś, małe miasto, duże miasto). Podkreśla się także, że obok wartości przedmiotu umowy istotne znaczenie może mieć „typowość” umowy w obowiązujących stosunkach społecznych oraz nieskomplikowane procedury jej zawierania czy wykonywania, a nadto „należy również brać tu pod uwagę powszechne zawieranie rozpatrywanych umów w celu zaspokojenia bieżących potrzeb konsumpcyjnych przeciętnej

84 M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego. Tom 1*, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 982.

85 Dz. U. Nr 12, poz. 369.

86 S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 14., teza 2.

87 T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, art. 14, teza 8.

rodziny i uwzględnić to, czy nie wymagają one pewnego większego rozeznania w szeroko rozumianym obrocie.”⁸⁸.

Umowa jest ważna dopiero od chwili jej wykonania⁸⁹. Należy podkreślić, że umowa powinna być wykonana przez obie strony oraz chodzi o całkowite (pełne) jej wykonanie, a nie jedynie częściowe⁹⁰. Poza sporem pozostaje, że chwila zawarcia umowy i chwila jej wykonania mogą być rozbieżne w czasie, gdyż umowa może być wykonana w terminie późniejszym⁹¹.

Kolejną przesłanką niezbędną do ważności umowy zgodnie z art. 14 § 2 k.c. jest brak rażącego pokrzywdzenia osoby niemającej zdolności do czynności prawnych, a więc w analizowanym przypadku małoletniego. Należy zwrócić uwagę, że prawnie relewantne na mocy art. 14 § 2 k.c. jest tylko takie pokrzywdzenie, które jest rażące. „Rażące pokrzywdzenie” jest pojęciem nieostrym. Wskazuje się jednak, że z uwagi na bogatą kazuistykę „życia codziennego” niezdefiniowanie powyższego pojęcia należy oceniać pozytywnie⁹². Ponadto zaznacza się, że do porównania wartości wzajemnych świadczeń nie jest wystarczająca jedynie różnica ekwiwalentów. Chodzi bowiem o różnicę kwalifikowaną⁹³. Nadto podnosi się, że kryterium rażącego pokrzywdzenia należy rozumieć odmiennie w stosunku do zwyczajnie rozwijającego się dziecka, a odmiennie w odniesieniu do osoby ubezwłasnowolnionej lub dziecka wykazującego mentalną dysfunkcję⁹⁴. Podkreśla się, że zawarte w art. 14 § 2 k.c. sformułowanie „chyba że pociąga za sobą rażące pokrzywdzenie osoby niezdolnej do czynności prawnych” wskazuje na „szczególną postać wyzysku”⁹⁵. Jeśli chodzi jednak o wyzysk z art. 388 k.c. zaznaczyć należy, że dotyczy on rażącej różnicy w wartości świadczeń stron oraz konieczne jest dodatkowe spełnienie jednej z wymienionych w przepisie art. 388 § 1 k.c. przesłanek, tj. wyzyskanie przymusowego położenia, niedołęstwa, niedoświadczenia lub braku dostatecznego rozeznania drugiej strony co do przedmiotu

88 S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 14, teza 2.

89 M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego. Tom 1*, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 982.

90 M. Watrakiewicz, *Wiek a zdolność do czynności prawnych*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2003, nr 3, s. 515; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego. Tom 1*, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 983; A. Lutkiewicz-Rucińska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 14, teza 2. Por. M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, Warszawa 2014, art. 14, teza 5.

91 P. Nazaruk [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, LEX/el. 2023, art. 14, teza 8.

92 Tak M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, Warszawa 2014, art. 14, teza 4.

93 K. Piasecki [w:] *Kodeks cywilny. Księga pierwsza. Część ogólna. Komentarz*, Kraków 2003, art. 14., teza 5.

94 T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, art. 14, teza 10.

95 K. Piasecki [w:] *Kodeks cywilny. Księga pierwsza. Część ogólna. Komentarz*, Kraków 2003, art. 14, teza 6.

umowy⁹⁶. Na marginesie można wskazać, że w literaturze zaznacza się również, że pokrzywdzenie małoletniego niebędące rażącym może skutkować bezwzględną nieważnością czynności prawnej w sytuacji wypełnienia przesłanek z art. 58 § 1 k.c.⁹⁷. Ciężar dowodzenia rażącego pokrzywdzenia wskutek zawarcia umowy małoletniego nieposiadającego zdolności do czynności prawnych spoczywa na tym, kto na takie pokrzywdzenie się powołuje⁹⁸.

1.3.2. Małoletni po ukończeniu 13 roku życia

Zgodnie z art. 15 k.c. małoletni, którzy ukończyli 13 lat mają ograniczoną zdolność do czynności prawnych. „Ukończenie 13. roku życia następuje wyjątkowo z początkiem, a nie końcem pierwszego dnia terminu, czyli rano w dniu odpowiadającym dacie urodzin o godzinie 00, a nie dopiero o północy”⁹⁹, zgodnie bowiem z art. 112 zd. 2 k.c. przy obliczaniu wieku osoby fizycznej termin upływa z początkiem ostatniego dnia. Z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych, do ważności czynności prawnej, przez którą osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych zaciąga zobowiązanie lub rozporządza swoim prawem, potrzebna jest zgoda jej przedstawiciela ustawowego (art. 17 k.c.). *A contrario* osoba posiadająca ograniczoną zdolność do czynności prawnych może samodzielnie dokonać czynności prawnej, która nie jest czynnością prawną zobowiązującą lub rozporządzającą, jeśli ustawa nie stanowi inaczej¹⁰⁰. Dotyczy to zarówno czynności prawnych jednostronnych, jak i umów. „Czynnością prawną rozporządzającą – albo krótko rozporządzeniem – jest taka czynność prawna, której celem i bezpośrednim skutkiem jest przeniesienie, obciążenie albo zniesienie prawa majątkowego (...) Natomiast czynnością zobowiązującą jest czynność prawna, która powiększa pasywa osoby dokonującej czynności; polega ona na tym, że osoba zobowiązuje się względem innej osoby do świadczenia”¹⁰¹. Z zakresu przedmiotowego czynności, o których mowa w art. 17 k.c. wyłączone zostały czynności, które nie mają charakteru zobowiązania lub rozporządzenia. Jako przykład takich czynności można wskazać wystąpienie przez małoletnią kobietę z wnioskiem o zezwolenie na wcześniejsze zawarcie małżeństwa (art. 10 § 1 k.r.o.), wyrażenie zgody na uznanie ojcostwa dziecka (art. 77 k.r.o), wyrażenie zgody na przysposobienie dziecka (art. 119 k.r.o.) Ponadto należy mieć na względzie, że prawo do wyrażenia zgody na przysposobienie przysługuje

96 Zob. P. Zakrzewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna* (art. 353-534), red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 388, teza 1-2; Zob. F. Błahuta [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom II*, red. Z. Resich, 1972, s. 927.

97 A. Lutkiewicz-Rucińska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Bałwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 14, teza 2.

98 J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 14, teza 4.

99 T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, art. 15, teza 1

100 M. Watrakiewicz, *Wiek a zdolność do czynności prawnych*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2003, nr 3, s. 497.

101 A. Wolter, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1963, s. 211-212.

także osobom posiadającym ograniczoną zdolności do czynności prawnych, czyli także tym, którzy nie mają władzy rodzicielskiej. Prawo do wyrażenia zgody na adopcję jest bowiem osobistym prawem rodziców dziecka. Nie jest ono natomiast elementem ich władzy rodzicielskiej.

Lege non distinguente przepis art. 17 k.c. dotyczy zarówno czynności prawnych dwustronnych, jak i jednostronnych¹⁰², natomiast inne są skutki niedochowania przewidzianych w nim wymogów w zależności od rodzaju czynności. Zgodnie z art. 18 § 1 k.c. ważność umowy, która została zawarta przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych bez wymaganej zgody przedstawiciela ustawowego, zależy od potwierdzenia umowy przez tego przedstawiciela. Natomiast strona, która zawarła umowę z osobą ograniczoną w zdolności do czynności prawnych, nie może powoływać się na brak zgody jej przedstawiciela ustawowego. Może jednak wyznaczyć temu przedstawicielowi odpowiedni termin do potwierdzenia umowy; staje się wolna po bezskutecznym upływie wyznaczonego terminu (art. 18 § 3 k.c.)¹⁰³. Ponadto zgodnie z art. 18 § 2 k.c. osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może sama potwierdzić umowę po uzyskaniu pełnej zdolności do czynności prawnych. Ustawodawca wprowadza zatem możliwość tzw. następczej zgody na dokonanie czynności prawnej, której przedstawiciel ustawowy może udzielić już po dokonaniu czynności prawnej przez małoletniego, ale niekiedy będzie związany terminem wyznaczonym przez drugą stronę umowy. Umowa zawarta bez wymaganej zgody przedstawiciela ustawowego jest zatem dotknięta sankcją bezskuteczności zawieszony i jest tzw. czynnością prawną niezupełną (*negotium claudicans*). W razie potwierdzenia umowy jest ona ważna od chwili jej zawarcia (*ex tunc*)¹⁰⁴. Zupełnie inne są konsekwencje braku wymaganej zgody przedstawiciela ustawowego w przypadku jednostronnej czynności prawnej. Jeżeli osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych dokonała sama jednostronnej czynności prawnej, do której ustawa wymaga zgody przedstawiciela ustawowego, czynność jest nieważna (art. 19 k.c.). Brak uprzedniej zgody wymaganej na mocy art. 17 k.c. na dokonanie jednostronnej czynności prawnej skutkuje zatem bezwzględną nieważnością czynności prawnej *ab initio* i czynność taka nie podlega konwalidacji¹⁰⁵.

102 K. Piasecki [w:] *Kodeks cywilny. Księga pierwsza. Część ogólna. Komentarz*, Kraków 2003, art. 17, teza 3.

103 Zob. M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 520.

104 K. Piasecki [w:] *Kodeks cywilny. Księga pierwsza. Część ogólna. Komentarz*, Kraków 2003, art. 18, teza 3.

105 Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 344 ; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, art. 17, teza 3; P. Nazaruk [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, LEX/el. 2023, art. 18, teza 3; A. Lutkiewicz-Rucińska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 18, teza 1; H. Dąbrowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I*, red. F. Błahuta, 1972, s. 84-85.

Ponadto zgodnie z art. 20 k.c. osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może bez zgody przedstawiciela ustawowego zawierać umowy należące do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego. Niniejszy przepis należy porównać do treści art. 14 § 2 k.c. dotyczącego małoletniego niemającego zdolności do czynności prawnych. Zaznaczyć trzeba, że w przypadku umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego przez osoby ograniczone w zdolności do czynności prawnych ustawodawca nie przewidział dodatkowych przesłanek warunkujących ważność takich umów. Nie jest zatem konieczne wykonanie tej umowy, sanujące jej nieważność. Nie można się również powołać na rażące pokrzywdzenie małoletniego. „Okoliczności te nie zostały ustanowione przesłankami ważności umowy zawartej przez osobę o ograniczonej zdolności do czynności prawnych, ponieważ osoba ta nie wymaga takiej ochrony, jak osoba niemająca zdolności do czynności prawnych. W konsekwencji umowa wskazana w art. 20 zawarta przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych jest ważna już od chwili jej zawarcia, nawet gdyby skutkowałą rażącym pokrzywdzeniem tej osoby.”¹⁰⁶.

W doktrynie dyskutowana jest kwestia interpretacji zakresu pojęcia „drobnej umowy w bieżących sprawach życia codziennego” na podstawie art. 20 k.c. Wskazuje się, że określenie to należy traktować odmiennie od tożsamego pojęcia z art. 14 § 2 k.c., z racji na większy stopień rozwoju oraz udział w obrocie konsumenckim i gospodarczym osób o ograniczonej zdolności do czynności prawnych, w szczególności starszych małoletnich (po ukończeniu 13 roku życia)¹⁰⁷.

W literaturze podkreśla się, że skoro ustawodawca wprowadził w art. 14 § 2 k.c. możliwość zawarcia ważnej umowy przez osobę niemającą zdolności do czynności prawnych, to tym bardziej należy przyznać samodzielność w zawarciu takiej umowy osobie o ograniczonej zdolności do czynności prawnych¹⁰⁸. Wskazuje się natomiast, że umowy zawierane na podstawie art. 20 k.c. przez osobę o ograniczonej zdolności do czynności prawnych mogą podlegać regulacji art. 388 k.c. (wyzysk). Podkreśla się jednak przy tym, że

106 A. Lutkiewicz-Rucińska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 20.

107 Zob. S. Grzybowski [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. 1, s. 344; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, art. 20., teza 4; S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 20; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, Nb 77; K. Osajda, 2020, art. 20, Nb1. Por. M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, Warszawa 2014, art. 20, teza 2; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 20, teza 2; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 20, teza 2. Por. A. Lutkiewicz-Rucińska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, LEX/el. 2023, art. 20, teza 2.

108 S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 20, teza 20.

przesłanka zastrzeżenia świadczenia o rażąco wyższej wartości ma zawsze charakter obiektywny¹⁰⁹. Zgodnie z art. 388 § 1 k.c. jeżeli jedna ze stron, wyzyskując przymusowe położenie, niedołość, niedoświadczenie lub brak dostatecznego rozeznania drugiej strony co do przedmiotu umowy, w zamian za swoje świadczenie przyjmuje albo zastrzega dla siebie lub dla osoby trzeciej świadczenie, którego wartość w chwili zawarcia umowy przewyższa w rażącym stopniu wartość jej własnego świadczenia, druga strona może według swego wyboru żądać zmniejszenia swego świadczenia lub zwiększenia należnego jej świadczenia albo unieważnienia umowy. Należy zaznaczyć, że zgodnie z art. 388 § 1¹ k.c. jeżeli wartość świadczenia jednej ze stron w chwili zawarcia umowy przewyższa co najmniej dwukrotnie wartość świadczenia wzajemnego, domniemywa się, że przewyższa je w stopniu rażącym¹¹⁰. Jeśli chodzi o małoletniego należałoby powoływać się na jego niedoświadczenie. Sąd Najwyższy wskazał bowiem, że niedoświadczenie należy rozumieć „jako brak ogólnego doświadczenia życiowego, bądź jako brak doświadczenia w określonego rodzaju przedsięwzięciach”¹¹¹. Ponadto niedoświadczenie utożsamia się z brakiem wiedzy lub brakiem zrozumienia skutków prawnych i ekonomicznych wywoływanych przez daną umowę¹¹². Wskazuje się, że wprowadzenie instytucji wyzysku ma na celu zabezpieczenie ekwiwalentności świadczeń¹¹³. Ponadto podkreśla się, że wyzyskujący musi działać umyślnie, bowiem „nie sposób wyzyskiwać kogoś nieumyślnie i niechcący”¹¹⁴. Obiektywną przesłanką wyzysku jest zatem rażąca dysproporcja świadczeń, zaś subiektywną naganne zachowanie wyzyskującego, tj. wykorzystanie (wyzyskanie) we własnym interesie którejs z wymienionych w art. 388 § 1 k.c. okoliczności po stronie drugiej strony (np. niedoświadczenia małoletniego)¹¹⁵. Należy zaznaczyć, że z jednym z przysługujących małoletniemu w takiej sytuacji roszczeń, tj. roszczeniem o zmniejszenie swego świadczenia, roszczeniem o zwiększenie świadczenia wzajemnego, roszczeniem o unieważnienie umowy, będzie musiał wystąpić przedstawiciel ustawowy małoletniego. Dopuszczalność dochodzenia

109 T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, art. 20, teza 10.

110 Art. 388 § 1¹ dodany przez art. 1 pkt 5 lit. b ustawy z dnia 2 grudnia 2021 r. (Dz. U. z 2021 r., poz. 2459) zmieniającej nin. ustawę z dnia 30 czerwca 2022 r.

111 Wyrok SN z 27.09.2005 r., V CK 191/05, OSP 2007, nr 7-8, poz. 87. Por. Wyrok SA w Gdańsku z 15.12.2016 r., I ACa 1035/16, LEX nr 2340289; Wyrok SA w Katowicach z 13.02.2013 r., I ACa 1008/12, LEX nr 1307417.

112 P. Lewandowski, *O ochronie wyzyskanego – rozważania nad nowymi rozwiązaniami wyzysku w polskim prawie cywilnym*, Studia Iuridica Toruniensia 2022, t. 31, s. 115.

113 A. Cisek, J. Kremis, *Z problematyki wyzysku w ujęciu kodeksu cywilnego*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1979, z. 3, s. 62.

114 B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 1973, s. 198. Co do charakteru prawnego wyzysku zob. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wyzysk jako wada oświadczenia woli*, Studia Prawno-Ekonomiczne 1973, t. X, s. 52, która wskazuje, że wyzysk należy zakwalifikować jako wadę oświadczenia woli.

115 A. Olejniczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania - część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2014, art. 388, teza 4.

roszczenia została ograniczona terminem zawitym (art. 388 § 3 k.c.), który wynosi trzy lata od zawarcia umowy, a jeżeli stroną umowy jest konsument – sześć lat¹¹⁶.

Nadto w literaturze podkreśla się, co wydaje się oczywiste, że nie można wyłączyć możliwości zawarcia przez małoletniego o ograniczonej zdolności do czynności prawnych umowy, która byłaby sprzeczna z ustawą lub zasadami współżycia społecznego (art. 58 § 1 k.c.), podając przykład umowy sprzedaży rzeczy choćby drobnej wartości, lecz pochodzącej z przestępstwa¹¹⁷.

Małoletni posiadający ograniczoną zdolność do czynności prawnych może ponadto bez zgody przedstawiciela ustawowego rozporządzać swoim zarobkiem, chyba że sąd opiekuńczy z ważnych powodów inaczej postanowi (art. 21 k.c.). Należy przy tym zaznaczyć, że zgodnie z art. 22 § 3 k.p. osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może bez zgody przedstawiciela ustawowego nawiązać stosunek pracy oraz dokonywać czynności prawnych, które dotyczą tego stosunku¹¹⁸. Wskazuje się, że implikuje to możliwość rozporządzania przez taką osobę swoim zarobkiem¹¹⁹. Podkreśla się, że przez zarobek należy rozumieć nie tylko wynagrodzenie wynikające ze stosunku pracy, ale również „wszelkie korzyści związane ze świadczeniem usług, np. w ramach przygotowania do zawodu, prac sezonowych, dorywczych, z tytułu udziału w konkursach, zawodach sportowych, z tytułu należności za zebrane zioła, jagody, grzyby (...) też stypendium”¹²⁰.

Sąd opiekuńczy kontroluje rozporządzanie zarobkiem przez osobę o ograniczonej zdolności do czynności prawnych i powinien także reagować na stwierdzone nieprawidłowości. W odniesieniu do rozporządzania zarobkiem przez osobę posiadającą ograniczoną zdolność do czynności prawnych (zatem małoletniego po ukończeniu 13 roku życia) sąd opiekuńczy działa w trybie art. 21 k.c. Należy zaznaczyć, że małoletni posiadający ograniczoną zdolność do czynności prawnych wciąż pozostaje pod władzą rodzicielską, jednak rodzice nie mogą ograniczyć jego kompetencji do rozporządzania swoim zarobkiem. Jeśli zatem stosowane przez nich środki wychowawcze nie przynoszą oczekiwanych rezultatów, tj. małoletni rozporządza swoim zarobkiem tak, że stanowi to zagrożenie dla jego dobra (np. kupuje używki, narkotyki) lub zagrożenie jego interesu majątkowego (np.

116 Art. 388 § 2 zmieniony przez art. 1 pkt 5 lit. c ustawy z dnia 2 grudnia 2021 r. (Dz.U. poz. 2459) zmieniającej nin. ustawę z dnia 30 czerwca 2022 r. Zob. P. Zakrzewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353-534)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 388, teza 3,

117 S. Dmowski [w:] S. Rudnicki, S. Dmowski, *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 2011, art. 20, teza 4.

118 Jednakże gdy stosunek pracy sprzeciwia się dobru tej osoby, przedstawiciel ustawowy za zezwoleniem sądu opiekuńczego może stosunek pracy rozwiązać (art. 22 § 3 zd. 2 k.p.).

119 T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. A. Kidyba, t. I, 2012, komentarz do art. 21, teza 8.

120 S. Dmowski [w:] S. Rudnicki, S. Dmowski, *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 2011, art. 21, teza 2.

marnotrawienie pieniędzy), rodzice mogą zwrócić się do sądu o ograniczenie lub pozbawienie małoletniego uprawnienia do rozporządzania własnym zarobkiem na podstawie art. 21 k.c.¹²¹.

Zgodnie z art. 22 k.c. jeżeli przedstawiciel ustawowy osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych oddał jej określone przedmioty majątkowe do swobodnego użytku, osoba ta uzyskuje pełną zdolność w zakresie czynności prawnych, które tych przedmiotów dotyczą. Wyjątek stanowią czynności prawne, do których dokonania nie wystarcza według ustawy zgoda przedstawiciela ustawowego. Należy zaznaczyć, że zgodnie z art. 22 k.c. małoletni osiągając ograniczoną zdolność do czynności prawnych wprawdzie nabywa pełną zdolność w zakresie czynności prawnych, które dotyczą przedmiotów majątkowych oddanych mu do swobodnego użytku przez przedstawiciela ustawowego, jednak nie dotyczy to czynności prawnych, do dokonania których według ustawy nie wystarcza zgoda przedstawiciela ustawowego, a więc takich, do których wymagane jest zezwolenie sądu. Trafnie zaznacza się, że „są to czynności przekraczające zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka, zarówno w sytuacji, gdy przedstawicielem ustawowym jest rodzic dziecka, jak i jego opiekun, oraz czynności, co do których sąd uzależnił ich dokonywanie od swojego zezwolenia.”¹²². Słusznie wskazuje się, że osoba posiadająca ograniczoną zdolność do czynności prawnych nabywa pełną zdolność w zakresie czynności prawnych, które dotyczą przedmiotów majątkowych oddanych tej osobie do swobodnego użytku przez jej przedstawiciela ustawowego (z wyjątkiem tych czynności prawnych, do których dokonania nie wystarczy według ustawy zgoda przedstawiciela ustawowego)¹²³. Oddanie przedmiotów do swobodnego użytku oznacza, że małoletni może z nich korzystać, stają się one jego własnością, a ponadto może on dokonywać względem tych przedmiotów czynności prawnych o charakterze zobowiązującym lub rozporządzającym bez zgody przedstawiciela ustawowego (z wyjątkiem wskazanym w art. 22 zd. 2 k.c. przypadków, gdy wymagane jest zezwolenie sądu)¹²⁴. Wskazuje się, że oddanie do swobodnego użytku przedmiotów jest jednostronną czynnością prawną o charakterze upoważniającym¹²⁵. Swobodny użytek należy odróżnić od zwykłego użytku. Zwykły użytek polega bowiem na korzystaniu z rzeczy. Swobodny użytek

121 T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, art. 21, teza 1-7.

122 S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 22, teza 3. Por. A. Sylwestrzak, *Charakter prawny i kompetencje kuratora osoby ubezwłasnowolnionej częściowo*, PS 2011, nr 5, s. 45-57, gdzie wskazano, że „regulacja ta zapobiega wyjęciu spod kontroli sądowej konkretnych ważniejszych czynności dotyczących majątku tej osoby.”

123 A. Lutkiewicz-Rucińska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, LEX/el. 2023, art. 22, teza 1.

124 P. Nazaruk [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, LEX/el. 2023, art. 22, teza 3; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, art. 22, teza 2.

125 S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 22, teza 2.

pozwała natomiast na dysponowanie rzeczą bez zgody przedstawiciela ustawowego¹²⁶. Wskazuje się, że zazwyczaj chodzi o przedmioty małej wartości¹²⁷ oraz małe kwoty pieniężne, np. kieszonkowe¹²⁸.

Sąd opiekuńczy może działać również w trybie art. 109 k.r.o., wydając odpowiednie zarządzenia, jeśli zagrożone jest dobro dziecka (art. 109 § 1 k.r.o.). Działanie sądu w tym trybie jest związane z zagrożeniami wychowawczymi wynikającymi z niewłaściwego korzystania przez małoletniego z własnego zarobku oraz z przedmiotów oddanych mu do swobodnego użytku. Zastosowanie art. 109 § 2 pkt 1 k.r.o. i zobowiązanie małoletniego do określonego postępowania w zakresie zarządu majątkiem pozostającym dotąd do jego swobodnej dyspozycji (zarobek, rzeczy oddane do swobodnego użytku) stanowić będzie ograniczenie władzy rodzicielskiej¹²⁹. Ponadto sąd opiekuńczy może powierzyć zarząd majątkiem małoletniego ustanowionemu w tym celu kuratorowi (art. 109 § 3 k.r.o.).

1.4. Reprezentacja małoletniego

1.4.1. Istota przedstawicielstwa ustawowego

Co do istoty (natury prawnej) przedstawicielstwa *in genere* wykształciły się trzy koncepcje: teoria reprezentowanego, teoria reprezentacji oraz teoria pośrednia, z czego obecnie dominuje i jest przyjmowana również w polskiej doktrynie prawa teoria reprezentacji¹³⁰. Teoria reprezentacji zakłada, że w przypadku dokonania czynności prawnej przez przedstawiciela, to przedstawiciel dokonuje czynności prawnej, tj. składa własne oświadczenie woli, jednakże czyni to w imieniu i z bezpośrednimi skutkami dla

126 S. Dmowski [w:] S. Rudnicki, S. Dmowski, *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 2011, art. 22, teza 3.

127 Por. M. Watrakiewicz, *Wiek a zdolność do czynności prawnych*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2003, z. 3, s. 524; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, nb 77; A. Lutkiewicz-Rucińska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, LEX/el. 2023, art. 22, teza 2, którzy prezentują zdanie odmienne, tj. że ustawodawca nie ogranicza rodzaju ani wartości przedmiotów.

128 M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, Warszawa 2014, art. 22, teza 3. Por. K. Piasecki [w:] *Kodeks cywilny. Księga pierwsza. Część ogólna. Komentarz*, Kraków 2003, art. 22, teza 2, gdzie dokonano szczegółowego wyczerpania rzeczy, które można oddać do swobodnego użytku i których do takiego użytku się nie oddaje. Co warto podkreślić, wskazano, że przede wszystkim oddanie do swobodnego użytku dotyczy tylko rzeczy ruchomych. Por. także wyrok SN z 30.04.1973 r., II CR 146/73, LEX nr 1673026.

129 T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, art. 21, teza 6.

130 Teorie te wykształciły się w XIX-wiecznej doktrynie niemieckiej. Twórcą pierwszej z nich był F.K. von Savigny i zakładała ona, że przedstawiciel jedynie przenosi i wyraża wolę reprezentowanego. Przedstawicielami drugiej byli R. Ihering, B. Windscheid, J. Hupka. Zwolennikami trzeciej byli natomiast L. Mitteis, A. Lenel i była ona wynikiem kompromisu pomiędzy dwiema wyżej wymienionymi teoriami. Według teorii pośredniej za działających przy dokonaniu czynności prawnej należy uznać zarówno przedstawiciela, jak i reprezentowanego. Zob. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego...*, t. 2, 2008, s. 468.

reprezentowanego. Zgodnie z art. 95 § 1 k.c. z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych albo wynikających z właściwości czynności prawnej, można dokonać czynności prawnej przez przedstawiciela. Przepis art. 98 § 2 k.c. opiera się w zasadzie na teorii reprezentacji, stanowi bowiem, że czynność prawna dokonana przez przedstawiciela w granicach umocowania pociąga za sobą skutki bezpośrednio dla reprezentowanego¹³¹. Rola przedstawiciela polega na złożeniu oświadczenia woli w imieniu reprezentowanego, a zatem na zastąpieniu go przy czynności prawnej¹³². Podkreśla się także, że w razie dokonania czynności przez przedstawiciela następuje stan związania po stronie reprezentowanego, który nie może zatem zapobiec powstaniu skutków czynności dokonanej przez przedstawiciela w swojej sferze prawnej (w granicach przysługującej mu kompetencji)¹³³. Ponadto podkreśla się, że do skuteczności działania przedstawiciela konieczne jest ujawnianie przez niego, że działa w cudzym imieniu oraz wskazanie na czyją rzecz działa (zasada jawności przedstawicielstwa). Jawność przedstawicielstwa (ujawnienie przez przedstawiciela, że działa w cudzym imieniu) może być realizowana w sposób wyraźny lub dorozumiany¹³⁴. Ponadto należy mieć na względzie, że zasada jawności przedstawicielstwa ma dwojaki charakter. Po pierwsze dotyczy ujawnienia przez przedstawiciela tego, że działa w cudzym imieniu, a po drugie wskazania przez niego osoby, w imieniu której działa¹³⁵. W judykaturze podkreśla się, że przedstawiciel nie musi wymienić z imienia i nazwiska osoby, w imieniu której działa. Wystarczy, że reprezentowany jest dla osoby trzeciej (kontrahenta przedstawiciela) rozpoznawalny w świetle zachowania się jego przedstawiciela lub dzięki kontekstowi sytuacyjnemu, w którym to zachowanie następuje. Dodatkowo z okoliczności powinno wynikać, że czynność prawna dokonana jest w imieniu reprezentowanego¹³⁶. Nieujawnienie przez „przedstawiciela” wobec osoby trzeciej tego, iż działa on w cudzym imieniu rodzi daleko idące konsekwencje prawne. Skutki dokonanej przez niego czynności następują bowiem wówczas w jego sferze prawnej. Kodeks cywilny nie przewiduje przedstawicielstwa

131 Por. M. Giaro, *Strona czynności prawnej przedstawiciela*, MOP 2020, nr 20 s. 1085, którego zdaniem sformułowanie przepisu art. 95 § 1 k.c. dotyczące możliwości dokonania czynności prawnej przez przedstawiciela sugeruje *prima facie* odwrotny wniosek, tj. jakoby czynności dokonywał sam reprezentowany, działając jedynie za pośrednictwem przedstawiciela. Przywołuje on także sformułowanie art. 84 § 1 ustawy z dnia 18 lipca 1950 r. – Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz.U. Nr 34, poz. 311 ze zm.), które zdaniem Autora było bardziej spójne z teorią reprezentacji. Art. 84 § 1 tejże ustawy stanowił bowiem „Z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych czynność prawna może być dokonana przez przedstawiciela”.

132 W. Robaczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, Warszawa 2014, art. 95, teza 4.

133 P. Piniór [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 95, teza 1. Por. Wyrok SN z 29.11.2012 r., V CSK 568/11, LEX nr 1289053.

134 M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego...*, red. Z. Radwański, s. 633; F. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania*, 1939, s. 128; F. Zoll, *Zobowiązania*, s. 67; M. Smyk, *Pełnomocnictwo według kodeksu cywilnego*, Warszawa 2010, s. 279; Wyrok SN z 12.09.2003 r., I CK 60/02, LEX nr 602186.

135 Zob. Wyrok SN z 12.09.2003 r., I CK 60/02, LEX nr 602186 oraz wyrok SN z 8.5.2001 r., IV CKN 359/00, Legalis.

136 Wyrok SN z 12.09.2003 r., I CK 60/02, LEX nr 602186.

„tajnego”, co w judykaturze wskazano wprost w odniesieniu do rodzaju przedstawicielstwa, jakim jest pełnomocnictwo¹³⁷.

Z istoty przedstawicielstwa ustawowego i przyjętej w polskim prawie cywilnym zasady reprezentacji wynika również, że także niezamierzone skutki czynności prawnej dotyczą bezpośrednio reprezentowanego w przypadku, gdy leżą po stronie przedstawiciela. Chodzi przede wszystkim o wady oświadczenia woli przedstawiciela ustawowego oraz skutki jego złej lub dobrej wiary, a także posiadanie wiedzy o określonych okolicznościach lub powinność jej posiadania. Co do zasady okoliczności te należy badać po stronie przedstawiciela jako osoby składającej oświadczenie woli¹³⁸. Takie stanowisko prezentowane jest przez judykaturę. Podkreśla się bowiem, że pełnomocnik, dokonując czynności prawnej w imieniu reprezentowanego, składa własne oświadczenie woli, a zatem konsekwencje wiedzy lub braku wiedzy (świadomości) o prawnie relewantnych okolicznościach, w tym podstawach wad oświadczenia woli, a także istnienie lub brak dobrej wiary, należy oceniać przede wszystkim w odniesieniu do pełnomocnika, nie zaś reprezentowanego¹³⁹. Reguła taka została w pełni przyjęta w odniesieniu do wad oświadczenia woli składanego przez przedstawiciela ustawowego. Wskazuje się bowiem, że reprezentowany przez przedstawiciela ustawowego (w szczególności małoletni) nie ma nawet możliwości samodzielnego działania i wobec tego decyzję przedstawiciela należy traktować jako jego własną decyzję¹⁴⁰. Pojawił się jednak również pogląd odmienny, wskazujący, że okoliczności subiektywne po stronie reprezentowanego przez przedstawiciela ustawowego można uwzględniać w przypadku, gdy posiada on ograniczoną zdolność do czynności prawnych¹⁴¹. Słuszny wydaje się jednak pogląd dominujący w doktrynie, korespondujący z istotą przedstawicielstwa, która zakłada dokonanie czynności prawnej przez przedstawiciela a zatem z okolicznościami subiektywnymi występującymi po jego stronie¹⁴², a także z teorią reprezentacji¹⁴³.

137 Wyrok SN z 8.05.2001 r., IV CKN 359/00, LEX nr 550929.

138 A. Sylwestrzak [w:] *Pełnomocnictwo. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, M. Glicz, A. Sylwestrzak, Warszawa 2020, s. 19.

139 Zob. Wyrok SN z 31.08.2017 r., V CSK 675/16, OSNC 2018, nr 6, poz. 63. Por. Wyrok SN z 27.09.1976 r., IV CR 368/76, OSNC 1977, nr 9, poz. 167.

140 B. Lewaszkiwicz-Petrykowska, *Problem wad oświadczenia woli w czynności prawnej dokonanej przez przedstawiciela* [w:] *Studia z prawa cywilnego*, Warszawa-Łódź 1983, s. 19-20; B. Lewaszkiwicz-Petrykowska, *Problem wad oświadczeń woli*, s. 22.

141 Tak W. Szydło, *Przedstawicielstwo ustawowe jako forma reprezentacji*, *Studia Prawnicze* 2008, Nr 2, s. 116.

142 Zob. B. Lewaszkiwicz-Petrykowska [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. 1, 1985, s. 650-651.

143 Poza wyżej wymienionymi pogląd ten przyjmuje także m.in. G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2016, s. 405-407. Sytuacja małoletniego dokonującego czynności prawnej przez przedstawiciela zostanie szerzej omówiona w rozdziale poświęconym umowie o zrzeczenie się dziedziczenia.

Natomiast ujemne konsekwencje „związane z niedopuszczalnym działaniem przedstawiciela dotyczą reprezentowanego tylko w zakresie danej czynności prawnej, nie mogą natomiast pociągać za sobą ujemnych skutków dla innych stosunków prawnych w takich wypadkach, gdy niewłaściwe postępowanie może na te inne stosunki rzutować.”¹⁴⁴.

Wskazuje się, że funkcją przedstawicielstwa jest stworzenie możliwości uczestniczenia w obrocie prawnym osobom, które mają ku temu przeszkody¹⁴⁵. Po pierwsze są to przeszkody prawne. Jeśli chodzi o osoby fizyczne dotyczy to osób, które nie mają zdolności do czynności prawnych albo mają ograniczoną zdolność do czynności prawnych. Z powyższych względów instytucja przedstawicielstwa ma szczególne znaczenie dla tematu niniejszej pracy. Małoletni nigdy nie posiada bowiem pełnej zdolności do czynności prawnych. Ponadto instytucja przedstawicielstwa znajduje uzasadnienie również w przypadku osób doznających przeszkód faktycznych, tj. osób, które nie mogą być obecne w miejscu wykonywania prawa¹⁴⁶ (np. z powodu wyjazdu zagranicznego lub choroby uniemożliwiającej osobiste działanie). Dodatkowo należy mieć na względzie, że przedstawicielstwo *in genere*¹⁴⁷ służy osobom, które nie chcą dokonać czynności prawnej osobiście. Jest tak w szczególności w przypadku nieposiadania odpowiednich kwalifikacji do dokonania określonej czynności prawnej osobiście¹⁴⁸.

Zgodnie z art. 99 k.c. umocowanie do działania w cudzym imieniu może opierać się na ustawie (przedstawicielstwo ustawowe) albo na oświadczeniu reprezentowanego (pełnomocnictwo). Jest to podział dychotomiczny¹⁴⁹. Pierwsze źródło przedstawicielstwa (ustawa) ma istotne znaczenie dla sytuacji małoletniego. Jak zostało wcześniej wskazane małoletni nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych, co znacznie ogranicza jego sferę prawnej samodzielności. Poszczególne przepisy wyznaczają zakres reprezentacji małoletniego przez przedstawiciela ustawowego. Przedstawicielstwo ustawowe ma na celu ochronę osoby bardziej narażonej na negatywne konsekwencje czynności prawnych ze względu na wiek (małoletni) lub zaburzenia czynności psychicznych (osoby ubezwłasnowolnione całkowicie lub częściowo). Przedstawicielstwo ustawowe

144 Wyrok SN z 27.09.1976 r., IV CR 368/76, OSNC 1977, nr 9, poz. 167.

145 A. Sylwestrzak [w:] *Pełnomocnictwo. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, M. Glicz, A. Sylwestrzak, Warszawa 2020, s. 17-18.

146 A. Jedliński, M. Jedlińska, *Pojęcie zastępstwa w prawie cywilnym materialnym (artykuł dyskusyjny)*, Rejent 2018, Nr 1, s. 45.

147 Dotyczy to odmiany przedstawicielstwa, jakim jest pełnomocnictwo.

148 „Brak fachowych umiejętności” zalicza się również do przyczyn faktycznych. Tak: M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna. Tom 2*, red. Z. Radwański, Warszawa 2019, s. 592.

149 J. Fabian, *Pełnomocnictwo*, 1963, s. 20; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego...*, red. Z. Radwański, s. 595 i n.

małoletniego zostało wprowadzone w zamiarze ochrony tych sfer interesu dziecka, które wymagają dokonywania określonych czynności prawnych¹⁵⁰.

Zachowanie przedstawiciela tylko wtedy wywoła skutki prawne bezpośrednio dla reprezentowanego, jeżeli przedstawiciel: 1) ma umocowanie i działa w jego granicach; 2) ma zdolność do reprezentowania; 3) działa w imieniu reprezentowanego; 4) czynność prawna jest tego rodzaju, iż może jej dokonać przedstawiciel. Poszczególne umocowania istotne z punktu widzenia niniejszej pracy zostaną omówione w dalszej części rozdziału (tak te wynikające z ustawy, jak i z oświadczenia reprezentowanego). W tym miejscu należy jedynie wskazać, że osobę działającą w cudzym imieniu bez umocowania lub z przekroczeniem granic umocowania nazywa się rzekomym (pozornym) przedstawicielem lub z łac. *falsus procurator*¹⁵¹. Działanie bez umocowania lub przekroczenie granic umocowania nie wywołuje skutków prawnych w sferze prawnej reprezentowanego ani też w sferze prawnej rzekomego przedstawiciela, który wskazuje przecież, że działa w cudzym imieniu. Zgodnie natomiast z art. 103 § 1 k.c. jeżeli zawierający umowę jako pełnomocnik nie ma umocowania albo przekroczy jego zakres, ważność umowy zależy od jej potwierdzenia przez osobę, w której imieniu umowa została zawarta¹⁵². Czynność prawna jest zatem dotknięta wadą bezskuteczności zawieszanej, jest czynnością prawną niezupełną (*negotium claudicans*)¹⁵³. Druga strona może wyznaczyć osobie, w której imieniu umowa została zawarta, odpowiedni termin do potwierdzenia umowy; staje się wolna po bezskutecznym upływie wyznaczonego terminu (art. 103 § 2 k.c.). Natomiast w braku potwierdzenia ten, kto zawarł umowę w cudzym imieniu, obowiązany jest do zwrotu tego, co otrzymał od drugiej strony w wykonaniu umowy, oraz do naprawienia szkody, którą druga strona poniosła przez to, że zawarła umowę nie wiedząc o braku umocowania lub o przekroczeniu jego zakresu (art. 103 § 3 k.c.)¹⁵⁴. Osobie, która zawarła umowę z rzekomym pełnomocnikiem przysługują zatem dwa roszczenia. Pierwsze z nich

150 T. Sokołowski [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, Warszawa 2013, art. 98, teza 1.

151 Por. M. Żołnierczuk, *Falsus procurator w rzymskim prawie klasycznym*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia 1969, Sectio G, t. 16, z. 3, s. 85 i n.

152 Zob. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne*, 2000, s. 339.

153 M. Pzadan [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna. Tom 2*, red. Z. Radwański, Warszawa 2019, s. 608 i n.; K. Kopaczyńska-Pieczniak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, art. 103, teza 5.

154 Zob. M. Giaro, *Z problematyki pozoru pełnomocnictwa – pierwotnie umocowany*, Przegląd Prawa Handlowego 2021, nr 5, s. 4-10; M. Giaro, *Z problematyki pozoru pełnomocnictwa - umocowany dokumentem pełnomocnictwa*, Przegląd Prawa Handlowego 2021, nr 6, s. 411; M. Giaro, *Odpowiedzialność pełnomocnika niewiedzącego o wygaśnięciu umocowania lub zlecenia problem relacji art. 105, art. 103 § 3 i art. 749 k.c.*, Przegląd Prawa Handlowego 2021, nr 7, s. 9-16; J. Preussner-Zamorska, *Kwalifikacja działania pełnomocnika (problematyka przekroczenia granic umocowania)* [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, red. L. Ogiegło, W. Popiołek, M. Szpunar, Kraków 2005, s. 1275; W. Kubala, *Falsus procurator*, Radca Prawny 1998, nr 6, s. 29 i n.; P. Drapała, *Odpowiedzialność odszkodowawcza pełnomocnika rzekomego*, Przegląd Prawa Handlowego 2002, nr 9, s. 35 i n. oraz

to roszczenie o zwrot nienależnego świadczenia, przy czym dotyczy ono zwrotu wszystkiego co rzekomy pełnomocnik otrzymał od kontrahenta w wykonaniu umowy. Drugie natomiast jest roszczeniem odszkodowawczym, które jednak przysługuje tylko wtedy, gdy druga strony nie wiedziała o braku umocowania lub przekroczeniu jego zakresu. Obydwa roszczenia są niezależne od winy rzekomego pełnomocnika, a zatem przysługują również wtedy, gdy pełnomocnik nie wiedział o braku umocowania wynikającego z nieważności pełnomocnictwa¹⁵⁵. Należy zaznaczyć, że zarówno umiejscowienie, jak i terminologia art. 103 k.c. wskazuje, że przepis ten stosuje się do jednego z rodzajów przedstawicielstwa, tj. do pełnomocnictwa. Niektórzy odnoszą go jednak do przedstawicielstwa *in genere*¹⁵⁶.

Gdy zaś chodzi o zdolność do reprezentowania w przypadku przedstawicielstwa ustawowego wynika ona z przepisów regulujących poszczególne jego przypadki. Zostanie ona zatem omówiona w odniesieniu do osób, które mogą być przedstawicielami ustawowymi małoletniego. Należy jednak w tym miejscu zaznaczyć, że przedstawicielem ustawowym małoletniego może być osoba fizyczna posiadająca pełną zdolność do czynności prawnych. Natomiast pełnomocnikiem może być zarówno osoba fizyczna, jak i osoba prawna oraz jednostka organizacyjna niebędąca osobą prawną, której ustawa przyznaje zdolność prawną (art. 33¹ k.c.) . Zgodnie zaś z art. 100 k.c. okoliczność, że pełnomocnik jest ograniczony w zdolności do czynności prawnych, nie ma wpływu na ważność czynności dokonanej przez niego w imieniu mocodawcy. *A contrario* czynność prawna dokonana przez pełnomocnika nieposiadającego zdolności do czynności prawnych jest nieważna¹⁵⁷. Wskazuje się, że konieczność posiadania przez pełnomocnika co najmniej ograniczonej zdolności do czynności prawnych wynika z teorii reprezentacji, która zakłada, że czynność prawna jest dokonywana wprawdzie w cudzym imieniu i na cudzy rachunek, ale przez przedstawiciela¹⁵⁸. Podkreśla się zatem, że osoba posiadająca ograniczoną zdolność do czynności prawnych ma pełną zdolność do reprezentacji, co oznacza, że może reprezentować mocodawcę także w czynnościach prawnych, których nie mogłaby dokonać we własnym imieniu¹⁵⁹.

155 P. Nazaruk [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J. Ciszewski, Warszawa 2014, art. 103, teza 4. Por. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna. Tom 2*, red. Z. Radwański, Warszawa 2019, s. 627.

156 Tak M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna. Tom 2*, red. Z. Radwański, Warszawa 2019, s. 625, który wskazuje wprawdzie, że zagadnienia dotyczące rzekomego przedstawiciela „zostały wyraźnie uregulowane w odniesieniu do rzekomego pełnomocnika (*falsus procurator*)”.

157 Zob. P. Pinior [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 100, teza 2 i literatura tam przywołana.

158 B. Gawlik [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 760.

159 A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Balwicka-Szczyrba, LEX/el. 2023, art. 100. Zob. szerzej J. Haberko, *Dziecko jako pełnomocnik rodzica*, PS 2013, nr 7-8, s. 51-63 oraz A. Sylwestrzak, *Małoletni pełnomocnik*, PS 2012, Nr 7-8, s. 25-26.

Zgodnie z art. 95 § 1 k.c. z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych albo wynikających z właściwości czynności prawnej, można dokonać czynności prawnej przez przedstawiciela. Regułą jest zatem możliwość dokonania czynności prawnych przez przedstawiciela. Wyjątki od tej zasady wynikają wprost z ustawy albo z właściwości czynności prawnej. Wyłączenia ustawowe nie są liczne. Dla tematu niniejszej pracy znaczenie ma przede wszystkim art. 944 § 2 k.c., który wyłącza możliwość sporządzania lub odwołania testamentu przez przedstawiciela. W art. 73 k.r.o. wyłączono natomiast możliwość uznania ojcostwa przez przedstawiciela ustawowego ojca niemającego pełnej zdolności do czynności prawnych. Wskazuje się również, że z art. 1 § 1 k.r.o. pośrednio wynika brak możliwości zawarcia małżeństwa przez przedstawiciela ustawowego¹⁶⁰. Jeśli chodzi zaś o właściwość czynności prawnej, z której to właściwości wynika brak możliwości dokonania jej przez przedstawiciela, należy wskazać przede wszystkim na czynności o charakterze osobistym. Takimi są te wymienione wyżej czynności prawne objęte włączeniami ustawowymi, ale również wyrażenie zgody na przysposobienie i inne czynności prawne w sprawach o prawa stanu (ustalenie bezskuteczności uznania lub zaprzeczenie ojcostwa)¹⁶¹. Ponadto wskazuje się, że czynnością, której można dokonać wyłącznie osobiście jest przebaczenie (art. 899 i 1010 k.c.). Należy jednak mieć na względzie, że przebaczenie nie jest czynnością prawną, o czym więcej w rozdziale dotyczącym niegodności dziedziczenia¹⁶².

1.4.2. Przedstawiciel ustawowy małoletniego

1.4.2.1. Reprezentacja małoletniego pozostającego pod władzą rodzicielską

Kodeks rodzinny i opiekuńczy nie zawiera definicji władzy rodzicielskiej. Wskazuje się jednak, że władza rodzicielska jest „prawem podmiotowym przyznanym rodzicom dla dobra dziecka i w interesie społeczeństwa, polegającym na możliwości a zarazem powinności roztoczenia nad dzieckiem pieczy, w szczególności kierowania nim, wychowania i reprezentowania go oraz zarządzania jego majątkiem¹⁶³. Natomiast obecnie przyjmuje się raczej definicje odmienne, niezakładające, że władza rodzicielska jest

160 Zob. M. Pazdan [w:] System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna. Tom 2, red. Z. Radwański, Warszawa 2019, s. 636, który podkreśla dyskusyjny charakter pełnomocnictwa do zawarcia małżeństwa (art. 5 k.r.o.). Por. J. Fabian, *Pełnomocnictwo...*, s. 100.

161 M. Pilich [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna, cz. 2 (art. 56–125)*, red. J. Gudowski, Warszawa 2021, art. 95, teza 4.

162 A. Sylwestrzak [w:] *Pełnomocnictwo. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, M. Glicz, A. Sylwestrzak, Warszawa 2020, s. 27.

163 K. Jagielski, *Istota i treść władzy rodzicielskiej*, *Studia Cywilistyczne* 1963, t. 3, s. 97. Por. A. Wolter, *Prawo cywilne – zarys części ogólnej*, Warszawa 1972, s. 120; B. Walaszek, *Zarys prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Warszawa 1971, s. 169; J. Sauk, *Granice obowiązków i praw rodziców wobec dzieci i społeczeństwa*, Toruń 1967, s. 150, przyp. 1.

prawem podmiotowym a raczej zespołem praw¹⁶⁴ i obowiązków, z naciskiem na te drugie. Wskazuje się bowiem, że „władza ta to zespół obowiązków i praw rodziców względem małoletniego dziecka, które mają na celu zapewnienie mu należytej pieczy i strzeżenie jego interesów”¹⁶⁵. Władza rodzicielska, biorąc po uwagę treść przepisów art. 95 § 1, art. 96 i art. 98 § 1 k.r.o., to ogół obowiązków i praw względem dziecka, których celem jest zapewnienie mu należytej pieczy oraz strzeżenie jego interesów¹⁶⁶. Należy jednak podkreślić, że rodzice mają względem dziecka również prawa i obowiązki, które nie stanowią elementu władzy rodzicielskiej, np. prawo do osobistej styczności z dzieckiem oraz obowiązek alimentacyjny¹⁶⁷. Zaznacza się również, że władza rodzicielska pełni przede wszystkim funkcję ochronną względem małoletniego¹⁶⁸. Trafnie podkreśla się, że władza rodzicielska ma służyć rozwojowi i dobru dziecka¹⁶⁹. Władza rodzicielska powinna być wykonywana tak, jak tego wymaga dobro dziecka i interes społeczny (art. 95 § 3 k.r.o.). W doktrynie wskazuje się, że na treść władzy rodzicielskiej składa się piecza nad osobą dziecka, zarząd majątkiem dziecka i reprezentacja dziecka¹⁷⁰. Natomiast należy zaznaczyć, że treść władzy rodzicielskiej jest różna od jej wykonywania¹⁷¹, a samo posiadanie władzy rodzicielskiej nie oznacza jej wykonywania¹⁷². Dziecko pozostaje aż do pełnoletności pod władzą rodzicielską (art. 92 k.r.o.). Władza rodzicielska przysługuje obojgu rodzicom (art. 93 § 1 k.c.)¹⁷³. Jednakże zgodnie z art. 94 § 1 k.r.o. jeżeli jedno z rodziców nie żyje albo nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych, władza rodzicielska przysługuje drugiemu z rodziców. To samo dotyczy wypadku, gdy jedno z

164 Zob. S. Szer, *Prawo rodzinne w zarysie*, Warszawa 1969, s. 197, który odrzuca koncepcję władzy rodzicielskiej jako prawa podmiotowego, lecz przyjmuje że prawa wchodzące w jej zakres mają charakter podmiotowy.

165 A. Pośpiech [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021, art. 92., teza 2. Zob. także G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 92.

166 Zob. A. Sylwestrzak, *Władza rodzicielska nad dzieckiem ubezwłasnowolnionym całkowicie*, *Prawo i Więź* 2022, Nr 3, s. 161 i n., która wskazuje na kwestię poszerzenia władzy rodzicielskiej nad małoletnim ubezwłasnowolnionym. Zgodnie z art. 13 § 1 k.c. wobec osoby małoletniej można orzec wyłącznie ubezwłasnowolnienie całkowite, po ukończeniu przez nią 13 roku życia. Wcześniej z uwagi na brak zdolności do czynności prawnych byłoby to bezcelowe. Ubezwłasnowolnienie częściowe małoletniego po ukończeniu 13 roku życia również nie byłoby zasadne, gdyż taki małoletni i tak posiada jedynie ograniczoną zdolność do czynności prawnych, a zatem w zakresie tożsamym, jaki jest skutkiem ubezwłasnowolnienia częściowego.

167 Postanowienie SN z 5.05.2000 r., II CKN 761/00, LEX nr 51982.

168 Zob. H. Ciepla [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2011, art. 92, teza 2 oraz w szczególności Uchwała SN(CI) z 9.06.1976 r., III CZP 46/75, OSNC 1976, nr 9, poz. 184.

169 J. Ignaczewski, 2.6. *Problemy z pojęciem władzy rodzicielskiej* [w:] J. Ignaczewski, H. Ciepla, J. Skibińska-Adamowicz, *Komentarz do spraw rodzinnych*, H. Ciepla, J. Skibińska-Adamowicz, Warszawa 2014.

170 Zob. G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 92, teza 1 i literaturę tam przywołaną.

171 A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Balwicka-Szczyrba, LEX/el. 2023, art. 100.

172 Wyrok WSA w Warszawie z 10.11.2005 r., II SA/Wa 1475/05, LEX nr 192582, w którym wskazano nadto, że wykonywanie władzy rodzicielskiej polega na osobistym zajmowaniu się sprawami dziecka przez rodzica.

173 Natomiast jeżeli wymaga tego dobro dziecka, sąd już w wyroku ustalającym pochodzenie dziecka może orzec o zawieszeniu, ograniczeniu lub pozbawieniu władzy rodzicielskiej jednego lub obojga rodziców (art. 93 § 1 zd. 1 k.r.o.).

rodziców zostało pozbawione władzy rodzicielskiej albo gdy jego władza rodzicielska uległa zawieszeniu. Należy zatem zauważyć, że władza rodzicielska nie przysługuje małoletnim rodzicom do chwili osiągnięcia przez nich pełnoletności¹⁷⁴.

Zgodnie z art. 98 § 1 k.r.o. przedstawicielami ustawowymi dziecka są rodzice, którym względem tego dziecka przysługuje władza rodzicielska. Zaznaczyć przy tym należy, że każde z rodziców może samodzielnie działać jako przedstawiciel ustawy dziecka, jeżeli posiada władzę rodzicielską (art. 98 § 1 zd. 2 k.r.o.). Przy czym w doktrynie podkreśla się, że zasada jednoosobowej reprezentacji nie zwalnia rodziców od obowiązku wspólnego podejmowania decyzji w istotnych sprawach dziecka¹⁷⁵. Należy zaznaczyć, że reprezentacja z Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego to typowy przykład przedstawicielstwa ustawowego z art. 96 k.c. Umocowanie wynikające z ustawy daje możliwość działania w imieniu reprezentowanego (małoletniego) bez potrzeby składania żadnego oświadczenia przez dziecko¹⁷⁶. Rodzice przed powzięciem decyzji w ważniejszych sprawach dotyczących osoby lub majątku dziecka powinni je wysłuchać, jeżeli rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości dziecka na to pozwala, oraz uwzględnić w miarę możliwości jego rozsądne życzenia (art. 95 § 4 k.r.o.)¹⁷⁷.

Co istotne, umocowanie rodzica jako przedstawiciela ustawowego wynika z zakresu władzy rodzicielskiej¹⁷⁸. Pozbawienie władzy rodzicielskiej wiąże się z utratą przez rodzica statusu przedstawiciela ustawowego dziecka¹⁷⁹. Prawo rodzica pozbawionego władzy rodzicielskiej do reprezentowania dziecka wygasa¹⁸⁰.

Sąd Najwyższy stwierdził, że „to z rodziców, któremu sąd w wyroku orzekającym rozwód nie powierzył wykonywania władzy rodzicielskiej nad dzieckiem i nie przyznał żadnych uprawnień w zakresie prawa reprezentowania dziecka, nie jest uprawnionym do reprezentowania dziecka”¹⁸¹. Z powyższego orzeczenia Sądu Najwyższego wywodzi się, że przedstawicielstwo ustawowe może również wygasnąć w przypadku ograniczenia

174 Warto jednak przypomnieć, że zgodnie z art. 10 § 2 k.c. pełnoletność uzyskuje małoletni poprzez zawarcie małżeństwa i nie traci jej w razie jego unieważnienia.

175 Tak J. Strzebniczek [w:] *System Prawa Prywatnego. Tom 12*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2011, str. 299.

176 P. Wicherek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz...*, art. 98, teza 2.

177 Por. T. Sokołowski, *Charakter prawny władzy rodzicielskiej*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1982, z. 3, s. 128.

178 E. Trybulska-Skoczelaś [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Warszawa 2014, art. 98, teza 2.

179 H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Pokrewieństwo i powinowactwo...*, s. 315; P. Wicherek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habledas, Warszawa 2021, LEX, art. 98, teza 4.

180 E. Trybulska-Skoczelaś [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Warszawa 2014, art. 98, teza 2.

181 Uchwała SN z 9.05.1958 r., III CR 4/58, LEX nr 1632619. Por. Uchwała SN z 10.11.1971 r., III CZP 69/71, OSNC 1972, nr 3, poz. 49.

władzy rodzicielskiej¹⁸². Natomiast wskazuje się również odmiennie, że ograniczenie władzy rodzicielskiej powoduje jedynie odpowiednie ograniczenie zakresu kompetencji przedstawiciela ustawowego małoletniego pozostającego pod władzą rodzicielską¹⁸³. Słusznie podkreśla się również, że w przypadku, gdy władza rodzicielska przysługuje obojgu rodzicom żyjącym w rozłączeniu, sąd może powierzyć wykonywanie władzy rodzicielskiej jednemu z nich, ograniczając władzę rodzicielską drugiego do określonych obowiązków i uprawnień w stosunku do osoby dziecka (art. 107 § k.r.o., a także art. 58 § 1a, art. 21 oraz art. 613 § 1 k.r.o.). W takim przypadku drugiemu rodzicowi władza rodzicielska przysługuje jedynie w zakresie wskazanym przez sąd. Obowiązek i prawo reprezentowania dziecka posiada on wówczas, gdy sąd tak rozstrzygnął. W przypadku powierzenia wykonywania władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców z ograniczeniem władzy rodzicielskiej drugiego rodzica do określonych obowiązków i uprawnień w stosunku do osoby dziecka, każdy z rodziców wykonuje władzę rodzicielską (w tym co do reprezentacji dziecka), lecz jedynie w takim zakresie, w jakim mu ona przysługuje (nie na równi)¹⁸⁴. Ponadto należy mieć na względzie, że jeżeli dobro dziecka jest zagrożone, sąd opiekuńczy na podstawie art. 109 § 2 k.r.o. może zdecydować (poprzez wydanie odpowiednich zarządzeń – art. 109 § 1 k.r.o.), że rodzice nie mogą reprezentować dziecka bez zezwolenia sądu.

Czynność prawna dokonana w imieniu dziecka przez rodziców w sytuacji ustawowego wyłączenia ich reprezentacji lub przekroczenia jej zakresu jest objęta sankcją bezwzględnej nieważności. Małoletni nie może jej potwierdzić po uzyskaniu pełnej zdolności do czynności prawnych (pełnoletności)¹⁸⁵. Teza ta znalazła potwierdzenie również w orzecznictwie. Wskazano, że umowa sprzedaży nieruchomości przez ojca na rzecz małoletniego syna, działającego przez matkę wyłączoną z uprawnienia reprezentowania na mocy art. 98 § 2 pkt 2 k.r.o., jest nieważna (art 58 § 1 k.c.) i nie może być potwierdzona przez syna po uzyskaniu przez niego pełnej zdolności do czynności

182 G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz...*, art. 98, teza 1.

183 T. Sokołowski [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, Warszawa 2013, art. 98, teza 8. Nie sposób natomiast zgodzić się z twierdzeniem, że T. Sokołowski przedstawia w tym zakresie stanowisko odmienne od G. Jędrejka (tak: P. Wicherek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021, art. 98, teza 5). Wydaje się bowiem, że z wypowiedzi G. Jędrejka nie można wnioskować, że każde ograniczenie władzy rodzicielskiej utożsamia z pozbawieniem rodzica prawa do reprezentacji dziecka pozostającego pod jego władzą, a jedynie to, że mogą zajść takie przypadki ograniczenia władzy rodzicielskiej, które będą skutkowały całkowitym wygaśnięciem przedstawicielstwa ustawowego tego rodzica.

184 H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Pokrewieństwo i powinowactwo...*, s. 310.

185 E. Trybulska-Skoczelas [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Warszawa 2014, art. 98, teza 3. Tak również T. Sokołowski [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, Warszawa 2013, art. 98, teza 3; S. Grzybowski [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. 1, s. 621.

prawnych (art. 18 § 2 k.c.)¹⁸⁶. Ponadto należy mieć na względzie konieczność reprezentacji małoletniego przy podejmowaniu czynności procesowych. Zgodnie bowiem z art. 65 § 1 k.p.c. zdolność do czynności procesowych (zdolność procesową) mają osoby fizyczne posiadające pełną zdolność do czynności prawnych. Natomiast osoba fizyczna ograniczona w zdolności do czynności prawnych ma zdolność procesową w sprawach wynikających z czynności prawnych, których może dokonywać samodzielnie (art. 65 § 2 k.p.c.). Zgodnie zaś z art. 98 § 3 k.r.o. rodziciele są przedstawicielami ustawowymi dziecka pozostającego pod ich władzą rodzicielską także w postępowaniu przed sądem lub innym organem państwowym. Należy przy tym zaznaczyć, że przedstawiciel ustawy małoletniego ma obowiązek wykazać swoje umocowanie przy pierwszej czynności procesowej (art. 68 § 1 k.p.c.) Przepisy dotyczące reprezentacji rodziców przy dokonywaniu czynności prawnych stosuje się odpowiednio do czynności podejmowanych w postępowaniu sądowym¹⁸⁷. Dotyczy to również przypadków wyłączenia reprezentacji rodziców wskazanych w art. 98 § 2 k.r.o.

1.4.2.2. Reprezentacja małoletniego niepozostającego pod władzą rodzicielską

Przedstawicielem ustawowym małoletniego niepozostającego pod władzą rodzicielską jest opiekun. Opieka ustanowiona dla dziecka małoletniego stanowi surogat władzy rodzicielskiej¹⁸⁸. Sąd ustanawia dla dziecka opiekę, jeżeli żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska albo jeżeli rodzice są nieznani (art. 94 § 3 k.r.o.)¹⁸⁹. Dodatkowo należy zaznaczyć, że sąd opiekuńczy ustanawia opiekę, skoro tylko poweźmie wiadomość, że zachodzi prawny po temu powód (art. 145 § 2 k.r.o.). W takim przypadku przedstawicielem ustawowym małoletniego zostaje opiekun, jako osoba sprawująca opiekę (art. 146 zd. 1 k.r.o.). Wspólne sprawowanie opieki nad dzieckiem sąd może powierzyć tylko małżonkom (art. 146 zd. 2 k.r.o.).

Opiekun obowiązany jest wykonywać swe czynności z należytą starannością, jak tego wymaga dobro pozostającego pod opieką i interes społeczny (art. 154 k.r.o.)¹⁹⁰. Zgodnie z art. 155 § 1 k.r.o. opiekun sprawuje pieczę nad osobą i majątkiem pozostającego pod

186 Postanowienie SN z 15.12.1999 r., I CKN 299/98, OSP 2000, nr 12, poz. 186. Por. Uchwała SN z 24.06.1961 r., I CO 16/61, OSNC 1963, nr 9, poz. 187.

187 Słusznie podkreśla się, że przepisów art. 98 § 2 k.r.o. nie można stosować „wprost”, tj. bez modyfikacji. Dotyczą one bowiem czynności materialnoprawnych. Wskazuje się zatem, że przepisy art. 98 § 2 k.r.o. należy „dostosować” do reprezentowania małoletniego przed sądem lub innym organem państwowym. Zob. G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 98, teza 5.

188 G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 155, teza 3.

189 Zob. J. Słyk [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2017, s. 1206. Por. art. 145 § 1 k.r.o.

190 Por. Postanowienie SN z 6.01.1975 r., III CRN 440/74, LEX nr 7636. Zob. także G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 154.

opieką. Podlega przy tym jednak nadzorowi sądu opiekuńczego. Nakaz odpowiedniego stosowania przepisów o władzy rodzicielskiej (art. 155 § 2 k.r.o.) oznacza, że zakres uprawnień opiekuna jest inny niż rodziców. Wskazuje się w szczególności, że rodzice mają szerszą autonomię, gdyż nie podlegają nadzorowi sądu opiekuńczego¹⁹¹. Nadzór sądu opiekuńczego nad opiekunem ma charakter stały, a opiekun zobowiązany jest uzyskiwać zgodę we wszystkich ważniejszych sprawach dotyczących osoby lub majątku małoletniego (art. 156 k.r.o.). Jako ważniejsze sprawy dotyczące dziecka, które wymagają zezwolenia sądu opiekuńczego wymienia się przykładowo wybór kierunku kształcenia, wybór zawodu, poważniejsze zabiegi lecznicze, wybór miejsca zamieszkania¹⁹². W prawa rodziców sąd opiekuńczy ingeruje natomiast jedynie w sytuacji zagrożenia dobra dziecka. Ponadto rodzice powinni uzyskać zezwolenie sądu opiekuńczego na dokonanie w imieniu dziecka czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu, o czym szerzej będzie mowa dalej. Ponadto o decyzjach w ważniejszych sprawach, które dotyczą osoby lub majątku małoletniego opiekun powinien informować jego rodziców, którzy uczestniczą w sprawowaniu bieżącej pieczy nad osobą dziecka i w jego wychowaniu (art. 158 k.r.o.)¹⁹³. Obowiązek nałożony na opiekuna w powyższym przepisie skorelowany został z instytucją przewidzianą w art. art. 96 § 2 k.r.o., która zakłada współdziałanie w sprawowaniu bieżącej pieczy nad osobą dziecka i jego wychowaniu przez rodziców dziecka, którzy nie mają pełnej zdolności do czynności prawnych, jeżeli nie zostali pozbawieni tego prawa przez sąd opiekuńczy¹⁹⁴. Ponadto brzmienie tego artykułu zostało dostosowane do treści art. 96 § 2, który stanowi, że rodzice, którzy mają ograniczoną zdolność do czynności prawnych, uczestniczą w sprawowaniu bieżącej pieczy nad osobą dziecka i jego wychowaniu¹⁹⁵.

Należy zaznaczyć, że ustawodawca przewidział specjalne wymogi co do osoby opiekuna. Mają one na celu przede wszystkim ochronę osoby pozostającej pod opieką, w tym małoletniego. Zgodnie art. 148 § 1 k.r.o. nie może być ustanowiona opiekunem osoba, która nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych albo została pozbawiona praw publicznych. Opiekunem małoletniego nie może być ustanowiona także osoba, która została pozbawiona władzy rodzicielskiej albo skazana za przestępstwo przeciwko

191 H. Dolecki [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. T. Sokołowski, Warszawa 2013, art. 155, teza 2, który wskazuje w szczególności na obowiązek alimentacyjny obciążający rodziców niezależnie od władzy rodzicielskiej. Z kolei na opiekunie ciąży obowiązek alimentacyjnym względem małoletniego pozostającego pod jego opieką jedynie w sytuacji, gdy jest jednocześnie jego krewnym.

192 G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 155, teza 7.

193 Przepis został zmieniony ustawą z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 220, poz. 1431).

194 J. Sadomski [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Warszawa 2014, art. 158, teza 1.

195 H. Ciepla [w:] *Nowelizacje kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z komentarzem*, Warszawa 2010, art. 158.

wolności seksualnej lub obyczajności albo za umyślne przestępstwo z użyciem przemocy wobec osoby lub przestępstwo popełnione na szkodę małoletniego lub we współdziałaniu z nim, albo osoba, wobec której orzeczono zakaz prowadzenia działalności związanej z wychowywaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub opieką nad nimi, lub obowiązek powstrzymywania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, zakaz kontaktowania się z określonymi osobami lub zakaz opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu (art. 148 § 1a k.r.o.). Osoby wymienione powyżej (art. 148 §1-1a k.r.o.) są bezwzględnie niezdolne do bycia opiekunami. „Jeżeli opiekun nie miał od początku pełnej zdolności do czynności prawnych lub następnie ją utracił, to należy przyjąć, że czynności podejmowane przez niego w ramach reprezentacji małoletniego są nieważne.”¹⁹⁶. Ponadto nie może być ustanowiony opiekunem ten, w stosunku do kogo zachodzi prawdopodobieństwo, że nie wywiąże się należycie z obowiązków opiekuna (art. 148 § 2 k.r.o.). Sąd powinien zatem odrzucić daną osobę jako kandydata nawet wówczas, gdy zachodzi jedynie prawdopodobieństwo niewywiązania się przez nią należycie z obowiązków opiekuna. Przyczyny takiej oceny mogą być zawinione (np. naganny tryb życia, uzależnienie od alkoholu, niechęć do osoby, którą ma reprezentować itp.), jak i niezawinione (np. stan zdrowia kandydata, nadmierne obciążenie obowiązkami zawodowymi itp.)¹⁹⁷. Jeżeli przeszkody z art. 148 k.r.o. wystąpiły po ustanowieniu opiekuna, ale przed objęciem przez niego opieki, sąd opiekuńczy powinien zwolnić opiekuna z obowiązku objęcia opieki na podstawie art. 152 k.r.o.¹⁹⁸. Należy zaznaczyć, art. 148 § 1a k.r.o. zawiera katalog typów przestępstw o charakterze zamkniętym. Z tego powodu tylko prawomocny wyrok skazujący za którekolwiek z wymienionych w powyższym przepisie przestępstw stanowi przeszkodę do bycia opiekunem małoletniego. Konkludując, skazanie za inne przestępstwo nie stanowi negatywnej przesłanki wyznaczenia danej osoby na opiekuna małoletniego. Należy jednak mieć na względzie, że uprzednia karalność kandydata na opiekuna powinna podlegać rozważeniu w ramach klauzuli przewidzianej w art. 148 § 2 k.r.o., czyli w zakresie dawania przez kandydata na opiekuna rękojmi należytego wywiązania się z obowiązków opiekuna. Ponadto podkreśla się że, niezależnie od zasady domniemania niewinności, toczące się przeciwko

196 P. Zakrzewski [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2021, art. 148, teza 5.

197 Postanowienie SN z 17.02.1999 r., II CKN 184/98, LEX nr 1212960.

198 Zob. G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 148, teza 11; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz do art. 145–184*, Toruń 2012, s. 33

kandydatowi na opiekuna postępowania przygotowawczego powinno być brane pod uwagę przez sąd opiekuńczy¹⁹⁹.

Gdy wzgląd na dobro pozostającego pod opieką nie stoi temu na przeszkodzie, opiekunem małoletniego powinna być ustanowiona przede wszystkim osoba wskazana przez ojca lub matkę, jeżeli nie byli pozbawieni władzy rodzicielskiej (art. 149 § 1 k.r.o.). W przeciwnym wypadku opiekun powinien być ustanowiony spośród krewnych lub innych osób bliskich pozostającego pod opieką albo jego rodziców (art. 149 § 2 k.r.o.). W braku takich osób sąd opiekuńczy zwraca się o wskazanie osoby, której opieka mogłaby być powierzona, do właściwej jednostki organizacyjnej pomocy społecznej albo do organizacji społecznej, do której należy piecza nad małoletnimi, a jeżeli pozostający pod opieką przebywa w placówce opiekuńczo-wychowawczej albo innej podobnej placówce, w zakładzie poprawczym lub w schronisku dla nieletnich, sąd może się zwrócić także do tej placówki albo do tego zakładu lub schroniska (art. 149 § 3 k.r.o.).

Zgodnie z art. 149 § 4 k.r.o. w razie potrzeby ustanowienia opieki dla małoletniego umieszczonego w pieczy zastępczej, sąd powierza sprawowanie opieki, przede wszystkim: 1) w przypadku umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej - rodzicom zastępczym; 2) w przypadku umieszczenia dziecka w rodzinnym domu dziecka - osobom prowadzącym ten dom; 3) w przypadku umieszczenia dziecka w placówce opiekuńczo-wychowawczej typu rodzinnego - osobom prowadzącym tę placówkę; 4) w przypadku umieszczenia dziecka w placówce opiekuńczo-wychowawczej: socjalizacyjnej, specjalistyczno-terapeutycznej, interwencyjnej lub regionalnej placówce opiekuńczo-terapeutycznej - osobom bliskim dziecka - w terminie 7 dni od uprawomocnienia się postanowienia o pozbawieniu władzy rodzicielskiej.

Ponadto ustawodawca zdecydował (art. 151 k.r.o.), że sąd opiekuńczy może ustanowić jednego opiekuna dla kilku osób, jeżeli nie ma sprzeczności między ich interesami. Natomiast opieka nad rodzeństwem powinna być w miarę możliwości powierzona jednej osobie²⁰⁰. Każdy, kogo sąd opiekuńczy ustanowi opiekunem, obowiązany jest opiekę objąć (art. 152 zd. 1 k.r.o.). Opieka jest ustanawiana na mocy postanowienia sądu o charakterze konstytucyjnym. Wskazuje się, że ten kto został ustanowiony opiekunem ma obywatelski (tj. honorowy i publiczny) obowiązek jej objęcia²⁰¹. Ponadto obowiązek objęcia opieki jest również obowiązkiem prawnym. Zgodnie bowiem z art. 153 k.r.o.

199 J. Sadomski [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Warszawa 2014, art. 148, teza 4.

200 Zob. W. Stojanowska, *Rozdzielenie rodzeństwa na skutek rozvodu jego rodziców*, St.Prawn. 1995, nr 1-4, s. 157; S. Kalus [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2011, art. 151.

201 J. Marciniak, *Treść i sprawowanie opieki nad małoletnim*, Wydawnictwo Prawnicze 1975, s. 23

objęcie opieki następuje przez złożenie przyrzeczenia przed sądem opiekuńczym. Opiekun powinien objąć swe obowiązki niezwłocznie. Z ważnych powodów sąd opiekuńczy może zwolnić od tego obowiązku (art. 152 zd. 2 k.r.o.). Zgodnie z art. 592 k.p.c. o zwolnieniu z obowiązku objęcia opieki sąd opiekuńczy rozstrzyga na wniosek osoby ustanowionej opiekunem, zgłoszony w ciągu tygodnia od doręczenia jej postanowienia w tym przedmiocie. Termin tygodniowy wskazany w art. 592 k.p.c. może zostać przywrócony (art. 168 i n. k.p.c.), gdyż jest terminem procesowym, a nie zawitym²⁰².

1.4.2.3. Ustanowienie reprezentanta dziecka dla małoletniego

We wcześniej obowiązującym stanie prawnym w określonych w ustawie przypadkach (art. 99, 147, 157 k.r.o.), kiedy przedstawiciel ustawowy małoletniego (rodzic albo opiekun) nie mógł działać, zastępował go kurator ustanowiony przez sąd. W literaturze wskazywano, że pełnił on wówczas rolę przedstawiciela ustawowego małoletniego²⁰³. Kurator ustanowiony przez sąd opiekuńczy był zobowiązany *ex lege* do reprezentowania dziecka w sytuacji, gdy żadne z rodziców nie może tego uczynić, a zwłaszcza gdy między rodzicami a dzieckiem lub jednym z rodziców a dzieckiem toczy się spór²⁰⁴.

W wyniku zmiany wprowadzonej ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw dla dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską, którego żadne z rodziców nie może reprezentować, sąd opiekuńczy ustanawia reprezentanta dziecka (art. 99 § 1 k.r.o.)²⁰⁵. Reprezentant dziecka jest umocowany do dokonywania wszelkich czynności łączących się ze sprawą, również w zakresie zaskarżenia i wykonania orzeczenia (art. 99 § 2 zd. 1 k.r.o.).

Reprezentantem dziecka może być ustanowiony adwokat lub radca prawny, który wykazuje szczególną znajomość spraw dotyczących dziecka, tego samego rodzaju lub rodzajowo odpowiadających sprawie, w której wymagana jest reprezentacja dziecka, lub ukończył szkolenie dotyczące zasad reprezentacji dziecka, praw lub potrzeb dziecka (art. 99¹ § 1 k.c.). W przypadku gdy stopień skomplikowania sprawy tego nie wymaga, w szczególności gdy sąd opiekuńczy określi szczegółowo treść czynności, reprezentantem dziecka może zostać ustanowiona również inna osoba posiadająca wyższe wykształcenie prawnicze i wykazująca znajomość potrzeb dziecka. Jeżeli szczególne okoliczności za tym

202 G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2017, art. 152, teza 4.

203 M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego...*, s. 471; J. Ignatowicz, *Prawo rodzinne*, (zaktualizował i uzupełnił M. Nazar), Warszawa 2000, s. 427.

204 M. Kornak, *Glosa do uchwały SN z dnia 20 czerwca 2012 r., I KZP 9/12*, LEX/el. 2012, teza 10.

205 Zmiana przepisu weszła w życie z dniem 29 sierpnia 2023 r. W związku z tym, że zmiana niedawno weszła w życie w przywoływanej w pracy literaturze i orzecznictwie wciąż występuje pojęcie kuratora.

przemawiają, reprezentantem dziecka może zostać ustanowiona także osoba nieposiadająca wyższego wykształcenia prawniczego. Natomiast w postępowaniu karnym reprezentantem dziecka może być tylko adwokat lub radca prawny (art. 99¹ § 3 k.c.).

Do czynności reprezentanta dziecka przepisy art. 95 § 3 i 4 oraz art. 154 stosuje się odpowiednio (art. 99 § 2 zd. 2 k.r.o.). Reprezentant dziecka powinien zatem kierować się takimi samymi zasadami jak rodzic lub opiekun, przede wszystkim zaś jego dobrem i interesem społecznym (art. 95 § 3 k.c. *in fine* oraz 154 k.r.o.). Natomiast zgodnie z art. 99 § 3 k.r.o. do reprezentanta dziecka przepisy art. 148, art. 151, art. 152, art. 156, art. 159, art. 164, art. 165 § 2, art. 168-170 i art. 180 § 2 stosuje się odpowiednio, co dodatkowo potwierdza pełnienie przez reprezentanta dziecka roli przedstawiciela ustawowego małoletniego wobec odpowiedniego stosowania do niego przepisów dotyczących sprawowania opieki.

1.4.3. Ustawowe wyłączenia dopuszczalności reprezentacji małoletniego przez przedstawiciela ustawowego

W celu ochrony interesu małoletniego, ustawodawca przewidział również określone wyłączenia reprezentacji rodziców wobec małoletniego pozostającego pod jego władzą rodzicielską. Zgodnie z art. 98 § 2 k.c. żaden z rodziców nie może reprezentować dziecka: 1) przy czynnościach prawnych między dziećmi pozostającymi pod ich władzą rodzicielską; 2) przy czynnościach prawnych między dzieckiem a jednym z rodziców lub jego małżonkiem, chyba że czynność prawna polega na bezpłatnym przysporzeniu na rzecz dziecka albo że dotyczy należnych dziecku od drugiego z rodziców środków utrzymania i wychowania.

Wyłączenie z punktu pierwszego jest bezwzględne, zaś w punkcie drugim przewidziano dwa wyjątki. Pierwszy polega na tym, że jeden z rodziców może reprezentować małoletniego przy czynnościach z drugim rodzicem (także ojczymem, macochą), gdy czynność polega na bezpłatnym przysporzeniu na rzecz dziecka. Drugie odstępstwo obejmuje czynności dotyczące należnych dziecku środków utrzymania i wychowania (alimentów)²⁰⁶. Podkreśla się, że wyłączenie reprezentacji rodziców wobec dziecka pozostającego pod jego władzą rodzicielską na gruncie obecnie obowiązującego Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego występuje w każdym przypadku, niezależnie od tego, czy istnieje rzeczywista sprzeczność interesów dziecka i drugiego z kontrahentów²⁰⁷. Dla dziecka pozostającego pod władzą

206 J. Gajda [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz 2021*, red. K. Pietrzykowski, Legalis, art. 98, Nb 4.

207 J. Misztal-Konecka, *Wyłączenie reprezentacji rodziców wobec dziecka pozostającego pod ich władzą rodzicielską*, PS 2010, Nr 6, s. 71, wskazując *a contrario*, że zgodnie z przepisem art. 22 § 2 dekretu z 22 stycznia 1946 r. – Prawo rodzinne (Dz. U. Nr 6, poz. 52) wyłączenie reprezentacji miało miejsce tylko w przypadku sprzeczności interesów dziecka i choćby jednego z rodziców lub sprzeczności między interesami dzieci.

rodzicielską, którego żadne z rodziców nie może reprezentować, sąd opiekuńczy ustanawia reprezentanta dziecka (art. 99 § 1 k.r.o.). Trzeba zatem stwierdzić, że np. matka nie będzie mogła reprezentować małoletniego dziecka zawierającego umowę o zrzeczenie się dziedziczenia, gdy drugą stroną umowy jest ojciec małoletniego (lub mąż matki – np. w sytuacji z art. 934¹ k.c.) albo rodzeństwo małoletniego pozostające pod jej władzą rodzicielską. Nie ma przy tym znaczenia, czy małoletni zawiera umowę o zrzeczenie się dziedziczenia jako spadkodawca, czy jako spadkobierca. Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia nigdy nie będzie dla jej stron umową przysparzającą.

Sąd Najwyższy podkreślił, że „w sytuacjach wskazanych w art. 98 § 2 i 3 k.r.o. sąd rozpoznający sprawę jest obowiązany zwrócić się do sądu opiekuńczego o ustanowienie dla strony niemającej zdolności procesowej kuratora.”²⁰⁸. Ponadto zaznaczył, że „regułą jest, że powinno się ustanowić tylu kuratorów, ile dzieci ma być reprezentowanych”. Przenosząc powyższe na obowiązujący stan prawny należy wskazać, że chodzi o ustanowienie reprezentanta dziecka.

Odnosnie do skutków naruszenia prawa reprezentacji z art. 98 k.r.o. warto przytoczyć wypowiedź Sądu Najwyższego, która wprawdzie dotyczyła umowy sprzedaży nieruchomości, ale należałoby ją zastosować również do umowy o zrzeczenie się dziedziczenia. „Umowa sprzedaży nieruchomości przez ojca na rzecz małoletniego syna, działającego przez matkę wyłączoną z uprawnienia reprezentowania na mocy art. 98 § 2 pkt 2 k.r.o., jest nieważna (art. 58 § 1 k.c.) i nie może być potwierdzona przez syna po uzyskaniu przez niego pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 18 § 2 k.c.).”²⁰⁹. Trafnie wskazuje się, że „zakaz reprezentacji we wskazanym w art. 98 § 2 k.r.o. zakresie jest zakazem nieusuwalnym. Bez znaczenia pozostało więc zezwolenie sądu opiekuńczego na nabycie przedmiotowej nieruchomości dla ograniczonego w zdolności do czynności prawnych.”²¹⁰.

Zgodnie z art. 159 § 1 k.r.o. opiekun prawny nie może reprezentować osób pozostających pod jego opieką: 1) przy czynnościach prawnych między tymi osobami; 2) przy czynnościach prawnych między jedną z tych osób a opiekunem albo jego małżonkiem, zstępnymi, wstępnymi lub rodzeństwem, chyba że czynność prawna polega na bezpłatnym przysporzeniu na rzecz osoby pozostającej pod opieką. W przypadku opiekuna prawnego przewidziano zatem nieco szerszy zakres wyłączenia reprezentacji niż w sytuacji rodziców. Dodatkowo, obejmuje on również czynności pomiędzy pupilem a zstępnymi, wstępnymi lub rodzeństwem

208 Postanowienie SN z 9.09.1997 r., I CKU 13/97, LEX nr 32373.

209 Postanowienie SN z 15.12.1999 r., I CKN 299/98, OSP 2000, nr 12, poz. 186.

210 Zob. także M. Pazdan, *Glosa do postanowienia SN z dnia 15 grudnia 1999 r., I CKN 299/98*, OSP 2000, nr 12, s. 186.

opiekuna. Z oczywistych względów pominięto sprawy alimentacyjne. Podobnie w przypadku wystąpienia którejkolwiek z przyczyn wyłączenia należy ustanowić dla małoletniego reprezentanta dziecka.

1.5. Rola przedstawiciela ustawowego w dokonywaniu czynności prawnych przez albo w imieniu małoletniego

1.5.1. Dokonywanie czynności prawnych *inter vivos*

1.5.1.1. Reprezentacja małoletniego nieposiadającego zdolności do czynności prawnych

Jak wcześniej wskazano, małoletni nieposiadający zdolności do czynności prawnych (małoletni poniżej 13 roku życia albo małoletni po ukończeniu 13 roku życia, lecz ubezwłasnowolniony całkowicie), poza wyjątkiem przewidzianym w art. 14 § 2 k.c. nie może samodzielnie dokonywać czynności prawnych. Niezbędne jest zatem reprezentowanie go przez przedstawiciela ustawowego przy dokonywaniu wszystkich czynności poza wspomnianym wyżej z wyjątkiem umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego, które nie pociągają za sobą rażącego pokrzywdzenia małoletniego.

Należy zaznaczyć, co dotyczyć będzie również małoletniego posiadającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych, że zgodnie z art. 101 § 3 k.r.o. rodzice nie mogą bez zezwolenia sądu opiekuńczego dokonywać czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu ani wyrażać zgody na dokonywanie takich czynności przez dziecko. Sąd Najwyższy wskazał, że przy wykładni pojęcia czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu w rozumieniu art. 101 § 3 k.r.o. należy stosować obiektywne i sprawdzalne - w okolicznościach rozpoznawanej sprawy - kryteria, które m.in. obejmują ciężar gatunkowy i wartość przedmiotu dokonanej czynności, jej skutków w sferze majątku małoletniego, szeroko pojęte dobro dziecka i ochronę jego interesów życiowych²¹¹. Wskazuje się, że czynnościami przekraczającymi zwykły zarząd będą wszystkie dotyczące nieruchomości²¹². Katalog czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu jest otwarty²¹³. Podkreśla się, że ze względu na „drastyczny skutek” dokonania bez zgody sądu czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu, w zasadzie w każdym przypadku budzącym wątpliwości rodzice powinni wystąpić z wnioskiem o zezwolenie na dokonanie czynności. Dopiero prawomocne

211 Postanowienie SN z 17.10.2000 r., I CKN 319/00, LEX nr 536776.

212 G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz...*, art. 101, teza 12.

213 Zob. K. Gołębiowski, *Uwagi dotyczące zarządu majątkiem dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską* [w:] *Wybrane zagadnienia polskiego prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci doktora Józefa Kremisa i doktora Jerzego Strzebnicyka*, red. J. Jezioro, K. Zagrobelny, Wrocław 2019, s. 55.

orzeczenie sądu przesądziłoby bowiem ostatecznie sprawę, udzielając zezwolenia albo rozstrzygając o braku potrzeby jego uzyskania w danej sytuacji²¹⁴. Zgodnie z art. 156 k.r.o. opiekun powinien uzyskiwać zezwolenie sądu opiekuńczego we wszelkich ważniejszych sprawach, które dotyczą osoby lub majątku małoletniego. Wskazuje się, że art. 101 § 3 k.r.o. ma na celu ograniczenie podjęcia przez rodziców działania na szkodę małoletniego dziecka²¹⁵. Sąd, orzekając w sprawie o wydanie zezwolenia na dokonanie czynności rozważy, czy leży ono w interesie dziecka. Podstawowym wskazaniem działalności sądu opiekuńczego powinien być wzgląd na dobro dziecka²¹⁶. Postępowanie o udzielenie zezwolenia jest prowadzone w trybie nieprocesowym. Zgodnie z art. 583 k.p.c. zezwolenia na dokonanie przez rodziców czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka lub na wyrażenie przez rodziców zgody na dokonanie takiej czynności przez dziecko sąd opiekuńczy udziela na wniosek jednego z rodziców po wysłuchaniu drugiego. Postanowienie sądu opiekuńczego w tym przedmiocie staje się skuteczne dopiero z chwilą uprawomocnienia się i nie może być zmienione ani uchylone, jeżeli na podstawie zezwolenia powstały skutki prawne względem osób trzecich.

Należy zaznaczyć, że zezwolenie powinno być udzielone uprzednio, nie może być udzielone *ex post*, a czynność dokonana bez zezwolenia nie podlega konwalidacji²¹⁷. To samo dotyczy wypadku, gdy czynności dokonał sam małoletni. Zatwierdzenie tej czynności przez przedstawiciela ustawowego (art. 17 k.c.) także wymaga uprzedniego zezwolenia sądu opiekuńczego. Uprzednie zezwolenie powinno być w takim wypadku uzyskane przed dokonaniem przez rodziców potwierdzenia. Rodzice mogą zatem uzyskać zezwolenie po zawarciu umowy przez dziecko²¹⁸. Kwestia „uprzedniości” zezwolenia zostanie szerzej omówiona w części rozdziału poświęconej pełnomocnictwu.

1.5.1.2. Reprezentacja małoletniego posiadającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych

214 J. Strzebniczek [w:] *Kodeks rodzinny...*, s. 296. Por. J. Maniszewska-Ejsmont, *Rozważania nad koniecznością określenia de lege ferenda zamkniętego katalogu czynności zarządu majątkiem dziecka wymagających zezwolenia sądu opiekuńczego*, Rejent 2022, nr 7, s. 63-81; J. Górecki, D. Wybrańczyk, *Zarząd nieruchomości małoletniego sprawowany przez jego rodziców*, Rejent 2022, nr 7, s. 11-28; S. Romanow, *Zarząd majątkiem dziecka sprawowany przez rodziców*, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2021, nr 1, s. 125-152.

215 G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 101, teza 6.

216 Postanowienie SN z 11.02.1997 r., II CKN 90/96, LEX nr 1228425.

217 Zob. Uchwała SN(CI) z 24.06.1961 r., I CO 16/61, OSNC 1963, nr 9, poz. 187; Postanowienie SN z 12.12.1997 r., III CKU 92/97, LEX nr 1226976. Por. J. Maniszewska-Ejsmont, *O potrzebie przyjęcia de lege ferenda sankcji bezskuteczności zawieszony (negotium claudicans) przy czynnościach zarządu majątkiem dziecka*, *Civitas et Lex* 2023, nr 1, s. 39 i n.

218 Zob. G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 170.

Zgodnie z art. 17 k.c. z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych, do ważności czynności prawnej, przez którą osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych zaciąga zobowiązanie lub rozporządza swoim prawem, potrzebna jest zgoda jej przedstawiciela ustawowego. Słusznie podkreśla się, że zgoda przedstawiciela ustawowego musi być wyrażona w formie wskazanej w art. 63 k.c.²¹⁹. Zgodnie z art. 63 § 2 k.c. jeżeli do ważności czynności prawnej wymagana jest forma szczególna, oświadczenie obejmujące zgodę osoby trzeciej powinno być złożone w tej samej formie.

Ważność umowy, która została zawarta przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych bez wymaganej zgody przedstawiciela ustawowego, zależy od potwierdzenia umowy przez tego przedstawiciela (art. 18 § 1 k.c.). Zgoda przedstawiciela ustawowego na zawarcie umowy przez małoletniego, który ukończył 13 lat, może być zatem udzielona także po zawarciu przez niego umowy, jednak przedstawiciel ustawowy nie może takiej zgody udzielić przed uzyskaniem zezwolenia sądu. Osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może sama potwierdzić umowę po uzyskaniu pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 18 § 2 k.c.). Natomiast strona, która zawarła umowę z osobą ograniczoną w zdolności do czynności prawnych, nie może powoływać się na brak zgody jej przedstawiciela ustawowego. Może jednak wyznaczyć temu przedstawicielowi odpowiedni termin do potwierdzenia umowy; staje się wolna po bezskutecznym upływie wyznaczonego terminu (art. 18 § 2 k.c.). Trafnie wskazuje się, że art. 18 k.c. nie stosuje się w odniesieniu do zezwolenia sądu opiekuńczego dotyczącego wyrażenia zgody przez rodziców na dokonanie czynności prawnej przez małoletnich pozostających pod ich władzą rodzicielską (art. 101 k.r.o.) lub do zezwolenia udzielanego opiekunowi na podstawie przepisu art. 156 k.r.o. Sąd opiekuńczy nie jest bowiem osobą trzecią, a zatem niezyskanie powyższych zezwoleń będzie skutkowało nieważnością czynności prawnej²²⁰.

Słusznie wnioskuje się, że skoro małoletni posiadający ograniczoną zdolność do czynności prawnych może zawrzeć umowę za zgodą przedstawiciela ustawowego, to tym bardziej możliwe jest zawarcie przez przedstawiciela ustawowego umowy w jego imieniu²²¹. Natomiast odmienny jest skutek braku zgody przedstawiciela na dokonanie przez małoletniego jednostronnej czynności prawnej, do której ważności ustawa wymagała takiej zgody (jednostronna czynność prawna jest czynnością prawną zobowiązującą lub rozporządzającą). W takim przypadku czynność prawna jest bezwzględnie nieważna i nie ma

219 T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, art. 17, teza 3.

220 H. Dąbrowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I*, red. F. Błahuta, 1972, s. 85. Zob. przywołaną tam uchwałę całej Izby Cywilnej SN z dnia 24.06.1961 r., I CO 16/61 (OSNCP 1963, poz. 187).

221 M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się...*, s. 189.

możliwości jej konwalidacji. Przepis art. 19 k.c. bowiem jasno stanowi, że jeżeli osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych dokonała sama jednostronnej czynności prawnej, do której ustawa wymaga zgody przedstawiciela ustawowego, czynność jest nieważna.

Przedstawiciel ustawowy małoletniego posiadającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych będzie reprezentował małoletniego przy czynnościach prawnych *inter vivos*, które pociągają za sobą powstanie zobowiązania po stronie małoletniego lub rozporządzenie przez niego prawem. Reprezentacja ta może polegać bądź na dokonaniu w jego imieniu takiej umowy (zawarcie umowy lub dokonanie jednostronnej czynności prawnej) albo tylko na wyrażeniu przez niego zgody na dokonanie takiej czynności, przy czym w przypadku umów może być to zgoda następcza. *A contrario* przedstawiciel ustawowy małoletniego o ograniczonej zdolności do czynności prawnych nie musi go reprezentować przy czynnościach prawnych, które nie są zobowiązującymi lub rozporządzającymi.

1.5.2. Dokonywanie czynności prawnych *mortis causa*

Typową czynnością prawną *mortis causa* jest testament²²². Zgodnie z art. 941 k.c. rozrządzić majątkiem na wypadek śmierci można jedynie przez testament. Należy wskazać, że przedstawiciel ustawowy małoletniego nie może dokonać w jego imieniu czynności prawnej *mortis causa*, jaką jest testament. Testament jest bowiem czynnością prawną osobistą, co oznacza, że nie może być sporządzony przez przedstawiciela (art. 944 § 2 k.c.)²²³. Wskazuje się, że jest to „jeden z nielicznych wyjątków od zasady dopuszczalności przedstawicielstwa przy dokonywaniu czynności prawnych”²²⁴. Testament sporządzony z naruszeniem zasady osobistego działania spadkodawcy jest nieważny (art. 58 k.c.)²²⁵. Słusznie podkreśla się, że przepis art. 944 § 2 k.c. nie wyklucza możliwości korzystania z porady innej osoby przy sporządzaniu testamentu, jednakże porada nie może wprowadzać spadkodawcy w błąd lub zawierać groźby²²⁶.

222 Zamiast wielu zob. Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna. Tom II*, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2019, s. 300.

223 Zob. K. Grzegorzczak, *Zasada osobistości testamentu w prawie polskim*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2020, Nr 1, s. 99–136.

224 A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 944, teza 3.

225 J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2023, art. 944, teza 5.

226 Postanowienie SN z 30.12.1976 r., III CRN 287/76, LEX nr 1634717. Por. J. Dziwański, *Obowiązek wyjaśniająco-doradczy notariusza przy sporządzaniu testamentu notarialnego w przypadkach z art. 961 k.c. (cz. I i II)*, Nowy Przegląd Notarialny 2003, Nr 2, s. 7 i Nowy Przegląd Notarialny 2004, Nr 1, s. 7.

W doktrynie nie ma natomiast pełnej zgody co do charakteru umowy o zrzeczenie się dziedziczenia, tj. czy należy ją zakwalifikować do czynności prawnych *inter vivos* czy *mortis causa*²²⁷. Należy zatem rozważyć, czym są czynności prawne na wypadek śmierci oraz czym różnią się od czynności prawnych między żyjącymi.

Wskazuje się, że czynności prawne *mortis causa* (na wypadek śmierci) to takie, których skuteczność jest zależna od śmierci osoby, która czynności dokonała²²⁸. Podkreśla się także, że wyjątkowość czynności prawnych *mortis causa* wynika z tego, że osoba fizyczna postanawia o swoim majątku lub o jego składnikach na wypadek, gdy utraci już podmiotowość prawną, a zatem nie będzie już mogła mieć praw i obowiązków, w tym więc i majątku²²⁹. Czynności prawne *inter vivos* (między żyjącymi) definiuje się natomiast w sposób negatywny, tj. poprzez wskazanie, że są to wszystkie pozostałe czynności prawne (to znaczy wszystkie czynności prawne niebędące czynnościami prawnymi *mortis causa*)²³⁰. Nie należy rozumieć dosłownie znaczenia tego zwrotu, który zostało wzięte z prawa rzymskiego. Odnosi się on bowiem do wszelkich czynności prawnych, które wywołują skutki prawne w sferze osób ich dokonujących, a zatem także „za życia” osoby fizycznej²³¹. Jest to normalna (typowa) cecha czynności prawnych²³². W świetle art. 941 i 1047 k.c. w prawie polskim istnieje *numerus clausus* czynności prawnych *mortis causa*²³³. Podział na czynności prawne *mortis causa* i *inter vivos* ma charakter rozłączny²³⁴.

Ponadto pojawiły się poglądy, że czynności prawne *mortis causa* można podzielić na te w znaczeniu szerszym i węższym. Do czynności prawnych *mortis causa* ujęciu szerszym należałoby zaliczyć wszystkie te czynności, które wywołują skutek w chwili śmierci je dokonującej, a zatem także wszystkie umowy zawarte pod warunkiem w postaci przeżycia jednej ze stron tej czynności rzez drugą albo terminu w postaci śmierci strony czynności prawnej²³⁵. Należy zauważyć, że takie ujęcie powoduje w istocie zaliczenie do czynności

227 W kwestii uznania za czynność prawną *mortis causa* tzw. darowizny *mortis causa*: J. Kosik [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. IV, s. 580 i n.; E. Drozd, *Darowizna na wypadek śmierci*, Rejent 1992, Nr 1, s. 74; J. Górecki, *Umowa darowizny na wypadek śmierci*, Rejent 2006, Nr 2, s. 29.

228 A. Wolter, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1963, s. 210.

229 Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna. Tom II*, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2019, s. 300.

230 A. Wolter, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1963, s. 210.

231 Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna. Tom II*, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2019, s. 300.

232 S. Grzybowski [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. 1, 1985, s. 488.

233 Zob. G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2016, s. 207.

234 M. Niedośpiał, *Czynności prawa spadkowego*, Acta Universitatis Wratislaviensis Przegląd Prawa i Administracji 1995, Nr 33, s. 74; W. Borysiak, *Konstrukcja czynności prawnych mortis causa w polskim prawie cywilnym*, Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego 2006, Nr 2, s. 8-9.

235 Tak A. Kubas, *Recenzja pracy Umowa darowizny L. Steckiego*, Nowe Prawo 1974, Nr 10, s. 1369-1370. Por. Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna. Tom II*, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2019, s. 300.

prawnych *mortis causa* tych czynności prawnej między żyjącymi, które zawarte zostały pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu związanych ze śmiercią jednej ze stron tej czynności prawnej. Słusznie zaznacza się, że nie może istnieć czynność prawna, która jest jednocześnie *inter vivos* i *mortis causa*. Podział pomiędzy tymi czynnościami jest dychotomiczny, rozłączny²³⁶. W kwestii kwalifikacji czynności prawnej jako czynności na wypadek śmierci albo między żyjącymi decydujące znaczenie ma określenie *essentialia negotii* danej czynności²³⁷. W literaturze zwraca się także uwagę na kwestię terminologiczną, to jest taką, że dosłowne tłumaczenie łacińskiego zwrotu *mortis causa* może być mylące. Jako bardziej właściwe (lepiej oddające istotę czynności *mortis causa*) proponuje się tłumaczenie „czynności, których przyczyną jest to, że śmierć nastąpi” albo „czynności podjęte dlatego, że śmierć nastąpi”. Takie tłumaczenie wskazuje na to, że osoba dokonująca czynności *mortis causa* chce uregulować sprawy na czas już po swojej śmierci. Nie jest zaś przyczyną ani celem tych czynności uregulowanie stosunków jeszcze za życia²³⁸.

Jako cechę charakterystyczną czynności prawnych *mortis causa* podaje się ich odwołalność, wynikająca z braku stanu związania. Spadkodawca może w każdej chwili odwołać cały testament, jak i poszczególne jego postanowienia (art. 943 k.c.). Jeśli chodzi natomiast o umowy dziedziczenia wyłączona jest możliwość swobodnego ich odwołania²³⁹. Wskazuje się jednak, że umowy dziedziczenia wprawdzie nie mogą być odwołane przez jednostronną czynność prawną (nie są wszak rozrządzeniem ostatniej woli, gdyż tym jest jedynie testament), ale mogą zostać uchylone za pomocą odrębnej umowy o uchylenie i jako takie zalicza się je do czynności na wypadek śmierci²⁴⁰.

Kolejną wątpliwością co do kwalifikacji umowy o zrzeczenie się dziedziczenia jako czynności prawnej *mortis causa* było to, że umowa ta nie wskazuje spadkobiercy, a ma charakter jedynie negatywny, tj. wyłącza od dziedziczenia określonego spadkobiercę lub

236 Zob. M. Niedośla, *Czynności prawa spadkowego*, Acta Universitatis Wratislaviensis Przegląd Prawa i Administracji 1995, Nr 33, s. 74; W. Borysiak, *Konstrukcja czynności prawnych mortis causa w polskim prawie cywilnym*, Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego 2006, Nr 2, s. 9. W doktrynie pojawiła się również koncepcja czynności prawnych o charakterze mieszanym. Zob. w tym zakresie J. Gwiazdomorski, *Wyplaty z wkładów oszczędnościowych po śmierci wkładcy*, Nowe Prawo 1964, Nr 11, s. 1045; A. Szpunar, *Uprawnienie do dysponowania wkładem oszczędnościowym na wypadek śmierci*, Nowe Prawo 1977, Nr 1, s. 9-10.

237 Zob. J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1985, s. 89, który zaznaczył, że czynność prawna *mortis causa* to taka czynność do, której istoty należy uzależnienie jej skutków od śmierci osoby podejmującej akt.

238 Tak J. Zawadzka, *Uwagi o czynnościach prawnych mortis causa* [w:] *Usus Magister est Optimus. Rozprawy prawnicze ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Kubasowi*, red. B. Jelonek-Jarco, R. Kos, J. Zawadzka, 2016, s. 279-280.

239 Zob. J. Zawadzka, *Uwagi o czynnościach prawnych mortis causa* [w:] *Usus Magister est Optimus. Rozprawy prawnicze ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Kubasowi*, red. B. Jelonek-Jarco, R. Kos, J. Zawadzka, 2016, s. 280-283.

240 Tak J. Kosik [w:] *System Prawa Cywilnego, Tom IV. Prawo spadkowe*, red. J. St. Piątowski, 1986, s. 576.

spadkobierców. Należy jednak zauważyć, że testament również nie musi powoływać spadkobiercy do dziedziczenia. W testamencie spadkodawca może bowiem zawrzeć jedynie zapis zwykły, zapis windykacyjny lub polecenie, a także zawierać jedynie wydziedziczenie (pozbawienie prawa do zachowku) spadkobiercy. Ponadto trzeba mieć na względzie, że testament negatywny również zawiera jedynie wyłączenie określonego spadkobiercy od dziedziczenia²⁴¹.

Wreszcie zaliczenie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia do czynności prawnych na wypadek śmierci poddaje się pod wątpliwość z tego względu, że zrzeczenia się dziedziczenia dokonuje spadkobierca, zaś spadkodawca jest jedynie osobą, wobec której zrzeczenie to następuje. Dodatkowo podnosi się, że zrzekający się jako strona umowy nie musi przeżyć spadkodawcy, aby umowa wywołała skutki, bowiem umowa o zrzeczenie się dziedziczenia może przewidywać wyłączenie od dziedziczenia również jego zstępnych i ten właśnie skutek nastąpi, gdy zrzekający się umrze przed spadkodawcą²⁴². Jeśli chodzi o pierwszy z powyższych argumentów, należy wskazać, że spadkodawca jest drugą równorzędną stroną umowy, która musi po pierwsze mieć wolę zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia z danym spadkodawcą. Określenie spadkodawcy jako „jedynie osoby przyjmującej zrzeczenie” wydaje się zatem nie oddawać w pełni jego udziału w czynności prawnej dwustronnej jaką jest umowa o zrzeczenie się dziedziczenia. Co do drugiego z wyżej wymienionych argumentów należy zaznaczyć, że także i w sytuacji, gdy to spadkodawca umrze przed zrzekającym się, skutek w postaci wyłączenia zstępnych zrzekającego się nastąpi. Nieistotne wydaje się to, że to druga strona umowy powinna przeżyć spadkodawcę skoro już z samej umowy wynika, że śmierć spadkodawcy wywoła skutki również w sferze prawnej osób trzecich (zstępnych zrzekającego się).

Podsumowując, wydaje się, że większość przedstawicieli doktryny opowiedziała się ostatecznie za zakwalifikowaniem umowy o zrzeczenie się dziedziczenia do czynności

241 Zob. J. Zawadzka, *Uwagi o czynnościach prawnych mortis causa* [w:] *Usus Magister est Optimus. Rozprawy prawnicze ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Kubasowi*, red. B. Jelonek-Jarco, R. Kos, J. Zawadzka, 2016, s. 280-284, która wyeksponowała ponadto cechy wspólne umowy o zrzeczenie się dziedziczenia oraz testamentu negatywnego i testamentu zawierającego wyłącznie wydziedziczenie spadkobiercy, wskazując w szczególności, że przez wszystkie te trzy czynności prawne „spadkodawca decyduje o swoim majątku na wypadek śmierci i pośrednio określa krąg spadkobierców ustawowych albo wysokość przypadających im udziałów spadkowych”.

242 Tak M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*, *Nowe Prawo* 1975, Nr 5, s. 663.

prawnych na wypadek śmierci²⁴³, wskazując jednak często na jej swoisty charakter²⁴⁴. W odniesieniu do przedstawionych powyższej argumentów wydaje się, że zasadne jest zatem zaliczenie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia do czynności prawnych *mortis causa*. Szczegółowe kwestie dotyczące reprezentacji małoletniego przy zawieraniu tej umowy zostały omówione w części pracy poświęconej tej umowie.

1.6. Reprezentacja małoletniego przez pełnomocnika

1.6.1. Ratio legis pełnomocnictwa dla małoletniego

Jak wcześniej wskazano, przedstawicielstwo może wynikać również z oświadczenia reprezentowanego (pełnomocnictwo). Pełnomocnictwo „działa na zewnątrz” dotyczy stosunków między mocodawcą a osobami trzecimi, zaś stosunek wewnętrzny pomiędzy pełnomocnikiem a mocodawcą polecającym mu dokonania czynności prawnej w jego imieniu określa się mianem „stosunku prawnego, będącego podstawą pełnomocnictwa”²⁴⁵. Zaznacza się, że skoro pełnomocnictwo wynika z własnej woli mocodawcy, nie ogranicza ono jego prywatnej autonomii, a wręcz tę autonomię rozszerza²⁴⁶. W kontekście niniejszej pracy należy rozważyć możliwość ustanowienia pełnomocnika dla małoletniego. To przedstawiciele ustawowi małoletniego (rodzice, opiekunowie) są ustawowo upoważnieni do reprezentowania małoletniego. Jest to jeden z atrybutów władzy rodzicielskiej (opieki). Ponadto, jak zostało wyżej przeanalizowane, ustawodawca przewidział możliwość ustanowienia reprezentanta dziecka dla małoletnich w przypadkach, gdy przedstawiciele ustawowi nie mogą go reprezentować lub gdy jest to wymagane do zapewnienia im ochrony. Pojawia się zatem pytanie o sens (*ratio*) ustanowienia pełnomocnika dla małoletniego. Po pierwsze słusznie wskazuje się, że ustanowienie pełnomocnika dla małoletniego nie może prowadzić do „przerzucenia” na pełnomocnika przysługujących rodzicom atrybutów władzy rodzicielskiej²⁴⁷, co oznacza również niedopuszczalność udzielenia przez rodziców

243 S. Grzybowski [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. 1, 1985, s. 489; S. Szer, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1967, s. 332; E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna. Zarys wykładu*, Warszawa 2005, s. 177; H. Witczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2014, s. 156-157; Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna. Tom II*, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2019, s. 300; E. Rott-Pietrzyk, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, Rejent 2006, Nr 2, s. 110; G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 207-215; J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2023, art. 1048, teza 8; W. Borysiak, *Konstrukcja czynności...*, s. 12.

244 Tak A. Doliwa [w:] *System Prawa Prywatnego. Tom 10. Spadki*, red. B. Kordasiewicz, 2009, s. 926-927; E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom IV. Spadki*, red. A. Kidyba, Warszawa 2015, art. 1048, teza 1; A. Malinowski, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w ujęciu Kodeksu cywilnego*, Nowy Przegląd Notarialny 2002, Nr 4, s. 38.

245 A. Szpunar, *Stanowisko prawne pełnomocnika*, Przegląd Notarialny 1949, t. 1, z. 1-2, s. 63.

246 Zob. szerzej J. Mucha-Kujawa, *Teoretycznoprawne aspekty przedstawicielstwa podmiotów prywatnych*, Studia Prawnicze 2013, Nr 4, s. 55-94.

247 A. Sylwestrzak [w:] *Pełnomocnictwo. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, M. Glicz, A. Sylwestrzak, Warszawa 2020, s. 27.

pełnomocnictwa ogólnego do wykonywania wszelkich czynności z zakresu władzy rodzicielskiej. Wskazuje się bowiem, że treść art. 96 k.c. (dychotomiczny podział na przedstawicielstwo ustawowe i pełnomocnictwo) wyłącza możliwość udzielenia pełnomocnictwa o takim samym zakresie jak przedstawicielstwo ustawowe. Ponadto podkreśla się, że o zakazie udzielenia przez rodziców pełnomocnictwa ogólnego do reprezentacji dziecka pozostającego pod ich władzą rodzicielską wnioskować trzeba także z art. 98 k.c., który przewiduje, że pełnomocnictwo ogólne obejmuje umocowanie do czynności zwykłego zarządu. Nadto należy mieć na względzie wykładnię funkcjonalną, tj. umocowanie osoby trzeciej do pełnego wykonywania władzy rodzicielskiej mogłoby prowadzić w istocie do jej ograniczenia lub pozbawienia. Ograniczenie lub pozbawienie władzy rodzicielskiej leży natomiast wyłącznie w gestii sądu opiekuńczego. Dodatkowo wskazuje się, że pozostawałoby to w sprzeczności z zasadą wyłączności i niepodzielności sprawowania władzy rodzicielskiej²⁴⁸.

Należy zaznaczyć, że w ustawie nie przewidziano odrębnych przepisów dotyczących pełnomocnika dla małoletniego (osoby nieposiadającej pełnej zdolności do czynności prawnych). Należy zatem odwołać się do omówionej już wcześniej istoty (natury prawnej) samego przedstawicielstwa w ogólności, w ramach którego wyodrębnia się pełnomocnictwo. Chodzi zatem o działanie w cudzym imieniu i na jego rzecz, z bezpośrednimi skutkami dla reprezentowanego. Wydaje się zatem, że pełnomocnictwo dla małoletniego może być użyteczne w przypadku braku możliwości reprezentowania go przez przedstawiciela ustawowego, a w sferze prawnej samodzielności małoletniego – w sytuacji, gdy nie może on sam dokonać czynności prawnej ze względu na brak fizycznej możliwości (nieobecność w miejscu zawarcia umowy) lub brak odpowiednich kompetencji. Ponadto należy również mieć na względzie pełnomocnictwo do czynności procesowych, które również może być przydatne i udzielone bądź przez samego małoletniego (gdy chodzi o czynności procesowe, co do których posiada on zdolność procesową) bądź przez jego przedstawiciela ustawowego (czynności procesowe, których małoletni nie może dokonać samodzielnie ze względu na brak zdolności procesowej).

1.6.2. Ustanowienie pełnomocnika dla małoletniego

Rozważyć można dwa przypadki: udzielenia pełnomocnictwa przez przedstawiciela ustawowego do dokonania czynności prawnej w imieniu małoletniego oraz udzielenie

²⁴⁸ Zob. uzasadnienie uchwały SN z 13.05.2015 r., III CZP 19/15, OSNC 2016, nr 5, poz. 59; M. Derek, *Pełnomocnictwo do wyrażenia zgody na zabieg medyczny małoletniego. Glosa do uchwały SN z dnia 13 maja 2015 r., III CZP 19/15*, Glosa 2019, nr 1, s. 109-115; T. Zimna, *Glosa do uchwały SN z dnia 13 maja 2015 r., III CZP 19/15*, LEX/el. 2015.

pełnomocnictwa przez samego małoletniego. Jeśli chodzi o pierwszy z wymienionych przypadków, wskazać trzeba, że Sąd Najwyższy przyjął możliwość udzielenia pełnomocnictwa przez przedstawiciela ustawowego małoletniego do wyrażenia zgody na zabieg operacyjny, przy jednoczesnym podkreśleniu niedopuszczalności udzielenia przez rodzica pełnomocnictwa ogólnego do wykonywania wszystkich czynności z zakresu władzy rodzicielskiej²⁴⁹.

W literaturze wskazuje się, że udzielenie pełnomocnictwa jako czynność upoważniająca²⁵⁰ nie podlega kontroli przedstawiciela ustawowego i nie jest w inny sposób wyłączone z kompetencji małoletniego, jednak istotne jest to, że objęta pełnomocnictwem małoletniego może być tylko taka czynność prawna, która mogłaby być dokonana przez małoletniego osobiście (w imieniu własnym)²⁵¹. Podkreśla się, że udzielenie pełnomocnictwa jest przejawem woli autonomii podmiotu prawa cywilnego²⁵². Udzielenie pełnomocnictwa nie jest czynnością prawną rozporządzającą²⁵³. Wskazuje się zatem, że małoletni może udzielić umocowania innej osobie zarówno w sferze swej prawnej samodzielności, jak i w zakresie czynności prawnych, do których konieczne jest uzyskanie zgody przedstawiciela ustawowego. W tym drugim przypadku zgoda przedstawiciela ustawowego determinuje ważność czynności dokonanej przez pełnomocnika²⁵⁴. Konkludując, małoletni nieposiadający zdolności do czynności prawnych nie może samodzielnie udzielić pełnomocnictwa do dokonania jakiegokolwiek czynności prawnej²⁵⁵. Natomiast małoletni posiadający ograniczoną zdolność do czynności prawnych może samodzielnie udzielić pełnomocnictwa do dokonania czynności prawnej, której może dokonać bez zgody przedstawiciela ustawowego. Małoletni o ograniczonej zdolności do czynności prawnych może zatem udzielić pełnomocnictwa do dokonania czynności prawnej, która nie jest zobowiązującą lub rozporządzającą (*a contrario* art. 17 k.c.) albo dotyczy rozporządzania swoim zarobkiem (art. 21 k.c.) lub dotyczy

249 Uchwała SN z 13.05.2015 r., III CZP 19/15, OSNC 2016, nr 5, poz. 59.

250 Trafnie podkreśla P. Widerski, *Pełnomocnictwo w prawie polskim*, Warszawa 2018, s. 286, że: „Dla ścisłości wypowiedzi wypada uwypuklić również to, że powinno mówić się nie tyle o charakterze prawnym pełnomocnictwa, czyli stosunku prawnego, ale o charakterze prawnym jego udzielenia, czyli czynności prawnej, z której wynika pełnomocnictwo”.

251 A. Sylwestrzak, *Małoletni pełnomocnik*, Przegląd Sądowy 2012, Nr 2-8, s. 26.

252 B. Gawlik [w:] *System Prawa Cywilnego. Tom I. Część ogólna*, red. S. Grzybowski, 1985, s. 732.

253 S. Sołtyśński, *Czynności rozporządzające. Przyczynek do analizy podstawowych pojęć cywilistycznych* [w:] *Rozprawy z prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Waldemara Czachórskiego*, Warszawa 1985, s. 308.

254 A. Sylwestrzak, *Małoletni pełnomocnik*, Przegląd Sądowy 2012, Nr 2-8, s. 26, przyp. 9.

255 Małoletni nieposiadający zdolności do czynności prawnych może wprawdzie samodzielnie dokonać ważnej czynności prawnej w drobnych bieżących sprawach życia codziennego, po spełnieniu wszystkich przesłanek wskazanych w art. 14 § 2 k.c., jednakże należy zaznaczyć, że już sam charakter tego wyjątku, odnoszący się do czynności prawnych „bagatelnych” powinien wskazywać na absurdalność udzielania pełnomocnictwa do dokonania takiej czynności prawnej. Ponadto uznanie możliwości udzielenia pełnomocnictwa do dokonania czynności prawnej z art. 14 § 2 k.c. byłoby sprzeczne z *ratio legis* tego przepisu, który (jak wcześniej wspomiano) ma na celu złagodzenie obwarowań niepozwalających „młodszym małoletnim” na dokonywanie czynności prawnych samodzielnie.

przedmiotów majątkowych oddanych mu przez przedstawiciela ustawowego do swobodnego użytku i nie zachodzi przypadek konieczności uzyskania zgody sądu (art. 22 k.c.). Natomiast do udzielenia przez małoletniego o ograniczonej zdolności do czynności prawnych pełnomocnictwa do czynności prawnej, przez którą zaciąga on zobowiązanie lub rozporządza swoim prawem (art. 17 k.c.) wymagana jest zgoda przedstawiciela ustawowego. Wydaje się, że konieczne jest wyrażenie przez przedstawiciela ustawowego zgody na udzielenie pełnomocnictwa do dokonania konkretnej czynności prawnej. Brak takiej zgody będzie skutkował nieważnością tej czynności dokonanej w imieniu małoletniego.

Jeśli chodzi o zgodę przedstawiciela ustawowego, wydaje się, że można zastosować art. 18 k.c. i udzielić zgody następczej na udzielenie pełnomocnictwa do dokonania konkretnej czynności prawnej, jeśli jest to umowa, tj. przedstawiciel ustawy wyraża zgodę na udzielenie pełnomocnictwa do zawarcia danej umowy już po udzieleniu tego pełnomocnictwa przez małoletniego. Czynność prawna dokonana w imieniu małoletniego przez pełnomocnika bez wymaganej zgody przedstawiciela ustawowego wyrażonej uprzednio jest zatem objęta sankcją bezskuteczności zawieszanej. Ważność tej *negotium claudicans* zależy od jej potwierdzenia przez przedstawiciela ustawowego. Sprawa natomiast komplikuje się, gdy zgoda przedstawiciela ustawowego nie wystarcza, a konieczne jest uzyskanie zgody sądu, jak w przypadku czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu. Należy przypomnieć, że zezwolenie sądu powinno być udzielone uprzednio. W doktrynie wykształciły się dwa stanowiska dotyczące wyrażenia przez przedstawiciela ustawowego zgody na zawarcie przez małoletniego ograniczonego w zdolności do czynności prawnych umowy, co do której ustawa przewiduje wymóg uzyskania zezwolenia sądu. Pierwsze z nich zakłada, że art. 18 k.c. nie znajduje zastosowania w przypadku, gdy przedstawiciel ustawy małoletniego ograniczonego w zdolności do czynności prawnych, bez uprzedniego uzyskania wymaganego zezwolenia sądu, potwierdzi umowę zawartą przez niego. Taka umowa według tego stanowiska doktryny jest nieważna i nie może być konwalidowana nawet poprzez późniejsze uzyskanie zgody sądu (wskazuje się na konieczność zawarcia w takim przypadku nowej umowy)²⁵⁶. Według odmiennego poglądu przedstawiciel ustawy może skutecznie potwierdzić umowę także po późniejszym uzyskaniu zezwolenia sądu opiekuńczego - wiąże go jedynie termin, jeśli został wyznaczony przez drugą stronę umowy (art. 18 § 3 k.c.). Stanowisko to dopuszcza także powtórne potwierdzenie umowy przez przedstawiciela

²⁵⁶ Tak S. Dmowski [w:] S. Rudnicki, S. Dmowski, *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 2011, art. 18, teza 4; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek 2006, s. 48; J. Gajda, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2002, s. 396; por. wyrok SN z dnia 3 kwietnia 2007 r., II UK 178/06, OSNP 2008, nr 9-10, poz. 1 z krytyczną glosą A. Bieranowskiego, Rejent 2011, Nr 2, s. 118-127, w którym Sąd Najwyższy stwierdził, że „Umowa dzierżawy zawarta bez zgody sądu opiekuńczego przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych jest nieważna jako przekraczająca zakres zwykłego zarządu i nie podlega konwalidacji na podstawie art. 18 k.c.”.

ustawowego, jeśli wcześniej udzielił takiej zgody bez zezwolenia sądu. Wskazuje się bowiem, że brak zezwolenia sądu skutkuje nieważnością oświadczenia o potwierdzeniu, a nie nieważnością umowy (umowa nadal jest czynnością prawną niezupełną)²⁵⁷. Umowa będzie natomiast nieważna po bezskutecznym upływie terminu wyznaczonego do jej potwierdzenia lub w razie odmowy udzielenia zezwolenia do jej zawarcia²⁵⁸.

Wracając natomiast do kwestii pełnomocnika dla małoletniego rozważenia wymaga możliwość potwierdzenia (następczej zgody) przedstawiciela ustawowego na udzielenie pełnomocnictwa do dokonania w imieniu małoletniego czynności prawnej, do której wymagana jest zgoda sądu opiekuńczego. Niewątpliwie taka czynność prawna dokonana przez pełnomocnika małoletniego będzie ważna w przypadku jej potwierdzenia przez przedstawiciela ustawowego już po uzyskaniu zezwolenia sądu opiekuńczego w tym zakresie. Podnosi się jednak, że także w sytuacji braku uprzedniego zezwolenia sądu, czynność prawna dokonana przez pełnomocnika w imieniu małoletniego będzie objęta sankcją bezskuteczności zawieszanej aż do czasu jej potwierdzenia przez przedstawiciela ustawowego już po uzyskaniu tego zezwolenia²⁵⁹.

Należy zaznaczyć, że zgodnie z art. 19 k.c. nie można wyrazić zgody następczej na dokonanie czynności prawnej jednostronnej. Wynikają z tego dwie różne konsekwencje. Po pierwsze przedstawiciel nie może wyrazić *ex post* zgody na udzielenie pełnomocnictwa, jeśli jest to pełnomocnictwo do dokonania czynności prawnej jednostronnej. Po drugie zaś konstrukcyjnie nie można przyjąć, że przedstawiciel ustawowy małoletniego potwierdza następczo udzielenie przez niego pełnomocnictwa, lecz że potwierdza zawarcie przez

257 Tak M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, Nb 73–76; J. Ignatowicz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, Warszawa 1993, s. 502; M. Gutowski, *Bezskuteczność czynności prawnej*, Warszawa 2017, s. 213; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, art. 18, teza 10; T. Sokołowski [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, Warszawa 2010, s. 624; A. Lutkiewicz-Rucińska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, LEX/el. 2023, art. 18, teza 3.

258 Zob. M. Pazdan, *Glosa do postanowienia SN z dnia 15 grudnia 1999 r., I CKN 299/98*, OSP 2000, nr 12, s. 186.

259 Tak M. Kućka, *O pełnomocnictwie. Przyczynek do analizy podstawowych konstrukcji cywilistycznych*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2019, z. 4, s. 105. Autor tłumaczy, że „zezwoleńie sądu dotyczy tylko pośrednio czynności prawnej dokonanej przez zastępowanego, a bezpośrednio zgody przedstawiciela ustawowego na jej dokonanie”, a zatem skutki czynności prawnej dokonanej przez pełnomocnika są takie jak skutki czynności prawnej dokonanej przez mocodawcę posiadającego ograniczoną zdolność do czynności prawnej (tj. bezskuteczność zawieszona i możliwość zgody *ex post*). Por. Uchwała SN(CI) z 24.06.1961 r., I CO 16/61, OSNC 1963, nr 9, poz. 187. W tym duchu również J. Maniszewska-Ejsmont, *O potrzebie przyjęcia de lege ferenda sankcji bezskuteczności zawieszanej (negotium claudicans) przy czynnościach zarządu majątkiem dziecka*, Civitas et Lex 2023, nr 1, s. 41-43 i 50-51, która wysuwa postulat przyjęcia *de lege ferenda* (jak można wnioskować z jej wywodu - wprost w przepisach ustawy) sankcji bezskuteczności zawieszanej w odniesieniu do czynności prawnych dokonanych przez przedstawiciela ustawowego małoletniego z przekroczeniem umocowania, tj. m.in. bez uprzedniego uzyskania wymaganego w danym przypadku zezwolenia sądu opiekuńczego. Por. K. Jagielski, *Istota i treść władzy rodzicielskiej*, Studia Cywilistyczne 1963, t. 3, s. 131-132, który proponował zastosowanie do czynności prawnych przedstawiciela ustawowego dokonanych w imieniu małoletniego bez umocowania lub z jego przekroczenie, zastosowanie *per analogiam* regulacji dotyczącej *falsus procurator* z art. 103 k.c.

pełnomocnika umowy w imieniu małoletniego. Przyjęcie takiej tezy usuwa zatem wątpliwości co do możliwości wyrażenia zgody na udzielenie pełnomocnictwa do dokonania konkretnej czynności prawnej w imieniu małoletniego już po dokonaniu tej czynności przez pełnomocnika. Nadto należy mieć na względzie, że udzielenie pełnomocnictwa jest czynnością upoważniającą²⁶⁰, zaś zgoda przedstawiciela ustawowego jest wymaga do dokonywania czynności prawnych zobowiązujących i rozporządzających.

Jeśli chodzi o formę pełnomocnictwa, pełnomocnictwo ogólne powinno być udzielone w formie pisemnej *ad solemnitatem* (art. 99 § 2 k.c.). Jak jednak wcześniej zaznaczono, udzielenie pełnomocnictwa ogólnego przez małoletniego lub jego przedstawiciela ustawowego nie wydaje się możliwe. Z kolei zgodnie z art. 99 § 1 k.c. jeżeli do ważności czynności prawnej potrzebna jest szczególna forma, pełnomocnictwo do dokonania tej czynności powinno być udzielone w tej samej formie. Warto przykładowo wskazać zatem, że pełnomocnictwo do zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia powinno zostać udzielone w formie aktu notarialnego (art. 1048 zd. 2 w zw. z art. 99 § 1 k.c.). Ustawodawca przewidział również pewne wyjątki od zasad ogólnych. Jeśli chodzi o regulacje prawa spadkowego, przepis szczególny odnosi się do pełnomocnictwa do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku. Zgodnie z art. 1018 § 3 zd. 2 k.c. pełnomocnictwo do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku powinno być pisemne z podpisem urzędowo poświadczonym. Wskazuje się, że „obwarowanie umocowania stosunkowo wysokim wymogiem formalnym uzasadnione jest wagą dokonywanej czynności z punktu widzenia interesów mocodawcy (funkcja ostrzegawcza), a jednocześnie potrzebą zapewnienia prawidłowości dokonywanych czynności w płaszczyźnie, na której ważą się skutki dziedziczenia spadku”²⁶¹.

260 Co do charakteru prawnego czynności upoważniających zobacz szerzej: P. Widerski, *Pełnomocnictwo w prawie polskim*, Warszawa 2018, s. 289 i n.; A. Kubas, *Skutki wpisu licencji do rejestru patentowego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej 1973, Nr 1, s. 341; S. Sołtysiński, *Czynności rozporządzające. Przyczynek do analizy podstawowych pojęć cywilistycznych* [w:] *Rozprawy z prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Waldemara Czachórskiego*, red. J. Bleszyński, J. Rajski, Warszawa 1985, s. 323-324.

261 A. Sylwestrzak [w:] *Pełnomocnictwo. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, M. Glicz, A. Sylwestrzak, 2020, s. 187-188.

Rozdział II. Status prawny małoletniego spadkobiercy do otwarcia spadku

2.1. Pojęcie otwarcia spadku

Spadek otwiera się z chwilą śmierci spadkodawcy (art. 924 k.c.). „Pojęcie „otwarcie spadku” oznacza, że z chwilą śmierci spadkodawcy należące do niego prawa i obowiązki majątkowe o charakterze cywilnoprawnym zmieniają swój charakter, stając się spadkiem, a więc pewną wyodrębnioną masą majątkową, poddaną przepisom prawa spadkowego. Prawa i obowiązki niewygasające z chwilą śmierci danej osoby przechodzą, w drodze sukcesji generalnej, na określone podmioty.”²⁶². „Otwarcie spadku jest pojęciem techniczno-prawnym oznaczającym, w pewnym uproszczeniu, przekształcenie majątku osoby w spadek po niej, czyli w wyodrębnioną masę majątkową podlegającą przepisom prawa spadkowego”²⁶³. Decydujące znaczenie dla otwarcia spadku ma zatem chwila śmierci spadkodawcy. Co istotne, polski ustawodawca precyzyjnie ujmuje moment otwarcia spadku jako „chwilę” (oznacza się zatem dzień i godzinę, a jeśli jest to możliwe również minuty)²⁶⁴, możliwe jest zatem dziedziczenie po sobie przez osoby zmarłe w tym samym dniu²⁶⁵.

262 E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 924, teza 1. Por. wyrok SA w Krakowie z 30.09.2015 r., I ACa 799/15, LEX nr 1842400.

263 A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 924, teza 1.

264 Otwarcie spadku z chwilą śmierci spadkodawcy przyjęto także w innych systemach prawnych, np. w prawie francuskim czy szwajcarskim, zaś odmiennie (dzień) w prawie rosyjskim. Zob. J. St. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 150.

265 Tak słusznie zauważa A. Kawałko [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 924, teza 3. Por. J. St. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 150-151 oraz postanowienie SN z 8.04.2009 r., V CSK 401/08, LEX nr 511000.

Doniosłość otwarcia spadku, a zatem chwili śmierci spadkodawcy, wyraża się również w tym, że zgodnie z art. LI PWKC do spraw spadkowych stosuje się prawo obowiązujące w chwili śmierci spadkodawcy. Wyjątki od tej zasady przewidują art. LII–LXIII PWKC. Ponadto, chwila otwarcia spadku wyznacza ostatecznie miejsce zwykłego pobytu spadkodawcy, według którego wyznacza się właściwość miejscową sądu spadku (art. 628 k.p.c.). Od chwili otwarcia spadku zaczynają biec różne terminy przewidziane w księdze czwartej Kodeksu cywilnego, np. termin do wytoczenia powództwa o uznanie spadkobiercy za niegodnego (art. 929 zd. 2 *in fine*)²⁶⁶.

Chwilę śmierci określa akt zgonu, który zgodnie z art. 3 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego²⁶⁷ stanowi wyłączny dowód zdarzenia w nim stwierdzonego. Akt zgonu zawiera datę, godzinę oraz miejsce zgonu albo jeżeli nie są znane - datę, godzinę oraz miejsce znalezienia zwłok (art. 95 ust. 1 pkt 4 p.a.s.c.). Sporządza go się na podstawie karty zgonu, wystawianej przez lekarza zgodnie z przepisami rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 23 lipca 2021 r. w sprawie karty zgonu²⁶⁸. Karta zgonu składa się z dwóch części: 1) część przeznaczona do zarejestrowania zgonu, którą wypełnia i podpisuje lekarz; 2) część przeznaczona dla administracji cmentarza, którą wypełnia i podpisuje kierownik urzędu stanu cywilnego²⁶⁹. Problematyczną pozostaje kwestia określenia przesłanek stwierdzenia zgonu oraz jego chwili. Decydują kryteria medyczne. Mając na względzie, że śmierć stanowi proces rozciągnięty w czasie, w ciągu którego następuje obumieranie poszczególnych tkanek, przyjmuje się, że znaczenie ma trwałe nieodwracalne ustanie czynności mózgu, czyli tzw. śmierć mózgu lub nieodwracalne zatrzymanie krążenia. Procedurę stwierdzenia przez lekarza zgonu uregulowano w art. 43-43a ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry²⁷⁰. Lekarz może stwierdzić zgon na podstawie osobiście wykonanych badań i ustaleń. W uzasadnionych przypadkach lekarz, z wyłączeniem lekarza dentystry, może uzależnić wystawienie karty zgonu od przeprowadzenia

266 A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 924, teza 2. Więcej uwag w zakresie skutków otwarcia spadku zob. W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny, Komentarz. Spadki. Tom IVA*, red. K. Osajda, Warszawa 2019, s. 129-131.

267 Dz. U. z 2022 r., poz. 1681, dalej: p.a.s.c.

268 Dz. U. poz. 1448. Należy zaznaczyć, że wcześniejsze rozporządzenie Ministra Zdrowia w sprawie wzoru karty zgonu, tj. rozporządzenie z dnia 11 lutego 2015 r. (Dz. U. z 2019 r., poz. 1085) zawierało załącznik w postaci wzoru karty zgonu, który był wypełniany w wersji papierowej. Obecnie obowiązująca regulacja zakłada złożenie karty zgonu w wersji elektronicznej, dlatego załącznikiem do rozporządzenia w wersji elektronicznej jest edytowalny formularz. Natomiast wzór formularza sam w sobie uległ zmianie. Rozporządzenie traci moc z dniem 1 stycznia 2024 r. (§ 2 rozporządzenia).

269 „Wyjątek stanowi karta zgonu wydana dla dziecka martwo urodzonego. W części przeznaczonej dla administracji cmentarza rubryki 6–8 wypełnia i podpisuje lekarz, a nie kierownik urzędu stanu cywilnego. Tak wypełniona karta nie jest przedkładana w urzędzie stanu cywilnego, ponieważ dla dziecka martwo urodzonego nie sporządza się aktu zgonu.”, I. Basior [w:] A. Czajkowska, D. Sorbian, I. Basior, *Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem. Przepisy wykonawcze i związkowe oraz wzory dokumentów*, Warszawa 2015, art. 93, teza 5.

270 Dz. U. z 2021 r., poz. 790, dalej: ZawLekU.

sekcji zwłok. Lekarz, z wyłączeniem lekarza dentysty, może wystawić kartę zgonu na podstawie dokumentacji badania pośmiertnego przeprowadzonego przez innego lekarza lub inną uprawnioną osobę, a także na podstawie dokumentacji stwierdzenia trwałego nieodwracalnego ustania czynności mózgu (śmierci mózgu) lub nieodwracalnego zatrzymania krążenia poprzedzającego pobranie narządów. Trwałe nieodwracalne ustanie czynności mózgu (śmierć mózgu) stwierdza jednomyślnie dwóch lekarzy specjalistów posiadających II stopień specjalizacji lub tytuł specjalisty, w tym jeden specjalista w dziedzinie anestezjologii i intensywnej terapii lub neonatologii, a drugi w dziedzinie neurologii, neurologii dziecięcej lub neurochirurgii. Nieodwracalne zatrzymanie krążenia stwierdza jednomyślnie dwóch lekarzy specjalistów posiadających II stopień specjalizacji lub tytuł specjalisty, w tym jeden specjalista w dziedzinie anestezjologii i intensywnej terapii lub neonatologii, a drugi w dziedzinie medycyny ratunkowej, chorób wewnętrznych, kardiologii, kardiologii dziecięcej lub pediatrii. Zgodnie z art. 43a ust. 7 *ZawLekU* stwierdzenie trwałego nieodwracalnego ustania czynności mózgu (śmierci mózgu) lub nieodwracalnego zatrzymania krążenia poprzedzającego pobranie narządów jest równoznaczne ze stwierdzeniem zgonu²⁷¹.

Zgłoszenia zgonu dokonuje się w urzędzie stanu cywilnego właściwym ze względu na miejsce zgonu albo miejsce znalezienia zwłok (art. 16 p.a.s.c.). Zgłoszenie zgonu następuje przez złożenie kierownikowi urzędu stanu cywilnego karty zgonu w terminie 3 dni od dnia jej sporządzenia. Jeżeli zgon nastąpił na skutek choroby zakaźnej, zgłoszenia zgonu dokonuje się w ciągu 24 godzin od zgonu (art. 93 ust. 1 p.a.s.c.). Jest to tzw. tryb zwykły zgłoszenia zgonu, tj. na podstawie karty zgonu²⁷². Ze zgłoszenia zgonu sporządza się protokół, który podpisuje osoba zgłaszająca zgon oraz kierownik urzędu stanu cywilnego (art. 94 ust. 1 p.a.s.c.). Jest on obok karty zgonu podstawą wydania aktu zgonu. Osobie zgłaszającej wydaje się z urzędu jeden egzemplarz odpisu skróconego aktu zgonu (art. 47 ust. 1 p.a.s.c.).

Określenie chwili śmierci może rodzić trudności w przypadku znalezienia zwłok. W takim przypadku zazwyczaj chwila zgonu będzie określana w przybliżeniu, z podaniem przedziału czasowego, w którym śmierć mogła nastąpić²⁷³.

Możliwa jest również sytuacja, w której nie będzie możliwe sporządzenie aktu zgonu, pomimo braku wątpliwości co do śmierci konkretnej osoby. Stwierdzenia zgonu dokonuje się w ramach postępowania przed sądem w trybie art. 535-538 k.p.c. w przypadku, gdy śmierć

271 O śmierci mózgu stanowi również ustawa z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów (Dz. U. z 2020 r., poz. 2134), jako o wymogu rozpoczęcia procedury pobierania narządów. Zob. zwłaszcza art. 9 ust. 6.

272 I. Basior [w:] A. Czajkowska, D. Sorbian, I. Basior, *Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem. Przepisy wykonawcze i związkowe oraz wzory dokumentów*, Warszawa 2015, art. 93, teza 1.

273 J. St. Piątowski, H. Witzak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 152.

danej osoby jest niewątpliwe, mimo niesporządzenia aktu zgonu. Chodzi o sytuacje, w których nie można sporządzić aktu zgonu z powodu braku ciała zmarłego (lekarz nie może wystawić karty zgonu). W postanowieniu stwierdzającym zgon należy chwilę śmierci ściśle oznaczyć, stosownie do wyników postępowania (art. 538 § 1 k.c.). Jeżeli dokładne ustalenie chwili śmierci nie jest możliwe, przyjmuje się chwilę najbardziej prawdopodobną (538 § 2 k.c.). Chwila śmierci oznaczona w postanowieniu o stwierdzeniu zgonu stanowi chwilę otwarcia spadku.

Należy zaznaczyć, że uznanie za zmarłego na podstawie orzeczenia sądu zgodnie z art. 29 § 1 k.c. stwarza taki stan prawny, jaki powstaje w razie śmierci osoby fizycznej. Powoduje otwarcie spadku i przejście praw i obowiązków majątkowych zmarłego na spadkobierców (art. 922 § 1, art. 924 k.c.). Domniemywa się, że zaginiony zmarł w chwili oznaczonej w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego (art. 31 § 1 k.c.), przy czym jako chwilę domniemanej śmierci zaginionego oznacza się chwilę, która według okoliczności jest najbardziej prawdopodobna, a w braku wszelkich danych - pierwszy dzień terminu, z którego upływem uznanie za zmarłego stało się możliwe (art. 31 § 2 k.c.). Jeżeli w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego czas śmierci został oznaczony tylko datą dnia, za chwilę domniemanej śmierci zaginionego uważa się koniec tego dnia (art. 31 § 3 k.c.). Otwarcie spadku w razie uznania za zmarłego następuje w chwili domniemanej śmierci, która powinna być określona w orzeczeniu sądu zgodnie z przytoczonym powyższej przepisem art. 31 § 2 k.c. Postanowienie o uznaniu za zmarłego ma charakter konstytutywny ze skutkiem wstecznym (*ex tunc*), działa zatem wstecz od chwili określonej w nim jako chwila śmierci osoby uznanej za zmarłą²⁷⁴. Jeżeli kilka osób utraciło życie podczas grożącego im wspólnie niebezpieczeństwa, domniemywa się, że zmarły jednocześnie (art. 32 k.c.). Takie osoby określa się mianem kommorientów.

2.2. Ocena statusu prawnego małoletniego spadkobiercy w kontekście pozytywnych przesłanek dziedziczenia

2.2.1. Zdolność do dziedziczenia

2.2.1.1. Zdolność do dziedziczenia jako refleks zdolności prawnej

Niezależnie od tego, czy mamy do czynienia z osobą małoletnią czy pełnoletnią, warunkiem dziedziczenia, a zatem możliwością bycia spadkobiercą, jest posiadanie zdolności do dziedziczenia. Wprawdzie Kodeks cywilny w przepisach o dziedziczeniu nie wskazuje *expressis verbis* na zdolność do dziedziczenia, jednak odwołują się do niej przepisy art. 972 i

274 Wyrok SN z 3.03.2016 r., II UK 86/15, OSNP 2017, nr 9, poz. 118. Analogiczna sytuacja ma miejsce w przypadku stwierdzenia zgonu.

981⁵ k.c., stanowiąc że do zapisów i zapisów windykacyjnych stosuje się odpowiednio przepisy o zdolności do dziedziczenia²⁷⁵. Zdolność do dziedziczenia to zdolność (możliwość²⁷⁶) nabywania praw i obowiązków w drodze dziedziczenia²⁷⁷. Przedstawiciele doktryny²⁷⁸ określają też zdolność do dziedziczenia jako zdolność do nabycia spadku lub zapisu, lecz pierwsza definicja wydaje się bardziej precyzyjna, ze względu na to, że przepisy dotyczące zapisów jedynie odsyłają do stosowania przepisów o zdolności do dziedziczenia. Zdolność do dziedziczenia jest bowiem terminem adekwatnym do określania możliwości nabywania spadku, natomiast do zapisów (w tym zapisów windykacyjnych), według Kodeksu cywilnego, ma miejsce odpowiednie stosowanie przepisów dotyczących zdolności do dziedziczenia.

Przyjmuje się, że zdolność do dziedziczenia jest niejako wycinkiem²⁷⁹, fragmentem²⁸⁰, segmentem²⁸¹ zdolności prawnej. Zdolność prawna to zdolność do bycia podmiotem praw i obowiązków, a dziedziczenie zakłada nabycie określonych praw i obowiązków – tych wchodzących w skład spadku. Stwierdzenie takie jest zatem trafne. Zdolność do dziedziczenia nazywana jest też przejawem zdolności prawnej²⁸². Taka konstatacja również ma swoje uzasadnienie, gdyż – co do zasady²⁸³ - nie może być spadkobiercą kto nie ma zdolności prawnej.

Nie do pogodzenia z traktowaniem zdolności do dziedziczenia jako wycinka zdolności prawnej jest natomiast koncepcja bezwzględnej i względnej niezdolności do dziedziczenia. Prawo cywilne nie różnicuje bowiem zdolności prawnej. Zdolność prawną albo się ma albo się jej nie ma. Nie istnieje zdolność prawna o charakterze względnym. Co więcej, każdy człowiek od chwili urodzenia ma zdolność prawną (art. 8 k.c.). Nie ma obecnie w prawie polskim instytucji śmierci cywilnej. Zgodnie ze stanowiskiem prezentowanym przez część przedstawicieli doktryny bezwzględnie niezdolnym do dziedziczenia jest ten, kto nie może być niczym spadkobiercą, zaś względnie niezdolną do dziedziczenia jest osoba, która

275 J. St. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego Tom 10. Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2013, s. 151.

276 Tak E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki*, red. J. Gudowski, LEX, art. 927, Nb 2.

277 J. Gwiżdżomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, 1972, s. 67; J.S. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego. Tom 10. Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, 2013, s. 151; A. Kawałko [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Habdas, M. Frasz, 2019, s. 119.

278 A. Wolter, *Prawo cywilne*, 1977, s. 158.

279 Tak J. Gwiżdżomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, 1972, s. 67; M. Pazdan, *Zdolność do dziedziczenia w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*, S.C. 1974, t. XXIV, s. 75.

280 W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, 2021, LEGALIS, art. 927, Nb 3.

281 Tak E. Niezbecka, [w:] *Kodeks cywilny...*, red. A. Kidyba, 2015, s. 53.

282 Tak A. Wolter, *Prawo cywilne*, 1977, s. 158.

283 Wyjątkiem jest posiadanie tzw. warunkowej zdolności prawnej, o której mowa będzie w dalszej części pracy.

dziedziczyć nie może po oznaczonym spadkodawcy²⁸⁴. Koncepcja bezwzględnej niezdolności do dziedziczenia (a co za tym idzie samego podziału tej zdolności na względną i bezwzględną) nie przystaje do realiów polskiego prawa. W zasadzie nie ma takiego podmiotu prawa, który po nikim dziedziczyć nie może. Musiałby być bowiem pozbawiony zdolności prawnej, a jak wcześniej wskazano każdy człowiek od chwili urodzenia taką zdolność posiada. Ponadto – co wskazane będzie szerzej w dalszych rozważaniach – dziedziczyć może dziecko poczęte w chwili otwarcia spadku (o ile urodzi się żywe) oraz fundacja ustanowiona w testamencie przez spadkodawcę, a więc jeszcze w chwili otwarcia spadku nieistniejąca (jeśli zostanie wpisana do rejestru w ciągu dwóch lat od ogłoszenia testamentu). Uznać należałoby zatem, że zdolność do dziedziczenia nie jest w żaden sposób stopniowalna. We wskazanym wyżej przykładzie *nasciturusa* i fundacji ustanowionej w testamencie mamy do czynienia z warunkową zdolnością do dziedziczenia. Człowiek posiada zdolność do dziedziczenia, jeśli żyje w chwili otwarcia spadku (choćby jeszcze w organizmie matki), natomiast osoba prawna lub inna jednostka organizacyjna niebędąca osobą prawną, ale posiadająca zdolność prawną może dziedziczyć, jeśli w tym czasie istnieje (poza wskazanym powyżej wyjątkiem dotyczącym fundacji i fundacji rodzinnej). Trafne wydaje się uznanie określenia „względna niezdolność do dziedziczenia” za skrót myślowy, którym określa się różne przypadki niemożności dziedziczenia po danym spadkodawcy z innych powodów niż nieposiadanie zdolności do dziedziczenia²⁸⁵. Zdolność do dziedziczenia jako wycinek czy przejaw zdolności prawnej nazywana jest również w doktrynie zdolnością do dziedziczenia *sensu stricto*²⁸⁶, co usuwa wątpliwości powstałe w związku z przyjmowaniem przez niektórych istnienia bezwzględnej i względnej zdolności do dziedziczenia. W niniejszej pracy określenie „zdolność do dziedziczenia” oznaczać będzie zdolność do dziedziczenia w sensie ścisłym.

Warto zwrócić uwagę, że Kodeks cywilny w art. 927 § 1 w sposób negatywny określa zdolność do dziedziczenia. Stanowi bowiem, kto spadkobiercą być nie może. Na marginesie wskazać można, że ustawodawca w powyższym przepisie wyodrębnił sytuację osoby fizycznej i osoby prawnej. Spadkobiercą nie może być osoba fizyczna, która nie żyje w chwili otwarcia spadku ani osoba prawna, która w tym czasie nie istnieje.

284 J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, 1972, s. 66; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J. Gudowski, 2017, t. 4, LEX, art. 927, Nb 2; J. Kremis [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, LEX, art. 927, Nb 2.

285 Tak J. Piątowski, H. Witzak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2013, s. 152; M. Pazdan, *Zdolność do dziedziczenia w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*, S.C. 1974, t. XXIV; H. Witzak, *Skutki wyłączenia od dziedziczenia*, Rejent 2009, Nr 3, s. 74-45.

286 Tak J. Piątowski, H. Witzak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2013, s. 152; H. Witzak, *Skutki wyłączenia od dziedziczenia*, Rejent 2009, Nr 3, s. 74-45.

Wracając do refleksji będącej przedmiotem pracy, wskazać trzeba, że małoletni od chwili urodzenia ma zdolność do dziedziczenia. Może dziedziczyć zarówno na podstawie ustawy, jak i testamentu. Jego sytuacja w tym względzie nie różni się zatem od sytuacji osoby pełnoletniej. Zdolność prawną oraz w konsekwencji zdolność do dziedziczenia posiada się bez względu na wiek.

2.2.1.2. Zdolność do dziedziczenia nasciturusa

Osoba fizyczna nie może być spadkobiercą, jeśli nie żyje w chwili otwarcia spadku (art. 927 § 1 k.c.). *A contrario* dziedziczyć może tylko osoba żyjąca w chwili otwarcia spadku. Już z przepisu art. 927 § 1 k.c. można by wywodzić, że dziecko poczęte w chwili otwarcia spadku zdolność do dziedziczenia posiada. Ustawodawca bowiem w powyższym przepisie nie operuje pojęciem „urodzony” (jak w art. 8 k.c.). Przyjęcie takiego sformułowania ma oczywiście swoje uzasadnienie w tym, że dziedziczyć nie może osoba, która zmarła przed otwarciem spadku. Nie może bowiem dziedziczyć ten, kto na chwilę otwarcia spadku jeszcze nie żyje lub już nie żyje. Precyzyjnie, w celu uniknięcia wątpliwości dotyczących *nasciturusa*, art. 927 k.c. w § 2 stanowi, że dziecko poczęte w chwili otwarcia spadku może być spadkobiercą, jeżeli urodzi się żywe. W doktrynie przyjmuje się, że jest to tzw. warunkowa zdolność do dziedziczenia²⁸⁷. Dziecko poczęte w chwili otwarcia spadku będzie mogło być spadkobiercą pod warunkiem, że urodzi się żywe. W prawie polskim nie ma przy tym znaczenia, czy dziecko umrze zaraz po urodzeniu czy jest zdolne do przeżycia. Wystarczy, żeby w chwili całkowitego wydalenia z organizmu matki było żywe, co powinno zostać stwierdzone przez lekarza na podstawie takich okoliczności jak oddychanie, czynność serca, tętnienie pępowiny lub wyraźne skurcze mięśni zależnych od woli²⁸⁸. Jeśli dziecko urodziło się martwe, nie sporządza się aktu zgonu, lecz akt urodzenia z adnotacją, że dziecko urodziło się martwe (art. 62 ust. 2 p.a.s.c.²⁸⁹). Przyjmuje się, że jeśli w akcie urodzenia nie ma adnotacji o martwym urodzeniu, to dziecko urodziło się żywe, co nie wyklucza pomyłki i konieczności sprostowania aktu (art. 35 i n. p.a.s.c.). Warto w tym miejscu zaznaczyć, że art. 9 k.c. wprowadza domniemanie urodzenia dziecka żywego. Jest to domniemanie wzruszalne.

287 E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 927, teza 4; E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom IV. Spadki*, red. A. Kidyba, Warszawa 2015, art. 927, teza 5; J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 927, teza 4; A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 927, teza 3; A. Kawałko [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 927, teza 8; J.S. Piątowski, H. Witeczak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, t. 10, 2015, s. 168.

288 Zgodnie z pkt 4 załącznika do nieobowiązującego już rozporządzenia Ministra Zdrowia z 21.12.2006 r. w sprawie dokumentacji medycznej w zakładach opieki zdrowotnej oraz sposobu jej przetwarzania (Dz.U. poz. 1819 ze zm.), na które wciąż wskazuje się w piśmiennictwie (tak: P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, t. I, 2013, s. 342; S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Frasz, M. Habdas, 2018, LEX, art. 9, teza 1).

289 Dz. U. z 2021 r. poz. 709.

To zatem potencjalny spadkobierca dziedziczący w razie braku żywego urodzenia dziecka będzie dowodził, że przyszło ono na świat martwe, zgodnie z art. 6 k.c. W literaturze podnosi się, że różnicowanie podmiotowości cywilnoprawnej dziecka ze względu na moment jego śmierci (tj. przed urodzeniem albo po urodzeniu) wydaje się niezasadne²⁹⁰.

Z całą stanowczością można zatem stwierdzić, że w polskim prawie spadkowym realizuje się rzymska paremia „*Nasciturus pro iam nato habetur quotiens de commodis eius agitur*”, która oznacza, że dziecko poczęte jeszcze nienarodzone uważa się za już urodzone, ilekroć chodzi o jego korzyść. Dziecko poczęte w chwili otwarcia spadku należy zatem na gruncie polskiego prawa spadkowego traktować tak, jak gdyby już się narodziło²⁹¹. Niesie to daleko idące konsekwencje. Dziecko poczęte powinno być traktowane jako spadkobierca, przysługują mu wszelkie prawa z tym związane, a jednocześnie wciąż istnieje swoisty stan niepewności, wynikający z możliwości martwego urodzenia. Dziecko poczęte na chwilę otwarcia spadku może być spadkobiercą pod warunkiem zawieszającym żywego urodzenia. Dotyczy to zarówno dziedziczenia testamentowego, jak i ustawowego. *Nasciturus* może być również zapisobiercą zwykłym oraz zapisobiercą windykacyjnym, ze względu na to, jak wyżej wskazano, że do zapisów stosuje się odpowiednio przepisy o zdolności do dziedziczenia (art. 972 k.c.). W orzecznictwie natomiast słusznie zwrócono uwagę, że pod warunkami przyjętymi dla uzyskania statusu spadkobiercy, dziecko poczęte jest również uprawnione do zachowku²⁹².

Zauważyć zatem można, że sytuacja małoletniego będzie różna w zależności od tego, czy w chwili otwarcia spadku żył już poza organizmem matki czy jeszcze się nie narodził. Dziecko poczęte zdolność do dziedziczenia co prawda ma, ale nie może jej jeszcze realizować. Wobec tego ustawodawca przewidział instrumenty prawne mające na celu zabezpieczenie praw majątkowych *nasciturosa*. Jednym z nich jest ustanowienie kuratora dla nienarodzonego dziecka (*curator ventris*), które przewidziano w art. 182 k.r.o. Kurator taki ma za zadanie ochronę praw spadkobiercy, będącego jeszcze w łonie matki. Zgodnie ze wskazanym wyżej przepisem dla dziecka poczętego, lecz jeszcze nienarodzonego, ustanawia się kuratora, jeżeli jest to potrzebne do strzeżenia przyszłych praw dziecka. Kuratela ustaje *ex lege* z chwilą urodzenia się dziecka. Jeżeli zatem dziecko poczęte, jeszcze nienarodzone ma

290 P. Kasprzyk, *Dziecko martwo urodzone i jego rejestracja w USC. Zarys problematyki w prawie polskim* [w:] *Dobro pojemne jak krzywdą. Prawna ochrona dziecka. Deklaracja a rzeczywistość*, red. J. Mazurkiewicz, P. Mysiak, Wrocław 2017, s. 161.

291 Dokładnie w ten sposób zdolność do dziedziczenia *nasciturosa* określał dekret z dnia 8 października 1946 r. – Prawo spadkowe, który w art. 5 § 2 stanowił: „Dziecko w chwili otwarcia spadku już poczęte, lecz jeszcze nieurodzone, może być spadkobiercą, jeżeli przyjdzie na świat żywe. W tym przypadku uważa się, że staje się ono spadkobiercą tak, jak gdyby było już urodzone w chwili otwarcia spadku.”

292 Wyrok SA w Warszawie z 25.03.2013 r., VI ACa 904/11, LEX nr 1362961.

dziedziczyć (pod warunkiem, że urodzi się żywe) z testamentu lub na podstawie ustawy, istnieje potrzeba ustanowienia dlań kuratora. Kuratora ustanawia sąd rejonowy miejsca zamieszkania lub pobytu matki (art. 599 k.p.c.). Warto wskazać, że zgodnie z art. 149 k.r.o. sąd przy wybieraniu kuratora powinien wziąć pod uwagę osobę wskazaną przez ojca lub matkę. W przypadku śmierci jednego z rodziców kuratorem dziecka powinien zostać ustanowiony rodzic pozostający przy życiu²⁹³. Zaznaczyć trzeba, że ze względu na treść przepisu art. 182 k.r.o. (powołanie kuratora dla nienarodzonego w celu strzeżenia przyszłych praw dziecka), kurator sprawuje jedynie pieczę nad osobą dziecka, która polegać będzie przede wszystkim na zabezpieczeniu jego przyszłych praw majątkowych, w tym w szczególności tych wchodzących w skład spadku. *Ratio legis* instytucji kuratora dla dziecka poczętego jest powstawanie władzy rodzicielskiej dopiero z chwilą urodzenia dziecka. Rodzice nie są przedstawicielami ustawowymi *nasciturusa*, toteż nie mogą go reprezentować. Wskazuje się bowiem, że przed urodzeniem dziecka atrybuty władzy rodzicielskiej nie mogą być w pełni realizowane, ze względu na ewentualne trudności w ustaleniu pochodzenia dziecka oraz możliwe zagrożenia życia dziecka poczętego²⁹⁴. W okresie prenatalnym rodzice nie mogą zatem podejmować czynności prawnych czy procesowych w imieniu dziecka. Należy jednak wskazać, że przed nowelizacją k.r.o. uznanie dziecka poczętego odbywało się za zgodą matki (art. 77 § 2 k.r.o.)²⁹⁵. W doktrynie pojawił się wówczas pogląd, że zgoda ta jest czynnością prawną²⁹⁶. Wydaje się, że słuszne jest jednak zdanie odmienne, wskazujące, że zgoda matki w tym wypadku nie jest czynnością prawną, gdyż nie sama zgoda matki nie rodzi jeszcze skutku prawnego, a jest jedynie przesłanką niezbędną do uznania dziecka²⁹⁷. Obecnie kwestia uznania ojcostwa dziecka poczętego została uregulowana w art. 75 k.r.o., który nie przewiduje już zgody matki. Przy okazji niniejszych rozważań na marginesie można wskazać, że zgodnie z art. 77 § 1 k.r.o. zdolność do złożenia oświadczenia o uznania ojcostwa ma osoba, która ukończyła szesnaście lat i nie istnieją podstawy do jej całkowitego ubezwłasnowolnienia. Jeżeli nie ma ona pełnej zdolności do czynności prawnych, może

293 A. Kawalko, *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki. Art. 922-1087*, red. M. Habdas, M. Fras, Warszawa 2019, s. 127.

294 Zob. H. Pietrzak, *Curator ventris dla nasciturusa*, *Studia nad Rodziną* 2011, nr 1-2, s. 153.

295 Przepis ten został zmieniony ustawą z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 220, poz.1431).

296 Tak E. Holewińska-Łapińska, *Uznanie dziecka według kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, Warszawa 1979, s. 82.

297 Tak J. Gajda, *Zgoda matki na uznanie dziecka poczętego*, *Przegląd Sądowy* 1994, Nr 5, s. 61. Zdaniem Autora bardziej przekonujące jest zakwalifikowanie zgody matki na uznanie dziecka poczętego do tej samej kategorii czynności co zgoda na przysposobienie, a zatem do czynności rodzinnoprawnych. Zob. J. Panowicz-Lipska, *Zgoda na przysposobienie*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1985, Nr 1, s. 66. Por. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 1973, s. 27. Autorka wskazuje, że do „uznania dziecka” oraz zgody na przysposobienie stosuje się przepisy kodeksu cywilnego dotyczące wad oświadczenia woli. Por. także T. Sokołowski, *Sytuacja prawna małoletniej matki przed urodzeniem dziecka*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1995, z. 2, s. 5.

złożyć oświadczenie konieczne do uznania ojcostwa tylko przed sądem opiekuńczym (art. 77 § 2 k.r.o.). W odniesieniu do pojęcia „matki” dziecka poczętego wskazywano natomiast, że ustawodawcę posługuje się nim nie w znaczeniu prawnym, lecz w znaczeniu macierzyństwa biologicznego²⁹⁸.

Należy także zaznaczyć, że zdolność do dziedziczenia będzie posiadał *nasciturus* poczęty w wyniku zastosowania metod wspomaganej prokreacji. Problematyczna jest natomiast kwestia zdolności do dziedziczenia dziecka poczętego w przypadku tzw. zapłodnienia *post mortem*. Zagadnienia te zostaną jednak omówione w części pracy dotyczącej ustawowego tytułu do dziedziczenia, ponieważ są immamentnie związane z ustalaniem pochodzenia dziecka, które ma znaczenie dla określenia kręgu spadkobierców ustawowych.

2.2.2. Testamentowy tytuł powołania do dziedziczenia

2.2.2.1. Powołanie małoletniego spadkobiercy do dziedziczenia oraz inne rozrządzenia testamentowe

Zgodnie z art. 941 k.c. rozrządzić majątkiem na wypadek śmierci można jedynie przez testament. Testament jest drugim obok ustawy możliwym tytułem powołania do spadku (art. 926 § 1 k.c.), przy czym dziedziczenie testamentowe wyprzedza dziedziczenie ustawowe. Jeśli spadkodawca ustanowił spadkobierców w ważnym i skutecznym testamencie, nabycie spadku następuje zgodnie z określonym w nim porządkiem. Spadkodawca, który chce wpłynąć na porządek dziedziczenia po nim, tj. nie chce, aby był on taki, jak stanowi ustawa, powinien zatem sporządzić testament. Słusznie wskazuje się, że nawet najstaranniej przemyślane i opracowane przepisy o dziedziczeniu ustawowym mogą nie przystawać do okoliczności konkretnego przypadku, ponieważ wybierają rozwiązania modelowe, pasujące do najczęściej występujących sytuacji²⁹⁹. Możliwe są zatem przypadki, w których porządek dziedziczenia ustawowego nie odpowiada woli spadkodawcy – wtedy powinien on sporządzić testament. W testamencie można nie tylko powołać do spadku (ustanowić spadkobiercę), lecz również dokonać innych rozrządzeń, w szczególności tych wskazanych *expressis verbis* w przepisach Księgi czwartej Kodeksu cywilnego (zapis zwykły, zapis windykacyjny, polecenie, ustanowienie wykonawcy testamentu, tj. art. 968-990¹ k.c.).

Wskazuje się, że „unormowanie poświęcone rozrządzeniom testamentowym stanowi przejaw zasady swobody testowania”³⁰⁰. Swoboda testowania zakłada możliwość

298 J. Gajda, *Zgoda matki na uznanie dziecka poczętego*, Przegląd Sądowy 1994, Nr 5, s. 64.

299 J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, 1967, s. 110. Por. M. Niedosiał, *Zagadnienia ogólne testamentu w prawie polskim*, Kraków/Poznań 1993, s. 91.

300 B. Kucia [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 959, teza 1.

nieskrępowanego dysponowania w testamencie swoim majątkiem na wypadek śmierci³⁰¹, choć ma również pewne ograniczenia, takie jak prawo do zachowku³⁰². Spadkodawca może powołać do dziedziczenia jakikolwiek podmiot³⁰³. Może to być osoba z kręgu jego spadkobierców ustawowych lub spoza niego. Doświadczenie życiowe wskazuje jednak, że małoletni jest zazwyczaj ustanawiany spadkobiercą w testamencie swoich rodziców. Rodzice mogą sporządzić testament, w którym powołają do spadku swoje dziecko, jeśli będą chcieli wyłączyć od dziedziczenia małżonka lub zmienić udziały przypadające dzieciom i małżonkowi. Względnie mogą też w testamencie powołać innych spadkobierców, wykluczając swoje dzieci (w tym małoletnie). „Ustanowienie spadkobiercy w testamencie może zostać dokonane w taki sposób, że testator przeznaczy wskazanej osobie poszczególne przedmioty majątkowe, które wyczerpują prawie cały spadek”³⁰⁴. Zgodnie bowiem z art. 961 k.c. jeżeli spadkodawca przeznaczył oznaczonej osobie w testamencie poszczególne przedmioty majątkowe, które wyczerpują prawie cały spadek, osobę tę poczytuje się w razie wątpliwości nie za zapisobiercę, lecz za spadkobiercę powołanego do całego spadku. Jeżeli zaś takie rozrządzenie testamentowe zostało dokonane na rzecz kilku osób, osoby te poczytuje się w razie wątpliwości za powołane do całego spadku w częściach ułamkowych odpowiadających stosunkowi wartości przeznaczonych im przedmiotów.

Małoletni w drodze rozrządzeń testamentowych może uzyskać również inne korzyści ze spadku, niekoniecznie będąc powołanym do dziedziczenia (czy to z testamentu, czy z ustawy). Możliwa jest również sytuacja, że będzie on obciążony z tytułu takich rozrządzeń. Kodeks cywilny przewiduje możliwość ustanowienia w testamencie zapisów zwykłych, zapisów windykacyjnych oraz poleceń. Spadkodawca może także zawrzeć w testamencie inne swoje oświadczenia i życzenia. Sytuacja małoletniego w tej części pracy będzie analizowana

301 E. Skowrońska-Bocian, *Testament w prawie polskim*, Warszawa 2004, s. 125. Por. M. Niedośpiał, *Swoboda testowania*, Bielsko-Biała 2002, s. 79-80. Obydwoje Autorzy wskazują, że istnieje również szersze ujęcie swobody testowania jako swobody dysponowania majątkiem na wypadek śmierci w ogóle. W prawie polskim można by do czynności dokonywanych w ramach swobody testowania *sensu largo* zaliczać również umowę o zrzeczenie się dziedziczenia. Trafne jest jednak wąskie ujęcie swobody testowania, pod którą rozumie się jedynie swobodę dokonywania rozrządzeń testamentowych. Słusznie wskazuje M. Niedośpiał, że szersze rozumienie tej instytucji powinno być określane jako „swoboda rozrządzeń na wypadek śmierci” (zob. M. Niedośpiał, *Swoboda...*, s. 80).

302 Zagadnienie prawa do zachowku zostanie omówione w odrębnym rozdziale pracy. W tym miejscu wskazać jedynie należy, że przyjęty w prawie polskim system zachowku nie ogranicza swobody testowania w sposób tak widoczny jak ma to miejsce w przypadku systemu rezerwy, gdzie z majątku spadkowego wydzielana jest tzw. część nierozrządzalna (rezerwa), która jest wyłączona z dziedziczenia ustawowego i przypada najbliższym członkom rodziny spadkodawcy (zob. E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 126, jak też uwagi i literaturę przywołaną w rozdziale poświęconym uprawnieniu małoletniego do zachowku). Szerzej na temat ograniczeń swobody testowania zob. M. Niedośpiał, *Zagadnienia ogólne testamentu w prawie polskim*, Kraków/Poznań 1993, s. 142-166, który jednak wskazuje również ograniczenia natury faktycznej oraz przyjmuje jako ograniczenie swobody testowania konieczność dochowania odpowiedniej formy testamentu, co należy uznać za ujęcie szerokie. Przedstawia on również ograniczenie swobody testowania w aspekcie historycznym.

303 Nie tylko osobą fizyczną, ale również osobą prawną, a także jednostkę organizacyjną niebędącą osobą prawną, której ustawa przyznaje zdolność prawną (art. 33¹ k.c.).

304 E. Skowrońska, *Z problematyki powołania spadkobiercy w testamencie*, Palestra 1993, Nr 1-2, s. 6.

jedynie z perspektywy beneficjenta zapisu, zapisu windykacyjnego lub polecenia (tj. zapisobiercy, zapisobiercy windykacyjnego lub uprawnionego z tytułu polecenia) lub osoby obciążonej tymi rozrządzeniami (tj. spadkobiercy testamentowego, spadkobiercy ustawowego, zapisobiercy lub zapisobiercy windykacyjnego obciążonego dalszym zapisem lub poleceniem), ponieważ małoletni sam nie może dokonać powyższych rozrządzeń. Mogą one bowiem zostać uczynione jedynie w testamencie.

Zapisem zwykłym jest rozrządzenie testamentowe, przez które spadkodawca zobowiązuje spadkobiercę ustawowego lub testamentowego do spełnienia określonego świadczenia majątkowego na rzecz oznaczonej osoby (art. 968 § 1 k.c.). Spadkodawca może uczynić również tzw. dalszy zapis, obciążając zapisem zwykłym zapisobiercę (art. 928 § 1 k.c.). Jak już wcześniej wspomniano, przepisy o zdolności do dziedziczenia stosuje się odpowiednio do zapisów (art. 972 k.c.). Małoletni posiada zatem zdolność do bycia zapisobiercą, zaś *nasciturus* posiada taką zdolność, pod warunkiem, że jest poczęty na dzień otwarcia spadku i urodzi się żywy (zdolność warunkowa). Małoletni może być również obciążony z tytułu zapisu wówczas, gdy jest spadkobiercą (ustawowym lub testamentowym), a także wtedy, gdy na rzecz jego samego ustanowiono zapis zwykły (lub zapis windykacyjny – art. 981⁴ k.c.). Przepisy nie różnicują bowiem, że tylko niektórzy spadkobiercy bądź zapisobiercy mogą być zobowiązani z tytułu zapisu (np. ci, którzy są pełnoletni).

Zapisobierca w chwili otwarcia spadku nabywa jedynie roszczenie o wykonanie zapisu, tj. spełnienie świadczenia majątkowego ustanowionego na jego rzecz przez spadkodawcę. Nie nabywa on zatem przedmiotu zapisu w ramach sukcesji uniwersalnej. Co więcej, kontrowersyjną kwestią jest nawet, czy jest on następcą prawnym spadkodawcy pod tytułem szczególnym³⁰⁵. Wskazuje się, że nawet, jeżeli by przyjąć sukcesję syngularną zapisobiercy po spadkodawcy, to jest ona co najwyżej pośrednia (pośredniczy osoba obciążona zapisem)³⁰⁶. Pomiędzy zapisobiercą a obciążonym zapisem (spadkobiercą lub zapisobiercą) powstaje stosunek obligacyjny. Zapis zwykły jest zatem tzw. legatem damnacyjnym³⁰⁷. Zapisobierca z chwilą otwarcia spadku staje się wierzycielem, natomiast obciążony zapisem jest dłużnikiem zobowiązanym do spełnienia świadczenia. W braku odmiennej woli spadkodawcy zapisobierca może żądać wykonania zapisu niezwłocznie po ogłoszeniu testamentu (art. 970 zd. 1 k.c.). W pierwszej kolejności znaczenie będzie miała

305 Zob. E. Niezbecka, *Zapis*, Lublin 1990, s. 26-27 i powołaną tam literaturę; por. też *Ustanowienie spadkobiercy i zapisobiercy w testamencie*, Rejent 1992, nr 6, s. 40-41; J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1967, s. 73-74; J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 968, teza 3.

306 Tak J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, s. 74; E. Niezbecka, *Ustanowienie spadkobiercy*, s. 40-41; H. Witeczak, *Zmiany w prawie spadkowym – zapis windykacyjny*, Monitor Prawniczy 2011, Nr 20, s. 1078.

307 Zob. K. Osajda (red.) [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 611.

zatem – co jest regułą w prawie spadkowym – wola spadkodawcy. Testator może wskazać datę wymagalności roszczenia, jednak nie może to być data wcześniejsza niż dzień otwarcia spadku³⁰⁸. Należy natomiast zaznaczyć, że zapisobierca obciążony dalszym zapisem może powstrzymać się z jego wykonaniem aż do chwili wykonania zapisu przez spadkobiercę (art. 970 zd. 2 k.c.). Zapis zwykły może być uczyniony pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu (art. 975 k.c.), dlatego też dzień wymagalności roszczenia o wykonanie zapisu może zależeć od spełnienia się warunku zawieszającego. Zastrzeżenie warunku podlega jednak przepisom części ogólnej Kodeksu cywilnego, więc nie może on być sprzeczny z ustawą lub zasadami współżycia społecznego (art. 94 k.c.). Co zatem istotne, taki warunek będzie powodował nieważność zapisu zwykłego, gdy jest zawieszający. W przypadku warunku rozwiązującego sprzecznego z ustawą lub zasadami współżycia społecznego – uważa się go za niezastrzeżony³⁰⁹. Spadkodawca czyniąc zapis zwykły na rzecz małoletniego zapisobiercy może np. wskazać jako termin wymagalności roszczenia dzień uzyskania przez beneficjenta zapisu pełnoletności. Może również przykładowo uczynić zapis pod warunkiem ukończenia szkoły lub studiów.

Podsumowując, data wymagalności roszczenia powinna być określana *in casu*, jednak gdy brak postanowień testamentowych w tym zakresie, roszczenie będzie wymagalne od dnia ogłoszenia testamentu. Z ustaleniem daty wymagalności roszczenia z tytułu zapisu zwykłego wiążą się doniosłe konsekwencje prawne. Z tym dniem bowiem rozpoczyna bieg termin przedawnienia, który wynosi 5 lat (art. 981 k.c.). W doktrynie wyodrębniły się różne koncepcje określenia początku biegu terminu przedawnienia z tytułu zapisu (tj. daty, z którą zobowiązanie z tytułu zapisu stało się wymagalne). Według pierwszego poglądu zapisobierca może dochodzić roszczenia z tytułu zapisu niezwłocznie po ogłoszeniu testamentu (art. 970 zd. 1 k.c.), ale dopiero wystąpienie przez niego z żądaniem wykonania zapisu czyni to roszczenie wymagalnym, a tym samym rozpoczyna biec przedawnienie³¹⁰. Odmienne stanowisko zakłada, że data wymagalności (początek biegu terminu) zależy od dowiedzenia się przez zapisobiercę o ogłoszeniu testamentu³¹¹. „Jeżeli jednak wiadomość o zapisie zwykłym zapisobierca powziął przed otwarciem i ogłoszeniem testamentu, to termin przedawnienia biegnie od daty jego ogłoszenia, bowiem najwcześniej w tej dacie mógł

308 J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 970, teza 2; por. A. Dyszlewska-Tarnawska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 970, teza i powołana tam literatura.

309 Zob. E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 975, teza 3.

310 J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 970, teza 3; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 970.

311 A. Dyszlewska-Tarnawska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 970.

zażądać wykonania zapisu.”³¹². Druga koncepcja, zaaprobowana przez judykaturę³¹³, wydaje się rozsądniejsza i powstaje w zgodzie z regułami dotyczącymi przedawnienia przyjętymi w części ogólnej Kodeksu cywilnego³¹⁴.

Małoletni zapisobierca może się zatem domagać wykonania zapisu nawet niezwłocznie po ogłoszeniu testamentu. Problematyczną kwestią pozostaje jednak, czy do rozpoczęcia biegu terminu przedawnienia (wymagalności roszczenia) wystarcza wiedza o ogłoszeniu testamentu, czy konieczne jest dowiedzenie się o istnieniu w tym testamencie zapisu na swoją rzecz. Słusznie wskazuje się, że obciążony zapisem niekiedy może celowo zataić przed zapisobiercą informację o uczynieniu przez spadkodawcę zapisu³¹⁵. Wydaje się, że datę wymagalności należy określić, biorąc pod uwagę okoliczności konkretnej sprawy. Jeżeli zapisobierca, mimo zachowania należytej staranności, nie miał możliwości dowiedzenia się o treści ogłoszonego testamentu, termin przedawnienia biegnie dopiero od dnia, w którym taką wiedzę mógł poznać. Zagadnienie daty wymagalności roszczenia z tytułu zapisu ma fundamentalne znaczenie dla małoletniego zapisobiercy. Powinien on bowiem zmieścić się w pięcioletnim terminie przedawnienia. Należy mieć na względzie, że zgodnie z art. 121 pkt 1 k.c. bieg terminu przedawnienia ulega zawieszeniu co do roszczeń, które przysługują dzieciom przeciwko rodzicom - przez czas trwania władzy rodzicielskiej. Bieg przedawnienia roszczeń dzieci przeciwko ich rodzicom nie rozpoczyna się zatem do czasu trwania władzy rodzicielskiej, tj. do momentu osiągnięcia przez dziecko pełnoletności (ewentualnie pozbawienia władzy rodzicielskiej). Podkreśla się przy tym, że regulacja dotyczy wszelkich roszczeń, a nie jedynie tych związanych z władzą rodzicielską³¹⁶. W sytuacji, gdy obciążonym zapisem jest rodzic, a zapisobiercą pozostający pod jego władzą rodzicielską małoletni, pięcioletni termin rozpocznie bieg w dniu osiągnięcia przez dziecko pełnoletności. Analogiczna sytuacja ma miejsce w odniesieniu do roszczeń przysługujących małoletnim przeciwko osobom sprawującym opiekę (art. 121 pkt 2 k.c.). Taka regulacja chroni małoletnich zapisobierców, bowiem wymaga się, aby z roszczeniami w ich imieniu występowali przedstawiciele ustawowi. Małoletni nie może samodzielnie wystąpić do sądu z powództwem o wykonanie zapisu, gdyż nie posiada zdolności procesowej, co wcześniej było opisywane. Rozważenia wymaga dodatkowo, czy małoletni zapisobierca może samodzielnie

312 E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 981, teza 4.

313 Wyrok SN z 15.02.2001 r., II CKN 390/00, OSP 2001, nr 10, poz. 140; Wyrok SN z 28.10.2004 r., III CK 461/03, OSNC 2005, nr 11, poz. 193; Wyrok SN z 5.09.2008 r., I CSK 51/08, LEX nr 465963.

314 Jeżeli wymagalność roszczenia zależy od podjęcia określonej czynności przez uprawnionego, bieg terminu rozpoczyna się od dnia, w którym roszczenie stałoby się wymagalne, gdyby uprawniony podjął czynność w najwcześniejszym możliwym terminie (art. 120 § 1 zd. 2 k.c.). Zob. Wyrok SN z 9.11.2005 r., II CSK 6/05, LEX nr 311371.

315 Zob. E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 981, teza 5.

316 P. Zakrzewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz do art. 117-125*, red. M. Frasz, M. Habdas, LEX/el. 2019, art. 121, teza 5.

skierować do dłużnika wezwanie o wykonanie zobowiązania (wystąpić z żądaniem spełnienia świadczenia z zapisu zwykłego). Wskazuje się, że wezwanie dłużnika do wykonania świadczenia jest jednostronnym oświadczeniem woli o charakterze prawokształtującym (przekształcenie zobowiązania bezterminowego w terminowe) i może być dokonane w jakiegokolwiek formie³¹⁷. „Wystarczy jeśli wierzyciel wyrazi w sposób dostateczny przez swoje zachowanie swoją wolę, aby dłużnik spełnił świadczenie (art. 60 k.c.).”³¹⁸. Małoletni posiadający ograniczoną zdolność do czynności prawnych (po ukończeniu 13 lat i nieubezważniony) może zatem złożyć takie oświadczenie samodzielnie. Przepis szczególny nie wymaga zgody przedstawiciela ustawowego do skierowania takiego wezwania. Nie jest to również czynność zobowiązująca lub rozporządzająca (art. 17 k.c.). Ustawa nie wymaga zatem zgody opiekuna do dokonania wezwania dłużnika, toteż czynność taka będzie ważna (*a contrario* art. 19 k.c.). Natomiast małoletni zapisobierca przed ukończeniem 13. roku życia będzie uzależniony od skierowania żądania o wykonanie zapisu przez swojego przedstawiciela ustawowego.

Zawiłą kwestią jest ustalenie daty wymagalności roszczenia z tytułu zapisu ustanowionego na rzecz *nasciturusa*. Nawet przy przyjęciu, że rozstrzygająca jest data dowiedzenia się o zapisie przez jego przedstawiciela ustawowego, wymagalność roszczenia nie powinna nastąpić przed narodzeniem się dziecka poczętego. Należy bowiem przypomnieć, że do czasu urodzenia (żywego) *nasciturus* posiada jedynie warunkową zdolność do bycia zapisobiercą.

Odpowiednio do zapisów stosuje się również przepisy o powołaniu spadkobiercy (art. 972 k.c.). W doktrynie wskazuje się, że nie jest natomiast konieczne składanie przez zapisobiercę oświadczenia o przyjęciu zapisu, w drodze analogii do oświadczenia o przyjęciu spadku. Wystarczy, aby zapisobierca wystąpił do obciążonego zapisem z żądaniem wykonania zapisu. Zapisobierca może jednak złożyć oświadczenie o odrzuceniu zapisu aż do chwili wykonania zapisu³¹⁹, przy czym oświadczenie takie powinno zostać złożone obciążonemu³²⁰. W imieniu małoletniego zapisobiercy oświadczenie takie powinien złożyć jego przedstawiciel ustawowy. Konieczność uprzedniego uzyskania zezwolenia sądu na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu będzie zależała od wartości

317 R. Tanajewska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 455, teza 2; T. Wiśniewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2018, art. 455, teza 4; T. Wiśniewski [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I-II, wyd. X*, red. G. Bieniek, Warszawa 2011, art. 455, teza 3.

318 Wyrok SN z 22.11.1972 r., III CRN 2/72, LEX nr 7184.

319 A. Dyszlewska-Tarnawska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 972, teza 1.

320 E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 972, teza 4.

przedmiotu zapisu. Należy jednak podkreślić, że pod rządami dekretu - Prawo spadkowe z 1946 r. przewidywano przyjęcie lub odrzucenie zapisu (art. 128 pr.spadk.). Wskazuje się, że *de lege lata* istnieje niekwestionowana potrzeba uznania instytucji przyjęcia i odrzucenia zapisu, gdyż zapis jest pod wieloma względami zbliżony do dziedziczenia, a dodatkowo do zapisów stosuje się odpowiednio niektóre przepisy dotyczące dziedziczenia³²¹.

Jeżeli osoba, na której rzecz został uczyniony zapis, nie chce lub nie może być zapisobiercą, obciążony zapisem zostaje zwolniony od obowiązku jego wykonania, powinien jednak w braku odmiennej woli spadkodawcy wykonać dalsze zapisy (art. 973 k.c.). Zapisobiercą nie chce być osoba, która odrzuca zapis. Nie może być zapisobiercą ten, kto nie ma zdolności do nabycia zapisu (np. nie dożył otwarcia spadku) lub został uznany na mocy orzeczenia sądu za niegodnego dziedziczenia (art. 928 § 1 w zw. z art. 972 k.c.). Spadkodawca może ustanowić zapisobiercę podstawionego. Taki zapisobierca wstępuje na miejsce tego, który nie chce lub nie może być zapisobiercą. Testator może również ustanowić zapis na rzecz kilku zapisobierców. W takim przypadku, gdy jeden z zapisobierców nie chce lub nie może być zapisobiercą, udział w zapisie, który by mu przypadł, przechodzi na rzecz pozostałych zapisobierców w stosunku do przypadających im udziałów. Następuje zatem przyrost (art. 965 w zw. z art. 972 k.c.)³²². Z powyższego wynika, że ustanowienie zapisobiercy podstawionego lub uczynienie zapisu na rzecz kilku spadkobierców wyłącza stosowanie art. 972 k.c. Taki sam skutek będzie miało postanowienie w testamencie, że w razie bezskuteczności wykonania zapisu upada także dalszy zapis. W braku takiego postanowienia testatora, obciążony zapisem musi wykonać dalsze zapisy.

Zapisobierca obciążony obowiązkiem wykonania dalszego zapisu może zwolnić się od tego obowiązku także w ten sposób, że dokona bezpłatnie na rzecz dalszego zapisobiercy przeniesienia praw otrzymanych z tytułu zapisu albo przelewu roszczenia o jego wykonanie (974 k.c.). W tym przypadku mamy do czynienia z upoważnieniem przemiennym, gdzie uprawnionym do wyboru świadczenia jest zapisobierca obciążony dalszym zapisem. W razie skorzystania z powyższej możliwości w istocie nie dojdzie do wykonania zapisu w ustanowionej przez spadkodawcę formie, a zapis dalszy ulegnie modyfikacji polegającej w zasadzie na przybraniu treści zapisu zwykłego. W konkretnych sytuacjach może to być istotna zmiana woli spadkodawcy, który nie może wyłączyć w testamencie stosowania art. 974 k.c.³²³. Może się zatem okazać, że małoletni uprawniony z tytułu zapisu dalszego otrzyma

321 L. Stecki, *Przyjęcie lub odrzucenie zapisu*, Palestra 1989, Nr 3, s. 8 i n.

322 A. Dyszlewska-Tarnawska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 973, teza 1; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 973, teza 2.

323 J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 974, teza 3.

zupełnie inne świadczenie niż przewidziano dla niego w testamencie. W takiej sytuacji warto, aby przedstawiciel ustawowy rozważył, czy dla małoletniego nie byłoby korzystniejsze odrzucenie takiego zapisu. Z kolei dla małoletniego zapisobiercy obciążonego dalszym zapisem jest to sytuacja korzystna, gdyż może on zwolnić się z obowiązku w uproszczony sposób.

„Przedmiotem zapisu, a ściślej mówiąc treścią świadczenia, do którego spełnienia zobowiązany jest obciążony spadkobierca lub zapisobierca (dalszy zapis), może być jakiegokolwiek działanie lub zaniechanie (por. art. 353 § 2), stanowiące korzyść majątkową dla zapisobiercy”³²⁴. Powyższe stwierdzenie świetnie oddaje naturę instytucji zapisu zwykłego, odsyłając przy tym do przepisu art. 353 § 2 k.c., jednocześnie jednak istotny dla lepszego zrozumienia zapisu zwykłego jest również przepis z art. 353 § 1 k.c. Świadczenie musi być majątkowe i może być jednorazowe, okresowe lub ciągłe.

W doktrynie wskazuje się, że przedmiotem zapisu może być w szczególności przeniesienie prawa własności i wydanie rzeczy oznaczonej co do gatunku lub co do tożsamości³²⁵. W braku odmiennej woli spadkodawcy zapis rzeczy oznaczonej co do tożsamości jest bezskuteczny, jeżeli rzecz zapisana nie należy do spadku w chwili jego otwarcia albo jeżeli spadkodawca był w chwili swej śmierci zobowiązany do zbycia tej rzeczy (art. 976 k.c.). „Bezskuteczność zapisu oznacza, że po stronie osoby wskazanej jako zapisobierca nie powstaje roszczenie o przeniesienie własności rzeczy, a po stronie spadkobiercy (ewentualnie zapisobiercy przy dalszym zapisie) nie powstaje obowiązek takiego przeniesienia”³²⁶. Odnośnie takiego przypadku podawany jest przykład sytuacji, w której przed otwarciem spadku doszło do zawarcia w formie aktu notarialnego przedwstępnej umowy sprzedaży nieruchomości. Zapis, którego przedmiotem jest ta sama nieruchomość będzie bezskuteczny³²⁷. Z kolei podkreśla się, że „zawarcie przez spadkodawcę przedwstępnej umowy zbycia rzeczy nieczyniącej zadość wymaganiom, od których zależy ważność umowy przyrzeczonej (art. 390 § 1 k.c.), nie powoduje, że zapis tej rzeczy staje się bezskuteczny w rozumieniu art. 976 k.c.”³²⁸. Istotnie zawarcie przedwstępnej umowy sprzedaży nieruchomości w formie słabszej niż akt notarialny (zatem w każdej innej) nie powoduje powstania roszczenia o zawarcie umowy definitywnej. Bezskuteczność zapisu wyłącza

324 F. Błahuta [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Z. Resich, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, J. Bielski, t. 3, Warszawa 1972, s. 1894.

325 A. Dyszlewska-Tarnawska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, s. 394; E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 176-177.

326 E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 177.

327 Zob. A. Dyszlewska-Tarnawska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 976.

328 Wyrok SN z 30.01.2015 r., III CSK 162/14, LEX nr 1642883.

odmienna wola spadkodawcy. Może on bowiem przykładowo w testamencie zobowiązać spadkobiercę do uprzedniego nabycia rzeczy, której przeniesienie własności jest przedmiotem zapisu zwykłego³²⁹. Warto zaznaczyć, że przepis analogiczny do art. 976 k.c. obowiązywał pod rządami Prawa spadkowego (art. 130 § 1 pr.spadk.). Już wówczas wskazywano w orzecznictwie, że w przypadku, gdy „rzecz zapisana nie znajduje się w spadku w chwili jego otwarcia, lecz wolą spadkodawcy było zapisać tę rzecz cudzą, według art. 130 § 1 prawa spadkowego zapis wiąże spadkobiercę, o ile spadku nie odrzucił”³³⁰. Obecnie podkreśla się, że zapis rzeczy nienależącej do spadku albo co do której spadkodawca był w chwili swej śmierci zobowiązany do zbycia jest skuteczny m.in. wówczas, gdy zostanie ustalone, że spadkodawca świadomie ustanowił przedmiotem zapisu rzecz do niego nienależącą³³¹. W sytuacji, gdy okaże się, że nabycie wskazanej rzeczy jest niewykonalne zobowiązanie wygaśnie, ze względu na niemożność świadczenia, za którą dłużnik odpowiedzialności nie ponosi (art. 475 k.c.). Testator może jednak przewidzieć, że w takim przypadku zobowiązany z tytułu zapisu ma w zamian zapłacić zapisobiercy odpowiednią sumę pieniężną. Wówczas zobowiązanie z tytułu zapisu nie wygasa, a obciążony powinien wykonać świadczenie poprzez zapłatę określonej w testamencie sumy pieniężnej³³². Wydaje się, że od woli spadkodawcy będzie zależało to, czy suma ta ma być ekwiwalentna w stosunku do wartości rzeczy, której własność miałaby być na zapisobiercę przeniesiona jako pierwotny przedmiot zapisu. Niewykluczone, że konieczne będzie przeprowadzenie wykładni testamentu, z racji braku bezpośredniego wskazania przez spadkodawcę wysokości sumy pieniężnej³³³. Jeśli natomiast obciążony zapisem nie nabędzie własności rzeczy na skutek okoliczności, za które ponosi odpowiedzialność, ciąży na nim obowiązek odszkodowawczy³³⁴.

Problematyczna może się okazać kwestia odpowiedzialności odszkodowawczej małoletniego obciążonego zapisem. Pojawia się bowiem pytanie, czy można mu przypisać niezachowanie należytej staranności przy nabyciu rzeczy. W jego imieniu umowę o nabycie rzeczy musi przecież zawrzeć przedstawiciel ustawowy. Z kolei małoletni zapisobierca będzie potrzebował pomocy przedstawiciela ustawowego do wystąpienia z powództwem odszkodowawczym lub wcześniejszego wezwania do zapłaty.

Zapis zwykły może polegać także na świadczeniu określonej sumy pieniężnej na rzecz zapisobiercy. Spadkodawca może wskazać oznaczoną kwotę pieniężną, ale także określić

329 E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 177.

330 Orzeczenie SN z 17.10.1957 r., 4 CR 369/57, LEX nr 1633694.

331 Wyrok SO w Białymstoku z 14.10.2010 r., II Ca 697/10, LEX nr 1294086.

332 E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 177.

333 Por. E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 976, teza 4-5.

334 Wyrok SN z 7.03.2013 r., II CSK 486/12, LEX nr 1341664.

wysokość sumy pieniężnej w inny sposób. Przykładowo może uczynić zapis zwykły, którego przedmiotem jest zapłata sumy pieniężnej, będącej równowartością sprecyzowanej nieruchomości, np. mieszkania wchodzącego w skład spadku³³⁵ albo jako ułamek wartości udziału spadkowego³³⁶. Testator ustanawiając zobowiązanie do zapłaty sumy pieniężnej jako zapis zwykły, może również odwołać się do innych wartości, np. złota. Ponadto, wskazana suma pieniężna może podlegać waloryzacji na podstawie art. 358¹ § 3³³⁷. Wydaje się, że zapis zwykły z tak sprecyzowanym przedmiotem jak zapłata sumy pieniężnej jest stosunkowo łatwy do wykonania, nawet w przypadku osoby małoletniej obciążonej zapisem. Wprawdzie i w tej sytuacji w jego imieniu będzie działał przedstawiciel ustawowy, jednak nie jest konieczne zawieranie umowy. Wystarczy dokonanie przelewu albo przekazanie odpowiedniej kwoty w gotówce za pokwitowaniem.

Przedmiotem zapisu zwykłego może być również ustanowienie określonego prawa rzeczowego, np. odrębnej własności lokalu z zachowaniem warunków określonych w obowiązujących przepisach, jak również prawa do przeniesienia udziału we własności tej nieruchomości³³⁸. Może to być również ograniczone prawo rzeczowe, np. prawo użytkowania nieruchomości (w całości lub w ułamkowej części), prawo służebności osobistej mieszkania. Ponadto, przedmiotem zapisu zwykłego może być ustanowienie miesięcznej renty o wysokości wskazanej w testamencie³³⁹. Zobowiązanie z zapisu zwykłego może również polegać na obowiązku świadczenia określonych usług, np. dostarczenia wyżywienia i mieszkania, światła i opału, zapewnienia pomocy i pielęgnowania w chorobie, które są odpowiadają świadczeniom z umowy dożywocia. „Jeżeli ustanowienie zapisu zmierza do zrealizowania tego samego celu, któremu służy umowa dożywocia, mianowicie do zapewnienia zapisobiercy dożywotniego zaspokojenia wszystkich jego potrzeb życiowych, to identyczność zarówno celu, jak i treści obowiązków pozwala na zastosowanie do roszczeń - w drodze analogii - niektórych przepisów normujących umowę o dożywocie, a w szczególności przepisu art. 913 § 1 k.c.”³⁴⁰. Przy tak określonym przedmiocie zapisu zwykłego konieczne będzie zawarcie przez przedstawiciela ustawowego w imieniu małoletniego umowy w odpowiedniej formie (zarówno, gdy małoletni ma status zapisobiercy, jak i w przypadku, gdy jest obciążony z tytułu zapisu). Gdy nieruchomość, na której ma być ustanowione prawo rzeczowe wchodzi w skład spadku, zawarcie umowy powinno nastąpić po uprawomocnieniu

335 Zob. Uchwała SN z 14.09.1970 r., III CZP 53/70, OSNC 1971, nr 5, poz. 75.

336 Zob. Uchwała SN z 18.12.1990 r., III CZP 68/90, OSNC 1991, nr 8-9, poz. 102.

337 E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 968, teza 11; K. Osajda (red.) [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 616, Nb 29; Uchwała SN z 14.09.1970 r., III CZP 53/70, OSNC 1971, nr 5, poz. 75.

338 Uchwała SN z 20.11.1981 r., III CZP 48/81, OSNC 1982, nr 4, poz. 49.

339 Uchwała SN z 21.12.1971 r., III CZP 82/71, OSNC 1972, nr 4, poz. 65.

340 Wyrok SN z 1.06.1965 r., I CR 72/65, OSNC 1966, nr 12, poz. 214.

postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku lub działu spadku (w przypadku wielości spadkobierców). Świadczeniem wynikającym z zapisu zwykłego może być również przelew wierzytelności lub umorzenie długu, a także przeniesienie własności gospodarstwa rolnego. Wydaje się jednak, że przy tego rodzaju świadczeniach małoletni może być jedynie zapisobiercą (zapisobiercą dalszym).

Możliwe jest również ustanowienie tzw. zapisu zwykłego alternatywnego, który w istocie stanowi zobowiązanie przemienne (*facultas alternativa*). Testator może wskazać osobę uprawnioną do wyboru świadczenia (w tym również osobę trzecią) albo wskazać termin do jego wyboru, po którego bezskutecznym upływie wybór przypadnie obciążonemu zapisem (zgodnie z regułami ogólnymi, tj. art. 365 § 1 k.c.) bądź wskazać, które świadczenie należy wykonać w razie braku dokonania wyboru w terminie³⁴¹. Testator może wskazać, że osobą uprawnioną do wyboru świadczenia będzie np. rodzic małoletniego zapisobiercy albo inna zaufana osoba.

Zapis windykacyjny został wprowadzony do polskiego Kodeksu cywilnego ustawą z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny i niektórych innych ustaw³⁴². Ustawodawca wprowadził niniejszą instytucję w zamiarze umożliwienia spadkodawcom rozrządzenia poszczególnymi przedmiotami wchodzącymi w skład spadku. Wskazuje się bowiem, że w praktyce sądowej często zdarzały się przypadki testamentów zawierających jedynie rozrządzenia w postaci zapisów zwykłych³⁴³. Natomiast zgodnie z art. 961 k.c., jeżeli spadkodawca przeznaczył oznaczonej osobie w testamencie poszczególne przedmioty majątkowe, które wyczerpują prawie cały spadek, osobę tę poczytuje się w razie wątpliwości nie za zapisobiercę, lecz za spadkobiercę powołanego do całego spadku. Jeżeli takie rozrządzenie testamentowe zostało dokonane na rzecz kilku osób, osoby te poczytuje się w razie wątpliwości za powołane do całego spadku w częściach ułamkowych odpowiadających stosunkowi wartości przeznaczonych im przedmiotów. W celu uczynienia zadość woli spadkodawcy zasadne było zatem wprowadzenie instytucji legatu windykacyjnego, która w istocie stanowi rozszerzenie swobody testowania³⁴⁴. Co do skuteczności zapisu windykacyjnego w testamencie notarialnym sporządzonym przed wejściem w życie noweli (tj. przed 23 października 2011 r.) w przypadku spadku otwartego już pod rządem przepisów

341 Zob. K. Orszyński, *Zapis zwykły alternatywny*, Rejent 2016, nr 4, s. 35-50; K. Osajda (red.) [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 617, Nb 35-36; Uchwała SN z 16.10.2014 r., III CZP 70/14, OSNC 2015, nr 7-8, poz. 83. 342 Dz. U., poz. 458.

343 Zob. A. Dyszlewska-Tarnawska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 981(1), teza 1, która słusznie wskazuje, że takie testamenty powodowały wiele trudności, wynikających z konieczności ustalenia wartości przedmiotów zapisów zwykłych, co z kolei pozwalało określić wielkość udziałów spadkowych.

344 M. Rzewuski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2020, Legalis, art. 981(1), Nb 1.

wprowadzających zapis windykacyjny wypowiedział się Sąd Najwyższy w uchwale z 7 lutego 2014 r.³⁴⁵. Sąd Najwyższy wskazał, że skuteczność zapisu windykacyjnego podlega ocenie na podstawie prawa obowiązującego w chwili otwarcia spadku. Słusznie zaznacza się, że takie stanowisko pozwala na utrzymanie w mocy wcześniejszych rozrządzeń testamentowych i hołduje zasadzie *favor testamenti*³⁴⁶.

Zapis windykacyjny istotnie różni się od zapisu zwykłego. Przede wszystkim tym, że zapisobierca windykacyjny nabywa przedmiot zapisu z chwilą otwarcia spadku (art. 981¹ § 1 k.c. *in fine*), w ramach sukcesji syngularnej³⁴⁷. Zasadniczą cechą zapisu windykacyjnego jest zatem skutek rzeczowy następujący już w chwili otwarcia spadku³⁴⁸. Przedmiot zapisu windykacyjnego nie wchodzi do masy spadkowej. W odróżnieniu od zapisu zwykłego nie powstaje zatem stosunek obligacyjny pomiędzy zapisobiercą a obciążonym zapisem. Zapisobierca windykacyjny nie dysponuje roszczeniem o wykonanie zapisu, bo przedmiot zapisu nabył już z chwilą otwarcia spadku. Z tego względu wskazuje się, że instytucja zapisu windykacyjnego bardziej zbliżona jest do spadkobrania niż do zapisu windykacyjnego. Spadkobierca nabywa przecież spadek z chwilą otwarcia spadku. Wprawdzie nie jest to nabycie definitywne, które uzależnione jest od złożenia oświadczenia spadkowego, jednak także i zapisobierca windykacyjny może złożyć oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu przedmiotu zapisu. Jediną różnicą w tym przypadku jest to, że zapisobierca windykacyjny przez niniejsze oświadczenie nie może modyfikować swojej odpowiedzialności za długi spadkowe³⁴⁹, która została ustalona przepisem art. 1034¹ k.c., zgodnie z którym odpowiedzialność osoby, na której rzecz został uczyniony zapis windykacyjny za długi spadkowe, jest ograniczona do wartości przedmiotu zapisu windykacyjnego według stanu i cen z chwili otwarcia spadku (art. 1034¹ k.c.). Wskazuje się zatem, że sytuacja zapisobiercy windykacyjnego jest podobna do sytuacji spadkobiercy, który przyjął spadek z dobrodziejstwem inwentarza³⁵⁰. W stanie prawnym po wejściu w życie noweli z 2015 r. sytuacje spadkobiercy i zapisobiercy windykacyjnego są tym bardziej zbliżone, że spadkobierca, który nie złożył oświadczenia spadkowego w terminie przyjmuje spadek z dobrodziejstwem inwentarza, a więc ograniczenie jego odpowiedzialności następuje *ex lege*,

345 Uchwała SN z 7.02.2014 r., III CZP 95/13, OSNC 2014, nr 11, poz. 112.

346 J. Kremis, *Skuteczność zapisu w testamencie notarialnym sprzed 23.10.2011 r. przy otwarciu spadku pod rządem unormowań wprowadzających zapis windykacyjny – glosa- III CZP 95/13*, MOP 2015, nr 4, s. 215-216.

347 S. Wójcik, F. Zoll [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 465; J. Turłukowski [w:] *Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu cywilnego [w:] Zapis windykacyjny. Komentarz*, Warszawa 2011, Lex, art. 981¹, teza 2; A. Dyszlewska-Tarnawska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, Lex, art. 981¹, teza 1.

348 K. Osajda, *Zapis windykacyjny – nowa instytucja polskiego prawa spadkowego*, MOP 2012, nr 2, s. 69.

349 Co do ewentualnej możliwości wpływu zapisobiercy windykacyjnego na zakres jego odpowiedzialności za długi spadkowe zob. A. Sylwestrzak, *Przyjęcie i odrzucenie zapisu windykacyjnego*, Rejent 2012, nr 12, s. 108-110 i powołaną tam literaturę; por. H. Witczak, *Zmiany w prawie spadkowym...*, s. 1084.

350 P. Księżak, *Podstawowe problemy zapisu windykacyjnego*, KPP 2011, nr 4, s. 1074.

podobnie jak w przypadku zapisobiercy windykacyjnego. Różnicą jest jednak to, że spadkobiercy dziedziczą długi (stają się dłużnikami wierzycieli spadkodawcy), natomiast zapisobierca windykacyjny ponosi odpowiedzialność za długi, choć nie jest dłużnikiem.

Do zapisów windykacyjnych stosuje się odpowiednio przepisy o zdolności do dziedziczenia (art. 981⁵ k.c.). Jak już wcześniej wspomniano, zdolność do bycia zapisobiercą windykacyjnym posiada małoletni od chwili urodzenia, zaś *nasciturus* posiada taką zdolność, jeżeli jest poczęty na dzień otwarcia spadku i urodzi się żywy (warunkowa zdolność do bycia zapisobiercą windykacyjnym). Wobec warunkowej tylko zdolności do bycia zapisobiercą windykacyjnym *nasciturusa*, problematyczne jest określenie chwili nabycia przez niego przedmiotu zapisu windykacyjnego. Zgodnie z art. 981¹ k.c. nabycie przedmiotu zapisu windykacyjnego następuje z chwilą otwarcia spadku. Wskazuje się jednak, że zapisobierca windykacyjny w chwili otwarcia spadku poczęty, lecz jeszcze nienarodzony nie może tej regule podlegać, ponieważ nie posiada jeszcze podmiotowości prawnej³⁵¹. Jednocześnie przyjmuje się, że niedopuszczalny jest stan, w którym przedmiot zapisu windykacyjnego jest niczyj. Doktryna wypracowała zatem stanowisko, według którego zapis windykacyjny uczyniony na rzecz *nasciturusa* wchodzi w skład spadku do czasu jego żywego urodzenia, przy czym w razie osiągnięcia bezwarunkowej zdolności do bycia zapisobiercą windykacyjnym (w konsekwencji uzyskania zdolności prawnej po żywym urodzeniu) przyjmuje się fikcję prawną, że małoletni nabywa przedmiot zapisu z mocą wsteczną od chwili otwarcia spadku³⁵². Sami zwolennicy powyższej koncepcji wskazują jednak na jej słabość, jako że konsekwencją jej przyjęcia jest brak możliwości wydania postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku oraz aktu poświadczenia dziedziczenia do czasu narodzin dziecka³⁵³. Przyjęcie powyższego stanowiska grozi niebezpieczeństwem utraty przedmiotu zapisu windykacyjnego przed urodzeniem się dziecka poczętego, jeżeli jako część masy spadkowej przypadłaby on w okresie prenatalnym spadkobiercom. Przeciwnicy tego poglądu dodają ponadto, że nie ma on normatywnych podstaw, bowiem Kodeks cywilny *expressis verbis* stanowi, że przedmiot zapisu windykacyjnego z chwilą otwarcia spadku przechodzi na zapisobiercę windykacyjnego³⁵⁴. F. Zoll zwraca z kolei uwagę na fakt, że identyczna sytuacja

351 Tak K. Osajda (red.) *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 695.

352 P. Księżak, *Zapis windykacyjny*, Warszawa 2012, s. 60-61; K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 695; M. Rzewuski [w:] *Kodeks cywilny...*, art. 981(1), Nb 5; J. Kremis, J. Kuźmicka-Sulikowska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2017, Legalis, art. 981(1), Nb 13-14.

353 P. Księżak, *Zapis windykacyjny*, Warszawa 2012, s. 61. Dodatkowo zauważono, że niedopuszczalne byłoby również wydanie postanowienia częściowego w przedmiocie stwierdzenia nabycia spadku przez spadkobierców z jednoczesnym zostawieniem kwestii zapisów windykacyjnych do rozstrzygnięcia postanowieniem końcowym (W. Żukowski, *Projektowane wprowadzenie zapisu windykacyjnego do polskiego prawa spadkowego*, KPP 2010, nr 4, s. 1039).

354 J. Turłukowski, *Instytucja zapisu windykacyjnego w prawie polskim*, Warszawa 2014, s. 84.

ma miejsce w przypadku nabycia spadku przez *nasciturusa*, jako że do nabycia spadku dochodzi z chwilą jego otwarcia³⁵⁵.

W literaturze³⁵⁶ przedstawiono stanowisko odrzucające koncepcję wejścia przedmiotu zapisu windykacyjnego uczynionego na rzecz nienarodzonego do spadku. Poza wcześniej wskazanymi argumentami podniesiono także, że *de lege ferenda* na gruncie prawa spadkowego należałoby przyznać *nasciturusowi* wycinkową zdolność prawną (a zatem zdolność do dziedziczenia, zdolność do bycia zapisobiercą czy zapisobiercą windykacyjnym), która nie jest warunkowa (tak jak jest *de lege lata*). Przywołując brzmienie art. 8 § 1 k.c., tj. każdy człowiek od chwili urodzenia na zdolność prawną, stwierdzono, że „z tego artykułu nie można wywieść *a contrario*, że dziecko nieurodzone nie może mieć wycinkowej albo warunkowej zdolności prawnej. Jednak nie można na tym tle wykluczyć przyznania wycinkowej zdolności prawnej dziecku na podstawie odrębnych przepisów, co właściwie dzieje się w prawie spadkowym.”³⁵⁷. Z całą stanowczością należy natomiast stwierdzić, że dziecko od poczęcia posiada podmiotowość prawną. Trafnie ujęła to J. Haberko „Nawet jeśli nie wynika to wprost z treści przepisu, a także wobec braku kompleksowego ujęcia kwestii podmiotowości prawnej dziecka poczętego, jego status i fakt podmiotowości można wywieść z szeregu szczegółowych przepisów odnoszących się do sytuacji prawnej człowieka w okresie jego życia prenatalnego”³⁵⁸. Zaznaczyć należy, że przepisy przyznają *nasciturusowi* prawa podmiotowe. Prawo podmiotowe nie może zaś istnieć bez podmiotu prawa³⁵⁹. Ponadto, przyznanie *nasciturusowi* bezwarunkowej zdolności do dziedziczenia i do bycia zapisobiercą czy zapisobiercą windykacyjnym byłoby zgodne z regułą wywodzącą się z prawa rzymskiego, że dziecko poczęte należy traktować tak jakby było już narodzone, ilekroć chodzi o jego korzyść. Wydaje się, że (podobnie jak w przypadku *nasciturusa* będącego spadkobiercą) dla dziecka poczętego będącego zapisobiercą windykacyjnym należałoby ustanowić *curatora ventris*, który do chwili urodzenia strzegłby jego praw wynikających z zapisu windykacyjnego. Rola kuratora sprowadzałaby się przede wszystkim do zabezpieczenia przedmiotu zapisu do chwili urodzenia dziecka. Dopiero w razie martwego urodzenia dziecka przedmiot zapisu windykacyjnego powinien wchodzić w skład spadku³⁶⁰. Wydaje się, że w obecnie obowiązującym stanie prawnym możliwe i zasadne

355 F. Zoll [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 490.

356 J. Tułukowski, *Instytucja zapisu windykacyjnego...*, Warszawa 2014, s. 83-91.

357 J. Tułukowski, *Instytucja zapisu windykacyjnego...*, Warszawa 2014, s. 88.

358 Zob. J. Haberko, *Cywilnoprawna ochrona dziecka poczętego a stosowanie procedur medycznych*, Warszawa 2010, s. 82.

359 Zob. R. Longchamps de Berier, *Studia nad istotą osoby prawniczej*, Lwów 1911, s. 11-12.

360 J. Tułukowski, *Instytucja zapisu windykacyjnego...*, Warszawa 2014, s. 90 proponuje wyraźne uregulowanie, że „urodzenie martwego dziecka powinno być warunkiem rozwiązującym skutkującym ustaniem jego zdolności (do bycia zapisobiercą windykacyjnym – K.C.) (ze skutkiem wstecznym).

jest przyjęcie takiej konstrukcji. Pozwoli ona na zachowanie spójności systemu, gdyż przedmiot zapisu windykacyjnego nabywa się z chwilą otwarcia spadku (tak jak spadek w razie dziedziczenia). Ustanowienie kuratora dla dziecka poczętego możliwe jest na podstawie art. 182 k.r.o. w celu strzeżenia jego przyszłych praw, przy czym katalog tych praw nie jest ograniczony. W literaturze wprost wskazuje się, że chodzi m.in. o zabezpieczenia przedmiotów zapisu windykacyjnego³⁶¹. Natomiast w razie martwego urodzenia sytuacja jawi się jako podobna do przypadku uznania zapisobiercy windykacyjnego za niegodnego dziedziczenia. Zapisobierca windykacyjny niegodny jest bowiem traktowany tak, jakby nie dożył otwarcia spadku, choć przez pewien czas (do uprawomocnienia się orzeczenia stwierdzającego niegodność) jest brany pod uwagę jako beneficjent legatu windykacyjnego.

Należy podkreślić, że zapis windykacyjny powinien być zawarty w testamencie w formie aktu notarialnego pod rygorem nieważności (981¹ § 1 k.c.).

Przepis art. 981¹ § 2 k.c. zawiera zamknięty katalog przedmiotów zapisu windykacyjnego. Przedmiotem zapisu windykacyjnego może być: 1) rzecz oznaczona co do tożsamości; 2) zbywalne prawo majątkowe; 3) przedsiębiorstwo lub gospodarstwo rolne; 4) ustanowienie na rzecz zapisobiercy użytkowania albo służebności; 5) ogół praw i obowiązków współnika spółki osobowej.

Słusznie wskazuje się, że zasadnie wykluczono możliwość przekazania w ramach zapisu windykacyjnego własności rzeczy oznaczonych tylko co do gatunku, jako że do przeniesienia własności takich rzeczy konieczne jest również przeniesienia posiadania po uprzednim ich wyodrębnieniu, co nie byłoby zgodne z konstrukcją prawną zapisu windykacyjnego³⁶². Ponadto podkreśla się, że przedmiotem zapisu mogą być jedynie rzeczy zindywidualizowane³⁶³. „Przedmiotem zapisu nie może być także rzecz przyszła, chyba że - będąc taką w chwili sporządzania testamentu - istnieje w chwili otwarcia spadku.”³⁶⁴. W doktrynie nie ma natomiast zgodności co do możliwości przekazania oznaczonej kwoty pieniężnej³⁶⁵.

361 A. Moszyńska [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021, art. 182, teza 6.

362 E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki, wyd. X*, Warszawa 2011, art. 981(1), teza 8.

363 S. Wójcik, F. Zoll [w:] *System prawa prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 469-470; J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, (red.) P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 981(1), teza 6; J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 981(1), teza 5.

364 E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki, wyd. X*, Warszawa 2011, art. 981(1).

365 Przeciwno możliwości uczynienia zapisu windykacyjnego, którego przedmiotem jest oznaczona kwota pieniężna opowiada się E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki, wyd. X*, Warszawa 2011, art. 981(1), teza 9. Natomiast inni przyjmują, że taki zapis windykacyjny może być ustanowiony, jeżeli pieniądze są zindywidualizowane, tj. np. poprzez wskazanie, że znajdują się określonej

W odniesieniu do zbywalnych praw majątkowych zaznacza się, że chodzi o wszelkie prawa, które mogą być przedmiotem dziedziczenia³⁶⁶, przy czym podkreślić trzeba, że mają być jednocześnie dziedziczne i zbywalne³⁶⁷. Mogą być to zarówno prawa o charakterze bezwzględny (prawa rzeczowe), jak i te o charakterze względnym (np. wierzytelności pieniężne, prawa z papierów wartościowych)³⁶⁸.

Specyficzna będzie sytuacja zapisobiercy windykacyjnego w sytuacji, gdy przedmiotem zapisu jest przedsiębiorstwo lub gospodarstwo rolne. Szczegółnej uwagi wymaga kwestia konsekwencji przyjęcia takiego zapisu windykacyjnego przez małoletniego. Przedsiębiorstwo jest zorganizowanym zespołem składników niematerialnych i materialnych przeznaczonym do prowadzenia działalności gospodarczej (art. 55¹ k.c.). Za gospodarstwo rolne uważa się grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, oraz prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego (art. 55³ k.c.). Zapisobierca windykacyjny nabywa składniki wchodzące w skład przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego (w tym nieruchomości), a także wstępuje w stosunki prawne dotyczące przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego³⁶⁹. W ramach tych stosunków prawnych może stać się wierzycielem oraz dłużnikiem. Co więcej wstępuje on również w stosunki pracownicze zgodnie z art. 23¹ k.p., stanowiącym, że w razie przejścia zakładu pracy lub jego części na innego pracodawcę staje się on z mocy prawa stroną w dotychczasowych stosunkach pracy. Powyższe następstwa powinien brać pod uwagę przedstawiciel ustawowy małoletniego oraz sąd opiekuńczy wydający zezwolenie na przyjęcie lub odrzucenie przedmiotu zapisu windykacyjnego.

W przypadku, gdy przedmiotem zapisu windykacyjnego jest ustanowienie służebności lub użytkowania, „z chwilą otwarcia spadku zapisobierca windykacyjnego stanie się (...) podmiotem prawa rzeczowego obciążającego rzecz, która należała do spadkodawcy”³⁷⁰. „Wymienione ograniczone prawa rzeczowe powstają w chwili otwarcia spadku i od tej chwili

kopercie lub w określonym sejfie (tak: P. Księżak, *Zapis windykacyjny...*, s. 99; a za nim: S. Wójcik, F. Zoll [w:] *System prawa prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 470.) Zob. także M. Kowalewska, M. Panek, *Przedmiot zapisu windykacyjnego w praktyce notarialnej – wybrane zagadnienia*, Rejent 2012, Nr 10, 109-112, które wskazują, że *de lege lata* środki pieniężne nie mogą być przedmiotem zapisu windykacyjnego, za wyjątkiem banknotów i monet o wartości kolekcjonerskiej.

366 S. Wójcik, F. Zoll [w:] *System prawa prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 471-472.

367 Zob. E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki, wyd. X*, Warszawa 2011, art. 981(1), teza 10.

368 J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 981(1), teza 10.

369 S. Wójcik, F. Zoll [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 473; por. P. Księżak, *Zapis windykacyjny...*, s. 121.

370 P. Księżak, *Zapis windykacyjny...*, s. 122.

zapisobierca windykacyjny może wykonywać uprawnienia składające się na treść tych praw.³⁷¹ Przedmiotem zapisu windykacyjnego może być zarówno służebność osobista, jak i służebność gruntowa. Testator może ograniczyć użytkowanie lub służebność terminem lub warunkiem rozwiązującym³⁷², choć sam zapis windykacyjny nie może być uczyniony pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu (art. 981³ k.c.)³⁷³. Zastrzeżenie warunku lub terminu uczynione przy ustanawianiu zapisu windykacyjnego uważa się za nieistniejące. Jeżeli jednak z treści testamentu lub z okoliczności wynika, że bez takiego zastrzeżenia zapis nie zostałby uczyniony, zapis windykacyjny jest nieważny. Zapis windykacyjny nieważny ze względu na zastrzeżenie warunku lub terminu wywołuje jednak skutki zapisu zwykłego uczynionego pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu, chyba że co innego wynika z treści testamentu lub z okoliczności. Powyższych zasad nie stosuje się, jeżeli ziszczenie się lub nieziszczenie się warunku albo nadejście terminu nastąpiło przed otwarciem spadku. W sytuacji, gdy zapisobiercą windykacyjnym jest małoletni można wyobrazić sobie przykładowo ustanowienie służebności mieszkania na jego rzecz do czasu osiągnięcia pełnoletniości (termin) lub pod warunkiem rozwiązującym ukończenia studiów.

Należy także zaznaczyć, że zapis windykacyjny jest bezskuteczny, jeżeli w chwili otwarcia spadku przedmiot zapisu nie należy do spadkodawcy albo spadkodawca był zobowiązany do jego zbycia. Jeżeli przedmiotem zapisu jest ustanowienie dla zapisobiercy użytkowania lub służebności, zapis jest bezskuteczny, gdy w chwili otwarcia spadku przedmiot majątkowy, który miał być obciążony użytkowaniem lub służebnością nie należy do spadku albo spadkodawca był zobowiązany do jego zbycia (art. 981² k.c.).

Spadkodawca może obciążyć zapisem zwykłym osobę, na której rzecz uczynił zapis windykacyjny (art. 981⁴ k.c.). W przypadku małoletniego zapisobiercy windykacyjnego należy zatem rozważyć, czy będzie on w stanie wykonać ciężące na nim zobowiązanie wynikające z zapisu zwykłego. Niekiedy korzystniejsze może być odrzucenie przez niego zapisu windykacyjnego.

W konsekwencji odesłania z art. 981⁵ k.c. i stosowania do zapisów windykacyjnych przepisów o przyjęciu i odrzuceniu spadku, zapisobierca windykacyjny może złożyć oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu zapisu windykacyjnego. Słusznie wskazuje się zatem, że nabycie zapisu windykacyjnego z chwilą otwarcia spadku ma (podobnie jak nabycie

371 E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki, wyd. X*, Warszawa 2011, art. 981(1), teza 12.

372 Zob. S. Wójcik, F. Zoll [w:] *System prawa prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 475.

373 Słusznie zauważa się, że takie rozwiązanie dąży do zachowania spójności systemu w zw. z art. 58 i 157 § 1 k.c., jako że przedmiotem zapisu są najczęściej nieruchomości (zob. A. Dyszlewska-Tarnawska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 981(3), teza 1.

spadku) jedynie charakter tymczasowy³⁷⁴. Do definitywnego nabycia przedmiotu zapisu windykacyjnego dojdzie po złożeniu oświadczenia o przyjęciu zapisu windykacyjnego. Termin do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu zapisu wynosi 6 miesięcy od dnia, w którym zapisobierca windykacyjny dowiedział się o tym, że na jego rzecz został ustanowiony zapis windykacyjny (art. 1015 § 1 w zw. z art. 981⁵ k.c.). Należy przyjąć, że brak oświadczenia spadkobiercy w powyższym terminie jest jednoznaczny z przyjęciem zapisu windykacyjnego (art. 1015 § 2 w zw. z art. 981⁵ k.c.). W przypadku małoletniego zapisobiercy windykacyjnego należy przyjąć analogiczne reguły jak w przypadku składania w imieniu małoletniego oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku. Skoro spadku nie można częściowo przyjąć, a częściowo odrzucić (art. 1014 § 3 k.c.), pojawia się pytanie o możliwość częściowego przyjęcia zapisu windykacyjnego. W przypadku jednego przedmiotu zapisu windykacyjnego na rzecz danego zapisobiercy powyższa zasada nie budzi wątpliwości – zapisobierca nie może go częściowo przyjąć, a częściowo odrzucić. Problem pojawia się w sytuacji, gdy spadkodawca przeznaczył jednej osobie kilka przedmiotów. Istnieje wówczas wątpliwość, czy jest to jeden zapis windykacyjny, czy też kilka odrębnych. W doktrynie przyjmuje się, że w kwestii odrębności zapisu decydujące znaczenie ma kryterium przedmiotowe, tj. „zapis każdego przedmiotu należy traktować jako oddzielne rozrządzenie testamentowe, także w przypadku, gdy jedna jednostka redakcyjna testamentu obejmuje kilka różnych przedmiotów (...). Przemawia to za przyjęciem reguły: jeden przedmiot – jeden zapis.”³⁷⁵. Rozważenia wymaga, czy przedstawiciel ustawowy małoletniego zapisobiercy windykacyjnego powinien wystąpić do sądu opiekuńczego o zezwolenie na złożenie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu zapisu odrębnie co do każdego przedmiotu zapisu. Jeśli wszystkie przedmioty chce przyjąć albo wszystkie odrzucić można wystąpić z wnioskiem obejmującym wszystkie przedmioty łącznie. Samo oświadczenie może być też jedno, ale obejmować wszystkie przedmioty. Wydaje się, że również w sytuacji, gdy przedstawiciel ustawowy ma zamiar złożyć różne oświadczenia co do poszczególnych przedmiotów (część przyjąć, a część odrzucić) może wszystkie objąć jednym wnioskiem, byleby wyraźnie wskazał, które mają podlegać przyjęciu, a które odrzuceniu. Mając na względzie interes małoletniego, stwierdzić należy, że w razie zamiaru złożenia jednolitego oświadczenia co do wszystkich przedmiotów zapisu objętych wnioskiem (przyjęcie wszystkich albo przyjęcie wszystkich), sąd może wydać zezwolenie na przyjęcie bądź odrzucenie tylko niektórych z nich.

374 H. Witczak, *Zmiany w prawie spadkowym...*, przyp. 87.

375 A. Sylwestrzak, *Przyjęcie i odrzucenie...*, s. 112 za P. Księżak, *Podstawowe problemy...*, s. 1070; odmiennie: J. Turłukowski, *Instytucja zapisu windykacyjnego...*, s. 250-251.

Zgodnie z art. 982 k.c. spadkodawca może w testamencie włożyć na spadkobiercę lub na zapisobiercę obowiązek oznaczonego działania lub zaniechania, nie czyniąc nikogo wierzycielem (polecenie). „Wskutek polecenia nie powstaje zobowiązanie między obciążonym a osobą trzecią, powstaje tylko sam dług bez wierzytelności”³⁷⁶. Polecenie skutkuje powstaniem obowiązku prawnego. „Stosunek łączący obdarowanego obciążonego poleceniem oraz osobę odnoszącą korzyść z tego polecenia ma charakter zobowiązania naturalnego.”³⁷⁷.

Wykonania polecenia może żądać każdy ze spadkobierców, jak również wykonawca testamentu, chyba że polecenie ma wyłącznie na celu korzyść obciążonego poleceniem. Jeżeli polecenie ma na względzie interes społeczny, wykonania polecenia może żądać także właściwy organ państwowy (art. 985 k.c.). W sytuacji, gdy polecenie ma na celu jedynie korzyść nim obciążonego przybiera ono jedynie charakter moralny. Nikt nie może dochodzić jego wykonania. Do wyobrażenia jest sytuacja, gdy spadkodawca obciąża swoje małoletnie dziecko poleceniem ukończenia studiów. Takie polecenie najczęściej wynika z troski rodzicielskiej i ma na celu dobro małoletniego, być może jeszcze nieukształtowanego człowieka. Jedynie aspekty moralne, w szczególności względ na uszanowanie woli rodzica i pamięci o nim mogą prowadzić do wykonania polecenia. Natomiast wykonanie polecenia ustanowionego na rzecz osób trzecich bądź instytucji może być dochodzone w drodze powództwa przez spadkobierców, wykonawcę testamentu lub właściwy organ państwowy. Trafnie wskazuje się, że podmioty, którym ustawa przyznaje uprawnienie do żądania wykonania polecenia jedynie czuwają nad wypełnieniem obowiązku, czyniącego zadość woli spadkodawcy. Nie realizują natomiast wierzytelności³⁷⁸. Małoletni obciążony poleceniem może być zatem pozwany o wykonanie polecenia. Przed sądem reprezentować go będzie przedstawiciel ustawowy. Natomiast w razie zaistnienia sprzeczności interesów ustanawia się reprezentanta dziecka. Małoletni spadkobierca, działając przez przedstawiciela ustawowego, jest uprawniony do pozwania obciążonego poleceniem.

Z powyższego przepisu można zatem wywnioskować, że polecenie może być uczynione na rzecz samej osoby nim obciążonej, osoby trzeciej, w interesie społecznym lub w interesie spadkodawcy. Polecenie może mieć zarówno charakter majątkowy, jak i niemajątkowy. Polecenie o majątkowym charakterze może przykładowo polegać na

376 F. Błahuta, *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J. Pietrzykowski, t. 3, Warszawa 1972, s. 1902.

377 Postanowienie SN z 19.04.2002 r., III CZP 19/02, LEX nr 74583; por. S. Wójcik, F. Zoll [w:] *System prawa prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 461, gdzie słusznie wskazano, że kwalifikacja polecenia jako zobowiązania naturalnego nie jest trafna, z tego względu, że do istoty zobowiązania naturalnego nie należy brak wierzytelności, lecz jej niezaskarżalność, zaś polecenie ma charakter zaskarżalny.

378 E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, wyd. X, Warszawa 2011, art. 985, art. 985, teza 2.

dokonaniu darowizny na rzecz określonej osoby lub instytucji³⁷⁹. Rozrządzenie tego rodzaju o niemajątkowym charakterze może np. polecać „odprawianie modłów w rocznicę śmierci spadkodawcy, uporządkowanie pamiątek rodzinnych”³⁸⁰. W praktyce występuje polecenie wyrażające wolę spadkodawcy co do jego pogrzebu czy nagrobka³⁸¹, a także co do opieki nad bliską mu osobą czy pieczy nad ulubionym przedmiotami³⁸². Wskazuje się, że polecenie może nakładać obowiązek rozdania jałmużny bliżej nieokreślonym biednym w wysokości wskazanej przez spadkodawcę czy obowiązek powstrzymania się od palenia papierosów przez obciążonego poleceniem³⁸³.

Małoletni może być obciążony poleceniem jako spadkobierca (także ustawowy, gdyż testament może nie zawierać powołania do dziedziczenia, ale np. same tylko polecenia), zapisobierca zwykły lub zapisobierca windykacyjny. Może być także beneficjentem polecenia. *Nasciturus* bez wątpienia może być beneficjentem polecenia, gdyż nie wymaga się, aby ten, na którego rzecz uczynione jest polecenie posiadał zdolność do dziedziczenia. Dziecko poczęte w chwili otwarcia spadku może być spadkobiercą lub zapisobiercą, jeżeli urodzi się żywe. Warunek zawieszający trwa do końca ciąży, jednak w razie istnienia tytułu powołania *nascitura* do dziedziczenia lub zapisu uczynionego w testamencie na jego rzecz, należy przyjąć, że może być on również obciążony poleceniem. W razie zaś martwego urodzenia, zastosowanie znajdzie mechanizm przewidziany w art. 967 k.c.³⁸⁴, zgodnie z którym, jeżeli osoba powołana jako spadkobierca testamentowy nie chce lub nie może być spadkobiercą, spadkobierca ustawowy, któremu przypadł przeznaczony dla tej osoby udział spadkowy, obowiązany jest, w braku odmiennej woli spadkodawcy, wykonać obciążające tę osobę zapisy zwykłe, polecenia i inne rozrządzenia spadkodawcy. Powyższą zasadę stosuje się odpowiednio do spadkobiercy podstawionego oraz do spadkobiercy, któremu przypada udział spadkowy z tytułu przyrostu. W przypadku braku uzyskania przez *nascitura* bezwarunkowej zdolności do bycia zapisobiercą zwykłym (tj. jego martwego urodzenia), należy stosować art. 984 k.c. Według tego przepisu, jeżeli osoba, na której rzecz został uczyniony zapis z obowiązkiem wykonania polecenia, nie chce lub nie może być zapisobiercą, spadkobierca zwolniony od obowiązku wykonania zapisu powinien, w braku odmiennej woli spadkodawcy, polecenie wykonać. Przepis ten stosuje się odpowiednio w wypadku, gdy polecenie obciąża dalszego zapisobiercę. W tej sytuacji obowiązek wykonania

379 J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 982, teza 5.

380 A. Dyszlewska-Tarnawska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 982, teza 4.

381 Wyrok SA w Warszawie z 23.02.2006 r., I ACa 890/05, Apel.-W-wa 2007, nr 1, poz. 25.

382 Zob. S. Wójcik, F. Zoll [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 461 i powołaną tam literaturę.

383 E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 182.

384 K. Osajda [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 809.

polecenia przechodzi zatem na spadkobiercę obciążonego zapisem na rzecz zmarłego dziecka, chyba że spadkodawca w testamencie postanowił inaczej. Sytuację dziecka, które nie narodziło się żywe, a poleceniem było obciążone jako zapisobierca windykacyjny, należy porównać do zapisobiercy windykacyjnego, który zapis odrzucił (traktuje się go tak, jakby nie dożył otwarcia spadku – art. 1020 w zw. z art. 981⁵ k.c.). W takim przypadku przedmiot zapisu wchodzi do masy spadkowej, chyba że zadziała przyrost lub podstawienie³⁸⁵. Wydaje się zatem, że w takiej sytuacji obowiązek wykonania polecenia przejdzie bądź na spadkobiercę (spadkobierców) bądź na zapisobiercę windykacyjnego, przyjmującego zapis po zmarłym *nasciturusie* w ramach przyrostu bądź na zapisobiercę windykacyjnego podstawionego. Wydaje się, że w obecnym stanie prawnym, zakładającym warunkową zdolność do dziedziczenia (bycia zapisobiercą) *nasciturusa* nie znajdzie zastosowania transmisja z art. 1017 k.c., która przewiduje, że przed upływem terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku (zapisu, zapisu windykacyjnego³⁸⁶) nastąpiła śmierć, ale (co istotne) spadkobiercy lub zapisobiercy. *Nasciturus* taki status zyskuje zaś dopiero po żywym urodzeniu (art. 927 § 2 k.c.) *ex tunc* od chwili otwarcia spadku³⁸⁷. Co istotne „nie można odmówić wykonania polecenia bez jednoczesnego odrzucenia spadku lub zapisu.”³⁸⁸.

Polecenie jest długiem spadkowym, przy czym odpowiedzialność spadkobiercy obciążonego poleceniem jest ograniczona do wartości stanu czynnego spadku (art. 1033 k.c.), natomiast zapisobierca i zapisobierca windykacyjny odpowiada do wartości przedmiotu zapisu (art. 1034³ k.c.). Należy przypomnieć, że w razie odrzucenia spadku lub zapisu windykacyjnego obciążony poleceniem zostaje zwolniony z obowiązku jego wykonania. Ponadto, zapisobierca obciążony poleceniem może powstrzymać się z jego wykonaniem aż do chwili wykonania zapisu przez spadkobiercę (art. 983 zd. 1 k.c.). W przypadku, w którym obciążony poleceniem jest małoletni należałoby rozważyć, czy korzystniejsze nie będzie odrzucenie przedmiotu zapisu windykacyjnego (spadku o niskiej wartości) niż wykonywanie polecenia o skomplikowanym lub problematycznym charakterze. W braku odmiennej woli spadkodawcy wykonania polecenia można żądać niezwłocznie po ogłoszeniu testamentu (art. 970 k.c. *per analogiam*)³⁸⁹.

W testamencie spadkodawca może zawrzeć również inne dyspozycje, które nie są regulowane kodeksowo. Niektóre z nich mogą przypominać polecenie, bo przykładowo

385 J. Turłukowski, *Instytucja zapisu windykacyjnego*, s. 253.

386 Co do stosowania transmisji do zapisu windykacyjnego zob. P. Księżak, *Zapis windykacyjny...*, s. 160.

387 J. St. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko, *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 168-169.

388 J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 982, teza 4.

389 S. Wójcik, F. Zoll [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 464.

dotyczyć będą również sposobu organizacji jego uroczystości pogrzebowych. Wskazuje się, że polecenie jest wtedy, gdy spadkodawca w sposób wyraźny zobowiązuje spadkobiercę lub zapisobiercę do oznaczonego działania, zaś niewiążące prawnie życzenia spadkodawcy w tym przedmiocie może zostać sformułowane jako np. „życzę sobie, aby...”. Ponadto, w ten sposób można sformułować „wskazówki dotyczące np. wychowania dzieci, wyboru przez nie kierunku kształcenia, dalszego postępowania”³⁹⁰. Życzenia spadkodawcy nie mają mocy prawnej³⁹¹ i ich spełnienie zależy jedynie od woli osób, których dotyczą. Niekiedy jednak dzieci (w tym małoletnie), mimo braku przymusu prawnego, spełnią życzenia ukochanego rodzica. Często również to rodzic pozostający przy życiu będzie ukierunkowywał małoletnie dzieci do spełniania życzeń zmarłego rodzica.

W testamencie spadkodawca może również wskazać opiekuna dla małoletniego, który po jego śmierci zostanie osierocony. Taka dyspozycja jest już prawnie doniosła. Ustanowienie opiekuna jest bowiem konieczne w sytuacji, gdy spadkodawca był jedynym rodzicem, któremu przysługiwała władza rodzicielska, a sąd zgodnie z art. 149 § 1 k.r.o. powinien uwzględnić życzenie ojca lub matki co do osoby opiekuna. Sąd jest zwolniony z tego obowiązku, jeżeli dobro dziecka stoi temu na przeszkodzie albo jeżeli wskazana osoba nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych, została pozbawiona praw publicznych albo praw rodzicielskich lub opiekuńczych, a także w sytuacji, gdy zachodzi prawdopodobieństwo, że nie wywiąże się należycie z obowiązków opiekuna (art. 148 k.r.o.)³⁹².

Ponadto, zgodnie z art. 102 k.r.o., w testamencie można zastrzec, że przedmioty przypadające dziecku z tytułu testamentu nie będą objęte zarządem sprawowanym przez rodziców. Gdy spadkodawca nie wyznaczył zarządcy, zarząd sprawuje kurator ustanowiony przez sąd opiekuńczy. „Przedmioty przypadające dziecku na podstawie testamentu mogą mu przypadać z tytułów wszystkich możliwych rozporządzeń testamentowych, a zatem w szczególności z tytułu dziedziczenia testamentowego, ale też z tytułu zapisu, dalszego zapisu czy zapisu windykacyjnego.”³⁹³. Zarządcą wskazanym przez testatora może być zarówno osoba niezwiązana z małoletnim, jak i jeden z rodziców³⁹⁴.

Należy wspomnieć, że zgodnie z art. 986 § 1 k.c. spadkodawca może w testamencie powołać wykonawcę lub wykonawców testamentu. Małoletni nie może być ustanowiony wykonawcą testamentu, ponieważ nie może być wykonawcą testamentu, kto nie ma pełnej

390 E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 190.

391 M. Niedośpiał, *Zagadnienia ogólne testamentu...*, s. 99.

392 Zob. E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 187-188.

393 P. Wicherek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021, art. 102, teza 3.

394 G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 102, teza 2.

zdolności do czynności prawnych (art. 986 § 2 k.c.). Wykonawcę testamentu powołuje się w celu sprawowania zarządu spadkiem, jego zorganizowaną częścią lub oznaczonym składnikiem (art. 986¹ k.c.). „Ustawa umożliwia spadkodawcy w sposób elastyczny dopasowanie zakresu zarządu spadkiem do potrzeb, jakie zachodzą w konkretnym przypadku.”³⁹⁵. Koszty zarządu majątkiem spadkowym, jego zorganizowaną częścią lub oznaczonym składnikiem oraz wynagrodzenie wykonawcy testamentu należą do długów spadkowych (989 § 2 k.c.). Małoletni spadkobierca będzie zatem zobowiązany z tego tytułu.

2.2.2.2. Ważność i skuteczność testamentu oraz powołania do spadku

Testament jest czynnością prawną o charakterze osobistym, bowiem wymaga się, aby treść tej czynności (wola co do dokonania określonych rozrządzeń) pochodziła od samego testatora. Wiąże się to z zakazem sporządzania (lub odwoływania) testamentu przez przedstawiciela (art. 944 § 2 k.c.). Nie jest zatem możliwe sporządzenie (odwołanie) testamentu przez pełnomocnika ani za pomocą posłańca. Co istotne z punktu widzenia małoletniego (gdyby rozpatrywać jego sytuację jako spadkodawcy), nie można sporządzić testamentu przez przedstawiciela ustawowego. Taki testament będzie nieważny (art. 58 k.c.). Zaznaczyć należy, że wszystkie rozrządzenia testamentowe muszą być w całości sformułowane przez spadkodawcę³⁹⁶. Słusznie zauważa się natomiast, że dopuszczalne są upoważnienia dotyczące samego dokumentu zawierającego oświadczenie testatora, np. do przechowywania testamentu³⁹⁷. Testament to czynność prawna jednostronna, gdyż nie jest skierowana do określonego adresata. Jednostronny charakter testamentu, jak słusznie podnosi się w literaturze, podkreśla również zakaz testamentów wspólnych (art. 942 k.c.)³⁹⁸.

Do ważności testamentu wymagane jest dochowanie wskazanej w Kodeksie cywilnym formy (czynność prawna formalna). Zgodnie z art. 958 k.c. testament sporządzony z naruszeniem przepisów określających jego formę jest nieważny (forma *ad solemnitatem*). Testament powoduje doniosłe skutki prawne, bowiem zmienia ustawowy porządek dziedziczenia, który (jak tłumaczono wyżej) został ustalony tak, by był zgodny ze społecznym poczuciem sprawiedliwości. Z tych względów ustanowiono wymóg zachowania formy szczególnej testamentu pod rygorem nieważności. Ma to w założeniu m.in. uchronić

395 A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 986(1), teza 1.

396 J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 944, teza 6.

397 Zob. E. Skowrońska-Bocian, *Testament w prawie polskim*, Warszawa 2004, s. 17.

398 Tak K. Osajda [w:] *Kodeks cywilny...*, t. IVA, s. 347; por. M. Niedośpał, *Zagadnienia ogólne testamentu...*, s. 25.

spadkodawcę przed podjęciem pochopnych decyzji, a z drugiej strony zapobiec przypisywaniu funkcji testamentu różnym nieformalnym obietnicom spadkodawcy³⁹⁹.

Kodeks cywilny dzieli testamenty na zwykłe i szczególne. W normalnych okolicznościach spadkodawca może sporządzić testament jedynie w jednej ze zwykłych form testamentu (holograficzny, notarialny lub allograficzny). Testament w formie szczególnej (ustny, podróżny, wojskowy) można sporządzić (jest ważny) jedynie w pewnych okolicznościach, które uniemożliwiają sporządzenie testamentu w zwykłej formie. Testator może złożyć oświadczenie woli w formie ustnej jedynie, jeżeli istnieje obawa rychłej śmierci spadkodawcy albo jeżeli wskutek szczególnych okoliczności zachowanie zwykłej formy testamentu jest niemożliwe lub bardzo utrudnione (art. 952 §1 k.c.). Testament podróżny sporządza się na polskim statku morskim lub powietrznym, zaś testament wojskowy dotyczy czasu mobilizacji lub wojny albo przebywania w niewoli⁴⁰⁰. Podkreślić trzeba, że testament szczególny traci moc z upływem sześciu miesięcy od ustania okoliczności, które uzasadniały niezachowanie formy testamentu zwykłego, chyba że spadkodawca zmarł przed upływem tego terminu (art. 955 zd. 1 k.c.). Oznacza to, że spadkodawca, który przeżył szczególne okoliczności powinien sporządzić testament w formie zwykłej (jeśli chce podtrzymać swoje rozrządzenia na wypadek śmierci), przy czym bieg wskazanego sześciomiesięcznego terminu ulega zawieszeniu przez czas, w ciągu którego spadkodawca nie ma możliwości sporządzenia testamentu zwykłego (art. 955 zd. 2 k.c.).

Najistotniejszą przesłanką ważności testamentu jest jednak posiadanie przez spadkodawcę zdolności do sporządzenia testamentu (zdolność testowania). Sporządzić i odwołać testament może tylko osoba mająca pełną zdolność do czynności prawnych (art. 944 § 1 k.c.). „Zdolność testowania to możliwość sporządzenia przez osobę fizyczną ważnego testamentu”⁴⁰¹. Podczas gdy zdolność do dziedziczenia jest wycinkiem zdolności prawnej, tak

399 Zob. więcej o *ratio legis* wymogu dochowania formy szczególnej testamentu B. Kucia [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 958, teza 1.

400 Należy zaznaczyć, że obecnie trwa proces legislacyjny projektu ustawy nowelizującej przepisy Kodeksu cywilnego dotyczące testamentów szczególnych i to w sposób znaczny. Projekt, będący już po etapie opiniowania, zakłada całkowitą likwidację testamentu podróżnego, co od dawna było już postulowane w doktrynie (testator na statku morskim czy powietrznym ma możliwość sporządzenia testamentu holograficznego, a w praktyce testament podróżny pozostaje „martwa instytucja”). Wnioskodawca (Minister Sprawiedliwości) wskazuje na potrzebę zmiany przepisów, ze względu na to, że przypadki fałszowania testamentów ustnych są o wiele częstsze niż innych testamentów. Proponuje się zatem modyfikację przesłanek gwarantujących skuteczność sporządzenia takiego testamentu oraz sposobów jego stwierdzenia. Odmienne niż dotychczas, do sporządzenia testamentu nie wystarczy samo istnienie obawy rychłej śmierci spadkodawcy albo samo istnienie szczególnych okoliczności wskutek których zachowanie zwykłej formy testamentu jest niemożliwe lub bardzo utrudnione. Proponowane rozwiązanie prowadzi do połączenia tych przesłanek, a dodatkowo, aby można było sporządzić testament ustny, szczególne okoliczności będą musiały wystąpić nagle. Istotne zmiany dotyczą również testamentu wojskowego. Zob. projekt z 16 stycznia 2023 r. (UD448) wraz z uzasadnieniem <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12365902/katalog/12924000#12924000>.

401 E. Skowrońska-Bocian, *Testament w prawie polskim*, Warszawa 2004, s. 29.

zdolność do sporządzenia i odwołania testamentu (zdolność testowania) jest traktowana jako wycinek (fragment) zdolności do czynności prawnych⁴⁰². Pełną zdolność do czynności prawnych ma pełnoletnia osoba fizyczna, która nie została ubezwłasnowolniona całkowicie lub częściowo (art. 12 i 15 k.c.). Nie może sporządzić testamentu także osoba, dla której postanowieniem sądu ustanowiono doradcę tymczasowego, gdyż zgodnie z art. 549 § 1 k.p.c. osoba taka ma ograniczoną zdolność do czynności prawnych. Wymóg posiadania pełnej zdolności do czynności prawnych oznacza, że osoby mające ograniczoną zdolność do czynności prawnych nie mogą sporządzić testamentu, choć Kodeks cywilny dopuszcza dokonywanie przez nich niektórych innych czynności prawnych. Przepisy art. 21 i 22 k.c. przewidują, że osoby posiadające ograniczoną zdolność do czynności prawnych mogą samodzielnie rozporządzać swoim zarobkiem oraz przedmiotami oddanymi im do swobodnego użytku. Podkreślić jednak trzeba, że przepisy te dotyczą jedynie czynności prawnych *inter vivos*. Zaznacza się, że art. 944 § 1 k.c. trzeba traktować jako przepis szczególny, który wyłącza stosowanie reguł z art. 21 i 22 k.c.⁴⁰³. Wskazać trzeba również, że choroba psychiczna nie wyklucza posiadania zdolności testowania, jeśli nie orzeczono ubezwłasnowolnienia, a testator jest pełnoletni. Choroba psychiczna może być brana pod uwagę przy podważaniu ważności testamentu ze względu na wadę braku świadomości albo swobody w powzięciu decyzji lub wyrażeniu woli (art. 945 § 1 pkt 2 k.c.)⁴⁰⁴. Należy podkreślić, że zdolność testowania bada się na moment sporządzania (lub odwołania) testamentu. Jeśli w chwili tej czynności, testator nie był ubezwłasnowolniony ani nie ustanowiono względem niego doradcy tymczasowego⁴⁰⁵, a przy tym jest pełnoletni, testament nie jest nieważny ze względu na brak zdolności testowania⁴⁰⁶. Należy zatem zauważyć, że małoletni może zostać ustanowiony spadkobiercą jedynie w testamencie sporządzonym przez osobę posiadającą pełną zdolność do czynności prawnych. Ta sama uwaga odnosi się do innych rozrządzeń testamentowych dotyczących małoletniego.

Nieważny jest również testament dotknięty wadami oświadczenia woli (art. 945 § 1 pkt 1 k.c.). Wskazuje się, że art. 945 § 1 k.c. jest *lex specialis* w stosunku do art. 82-88 k.c.⁴⁰⁷.

Kodeks cywilny w 945 § 1 pkt 1-3 k.c. określa zamknięty katalog wad oświadczenia woli

402 J.St. Piątowski, H. Witczak, A. Kawalko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 346; E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 29.

403 Zob. E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 31.

404 Zob. M. Piekarski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz, tom 1*, red. Z. Resich, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, J. Bielski, Warszawa 1972, s. 208.

405 Postanowienie o ustanowieniu doradcy tymczasowego staje się skuteczne z chwilą doręczenia go osobie, której dotyczy wniosek (art. 548 § 5 zd. 1 k.p.c.). W wypadkach określonych w art. 556 k.p.c. postanowienie staje się skuteczne z chwilą wydania (art. 548 § 5 zd. 2 k.p.c.), tj. w przypadku gdy sąd uzna za niecelowe doręczanie pism sądowych osobie, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie - ze względu na jej stan zdrowia, określony w opiniach biegłych.

406 Trzy koncepcje dotyczące chwili odpowiedniej do stwierdzenia zdolności testowania przedstawia E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 33.

powodujących nieważność testamentu. Nie zawiera on wady pozorności, ponieważ testator nie składa oświadczenia woli oznaczonemu adresatowi. W przypadku testamentu nie mamy zatem do czynienia z oświadczeniem woli złożonym dla pozoru drugiej stronie za jej zgodą (art. 83 § 1 k.c.). Wprawdzie w doktrynie wskazuje się, że w odniesieniu do testamentu znajdzie zastosowanie *reservatio mentalis* (stworzenie przez spadkodawcę jedynie pozoru sporządzania testamentu) i spowoduje jego bezwzględną nieważność⁴⁰⁸, jednak przychylić należałoby się do stanowiska, że w sytuacji, w której spadkodawca nie chciał sporządzić testamentu, tj. nie miał woli testowania (*animus testandi*)⁴⁰⁹ w ogóle nie dojdzie do sporządzenia testamentu (*testamentum non existens*)⁴¹⁰. Ponadto, pojawił się również pogląd niejako łączący dwa powyższe. Stanowisko to zakłada, że sporządzenie dokumentu „mającego zewnętrzne cechy testamentu” bez woli testowania nie powoduje sporządzenia testamentu (testament nie istnieje), jednakże należy dopuścić stosowanie art. 945 § 1 i 2 k.c. *per analogiam* do przypadku *reservatio mentalis* przy testamencie. Głównym argumentem do przyjęcia takich założeń jest konieczność zapewnienia bezpieczeństwa obrotu (możliwość

407 J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1967, s. 136; E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 214; H. Witczak, A. Kawałko, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2014, s. 40; S. Wójcik [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. IV, 1986, red. J.St. Piątowski, s. 182; tenże [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 356. M. Załucki, *Videotestament. Prawo spadkowe wobec nowych technologii*, Warszawa 2018, s. 24 wskazuje, że szczególne unormowanie wad oświadczenia woli przy sporządzaniu testamentu, niezależnie od problematyki ogólnej zostało przyjęte również w obcych systemach prawa, np. niemieckim czy francuskim.

408 Tak S. Wójcik [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 350, który wskazuje, że „nie można wykluczyć zastosowania art. 945 § 1 i 2 k.c. w drodze analogii do przypadku, gdzie spadkodawca sporządził dokument mający zewnętrzne cechy testamentu, ale nie miał w ogóle woli testowania”. Zob. także M. Niedośpiał, *Testament w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia ogólne*, Bielsko-Biała 1999, s. 38, który zwraca uwagę, że art. 77 § 1 pkt 2 pr.spadk. z 1946 r. wymieniał jako wadę oświadczenia woli sporządzenie testamentu „bez zamiaru wywołania skutków prawnych”. Dalej wskazuje jednak, że k.c. słusznie pomija „tę okoliczność”, gdyż nie jest to wada oświadczenia woli, ponieważ w takiej sytuacji oświadczenia woli nie ma. Następnie zaś jako dyskusyjną podnosi kwestię ważności testamentu sporządzonego z zastrzeżeniem potajemnym. Zdaniem M. Niedośpiała taki testament wydaje się nieważny, ze względu na brak *animus testandi*, argumentując, że tak było pod rządami Prawa spadkowego z 1946 r. Trzeba przyznać, że takie stanowisko jest dosyć niejasne. Wobec stwierdzenia, że oświadczenia woli w ogóle nie ma, ciężko zrozumieć dalszą argumentację przekonującą o nieważności oświadczenia woli w takiej samej sytuacji. Podobne wnioski wynikają jednak z wypowiedzi E. Skowrońskiej-Bocian (E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, red. E. Skowrońska-Bocian, Warszawa 2011, art. 945, teza 2), gdyż Autorka wskazuje, że testament sporządzony nie na serio jest działaniem bez woli testowania i skutkuje nieważnością tej czynności, podczas gdy klika zdań wyżej stwierdza, że „brak woli testowania powoduje, że testament w ogóle nie istnieje”. Na tę niekonsekwencję zwraca uwagę G. Wolak, *Animus testandi na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, Rejent 2015, nr 11, s. 72, przyp. 9. Zaznaczyć należy, że w doktrynie nie ma zgodności co do skutków braku woli testowania. Jedni wskazują, że brak *animus testandi* sprawia, że testament nie istnieje (E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 35; F. Zoll, *Prawo cywilne w zarysie. Tom IV. Prawo rodzinne i spadkowe*, Kraków 1948, s. 63; K. Osajda [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki. Tom IVA*, red. K. Osajda, Warszawa 2019, s. 393; M. Rzewuski, *Podpis na testamencie własnoręcznym*, Warszawa 2014, s. 63), inni zaś, że pociąga za sobą nieważność testamentu (A. Szpunar, *Spór o podpis na testamencie własnoręcznym*, NP 1980, nr 9, s. 18).

409 *Animus testandi* to świadomość spadkodawcy, że sporządza testament oraz wola jego sporządzenia (S. Wójcik [w:] *System Prawa Cywilnego...*, s. 182. Zob. także J. Wierciński, *Uwagi o zamiarze testowania (animus testandi)*, PS 2012, Nr 7-8, s. 132-143, który wskazuje m.in., że wykładni testamentu (interpretacji jego treści) powinno się dokonywać dopiero po ustaleniu, że oświadczenie woli złożone przez spadkodawcę jej testamentem, tj. że działał on wolą testowania (s. 135).

410 Tak E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 945, teza 7; B. Kucia [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 945, teza 3.

powołania się na nieważność została w art. 945 § 2 k.c. obwarowana terminem w celu zapewnienia stabilizacji stosunków cywilnoprawnych), podobieństwo czynności prawnej nieważnej i czynności prawnej nieistniejącej oraz uregulowanie obowiązujące pod rządami Prawa spadkowego z 1946 r. zakładające, że brak zamiaru testowania stanowi wadę oświadczenia woli (art. 77 § 1 pkt 2 dekretu)⁴¹¹. Takie stanowisko wydaje się słuszne. Konstrukcyjnie nieprawidłowym byłoby przyjęcie innego skutku braku woli testowania niż nieistnienie testamentu. Natomiast stosowanie art. 945 § 1 i 2 k.c. *per analogiam*, zgodnie z zasadą *ubi eadem legis ratio ibi eadem legis dispositio*, służy bezpieczeństwu obrotu poprzez ograniczenie terminem możliwości podważenia testamentu.

Po pierwsze testament jest nieważny, jeśli został sporządzony w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli (art. 945 § 1 pkt 1 k.c.), co odpowiada wadzie oświadczenia woli z art. 82 k.c. Choć art. 945 § 1 pkt 1 k.c. ma nieco inne brzmienie niż art. 82 k.c.⁴¹², nie wskazuje bowiem z czego może wynikać stan braku świadomości albo swobody w powzięciu decyzji albo wyrażeniu woli, to podkreśla się, że nie różni się merytorycznie od przepisu z części ogólnej Kodeksu cywilnego⁴¹³.

Wskazuje się, że chodzi o dwa różne stany faktyczne, tj. brak świadomości w powzięciu decyzji i wyrażeniu woli oraz brak swobody w powzięciu decyzji i wyrażeniu woli⁴¹⁴. Stan wyłączający świadome powzięcie decyzji i wyrażenie woli to stan, w którym występuje brak rozeznania, niemożność rozumienia zachowań własnych i innych osób, niezdawanie sobie sprawy ze znaczenia i skutków własnego postępowania⁴¹⁵. Wskazuje się, że „spadkodawca, który chce sporządzić ważny testament, powinien: (...) rozumieć naturę dokonywanej czynności i jej skutki, (...) zdawać sobie sprawę z charakteru i rozmiaru majątku, którego dyspozycja dotyczy, (...) mieć rozeznanie co do osób, które powinien rozważyć jako swoich spadkobierców; a biorąc pod uwagę wskazane elementy, (...) powinien

411 Taki pogląd wyraził G. Wolak, *Animus testandi...*, s. 75-77. Por. M. Załucki, *Videotestament...*, s. 24-26.

412 Nieważne jest oświadczenie woli złożone przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli. Dotyczy to w szczególności choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego, chociażby nawet przemijającego, zaburzenia czynności psychicznych (art. 82 k.c.).

413 J. Wierciński, *Brak świadomości albo swobody przy sporządzaniu testamentu*, Warszawa 2013, s. 75.

414 Wyrok SN z 7.02.2006 r., IV CSK 7/05, LEX nr 180191; Wyrok SA w Gdańsku z 18.01.2017 r., I ACa 573/16, LEX nr 2279469.

415 Wyrok SN z 7.02.2006 r., IV CSK 7/05, LEX nr 180191; Wyrok SA w Białymstoku z 12.10.2012 r., I ACa 209/12, LEX nr 1223145; Postanowienie SN z 20.01.2014 r., II PK 230/13, LEX nr 1647010; zob. także Z. Radwański, M. Gudowski [w:] *System Prawa Prywatnego. Tom II. Prawo cywilne – część ogólna*, red. Z. Radwański, Warszawa 2019, s. 490-491. Por. B. Lewaszkiwicz-Petrykowska [w:] *System Prawa cywilnego, t. I*, red. S. Grzybowski, 1985, s. 655, która przedstawia budzący wątpliwości pogląd, jakoby „niemożność oceny znaczenia własnego postępowania” należało rozpatrywać „w odniesieniu do konkretnego zachowania się”, nie zaś w ogólności.

być w stanie racjonalnie zaplanować rozrządzenie swoim majątkiem⁴¹⁶. Ponadto należy podkreślić, że wymienione przesłanki powinny być spełnione łącznie. Z kolei powzięcie decyzji i wyrażenie woli jest swobodne, gdy zarówno proces decyzyjny, jak i uzewnętrznienie woli nie zostały zakłócone przez destrukcyjne czynniki wynikające z właściwości psychiki czy procesu myślowego osoby składającej oświadczenie woli⁴¹⁷. „O braku swobody można mówić wtedy, gdy na skutek cudzego wpływu wywieranego na spadkodawcę jego wola została zastąpiona cudzą i został sporządzony testament, którego w innym przypadku spadkodawca nie sporządziłby⁴¹⁸. Co jednak istotne, obydwie wady (tak brak świadomości, jak i brak swobody w powzięciu decyzji i wyrażeniu woli) muszą być wywołane przez czynnik wewnętrzny, tkwiący w osobie składającej oświadczenie woli⁴¹⁹. Podnosi się jednak, iż wpływy zewnętrzne również powinny być badane. Podkreśla się przy tym, że decyzje ludzkie nigdy nie są w pełni swobodne i zupełnie wolne od wpływów innych osób. Należy zatem uwzględniać natężenie owego wpływu zewnętrznego oraz aktualną na niego podatność podmiotu składającego oświadczenie⁴²⁰. Trzeba stwierdzić, że czynniki zewnętrzne, takie jak chociażby sugestie innych osób, są jednak tylko dodatkowym elementem, który może

416 J. Wierciński, *Sporządzenie testamentu w stanie wyłączającym świadome powzięcie decyzji i wyrażenie woli w praktyce notarialnej*, PS 2011, Nr 6, s. 16-18.

417 Postanowienie SN z 20.01.2014 r., II PK 230/13, LEX nr 1647010. Zob. więcej uwag odnośnie rozróżnienia stanu braku świadomości albo braku swobody w powzięciu decyzji i wyrażeniu woli: K. Chmiel, *Stan wyłączający swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli* [w:] *Ius Redigere in Artem. Księga XXX-lecia Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości*, red. M. Romanowski, P. Sobczyk, M. Wielec, Warszawa 2022, s. 75-92.

418 J. Wierciński, *Brak świadomości...*, s. 243.

419 B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli przy sporządzaniu testamentu* [w:] *Prace z prawa cywilnego. Wydane dla uczczenia pracy naukowej Profesora Józefa Stanisława Piątowskiego*, red. B. Kordasiewicz, E. Łętowska, 1985, s. 44; Postanowienie SN z 20.01.2014 r., II PK 230/13, LEX nr 1647010; postanowienie SA w Poznaniu z 15.01.1992 r., I ACr 516/91, OSA 1993/9, poz. 62; Wyrok SN z 7.02.2006 r., IV CSK 7/05, LEX nr 180191; Wyrok SA w Białymstoku z 12.10.2012 r., I ACa 209/12, LEX nr 1223145; Wyrok z 24.05.2004 r., V CK 659/04, LEX nr 180821.

420 Tak J. Wierciński, *Brak świadomości...*, s. 211-215. Zob. także *Ibidem*, s. 257, gdzie Autor wymienia cztery elementy, które mogą świadczyć o braku swobody w powzięciu decyzji i wyrażeniu woli (podatność spadkodawcy na wpływy innych osób, możliwość wywarcia wpływu, uczestnictwo osoby wpływającej na wolę testatora przy sporządzaniu testamentu, wywołanie pożądanego skutku, tj. dokonanie rozrządzeń testamentowych przynoszących nieuzasadnioną korzyść beneficjentowi z pokrzywdzeniem naturalnych spadkobierców). Por. M. Niedośpiał, *Brak swobody powzięcia decyzji i wyrażenia woli przez testatora jako przyczyna nieważności testamentu. Glosa do postanowienia SN z dnia 14 grudnia 2011 r.*, I CSK 115/11, „Państwo i Prawo” 2013, nr 3, s. 117–122, którego zdaniem, stan wyłączający swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli może być wywołany także jedynie przez czynniki zewnętrzne. Według niego możliwe są sytuacje, gdzie przyczyna wewnętrzna w ogóle nie wystąpi. Wspomnianą przyczynę tkwiącą w człowieku rezerwuje wyłącznie dla stanu braku świadomości. Twierdzi, że stan braku swobody może wynikać jedynie z okoliczności zewnętrznych. Prezentuje przy tym daleko idący pogląd, jakoby przymus ekonomiczny powodował stan wyłączający swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli. Zdaniem M. Niedośpiał, fakt, że człowiek znajduje się w trudnej sytuacji ekonomicznej powoduje, że nie podejmuje decyzji swobodnie, ponieważ jest przymuszony wybrać takie decyzje, które – przynajmniej na jakiś czas – pozwolą mu przetrwać materialnie. Taki pogląd należałoby odrzucić jako nietrafny i niosący ze sobą zbyt daleko idące konsekwencje, zaburzający pewność obrotu prawnego oraz mogący skutkować nadużywaniem powoływania się na wadę braku swobody w powzięciu decyzji i wyrażeniu woli. Niesłuszność stanowiska M. Niedośpiał potwierdza orzecznictwo: Wyrok SN z 1.07.1974 r., III CRN 119/74, OSP 1976, nr 2, poz. 30.; Wyrok SN z 26.05.1999 r., III CKN 869/98, LEX nr 1213019; Wyrok SN z 8.05.2002 r., I PKN 106/01, LEX nr 564458; Wyrok SN z 5.12.2002 r., I PKN 582/01, Pr.Pracy 2003, nr 5, poz. 33; Wyrok SN z 24.10.2003 r., III CK 31/02, LEX nr 269791.

wystąpić⁴²¹. Przepis art. 82 k.c. w sposób egzemplifikacyjny wskazuje przyczyny stanu wyłączającego świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli. Wskazuje na chorobę psychiczną, niedorozwój umysłowy albo inne, chociażby przemijające, zaburzenia czynności psychicznych. Obowiązują dwie klasyfikacje zaburzeń psychicznych – międzynarodowa⁴²² oraz amerykańska⁴²³. W obydwu klasyfikacjach definicja zaburzenia psychicznego jest podobna i brzmi następująco: „O zaburzeniu psychicznym mówimy w przypadku wystąpienia zespołu czterech powiązanych zjawisk: objawów psychopatologicznych, zaburzeń zachowania, zaburzeń funkcjonowania i wewnętrznego distressu (=stresu patologicznego)”⁴²⁴. Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne opublikowało nową klasyfikację chorób psychicznych (DSM-5) 18 maja 2013 r. Co istotne, nazwę opóźnienia umysłowego (należy utożsamiać z niedorozwojem umysłowym z art. 82 k.c.) zastąpiono terminem niepełnosprawności intelektualnej⁴²⁵. Ponadto m.in. klasyfikacja w miejsce otępienia używa nowego określenia dużego zaburzenia neuropoznawczego⁴²⁶.

Jeśli chodzi o wady oświadczenia woli z art. 945 § 1 pkt 2 i 3 k.c., tj. błąd i groźbę stwierdzić trzeba, że zostały one uregulowane bardziej liberalnie niż w części ogólnej Kodeksu cywilnego. Pominięto bowiem niektóre przewidziane w części ogólnej Kodeksu cywilnego przesłanki prawnej doniosłości wad, co w konsekwencji prowadzi do szerszego zakresu sytuacji, w których testament będzie można zakwalifikować jako obarczony wada oświadczenia woli w postaci błędu lub groźby⁴²⁷. „Spadkodawca pozostaje w błędzie w razie mylnego wyobrażenia o rzeczywistym stanie rzeczy lub braku takiego wyobrażenia”⁴²⁸. W odróżnieniu od błędu z art. 84 k.c. w odniesieniu do błędu przy sporządzeniu testamentu nie wymaga się, aby dotyczył on treści testamentu. Może zatem dotyczyć również pobudki,

421 Zob. K. Chmiel, *Stan wyłączający swobodne...*, s. 82-87.

422 Jest częścią (rozdział V) międzynarodowej klasyfikacji chorób (ICD – International Classification of Diseases), tworzonej przez Międzynarodową Organizację Zdrowia (WHO). Za część dotyczącą psychiatrii odpowiada Światowe Towarzystwo Psychiatryczne (WPA, World Psychiatric Association). Zob. J. Heitzman, B. Łoza, W. Kosmowski, *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych – koncepcyjne założenia ICD-11*, Psychiatria Polska 2011, Nr 6, s. 942; D. Goldberg, *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych: prostszy system w DSM-V i ICD-11*, Psychiatria po dyplomie 2011, Tom 8, Nr 3, s. 24.

423 DSM - podręcznik diagnostyczno-statystyczny zaburzeń psychicznych, publikowany przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne (APA, American Psychiatric Association). https://pl.frwiki.wiki/wiki/Manuel_diagnostique_et_statistique_des_troubles_mentaux; <https://www.psychiatry.org/>

424 J. Heitzman, B. Łoza, W. Kosmowski, *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych – koncepcyjne założenia ICD-11*, Psychiatria Polska 2011, Nr 6, s. 943.

425 W wersji oryginalnej (ang.) *Intellectual Developmental Disorder* zastąpiono *Intellectual Disability*. <https://www.psychiatry.org/File%20Library/Psychiatrists/Practice/DSM/IDD-Text-Update.pdf>.

426 Kompletna lista zmian w stosunku do poprzedniej klasyfikacji (DSM-IV) dostępna online: <https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm/updates-to-dsm/updates-to-dsm-5-criteria-text>.

427 A. Mączyński, *Wpływ wad oświadczenia woli na ważność testamentu*, Rejent 1991, Nr 7-8, s. 25. Por. K. Przybyłowski, *Swoboda testowania (dziedziczenie testamentowe według kodeksu cywilnego PRL)* [w:] *Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego PRL*, Warszawa 1955, s.248.

428 B. Kucia [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 945, teza 17.

motywu sporządzenia testamentu. Przykładowo błąd może polegać na przeświadczeniu, że spadkobierca ustanawiany w testamencie uczynił spadkodawcy przysługę. Może być to też mylne przekonanie o więzach pokrewieństwa (np. że małoletni jest dzieckiem spadkodawcy), gdy zaś dotyczy treści testamentu może polegać na mylnym wyobrażeniu testatora co do skutków, jakie dokona dane rozrządzenie⁴²⁹. Nie ma także znaczenia, czy oraz kto i w jaki sposób błąd wywołał, czy był to błąd co do faktu lub co do prawa⁴³⁰. Nie ma więc też znaczenia, czy błąd wywołał małoletni, który został ustanowiony spadkobiercą w testamencie. Błąd musi być jednak istotny, tj. uzasadniający przypuszczenie, że gdyby spadkodawca nie działał pod wpływem błędu, nie sporządziłby testamentu tej treści. Wystarczy jednakże, że błąd jest istotny subiektywnie. „Istotność należy bowiem oceniać według kryteriów zindywidualizowanych („gdyby spadkodawca nie działał pod wpływem błędu”), lecz subiektywnych („nie sporządziłby testamentu tej treści”).”⁴³¹. W przeciwieństwie więc do błędu z art. 84 k.c. błąd nie musi być istotny obiektywnie, ponieważ w art. 945 § 1 pkt 1 k.c. nie odwołano się do konieczności „rozsądnej oceny sprawy”⁴³². „Takie przypuszczenie – czyli związek przyczynowy – można przyjąć, choćby nawet nasuwał się wniosek, że spadkodawca przy rozsądnej ocenie, mimo błędu, nie powinien był sporządzić testamentu o innej treści. W odróżnieniu bowiem od błędu dotyczącego czynności między żyjącymi, błąd przy sporządzaniu testamentu musi być w szerszej mierze uwzględniony, a to zgodnie z zasadą uszanowania rzeczywistej woli testatora, jego osobistych poglądów i skłonności, zwłaszcza że nie wchodzi tu w grę potrzeba ochrony osób trzecich”⁴³³.

Groźba przy sporządzaniu testamentu została uregulowana w sposób szczególny ze względu na zasadę swobody testowania (z tych samych względów co błąd w art. 945 § 1 pkt 2 k.c.)⁴³⁴. „Groźba jako wada oświadczenia woli, o której mowa w art. 945 § 1 pkt 3, zachodzi, gdy: 1) miało miejsce zachowanie się groźącego, polegające na stworzeniu stanu zagrożenia w celu skłonienia spadkodawcy do sporządzenia testamentu o określonej treści; 2) w wyniku tego zagrożenia u spadkodawcy powstał stan obawy; 3) stan ten z kolei miał poważny, niekoniecznie wyłączny, wpływ na decyzję spadkodawcy (przesłanka związku przyczynowego)”⁴³⁵. Groźba z art. 945 § 1 pkt 3 k.c. nie musi być bezprawna. Wskazuje się, że „każda groźba, zmierzająca do skłonienia spadkodawcy do sporządzenia testamentu, jest

429 K. Osajda [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 400.

430 Postanowienie SN z 29.10.2003 r., III CK 325/02, LEX nr 602262; S. Wójcik [w:] *System Prawa cywilnego...*, 1986, s. 184.

431 J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 945, teza 5.

432 Zob. Postanowienie SN z 29.10.2003 r., III CK 325/02, LEX nr 602262.

433 F. Błahuta [w:] *Kodeks cywilny...*, 1972, s. 1860.

434 K. Osajda [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 401; S. Wójcik [w:] *System Prawa Cywilnego...*, 1986, s. 184; S. Wójcik, F. Zoll [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 351-352.

435 M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz, Tom II*, red. K. Pietrzykowski, 2021, art. 945, Nb 17.

groźbą bezprawną⁴³⁶. Groźba prawnie relewantna przy sporządzeniu testamentu nie musi powodować u testatora obawy, że jemu samemu lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo osobiste lub majątkowe. Wystarczy, że spadkodawca „poddął się groźbie”, tj. sporządził testament w ogóle lub o określonej treści w wyniku skierowanej w stosunku do niego groźby⁴³⁷. Nie ma także znaczenia od kogo groźba pochodzi ani czy jest jedyną przyczyną sporządzenia testamentu⁴³⁸. Groźba nie zachodzi jednak, gdy została wywołana przez czynniki niezależne od człowieka⁴³⁹. Mając na względzie, że groźba przy sporządzaniu testamentu nie musi być bezprawna ani poważna, może ją wywołać również małoletni, byleby tylko wzbudzała obawę w subiektywnym odczuciu testatora. Wydaje się jednak, że w praktyce rzadko będzie występowała taka groźba ze strony małoletniego, której podda się testator.

Z groźbą (*vis compulsiva*) nie należy utożsamiać przymusu fizycznego (*vis absoluta*), który polega na siłowym (w sensie fizycznym) przymuszeniu spadkodawcy do sporządzenia testamentu (np. poprzez pobicie, prowadzenie ręki). Przymus fizyczny charakteryzuje się tym, że testator oświadczenia woli nie składa samodzielnie, lecz z „pomocą” osoby przymuszającej. W przypadku przymusu fizycznego testator nie jest wolny w sensie fizycznym, zaś w przypadku groźby chodzi o pozbawienie wolności wyboru, spowodowanego obawą groźącego niebezpieczeństwa. Proponuje się, aby przymus fizyczny klasyfikować jako wadę oświadczenia woli z art. 945 § 1 pkt 1 k.c. (brak swobody w powzięciu decyzji i wyrażeniu woli) albo jako przyczyny uznania testamentu za nieistniejący⁴⁴⁰. Należy jednak zwrócić uwagę, że przymus fizyczny nie wywołuje zaburzeń czynności psychicznych (a przynajmniej niekoniecznie) oraz wzbudza zazwyczaj strach i inne negatywne uczucia względem przymuszającego. Natomiast stan wyłączający swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli charakteryzuje brak świadomości wywierania na nią nacisku (ze względu na to właśnie, że znajduje się w tym stanie osłabienia woli). Co więcej, podkreślenia wymaga fakt, że osoba w stanie braku swobody w większości przypadków

436 J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1967, s. 117. Zob. także K. Osajda [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 401, który podaje jako przykład bezprawnej groźby przy sporządzeniu testamentu „zapowiedź pobicia, jeśli spadkodawca nie sporządzi aktu ostatniej woli o określonej treści”, a jako groźby podjęcia działania zgodnego z prawem (również mogącego stanowić przyczynę nieważności testamentu na podstawie art. 945 § 1 pkt 3 k.c.) zapowiedź „wszczęcia egzekucji długów ciężących na spadkodawcy”.

437 F. Błahuta [w:] *Kodeks cywilny...*, 1972, s. 1861; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 945, teza 33.

438 B. Kucia [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 945, teza 22; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz, Tom II*, red. K. Pietrzykowski, 2021, art. 945, Nb 22.

439 B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli przy sporządzaniu testamentu* [w:] *Prace z prawa cywilnego. Wydane dla uczczenia pracy naukowej Profesora Józefa Stanisława Piątowskiego*, red. B. Kordasiewicz, E. Łętowska, 1985, s. 210.

440 K. Osajda [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 401. Por. M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, Nb 22.

będzie ufać człowiekowi wywierającemu na nią wpływ. Rezultatem działania przymusu nie jest tu zatem strach, ale poczucie zaufania⁴⁴¹. Z tych względów właściwsze wydaje się przyjęcie, że sporządzenie testamentu pod wpływem przymusu fizycznego prowadzi do stwierdzenia *testamentum non existens*.

Wszystkie wymienione w art. 945 § 1 wady oświadczenia woli powodują nieważność testamentu. Testament sporządzony w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli co do zasady będzie nieważny w całości. Ciężko bowiem znaleźć sytuację, w której tylko niektóre z postanowień testamentowych były objęte tą wadą, biorąc pod uwagę, że całość testamentu jest najczęściej sporządzana w tym samym czasie⁴⁴². Gdy zaś chodzi o błąd lub groźbę, przyjmuje się, że wadą mogą być obarczone jedynie niektóre postanowienia testamentu, więc testament może być nieważny jedynie częściowo. Proponuje się przy tym zastosowanie art. 58 § 3 k.c., a więc utrzymanie w mocy pozostałych (nieobjętych wadą oświadczenia woli) postanowień testamentu, jeżeli z okoliczności wynika, że bez nich testament zostałby sporządzony⁴⁴³.

Na nieważność z powodu wad oświadczenia woli przy sporządzaniu testamentu nie można się powołać po upływie trzech lat od dnia, w którym osoba mająca w tym interes dowiedziała się o przyczynie nieważności, a w każdym razie po upływie lat dziesięciu od otwarcia spadku (art. 945 § 2 k.c.). Część przedstawicieli doktryny wskazuje, że chodzi o interes⁴⁴⁴, natomiast większość opowiada się za koniecznością legitymowania się interesem prawnym⁴⁴⁵. Interes prawny będzie miał w szczególności spadkobierca ustawowy (w tym małoletni), który nie został powołany do spadku w testamencie lub otrzymał mniejszy udział albo - na mocy innych rozrządzeń testamentowych – przysporzenie mniejszej wartości niż przypadające mu z ustawy. Terminy te mają charakter zawity, a zatem po ich upływie wygasa możliwość powołania się na nieważność testamentu, a także uwzględnienia nieważności przez

441 Zob. J. Wierciński, *Brak świadomości...*, s. 250-251.

442 J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 945, teza 8.

443 M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, art. 945, Nb 26; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 945, teza 39. Odmiennie S. Wójcik [w:] *System Prawa Cywilnego...*, 1986, s. 185.

444 Tak E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 945, teza 40.

445 M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, art. 945, Nb 25; S. Wójcik, F. Zoll [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 353-354., którzy słusznie stwierdzają, że niekonsekwencją ze strony ustawodawcy byłoby ograniczenie terminem możliwości powołania się na nieważność testamentu z powodu wad oświadczenia woli wskazanych a w art. 945 § 1 k.c. oraz jednoczesne dopuszczenie tak szerokiego kręgu osób uprawnionych. Wskazują oni również, że „ustalenia nieważności testamentu z powodu wad oświadczenia woli może żądać również prokurator, zgodnie z art. 7 KPC (...) mogą znaleźć ochronę także *interesy pozaprawne*, zmierzające do podważenia testamentu z powodu wady oświadczenia woli”. Por. J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 945, teza 9 oraz F. Błahuta [w:] *Kodeks cywilny...*, 1972, s. 1861-1862, który wprawdzie posługuje się pojęciem „interes”, jednak z kontekstu wypowiedzi wynika, że chodzi o interes prawny.

sąd z urzędu⁴⁴⁶. Termin 3-letni to termin *a tempore scientiae* liczony od chwili dowiedzenia się przez osobę mającą interes o przyczynie nieważności, jednak nie wcześniej niż od chwili otwarcia spadku, co jest logiczną konsekwencją czynności *mortis causa*⁴⁴⁷. Dla każdej z osób zainteresowanych biegnie zatem z osobna. Nieważność testamentu można podnieść w formie zarzutu lub w drodze powództwa⁴⁴⁸. W imieniu małoletniego na nieważność testamentu powinien powołać się przedstawiciel ustawowy. Należy jednak mieć na względzie, że niekiedy zajdzie konieczność ustanowienia reprezentanta dziecka dla małoletniego (art. 99 k.r.o.) ze względu na wyłączenia reprezentacji z art. 98 § 2 k.r.o.⁴⁴⁹. Wydaje się, że trzyletni termin na wytoczenie powództwa należy liczyć od chwili dowiedzenia się o przyczynie nieważności przez przedstawiciela ustawowego, nie zaś przez samego małoletniego, skoro nie może samodzielnie na nieważność się powołać, a ponadto często nie będzie świadomy skutków prawnych wadliwie sporządzonego testamentu.

Wskazuje się, że sporządzenie testamentu pod wpływem jakiegokolwiek wady z art. 945 § 1 k.c. skutkuje nieważnością bezwzględną testamentu⁴⁵⁰. Nie ma jednak zgody w kwestii możliwości uwzględnienia tej nieważności przez sąd z urzędu. Z jednej strony taka możliwość wynikałaby z samego faktu sankcji nieważności bezwzględnej⁴⁵¹. Problematiczne jest jednak ograniczenie możliwości powołania się na nieważność testamentu terminami zawitymi (945 § 2 k.c.). Przyjmuje się zatem, że wady oświadczenia woli przy testamencie skutkują nieważnością bezwzględną, ale sąd z urzędu może je uwzględnić jedynie w terminach z art. 945 § 2 k.c. (w zasadzie w przypadku sądu obowiązuje jedynie termin dziesięcioletni od dnia otwarcia spadku)⁴⁵². Należy podkreślić, że możliwość uwzględnienia

446 B. Kucia [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 945, teza 27; E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 945, teza 15; Postanowienie SN z 8.08.2007 r., I CSK 140/07, OSNC 2008, nr 10, poz. 118.

447 S. Wójcik [w:] *System Prawa Cywilnego...*, 1986, s. 186; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, Nb 27.

448 Odnośnie form powoływania się na nieważność czynności prawnej zob. A. Janas [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 82, teza 7.

449 Przyczyny wyłączenia reprezentacji zostały omówione szczegółowo w dalszej części pracy.

450 E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 945, teza 36; S. Wójcik, F. Zoll [w:] *System Prawa Prywatnego...*, s. 353; J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, 1967, s. 117. Por. K. Osajda [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 403 i powołaną tam literaturę oraz M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, art. 945, Nb 21, który posługuje się określeniem „zmodyfikowanej konstrukcji nieważności bezwzględnej”.

451 Za taką możliwością: S. Wójcik [w:] *System Prawa Cywilnego*, 1986, s. 185-186; S. Grzybowski, *O rzekomej konwalidacji nieważnej czynności prawnej*, RPEiS 1974, z. 3, s. 45; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 945, teza 38; J. Kuźmicka-Sulikowska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, 2021, art. 945, Nb 6; G. Wolak, *Nieważność testowania wskutek wad oświadczenia woli – glosa – I CSK 140/07, MOP 2009, Nr 11, s. 625*.

Przeciwno: A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 945, teza 16; F. Błahuta [w] *Kodeks cywilny...*, 1972, s. 1861; K. Osajda [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 406. Por. M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, art. 945, Nb 27 i powołaną tam literaturę.

452 Postanowienie SN z 8.08.2007 r., I CSK 140/07, OSNC 2008, nr 10, poz. 118 z glosami: G. Wolaka, MoP 2009, Nr 11, s. 619 i n.; M. Gutowskiego, MoP 2009, Nr 8, s. 455 i n.; M. Rzewuskiej, M. Rzewuskiego, *Radca Prawny* 2009, nr 6, s. 68-71.

nieważności testamentu przez sąd z urzędu ma fundamentalne znaczenie w przypadku małoletniego, który wskutek takiego testamentu byłby pokrzywdzony, a który nie może samodzielnie podnieść zarzutu nieważności testamentu lub wytoczyć stosownego powództwa (konieczność reprezentacji przez przedstawiciela ustawowego). Wątpliwości w doktrynie budzi również kwestia konwalidacji testamentu sporządzonego pod wpływem wady oświadczenia woli z art. 945 § 1 k.c. Wykształciło się stanowisko, według którego upływ terminów zawitych do podniesienia nieważności testamentu (art. 945 § 2 k.c.) powoduje konwalidację nieważnej czynności prawnej, tj. testamentu⁴⁵³.

Testament bezskuteczny to taki, który jest ważny, ale nie wywołuje skutków prawnych. Przepisy Księgi czwartej Kodeksu cywilnego pojęciem bezskuteczności posługują się jedynie w odniesieniu do bezskutecznego zapisu zwykłego (art. 976 k.c.), stanowiąc, że w braku odmiennej woli spadkodawcy zapis rzeczy oznaczonej co do tożsamości jest bezskuteczny, jeżeli rzecz zapisana nie należy do spadku w chwili jego otwarcia albo jeżeli spadkodawca był w chwili swej śmierci zobowiązany do zbycia tej rzeczy. Skuteczność testamentu zależy od śmierci testatora. Jest to bowiem czynność *mortis causa*. Ponadto rozrządzenia testamentowe będą skuteczne tylko, jeśli spadkobiercy w nim powołani „przeżyją spadkodawcę”, tj. ich śmierć nie nastąpi przed otwarciem spadku. Dodatkowo skuteczność rozrządzeń testamentowych zależy od, tego czy spadkobiercy powołani do dziedziczenia nie odrzucają spadku albo nie zostanie orzeczona w stosunku do nich niegodność dziedziczenia⁴⁵⁴. Ponadto, testament skuteczny powinien wskazywać spadkobiercę w sposób pozwalający na jego indywidualizację. Spadkodawca może wskazać spadkobiercę będącego osobą fizyczną poprzez wskazanie jej imienia i nazwiska. Jednakże do skuteczności testamentu jest wystarczające również określenie w jakikolwiek inny sposób, który pozwoli tę osobę, czy osoby, zidentyfikować w sposób nie budzący wątpliwości⁴⁵⁵. Testator może zidentyfikować spadkobiercę, wskazując stosunek rodzinny jaki go z nim łączy, np. mój najstarszy syn⁴⁵⁶. Co istotne, spadkobierca powinien być wskazany w testamencie osobiście

453 Zob. w szczególności G. Wolak, *Nieważność testowania wskutek wad oświadczenia woli – glosa – I CSK 140/07*, MOP 2009, Nr 11, s. 625 oraz S. Grzybowski, *O rzekomej konwalidacji nieważnej czynności prawnej*, *Ruch Prawniczy, Socjologiczny i Ekonomiczny* 1974, Nr 3, s. 45, który wskazuje jednak, że o konwalidacji można mówić tylko, jeśli przyjmie się konieczność uwzględniania przyczyn nieważności z art. 945 § 1 k.c. także z urzędu. Por. E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki*, wyd. II, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 945.

454 Szerzej o niegodności będzie mowa w dalszych rozważaniach. Natomiast w tym miejscu zasygnalizować należy, że uznanie spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia będzie raczej przypadkiem rzadkim w razie dziedziczenia testamentowego. Trzeba by wówczas udowodnić, że testator w chwili sporządzania testamentu nie wiedział o przyczynie niegodności i nie dowiedział się o niej w późniejszym okresie, tak aby mógł zmienić testament. W razie braku dowodu na powyższe będzie trzeba uznać, że spadkodawca niegodnemu przebaczył.

455 Postanowienie SN z 31.03.1999 r., I CKN 1104/97, LEX nr 1214357.

456 Zob. S. Wójcik [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. IV, 1986, red. J.St. Piątowski, s. 223; Uchwała SN(7z) z 28.04.1973 r., III CZP 78/72, OSNC 1973, nr 12, poz. 207; uzasadnienie postanowienia SO w Lublinie z 8.04.2015 r., II Ca 28/15, LEX nr 1834878; postanowienie SN z 13.06.2001 r., II CKN 543/00, OSNC 2002, nr

przed spadkodawcę, co wynika z zakazu sporządzania testamentu przez przedstawiciela (art. 944 § 2 k.c.)⁴⁵⁷. Bezskuteczne będą natomiast testamenty jednego spadkodawcy sporządzone w tej samej dacie, jeśli ich postanowienia wzajemnie się wykluczają (są ze sobą sprzeczne)⁴⁵⁸. „Jeżeli spadkodawca sporządzi kilka identycznych co do treści testamentów - w tej samej dacie lub datach różnych - to wówczas jest kilka jednakowo skutecznych testamentów. Odwołanie (art. 946 k.c.) jednego z tych testamentów nie pozbawia ważności pozostałych, z samego zaś odwołania jednego z nich nie można wnosić, iż spadkodawca odwołał w ten sposób pozostałe testamenty, chyba że co innego wynika z okoliczności konkretnego wypadku.”⁴⁵⁹.

2.2.3. Powołanie do dziedziczenia z ustawy

2.2.3.1. Uwagi wprowadzające

Powołanie do spadku wynika z ustawy albo z testamentu (art. 926 § 1 k.c.). Powyższe tytuły powołania do dziedziczenia mają charakter wyłączny, co oznacza, że nie ma możliwości powołania do spadku w inny sposób (np. poprzez zawarcie umowy dziedziczenia)⁴⁶⁰. Dziedziczenie ustawowe, choć zostało wskazane w przepisie Kodeksu cywilnego jako pierwsze, będzie miało miejsce tylko, jeśli spadkodawca nie sporządził ważnego i skutecznego testamentu (dziedziczenie testamentowe). Zgodnie z art. 926 § 2 k.c. dziedziczenie ustawowe co do całości spadku następuje wtedy, gdy spadkodawca nie powołał spadkobiercy albo gdy żadna z osób, które powołał, nie chce lub nie może być spadkobiercą. W sytuacji, w której gdy żadna z osób, które spadkodawca powołał, nie chce lub nie może być spadkobiercą testament będzie testamentem bezskutecznym. Sytuacja niepowołania spadkobiercy wystąpi przykładowo wtedy, gdy spadkodawca nie sporządzi testamentu lub testament okaże się nieważny w części powołującej spadkobiercę lub w testamencie spadkobierca nie zostanie wskazany⁴⁶¹. Osoba powołana do dziedziczenia nie chce być spadkobiercą, gdy zrzeka się dziedziczenia albo spadek odrzuca. Nie może być spadkobiercą osoba fizyczna, która nie dożyła otwarcia spadku (nie przeżyła spadkodawcy) albo nie była

1, poz. 14.

457 S. Wójcik [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. IV, 1986, red. J.St. Piątowski, s. 223.

458 H. Witczak, A. Kawałko, *Prawo spadkowe...*, s. 47;

459 Postanowienie SN z 30.06.1972 r., I CR 403/72, OSNC 1973, nr 3, poz. 49.

460 Szerzej zob. w szczególności J. St. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 161–162 i powołaną tam literaturę. Spośród podniesionych tam kwestii warto wskazać na trwające od lat dyskusje na temat zasadności wprowadzenia do polskiego systemu prawnego darowizny na wypadek śmierci. Dotychczasowe próby uregulowania tej instytucji w Kodeksie cywilnym zakończyły się niepowodzeniem. Dwa projekty ustaw o zmianie ustawy – Kodeks cywilny i niektórych innych ustaw z roku 2009 i 2011 (Druki sejmowe Nr 2116 i 4124), zakładające wprowadzenie umowy darowizny *mortis causa*, uzyskały negatywne opinie Biura Analiz Sejmowych oraz Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego.

461 Zob. szerzej przykłady przypadków dziedziczenia ustawowego co do całości spadku W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki. Tom IVA*, red. K. Osajda, Warszawa 2019, s. 135.

poczęta w chwili otwarcia spadku oraz osoba prawna i jednostka organizacyjna niebędąca osobą prawną, która w chwili śmierci spadkodawcy jeszcze nie istniała⁴⁶² albo już nie istniała. Nie może być spadkobiercą również ten, kto jest traktowany tak jakby nie dożył otwarcia spadku, tj. został uznany za niegodnego dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu.

Należy przy tym mieć na względzie, że możliwe jest również dziedziczenie tego samego spadku w części na podstawie testamentu, a w części na podstawie ustawy⁴⁶³. Jak stanowi art. 926 § 3 k.c., z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych, dziedziczenie ustawowe co do części spadku następuje wtedy, gdy spadkodawca nie powołał do tej części spadkobiercy albo gdy którakolwiek z kilku osób, które powołał do całości spadku, nie chce lub nie może być spadkobiercą. Wyjątki zastrzeżone w Kodeksie cywilnym odnoszą się do sytuacji wymienionych alternatywnie w drugiej części przepisu art. 926 § 2 k.c. Zgodnie bowiem z art. 965 k.c., jeżeli spadkodawca powołał kilku spadkobierców testamentowych, a jeden z nich nie chce lub nie może być spadkobiercą, przeznaczony dla niego udział, w braku odmiennej woli spadkodawcy, przypada pozostałym spadkobiercom testamentowym w stosunku do przypadających im udziałów (przyrost). Co istotne, udział z tytułu przyrostu stanowi samodzielną część spadku. W praktyce oznacza to, że spadkobierca może odrzucić udział z tytułu przyrostu, jednocześnie przyjmując udział przypadający mu jako spadkobiercy powołanemu⁴⁶⁴. Reguła przyrostu nie obowiązuje jednak w razie odmiennej woli spadkodawcy. Spadkodawca może bowiem powołać spadkobiercę testamentowego na wypadek, gdyby inna osoba powołana jako spadkobierca ustawowy lub testamentowy nie chciała lub nie mogła być spadkobiercą (art. 963 k.c.). Jest to tzw. podstawienie zwykłe. Kodeks cywilny wyróżnia również podstawienie powiernicze (art. 964 k.c.), które polega na tym, że spadkodawca w testamencie zobowiązuje spadkobiercę do zachowania nabytego spadku i do pozostawienia go innej osobie. Przepis art. 964 k.c. *expressis verbis* wskazuje jednak, że postanowienie takie ma tylko ten skutek, że ta inna osoba jest powołana do spadku na wypadek, gdyby spadkobierca nie chciał lub nie mógł być spadkobiercą. Ustawodawca zdecydował zatem, że podstawienie powiernicze, które jest zakazane, nie skutkuje nieważnością, lecz konwersją w podstawienie zwykłe⁴⁶⁵. Jeżeli jednak z treści testamentu lub

462 Wyjątek stanowi fundacja ustanowiona w testamencie przez spadkodawcę, jeśli zostanie wpisana do rejestru w ciągu dwóch lat od ogłoszenia testamentu.

463 Taka sytuacja niemożliwa była w prawie rzymskim, zgodnie z zasadą *nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest*.

464 B. Kucia [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 965, teza 2.

465 E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 964, teza 2; B. Kucia [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 964, teza 2.

z okoliczności wynika, iż spadkobierca bez takiego ograniczenia nie byłby powołany, powołanie spadkobiercy jest nieważne (art. 964 k.c. *in fine*).

Mając na względzie przedmiot niniejszej pracy, należy rozważyć sytuację małoletniego jako spadkobiercy ustawowego. Kluczowe jest omówienie ustawowego porządku dziedziczenia ustanowionego w Kodeksie cywilnym, tj. kręgu spadkobierców ustawowych oraz kolejności dziedziczenia. Słusznie podnosi się, że zasady dziedziczenia mają odpowiadać domniemanej woli spadkodawcy⁴⁶⁶. Ta zaś zazwyczaj wyraża się w pragnieniu przekazania swojego majątku osobom najbliższym (rodzinie), które nierzadko przyczyniły się do jego powstania (czy to w sposób materialny, czy poprzez wsparcie moralne). Ponadto w literaturze zwraca się uwagę na to, że *ratio legis* takich a nie innych reguł dziedziczenia jest wzmocnianie więzi rodzinnych pomiędzy krewnymi i małżonkami⁴⁶⁷.

Regulacje przepisów art. 931 i n. k.c. wskazują krąg osób powołanych do dziedziczenia z ustawy. Samo znalezienie się w tym kręgu nie wystarcza jednak do nabycia spadku w konkretnej sytuacji. Istotne jest bowiem, w której grupie spadkobierców ustawowych dana osoba się znajduje. Poszczególne grupy dochodzą do dziedziczenia po danym spadkodawcy, jeżeli nie dziedziczą spadkobiercy z grupy znajdującej się we wcześniejszej kolejności dziedziczenia.

2.2.3.2. Małoletni jako spadkobierca grupy pierwszej

2.2.3.2.1. Uwagi ogólne

W pierwszej kolejności powołane do spadku z ustawy są dzieci spadkodawcy oraz jego małżonek - dziedziczą oni w częściach równych (art. 931 § 1 k.c.), jednakże część

466 Zob. J. St. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 218 i powołaną tam literaturę.

467 Zob. J. St. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 219 i powołaną tam literaturę; w szczególności J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1967, s. 87-88, który opisuje rolę dziedziczenia ustawowego w socjalistycznym prawie spadkowym, wskazując na jego „funkcję wzmocnienia spójności rodziny”. Wydaje się jednak, że w kontekście ówczesnie panującego ustroju należy tę funkcję interpretować łącznie z wymienionym obok w tym tekście „znaczeniem społecznym” i „doniosłością gospodarczą” dziedziczenia ustawowego oraz „przewyższaniem” dziedziczenia testamentowego tym, że dziedziczenie *ab intestato* pozwala na uznanie prymatu interesu społecznego nad wolą spadkodawcy (w tym tą dorozumianą). Przywołanie opinii J. Gwiazdomorskiego, jakkolwiek trafnie wyrażonej, może mieć znacznie mniejsze znaczenie w realiach czasów współczesnych.

Na gruncie obecnie obowiązujących przepisów *ratio legis* reguł dziedziczenia ustawowego celnie i (jak się wydaje) kompleksowo ujął J. Wierciński, *Uwagi o teoretycznych założeniach dziedziczenia ustawowego*, SPP 2009, Nr 2, s. 85-87. J. Wierciński wskazał trzy koncepcje uzasadniające konstrukcję reguł dziedziczenia: 1) koncepcja dorozumianej woli spadkodawcy; 2) koncepcja obowiązku; 3) koncepcja interesu społecznego. Podczas gdy pierwsza koncepcja zakłada, że należy kierować się dorozumianym zamiarem spadkodawcy, druga spośród wymienianych przez J. Wiercińskiego opiera się na uwzględnieniu „społecznego przeświadczenia” co do tego, jak majątek spadkowy powinien być rozdzielony (komu powinien być przydzielony majątek na uwadze względy słuszności, tj. „komu się należy”). Trzecia teoria opiera się na konieczności tworzenia konstrukcji dziedziczenia ustawowego w sposób, który będzie najbardziej pożyteczny społecznie.

przypadająca małżonkowi nie może być mniejsza niż jedna czwarta całości spadku (art. 931 § 1 zd. 2 k.c.). Małoletni należy do spadkobierców pierwszej grupy po swoich rodzicach. Pierwszeństwo w dziedziczeniu ustawowym mają zatem osoby, dla których spadkodawca był ojcem lub matką (istnienie pokrewieństwa między tymi osobami udowadnia się aktem urodzenia, w którym zmarły wpisany jest jako ojciec lub matka innej osoby)⁴⁶⁸. Dziedziczy w tej grupie razem ze swoim rodzeństwem oraz małżonkiem zmarłego rodzica (który nie zawsze będzie jednocześnie jego drugim rodzicem)⁴⁶⁹.

Udział małoletniego w spadku będzie zależał od liczby rodzeństwa jakie posiada. Jeżeli jest jedynakiem (lub jedynaczką) uzyska w tej konfiguracji połowę spadku (tak samo jak małżonek spadkodawcy). W sytuacji posiadania przez małoletniego jednego brata albo jednej siostry i jednoczesnym dziedziczeniu małżonka zmarłego rodzica, małoletni otrzyma jedną trzecią spadku. Gdy dziedziczy troje dzieci spadkodawcy oraz jego małżonek, każdy spadkobierca otrzymuje po jednej czwartej spadku. Co istotne, w przypadku dziedziczenia w pierwszej grupie przez co najmniej czworo dzieci spadkodawcy oraz jego małżonka, małżonek zawsze otrzymuje jedną czwartą spadku, zaś do podziału między dzieci zostaje pozostała część (3/4). W przypadku, gdy któreś z dzieci spadkodawcy nie dożyło otwarcia spadku udział spadkowy, który by mu przypadał, przypada jego dzieciom w częściach równych albo – w razie wcześniejszej śmierci dzieci - kolejno dalszym zstępnym (art. 931 § 2 k.c.). Małoletni może zatem dziedziczyć również razem z dziećmi swojego rodzeństwa (bratankami, siostrzeńcami) lub ich wnukami. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że możliwa jest również sytuacja, w której małoletnie dziecko spadkodawcy dziedziczyć będzie w ramach pierwszej grupy jako jedyny spadkobierca albo jedynie ze swoim rodzeństwem. Małżonek spadkodawcy może bowiem nie dożyć otwarcia spadku albo być wyłączonym od dziedziczenia, tak jakby nie dożył otwarcia spadku. Ta druga sytuacja będzie miała miejsce w razie odrzucenia spadku przez małżonka, zawarcia ze spadkodawcą umowy o zrzeczenie się dziedziczenia albo uznania go na mocy orzeczenia sądu za niegodnego dziedziczenia. Ponadto możliwe jest wyłączenie od dziedziczenia małżonka, jeżeli spadkodawca przed śmiercią wystąpił do sądu z uzasadnionym żądaniem orzeczenia rozwodu lub separacji z jego winy (art. 940 k.c.)⁴⁷⁰. Podobnie jak w przypadku niegodności dziedziczenia wyłączenie od dziedziczenia następuje na mocy orzeczenia sądu skutecznego *ex tunc*⁴⁷¹. Legitymowanym

468 E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2011, art. 931, teza 4.

469 Zob. M. Łączkowska, *Dziedziczenie ustawowe członków rodziny spadkodawcy*, Rejent 2012, Nr 5, s. 19-52; T. Nowakowski, *Glosa do uchwały SN z dnia 26 lutego 2021 r., III CZP 24/20*, Rejent 2022, Nr 1, s. 85-93.

470 Zob. L. Stecki, *Wyłączenie małżonka od dziedziczenia ustawowego (Art. 940 k.c.)*, Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny 1990, Nr 1, s. 79.

471 Zob. szerzej np. J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 940, teza 10.

czynnie będzie każdy z pozostałych spadkobierców ustawowych powołanych do dziedziczenia w zbiegu z małżonkiem (art. 940 § 2 zd. 2 k.c.). Legitymację taką posiadać w pierwszej grupie będą zatem dzieci (ewentualnie wnukowie) spadkodawcy, w tym te małoletni.

Kolejne grupy dziedziczą tylko w sytuacji braku zstępnych spadkodawcy (art. 932 i n. k.c.). Uwidacznia się zatem uprzywilejowana pozycja zstępnych, a w szczególności dzieci spadkodawcy. Bez wahania można stwierdzić, że małoletni spadkobierca zazwyczaj znajdował się będzie w pierwszej grupie spadkobierców ustawowych i dziedziczyć będzie jako dziecko spadkodawcy. Nie bez przyczyny ustawodawca przyjął taką regulację. Dzieci (wraz z małżonkiem) są zazwyczaj osobami najbliższymi dla spadkodawcy, w szczególności te małoletni. Następujące unormowanie sytuacji małoletniego koresponduje zatem ze wskazanym wcześniej *ratio legis* porządku dziedziczenia ustawowego. W ramach pierwszej grupy małoletni może również dziedziczyć jako wnuk (ewentualnie prawnuk itd.) spadkodawcy, jednak będzie to już przypadek znacznie rzadszy⁴⁷².

2.2.3.2.2. Dziedziczenie po matce

Do stwierdzenia ustawowego tytułu do dziedziczenia małoletniego konieczne jest ustalenie jego pochodzenia, przy czym najpierw ustala się macierzyństwo a następnie ojcostwo, które jest wtórne wobec określenia matki dziecka. „Z uwagi na zasadę niepodzielności stanu cywilnego każdy człowiek w świetle prawa może mieć tylko jedną matkę i tylko jednego ojca”⁴⁷³. Należy także zaznaczyć, że dla określenia porządku dziedziczenia ustawowego znaczenie ma ustalenie macierzyństwa i ojcostwa prawnego, zaś irrelevantne jest macierzyństwo i ojcostwo biologiczne, które niekiedy nie jest tożsame z prawnym⁴⁷⁴. Zasada *mater semper certa est* straciła zatem na swym znaczeniu⁴⁷⁵.

472 Zasada wstępowania zstępnego w miejsce przodka nazywana jest zasadą ograniczonej reprezentacji.

473 A. Kawałko, H. Witczak [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021, art. 61(9), teza 1.

474 Zob. K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, 2021, art. 61°, Nb 5.

475 Zob. H. Witczak, *Mater semper certa (non) est. Dylematy dotyczące rodzicielstwa w dobie dostępności technik medycznie wspomaganey prokreacji w poglądach Henryka Ciocha*, Przegląd Sejmowy 2021, Nr 4, s. 221-253; H. Cioch, *O niektórych spornych kwestiach z zakresu prawa osobowego* [w:] *Księga jubileuszowa prof. dr. hab. Tadeusza Smoczyńskiego*, red. M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A.N. Schulz, Toruń 2008, s. 362; J. Słyk [w:] *Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, M. Domański, 2022, art. 61° k.c., Nb 2; J. Haberk, J. Łuczak-Wawrzyniak, *Dobrodziejstwo nowoczesnych technik wspomaganey prokreacji czy problem rodziny i dziecka? Uwagi na tle projektu ustawy o leczeniu niepłodności (druk sejmowy 3245)*, *Diametros* 2014, Nr 44, s. 20-21; E. Holewińska-Łapińska, *Czy jest potrzebna zmiana polskiego prawa rodzinnego w zakresie ustalenia pochodzenia dziecka?* [w:] *prawo rodzinne w Polsce i w Europie*, red. P. Kasprzyk, Towarzystwo Naukowe Kul, Lublin 2005, s. 470-471; M. Wałachowska, *Macierzyństwo zastępcze w systemie common law*, *Państwo i Prawo* 2003, z. 8, s. 97. T. Smoczyński, *Aksjologiczne i prawne podstawy dopuszczalności wspomaganey prokreacji* [w:] *Prawne, medyczne i psychologiczne aspekty wspomaganey*

Zgodnie z art. 61⁹ k.c. matką dziecka jest kobieta, która je urodziła⁴⁷⁶. Przepisy dotyczące macierzyństwa (art. 61⁹-61¹⁶ k.c.) zostały wprowadzone ustawą z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw⁴⁷⁷. Wskazuje się, że wcześniej nie dostrzeżono konieczności prawnego uregulowania kwestii ustalania macierzyństwa⁴⁷⁸. Rozwój metod sztucznie wspomaganey prokreacji i ich upowszechnienie spowodowały natomiast konieczność zdefiniowania macierzyństwa, przy czym wobec możliwości zastosowania w procedurze zapłodnienia *in vitro* żeńskich komórek pochodzących od obcej dawczyni⁴⁷⁹ konieczne stało się ustalenie, czy o macierzyństwie ma decydować fakt urodzenia (matka biologiczna) czy genetyczne pochodzenie (matka genetyczna)⁴⁸⁰. Polski ustawodawca zdecydował, że matką jest kobieta, która je urodziła, bez względu na to, czy jest ona matką genetyczną (czy od niej pochodzi gameta żeńska, w wyniku której doszło do zapłodnienia). Należy zaznaczyć, że analogiczna regulacja zawarta jest w Europejskiej Konwencji o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego⁴⁸¹, która stanowi, że „Pochodzenie dziecka pozamałżeńskiego od matki ustala się wyłącznie na podstawie faktu jego urodzenia” (art. 2). „Matką dziecka jest kobieta, która je urodziła, bez względu na to, czy ojcem dziecka jest jej mąż, czy inny mężczyzna, czy nastąpiło uznanie ojcostwa lub sądowe ustalenie ojcostwa, czy dziecko jest pogrobowcem, czy poczęcie nastąpiło w wyniku sztucznego zapłodnienia, czy poczęcie nastąpiło w wyniku zapłodnienia nasieniem pochodzącym od kilku mężczyzn, czy zapłodnienie nastąpiło nasieniem przechowywanym w

prokreacji, red. J. Haberko, M. Łączkowska, Poznań 2005, s. 92.; M. Piechowiak, *Moralne aspekty medycznego wspomaganie prokreacji – uwagi dla ustawodawcy* [w:] *Wspomagana prokreacja ludzka. Zagadnienia legislacyjne*, red. T. Smoczyński, Poznań 1996, s. 94, 100-109; E. Raczek, *Nowelizacja Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Rozdział I. Pochodzenie dziecka (Dz. U. 2008, Nr 220, poz. 1431) – uwagi biegłego genetyka sądowego*, *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii* 2009, Nr 2, s. 133; L. Bosek *refleksje wokół prawnych uwarunkowań wspomaganey prokreacji*, *Diametros* 2009, Nr 20, s. 48.

476 Zob. K. Bagan-Kurluta, *Mater semper certa est. Rozważania nad trzema koncepcjami macierzyństwa* [w:] *Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Drozdowi*, Warszawa 2013, s. 679 i n, która konfrontuje polską regulację z prawem angielskim oraz amerykańskim (stan Illinois), przy czym należy wskazać, że według przywołanych obcych systemów prawa matką jest kobieta, która je urodziła, lecz w systemie *common law* istnieją od tej zasady wyjątki, zaś w stanie Illinois jest to jedynie domniemanie, a ponadto zastrzeżono wyjątki.

477 Dz. U. z 2008 r., Nr 220, poz. 1431.

478 Zob. T. Smoczyński [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, t. 12, red. T. Smoczyński, Warszawa 2011, Nb 10, który wskazuje, że macierzyństwo było faktem społecznym, wynikającym z naturalnego ciągu faktów: poczęcia, ciąży i urodzenia dziecka, więc co do zasady było pewne.

479 Zgodnie z później już przyjętą ustawą z dnia 25 czerwca 2015 r. o leczeniu niepłodności (Dz. U. z 2020, poz. 442) możliwe jest wykorzystanie komórki jajowej pochodzącej od obcej dawczyni i pozaustrojowym (*in vitro*) zapłodnieniem i następnie przeniesienie tak powstałego zarodka do organizmu biorczyni, która urodzi dziecko. Zob. art. 17 pkt 2 u.l.n. oraz J. Haberko [w:] *Ustawa o leczeniu niepłodności. Komentarz*, Warszawa 2016, art. 17.

480 Zob. J. Słyk [w:] *Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, M. Domański, 2022, art. 61⁹ k.c., Nb 1-2; K. Piasecki [w:] H. Ciepła, B. Czech, T. Domińczyk, S. Kalus, M. Sychowicz, K. Piasecki, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V*, Warszawa 2011, art. 61(9) teza 1.

481 Sporządzona w Strasburgu dnia 15 października 1975 r., ratyfikowana przez Rzeczpospolitą Polską w 1996 r. (Dz. U. z 1999, Nr 79, poz. 888).

banku nasienia.⁴⁸² Wskazuje się, że doświadczenie ciąży i porodu zasadniczo wpływa na tworzenie się więzi uczuciowej z dzieckiem⁴⁸³.

W związku z regulacją art. 61⁹ k.c. może dojść do sytuacji, gdy matką w znaczeniu prawnym nie jest kobieta, od której pochodzi materiał genetyczny (matka genetyczna). Taka sytuacja może mieć miejsce w przypadku tzw. macierzyństwa zastępczego, kiedy to kobieta zgadza się na donoszenie ciąży dla innej kobiety. Trzeba jednak zaznaczyć, że prawo polskie „nie przewiduje zawarcia prawnie skutecznej umowy o zastępcze macierzyństwo”⁴⁸⁴, a nawet przyjęć można, że „aktualna treść art. 61⁹ k.r.o. rozstrzyga wątpliwości (...), czyniąc te umowy niedopuszczalnymi na gruncie prawa polskiego”⁴⁸⁵. Jeśli natomiast chodzi o brak zgodności w genetycznym pochodzeniu dziecka w przypadku zastosowania procedury *in vitro*, wskazać trzeba, że takie właśnie jest założenie tej opcji sztucznie wspomaganey prokreacji, tj. że kobieta pragnąca zostać matką urodzi dziecko, które genetycznie spokrewnione z nią nie jest (najczęściej w przypadku, gdy ze względów medycznych nie może być matką genetyczną). Słusznie wskazuje się zatem, że przyjęte rozwiązanie jest „optymalne”⁴⁸⁶. Ponadto należy podkreślić, że zgodnie z ustawą z 25 czerwca 2015 r. o

482 K. Piasecki [w:] H. Ciepła, B. Czech, T. Domińczyk, S. Kalus, M. Sychowicz, K. Piasecki, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. V, Warszawa 2011, art. 61(9), teza 2.

483 T. Smyczyński [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, t. 12, , red. T. Smyczyński, Warszawa 2011, Nb 10; J. Zatorska [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz do zmian wprowadzonych ustawą z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw*, LEX/el. 2011, art. 61(9), teza 1.

484 J. Słyk [w:] *Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, M. Domański, 2022, art. 61⁹ k.c., Nb 7, który wskazuje również, że „ewentualna dopuszczalność *de lege ferenda* rodzi poważne wątpliwości natury aksjologicznej” , a także, że należy mieć na względzie, że możliwa jest również opcja macierzyństwa zastępczego, w której matka pragnąca mieć dziecko nie będzie dawcą komórki jajowej. Różne konfiguracje macierzyństwa zastępczego (wg Komisji ds. Reformy Prawa w Ontario) wymieniają M. Frasz, D. Abłażewicz, *Reżim prawny macierzyństwa zastępczego na tle porównawczym*, Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego, vol. VI, A.D. MMVIII, s. 34: 1) kobieta zostaje sztucznie zapłodniona *in vivo* nasieniem dawcy, a po porodzie dziecko zostaje przekazane dawcy nasienia; 2) jajo kobiety zostaje zapłodnione *in vitro*, embriion zostaje wszczepiony do macicy kobiety zdolnej do donoszenia ciąży, po porodzie zaś dziecko zostaje przekazane dawczyni jaja; 3) kobieta zostaje zapłodniona *in vivo*, embriion zostaje wypłukany z jej macicy i wszczepiony do macicy innej kobiety zdolnej do donoszenia ciąży, zaś po porodzie dziecko zostaje przekazane dawczyni komórki jajowej; 4) komórka jajowa kobiety zostaje zapłodniona *in vitro* lub *in vivo* z następnym wypłukaniem go z macicy i wszczepieniem do macicy innej kobiety, a po porodzie dziecko zostaje przekazane osobie trzeciej, tj. dawcy nasienia i jego żonie. Zob. także Ł. Żukowski, *Problemy prawne i etyczne umów o macierzyństwo zastępcze – uwagi na tle rozwiązań przyjętych w Izraelu* [w:] *Współczesne koncepcje ochrony wolności i praw podstawowych*, red. A. Bator, M. Jabłoński, M. Maciejewski, K. Wójtowicz, Wrocław 2013, s. 309-328. Por. J. Hochler, M. Soniewicka, *Analiza prawna umowy o zastępcze macierzyństwo*, Prawo i Medycyna 2009, Nr 3, s. 44; M. Soniewicka, *Urodzenie jako usługa* [w:] *Paradoksy bioetyki prawniczej*, red. J. Stelmach, B. Brożek, M. Soniewicka, W. Załuski, Warszawa 2010, s. 110-111; M. Sobas, *Czy dziecku przysługuje prawo do ustalenia pochodzenia genetycznego ze strony matki?*, Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica 2019, vol. 86, s. 29.

485 A. Kawalko, H. Witczak [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021, art. 61(9), teza 5.

486 Tak J. Słyk [w:] *Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, M. Domański, 2022, art. 61⁹ k.c., Nb 7; Por. M. Sobas, *Czy dziecku przysługuje prawo do ustalenia pochodzenia genetycznego ze strony matki?*, Acta Universitatis Lodzianensis Folia Iuridica 86, 2016, s. 19-80; D. Krekora-Zajac, *Prawo do poznania matki biologicznej według krajowego prawa rodzinnego*, Studia Prawnicze 2014, z. 1, s. 129-153.

leczeniu niepłodności⁴⁸⁷ biorczyńni przed wyrażeniem zgody na zastosowanie u niej dawstwa zarodka powinna być poinformowana także o skutkach prawnych stosowania zarodków, w tym sytuacji prawnej dziecka, które urodzi się w wyniku zastosowania procedury medycznie wspomaganey prokreacji, co potwierdza przez złożenie oświadczenia w formie pisemnej (art. 36 ust. 1 pkt 6 u.l.n.). Podobna regulacja (tj. obowiązek poinformowania o skutkach prawnych) została przyjęta w odniesieniu do dawców zarodka (art. 36 ust. 1 pkt 9 i 10 u.l.n.).

Zgodnie z art. 14 p.a.s.c. zgłoszenia urodzenia dokonuje się w urzędzie stanu cywilnego właściwym ze względu na miejsce urodzenia dziecka. Akt urodzenia sporządza się na podstawie karty urodzenia albo karty martwego urodzenia przekazanej przez podmiot wykonujący działalność leczniczą oraz protokołu zgłoszenia urodzenia albo zgłoszenia urodzenia dokonanego w sposób elektroniczny (art. 53 ust. 1 p.a.s.c.)⁴⁸⁸. Jeżeli dziecko urodziło się martwe, nie sporządza się aktu zgonu, a sporządza się akt urodzenia z adnotacją, że dziecko urodziło się martwe (art. 52 ust. 2 p.a.s.c.), co jednak nie ma znaczenia dla tematu niniejszej pracy, gdyż zdolność do dziedziczenia posiada jedynie dziecko, które urodziło się żywe (art. 927 § 2 k.c.). Kartę urodzenia przekazuje się kierownikowi urzędu stanu cywilnego właściwemu do sporządzenia aktu urodzenia w terminie 3 dni od dnia jej sporządzenia (art. 54 ust. 1 p.a.s.c.), natomiast od 1 stycznia 2023 r. karta urodzenia i karta martwego urodzenia będą przekazywane kierownikowi urzędu stanu cywilnego w formie dokumentu elektronicznego opatrzonego kwalifikowanym podpisem elektronicznym (art. 54 ust. 4 p.a.s.c.)⁴⁸⁹. Zgodnie z art. 55 p.a.s.c. zgłoszenia urodzenia dziecka dokonuje się w terminie 21 dni od dnia sporządzenia karty urodzenia, a w przypadku gdy dziecko urodziło się martwe - w terminie 3 dni od dnia sporządzenia karty martwego urodzenia. Zgłoszenia urodzenia dokonują matka lub ojciec dziecka posiadający pełną zdolność do czynności prawnych. Matka lub ojciec dziecka, którzy ukończyli 16 lat, dokonują zgłoszenia urodzenia, jeżeli posiadają ograniczoną zdolność do czynności prawnych. W pozostałych przypadkach zgłoszenia urodzenia dokonują przedstawiciel ustawowy lub opiekun matki (art. 57 p.a.s.c.). Zgłoszenia urodzenia dziecka można dokonać także przez pełnomocnika (art. 57 p.a.s.c.).

487 Dz. U. z 2020 r., poz. 442.

488 Należy zaznaczyć, że 1 stycznia 2023 r. wejdzie w życie art. 53 ust. 2 p.a.s.c.: „Podmiot wykonujący działalność leczniczą pozyskuje i przetwarza dane dotyczące: miejsca zamieszkania rodziców dziecka, w tym okresu przebywania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na obszarze danej gminy, o ile są znane, wykształcenia rodziców dziecka, informacje o stanie zdrowia dziecka dotyczące: długości, ciężaru ciała, punktów w skali Apgar, oraz informacje o ciąży i porodzie dotyczące: okresu trwania ciąży i wielorakości oraz dane o poprzednich ciążach i porodach matki dziecka.” oraz art. 53 ust. 2 p.a.s.c. „Podmiot wykonujący działalność leczniczą przekazuje, dla potrzeb statystyki publicznej, dane, o których mowa w ust. 2, służbom statystyki publicznej.”

489 Minister właściwy do spraw zdrowia, w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw informatyzacji, określi, w drodze rozporządzenia, wzór karty urodzenia oraz wzór karty martwego urodzenia, sporządzanych w formie dokumentu elektronicznego, uwzględniając przejrzystość i kompletność wymaganych danych (art. 54 ust. 5 p.a.s.c.) – przepis wejdzie w życie dnia 1 stycznia 2023 r.

Jeżeli nie dokonano zgłoszenia urodzenia w terminie 21 dni od dnia sporządzenia karty urodzenia lub w terminie 3 dni od dnia sporządzenia karty martwego urodzenia, kierownik urzędu stanu cywilnego sporządza z urzędu akt urodzenia na podstawie karty urodzenia albo karty martwego urodzenia, z adnotacją o sporządzeniu aktu z urzędu, oraz informuje rodziców dziecka o jego sporządzeniu (art. 55 ust. 2). Nie przewiduje się sytuacji, w której, chociażby przejściowo, brak jest wpisu odnośnie do rodziców dziecka. W prawie polskim nie istnieje instytucja rodziców anonimowych. W przypadku dziecka nieznanych rodziców w jego akcie urodzenia zamieszcza się dane ustalone przez sąd opiekuńczy (art. 62 ust. 1 i ust. 2 p.a.s.c.)⁴⁹⁰.

Kodeks rodzinny i opiekuńczy przewiduje również możliwość ustalenia macierzyństwa w dwóch sytuacjach: jeżeli sporządzono akt urodzenia dziecka nieznanych rodziców albo macierzyństwo kobiety wpisanej w akcie urodzenia dziecka jako jego matka zostało zaprzeczone (art. 61¹⁰ k.r.o.)⁴⁹¹. Akt urodzenia dziecka nieznanych rodziców sporządza się na podstawie orzeczenia sądu opiekuńczego (art. 62 ust. 1 p.a.s.c.). Sąd opiekuńczy ustala dane dotyczące urodzenia dziecka po zasięgnięciu opinii osoby, pod opieką której dziecko się znajduje, nadaje dziecku nazwisko i imię oraz określa, jakie imiona rodziców i nazwiska rodowe będą zamieszczone w akcie urodzenia. Nazwisko nadane dziecku zamieszcza się jako nazwisko rodziców. W przypadku nieustalenia miejsca urodzenia dziecka za miejsce urodzenia uznaje się miejsce znalezienia dziecka (art. 62 ust. 2 p.a.s.c.). Dane wpisane w akcie urodzenia dziecka nieznanych rodziców są danymi fikcyjnymi, stąd też nie ma konieczności uprzedniego zaprzeczenia macierzyństwa⁴⁹². W drugim możliwym przypadku dochodzenia ustalenia macierzyństwa wymaga się, aby macierzyństwo kobiety wpisanej w akcie urodzenia dziecko jako jego matka zostało uprzednio zaprzeczone, tj. wyrok zaprzeczający macierzyństwo jest prawomocny. Zaprzeczenia macierzyństwa można żądać, jeżeli w akcie urodzenia jest wpisana jako matka kobieta, która dziecka nie urodziła (art. 61¹² § 1 k.r.o.). Wyrok w sprawie o zaprzeczenie macierzyństwa ma charakter deklaratoryjny i jest skuteczny *ex tunc* co do stosunku macierzyństwa, natomiast co do innych stosunków (władza rodzicielska, obowiązek alimentacyjny) *ex nunc*⁴⁹³. Powództwo o zaprzeczenie macierzyństwa dziecko wytacza przeciwko kobiecie wpisanej w akcie urodzenia dziecka jako jego matka, a jeżeli kobieta ta nie żyje - przeciwko kuratorowi ustanowionemu przez sąd opiekuńczy (art. 61¹² § 2 k.r.o.). Matka wytacza powództwo przeciwko kobiecie wpisanej w akcie urodzenia

490 Zob. J. Gajda, *Sporządzenie aktu stanu cywilnego (dołączenie wzmianki dodatkowej) na podstawie orzeczenia sądu. Zagadnienia wybrane*, PPP 2020, nr 4, s. 7-22.

491 Por. J. Gajda, *Przesłanka dobra dziecka przy ustalaniu jego pochodzenia*, Rodzina i Prawo 2006, Nr 1, s. 24.

492 A. Kawałko, H. Witczak [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021, art. 61(10), teza 2.

493 G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 61(12), teza 9.

dziecka jako jego matka i przeciwko dziecku, a jeżeli kobieta ta nie żyje - przeciwko dziecku (art. 61¹² § 3 k.r.o.). Kobieta wpisana w akcie urodzenia dziecka jako jego matka wytacza powództwo przeciwko dziecku (art. 61¹² § 4 k.r.o.)⁴⁹⁴. Mężczyzna, którego ojcostwo zostało ustalone z uwzględnieniem macierzyństwa kobiety wpisanej w akcie urodzenia dziecka jako jego matka, wytacza powództwo przeciwko dziecku i tej kobiecie, a jeżeli ona nie żyje - przeciwko dziecku (art. 61¹² § 5 k.r.o.). W uzasadnieniu projektu ustawy wprowadzającej art. 61¹² k.r.o. wskazano, że krąg osób legitymowanych czynnie w procesie o zaprzeczenie macierzyństwa celowo został ograniczony do „osób zainteresowanych bezpośrednio i osobiście, a nie majątkowo. Oznacza to, że uprawnienie to nie przysługuje spadkobiercom którejkolwiek z osób legitymowanych do wniesienia powództwa ani osobie, której dziedziczenie zależałoby od istnienia lub braku stosunku prawnego macierzyństwa.”⁴⁹⁵. Sprawy o zaprzeczenie pochodzenia dziecka są rozpoznawane w trybie procesowym, według przepisów o postępowaniu odrębnym w sprawach ze stosunków między rodzicami i dziećmi (art. 453–458 k.p.c.). W sprawach o zaprzeczenie macierzyństwa odpis pozwu doręcza się prokuratorowi i zawiadamia go o terminach rozprawy (art. 457 k.p.c.), który może wstąpić do postępowania w każdym jego stadium zgodnie z art. 60 k.p.c.⁴⁹⁶. Natomiast powództwo o ustalenie macierzyństwa może wytoczyć jedynie matka i dziecko. Zgodnie z art. 456¹ § 1 k.p.c. w sprawach o ustalenie macierzyństwa przewodniczący zawiadamia o toczącym się procesie mężczyznę, którego dotyczy domniemanie pochodzenia dziecka od męża matki, doręczając mu odpis pozwu⁴⁹⁷.

494 Por. T. Rowiński, *Powództwo o ustalenie i zaprzeczenie macierzyństwa*, Nowe Prawo 1964, Nr 12, s. 1165; J. Gwiazdomorski, *Dochodzenie i zaprzeczenie macierzyństwa*, *Studia Cywilistyczne* 1974, Nr 24, s. 3; J. Gwiazdomorski, *Dochodzenie i zaprzeczenie macierzyństwa* [w:] *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, red. J.S. Piątowski, 1985, s. 625; A. Jakubecki, *Charakter powództw o ustalenie i zaprzeczenie pochodzenia dziecka oraz o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa*, *Polski Proces Cywilny* 2011, Nr 3, s. 7

495 VI kadencja, druk sejmowy Nr 888.

496 Prokurator może wstąpić do postępowania jeżeli wymaga tego ochrona praworządności, praw obywateli lub interesu społecznego (art. 7 zd. 1 k.p.c.). Na podstawie przepisu szczególnego prokurator może również wytoczyć powództwo o ustalenie lub zaprzeczenie macierzyństwa, jeżeli wymaga tego dobro dziecka lub ochrona interesu społecznego (art. 61¹⁶ k.r.o.). Po nowelizacji k.r.o. na podstawie ustawy z 16 maja 2019 r. – o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2019 r., poz. 1146), jeżeli dziecko zmarło przed osiągnięciem pełnoletności, prokurator może wytoczyć powództwo o zaprzeczenie macierzyństwa do dnia, w którym dziecko osiągnęłoby pełnoletność. Wytoczenie przez prokuratora powództwa o zaprzeczenie macierzyństwa nie jest dopuszczalne, jeżeli dziecko zmarło po osiągnięciu pełnoletności. Przed nowelą wytoczenie powództwa o zaprzeczenie macierzyństwa przez prokuratora było niedopuszczalne po śmierci dziecka. Zob. np. E. Stefańska [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Art. 1-477¹⁶*, wyd. IV, red. M. Manowska, Warszawa 2021, art. 60; P. Pogonowski [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Artykuły 1-366*, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2021, art. 60; P. Telenga [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom I. Art. 1-729*, red. A. Jakubecki, LEX/el. 2019, art. 60 oraz T. Sokołowski, J. Haberko [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II*, red. H. Dolecki, Warszawa 2013, art. 61¹⁶; M. Kosek [w:] W. Stojanowska, M. Kosek, *Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* [w:] *Nowelizacja prawa rodzinnego na podstawie ustaw z 6 listopada 2008 r. i 10 czerwca 2010 r. Analiza. Wykładnia. Komentarz*, Warszawa 2011, art. 61¹⁶; A. Kawałko, H. Witzak [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Hądas, Warszawa 2021, art. 61¹⁶.

497 Przede wszystkim zawiadomiony powinien być zatem mężczyzna, który w dacie urodzenia dziecka był mężem matki. Może on wziąć udział w procesie jako interwenient uboczny (art. 76 k.p.c.). Natomiast w sprawach o zaprzeczenie macierzyństwa przewodniczący zawiadamia o toczącym się procesie mężczyznę,

Matka nie może wytoczyć powództwa o ustalenie macierzyństwa po osiągnięciu przez dziecko pełnoletności. Jeżeli dziecko zmarło przed osiągnięciem pełnoletności, matka może wytoczyć powództwo o ustalenie macierzyństwa do dnia, w którym dziecko osiągnęłoby pełnoletność (art. 61¹¹ k.r.o.). Należy zatem podkreślić, że właśnie w czasie małoletności (ewentualnie niedługo po osiągnięciu pełnoletności – kwestia trwania postępowania) sytuacja małoletniego jako spadkobiercy ustawowego będzie mogła się zmienić w razie wytoczenia powództwa o ustalenie macierzyństwa.

Matka albo kobieta wpisana w akcie urodzenia dziecka jako jego matka może wytoczyć powództwo o zaprzeczenie macierzyństwa w ciągu roku od dnia sporządzenia aktu urodzenia dziecka (61¹³ § 1 k.r.o.). Mężczyzna, którego ojcostwo zostało ustalone z uwzględnieniem macierzyństwa kobiety wpisanej w akcie urodzenia dziecka jako jego matka, może wytoczyć powództwo o zaprzeczenie macierzyństwa w ciągu roku od dnia, w którym dowiedział się, że kobieta wpisana w akcie urodzenia dziecka nie jest matką dziecka, nie później jednak niż do dnia osiągnięcia przez dziecko pełnoletności (61¹³ § 2 k.r.o.). Dziecko po osiągnięciu pełnoletności może wytoczyć powództwo o zaprzeczenie macierzyństwa w ciągu roku od dnia, w którym dowiedziało się, że nie pochodzi od kobiety wpisanej w akcie urodzenia jako jego matka. Jeżeli dziecko dowiedziało się o tej okoliczności przed dniem osiągnięcia pełnoletności, termin do wytoczenia powództwa biegnie od dnia osiągnięcia pełnoletności (61¹⁴ k.r.o.)⁴⁹⁸.

Zaprzeczenie macierzyństwa nie jest dopuszczalne po śmierci dziecka, chyba że dziecko zmarło po wszczęciu postępowania (61¹⁵ § 1 k.r.o.). Natomiast w razie śmierci dziecka, które wytoczyło powództwo, zaprzeczenia macierzyństwa mogą dochodzić jego zstępni (61¹⁵ § 2 k.r.o.). Wskazuje się, że w tym zakresie w zasadzie niedopuszczalne jest podważanie macierzyństwa po śmierci dziecka⁴⁹⁹. Wobec omawiania sytuacji małoletniego spadkobiercy powyższe przepisy nie mają jednak znaczenia dla przedmiotu pracy.

Podsumowując, małoletni jest spadkobiercą ustawowym kobiety, która go urodziła, gdyż ta na gruncie polskiego prawa jest jego matką. Nie ma przy tym znaczenia kwestia genetycznego pochodzenia. Małoletni, poczęty w wyniku zapłodnienia pozaustrojowego z wykorzystaniem komórki jajowej kobiety innej niż bioczyni zarodka nie jest spadkobiercą

którego ojcostwa dotyczy wynik postępowania, doręczając mu odpis pozwu (art. 456¹ § 1 k.p.c.). Zob. J. M. Łukasiewicz, 6.2. *Ustalenie i zaprzeczenie macierzyństwa* [w:] *Instytucje prawa rodzinnego*, red. J. M. Łukasiewicz, Warszawa 2014.

498 Zob. B. Trębska [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Warszawa 2014, art. 61¹⁴, teza 1-3, która wskazuje w szczególności, że przez osiągnięcie pełnoletności należy rozumieć również zawarcie związku małżeńskiego.

499 T. Sokołowski, J. Haberko [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II*, red. H. Dolecki, Warszawa 2013, art. 61¹⁵, teza 1.

ustawowym dawczyni komórki jajowej, lecz kobiety, do której organizmu przeniesiono powstały zarodek i która go następnie urodziła. Jeżeli rodzice małoletniego byli nieznani w chwili sporządzania aktu urodzenia, możliwe jest wytoczenie powództwa o ustalenie macierzyństwa. Możliwe jest również zaprzeczenie macierzyństwa kobiety wpisanej w akcie urodzenia jako jego matka, jednakże jedynie tej, która dziecka nie urodziła. Jako przykłady podaje się próbę „objęcia pieczy nad dziećmi urodzonymi przy wykorzystaniu tzw. zastępczego macierzyństwa lub zarejestrowania pozamałżeńskiego dziecka męża jako dziecka jego żony”⁵⁰⁰. W takiej sytuacji zajdzie zmiana sytuacji małoletniego jako spadkobiercy ustawowego w tym znaczeniu, że zmieni się matka, po której jest powołany do spadku z ustawy jako spadkobierca grupy I (zmianie ulegnie zatem również wartość spadku, jaka mogłaby mu przyspaść). Należy jednak pamiętać, że po zaprzeczeniu macierzyństwa, należy wytoczyć odrębne powództwo o ustalenie macierzyństwa, aby nie doprowadzić do sytuacji braku matki, na co zwrócono uwagę w doktrynie⁵⁰¹. W takiej sytuacji małoletni nie miałby ustawowego tytułu do dziedziczenia po żadnej matce.

Należy wspomnieć o możliwości dziedziczenia po matce przez *nasciturusa*. Nie można bowiem zupełnie wykluczyć sytuacji, w której dziecko poczęte, jeszcze nienarodzone dojdzie do dziedziczenia po matce. Wyobrazić sobie bowiem można sytuację, w której dojdzie do śmierci matki w późniejszym okresie ciąży, a dziecko w wyniku interwencji lekarskiej narodzi się (co ważne – żywe) poprzez tzw. cięcie cesarskie już jakiś czas po jej śmierci. Taka sytuacja sprawia, że dziecko może być spadkobiercą, ponieważ „przeżywa” matkę. Dziedziczy jednak w tym wyjątkowym przypadku na mocy art. 927 § 2 k.c. Stan zawieszenia trwa wówczas bardzo krótko (na tyle krótko, że z praktycznego punktu widzenia nikt w zasadzie nie zastanawia się co do zdolności do dziedziczenia dziecka oraz nie zachodzi potrzeba ochrony praw przyszłego spadkobiercy przez choćby ustanowienie kuratora). Prawdopodobne jest jednak również, że wyczekiwanie na ziszczenie się warunku żywego urodzenia będzie trwało dłużej. Przy obecnym rozwoju medycyny możliwe jest bowiem sztuczne podtrzymywanie niektórych funkcji życiowych matki (tak aby utrzymać przy życiu płód i pozwolić mu się rozwijać) przy wystąpieniu już u kobiety śmierci mózgu, która równoznaczna jest ze śmiercią biologiczną człowieka⁵⁰².

500 A. Kawałko, H. Witczak [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021, art. 61(12), teza 1.

501 J. Gajda, *Sporządzenie aktu stanu cywilnego (dołączenie wzmianki dodatkowej) na podstawie orzeczenia sądu. Zagadnienia wybrane*, Przegląd Prawa Publicznego 2020, Nr 4, s. 7–22.

502 Przesłanki i procedurę stwierdzania zgonu uregulowano w ustawie z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentyisty (Dz. U. z 2021 r., poz. 790). Przepis art. 43a ust. 7 ww. ustawy stanowi, że „Stwierdzenie trwałego nieodwracalnego ustania czynności mózgu (śmierci mózgu) lub nieodwracalnego zatrzymania krążenia poprzedzającego pobranie narządów jest równoznaczne ze stwierdzeniem zgonu”. Natomiast zgodnie z art. 43 ust. 3 lekarz może wystawić kartę zgonu na podstawie dokumentacji stwierdzenia trwałego nieodwracalnego ustania czynności mózgu (śmierci mózgu).

2.2.3.2.3. Dziedziczenie po ojcu

W prawie rzymskim obowiązywała zasada *pater est, quem nuptiae demonstrant*, która w polskim Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym wyraża się w domniemaniu pochodzenia dziecka od męża matki. Jak wspomniano wcześniej, ustalenie ojcostwa jest wtórne wobec określenia macierzyństwa. Ustalenie macierzyństwa powoduje natomiast w konsekwencji domniemanie ojcostwa męża matki. Zaznacza się, że „u podstaw domniemania ojcostwa leży fakt macierzyństwa kobiety pozostającej w związku małżeńskim.”⁵⁰³. Zgodnie z art. 62 § 1 k.r.o. jeżeli dziecko urodziło się w czasie trwania małżeństwa albo przed upływem trzystu dni od jego ustania lub unieważnienia, domniemywa się, że pochodzi ono od męża matki. Domniemania tego nie stosuje się, jeżeli dziecko urodziło się po upływie trzystu dni od orzeczenia separacji. Jeżeli dziecko urodziło się przed upływem trzystu dni od ustania lub unieważnienia małżeństwa, lecz po zawarciu przez matkę drugiego małżeństwa, domniemywa się, że pochodzi ono od drugiego męża (art. 62 § 2 zd. 1 k.r.o.).

Jeżeli kobieta pozostaje w małżeństwie domniemywa się zatem, że ojcem dziecka, które urodziła jest jej mąż⁵⁰⁴. Domniemanie ojcostwa działa również, jeżeli dziecko urodziło się już po ustaniu małżeństwa (śmierć męża, rozwód, unieważnienie), lecz przed upływem trzystu dni od ustania małżeństwa, chyba że matka zawarła w tym czasie drugie małżeństwo (wówczas domniemywa się, że ojcem dziecka jest drugi mąż matki). Domniemanie to nie dotyczy przypadku, gdy dziecko urodziło się w następstwie procedury medycznie wspomaganey prokreacji, na którą wyraził zgodę pierwszy mąż matki (art. 62 § 2 zd. 2 k.r.o.). Ustawodawca przyjął okres trzystu dni, bowiem jest to przybliżony czas trwania prawidłowej ciąży. „Konstrukcja prawna domniemania pochodzenia dziecka od męża matki oraz ograniczenia dowodowe wzruszalności tego domniemania nawiązują do pojęcia okresu koncepcyjnego, czyli przedziału czasowego, w którym nastąpić musiało poczęcie dziecka. U podstaw regulacji prawnej pochodzenia dziecka od określonego mężczyzny leży porównanie daty urodzenia dziecka z biologicznymi ramami czasowymi okresu ciąży ujętymi w postaci okresu koncepcyjnego. Jeżeli odpowiednie obliczenia wskazują, że żona zaszła w ciążę w czasie trwania małżeństwa, to przyjmuje się, że dziecko pochodzi od jej męża. Taki skutek prawny powstanie nawet wówczas, gdy małżonkowie żyją w faktycznym rozłączeniu lub gdy

503 K. Piasecki [w:] H. Ciepła, B. Czech, T. Domińczyk, S. Kalus, M. Sychowicz, K. Piasecki, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. V, Warszawa 2011, art. 62, teza 3. Por. A. Kawałko, H. Witczak [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021, art. 62, teza 3, które wskazują, że „materialnoprawną przesłanką domniemania ojcostwa jest fakt macierzyństwa kobiety pozostającej w związku małżeńskim”.

504 Zgodnie z art. 41 ust. 1 p.a.s.c. osoba zgłaszająca urodzenie dziecka, którego rodzice pozostają w związku małżeńskim, przedstawia odpis skrócony aktu małżeństwa. Odnośnie *ratio legis* art. 62 k.r.o. zob. J. Gwiazdomorski, *Pochodzenie dziecka od męża matki*, *Studia Cywilistyczne* 1977, t. XXVIII, s.18-20.

jako ojciec dziecka został w akcie urodzenia wpisany inny mężczyzna.”⁵⁰⁵. Co ważne, domniemania powyższe mogą być obalone tylko na skutek powództwa o zaprzeczenie ojcostwa (art. 62 § 3 k.r.o.).

Mąż matki może wytoczyć powództwo o zaprzeczenie ojcostwa w ciągu roku od dnia, w którym dowiedział się, że dziecko od niego nie pochodzi, nie później jednak niż do dnia osiągnięcia przez dziecko pełnoletności (art. 63 k.r.o.). Mąż matki powinien wytoczyć powództwo o zaprzeczenie ojcostwa przeciwko dziecku i matce, a jeżeli matka nie żyje - przeciwko dziecku (art. 66 k.r.o.).

Zaprzeczenie ojcostwa następuje przez wykazanie, że mąż matki nie jest ojcem dziecka (art. 67 k.r.o.). Przed nowelizacją Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 2008 r. obalenie domniemania ojcostwa mogło nastąpić tylko przez wykazanie niepodobieństwa, żeby mąż mógł być ojcem dziecka⁵⁰⁶. Musiało to być prawdopodobieństwo graniczące z pewnością, że mąż matki nie mógł w danych okolicznościach być ojcem dziecka⁵⁰⁷. W obowiązującym przed nowelizacją stanie prawnym przyjęto, że „niepodobieństwo, by mąż matki mógł być ojcem dziecka występuje nie tylko wtedy, gdy zachodzą okoliczności wyłączające ojcostwo, ale także wówczas gdy wyłączona była możliwość cielesnego obcowania małżonków w okresie poczęcia dziecka. W każdym przypadku zaprzeczenie pochodzenia dziecka z małżeństwa wymagane jest, aby zostało ustalone, że mąż matki nie tylko nie był, lecz i nie mógł być ojcem dziecka. Postępowanie dowodowe powinno więc bezwzględnie prowadzić do wyjaśnienia obu powyższych przesłanek.”⁵⁰⁸. „Do zakresu pojęcia niepodobieństwa, żeby mąż matki mógł być ojcem jej dziecka, włączone są wszystkie sytuacje, które stwarzają zupełną pewność, że dziecko nie pochodzi od męża matki.”⁵⁰⁹. Podkreślano, że „niepodobieństwo pochodzenia dziecka od męża matki dziecka nie może być oparte na subiektywnym przekonaniu pozwanych, lecz musi wynikać z udowodnionych obiektywnych faktów wskazujących, że bezwzględnie ojcostwo męża matki jest w danych okolicznościach wyłączone.”⁵¹⁰. W uzasadnieniu rządowego projektu nowelizacji Kodeksu

505 T. Sokołowski, J. Haberko [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II*, red. H. Dolecki, Warszawa 2013, art. 62, teza 4.

506 Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy - Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2008 r., Nr 220, poz. 1431). Zmiana weszła w życie 13 czerwca 2009 r.

507 A. Kawałko, H. Witczak [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2021, art. 67, teza 1.

508 Wyrok SN z 14.09.1982 r., IV CR 316/82, LEX nr 8462. Por. Uchwała SN z 13.11.1953 r., C 1964/52, LEX nr 1634553, w którym wskazano, że skutecznie zaprzeczyć ojcostwo można nie tylko w razie wyłączenia możliwości cielesnego obcowania małżonków w okresie poczęcia dziecka, „lecz także w każdej innej sytuacji, która wyłącza ojcostwo męża matki dziecka”. Por. Wyrok SN z 13.02.2014 r., V CSK 151/13, LEX nr 1446455.

509 Wyrok SN z 15.07.1981 r., II CR 271/81, LEX nr 8342. Przy czym wskazano także, że uzyskanie zupełnej pewności w zakresie wyłączenia ojcostwa dostarcza także dowód z grupowego badania krwi, wyłączający ojcostwo. Por. Orzeczenie SN z 15.09.1954 r., II CR 675/54, Biul.MS 1955, nr 7, poz. 45.

510 Wyrok SN z 30.03.1973 r., I CR 77/73, LEX nr 7238.

rodzinnego i opiekuńczego z 2008 r. wskazano, że „dostępność badań genetycznych, które umożliwiają zarówno pewne ustalenie, jak i pewne zaprzeczenie ojcostwa, uzasadnia propozycję przyjęcia w k.r.o. prostej i klarownej zasady, że zaprzeczenie ojcostwa może nastąpić tylko przez wykazanie, że mąż matki dziecka nie jest jego ojcem”⁵¹¹. Przepis art. 67 k.r.o. wskazuje jedynie fakt, który w sprawie o zaprzeczenie ojcostwa powinien być dowiedziony (art. 227 k.p.c.). Nie precyzuje natomiast, jakimi dowodami powinny posłużyć się strony w celu wykazania zasadności roszczenia. Zastosowanie znajdują zatem ogólne zasady postępowania dowodowego w procesie cywilnym, które dopuszczają w zasadzie wszelkie środki dowodowe dla wykazania faktu mającego znaczenie w sprawie⁵¹². W orzecznictwie Sądu Najwyższego podkreśla się, że rozstrzygnięcie spraw o pochodzenie dziecka powinno być oparte przede wszystkim na dowodach przyrodniczych, zwłaszcza dowodach z grupowego badania krwi oraz DNA⁵¹³. Podkreślić trzeba, że dowód z grupowego badania krwi to tzw. inny środek dowodowy uregulowany w art. 305-307 k.p.c. Co istotne dla tematu niniejszej pracy, zgodnie z art. 306 k.p.c. pobranie krwi w celu jej badania może nastąpić tylko za zgodą osoby, której krew ma być pobrana, a jeżeli osoba ta nie ukończyła 13 lat lub jest ubezwłasnowolniona całkowicie – za zgodą jej przedstawiciela ustawowego⁵¹⁴. Małoletnie dziecko, którego dotyczy proces o zaprzeczenie ojcostwa powinno samo wyrazić zgodę na pobranie krwi. Natomiast do pobrania krwi małoletniego, który nie ukończył jeszcze 13 roku życia niezbędna jest zgoda przedstawiciela ustawowego. Możliwe jest również wystąpienie do sądu opiekuńczego o wydanie zarządzenia nakazującego pobranie krwi od małoletniego, który nie ukończył lat 13 w trybie art. 109 k.r.o., tj. jeżeli dobro dziecka jest zagrożone (art. 109 § 1 k.r.o.). „Jeżeli w sprawie o zaprzeczenie ojcostwa to z rodziców, które nie wytoczyło powództwa, odmawia zgody na pobranie od dziecka liczącego poniżej 13 lat krwi w celu przeprowadzenia odpowiedniego dowodu, sąd opiekuńczy może zarządzić

511 VI kadencja, druk sejmowy Nr 888.

512 B. Trębska [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Warszawa 2014, art. 67, teza 2.

513 A. Kawałko, H. Witczak [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2021, art. 67, teza 3; Orzeczenie SN z 22.10.1957 r., 4 CR 859/56, LEX nr 1634713; Wyrok SN z 9.01.1980 r., IV CR 491/79, LEX nr 8211. Zob. także G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 67, teza 17, który trafnie podkreśla, że zgodnie z art. 5 Europejskiej Konwencji o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskie, sporządzonej w Strasburgu 15.10.1975 r. (Dz.U. z 1999 r., poz. 888) w postępowaniu o ustalenie pochodzenia dziecka od ojca należy dopuścić dowody naukowe, które mogą pomóc w ustaleniu lub wykluczeniu ojcostwa. Por. J. Wójcikiewicz, *Identyfikacja człowieka na podstawie DNA*, Palestra 1993, Nr 12, s. 49; I. Sołtyszewski, *Dowód z badań DNA – wybrane aspekty* [w:] *W trosce o rodzinę. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Wandy Stojanowskiej*, red. M. Kosek, J. Słyk, Warszawa 2008, s. 471.

514 Zob. M. Sieńko [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Art. 1-477(16)*, wyd. IV, red. M. Manowska, Warszawa 2021, art. 306 oraz R. Zegadło, *Konsekwencje braku zgody przedstawiciela ustawowego dziecka na przeprowadzenie badań genetycznych w sprawach o zaprzeczenie pochodzenia dziecka*, *Rodzina i Prawo* 2015, Nr 34–35, s. 61; Wolter Aleksander, *Reprezentacja małoletniego dziecka w procesie o zaprzeczenie ojcostwa*, *Nowe Prawo* 1957, Nr 10, s. 41.

pobranie krwi od dziecka tylko wtedy, gdy w okolicznościach sprawy dobro dziecka tego wymaga.”⁵¹⁵.

W razie rozbieżności zdań rodziców co do pobrania próbki krwi ojciec (albo matka) posiadający władzę rodzicielską może w trybie art. 109 k.r.o. zwrócić się do sądu opiekuńczego o wydanie zarządzenia w przedmiocie pobrania jej od dziecka. Przyjmuje się, że dowód z grupowego badania krwi należałoby pominąć dopiero wtedy, gdyby ojciec (matka) w określonym terminie nie wystąpił z odnośnym wnioskiem lub sąd opiekuńczy nie uwzględnił wniosku⁵¹⁶. Natomiast w sprawie o zaprzeczenie pochodzenia dziecka wszczętej przez prokuratora na podstawie art. 86 k.r.o., jeżeli to z rodziców, które jest uprawnione do wyrażenia zgody na pobranie krwi od dziecka liczącego poniżej 13 lat, zgody tej odmawia, sąd opiekuńczy może na podstawie art. 109 k.r.o. zarządzić pobranie krwi, gdy wymaga tego dobro dziecka⁵¹⁷. „Nie jest dopuszczalne zobowiązanie przez sąd opiekuńczy matki oraz małoletniego dziecka do poddania się grupowemu badaniu krwi w związku z ubieganiem się ojca dziecka o wytoczenie przez prokuratora powództwa o zaprzeczenie ojcostwa.”⁵¹⁸. Podkreśla się jednak, że „przeprowadzenie dowodu z badań DNA powinno jednak zostać poprzedzone ustaleniem, że małżonkowie w okresie koncepcyjnym obcowali ze sobą”⁵¹⁹. Należy zaznaczyć, że rozstrzygnięcia w sprawie o zaprzeczenie ojcostwa nie można oprzeć jedynie na uznaniu powództwa albo przyznaniu okoliczności faktycznych (art. 431 w zw. z 458 § 1 k.p.c.)⁵²⁰.

Legitymację czynną w postępowaniu o zaprzeczenie ojcostwa ma również matka dziecka i dziecko (art. 69 i 70 k.r.o.). Gdy powódką jest matka legitymowanymi biernie jest jej mąż oraz dziecko (gdy mąż nie żyje – jedynie dziecko), a termin do wytoczenia powództwa wynosi rok od dowiedzenia się przez nią o niepochodzeniu dziecka od męża, jednak nie później niż do dnia osiągnięcia pełnoletności przez dziecko. Dziecko po osiągnięciu pełnoletności może wytoczyć powództwo o zaprzeczenie ojcostwa w ciągu roku od dnia, w którym dowiedziało się, że nie pochodzi od męża swojej matki. Jeżeli dziecko dowiedziało się o tej okoliczności przed dniem osiągnięcia pełnoletności, termin do wytoczenia powództwa biegnie od dnia osiągnięcia pełnoletności. Dziecko powinno wytoczyć powództwo przeciwko mężowi swojej matki i matce, a jeżeli matka nie żyje -

515 Uchwała SN z 17.01.1969 r., III CZP 124/68, OSNC 1969, nr 10, poz. 169.

516 Wyrok SN z 18.06.1969 r., I CR 128/69, LEX nr 6518.

517 Postanowienie SN z 5.05.2000 r., II CKN 869/00, OSNC 2000, nr 11, poz. 205.

518 Uchwała SN z 20.03.1987 r., III CZP 11/87, OSNC 1988, nr 6, poz. 77.

519 G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 67, teza 7.

520 Zob. H. Haak, A. Haak-Trzuskawska [w:] *Pokrewieństwo i powinowactwo (pochodzenie dziecka, stosunki między rodzicami a dziećmi, przysposobienie). Komentarz do art. 61⁷-127 KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC (art. 453-458, 579-58)*, red. H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Warszawa 2019, art. 67, s. 85.

przeciwko jej mężowi. Jeżeli mąż matki nie żyje, powództwo powinno być wytoczone przeciwko kuratorowi ustanowionemu przez sąd opiekuńczy. Zgodnie z art. 70¹ k.r.o. zaprzeczenie ojcostwa nie jest dopuszczalne po śmierci dziecka, chyba że dziecko zmarło po wszczęciu postępowania, zaś w razie śmierci dziecka, które wytoczyło powództwo, zaprzeczenia ojcostwa mogą dochodzić jego zstępni⁵²¹.

Należy podkreślić, że zaprzeczenie ojcostwa nie jest dopuszczalne, jeżeli dziecko urodziło się w następstwie procedury medycznie wspomagannej prokreacji, na którą mąż matki wyraził zgodę (art. 68 k.r.o.). Zgoda taka jest niezbędna do przeprowadzenia procedury medycznie wspomagannej prokreacji zgodnie z art. 32 pkt 6 u.l.n. (pobranie komórek) oraz art. 36 ust. 1 pkt 7 podpkt a u.l.n. (dawstwo zarodka), a także art. 20 u.l.n. (dawstwo partnerskie). Natomiast, jeżeli bioreczni pozostaje we wspólnym pożyciu, zastosowanie zarodka następuje po złożeniu przez mężczyznę oświadczenia zgodnie z art. 75¹ § 1 k.r.o. (art. 36 ust. 1 pkt 7 podpkt b u.l.n.). Zgodnie z art. 75¹ § 1 k.r.o. uznanie ojcostwa następuje z dniem urodzenia się dziecka także wtedy, gdy przed przeniesieniem do organizmu kobiety komórek rozrodczych pochodzących od anonimowego dawcy albo zarodka powstałego z komórek rozrodczych pochodzących od anonimowego dawcy albo z dawstwa zarodka mężczyzna oświadczy przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego, że będzie ojcem dziecka, które urodzi się w następstwie procedury medycznie wspomagannej prokreacji z zastosowaniem tych komórek albo tego zarodka, a kobieta ta potwierdzi jednocześnie albo w ciągu trzech miesięcy od dnia oświadczenia mężczyzny, że ojcem dziecka będzie ten mężczyzna. Przy czym, oświadczenia są skuteczne, jeżeli dziecko urodziło się w następstwie procedury medycznie wspomagannej prokreacji, o której mowa w § 1, w ciągu dwóch lat od dnia złożenia oświadczenia przez mężczyznę (art. 75¹ § 2 k.r.o.). Domniemanie pochodzenia dziecka od męża matki obowiązuje zatem również w stosunku do dziecka urodzonego w następstwie metod sztucznie wspomagannej prokreacji, jeżeli mąż wyraził na nie zgodę. Dziecko urodzone w konsekwencji zastosowania procedur medycznego wspomaganego prokreacji jest również chronione poprzez możliwość uznania ojcostwa względem niego na podstawie art. 75¹ § 1 k.r.o. Należy zaznaczyć, że w tym wypadku nie zawsze ojcostwo genetyczne będzie wówczas zgodne z ojcostwem prawnym. Oświadczenia konieczne do uznania ojcostwa dziecka urodzonego w następstwie zastosowania procedury medycznie wspomagannej prokreacji można złożyć jedynie przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego (nie stosuje się przepisów art. 73 § 1 i 4

521 Przepis art. 70¹ k.r.o. został dodany ustawą z 16 maja 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. poz. 1146). Przepis w poprzednim brzmieniu, tj.: „Zaprzeczenie ojcostwa nie jest dopuszczalne po śmierci dziecka”, został uznany przez Trybunał Konstytucyjny za niezgodny z art. 47 w zw. z art. 31 ust. 3 w zw. z art. 18 Konstytucji RP oraz z art. 8 EKPC w wyroku z 26.11.2013 r., P 33/12, OTK-A 2013/8, poz. 123 2884. Utracił moc z dniem 4.12.2013 r.

oraz art. 74 k.r.o.). Mężczyzna zaś składa oświadczenie, z którego wynika, że będzie ojcem dziecka, a nie to, że jest ojcem dziecka. Podobnie matka potwierdza, że ojcem dziecka będzie uznający, a nie że uznający jest ojcem dziecka⁵²².

Podkreślić trzeba, że uznanie ojcostwa nie oznacza, że prawne pochodzenie małoletniego nie ulegnie zmianie. Do czasu osiągnięcia przez niego pełnoletności (art. 80 k.r.o.) mężczyzna, który uznał ojcostwo względem niego (art. 78 k.r.o.) oraz matka, która to ojcostwo potwierdziła (art. 79 k.r.o.), mogą wytoczyć powództwo o ustalenie bezskuteczności uznania w terminie roku od dnia, w którym dowiedzieli się, że dziecko nie pochodzi od mężczyzny, który je uznał. W razie uznania ojcostwa przed urodzeniem się dziecka już poczętego bieg tego terminu nie może rozpocząć się przed urodzeniem się dziecka (art. 78 zd. 2 k.r.o.). Dziecko może wystąpić z takim powództwem po osiągnięciu pełnoletności w ciągu roku od dnia, w którym dowiedziało się, że nie pochodzi od mężczyzny, który uznał ojcostwo. Jeżeli dziecko dowiedziało się o tej okoliczności przed dniem osiągnięcia pełnoletności, termin do wytoczenia powództwa biegnie od dnia osiągnięcia pełnoletności (art. 81 § 2 k.r.o.). Legitymacja bierna w procesie o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa została określona w art. 82 k.r.o. Mężczyzna, który uznał ojcostwo, wytacza powództwo o ustalenie bezskuteczności uznania przeciwko dziecku i matce, a jeżeli matka nie żyje - przeciwko dziecku (art. 82 § 1 k.r.o.). Matka wytacza powództwo o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa przeciwko dziecku i mężczyźnie, który uznał ojcostwo, a jeżeli mężczyzna ten nie żyje - przeciwko dziecku (art. 82 § 2 k.r.o.). Dziecko wytacza powództwo o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa przeciwko mężczyźnie, który uznał ojcostwo i przeciwko matce, a gdy matka nie żyje - tylko przeciwko temu mężczyźnie. Jeżeli mężczyzna ten nie żyje, powództwo powinno być wytoczone przeciwko kuratorowi ustanowionemu przez sąd opiekuńczy (art. 82 § 3 k.r.o.).

Zgodnie z art. 81² k.r.o. w przypadku gdy uznanie ojcostwa nastąpiło na podstawie art. 75¹, ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy dziecko nie urodziło się w następstwie procedury medycznie wspomaganą prokreacji, o której mowa w art. 75¹ § 1, tj. w przypadku, gdy zostało poczęte metodą naturalną⁵²³. Możliwa jest bowiem sytuacja, że dziecko nie zostało poczęte w wyniku procedury

522 A. Kawałko, H. Witczak [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021, art. 75(1), teza 6.

523 Przepis art. 75¹ k.r.o. został wprowadzony do k.r.o. ustawą z dnia 25 czerwca 2015 r. o leczeniu niepłodności (Dz. U. z 2020 r., poz. 442), przy czym w piśmiennictwie od lat wskazywano, że mężczyzna, który wyraził zgodę na sztuczną inseminację heterologiczną swej żony powinien być uważany za ojca „i to bez możliwości zmiany tego stanu rzeczy”. Zob. A. Dyoniak, *Wpływ woli osób bezpośrednio zainteresowanych na powstanie stosunku prawnego rodzice-dzieci w przypadku nienaturalnej prokreacji*, *Studia Prawnicze* 1993, z. 2-3, s. 56.

wspomaganej prokreacji, a urodziło się w ciągu dwóch lat od złożenia przez mężczyznę oświadczenia o uznaniu ojcostwa. W takim przypadku mężczyzna może wystąpić z powództwem o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa, twierdząc, że do poczęcia nie doszło w wyniku procedury medycznie wspomaganą⁵²⁴. Ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa nie jest dopuszczalne po śmierci dziecka, chyba że dziecko zmarło po wszczęciu postępowania (art. 83 § 1 k.r.o.), przy czym w razie śmierci dziecka, które wytoczyło powództwo, ustalenia bezskuteczności uznania ojcostwa mogą dochodzić jego zstępni (art. 83 § 1a k.r.o.). Jeżeli uznanie ojcostwa nastąpiło po śmierci dziecka powództwo powinno być wytoczone nie później niż do dnia, w którym dziecko osiągnęłoby pełnoletność, przeciwko kuratorowi ustanowionemu przez sąd opiekuńczy (art. 83 § 2 k.r.o.).

Jeżeli nie zachodzi domniemanie, że ojcem dziecka jest mąż jego matki, albo gdy domniemanie takie zostało obalone, ustalenie ojcostwa może nastąpić albo przez uznanie ojcostwa albo na mocy orzeczenia sądu (art. 72 § 1 k.c.)⁵²⁵, przy czym uznanie ojcostwa nie może nastąpić, jeżeli toczy się sprawa o ustalenie ojcostwa (art. 72 § 2 k.c.). W trybie zwykłym uznania dokonuje mężczyzna przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego (art. 73 k.c.), zaś w trybie szczególnym, tj. w razie niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio życiu matki dziecka lub mężczyzny, od którego dziecko pochodzi, oświadczenie konieczne do uznania ojcostwa może zostać zaprotokołowane przez notariusza albo złożone do protokołu wobec wójta (burmistrza, prezydenta miasta), starosty, marszałka województwa, sekretarza powiatu albo gminy (art. 74 k.c.).

Ponadto domniemywa się, że ojcem dziecka jest ten, kto obcował z matką dziecka nie dawniej niż w trzechsetnym, a nie później niż w sto osiemdziesiątym pierwszym dniu przed urodzeniem się dziecka, albo ten, kto był dawcą komórki rozrodczej w przypadku dziecka urodzonego w wyniku dawstwa partnerskiego w procedurze medycznie wspomaganą prokreacji (art. 85 § 1 k.r.o.). Okoliczność, że matka w tym okresie obcowała także z innym mężczyzną, może być podstawą do obalenia domniemania tylko wtedy, gdy z okoliczności wynika, że ojcostwo innego mężczyzny jest bardziej prawdopodobne (art. 85 § 2 k.r.o.). „Przy obliczaniu terminów z art. 85 § 1 nie wlicza się do nich dnia urodzenia dziecka (art. 111

524 Zob. G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 81¹, teza 2, przy czym należy zauważyć, że posługuje się on terminem „procedura *in vitro*”, co nie jest poprawne. Przepis art. 75¹ § 1 k.r.o. stanowi o uznaniu dziecka urodzonego w następstwie procedury wspomaganą medycznie prokreacji polegającej na przeniesieniu do organizmu kobiety komórek rozrodczych pochodzących od anonimowego dawcy albo zarodka powstałego z komórek rozrodczych pochodzących od anonimowego dawcy albo z dawstwa zarodka. W pierwszym z wymienionych przypadków do zapłodnienia dochodzi zatem *in vivo*, tj. w organizmie kobiety, nie zaś *in vitro*, czyli pozaustrojowo. Por. J. Haberko [w:] *Ustawa o leczeniu niepłodności. Komentarz*, Warszawa 2016, art. 32.

525 Zgodnie z art. 42 ust. 1 p.a.s.c.: jeżeli stosownie do przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego nie zachodzi domniemanie, że ojcem dziecka jest mąż matki, dane dotyczące osoby ojca wpisuje się tylko w razie uznania dziecka przez ojca lub sądowego ustalenia ojcostwa.

§ 2 k.c.). Terminy te natomiast obejmują zarówno trzechsetny, jak i sto osiemdziesiąty pierwszy dzień.”⁵²⁶. Co jednak istotne, „tak długo, jak długo nie zostanie obalone domniemanie przewidziane w art. 62 § 1 k.r.o. nie wchodzi w grę domniemanie określone w art. 85 § 1 k.r.o.”⁵²⁷. W celu obalenia powyższego domniemania mężczyzna powinien udowodnić, że nie utrzymywał stosunków cielesnych z matką dziecka we wskazanym w przepisie okresie (tzw. okres koncepcyjny) albo że wprawdzie spotykał się z nią, jednak nie mógł z przyczyn natury biologicznej z nią współżyć⁵²⁸. Decydujące znaczeni będą miały również i w tym przypadku dowody z grupowych badań krwi oraz badania DNA⁵²⁹. W orzecznictwie SN wskazuje się jednak na konieczność przeprowadzenia pełnego postępowania dowodowego, tj. m.in. niepomijanie dowodu z zeznań świadków⁵³⁰.

Konkludując, należy zauważyć, że małoletni będzie zazwyczaj spadkobiercą mężczyzny, który był mężem matki w chwili jego urodzenia albo z którym małżeństwo ustało nie później niż 300 dni przed jego urodzeniem, chyba że dziecko urodziło się po upływie trzystu dni po orzeczeniu separacji. Jeżeli matka w chwili urodzenia dziecka była mężatką, ojcem dziecka może być inny mężczyzna niż jej mąż jedynie w przypadku zaprzeczenia ojcostwa (skutek negatywny) i uznania ojcostwa lub ustalenia ojcostwa (skutek pozytywny). Jeżeli zaś matka małoletniego w chwili jego urodzenia nie pozostawała w małżeństwie, ojcem dziecka jest mężczyzna, który uznał ojcostwo lub którego ojcostwo zostało ustalone przez sąd. Należy mieć przy tym na względzie domniemanie z art. 84 k.r.o. Uwidacznia się także możliwość zmiany ojcostwa prawnego małoletniego (właśnie w szczególności przed osiągnięciem przez niego pełnoletności).

W przypadku śmierci ojca dziecka przed jego urodzeniem będzie miało miejsce dziedziczenie ustawowe *nasciturusa*. W takim wypadku również obowiązuje domniemanie pochodzenia dziecka od męża matki. Ponadto, ustawodawca wprowadził możliwość uznania dziecka poczętego jeszcze przed urodzeniem (art. 75 § 1 k.r.o.). Co więcej, uznanie ojcostwa *nasciturusa* obala domniemanie pochodzenia dziecka od męża matki, bowiem w razie uznania ojcostwa dziecka poczętego, które urodziło się po zawarciu przez matkę małżeństwa z innym mężczyzną niż ten, który uznał ojcostwo, przepisu art. 62 k.r.o. nie stosuje się. Dziecko

526 K. Piasecki [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2011, art. 85, teza 1.
527 Wyrok SN z 16.07.1971 r., III CRN 193/71, Inf. Pr. 1971, nr 8, poz. 8.

528 Zob. A. Kawałko, H. Witczak [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021, art. 85, teza 4-10.

529 G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 85, teza 5 i n.;
Wyrok SN z 24.09.1997 r., II CKU 89/97, Prok.i Pr.-wk 1998, nr 1, poz. 28.

530 Zob. wyrok SN z 6.04.1998 r., I CKU 13/98, LEX nr 34025; Wyrok SN z 17.09.1999 r., I CKN 1138/98, OSNC 2000, nr 4, poz. 64; Wyrok SN z 30.07.1974 r., I CR 394/74, LEX nr 7565; Wyrok SN z 19.03.1975 r., III CRN 489/74, LEX nr 7676; Wyrok SN z 11.06.1973 r., I CR 265/73, LEX nr 7271; Wyrok SN z 16.02.1994 r., II CRN 176/93, OSNC 1994, nr 10, poz. 197.

poczęte, lecz jeszcze nienarodzone, poczęte na chwilę otwarcia spadku, będzie dziedziczyło po mężu kobiety, która go urodzi albo po mężczyźnie, który uznał względem niego swoje ojcostwo na mocy art. 75 k.r.o., o ile urodzi się żywe (art. 927 § 2 k.c.).

Analizując zdolność do dziedziczeniu dziecka poczętego, należy również rozważyć tę kwestię w różnych sytuacjach zapłodnienia pozaustrojowego (*in vitro*). Wyróżnić można kilka sytuacji związanych z zapłodnieniem pozaustrojowym. Pierwszy przypadek to śmierć ojca w chwili, gdy dziecko poczęte metodą *in vitro* znajduje się już w organizmie matki. Po pierwsze należy stwierdzić, że w tym przypadku znajduje zastosowanie przepis art. 927 § 2 k.c., czyli dziecko jest poczęte w chwili otwarcia spadku i będzie mogło być spadkobiercą, jeśli urodzi się żywe (posiada warunkową zdolność do dziedziczenia). Drugą kwestią jest natomiast możliwość dziedziczenia po konkretnym spadkodawcy, czyli w tym przypadku po zmarłym ojcu (co wychodzi już poza zakres zdolności do dziedziczenia *sensu stricto*). W tym zakresie nie budzi wątpliwości sytuacja, w której ojciec dziecka pozostawił testament, powołujący potomka do spadku. Bez znaczenia w tej sytuacji są bowiem ustalenia filiacyjne, które są z kolei kwestią fundamentalną w przypadku dziedziczenia ustawowego. Możliwość dziedziczenia na podstawie art. 931 § 1 k.c. wymaga braku obalenia domniemania z art. 62 § 1 albo § 2 k.r.o., albo uznania ojcostwa (przez mężczyznę, co jasne, przed jego śmiercią) na podstawie art. 73 k.c. (przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego), art. 74 k.c. (przed notariuszem lub urzędnikiem, co możliwe jest w szczególnym przypadku niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio życiu matki dziecka lub mężczyzny), art. 75 k.c. (dotyczy uznania dziecka poczętego) lub art. 75¹ k.c. (uznanie dziecka urodzonego w wyniku procedury medycznie wspomaganey prokreacji w przypadku dawstwa innego niż partnerskie). Zgodnie z art. 72 § 1 k.r.o. ustalenie ojcostwa może nastąpić również na mocy orzeczenia sądu.

Jeśli chodzi o dzieci poczęte metodą *in vitro* i przeniesione do organizmu kobiety w czasie trwania małżeństwa, stosowane będzie domniemanie z art. 62 § 1 k.r.o., tj. domniemanie pochodzenia dziecka od męża matki. Przewidziane w tym przepisie urodzenie dziecka w czasie 300 dni od dnia ustania małżeństwa mieści możliwość przebiegu całego okresu ciąży już po ustaniu małżeństwa (w tym wypadku w wyniku śmierci małżonka). Jeśli nawet matka zawrze drugie małżeństwo, to nie znajduje zastosowania domniemanie z art. 62 § 2 zd. 1 k.c., zakładające ojcostwo drugiego męża matki, ponieważ zdanie drugie przepisu jasno stanowi, że domniemanie nie dotyczy przypadku, gdy dziecko urodziło się w wyniku procedury medycznie wspomaganey prokreacji, na którą zgodę wyraził mąż matki.

Odmienne jest w przypadku zapłodnienia *in vitro* pary pozostającej w konkubinacie. Bez wątplenia nie znajdują wówczas zastosowania domniemania z art. 62 k.r.o., które są

przejawem szczególnej ochrony małżeństwa i rodziny, przewidzianej w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.⁵³¹ (art. 18 Konstytucji). Mężczyzna pozostający we wspólnym pożyciu z kobietą, które to musieli oboje potwierdzić zgodnym oświadczeniem woli złożonym przed rozpoczęciem procedury medycznie wspomaganą prokreacji⁵³², może uznać swoje ojcostwo dziecka poczętego przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego na podstawie art. 73 k.c. w zw. z art. 75 k.c. (względnie przed notariuszem lub urzędnikiem, jak wspomniano powyżej). Uznanie dziecka we wskazanym wyżej trybie pozwala na uniknięcie trudności w dowodzeniu tytułu ustawowego do dziedziczenia dziecka poczętego w wyniku zapłodnienia *in vitro*. Jako ułatwienie art. 85 § 1 k.r.o. wprowadza domniemanie, że ojcem dziecka jest ten, kto był dawcą komórki rozrodczej w przypadku dziecka urodzonego w wyniku dawstwa partnerskiego w procedurze medycznie wspomaganą prokreacji. W braku uznania ojcostwa konieczne będzie więc wykazanie, np. na podstawie dokumentacji medycznej, że zmarły był dawcą komórki rozrodczej dla dziecka urodzonego w wyniku dawstwa partnerskiego w procesie medycznie wspomaganą prokreacji. Warto zaznaczyć, że zgodnie z art. 84 k.r.o. legitymowanymi czynnie do wniesienia powództwa o ustalenie ojcostwa są dziecko, matka dziecka oraz domniemany ojciec. Przy czym w przypadku śmierci ojca powództwo wytacza się przeciwko kuratorowi ustanowionemu przez sąd opiekuńczy (art. 84 § 3 k.r.o.). W omawianej sytuacji powodem najczęściej będzie matka dziecka.

Jeszcze inaczej sytuacja przedstawia się, gdy do zapłodnienia dochodzi w wyniku dawstwa innego niż partnerskie. Wówczas komórka rozrodcza męska lub żeńska pochodzi od anonimowego dawcy (dawstwo komórki) bądź obie komórki rozrodcze (tj. męska i żeńska) nie pochodzą od małżonków lub osób pozostających we wspólnym pożyciu, którzy mają stać się rodzicami (tzw. dawstwo zarodka⁵³³). Dla takiego przypadku ustawodawca wprowadził do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego przepis art. 75¹, który w § 1 stanowi że „Uznanie ojcostwa następuje z dniem urodzenia się dziecka także wtedy, gdy przed przeniesieniem do organizmu kobiety komórek rozrodczych pochodzących od anonimowego dawcy albo zarodka powstałego z komórek rozrodczych pochodzących od anonimowego dawcy albo z dawstwa zarodka mężczyzna oświadczy przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego, że będzie ojcem dziecka, które urodzi się w następstwie procedury medycznie wspomaganą

531 Dz. U. z 1997 r., poz. 483.

532 Zob. art. 2 ust. 1 pkt 8 u.l.n.

533 W zasadzie dochodzi wówczas do przekazania powstałego już zarodka, a nie osobno komórek rozrodczych żeńskiej i męskiej. Następuje to w celu zastosowania go w procedurze medycznie wspomaganą prokreacji u biorczynie, która nie jest dawcą żeńskich komórek rozrodczych i nie pozostaje w związku małżeńskim albo we wspólnym pożyciu z dawcą męskich komórek rozrodczych, z których zarodek ten powstał (art. 2 ust. 1 pkt 9 u.l.n.).

prokreacji z zastosowaniem tych komórek albo tego zarodka, a kobieta ta potwierdzi jednocześnie albo w ciągu trzech miesięcy od dnia oświadczenia mężczyzny, że ojcem dziecka będzie ten mężczyzna.”⁵³⁴. Jak stanowi art. 75¹ § 2 k.r.o. oświadczenia są skuteczne, jeśli dziecko urodziło się w ciągu dwóch lat od dnia złożenia oświadczenia przez mężczyznę. Co istotne, zgodnie z art. 81¹ k.r.o. w razie złożenia powyższego oświadczenia ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy dziecko nie urodziło się w następstwie procedury medycznie wspomagannej prokreacji, o której mowa w art. 75¹ § 1 k.r.o. W piśmiennictwie wskazuje się, że oświadczenie z art. 75¹ § 1 k.r.o. ma nieco inny charakter niż oświadczenie z art. 73 k.r.o., nie zawiera bowiem elementu oświadczenia wiedzy⁵³⁵. Trzeba zauważyć, że mężczyzna ma wówczas świadomość, że dziecko nie jest jego.

W sytuacji braku złożenia takiego oświadczenia przed śmiercią mężczyzny (co ważne, w sposób skuteczny – tj. konieczność potwierdzenia go w określonym terminie przez kobietę i urodzenia się dziecka w ciągu 2 lat od jego złożenia) oraz niepozostawania w związku małżeńskim pojawia się sytuacja, w której ojcostwo nie jest ustalone, więc dziecko nie może dziedziczyć po zmarłym. W literaturze wskazuje się, że nie jest możliwe niezłożenie oświadczenia w trybie art. 75¹ § 1 k.r.o. ani przez mężczyznę ani przez kobietę, ze względu na to że ustawa o leczeniu niepłodności nakłada obowiązek wyrażenia przez nich zgody przed przystąpieniem do procedury⁵³⁶. Ustawa o leczeniu niepłodności w art. 32 ust. 2 określa warunki, jakie muszą zostać zachowane do zastosowania u biorczynie komórek rozrodczych pobranych od dawcy w celu dawstwa partnerskiego albo dawstwa innego niż partnerskie albo zarodka. Jednym z warunków jest wyrażenie przez biorczynię zgody w formie pisemnej na zastosowanie u niej komórek rozrodczych pobranych od dawcy albo zgody na utworzenie z tych komórek rozrodczych zarodka i jego zastosowanie w procedurze medycznie wspomagannej prokreacji (art. 32 ust. 2 pkt 6 u.l.n). Ponadto w przypadku, gdy biorczyni pozostaje jedynie w konkubinacie, a procedura medycznie wspomagannej prokreacji zakłada

534 Przepis został dodany do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego ustawą z dnia 25 czerwca 2015 r. o leczeniu niepłodności (Dz. U. z 2020 r., poz. 442). Zmiana miała na celu dostosowanie przepisów k.r.o. do stanów faktycznych, jakie mogą zaistnieć w oparciu o regulacje zawarte w ustawie o leczeniu niepłodności. Na marginesie można zaznaczyć, że ustalenie macierzyństwa będzie pozbawione wątpliwości, albowiem zgodnie z art. 61⁹ k.r.o. matką dziecka jest kobieta, która je urodziła.

535 Zob. J. Haberko, *Ustawa o leczeniu niepłodności. Komentarz*, LEX, art. 91, teza 7-17; P. Rafałowicz, *Dziedziczenie ustawowe nasciturusa poczętego w procedurze zapłodnienia pozaustrojowego*, Prawo i Medycyna, nr 4/2017, s. 117.

536 Zob. J. Haberko, *Ustawa o leczeniu niepłodności. Komentarz*, art. 91, teza 8 i n., LEX; P. Rafałowicz, *Dziedziczenie ustawowe nasciturusa...*, s. 117. Por. M. Berek, *Zasady filiacji dziecka urodzonego w wyniku medycznie wspomagannej prokreacji*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2018, Nr 3, s. 629-700; M. Rzewuski, *Dobro dziecka pochodzącego ze sztucznego zapłodnienia od anonimowego dawcy nasienia a dopuszczalność ustalenia bezskuteczności uznania ojcostwa. Głosa do uchwały SN z dnia 27 lutego 2020 r., III CZP 56/19*, *Przeгляд Sądowy* 2022, Nr 2, s. 104-113.

użycie komórek anonimowego dawcy lub zarodka utworzonego z tych komórek (dawstwo inne niż partnerskie), ustawa *expressis verbis* wskazuje, że konieczne jest złożenie przez mężczyznę oświadczenia zgodnie z art. 75¹ § 1 k.r.o. (art. 32 ust. 2 pkt 6 lit. 6 tiret 2 u.l.n.)⁵³⁷. Nie wydaje się jednak, że powyższy przepis zapewnia sam przez się skuteczność uznania ojcostwa. Należy bowiem pamiętać, że powyższe ograniczone jest dwuletnim terminem (art. 75¹ § 2 k.r.o.). Może zatem nastąpić sytuacja, że w ciągu dwóch lat nie dojdzie do urodzenia się dziecka, oświadczenie nie zostanie powtórzone przez mężczyznę, przy czym dziecko będzie poczęte, a mężczyzna umrze. Ponadto należałoby się zastanowić, czy ustawa o leczeniu niepłodności nakłada na kobietę (biorczynię – przyszłą matkę) obowiązek potwierdzenia oświadczenia mężczyzny zgodnie z art. 75¹ § 1 k.r.o. już przed przystąpieniem do zastosowania u niej procedury. Przepis nie wskazuje takiego obowiązku literalnie. Wydaje się, że wystarczy złożenie przez biorczynię zgody w formie pisemnej zgodnie z art. 32 ust. 2 pkt 6 u.l.n. Powyższe sprawia, że w przypadku śmierci konkubenta, który brał udział w procedurze medycznie wspomaganą prokreacji w wariacie dawstwa innego niż partnerskie, dziecko poczęte w trakcie tej procedury nie będzie miało tytułu do spadku po nim (oczywiście w braku pozostawienia testamentu), gdyż nie doszło do uznania ojcostwa. Wziąć pod uwagę należy wówczas wytoczenie powództwa o ustalenie ojcostwa. W trakcie postępowania o ustalenie ojcostwa jako dowód przedstawić można będzie wcześniejsze złożenie oświadczenia w trybie art. 75¹ k.r.o., które ze względu na upływ terminu (do urodzenia dziecka lub potwierdzenia przez kobietę) nie spowodowało skutecznego uznania dziecka, ale może stanowić dowód w sprawie. Podkreślić trzeba, że dochodzone będzie w tej sytuacji ustalenie ojcostwa mężczyzny, który biologicznym ojcem dziecka nie jest (jest nim anonimowy dawca). Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 27 lutego 2020 r.⁵³⁸ wskazał, że uznanie dziecka przez mężczyznę, który nie jest jego ojcem biologicznym (ze względu na zapłodnienie *in vitro* nasieniem pochodzącym od anonimowego dawcy) nie może zostać uznane za bezskuteczne, jeśli byłoby to sprzeczne z zasadami współżycia społecznego. Stan faktyczny, na podstawie którego w powyższej uchwale orzekano, dotyczył jednak uznania ojcostwa, czyli aktu dokonywanego przez samego mężczyznę i to takiego, który wciąż żył i pragnął mieć kontakt z dzieckiem⁵³⁹. Zbyt daleko idącym wnioskiem byłoby zatem uznanie na kanwie powyższego orzeczenia, iż Sąd Najwyższy przyznał możliwość ustalenia ojcostwa mężczyzny

537 Dla porównania w wypadku dawstwa partnerskiego w konkubinacie lub jakiegokolwiek dawstwa dla małżonków ustawodawca stwierdził, że wystarczy wyrażenie przez mężczyznę zgody w formie pisemnej. Jest to uzasadnione istnieniem w k.r.o. innych regulacji, które w powyższych przypadkach pozwolą na ustalenie ojcostwa (art. 62 k.r.o. i art. 85 § 1 k.r.o.).

538 III CZP 56/19, OSNC 2020/11/90.

539 Należy zaznaczyć, że w sprawie III CZP 56/19 znamienne jest to, że chodziło o ustalenie ojcostwa osoby transseksualnej, która urodziła się kobietą i posiadała męskie narządy rozrodcze. Nie miała zatem możliwości poczęcia dziecko jako mężczyzna.

(a więc w braku uznania ojcostwa, co miało miejsce w sprawie III CZP 56/19) niebędącego ojcem biologicznym dziecka (jedyna zgodna ze stanem z uchwały) po jego śmierci (w zasadzie brak możliwości udowodnienia przesłanki dobra dziecka, skoro go nigdy nie znało). Zaznaczyć trzeba, że w literaturze oraz orzecznictwie przyjmuje się, że akta stanu cywilnego powinny odzwierciedlać biologiczne pochodzenie dzieci i prymat daje się tzw. „prawdzie genetycznej”⁵⁴⁰. Sąd Najwyższy w uchwale stwierdził, że „naczelną zasadą rozstrzygającą o właściwym załatwieniu przez sądy spraw, w których zainteresowani żądają ustalenia pochodzenia dziecka od ojca lub od matki albo zaprzeczenia temu pochodzeniu, jest zasada prawdy obiektywnej. Zasada ta ma znaczenie zarówno prawnoprocesowe, jak i prawnomaterialne. Jej znaczenie prawnoprocesowe wyraża się w tym, że sąd w sprawach, o których mowa, powinien - ze względu na występujący w nich w sposób szczególnie silny interes społeczny - dążyć, niezależnie od aktywności stron, do ustalania rzeczywistego pochodzenia dziecka.”⁵⁴¹. Co prawda powyższa uchwała została wydana długo przed przyjęciem do polskiego porządku prawnego ustawy o leczeniu niepłodności, jak i w ogóle rozpowszechnieniem zapłodnienia metodą *in vitro*, które może być przeprowadzone z wykorzystaniem nasienia anonimowego dawcy, ale wskazuje mimo to pewne pryncypia, jakimi powinien kierować się sąd przy rozpoznaniu sprawy. Uznanie ojcostwa przez samego zainteresowanego mężczyznę, już z założenia (w szczególności w przypadku z art. 75¹ k.c.), zakłada możliwość uznania dziecka wbrew jego genetycznemu pochodzeniu. Z kolei rozstrzygnięcie postępowania o ustalenie pochodzenia dziecka sąd powinien oprzeć na zasadzie prawdy obiektywnej, tj. w miarę możliwości ustalić faktyczne (genetyczne) pochodzenie dziecka. Takie stanowisko znajduje potwierdzenie w doktrynie, gdyż wskazuje się, że „ustalenie ojcostwa w drodze sądowej jest bardziej pewne niż uznanie ojcostwa”⁵⁴². Wskazuje on przy tym, że sąd będzie się opierał się na dowodach z badania DNA. Wracając do omawianego przypadku, stwierdzić trzeba, że dziecko poczęte metodą *in vitro* w ramach dawstwa innego niż partnerskie, nieuznane przez ojca przed jego śmiercią (na podstawie art. 75¹ k.r.o.), nie będzie mogło po nim dziedziczyć z ustawy w razie braku ustalenia przez sąd ojcostwa zmarłego.

540 Zob. wyr. SN z 19.04.2012 r., sygn. akt IV CSK 259/11; G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX, art. 72, Nb 9; A. Sylwestrzak, *Komentarz do wybranych przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńskiego*, LEX, art. 72, Nb 2.

541 Uchwała SN z 9.06.1996 r., III CZP 46/75. W uchwale tej m.in. wskazano także, że dzisiejszy rozwój nauk przyrodniczych sprawia, że zasadnicze znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy mogą mieć dowody przyrodnicze, a zwłaszcza dowody z grupowych badań krwi. Por. G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 67, teza 19, który wskazuje, że „orzecznictwo ETPC podkreśla priorytet ojcostwa biologicznego względem ojcostwa prawnego (por. wyrok ETPC z 24.11.2005 r., 74826/01, Shofman przeciwko Rosji, HUDOC; wyrok ETPC z 12.01.2006 r., 26111/02, Mizzi przeciwko Malcie, HUDOC)”.

542 G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, art. 72, Nb 9.

Dziedziczenie przez dziecko poczęte metodą *in vitro* związane jest również z kwestią zapłodnienia *post mortem*, tj. po śmierci męża matki⁵⁴³. W literaturze wskazuje się, że takie postmortalne zapłodnienie ma miejsce w przypadku wprowadzenia zarodka do organizmu kobiety już po śmierci ojca dziecka. Pojęcie zapłodnienia *post mortem* przyjęło się w piśmiennictwie w powyżej wskazanym znaczeniu, co odpowiada regulacjom polskiej ustawy o leczeniu niepłodności, które dopuszczają jedynie takie „zapłodnienie” postmortalne (art. 33 u.l.n.). Natomiast dosłowne znaczenie tego terminu będzie inne. Do zapłodnienia dochodzi bowiem w momencie połączenia męskiej i żeńskiej gamety, co w procedurze *in vitro* ma miejsce poza organizmem kobiety (stąd nazwa zapłodnienie pozaustrojowe). Zapłodnienie *post mortem* w jego literalnym znaczeniu wystąpiłoby zatem w przypadku wykorzystania komórki rozrodczej partnera już po jego śmierci⁵⁴⁴. W niniejszej pracy określenia „zapłodnienie *post mortem*” oraz „zapłodnienie postmortale” odnosić się będą do regulacji obowiązującej w polskim porządku prawnym, a więc *de facto* do postmortalnego przeniesienia zarodka do organizmu biorczyni. Taka nomenklatura zakorzeniła się już bowiem w polskim piśmiennictwie⁵⁴⁵, dlatego słuszne wydaje się jej używanie, pomimo świadomości obarczenia tego terminu wadą nieprecyzyjności.

W polskim porządku prawnym zakazane jest użycie komórki rozrodczej w dawstwie partnerskim po śmierci dawcy (art. 18 ust. 1 pkt 2 u.l.n.). Złamanie takiego zakazu grozi karą grzywny, ograniczenia wolności lub pozbawienia wolności do roku (art. 78 u.l.n.). Zgodnie z art. 24 u.l.n. niedopuszczalne jest także pobieranie komórek rozrodczych ze zwłok ludzkich w celu zastosowania ich w procedurze medycznie wspomaganey prokreacji (pod groźbą kary pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 5 – art. 84 u.l.n.). Ustawa o leczeniu niepłodności wprowadziła natomiast możliwość postmortalnego przeniesienia do organizmu biorczyni zarodka powstałego w wyniku dawstwa partnerskiego (art. 33 u.l.n.). Innymi słowy oznacza

543 W rozważaniach celowo pominięto ewentualne przypadki zapłodnienia po śmierci matki dziecka, mające miejsce w przypadku tzw. surogacji, jako sytuacje atypowe i nie przewidziane w prawie polskim. Nie jest też celem niniejszej pracy refleksja nad problemami ze styku prawa i bioetyki, lecz rzetelne wykazanie, czy małoletni na gruncie obowiązującego prawa jest odpowiednio chroniony. Zostawiam zatem niniejsze kwestie bez czynienia szczegółowych rozważań, zawsze jednak podkreślając, że prymat powinna wieść zasada dobra dziecka, która wyraża się m.in. w prawie do wychowania dziecka w pełnej rodzinie, a także w tym, że pierwszeństwo tej zasady wyklucza przedkładanie pragnienia posiadania dziecka nad jego dobrem.

544 Zob. A. Rzeszelska, *Zapłodnienie post mortem w świetle ustawy o leczeniu niepłodności*, Prawo i Medycyna, nr 4/2017, s. 84; por. M. Marszelewski, *Zapłodnienie post mortem w europejskim prawie porównawczym. Przyczynek do oceny polskiej ustawy o leczeniu niepłodności*, Prawo i Medycyna, nr 4/2015, s. 110 i n.

545 A. Rzeszelska, *Zapłodnienie post mortem w świetle...*, s. 84; P. Rafałowicz, *Dziedziczenie ustawowe nasciturusa poczętego w procedurze zapłodnienia pozaustrojowego*, Prawo i Medycyna 2012, Nr 2, s. 115; Joanna Ostojka, *Sytuacja prawna dziecka urodzonego w drodze postmortalnej implantacji embrionu in vitro*, Prawo i Medycyna 2/2012, s. 32 i n.; A. Breczko, M. Andruszkiewicz, *Prawo spadkowe w obliczu postępu technologicznego (nowe wyzwania w XXI wieku)*, Białostockie Studia Prawnicze 2017, Nr 4, s. 28 i n.; A. Kawałko [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, LEX, art. 927, teza 9.

to, że jeśli jeszcze za życia małżonka lub konkubenta metodą *in vitro* doszło do połączenia gamet partnerów (zapłodnienia), to powstały w ten sposób zarodek może zostać przeniesiony do organizmu kobiety. Zaznaczyć trzeba, że nie istnieje możliwość przeniesienia zarodka do organizmu innej kobiety po śmierci matki biologicznej, jeśli chciałby tego ojciec dziecka.

Kwestię dziedziczenia przez dziecko poczęte metodą *in vitro* przed śmiercią ojca i przeniesione do organizmu kobiety po śmierci ojca, należy rozważyć w odniesieniu do art. 927 § 2 k.c. Stwierdzić trzeba, czy takie dziecko posiada warunkową zdolność do dziedziczenia. Zgodnie z 927 § 2 k.c. dziedziczyć może dziecko poczęte w chwili otwarcia spadku, tj. śmierci spadkodawcy. Za moment poczęcia przyjmuje się połączenie męskiej i żeńskiej komórki rozrodczej, czyli zapłodnienie, które jest procesem zlewania jąder komórek rozrodczych (kariogamia)⁵⁴⁶. Ustawa o leczeniu niepłodności posługuje się terminem „zarodek” do określenia grupy komórek powstałej wskutek zapłodnienia, jednak wyłącznie w stosunku do embrionu przedimplantacyjnego, który został utworzony poza organizmem kobiety i wciąż nie został do organizmu biorczyni wprowadzony (art. 2 ust. 1 pkt 28 u.l.n.). W przepisie wskazano, że pojęcie zarodek stosuje się do chwili jego zagnieżdżenia się w śluzówce macicy. To pojęcie nie obejmuje zatem swoim zakresem znaczeniowym embrionu poczętego *in vivo* lub poczętego *in vitro*, który zagnieżdził się już w macicy. Według poglądów przedstawianych w doktrynie „brak jest podstaw, aby termin *zarodek* wykluczyć spod zakresu ogólnego terminu *dziecko poczęte*”⁵⁴⁷, nawet niezależnie od powyższej regulacji u.l.n. Wskazuje się, że przepisy dotyczące zarodka należy traktować jako *leges speciales*⁵⁴⁸.

Przyjąć zatem należy, że zarodek utworzony przed śmiercią ojca hipotetycznie mógłby już wypełniać przesłanki z art. 927 § 2 k.c. Należy jednak zauważyć, że Kodeks cywilny został wprowadzony długo przez przyjęciem regulacji zakładającej możliwość zapłodnienia *post mortem*. Nie było zatem intencją ustawodawcy wprowadzanie zdolności do dziedziczenia dla zarodka powstałego *in vitro* i pozostającego poza środowiskiem matki. Należy zaznaczyć także, że na gruncie ustawy taki zarodek może być przechowywany w odpowiednich warunkach przez okres aż 20 lat (art. 21 ust. 3 pkt 1 u.l.n.), a zarodków utworzonych w ramach dawstwa partnerskiego może być 6, a w określonych przypadkach nawet więcej (art. 9 ust. 2 u.l.n.)⁵⁴⁹. Założenie posiadania zdolności do dziedziczenia przez zarodek

546 Pod terminem „poczęcie” wskazuje się „połączenie się męskiej komórki plemnikowej z żeńską komórką jajową, dające początek nowej istocie” (*Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. VI, s. 585; *Mały słownik języka polskiego*, red. S. Skorupka, H. Auderska, Z. Łepicka, s. 573).

547 W. Borysiak, L. Bosek, M. Gałązka [w:] *System Prawa Medycznego. Tom I. Instytucje Prawa Medycznego*, red. M. Safjan, L. Bosek, Legalis, art. 9 k.c., Nb 46.

548 *Ibidem*.

549 Zob. Z. Czarnik, J. Gajda, *Ochrona prawna dziecka poczętego in vitro i pozostającego poza organizmem matki (uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, Nowe Prawo 1990, Nr 10-12, s. 116, gdzie wskazano, że „przyjęcie ochrony dziecka poczętego *in vitro* od chwili poczęcia przesądza o konieczności wprowadzenia zakazu

wprowadzałoby zatem długotrwały okres niepewności co do kręgu spadkobierców. Według jednego ze stanowisk przedstawianych w doktrynie „dziecko już poczęte, które zostało zamrożone w oczekiwaniu na implantację do ciała matki, także zachowuje status potencjalnego spadkobiercy. Jeśli więc do takiej implantacji *post mortem* dojdzie, a poczęcie (zapłodnienie) nastąpiło przed śmiercią spadkodawcy, dziecko narodzone musi być traktowane jako spadkobierca osoby będącej jej biologicznym ojcem”⁵⁵⁰. Pojawiło się nawet zdanie, że do czasu implantacji dziecka poczętego do organizmu matki oraz następnie do czasu jego żywego narodzenia należałoby ustanowić kuratora na podstawie art. 182 k.r.o., który mógłby zatrzymać nabycie spadku, tak aby nie doszło do pokrzywdzenia *nasciturusa*⁵⁵¹. Problematyczne jest również ustalenie ojcostwa dziecka poczętego *post mortem*, gdy nie będzie już działało domniemanie z art. 62 k.r.o., a więc od urodzenia dojdzie po 300 dniach od śmierci ojca⁵⁵². Co prawda słusznie podnosi P. Rafałowicz, że niewykluczona jest sytuacja, że dziecko postmortalne „zmieści się” w tym terminie, bowiem jest to możliwe, gdy do zapłodnienia dojdzie krótko po śmierci ojca. Biorąc jednak pod uwagę okres żałoby oraz inne czynniki, a także uwzględniając 20-letni termin przewidziany w u.l.n, częściej do urodzenia będzie dochodziło w czasie, gdy domniemanie nie będzie już działać. Wskazać zatem trzeba, że po pierwsze obecnie obowiązujące przepisy k.r.o. oraz przepisy k.c. nie chronią jako spadkobiercy dziecka poczętego, które do organizmu matki zostało przeniesione *post mortem* ojca. Po drugie zaś, że przepisy ustawy o leczeniu niepłodności zostały stworzone w oderwaniu od przepisów prawa spadkowego, co sprawia że prawo spadkowe nie koresponduje z nowo powstałymi możliwościami prokreacji.

P. Rafałowicz wskazuje, że zarodek istniejący poza organizmem kobiety nie posiada warunkowej zdolności do dziedziczenia z art. 927 § 2 k.c., w świetle wykładni celowościowej tegoż przepisu oraz stwierdza, że taką zdolność należałoby mu przypisywać od momentu zagnieżdżenia w macicy⁵⁵³. Taką konstatację uzasadnia potrzebą ochrony pozostałych spadkobierców. Nie wiadomo bowiem ile dzieci postmortalnych narodzi się i w jakim czasie na przestrzeni dwudziestu lat. W istocie przyznanie warunkowej zdolności zarodkowi przed implantacją do organizmu matki groziłoby przeszło dwuzięstoletnim (bo dochodzi okres

zapładniania więcej komórek jajowych, niż te, które mają być wszczepione”.

550 W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, LEX, art. 927, teza 32; wskazuje on, że pogląd taki wyrażony został także w niemieckiej doktrynie. Por. Z. Czarnik, J. Gajda, *Ochrona prawna dziecka poczętego in vitro i pozostającego poza organizmem matki (uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, Nowe Prawo 1990, Nr 10-12, s. 106.

551 W. Borysiak, *Kodeks cywilny...*, art. 927, teza 33; J. Haberko, *Status cywilnoprawny ludzkiego embrionu w fazie przedimplantacyjnej*, PS, nr 10/2008.

552 Zob. M. Łączkowska, *Ustalenie macierzyństwa i ojcostwa w przypadku zabiegów medycznie wspomaganey prokreacji*, Acta Iuris Stietinesis 2011, nr 2, 29-48; K. Bączyk-Rozwadowska, *Pochodzenie dziecka poczętego in vitro*, Białostockie Studia Prawnicze 2022, Nr 3, s. 21-30; A. Wojcieszak, *Zabieg medycznie wspomaganey prokreacji a ustalenie ojcostwa*, Medyczna Wokanda 2016, Nr 8, s. 205 i n.

553 P. Rafałowicz, *Dziedziczenie ustawowe nasciturusa poczętego...*, s. 121.

cięży) stanem niepewności, a w konsekwencji pozbawieniem innych spadkobierców prawa do dysponowania spadkiem itd. Należy zauważyć, że ściśle zabezpieczenie praw do spadku dziecka poczętego *post mortem* wyklucza się dokładnie z ochroną praw spadkobierców już urodzonych, w krąg których mogą również wchodzić małoletni. Według stanowiska odmiennego dziecko urodzone w takiej procedurze będzie mogło dochodzić na zasadach ogólnych ustalenia swojego biologicznego ojcostwa, gdyż ustawodawca nie wprowadza w tym zakresie żadnych wyjątków od regulacji zawartych w k.r.o. Po ustaleniu ojcostwa będzie mogło wystąpić z powództwem o stwierdzenie nabycia spadku w sytuacji, w której po spadkodawcy dochodziłoby do dziedziczenia ustawowego⁵⁵⁴.

Podsumowując, należy stwierdzić, że na kanwie powyższych rozważań rysuje się poważny problem, którego ustawodawca wprowadzając postępowy przepis art. 33 u.l.n, raczej nie zauważył, nie odnotowując również naruszenia niniejszym prawa dziecka do wychowania w pełnej rodzinie⁵⁵⁵.

2.2.3.2.4. Małoletni jako przysposobiony

Kluczowa dla niniejszej pracy jest również kwestia dziedziczenia ustawowego w przypadku przysposobienia, uregulowana w art. 936-937 k.c. Jak stanowi bowiem art. 112 k.r.o. przysposobić można jedynie osobę małoletnią. Oczywiście przysposobiony nie zawsze będzie dziedziczył jeszcze jako małoletni, niemniej jednak takie sytuacje są prawdopodobne. Ponadto, warto zwrócić uwagę na same uprawnienia przysposobionego małoletniego, pozwalające na osiągnięcie korzyści ze spadku w związku z przysposobieniem, które będą mogły być realizowane już po śmierci danego spadkodawcy. Takie spojrzenie uwidacznia w jaki sposób ustawodawca zabezpieczył sytuację prawno spadkową przysposobionego, który w chwili przysposobienia jest osobą małoletnią, niemogącą samodzielnie zadbać o własne interesy majątkowe, a więc wymaga większej ochrony prawnej.

Istotne z punktu widzenia uregulowania dziedziczenia przez przysposobionego jest wskazanie *ratio legis* samej instytucji przysposobienia. Przysposobienie ma bowiem imitować rodzinę naturalną, która to uważana jest za niezbędną do prawidłowego rozwoju i wychowania dziecka. Adopcja ma za zadanie stworzyć warunki i relacje, jakie panują w prawidłowo funkcjonującej rodzinie. Więzy rodzinne stworzone w sposób sztuczny (na mocy

554 Tak W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, 2022, art. 927, pkt 45; P. Książak, *Prawo spadkowe*, 2017, Nb 99; J. Ostojka, *sytuacja prawna dziecka urodzonego w drodze postmortalnej implementacji embrionu in vitro*, *Prawo i Medycyna* 2012, Nr 2, s. 42-44.

555 Zob. M. Marszelewski, *Zapłodnienie post mortem nasieniem zmarłego męża jako przykład medycznie wspomaganey prokreacji*, *Adam Mickiewicz Law Review* 2013, vol. 2, s. 78-81.

konstytutywnego orzeczenia sądu) zastępują niejako więzy krwi⁵⁵⁶. Jak wskazuje Sąd Najwyższy „przysposobienie ma umożliwić realizację prawa dziecka do wychowania w zastępczym środowisku rodzinnym, w sytuacji, w której - z różnych przyczyn - jest ono pozbawione pieczy rodzicielskiej. Przysposobienie jest pod tym względem, co podkreśla się także w doktrynie, instytucją optymalną, gdyż tylko ono może zapewnić dziecku warunki identyczne z tymi, jakie są w pełnej rodzinie naturalnej.”⁵⁵⁷. Cel instytucji znanej już w prawie rzymskim trafnie konkluduje łacińska paremia *Adoptio natutam imitatur*. W Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym wskazano wprost, że przez przysposobienie powstaje między przysposabiającym a przysposobionym taki stosunek, jak między rodzicami a dziećmi (art. 121 § 1 k.r.o.)⁵⁵⁸.

Mając na względzie powyżej wyeksponowane uzasadnienie wprowadzenia instytucji przysposobienia, łatwiej zrozumieć zasady rządzące się dziedziczeniem w rodzinie, w której doszło do adopcji. Na wstępie należy wyjaśnić, że sytuacja prawnośpadkowa będzie różna w zależności od rodzaju przysposobienia. Jest to logiczną konsekwencją ograniczenia w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym skutków przysposobienia niepełnego jedynie do stosunku między przysposabiającym a przysposobionym i jego zstępnymi (art. 124 § 1 k.r.o.). Przysposobienie niepełne (w przeciwieństwie do pełnego) nie wywołuje zatem skutków wobec krewnych przysposabiającego. W ramach przysposobienia niepełnego powstaje zatem rodzina poniekąd zawężona do stosunku rodzica i dziecka (później wnuków) - przynajmniej w sensie formalnym. Przysposobiony nie nabywa praw i obowiązków w stosunku do krewnych przysposabiającego wynikających z pokrewieństwa, w tym tych w ramach dziedziczenia ustawowego. Zachowuje natomiast prawa i obowiązki wobec swoich krewnych naturalnych⁵⁵⁹. Porządkowo należy wskazać, że w odniesieniu do dziedziczenia nie ma znaczenia podział przysposobienia pełnego na całkowite (nierozdzielne, anonimowe) oraz przysposobienie pełne zwykłe. Skutki prawnośpadkowe są dla obydwu typów analogiczne, zatem określenie „przysposobienie pełne” odnosić się będzie do jednego i drugiego rodzaju.

Reguły dotyczące dziedziczenia w przypadku przysposobienia pełnego zostały określone w art. 936 k.c. Przysposobiony dziedziczy po przysposabiającym i jego krewnych

556 Zob. więcej H. Haak, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Przysposobienie. Komentarz*, Toruń 1996, s. 127-129; B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym. Dokonania i skutki*, Warszawa 1966, s. 91 i n.; K. Bagan-Kurluta [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2021, LEX, art. 114, teza 3; G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, 2019, LEX, art. 114, teza 1; Postanowienie SN z 25.10.1983 r., III CRN 234/83, OSNC 1984, nr 8, poz. 135.

557 Postanowienie SN z 22.06.2012 r., V CSK 283/11, LEX nr 1232479.

558 Zob. E. Holewińska-Łapińska [w:] *System Prawa Prywatnego. Tom 12. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, 2011, s. 498.

559 G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, art. 124, teza 1; R. Zegadło [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Warszawa 2014, art. 124, teza 1.

tak, jakby był dzieckiem przysposabiającego, a przysposabiający i jego krewni dziedziczą po przysposobionym tak, jakby przysposabiający był rodzicem przysposobionego (§ 1). Przysposobiony nie dziedziczy po swoich wstępnych naturalnych i ich krewnych, a osoby te nie dziedziczą po nim (§ 2)⁵⁶⁰. Wyraźnie widać korelacje pomiędzy przepisami dotyczącymi dziedziczenia z Kodeksu cywilnego oraz przepisami regulującymi samą instytucję przysposobienia w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. W przypadku adopcji pełnej przysposobiony traktowany jest jak dziecko przysposabiającego, „wchodzi” do rodziny przysposabiającego jak gdyby w niej się urodził. Tym samym jednak przestaje być członkiem swojej rodziny naturalnej, co w konsekwencji powoduje utratę przez niego prawa do dziedziczenia po swoich wstępnych naturalnych i ich krewnych, a także brak możliwości dziedziczenia przez te osoby po przysposobionym. Przysposobiony będzie zatem należał do pierwszego kręgu spadkobierców ustawowych po przysposabiającym (razem z jego małżonkiem i dziećmi naturalnymi przysposabiającego lub innymi przysposobionymi). Dziedziczył będzie również po dzieciach przysposabiającego, jak po swoim rodzeństwie oraz po rodzicach przysposabiającego (jak po swoich dziadkach)⁵⁶¹.

Zaznaczyć należy, że nowelą z 1995 r.⁵⁶² wprowadzono przepis art. 936 § 3 k.c., ustanawiający wyjątki w sytuacji przysposobienia dziecka małżonka przez drugiego małżonka. W takim wypadku nie stosuje się § 2 z art. 936 k.c., tzn. przysposobiony dziedziczy po swoim naturalnym rodzicu (małżonku przysposabiającego) oraz jego krewnych. Jeśli natomiast przysposobienie dziecka małżonka nastąpiło już po śmierci drugiego z rodziców przysposobionego, przysposobiony może dziedziczyć również po krewnych zmarłego rodzica, pod warunkiem utrzymania przez sąd w orzeczeniu o przysposobieniu ich praw i obowiązków wynikających z pokrewieństwa (art. 121¹ k.r.o.). Kryterium decydującym o zastosowaniu art. 121¹ § 2 k.r.o. jest dobro przysposobionego⁵⁶³. Trafnie wskazuje się, że możliwe jest zatem, że przysposobiony będzie miał sześcioro dziadków, tj. rodziców matki, rodziców ojca naturalnego oraz rodziców przysposabiającego (męża matki, który przysposobił go po śmierci ojca)⁵⁶⁴. Uzasadnione wydaje się zatem przyjęte uregulowanie, że utrzymanie niniejszych więzi nie jest automatyczne, a leży w gestii

560 Zob. Postanowienie SN z 22.05.2019 r., I NSNc 3/19, LEX nr 2671026.

561 Zob. W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, 2022, art. 936, pkt 6-15. por. J. Gajda, *Tajemnica przysposobienia i jej ochrona w polskim prawie cywilnym*, 2012, s. 189-190; M. Łączkowska, *Dziedziczenie ustawowe członków rodziny spadkodawcy*, Rejent 2012, Nr 5; s. 48-49.

562 Ustawa z dnia 26 maja 1995 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 83, poz. 417).

563 Zob. M. Pruncal-Wójcik [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, 2022, art. 121¹, pkt 3; J. Gajda [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, 2021, art. 121¹, pkt 1; R. Zegadło [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Warszawa 2014, art. 121¹, teza 2. Por. Orzeczenie SN z 7.11.1957 r., 4 CR 306/57, OSNCK 1958, nr 4, poz. 113.

564 Tak. M. Łączkowska, *Dziedziczenie ustawowe członków rodziny spadkodawcy*, Rejent 2012, nr 5, s. 48.

sądu, który powinien przy orzekaniu przysposobienia mieć na względzie również skutki prawnosпадkowe.

W sytuacji przysposobienia niepełnego nie zmieniają się zasady dziedziczenia pomiędzy przyspasabiającym i przysposobionym oraz jego zstępniymi. Analogicznie jak w przypadku przysposobienia pełnego przysposobiony dziedziczy po przyspasabiającym na równi z jego dziećmi, a zstępni przysposobionego dziedziczą po przyspasabiającym na tych samych zasadach co dalsi zstępni spadkodawcy (art. 937 pkt 1 k.c.). Podobnie również rodzice naturalni przysposobionego nie dziedziczą po nim, a zamiast nich dziedziczy przyspasabiający (art. 937 pkt 3 zd. 1 k.c.). Różnica występuje natomiast w odniesieniu do sytuacji prawnosпадkowej pomiędzy przysposobionym i jego krewnymi naturalnymi oraz krewnymi przyspasabiającego. Przy przysposobieniu niepełnym przysposobiony i jego zstępni nie dziedziczą po krewnych przyspasabiającego, a krewni przyspasabiającego nie dziedziczą po przysposobionym i jego zstępnych (art. 937 pkt 2 k.c.). Przysposobiony (i jego zstępni) dziedziczy natomiast nadal po swoich krewnych naturalnych, a krewni naturalni dziedziczą po nim (i jego zstępnych), co wynika z art. 124 § 1 k.r.o., a wprost z art. 937 pkt 3 zd. 3 k.c. („poza tym przysposobienie nie narusza powołania do dziedziczenia wynikającego z pokrewieństwa”). Podkreślić trzeba, że w tej sytuacji przysposobiony dziedziczy również po swoich rodzicach naturalnych. O ile zatem w odniesieniu do krewnych sytuacja prawnosпадkowa przedstawia się tak, że przysposobiony dziedziczy jedynie po krewnych z jednej rodziny (jego naturalnej), o tyle ma on prawo do dziedziczenia zarówno po przysposobionym (nazwijmy: „rodzicu prawnie ustanowionym”), jak i po rodzicach naturalnych⁵⁶⁵. Słusznie akcentuje się zatem, że prawa spadkowe przysposobionego w ramach adopcji niepełnej ulegają rozszerzeniu⁵⁶⁶.

W literaturze podnosi się, że osobne uregulowanie dziedziczenia przysposobionego oraz przyspasabiającego w Kodeksie cywilnym stanowi *superfluum*, jako że wystarczająca wydaje się regulacja art. 121 § 1 k.r.o., na mocy którego przysposobiony powinien być

565 Tak E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2011, art. 937, teza 4; A. Witczak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego. Tom 10. Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, 2015, s. 284–285; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom II*, red. K. Pietrzykowski, 2021, art. 937, pkt 2-3; J. Kremis [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 1719; P. Księżak, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2017, s. 133; W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, 2019, s. 280; Wyrok SN z 19.04.1968 r., I CR 112/68, LEX nr 6316. Odmienne E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 937, teza 7; P. Księżak, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2017, s. 133; W. Żukowski, *Porządek dziedziczenia ustawowego po nowelizacji kodeksu cywilnego ustawami z dnia 2 kwietnia 2009 r. oraz 18 marca 2011 r.*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2012, Nr 1, s. 160.

566 Tak. M. Łączkowska, *Dziedziczenie ustawowe członków rodziny spadkodawcy*, *Rejent* 2012, nr 5, s. 48; J. Gajda, *Tajemnica przysposobienia w polskim prawie rodzinnym*, [w:] *Prawne i pozaprawne aspekty adopcji*, red. M. Andrzejewski, M. Łączkowska, Poznań 2008, s. 64; T. Sokołowski, *Dziedziczenie w związku z przysposobieniem*, *Rejent* 1996, nr 11, s. 93.

traktowany jak dziecko przysposabiającego, więc dziedziczyłby na mocy art. 931 k.c.⁵⁶⁷. Wydaje się jednak, że decyzja ustawodawcy o przyjęciu takiej regulacji była słuszna, pozbawia bowiem wątpliwości interpretacyjnych oraz porządkuje zasady dziedziczenia w poszczególnych przypadkach przysposobienia.

Zaznaczyć także trzeba, że art. 117 § 2 k.r.o. wprowadza zakaz orzeczenia przysposobienia po śmierci przysposabiającego. Taka regulacja m.in. stoi na straży ustalonego porządku dziedziczenia. Nowelą z 1995 r. wprowadzono jednak wyjątek od powyższej zasady (art. 117 § 3 k.r.o.). Po śmierci przysposabiającego orzeczenie o przysposobieniu może być wydane wyjątkowo, jeżeli z żądaniem przysposobienia wystąpili oboje małżonkowie, jeden z nich zmarł po wszczęciu postępowania, a drugi żądanie przysposobienia wspólnie przez małżonków podtrzymuje oraz gdy przez dłuższy czas przed wszczęciem postępowania przysposabiany pozostawał pod pieczę wnoskodawców lub tylko zmarłego wnoskodawcy i między stronami powstała więź jak między rodzicami a dzieckiem. Na miejsce zmarłego w postępowaniu wstępuje kurator ustanowiony przez sąd opiekuńczy. Co istotne, przysposobienie orzeczone we wskazanych powyżej warunkach ma takie same skutki jak orzeczone przed śmiercią małżonka (art. 117 § 5 k.r.o.). Takie unormowanie niesie za sobą daleko idące konsekwencje prawnośpadkowe. Orzeczenie przysposobienia ma skutek retroaktywny, tj. wywołuje skutki jakby było wydane przed śmiercią przysposabiającego⁵⁶⁸. W wyniku takiego przysposobienia małoletni od razu staje się spadkobiercą lub przynajmniej jest uprawniony do zachowku (w przypadku pozostawienia testamentu treści odmiennej). Trzeba też jednak mieć na uwadze, że orzeczenie przysposobienia po śmierci przysposabiającego jest możliwe jedynie w ściśle określonych okolicznościach (po spełnieniu łącznie wszystkich wskazanych w przepisie warunków), które będą skrupulatnie badane przez sąd. Nasuwa się wniosek, że są to sytuacje tak wyjątkowe, że uzasadnione było również przewidzenie wyjątku od reguły nieorzekania przysposobienia po śmierci przysposabiającego. Po pierwsze takie przysposobienie jest możliwe, gdy małżonkowie wystąpili o nie wspólnie, a zatem zmarły chciał małoletniego przysposobić. Ponadto pozostały przy życiu małżonek powinien żądanie przysposobienia (i to wspólnego) podtrzymać. Co wydaje się natomiast najbardziej znamienne, dodatkowo „przez dłuższy czas przed wszczęciem postępowania przysposabiany pozostawał pod pieczę wnoskodawców lub tylko zmarłego wnoskodawcy i między stronami powstała więź jak między rodzicami a

567 R. Zegadło [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, art. 121, teza 2; M. Łączkowska, *Dziedziczenie ustawowe członków...*, s. 48-49.

568 R. Zegadło [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, art. 117, teza 13; H. Ciepla [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V*, red. K. Piasecki, Warszawa 2011, LEX, art. 117, teza 7-8. W pozostałych przypadkach odmiennie: wyrok musi uprawomocnić się przed otwarciem spadku (zob. M. Łączkowska [w:] *Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz. Art. 627-1088*, red. M. Gutowski, Legalis, art. 936, Nb 2).

dzieckiem”. Można zatem skonkludować, że w zasadzie będą to takie sytuacje, gdzie małoletni był już traktowany jako dziecko zmarłego przysposabiającego. Spadkodawca prawdopodobnie pragnąłby zatem, aby przysposobiony doszedł do dziedziczenia po nim.

Pewne komplikacje natury prawnośpadkowej wiążą się z możliwością rozwiązania przysposobienia oraz ewentualnym ponownym przysposobieniem w razie śmierci przysposabiającego.

Z ważnych powodów przysposobienie może zostać rozwiązane przez sąd (art. 125 § 1 k.r.o.). Z chwilą rozwiązania stosunku przysposobienia ustają jego skutki (art. 126 § 1 zd. 1 k.r.o.). Przysposobiony nie dziedziczy z ustawy po przysposabiającym, a także jego krewnych (w przypadku przysposobienia pełnego) zmarłych po prawomocnym rozwiązaniu przysposobienia. Jeżeli jednak przysposabiający zmarł po wszczęciu sprawy o rozwiązanie stosunku przysposobienia⁵⁶⁹, skutki rozwiązania przysposobienia ustają z chwilą jego śmierci (art. 126 § 1 zd. 2 k.c.). Orzeczenie o rozwiązaniu przysposobienia jest zatem w tej sytuacji skuteczne z mocą wsteczną. Przysposobiony nie dziedziczy po przysposabiającym ani po jego krewnych zmarłych później niż przysposabiający. „Na powrót” dziedziczy on po swoich rodzicach i krewnych naturalnych⁵⁷⁰.

W sytuacji, gdy przysposobiony odziedziczył już swój udział spadkowy staje się tzw. „spadkobiercą rzekomym” i pozostali spadkobiercy mają wobec niego roszczenie o ochronę dziedziczenia z art. 1029 k.c. Spadkobierca może żądać, ażeby osoba, która włada spadkiem jako spadkobierca, lecz spadkobiercą nie jest (spadkobierca rzekomy), wydała mu spadek. Do roszczeń spadkobiercy o wynagrodzenie za korzystanie z przedmiotów należących do spadku, o zwrot pożytków lub o zapłatę ich wartości, jak również o naprawienie szkody z powodu zużycia, pogorszenia lub utraty tych przedmiotów oraz do roszczeń przeciwko spadkobiercy o zwrot nakładów stosuje się odpowiednio przepisy o roszczeniach między właścicielem a samoistnym posiadaczem rzeczy (art. 1029 § 2 k.c.). Na gruncie natomiast przepisów art. 224-229 k.c. istotne jest posiadanie dobrej lub złej wiary. Celnie wskazuje T. Sokołowski, że przysposobionego nie można traktować jak posiadacza w dobrej wierze, skoro w chwili otwarcia spadku toczy się postępowanie o rozwiązanie przysposobienia. Wnioskuje jednak również, że samo wszczęcie postępowania o rozwiązanie przysposobienia nie decyduje jeszcze definitywnie o istnieniu złej wiary, jako że do czasu prawomocnego zakończenia tej sprawy przysposobiony posiada tytuł do dziedziczenia. Proponuje, że powinien on być

⁵⁶⁹ Rozwiązanie przysposobienia w takim przypadku jest wyjątkowo możliwe zgodnie z art. 125 § 2 k.k., z racji tego, że postępowanie zostało wszczęte jeszcze za życia przysposabiającego. Na miejsce zmarłego wstępuje kurator ustanowiony przez sąd.

⁵⁷⁰ J. St. Piątowski, H. Witzak, A. Kawałko, *System...*, Warszawa 2013, s. 252. Nb. 78.

traktowany jak posiadacz w dobrej wierze, który wie o toczącym się przeciwko niemu postępowaniu (art. 224 § 2 k.c.)⁵⁷¹. Strona postępowania może jednak powoływać inne dowody na okoliczność złej wiary przysposobionego⁵⁷².

Dla porządku zaznaczyć trzeba, że w razie śmierci przysposabiającego w ramach adopcji pełnej nie dochodzi do żadnych zmian w porządku dziedziczenia w odniesieniu do krewnych przysposabiającego. Przysposobiony zachowuje status dziecka (przybranego) zmarłego. Sytuacja robi się jednak bardziej złożona w razie ponownego przysposobienia, które możliwe jest po śmierci przysposabiającego na mocy art. 117¹ k.c.⁵⁷³. Wskazuje się, że w takim przypadku należy zastosować odpowiednio art. 121 § 3 k.c., w ten sposób, że więzi wynikające z pierwszego przysposobienia ustają na skutek ponownego przysposobienia⁵⁷⁴. Stanowisko takie zostało potwierdzone również przez Sąd Najwyższy⁵⁷⁵. W sytuacji gdy ponowne przysposobienie jest pełnym, przysposobiony dziedziczy po pierwszym przysposabiającym oraz po jego krewnych, którzy zmarli przed uprawomocnieniem się orzeczenia o kolejnym przysposobieniu⁵⁷⁶. Jeżeli natomiast po śmierci przysposabiającego następuje ponowne przysposobienie, lecz niepełne, przysposobiony dziedziczy po nowym przysposabiającym oraz po krewnych pierwszego przysposabiającego. Adopcja niepełna nie wpływa bowiem na stosunki względem krewnych przysposabiającego oraz przysposobionego, a takimi krewnymi (w sposób sztuczny) stali się dla przysposobionego krewni pierwszego przysposabiającego.

W razie śmierci przysposabiającego w ramach przysposobienia niepełnego, przysposobiony dziedziczy po nim jak jego naturalne dziecko. Po przysposobionym będą zaś z powrotem dziedziczyć jego rodzice naturalni, którzy uprzednio zostali usunięci z kręgu spadkobierców na rzecz przysposabiającego. W przypadku ponownej adopcji dziedziczenie rodziców naturalnych ponownie „odpadnie”, a na ich miejsce do porządku dziedziczenia wejdzie przysposabiający, a w przypadku adopcji pełnej dziedziczyć będą również jego krewni⁵⁷⁷.

571 T. Sokołowski, *Dziedziczenie w związku...*, s. 91-93 i 97.

572 J. St. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko, *System...*, Warszawa 2013, s. 252. Nb. 79.

573 Wprowadzony ustawą z dnia 26 maja 1995 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 83, poz. 417).

574 T. Sokołowski, *Dziedziczenie w związku...*, s. 89.

575 Uchwała SN(7z) z 17.03.1969 r., III CZP 126/68, OSNC 1969, nr 12, poz. 209.

576 T. Sokołowski, *Dziedziczenie w związku...*, s. 89; . M. Łączkowska [w:] *Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz. Art. 627-1088*, red. M. Gutowski, Legalis, art. 936, Nb 6; J. St. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, s. 253.

577 Zob. M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny. T II. Komentarz. Art. 450–1088. Przepisy wprowadzające*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021, Legalis, art. 937, Nb 6; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny. T II. Komentarz. Art. 450–1088. Przepisy wprowadzające*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021, Legalis, art. 936, Nb 10.

Należy odnotować, że możliwe jest również ponowne przysposobienie w sytuacji, gdy pierwszy przysposabiający (zmarły) był małżonkiem naturalnego rodzica przysposobionego. W doktrynie podnosi się wątpliwości odnośnie do możliwości zastosowania art. 121¹ § 2 k.r.o. (utrzymanie przez sąd praw i obowiązków względem krewnych wynikających z pokrewieństwa) w przypadku ponownego zawarcia małżeństwa przez rodzica naturalnego dziecka i jego przysposobienia przez nowego małżonka tego rodzica. Jasno widać, że w takiej sytuacji przysposobiony dziedziczyłby 1) po krewnych naturalnego rodzica; 2) po krewnych pierwszego przysposabiającego; 3) po krewnych drugiego przysposabiającego. Wydaje się, że takie rozszerzenie dziedziczenia nie było zamiarem ustawodawcy⁵⁷⁸.

2.2.3.3. Małoletni jako spadkobierca grupy trzeciej

Małoletni nie będzie dziedziczył w drugiej grupie jako małżonek, gdyż jak wcześniej wyjaśniono, nie jest możliwe bycie małoletnim małżonkiem. Ciężka do wyobrażenia jest sytuacja dziedziczenia jako małoletni rodzic spadkodawcy. Małoletni może natomiast dziedziczyć jako rodzeństwo spadkodawcy lub zstępny rodzeństwa spadkodawcy (grupa III). Dochodzi jednak do dziedziczenia tylko wtedy, gdy przynajmniej jedno z rodziców spadkodawcy nie dożyło otwarcia spadku (art. 932 § 4 k.c.) albo jest traktowane tak, jakby nie dożyło otwarcia spadku (zrzekło się dziedziczenia, odrzuciło spadek, został uznane za niegodnego dziedziczenia)⁵⁷⁹. Rodzeństwo dziedziczy w częściach równych (art. 932 § 4 k.c.), bez znaczenia, czy jest to rodzeństwo rodzone czy rodzeństwo przyrodnie spadkodawcy⁵⁸⁰. Spadkobiercą ustawowym (dziedziczącym na równi z rodzeństwem naturalnym spadkodawcy) jest również przysposobiony przez rodzica spadkodawcy w sposób pełny, w tym również nierozwiązywalny (art. 936 § 1 k.c.). Natomiast nie jest powołany do dziedziczenia jako rodzeństwo spadkodawcy przysposobiony w sposób niepełny (art. 937 pkt 2 k.c.)⁵⁸¹. Taka regulacja, jak wcześniej wspomniano, jest konsekwencją powstania stosunku prawnego jedynie między przysposabiającym a przysposobionym w razie przysposobienia niepełnego. Słusznie zauważa się, że „w III grupie spadkobierców może dochodzić do współdziedziczenia małżonka, jednego rodzica, rodzeństwa oraz zstępnych rodzeństwa”⁵⁸².

578 T. Sokołowski, *Dziedziczenie w związku...*, s. 90; J. St. Piątkowski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, s. 253, Nb. 80.

579 Zob. Postanowienie SN z 20.04.1972 r., III CRN 19/72, OSNC 1972, Nr 11, poz. 205.

580 Uchwała SN z 14.10.2011 r., III CZP 49/11, OSNC 2012, nr 3, poz. 35 z glosami A. Sylwestrzak, OSP 2012, Nr 6, poz. 60, M. Rzewuskiego, PS 2012, Nr 11–12, s. 178–180, G. Wolaka, MoP 2013, Nr 18, s. 994–999.

581 Zob. B. Kucia [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 932 i art. 933, teza 10.

582 A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 932, teza 3.

Należy zaznaczyć, że nowela Kodeksu cywilnego z 2009 r.⁵⁸³ znacznie osłabiła pozycję rodzeństwa spadkodawcy, ponieważ wcześniej rodzeństwo dochodziło do dziedziczenia już w grupie drugiej, tj. razem z małżonkiem i rodzicami spadkodawcy. Przed nowelizacją część spadku przypadająca rodzeństwu była zmienna. Jeżeli rodzeństwo dziedziczyło w zbiegu z małżonkiem i rodzicami, do podziału otrzymywało ¼ spadku. W sytuacji, w której rodzeństwo dochodziło do dziedziczenia w zbiegu tylko z małżonkiem lub tylko z rodzicami – ½ spadku⁵⁸⁴.

Jeżeli którekolwiek z rodzeństwa spadkodawcy nie dożyło otwarcia spadku pozostawiając zstępnych, udział spadkowy, który by mu przypadał, przypada jego zstępnym. Podział tego udziału następuje według zasad, które dotyczą podziału między dalszych zstępnych spadkodawcy (art. 932 § 5 k.c.). Zgodnie z zasadą dziedziczenia *in stirpes* zwolniony udział spadkowy dziedziczą zstępni rodzeństwa w częściach równych według. Ponadto zaznaczyć należy, że ten sam system może działać w stosunku do dalszych zstępnych.

2.2.3.4. Małoletni jako pasierb spadkodawcy

Prawdopodobne jest dziedziczenie przez małoletniego jako spadkobiercę z przedostatniej (czwartej) grupy, tj. jako dziecko małżonka spadkodawcy, którego żadne z rodziców nie dożyło otwarcia spadku (art. 934¹ k.c.). Krąg spadkobierców został poszerzony o pasierbów nowelą z dnia 2 kwietnia 2009 r.⁵⁸⁵. Pasierbowie dochodzą do dziedziczenia w braku małżonka i krewnych spadkodawcy, przy czym dotyczy to spadków otwartych od dnia 28 czerwca 2009 r.⁵⁸⁶. W literaturze rozszerzenie kręgu spadkobierców o dzieci małżonka spadkodawcy jest co do zasady aprobowane. Wskazuje się, że nowelizacja Kodeksu cywilnego odpowiada zmianom społeczno-obyczajowym, wyrażającym się m.in. w rosnącej liczbie tzw. rodzin rekonstruowanych (patchworkowych), które tworzone są przez osoby wchodzące w kolejny związek małżeński, często posiadające dzieci z poprzednich związków⁵⁸⁷. Dodatkowo podkreśla się, że dzieci małżonka częstokroć łączy z ojczymem lub

583 Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 79, poz. 662).

584 Zob. J. St. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 279-280, gdzie słusznie wskazano, że dziedziczenie rodzeństwa spadkodawcy jest powiązane z pokrewieństwem ze spadkodawcą a nie z pokrewieństwem z rodzicem spadkodawcy, którego udział podlega dziedziczeniu (zmarłym/traktowany „tak, jakby nie dożył otwarcia spadku”, ponieważ w przypadku śmierci obojga rodziców spadkodawcy przed otwarciem spadku rodzeństwo dziedziczy cały spadek w częściach równych. Trafna jest konkluzja, iż „rodzeństwo ma więc własny tytuł do dziedziczenia udziału spadkowego zwolnionego przez zmarłego rodzica spadkodawcy i nie przejmuje jego udziału jako jego zstępny”. Por. uzasadnienie uchwały SN z 14.10.2011 r., III CZP 49/11, OSNC 2012, nr 3, poz. 35.

585 Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 79, poz. 662).

586 Data wejścia w życie noweli.

587 M. Łączkowska, *Dziedziczenie ustawowe członków rodziny spadkodawcy*, Rejent 2012, Nr 5, s. 21.

macochą silna więź uczuciowa (towarzysząca formalnej więzi wynikającej ze stosunku powinowactwa), co jest normalną konsekwencją tworzenia nowej rodziny, spędzania razem czasu, a w przypadku małoletnich – często wspólnego zamieszkiwania⁵⁸⁸. Zaznacza się również, że włączenie pasierbów do kręgu spadkobierców ustawowych odpowiada regulacji art. 144 k.r.o., która ustanawia obowiązek alimentacyjny pomiędzy macochą lub ojczymem a pasierbem⁵⁸⁹. Co prawda przepis art. 144 k.r.o. wymaga, aby obowiązek ten odpowiadał zasadom współżycia społecznego, jednak i w tym zakresie można dostrzec zbieżność z nowoprzyjętym przepisem art. 934¹ k.c., który dopuszcza do dziedziczenia ustawowego tylko te spośród dzieci małżonka spadkodawcy, których żadne z rodziców nie dożyło otwarcia spadku. Zdaje się, że powołanie do spadku sieroty, którą ze spadkodawcą łączyła często bliska relacja emocjonalna odpowiada ogólnemu poczuciu słuszności⁵⁹⁰. Zasadność przyjętej regulacji potęguje fakt, że niejednokrotnie małżonek, którego dziecko ma dziedziczyć na podstawie art. 934¹ k.c. (rodzic pasierba spadkodawcy) przyczynił się do powstania majątku spadkowego⁵⁹¹, w szczególności mając na względzie wspólność ustawową jako podstawowy ustrój majątkowy małżeński, bo powstający *ex lege* z chwilą zawarcia małżeństwa (art. 31 § 1 k.r.o.).

Oczywiście można przypuszczać, że wystąpią również takie sytuacje, w których – mając na względzie zasady współżycia społecznego – pasierb nie powinien dziedziczyć po swoim ojczymie czy macosze. Możliwa jest przecież sytuacja, że pasierb jest już osobą dorosłą i samodzielną w momencie, gdy jego rodzic zawiera kolejny związek małżeński, a przy tym nie darzy pozytywnymi uczuciami nowego małżonka rodzica⁵⁹². Nie powstaje

588 Zob. M. Pazdan, *O potrzebie i kierunkach zmian dziedziczenia ustawowego w polskim prawie cywilnym*, Rejent 2005, Nr 9, s. 45; Tenże, *Projektowane zmiany w unormowaniu dziedziczenia ustawowego*, Rejent 2008, Nr 4, s. 20; H. Witzak, *Majątkowa ochrona stosunku powinowactwa mortis causa*, [w:] *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie*, t. XI, 2018, nr 2, s. 499.

589 H. Witzak, *Majątkowa ochrona stosunku...*, s. 496, J. Waszczuk-Napiórkowska, *Opinia prawna o zmianie ustawy – Kodeks cywilny – zmiany w kręgu dziedziczenia nie testamentowego*, Zeszyty Prawnicze. Biuro Analiz Sejmowych, 2009, Nr 2, s. 171; zob. także J. St. Piątkowski, H. Witzak, A. Kawałko, *System prawa prywatnego...*, 2015, s. 219. Por. J. Biernat, *Dzieci małżonka spadkodawcy jako, których żadne z rodziców nie dożyło otwarcia spadku, jako spadkobiercy ustawowi* [w:] *Rozprawy z prawa cywilnego, własności intelektualnej i prawa prywatnego międzynarodowego. Księga pamiątkowa dedykowana prof. B. Gawlikowi*, red. F. Zoll, Warszawa 2012, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369312575/174?tocHit=1&cm=SREST> (dostęp: 2022-03-19 13:31), który wskazuje, że nie uzyskano pełnej spójności prawa spadkowego i prawa rodzinnego, gdyż Kodeks cywilny nie powołuje do dziedziczenia po pasierbie jego ojczyma lub macochy (brak wzajemności, którą przewiduje art. 144 k.r.o. w ramach obowiązku alimentacyjnego).

590 Por. uchwała SN z 4 kwietnia 1968 r., III CZP 27/68, LEX nr 772, w której wskazano, że powstanie obowiązku alimentacyjnego na podstawie art. 144 k.r.o. uzależnione jest od tego, czy „żądanie dziecka świadczeń alimentacyjnych od męża swojej matki (bądź żony swego ojca) odpowiadać będzie ogólnemu poczuciu słuszności, znajdującemu uzasadnienie w istniejących regułach moralności i dobrych obyczajach społeczeństwa”.

591 Tak M. Pazdan, *Projektowane zmiany...*, s.20-21; M. Załucki, *Dylematy regulacji dziedziczenia ustawowego dzieci małżonka spadkodawcy (art. 934¹ k.c.)*, „Białostockie Studia Prawnicze”, 2017, Nr 3, s. 57-58; J. Waszczuk-Napiórkowska, *Opinia...*, s. 171; H. Witzak, *Majątkowa ochrona stosunku...*, s. 499.

592 Taki argument podnosi W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. IVA, s. 259.

wówczas żadna więź pomiędzy spadkodawcą i potencjalnym spadkobiercą z grupy czwartej (poza formalną - powinowactwem). Po pierwsze jednak należy wziąć pod uwagę podnoszone poglądy o zasadności pozostawienia majątku w rękach prywatnych⁵⁹³ w opozycji do dziedziczenia dorobku życia przez gminę lub Skarb Państwa⁵⁹⁴. Mając zaś na względzie przedmiot niniejszej pracy, stwierdzić trzeba także, że w ogromnej większości przypadków nabycie spadku z ustawy przez pasierba będzie zgodne z zasadami współżycia społecznego, jeśli jest on małoletni.

Zdarzyć się może wprawdzie kazus opisywany w literaturze⁵⁹⁵, że dziedziczyć miałby pasierb, zrodzony w wyniku zdrady małżeńskiej (już w trakcie małżeństwa ze spadkodawcą). Co więcej, wskazuje się, że w razie wcześniejszej (tj. przed spadkodawcą) śmierci jego rodziców naturalnych pasierb dojdzie do dziedziczenia nawet, jeśli spadkodawca zaprzeczy ojcostwa i rozwiąże przez rozwód małżeństwo z jego matką. Taka sytuacja porównywana jest z dziedziczeniem przez osobę niegodną dziedziczenia⁵⁹⁶. Powyższe porównanie opiera się na „względach słusznościowych”⁵⁹⁷. Opisywany kazus odbiega jednak zupełnie od instytucji niegodności z art. 928 k.c. i wskazywaną „niegodność” należałoby raczej rozumieć w potocznym tego słowa znaczeniu (choć i to jest zbyt daleko idące w stosunku do pasierba). Jeśli ktoś w przedstawionej sytuacji miałby zostać uznany za niegodnego dziedziczenia, byłaby to wyłącznie żona, która zdradziła swojego męża (spadkodawcę). Nawet i ona nie spełnia jednak żadnej z przesłanek niegodności dziedziczenia w ujęciu Kodeksu cywilnego, toteż można o niej mówić jako niegodnej w tym znaczeniu, że jej zachowanie jest społecznie nieakceptowalne i powszechnie uznane za naganne. Bronić natomiast należy małoletniego, który w żaden sposób nie przyczynił się do powstania tej sytuacji. Ojczym, który dziecka nie akceptuje, zaprzecza jego ojcostwu, a nawet wręcz wewnętrznie obwinia go o rozpad małżeństwa, może przecież sporządzić testament, w którym powoła do dziedziczenia inną osobę. Wydaje się, że skoro spadkodawca posiadał świadomość prawną na poziomie, który pozwolił mu wytoczyć obwarowane terminem zawitym powództwo o zaprzeczenie ojcostwa

593 Zob. np. M. Łączkowska, *Dziedziczenie ustawowe członków...*, s. 51; M. Załucki, *Krąg spadkobierców ustawowych de lege lata i de lege ferenda*, „Przegląd Sądowy” 2008, Nr 1, s. 95; Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Druk sejmowy Nr 1541).

594 Wskazać jednak trzeba, że - co ciekawe - ujęcie w kręgu spadkobierców ustawowych gminy i Skarbu Państwa jest z kolei tłumaczone koniecznością zapewnienia, aby do dziedziczenia nie dochodzili dalecy krewni, którzy nie byli zbyt związani ze spadkobiercą i jego śmierć ich specjalnie nie dotknęła (tzw. „rozeźmiani spadkobiercy”). Podnosi się, że wolą spadkodawcy nie byłoby, aby doszli oni do dziedziczenia, a preferowałby on nabycie spadku przez podmioty publiczne (zob. np. J. Wierciński, *Uwagi o teoretycznych założeniach...*, s. 88.). Podobne spostrzeżenie odnośnie poszerzenia kręgu spadkobierców nowelą z 2009 r. poczyniła M. Łączkowska, *Dziedziczenie ustawowe członków...*, s. 52.

595 W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. IVA, s. 259; a za nim: M. Załucki, *Dylematy regulacji...*, s. 58-59.

596 W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. IVA, s. 259.

597 Tak trafnie tłumaczy M. Załucki, *Dylematy regulacji...*, s. 58.

(art. 63 k.r.o.), będzie również w stanie zmienić porządek dziedziczenia. Powyższy argument krytyczny wobec regulacji art. 934¹ k.c. wydaje się zatem niezasadny.

Negatywna ocena kształtu przepisu art. 934¹ k.c. dotyczy również ograniczenia dziedziczenia przez pasierba jedynie do przypadków, gdy oboje jego rodzice nie dożyli otwarcia spadku. Podnosi się, że mimo zalety precyzyjności w tym zakresie, regulacja może nie dopuszczać do dziedziczenia tych pasierbów, których ze spadkodawcą łączyła silna (rodzicielska) więź emocjonalna. Będzie tak w sytuacji, gdy żyje naturalny rodzic pasierba, z którym żadnej relacji ani kontaktu on nie miał⁵⁹⁸. Wydaje się, że ustawodawca przyjął rozwiązanie zakładające powołanie do dziedziczenia tylko w pełni osieroconego pasierba, nie biorąc pod uwagę takiej możliwości. W uzasadnieniu projektu wprost wskazano, że w sytuacji pozostawania przy życiu naturalnego rodzica, względy słuszności nie przemawiają za dziedziczeniem po ojczymie lub macosze. Zapewne przyjęto, że rodzic taki powinien zapewnić dziecku utrzymanie (w przypadku małoletniego) oraz ewentualną pomoc materialną, po śmierci drugiego z rodziców lub ojczyma czy macochy. Niestety realia mogą być zgoła odmienne. Znow nie sposób jednak wymagać kazuistycznej regulacji w tym zakresie. We wskazanym przypadku nieprawidłowych stosunków z naturalnym rodzicem, ojczym lub macocha ma możliwość zabezpieczenia sytuacji pasierba poprzez powołanie go do spadku w testamencie.

2.3. Status prawny małoletniego spadkobiercy a negatywne przesłanki nabycia spadku

2.3.1. Uwagi ogólne

Nabycie spadku następuje, jeżeli zaistnieją pozytywne przesłanki dziedziczenia oraz nie wystąpią negatywne przesłanki dziedziczenia. Przesłanki dziedziczenia „to zespół okoliczności, które muszą być spełnione, aby nastąpiło dziedziczenie (aby doszło do dziedziczenia)”⁵⁹⁹. Pozytywne przesłanki to tytuł powołania do dziedziczenia (testament lub ustawa) oraz posiadanie zdolności do dziedziczenia. Negatywne przesłankami dziedziczenia to okoliczności, które wyłączają skuteczność powołania do dziedziczenia, takie jak uznanie spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia (art. 928 k.c.), zrzeczenie się dziedziczenia przez spadkobiercę ustawowego (art. 1049 k.c.), odrzucenie spadku (art. 1020 k.c.)⁶⁰⁰. W

⁵⁹⁸ M. Załucki, *Dylematy regulacji...*, s. 57.

⁵⁹⁹ M. Niedośpiał, *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne*, Bielsko-Biała 2004, s. 46-47.

⁶⁰⁰ Tak H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*, Warszawa 2013, s. 37 oraz 57-61. Jako negatywną przesłankę dziedziczenia podaje się również orzeczenie sądu wyłączające małżonka od dziedziczenia ustawowego na podstawie art. 940 k.c., jednak przesłanka ta nie ma znaczenia dla niniejszych rozważań, gdyż małoletni nie może być małżonkiem. Zob. także J. St. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 160-161. Por. M. Niedośpiał, *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw*

powyższych przypadkach spadkobierca zostaje wyłączony od dziedziczenia, tak jakby nie dożył otwarcia spadku. Spadkobierca testamentowy może zostać wyłączony od dziedziczenia (z zachowaniem prawa do zachowku) poprzez sporządzenie przez spadkodawcę testamentu negatywnego. Z kolei wydziedziczenie w testamencie powoduje utratę przez spadkobiercę ustawowego jedynie prawa do zachowku⁶⁰¹.

Uznanie spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia następuje już po otwarciu spadku, podobnie odrzucenie spadku, dlatego zostaną omówione w dalszej części pracy. W tym miejscu nie będzie również analizowane wydziedziczenie ani testament negatywny. Kwestiom tym poświęcono osobny rozdział.

2.3.2. Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia

2.3.2.1. Uwagi ogólne

Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia stanowi wyjątek na tle ogólnego zakazu zawierania umów o spadek po osobie żyjącej (art. 1047 k.c.)⁶⁰². Zgodnie z art. 1048 § 1 k.c. spadkobierca ustawowy może przez umowę z przyszłym spadkodawcą zrzec się dziedziczenia po nim. Stronami tej umowy są zatem spadkobierca ustawowy i przyszły spadkodawca. Przedmiotem umowy o zrzeczenie się dziedziczenia może być tylko dziedziczenie ustawowe⁶⁰³. Odmienne niż miało to miejsce pod rządami Prawa spadkowego (art. 10 pr.spadk.), *de lege lata* nie jest możliwe zrzeczenie się dziedziczenia testamentowego⁶⁰⁴. Spadkobierca ustawowy, który w umowie z przyszłym spadkodawcą zrzekł się dziedziczenia może zatem dziedziczyć po nim na podstawie testamentu. W doktrynie wskazuje się, że przedmiotem umowy o zrzeczenie się dziedziczenia jest „potencjalne powołanie spadkobiercy do dziedziczenia”⁶⁰⁵. Należy zaznaczyć, że umowę o zrzeczenie się dziedziczenia może zawrzeć spadkobierca ustawowy bez względu na to, w jakiej kolejności byłby powołany do

rolnych przez osoby fizyczne, Bielsko-Biała 2004, s. 46-47, który wskazuje, że pozytywnymi przesłankami dziedziczenia są również przeżycie spadkodawcy, kolejność powołania (art. 931-935, 936 k.c.). Por. J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1959, s. 166, który zamiast określenia „przesłanki dziedziczenia” posługuje się zwrotem „kwalifikacje, które mają (...) doprowadzić do nabycia spadku przez określoną osobę”.

601 Co do wzajemnego stosunku pojęć „wyłączenie od dziedziczenia” – „testament negatywny” – „wydziedziczenie” zob. H. Witczak, *Wyłączenie...*, s. 108-116.

602 Zob. G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2016, s. 29, który słusznie wskazuje, że (wbrew literalnemu brzmieniu art. 1047 k.c.) umowa o zrzeczenie się dziedziczenia jest jedynym wyjątkiem od zakazu zawierania umów o spadek po osobie żyjącej.

603 G. Wolak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1048, teza 1; więcej: tenże *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia*, s. 110-144; A. Doliwa [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2009, s. 922.

604 E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 1048, teza 1; też *Z problematyki powołania spadkobiercy w testamencie*, Pałestra 1993, nr 1-2, s. 7; Uchwała SN z 15.05.1972 r., III CZP 26/72, OSNC 1972, nr 11, poz. 197.

605 W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1392, Nb 38; por. M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom II*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021, Legalis, art. 1048, Nb 1;

dziedziczenia⁶⁰⁶. Spadkobierca ustawowy, który zrzekł się przez umowę z przyszłym spadkodawcą dziedziczenia po nim, może dziedziczyć po tym spadkodawcy na podstawie sporządzonego przez niego testamentu⁶⁰⁷. Nie ma przy tym znaczenia, czy testament został sporządzony przed czy po zawarciu umowy o zrzeczenie się dziedziczenia⁶⁰⁸. Wskazuje się, że „zrzeczenie się dziedziczenia obejmuje pozbycie się nadziei na uzyskanie prawa, nie zaś rezygnację z prawa już przysługującego zbywcy, choćby tylko w załączkowej postaci (potencjalny spadkobierca ustawowy może nigdy spadku nie nabyć, a mianowicie może urodzić się spadkobierca powołany z ustawy w bliższej kolejności, spadkodawca może sporządzić testament z powołaniem innej osoby, spadkobierca małżonek może być wyłączony na podstawie art. 940).”⁶⁰⁹. Zmiany w regulacji dotyczącej umowy o zrzeczenie się dziedziczenia dokonano ustawą z dnia 23 stycznia 2023 r. o fundacji rodzinnej. Przepis art. 1048 § 2 k.c. przewiduje wprost możliwość zrzeczenia się tylko zachowku lub jego części: zrzeczenie się dziedziczenia może być ograniczone do zrzeczenia się tylko prawa do zachowku w całości lub w części. Zgodnie zaś z art. 1048 § 3 k.c. zrzeczenie się dziedziczenia na korzyść innej osoby uważa się w razie wątpliwości za zrzeczenie się pod warunkiem, że ta osoba będzie dziedziczyć⁶¹⁰. Tym samym ustawodawca wyszedł naprzeciw podnoszonym w doktrynie postulatom *de lege ferenda* i usunął wątpliwości związane z brakiem precyzyjnych przepisów. Kwestie te zostaną szczegółowo przedstawione w dalszej części pracy.

Jak słusznie wskazuje się w literaturze, umowa o zrzeczenie się dziedziczenia „stanowi (...) instrument nadający się do wykorzystania w celu ukształtowania – zgodnie z poczuciem sprawiedliwości – stosunków w rodzinie na wypadek śmierci spadkodawcy, w sytuacji gdy wyposaża on za życia jedno lub tylko niektóre spośród swoich dzieci”⁶¹¹.

Podkreśla się, że umowa o zrzeczenie się dziedziczenia pełni pożyteczne funkcje⁶¹². Po pierwsze umowa o zrzeczenie się dziedziczenia jest „jedyną umową, która umożliwia spadkodawcy wpływanie na porządek dziedziczenia (choć jedynie ustawowego), który następuje po jego śmierci”⁶¹³. Wspomnieć wypada, że pod rządami dekretu - Prawo spadkowe

606 B. Borysiak, *Dziedziczenie ustawowe w świetle nowelizacji Kodeksu cywilnego*, PS 2011, Nr 2, s. 61.

607 Uchwała SN z 15.05.1972 r., III CZP 26/72, OSNC 1972, nr 11, poz. 197.

608 M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 1137.

609 G. Karaszewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Bałwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 1048, art. 1049, teza 3, który wskazuje, że w art. 889 pkt 2 k.c. ten przypadek ujęto jako zrzeczenie się prawa jeszcze nienabytego. Art. 889 k.c. określa jakie bezpłatne przysporzenia nie stanowią darowizny.

610 Zob. G. Wolak, *Zrzeczenie się dziedziczenia i zachowku na korzyść osoby trzeciej (art. 1048 § 3 k.c.)*, *Krakowski Przegląd Notarialny* 2023, nr 2, s. 132-134.

611 M. Pazdan [w:] *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, Rejent 1997, nr 4, s. 185-186.

612 A. Doliwa [w:] *System Prawa Prywatnego. Tom 10. Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2009, s. 925.

613 G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2016, s. 241.

możliwe było zawarcie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia również ze spadkobiercą testamentowym. W art. 10 pr. spadk. nie ograniczono bowiem możliwości zrzeczenia się dziedziczenia do dziedziczenia z ustawy, jak ma to miejsce na podstawie art. 1048 k.c. Ponadto, możliwość zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia ze spadkobiercą testamentowym wynikała również z przepisów art. 11 pr. spadk. Przepis art. 11 § 1 pr. spadk. stanowił, że zrzekający się prawa do dziedziczenia nie dziedziczy, chyba że został powołany do spadku na podstawie testamentu, sporządzonego dopiero po zrzeczeniu się dziedziczenia. W art. 11 § 2 pr. spadk. wskazano natomiast, że zrzeczenie się dziedziczenia z oznaczonego w umowie tytułu nie wyłącza dziedziczenia z innego tytułu.

W doktrynie podnosi się, że umowa o zrzeczenie się dziedziczenia stanowi w prawie spadkowym jedyny przykład swobody umów istniejącej przed otwarciem spadku⁶¹⁴. Jak wskazano wcześniej jest to jedyny wyjątek od zakazu zawierania umowy o spadek po osobie żyjącej (art. 1047 k.c.). Swobodę umów rozpatruje się w sensie ścisłym i szerokim. Swoboda umów w sensie ścisłym oznacza „swobodę kształtowania treści zobowiązaniowych stosunków prawnych przez ich strony”. „Swoboda umów w sensie szerokim, tj. kompetencja do kształtowania przez podmioty wiążących je stosunków prawnych w drodze umów, obejmuje także tzw. swobodę zawarcia umowy (decyzji o zawarciu lub niezawarciu umowy, wyboru kontrahenta, rozwiązania istniejącego stosunku prawnego)”⁶¹⁵. Wskazuje się, że „norma przyznająca swobodę umów jest w przepisach prawa rozczłonkowana syntaktycznie. Poszczególne jej elementy (oznaczenie adresata, oznaczenie podmiotu mającego kompetencję, określenie czynności konwencjonalnej i określenie zachowania nakazanego adresatowi) zawarte są w różnych przepisach prawa cywilnego, a ich wyczerpujące sformułowanie wymaga niekiedy zaawansowanych zabiegów interpretacyjnych”⁶¹⁶. Wskazuje się jednak, że zasadnicze znaczenie dla konstrukcji swobody umów należy przypisać art. 353¹ k.c.⁶¹⁷. Zgodnie z tym przepisem „Strony zawierające umowę mogą ułożyć stosunek prawny według swego uznania, byleby jego treść lub cel nie sprzeciwiały się właściwości (naturze) stosunku, ustawie ani zasadom współżycia społecznego”⁶¹⁸. Z innych przepisów

614 W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 1385.

615 M. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz.*, red. E. Gniewek, M. Machnikowski, 2021, art. 353¹, Nb 1.

616 A. Brzozowski, P. Machnikowski [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo zobowiązań – część ogólna. Tom 5*, red. K. Osajda, Warszawa 2020, s. 541, przy czym Autorzy wskazują, że opierają się na koncepcji wypracowanej i terminologii wprowadzonej przez M. Zielińskiego, *Interpretacja jako proces dekodowania tekstu prawnego*, Warszawa 1972, s. 46.

617 M. Machnikowski, *Swoboda umów według art. 353¹ KC. Konstrukcja prawna*, Warszawa 2005, Legalis, dostęp online.

618 Podobny przepis zawierał również Kodeks zobowiązań (Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań, Dz. U. z 1993 r., Nr 82, poz. 598), który w art. 55 stanowił: „Strony, zawierające umowę, mogą stosunek swój ułożyć według swego uznania, byleby treść i cel umowy nie sprzeciwiały się porządkowi publicznemu, ustawie, ani dobrem obyczajom.”. Nie przewidywał zatem

prawa cywilnego może wynikać właśnie sprzeczność danej umowy z ustawą. Ponadto słusznie podnosi się, że sprzeczność umowy z ustawą należy rozpatrywać również w kontekście art. 58 § 1 k.c., według którego „czynność prawna sprzeczna z ustawą albo mająca na celu obejście ustawy jest nieważna, chyba że właściwy przepis przewiduje inny skutek, w szczególności ten, iż na miejsce nieważnych postanowień czynności prawnej wchodzi odpowiednie przepisy ustawy”. Wskazuje się bowiem, że „sens więc zamieszczenia w art. 58 § 1 KC wzmianki o obejściu ustawy – obok postanowienia o sprzeczności z ustawą – właściwie sprowadza się do dookreślenia pojęcia *sprzeczności z ustawą*”⁶¹⁹. „Czynności dokonane *in fraudem legis* są zawsze czynnościami *contra legem*”⁶²⁰. Swobodę umów w prawie spadkowym należy rozpatrywać w aspekcie umów skutecznych *inter vivos*, jak i (co jest specyficzne w prawie spadkowym) *mortis causa*. Zaczynając od tych drugich należy (po raz kolejny) wskazać na zakaz zawierania umów o spadek po osobie żyjącej (art. 1047 k.c.). Swoiście zatem swoboda umów ulega ograniczeniu w stosunku do umów *mortis causa* i to w sensie szerokim, tj. w ogóle zakazuje się zawierania umów *mortis causa* poza przypadkami, gdy na zawarcie takiej umowy zezwala ustawa. Mając na względzie przepis art. 1047 k.c. umowy dziedziczenia są zakazane w prawie polskim⁶²¹. Jeśli chodzi o jedyny wyjątek od zakazu zawierania umów o spadek po osobie żyjącej, tj. umowę o zrzeczenie się dziedziczenia (oraz umowę uchylającą umowę o zrzeczenie się dziedziczenia), także i ona podlega ograniczeniom swobody umów. Treść umowy o zrzeczenie się dziedziczenia powinna być ukształtowana zgodnie z przepisami art. 1048-1050 k.c., przy czym część z nich ma charakter semiimperatywny (możliwość postanowienia przez strony umowy, że zrzeczenie się dziedziczenia nie obejmuje zstępnych zrzekającego się), a część ma charakter przepisów *ius cogens* (możliwość zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia jedynie ze spadkobiercą ustawowym). Przepisy te zawierają również ograniczenia co do formy umowy o zrzeczenie się dziedziczenia, przy czym w doktrynie nie ma zgody czy forma czynności

ograniczenia swobody umów w postaci sprzeczności z właściwością (naturą) stosunku. Odnośnie do znaczenia klauzuli porządku publicznego zob. Z. Radwański, R. Trzaskowski [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna*, Tom 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2019, s. 311.

619 Z. Radwański, R. Trzaskowski [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna*, Tom 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2019, s. 313.

620 S. Grzybowski [w:] *System Prawa Cywilnego*, tom 1, red. S. Grzybowski, 1974, s. 512-513.

621 Zob. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 1133, który pod pojęciem umowy dziedziczenia rozumie „umowę zawierającą rozrządzenia na wypadek śmierci bądź jednej tylko strony (spadkodawcy), bądź obu stron (obu stronom przypada wówczas rola spadkodawcy), bądź wielu stron (w razie dopuszczalności wielostronnej umowy dziedziczenia)”. Słusznie wskazuje on również, że zakaz z art. 1047 k.c. obejmuje również (poza umową dziedziczenia) w szczególności umowę pomiędzy potencjalnymi spadkobiercami określonej osoby a osobą trzecią, dotyczącą spodziewanego spadku oraz umowę pomiędzy potencjalnym spadkobiercą określonej osoby a osobą trzecią, dotyczącą spodziewanego spadku. Por. natomiast A. Doliwa [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2009, s. 915, który terminu „umowy dziedziczenia” używa również w sensie szerokim, tj. równoznacznym z pojęciem „umowy dotyczące spadku”, które to pojęcie dotyczy również umów skutecznych *inter vivos* (umowa o zbycie spadku, części spadku, udziału w spadku, umowa o dział spadku), bowiem zawieranych już po otwarciu spadku.

prawnej stanowi element swobody umów⁶²². Należy także zauważyć, że umowa o zrzeczenie się dziedziczenia nie powinna zmierzać do obejścia ustawy, tj. przybierać kształtu pozytywnej umowy dziedziczenia, co mogłoby mieć miejsce w szczególności w przypadku zrzeczenia się dziedziczenia na rzecz określonej osoby⁶²³. Taką umowę można by również rozpatrywać pod kątem jej sprzeczności z właściwością (naturą) stosunku. W doktrynie pojawiło się również zagadnienie możliwości zawarcia umowy przenoszącej własność poszczególnych przedmiotów wchodzących w skład przyszłego spadku, która byłaby skuteczna z chwilą śmierci strony umowy (śmierć stanowi warunek). Dyskusja dotyczy przede wszystkim tak zwanej darowizny *mortis causa*. Wydaje się, że słuszne jest stanowisko, że darowizna poszczególnych przedmiotów, które mogłyby wchodzić w skład spadku, zawarta pod warunkiem śmierci darczyńcy nie jest objęta zakazem z art. 1047 k.c., bowiem przedmiotów tych nie należy traktować w kategoriach spadku⁶²⁴. Sąd Najwyższy dopuścił możliwość zawarcia umowy darowizny na wypadek śmierci, jeśli nie jest ona sprzeczna z zasadami współżycia społecznego⁶²⁵. Jeśli chodzi o umowy skuteczne *inter vivos*, unormowane w Księdze czwartej Kodeksu cywilnego, wskazać trzeba na umowę o zbycie spadku, udziału w spadku lub części udziału spadku (art. 1051-1057 k.c.) oraz umowę o dział spadku (art. 1037 k.c.). Umowa o zbycie spadku doznaje przede wszystkim ograniczenia swobody umów tego rodzaju, że zgodnie z ustawą może zostać zawarta jedynie po przyjęciu spadku (art. 1051 k.c.). Gdy zaś chodzi o umowę o dział spadku powinna być ona zawarta między wszystkimi spadkobiercami (art. 1037 k.c.). Należy również zaznaczyć, że możliwe jest zawieranie po otwarciu spadku umów dotyczących poszczególnych składników majątku spadkowego, które jednak nie stanowią „umów dotyczących spadku” i zostały uregulowane w Księdze czwartej Kodeksu cywilnego. Podlegają zatem zasadom ogólnym prawa cywilnego.

W literaturze podkreśla się, że umowa o zrzeczenie się dziedziczenia jest zawierana najczęściej w sytuacji, gdy zrzekający się dziedziczenia otrzymał już od spadkodawcy przysporzenia na skutek czynności prawnych *inter vivos*, tj. zazwyczaj w drodze darowizny. Zaznacza się, że w takiej sytuacji zawarcie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia wypełnia niejako moralny obowiązek, jaki pojawia się względem pozostałych spadkobierców ustawowych, uposażonych przez spadkodawcę za jego życia w mniejszym stopniu lub w

622 Zob. M. Machnikowski, *Swoboda umów według art. 353¹ KC. Konstrukcja prawna*, Warszawa 2005, Legalis, dostęp online i literaturę tam wskazaną, przy czym Autor zaznacza, że swobodę formy należy wywodzić z art. 60 k.c.

623 Szerzej o zrzeczeniu się dziedziczenia na rzecz określonej osoby w dalszej części rozdziału.

624 Zob. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 1133-1034; J. Kosik [w:] *System Prawa Cywilnego...*, 1986, s. 580; A. Doliwa [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2009, s. 918-919; E. Drozd, *Darowizna na wypadek śmierci*, Rejent 1992, Nr 1, s. 80. Por. E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 1047, teza 5, P. Książak, Zachowek..., s. 17, przyp. 2.

625 Uchwała SN z 13.12.2013 r., III CZP 79/13, OSNC 2014, nr 10, poz. 98.

ogóle⁶²⁶. Należy także zaznaczyć, że umowa o zrzeczenie się dziedziczenia może również przeciwdziałać powstaniu ewentualnych trudności lub nawet sporów dotyczących zaliczenia otrzymanych darowizn na schedę spadkową. W tym miejscu można tylko wspomnieć, że zgodnie z art. 1039 § 1 k.c., jeżeli w razie dziedziczenia ustawowego dział spadku następuje między zstępnymi albo między zstępnymi i małżonkiem, spadkobiercy ci są wzajemnie zobowiązani do zaliczenia na schedę spadkową otrzymanych od spadkodawcy darowizn oraz zapisów windykacyjnych, chyba że z oświadczenia spadkodawcy lub z okoliczności wynika, że darowizna lub zapis windykacyjny zostały dokonane ze zwolnieniem od obowiązku zaliczenia.

Należy także zaznaczyć, że umowa o zrzeczenie się dziedziczenia może zapobiegać podziałowi majątku spadkowego, który nie byłby z punktu gospodarczego pożądany. Chodzi głównie o spadki, w skład których wchodziłoby przedsiębiorstwo lub gospodarstwo rolne. Słusznie wskazuje się, że „konieczność realizacji roszczeń o zachówek w krańcowych wypadkach może nawet doprowadzić do upadku przedsiębiorstwo lub gospodarstwo rolne wchodzące w skład spadku, jeżeli spadkobierca nie dysponuje innym majątkiem, z którego mógłby zaspokoić uprawnionych do zachowku, a przynajmniej może osłabić na wiele lat jego zdolność do konkurencji i rozwoju”⁶²⁷.

2.3.2.2. Małoletni jako strona umowy o zrzeczenie się dziedziczenia

Z art. 1048 zd. 1 k.c. wynika, że stronami umowy o zrzeczenie się dziedziczenia są przyszły spadkodawca i jego potencjalny spadkobierca ustawowy⁶²⁸. Podkreśla się, że stroną umowy o zrzeczenie się dziedziczenia może być tylko osoba fizyczna, natomiast gmina i Skarb Państwa nie mogą zrzec się dziedziczenia, ponieważ należą do ostatniej grupy spadkobierców ustawowych.

Małoletni może być stroną umowy o zrzeczenie się dziedziczenia zarówno jako spadkobierca ustawowy, jak i jako spadkodawca. Należy w tym miejscu przypomnieć, że małoletni może być spadkobiercą grupy I (dziecko, wnuk, prawnuk spadkodawcy), III (rodzeństwo spadkodawcy lub zstępny rodzeństwa spadkodawcy) oraz grupy V jako dziecko

626 Zob. G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2016, s. 241; G. Karaszewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Bałwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 1048, art. 1049, teza 1; M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, Rejent 1997, nr 4, s. 185-186; tenże [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 1136-1137.

627 Zob. J. Pisuliński, *Zrzeczenie się dziedziczenia w prawie niemieckim*, Rejent 1999, nr 12, s. 64, który wprawdzie przedstawia rozważania dotyczące umowy o zrzeczenie się dziedziczenia w prawie niemieckim, ale przywołane uwagi pozostają aktualne także dla regulacji z polskiego Kodeksu cywilnego. Na marginesie warto zaznaczyć, że już w 1999 r. Autor wskazywał na doniosłą rolę umowy o zrzeczenie się dziedziczenia w prawie niemieckim, przewidując jednocześnie jej wzrost także w polskim prawie spadkowym.

628 O tzw. potencjalnym spadkobiercy ustawowym można mówić jedynie w tym znaczeniu, że nie został jeszcze otwarty spadek.

małżonka spadkodawcy (pasierb), którego żadne z rodziców nie dożyło otwarcia spadku. W literaturze wskazuje się na możliwość zawarcia umowy zrzeczenia się dziedziczenia z pasierbem, którego rodzice lub jedno z nich jeszcze żyją w chwili zawierania umowy⁶²⁹. W takim przypadku w zasadzie doszłoby do zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia z potencjalnym spadkobiercą ustawowym. Dopiero w razie śmierci obojga rodziców pasierb mógłby zostać spadkobiercą ustawowym małżonka swojego rodzica. Wobec tego podkreśla się, że w sytuacji, gdy w chwili otwarcia spadku wciąż żyje przynajmniej jedno z rodziców pasierba spadkodawcy (tj. nie należy on do kręgu jego spadkobierców ustawowych), zawarta z nim wcześniej umowa o zrzeczenie się dziedziczenia jest nieważna⁶³⁰.

W doktrynie podjęto rozważania nad możliwością zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia przez *nasciturusa*. Dziecko poczęte byłoby wówczas reprezentowane przez kuratora (*curator ventris*), a skutki umowy wystąpiłyby w razie żywego urodzenia dziecka. Podniesiono jednak, że sąd nie powinien ustanawiać kuratora tylko po to, aby ten zawarł w imieniu dziecka poczętego umowę o zrzeczeniu się dziedziczenia. Wskazuje się bowiem, że mogłoby to być nie do pogodzenia z celem, w jakim może on być powołany – „strzeżenie przyszłych praw dziecka”. Zauważono jednak, że ocena sytuacji mogłaby być inna, gdyby zrzeczenie się dziedziczenia było połączone z przysporzeniem (darowizną) na rzecz dziecka poczętego, w szczególności takim przysporzeniem, które powiększałoby majątek *nasciturusa*⁶³¹. Skonkludować zatem trzeba, że zawarcie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia przez *nasciturusa* jest możliwe. Uczyni to w jego imieniu *curator ventris*⁶³². Powołanie kuratora dla nienarodzonego w tym celu będzie zaś zależało od okoliczności konkretnej sprawy.

Mając na względzie sytuację małoletniego, kluczową kwestią jest określenie zakresu zdolności do czynności prawnych koniecznego do zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia. Po pierwsze należy zaznaczyć, że księga czwarta Kodeksu cywilnego nie zawiera szczególnej regulacji w tym zakresie, jak czyni to w przypadku zdolności do testowania. Trzeba zatem zastosować reguły ogólne. Istotne znaczenie będzie miało odpowiednie zakwalifikowanie umowy o zrzeczenie dziedziczenia z punktu widzenia

629 G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2016, s. 161.

630 *Ibidem*.

631 G. Wolak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1048, teza 13; W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki. Tom IVA*, red. K. Osajda, 2019, Legalis, art. 1048, pkt 35; G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2016, s. 162-163; G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Opieka i kuratela. Komentarz do art. 145-184*, LEX el/2014, art. 182, Nb 5.

632 Należy wskazać, że w takim przypadku kurator dla nienarodzonego mógłby zostać ustanowiony na wniosek. W każdym przypadku sąd bada jednak celowość jego powołania (zob. H. Pietrzak, „*Curator ventris*” dla „*nasciturusa*”, *Studia nad Rodziną* 2011, Nr 1-2, s. 154). Kwestia *curator ventris* została szerszej omówiona w odrębnej części pracy.

rodzajów czynności prawnych, bowiem czynności prawnych zobowiązujących i rozporządzających osoba o ograniczonej zdolności do czynności prawnych (małoletni po ukończeniu 13. roku życia) może dokonywać za zgodą przedstawiciela ustawowego (art. 17 k.c.). „Czynnością prawną rozporządzającą – albo krótko rozporządzeniem – jest taka czynność prawna, której celem i bezpośrednim skutkiem jest przeniesienie, obciążenie albo zniesienie prawa majątkowego (...) Natomiast czynnością zobowiązującą jest czynność prawna, która powiększa pasywa osoby dokonującej czynności; polega ona na tym, że osoba zobowiązuje się względem innej osoby do świadczenia”⁶³³. Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia nie ma charakteru zobowiązującego czy rozporządzającego⁶³⁴. Słusznie wskazuje się, że nie jest umową zobowiązującą, ponieważ nie zobowiązuje żadnej ze stron do jakiegokolwiek świadczenia⁶³⁵, w szczególności nie zobowiązuje do odrzucenia spadku (*pactum de repudianda hereditate*)⁶³⁶. Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia nie jest czynnością prawną rozporządzającą, gdyż odnosi się do przyszłego spadku, a przed otwarciem spadku (śmiercią spadkodawcy) nie istnieje prawo podmiotowe do spadku⁶³⁷. Podkreśla się, że „przede wszystkim da się o niej stwierdzić, że jest umową swoistą, w pewnym stopniu podobną do określonych rodzajów czynności prawnych”⁶³⁸. Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia wyłącza zrzekającego się od dziedziczenia (art. 1049 § 2 k.c.)⁶³⁹. Prowadzi do modyfikacji (z chwilą otwarcia spadku) porządku dziedziczenia ustawowego po określonym spadkodawcy⁶⁴⁰. W literaturze podkreśla się, że podział czynności na zobowiązujące i rozporządzające nie ma charakteru zupełnego, istnieją także inne kategorie czynności prawnych i należy do nich zaliczyć umowę o zrzeczenie się dziedziczenia⁶⁴¹. Jednak trafnie wskazuje się, że ze względu na podobieństwo zrzeczenia się dziedziczenia do

633 A. Wolter, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1963, s. 211-212.

634 G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 191-197, K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz. Art. 627-1088*, red. M. Gutowski, Warszawa 2022, Legalis, Art. 1048, Nb 2; I. Kozak, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia*, PS 2004, nr 11-12, s. 69-70; J. Kuźmicka-Sulikowska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2021, Legalis, art. 1048, Nb 1; G. Wolak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1048, teza 17; J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 1048, teza 8; G. Karaszewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 1048, art. 1049, teza 3.

635 A. Oleszko, *Umowy dotyczące spadku w praktyce notarialnej*, Nowe Prawo 1977, Nr 6, s. 841; I. Kozak, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia*, Przegląd Sądowy 2004, Nr 11-12, s. 69.

636 G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 193.

637 Zob. w szczególności A. Oleszko, *Umowy dotyczące spadku w praktyce notarialnej*, Nowe Prawo 1977, Nr 6, s. 842-843.

638 A. Doliwa [w:] *Umowy dotyczące spadków. Komentarz praktyczny. Wzory przykładowych umów. Klauzule umowne. Orzecznictwo*, red. J. Bieluk, A. Doliwa, Warszawa 2022, Leglis, dostęp online.

639 M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się...*, s. 186.

640 G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 193.

641 A. Oleszko, *Umowy dotyczące spadku w praktyce notarialnej*, Nowe Prawo 1977, Nr 6, s. 843-844; S. Grzybowski [w:] *System Prawa Cywilnego...*, 1985, s. 491, przy czym S. Grzybowski wskazywał, że niezupełny charakter podziału czynności na zobowiązujące i rozporządzające wynika z istnienia czynności upoważniających, takich jak np. udzielenie pełnomocnictwa.

czynności prawnych rozporządzających uzasadnione jest stosowanie art. 17 k.c. w celu określenia zakresu zdolności do czynności prawnych wymaganych po stronie zrzekającego się⁶⁴².

Z powyższego wynika, że w imieniu małoletniego, który nie ukończył jeszcze 13 lat umowę o zrzeczenie się dziedziczenia powinien zawrzeć przedstawiciel ustawowy. Z kolei małoletni po ukończeniu 13. roku życia może zrzec się dziedziczenia za zgodą przedstawiciela ustawowego (rodzic, opiekun lub reprezentant dziecka ustanowiony przez sąd opiekuńczy)⁶⁴³. W obydwu przypadkach przedstawiciel ustawowy małoletniego powinien uzyskać zezwolenie sądu opiekuńczego – odpowiednio na zawarcie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia w imieniu małoletniego oraz na wyrażenie zgody na zrzeczenie się dziedziczenia przez małoletniego. Zgodnie bowiem z art. 101 § 3 k.r.o. rodzice nie mogą bez zezwolenia sądu opiekuńczego dokonywać czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu ani wyrażać zgody na dokonywanie takich czynności przez dziecko. To samo dotyczy opiekuna (art. 156 k.r.o.). Nawiązując natomiast do wcześniejszych rozważań z rozdziału pierwszego niniejszej pracy należy stwierdzić, że zrzeczenie się dziedziczenia bez wątpienia będzie czynnością przekraczającą zwykły zarząd. Umowa zrzeczenia się dziedziczenia zawarta bez zezwolenia sądu będzie bezwzględnie nieważna, tak w przypadku, gdy zawiera ją przedstawiciel ustawowy w imieniu małoletniego, jak i wtedy, gdy przedstawiciel ustawowy jedynie wyraża na nią zgodę⁶⁴⁴. Należy pamiętać, że zezwolenie powinno być udzielone uprzednio (tak jeśli chodzi o dokonanie czynności w imieniu małoletniego przez przedstawiciela ustawowego, jak i tylko o jej potwierdzenie), nie może być udzielone *ex post*.⁶⁴⁵ Należy również pamiętać o przesłankach wyłączenia reprezentacji rodziców wobec małoletniego pozostającego pod jego władzą rodzicielską (art. 98 § 2 k.c.) i konieczności ustanowienia wówczas reprezentanta dziecka dla małoletniego (art. 99 § 1 k.r.o.). Trzeba zatem stwierdzić, że np. matka nie będzie mogła reprezentować małoletniego dziecka zawierającego umowę o zrzeczenie się dziedziczenia, gdy drugą stroną umowy jest ojciec małoletniego (lub mąż matki – np. w sytuacji z art. 934¹ k.c.⁶⁴⁶) albo rodzeństwo małoletniego pozostające pod jej władzą rodzicielską. Nie ma przy tym znaczenia, czy małoletni zawiera

642 M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, Rejent 1997, nr 4, s. 189; tenże [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 450-1088*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021, Legalis, art. 1048, Nb 9; za nim również m.in.: G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 168; A. Doliwa [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2020, Legalis, art. 1048, Nb 4; por. W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1137; I. Kozak, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia*, PS 2004, Nr 11-12, s. 75.

643 Kwestie dotyczące reprezentacji małoletniego zostały omówione w rozdziale pierwszym niniejszej pracy.

644 Uchwała SN(CI) z 24.06.1961 r., I CO 16/61, OSNC 1963, nr 9, poz. 187; Wyrok SA w Łodzi z 28.02.2014 r., I ACa 1165/13, LEX nr 1454544; Wyrok SA w Szczecinie z 16.06.2014 r., I ACa 177/14, LEX nr 1499040.

645 Zob. Uchwała SN(CI) z 24.06.1961 r., I CO 16/61, OSNC 1963, nr 9, poz. 187; Postanowienie SN z 12.12.1997 r., III CKU 92/97, LEX nr 1226976; G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 170.

646 Zob. przyp. 36.

umowę o zrzeczenie się dziedziczenia jako spadkodawca, czy jako spadkobierca. Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia nigdy nie będzie dla jej stron umową przysparzającą.

Ważność umowy, która została zawarta przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych bez wymaganej zgody przedstawiciela ustawowego, zależy od potwierdzenia umowy przez tego przedstawiciela (art. 18 § 1 k.c.). Zgoda przedstawiciela ustawowego na zrzeczenie się dziedziczenia przez małoletniego, który ukończył 13 lat, może być zatem udzielona także po zawarciu przez niego umowy o zrzeczenie się dziedziczenia, jednak przedstawiciel ustawowy nie może takiej zgody udzielić przed uzyskaniem zezwolenia sądu. Osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może sama potwierdzić umowę po uzyskaniu pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 18 § 2 k.c.). Słusznie wnioskuje się, że skoro małoletni posiadający ograniczoną zdolność do czynności prawnych może zrzec się dziedziczenia za zgodą przedstawiciela ustawowego, to tym bardziej możliwe jest zawarcie przez przedstawiciela ustawowego umowy o zrzeczenie się dziedziczenia w jego imieniu⁶⁴⁷.

Nieco inaczej wygląda sytuacja zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia przez małoletniego spadkodawcę. Przyjmuje się, że, rozumując *a contrario* z art. 17 k.c., osoba posiadająca ograniczoną zdolność do czynności prawnych może samodzielnie zawrzeć umowę o zrzeczenie się dziedziczenia jako spadkodawca⁶⁴⁸. Podnosi się, że od strony spadkodawcy umowa o zrzeczenie się dziedziczenia nie jest nawet podobna do czynności prawnych o charakterze rozporządzającym⁶⁴⁹. W doktrynie pojawił się też odmienny pogląd zakładający, że spadkodawca o ograniczonej zdolności do czynności prawnych może samodzielnie zawrzeć umowę o zrzeczenie się dziedziczenia, ale należy wziąć pod uwagę wysokość ewentualnego przysporzenia⁶⁵⁰. Słusznie konkluduje jednak G. Wolak, że obydwa stanowiska odrębne odnoszą się w zasadzie do powiązanej z umową o zrzeczenie się dziedziczenia darowizny, która będąc czynnością prawną zobowiązującą wymaga stosowania art. 17 k.c.⁶⁵¹.

Umowę o zrzeczenie się dziedziczenia można zawrzeć również przez pełnomocnika. Wskazuje się, że brak jest postanowień kodeksowych, które nadawałyby jej charakter czynności prawnej osobistej⁶⁵². Do zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia potrzebne

647 M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się...*, s. 189.

648 M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się...*, s. 190; G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 171; A. Doliwa [w:] *System Prawa Prywatnego. Tom 10. Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2009, s. 923.

649 G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 171.

650 A. Malinowski, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w ujęciu Kodeksu cywilnego*, Nowy Przegląd Notarialny 2002, nr 4, s. 39.

651 G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 171-172.

652 G. Wolak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1048, teza 19. Z tym poglądem należy się zgodzić. Wspomnieć natomiast warto, że sam G.

jest co najmniej pełnomocnictwo rodzajowe, nie wystarczy pełnomocnictwo ogólne, które obejmuje umocowanie jedynie do czynności zwykłego zarządu (art. 98 k.c.)⁶⁵³. Pełnomocnictwo rodzajowe powinno określać rodzaj czynności prawnej, jaka w imieniu mocodawcy ma być dokonana, a więc umowę o zrzeczenie się dziedziczenia po konkretnym spadkodawcy⁶⁵⁴. Pełnomocnictwo powinno być udzielone pod rygorem nieważności w formie aktu notarialnego (art. 99 § 1 w zw. z art. 1048 zd. 2 k.c.)⁶⁵⁵. Pełnomocnik może działać zarówno za spadkodawcę, jak i za zrzekającego się spadkobiercę ustawowego. Zgodnie z art. 96 k.c. istnieją dwa źródła przedstawicielstwa – ustawowe oraz oświadczenie reprezentowanego. W kontekście niniejszej pracy pojawia się pytanie o możliwość udzielenia pełnomocnictwa do zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia w imieniu małoletniego (spadkobiercy albo spadkodawcy). Rozważyć można dwa przypadki: udzielenia pełnomocnictwa przez przedstawiciela ustawowego do zawarcia umowy w imieniu małoletniego oraz udzielenie pełnomocnictwa przez samego małoletniego. Jeśli chodzi o pierwszy z wymienionych przypadków, wskazać trzeba, że Sąd Najwyższy przyjął możliwość udzielenia pełnomocnictwa przez przedstawiciela ustawowego małoletniego do wyrażenia zgody na zabieg operacyjny, przy jednoczesnym podkreśleniu niedopuszczalności udzielenia przez rodzica pełnomocnictwa ogólnego do wykonywania wszystkich czynności z zakresu władzy rodzicielskiej⁶⁵⁶. Pełnomocnictwo do wyrażenia zgody na zabieg operacyjny⁶⁵⁷ jest pełnomocnictwem rodzajowym. Wydaje się zatem, że przedstawiciel ustawowy może również udzielić pełnomocnictwa do zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia w imieniu małoletniego. Wątpliwości budzić może natomiast możliwość udzielenia pełnomocnictwa przez samego małoletniego. W odniesieniu do jednostronnych czynności prawnych obowiązują reguły zbliżone do tych, które dotyczą umów. Bezwzględnie nieważna jest jednostronna czynność prawna zawarta przez osobę niemającą zdolności do czynności prawnych, czyli przez małoletniego przed ukończeniem 13 lat (art. 14 § 1 k.c.). Natomiast ważność jednostronnej czynności prawnej osoby o ograniczonej zdolności do czynności

Wolak określa umowę o zrzeczenie się dziedziczenia jako „quasi-testament” w sytuacji, gdy małoletni jest spadkodawcą. Ze względu na brak zdolności testowania nie będzie mógł on bowiem sporządzić właściwego testamentu a umowa o zrzeczenie się dziedziczenia stanowi dla niego jedyny sposób wpłynięcia na ustawowy porządek dziedziczenia (G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 171).

653 Zob. G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 176-182. Por. A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1048, teza 4, która prezentuje rygorystyczny pogląd, że do zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia konieczne jest pełnomocnictwo szczególne.

654 Zob. więcej odnośnie pełnomocnictwa rodzajowego P. Pinior [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 98.

655 J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 1048, teza 7.

656 Uchwała SN z 13.05.2015 r., III CZP 19/15, OSNC 2016, nr 5, poz. 59.

657 Regulacja dotycząca wykonania przez lekarza zabiegu operacyjnego oraz wymaganej zgody pacjenta małoletniego znajduje się w art. 34 ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry (Dz. U. z 2022 r., poz. 1731).

prawnych zależy od uprzedniej zgody jej przedstawiciela ustawowego, gdy jest zobowiązująca lub rozporządzająca. Co istotne, w przypadku jednostronnej czynności prawnej nie ma możliwości jej następczego potwierdzenia przez przedstawiciela ustawowego, a brak zgody uprzedniej skutkuje nieważnością czynności prawnej (art. 19 k.c.). Z powyższego można by wnioskować, że po ukończeniu 13 lat małoletni spadkobierca może udzielić osobie trzeciej pełnomocnictwa do zrzeczenia się dziedziczenia w jego imieniu za uprzednią zgodą przedstawiciela ustawowego⁶⁵⁸, zaś małoletni spadkodawca może udzielić pełnomocnictwa do zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia samodzielnie. Wydaje się jednak, że przyjęcie powyższych założeń nie jest zasadne. To rodzice (opiekunowie) są ustawowo upoważnieni do reprezentowania małoletniego. Jest to jeden z atrybutów władzy rodzicielskiej (opieki). Ponadto ustawodawca przewidział możliwość ustanowienia reprezentanta dziecka dla małoletnich w przypadkach, gdy przedstawiciele ustawowi nie mogą go reprezentować.

Konkludując, za niesłuszny należy uznać pogląd dopuszczający możliwość udzielenia przez samego małoletniego pełnomocnictwa do zrzeczenia się w jego imieniu dziedziczenia osobie trzeciej, które *de facto* wyklucza działanie przedstawicieli ustawowych (nawet zakładając konieczność wyrażenia przez nich zgody). Przyjmując jednak możliwość samodzielnego zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia przez małoletniego posiadającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych w charakterze spadkodawcy, należałoby także konsekwentnie uznać dopuszczalność udzielenia przez niego pełnomocnictwa do dokonania takiej czynności prawnej w jego imieniu. Słuszne wydaje się także ewentualne pozostawienie przedstawicielom ustawowym możliwości udzielenia osobie trzeciej stosownego pełnomocnictwa rodzajowego do dokonania czynności prawnej w

658 Por. A. Sylwestrzak, *Małoletni pełnomocnik*, Przegląd Sądowy 2012, Nr 7-8, s. 26, która wskazuje, że udzielenie pełnomocnictwa „jako czynność upoważniająca” nie podlega kontroli przedstawiciela ustawowego i nie jest w inny sposób wyłączone z kompetencji małoletniego, jednak „w przypadku udzielenia pełnomocnictwa istotne jest tylko, by czynność objęta pełnomocnictwem mogła być również dokonana przez małoletniego w imieniu własnym”. A. Sylwestrzak tłumaczy dalej, że „Małoletni mógłby udzielić umocowania innej osobie zarówno w sferze swej prawnej samodzielności, jak i w zakresie czynności wymagających zgody przedstawiciela ustawowego. W drugim przypadku ważność czynności dokonanej przez pełnomocnika byłaby uzależniona od zgody przedstawiciela ustawowego mocodawcy”. Nie jest jasne, czy zdaniem Autorki w takim przypadku do ważności czynności prawnej objętej pełnomocnictwem konieczna jest zgoda przedstawiciela ustawowego na udzielenie pełnomocnictwa do dokonania tej czynności, czy wystarcza zgoda na dokonanie przez małoletniego czynności prawnej objętej pełnomocnictwem. Rozróżnienie, która zgoda przedstawiciela ustawowego jest wymagana ma natomiast istotne znaczenie dla ważności czynności prawnej dokonanej w imieniu małoletniego przez pełnomocnika. W przypadku bowiem przyjęcia, że wystarczająca jest zgoda przedstawiciela ustawowego na zawarcie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia przez małoletniego istnieje możliwość wyrażenia tej zgody *ex post* (zgoda następcza) bez wpływu na ważność tej umowy. W razie zaś założenia konieczności uzyskania zgody przedstawiciela ustawowego na samą czynność prawną udzielenia pełnomocnictwa, nie ma możliwości konwalidacji tej jednostronnej czynności prawnej (art. 18 k.c.). Jest ona bezwzględnie nieważna. Wydaje się, że konieczne jest wyrażenie przez przedstawiciela ustawowego zgody na udzielenie pełnomocnictwa do zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia przez małoletniego. Brak takiej zgody będzie skutkował nieważnością umowy o zrzeczenie się dziedziczenia zawartej w imieniu małoletniego.

imieniu małoletniego. Możliwe są bowiem sytuacje, że przedstawiciele ustawowi w danej chwili nie będą mogli działać osobiście, np. ze względu na wyjazd za granicę, długotrwałą chorobę. Wydaje się jednak, że przedstawiciel ustawowy małoletniego powinien uzyskać zezwolenie sądu na zawarcie konkretnej umowy o zrzeczenie się dziedziczenia w imieniu małoletniego przed udzieleniem pełnomocnictwa.

Przy zawieraniu umowy uchylającej zrzeczenie się dziedziczenia obowiązują takie same zasady reprezentacji jak w przypadku zawierania umowy o zrzeczenie się dziedziczenia przez małoletniego. Wobec tego, że skutki umowy o zrzeczenie się dziedziczenia rozciągają się również na zstępnych zrzekającego się (w braku odmiennych postanowień umownych), umowę uchylającą zrzeczenie się dziedziczenia mogą zawrzeć również zstępni zrzekającego się dziedziczenia⁶⁵⁹. Według jednego ze stanowisk zstępni zrzekającego się mogą zawrzeć umowę uchylającą względem nich zrzeczenie się dziedziczenia tylko w razie śmierci zrzekającego się przed otwarciem spadku i przed zawarciem umowy uchylającej umowę zrzeczenia⁶⁶⁰. Inni uważają, że nie jest zasadne stawianie takiego wymogu. „Po pierwsze – brak jakichkolwiek podstaw normatywnych dla przyjęcia takiego założenia, po drugie – powodowałoby to, że zstępni zrzekającego się nie mieliby szans w żaden sposób za jego życia odwrócić sytuacji, w której znaleźli się na mocy oświadczenia woli zrzekającego się, nie pytani o zdanie w tej kwestii, nieraz wręcz wbrew swojej woli, i pomimo że także spadkodawca chciałby wobec nich skutki umowy o zrzeczenie się dziedziczenia uchylić”⁶⁶¹. Należy zatem stwierdzić, że małoletni zstępny mógłby zawrzeć umowę uchylającą umowę, na mocy której dziedziczenia zrzekł się jego rodzic lub dziadek, a jej skutki „dosięgnęły” też samego małoletniego (np. w braku odmiennych postanowień dotyczących wyłączenia zstępnych).

Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia, której stroną jest małoletni może zawierać oświadczenie (oświadczenia) woli dotknięte wadami oświadczenia woli z art. 82-88 k.c. Należy zatem rozważyć możliwość złożenia oświadczenia o zrzeczeniu się dziedziczenia pod wpływem błędu, podstęp, groźby, w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli albo jedynie dla pozorów. Konsekwencje wadliwego złożenia oświadczenia woli są bowiem doniosłe i mogą prowadzić do uchylenia skutków zrzeczenia dziedziczenia.

659 M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 450-1088*, red. K. Pietrzykowski, Legalis, art. 1050, Nb 3.

660 E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1050, teza 2.

661 J. Kuźmicka-Sulikowska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2021, Legalis, art. 1050, Nb 4; por. K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz. Art. 627-1088*, red. M. Gutowski, Warszawa 2022, Legalis, art. 1050, Nb 3.

Jeśli chodzi o złożenie oświadczenia o zrzeczeniu się dziedziczenia pod wpływem błędu należy zastosować przepisy art. 84 k.c. Błąd polega na działaniu pod wpływem mylnego (niezgodnego z prawdą) wyobrażenia o rzeczywistości lub jej elemencie albo pod wpływem braku takiego wyobrażenia⁶⁶². Uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia woli złożonego pod wpływem błędu możliwe jest jedynie w przypadku błędu dotyczącego treści czynności prawnej (art. 84 § 1 zd. 1 k.c.). Jeżeli jednak oświadczenie woli było złożone innej osobie, uchylenie się od jego skutków prawnych dopuszczalne jest tylko wtedy, gdy błąd został wywołany przez tę osobę, chociażby bez jej winy, albo gdy wiedziała ona o błędzie lub mogła z łatwością błąd zauważyć (art. 84 § 1 zd. 2 k.c.). Ponadto błąd musi być istotny, tj. uzasadniający przypuszczenie, że gdyby składający oświadczenie woli nie działał pod wpływem błędu i oceniał sprawę rozsądnie, nie złożyłby oświadczenia tej treści (art. 84 § 2 k.c.). Wskazuje się, że istotność błędu łączy się z „sama istotą błędu jako oświadczenia woli”, gdyż instytucja ta ma za zadanie chronić osobę, która dokonała czynności prawnej pod wpływem fałszywego wyobrażenia⁶⁶³. Jeśli chodzi o czynności prawne nieodpłatne wystarcza natomiast, aby błąd dotyczył treści czynności prawnej oraz był subiektywnie i obiektywnie istotny (art. 84 § 1 zd. 3 k.c.). Przyjmuje się, że umowa o zrzeczenie się dziedziczenia nie ma charakteru odpłatnego, nawet gdy towarzyszy jej przysporzenie (np. umowa darowizny). Wszystkie przesłanki błędu bada się na chwilę zawierania umowy⁶⁶⁴.

Przy umowie o zrzeczenie się dziedziczenia możemy mieć do czynienia przede wszystkim z dwoma sytuacjami, w których rozważać można ewentualne uchylenie skutków prawnych umowy ze względu na błąd po stronie zrzekającego się. Pierwsza sytuacja to zrzeczenie się dziedziczenia pod wpływem błędu wywołanego przez spadkodawcę co do dokonania na rzecz zrzekającego się, niejako „w zamian” (w celu „wynagrodzenia”), odpowiedniego przysporzenia, w szczególności w postaci umowy darowizny. Zrzekający się pozbawia się udziału w spadku, pozostając w mylnym przeświadczeniu, że otrzyma w zamian stosowne „wynagrodzenie”. Spadkodawca jednak po zawarciu umowy zrzeczenia się dziedziczenia nie dokonuje deklarowanego przysporzenia na rzecz zrzekającego się. Jak słusznie wskazuje G. Wolak taki przypadek nie uprawnia do złożenia oświadczenia o uchyleniu się od skutków prawnych oświadczenia woli pod wpływem błędu i tym samym zniweczenia skutków prawnych umowy zrzeczenia się dziedziczenia, ponieważ błąd ten nie

662 A. Kozaczka, *Błąd jako wada oświadczenia woli*, Kraków 1961, s. 5; B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym*, 1973. s. 85. P. Nazaruk [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, LEX/el. 2022, art. 84, teza 1.

663 M. Królikowski, *Błąd jako wada oświadczenia woli strony umowy*, Warszawa 2014, *Rozdział IV. Przesłanki błędu jako wady oświadczenia woli*, Legalis.

664 Zob. wyrok SN z 09.06.2006, IV CSK 169/05.

jest błędem co do treści czynności prawnej, a jedynie sfery motywacyjnej⁶⁶⁵. Podobnie rzecz ma się w drugim możliwym przypadku, tj. pozostawaniu w błędzie co do przyszłej wartości majątku spadkowego. Późniejsze zmiany majątku spadkodawcy, jak również zmiany w majątku zrzekającego się (np. popadnięcie przez niego w niedostatek) nie mogą mieć wpływu na skuteczność umowy. Mylne „przeświadczenie co do wartości majątku spadkodawcy istniejącego w chwili zawierania umowy oraz mogącego kształtować się w przyszłości zazwyczaj nie będzie dotyczyło treści czynności prawnej. Nie można jednak wykluczyć, że w wyjątkowych wypadkach będzie istniała możliwość powołania się na podstęp, jeśli spełnione będą jego przesłanki”⁶⁶⁶.

Zawarcie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia pod wpływem groźby może mieć miejsce w szczególności w sytuacji, gdy majątek spadkowy przedstawia znaczną wartość (ewentualnie, gdy w jego skład wchodzi składniki, które są istotne ze względów sentymentalnych). Zgodnie z art. 87 k.c., kto złożył oświadczenie woli pod wpływem bezprawnej groźby drugiej strony lub osoby trzeciej, ten może uchylić się od skutków prawnych swego oświadczenia, jeżeli z okoliczności wynika, że mógł się obawiać, iż jemu samemu lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo osobiste lub majątkowe. „Groźbę definiuje się jako zapowiedź przyszłego zła (negatywnych konsekwencji), którego urzeczywistnienie w jakiś sposób uzależnione jest od woli grożącego, w celu skłonienia innej osoby do złożenia oświadczenia woli o określonej treści”⁶⁶⁷. Groźba musi być przede wszystkim bezprawna, tj. zachowanie ma być sprzeczne z prawem (ustawą lub zasadami współżycia społecznego). Ponadto musi być poważna, co oznacza wzbudzenie u jej adresata

665 G. Wolak, *Umowa zrzeczenia...*, s. 383. Stanowisko to przyjęto również w orzecznictwie: Wyrok SN z 15.10.1997 r., III CKN 214/97, OSNC 1998, nr 3, poz. 47; Wyrok SN z 24.09.1998 r., III CKN 611/97, LEX nr 50636; Postanowienie SN z 4.11.1998 r., II CKN 51/98, LEX nr 1214656; Wyrok WSA w Krakowie z 13.05.2010 r., I SA/Kr 415/10, LEX nr 673308; Wyrok SA w Białymstoku z 21.01.2013 r., I ACa 833/12, LEX nr 1289379; Wyrok SA w Gdańsku z 26.06.2015 r., V ACa 131/15, LEX nr 1842297; Wyrok SA w Łodzi z 6.04.2016 r., I ACa 1475/15, LEX nr 2044385. Por. Wyrok SA w Gdańsku z 26.01.2012 r., I ACa 1485/11, LEX nr 1236066, w którym mowa o błędzie prawnie istotnym, jeżeli pobudka (motywacja) została włączona do treści czynności prawnej.

666 W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1408. W. Borysiak nie tłumaczy jednak, jakie mogą być „wyjątkowe wypadki”, w których będzie istniała możliwość powołania się na podstęp. Jednak również G. Wolak, *Umowa zrzeczenia...*, s. 388, wskazuje na możliwość uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia przy podstępie, gdy dotyczy jedynie sfery motywacyjnej. Podnosi on, że „Doświadczenie życiowe nakazuje przyjąć, że z innym nastawieniem przychodzi komuś zrzec się wartościowego spadku, a z innym spadku niewiele wartego. Ponadto spadkodawca może podstępnie skłonić spadkobiercę do zrzeczenia się dziedziczenia po nim, obiecując mu w przyszłości dokonanie na jego rzecz określonego bezpłatnego przysporzenia, np. darowizny nieruchomości, podczas gdy w rzeczywistości nie będzie on miał woli dokonania takiego bezpłatnego przysporzenia. Taki błąd wywołany u zrzekającego się, mimo że nie dotyczy treści czynności prawnej (zrzeczenia się dziedziczenia), jest prawnie relewantny przy podstępie.”. Zob. Wyrok SN z 15.01.1970 r., I CR 400/69, OSNC 1970, nr 12, poz. 225; Wyrok SN z 10.09.1997 r., I PKN 251/97, OSNP 1998, nr 13, poz. 389; Wyrok SA w Szczecinie z 29.11.2012 r., I ACa 566/12, LEX nr 1246854; Wyrok SA w Warszawie z 12.02.2013 r., I ACa 846/12, LEX nr 1286662.

667 R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna, cz. 2 (art. 56–125)*, red. J. Gudowski, Warszawa 2021, art. 87, teza 6.

obawy poważnego niebezpieczeństwa osobistego lub majątkowego⁶⁶⁸. Użycie groźby ma na celu spowodowanie złożenia oświadczenia woli o określonej treści przez osobę, której zapowiada się użycie środków niosących dla niej ujemne skutki w razie niezłożeniażądanego oświadczenia⁶⁶⁹. Do wyobrażenia jest zatem sytuacja, w której spadkobierca zrzeka się dziedziczenia pod wpływem groźby osoby, która pragnie zwiększyć udział spadkowy swój lub innej osoby.

Dla podjętego tematu istotna jest kwestia złożenia oświadczenia woli dotkniętego wadami przez przedstawiciela ustawowego albo podjęcia przez niego działań oddziałujących na decyzję drugiej strony umowy w sposób niedozwolony prawem (wywołanie błędu, stosowanie przymusu psychicznego). Słusznie wskazuje się, że z istoty przedstawicielstwa (dokonywania czynności przez samego przedstawiciela w imieniu małoletniego) wynika, że przy wadach oświadczenia woli należy brać pod uwagę subiektywne okoliczności występujące po jego stronie⁶⁷⁰. Jeżeli zatem przedstawiciel ustawowy działa podstępnie, wprowadza w błąd lub grozi kontrahentowi, są to okoliczności prawnie doniosłe dla czynności prawnej dokonywanej w imieniu małoletniego. Należy stwierdzić, że skutki takiego zachowania ponosi małoletni, chociażby nie wiedział o takich działaniach swojego przedstawiciela ustawowego. Druga strona umowy może w takiej sytuacji uchylić się od skutków prawnych oświadczenia woli o zrzeczeniu się dziedziczenia. Podobnie jest w przypadku wystąpienia wad oświadczenia woli po stronie przedstawiciela ustawowego małoletniego. Jeżeli będzie pozostawał on w mylnym wyobrażeniu o rzeczywistości (błąd) lub obawie (groźba), umowa zrzeczenia się dziedziczenia zawarta w imieniu małoletniego będzie dotknięta wadą oświadczenia woli umożliwiającą uchYLENIE SIĘ OD JEJ SKUTKÓW. Nie ma przy tym znaczenia stan świadomości małoletniego⁶⁷¹.

Innym przypadkiem jest natomiast jedynie złożenie przez przedstawiciela ustawowego wadliwego oświadczenia woli obejmującego zgodę na zawarcie umowy zrzeczenia się dziedziczenia przez małoletniego po ukończeniu 13. roku życia. Takie oświadczenie woli przedstawiciel ustawowy składa bowiem we własnym imieniu. Trafnie wskazuje się zatem, że w takiej sytuacji jedynie przedstawiciel ustawowy może uchylić się od skutków prawnych tego oświadczenia. Jeżeli małoletni złożył oświadczenie woli wolne od wad, nie może powołać się na wadę przedstawiciela ustawowego⁶⁷². Odmiennie przyjął Sąd Najwyższy, dopuszczając możliwość uchYLENIA SIĘ OD SKUTKÓW PRAWNYCH OŚWIADCZENIA WOLI TAKŻE Z

668 A. Janas [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 87, teza 6.

669 B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli...*, s. 150.

670 B. Lewaszkiewicz-Petrykowska [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. I, Warszawa 1985, s. 650.

671 Zob. A. Janas [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 82.

powodu wady oświadczenia woli osoby, której zgoda jest potrzebna do ważności czynności prawnej⁶⁷³. Przyjmując takie stanowisko należałoby zatem uznać możliwość uchylecia przez małoletniego skutków prawnych umowy o zrzeczenie się dziedziczenia w sytuacji, gdy to jedynie jego przedstawiciel ustawowy wyraził zgodę na zawarcie takiej umowy pod wpływem którejś z wad oświadczenia woli.

2.3.2.3. Elementy treści umowy o zrzeczenie się dziedziczenia a jej skutki i prawna doniosłość względem małoletniego. Forma szczególna umowy o zrzeczenie się dziedziczenia jako sposób ochrony małoletniego

W treści umowy o zrzeczenie się dziedziczenia powinno znaleźć się oznaczenie stron, tj. spadkodawcy i zrzekającego się. Do *essentialia negotii* umowy o zrzeczenie się dziedziczenia należy oświadczenie spadkobiercy, że zrzeka się on dziedziczenia po spadkodawcy, będącego drugą stroną umowy.

Wskazuje się, że do *essentialia negotii* umowy o zrzeczenie się dziedziczenia należy także śmierć spadkodawcy i przeżycie go przez zrzekającego się dziedziczenia lub jego zstępnych⁶⁷⁴. Od powyższych zależy skuteczność umowy o zrzeczenie się dziedziczenia. Przyjmuje się zatem, że umowa o zrzeczenie się dziedziczenia stanowi czynność prawną *mortis causa*⁶⁷⁵. Niektórzy podkreślają jednak, że nie jest to typowa umowa na wypadek śmierci, wskazując na jej „swoistość”, która wynika z faktu, że zrzeczenia się dziedziczenia dokonuje spadkobierca (jej skuteczność zależy zatem nie od śmierci zrzekającego się, a od osoby spadkodawcy, wobec której zrzeczenie się jedynie następuje). Ponadto wskazuje się, że umowa o zrzeczenie się dziedziczenia nie stanowi powołania do spadku, a zawarte w niej oświadczenia nie stanowią rozrządzeń ostatniej woli⁶⁷⁶.

672 Tak B. Lewaszkiewicz-Petrykowska [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. I, Warszawa 1985, s. 651, a za nią G. Wolak, *Umowa zrzeczenia...*, s. 406-407.

673 Wyrok SN z 15.11.1976 r., IV CR 434/76, OSNC 1977, nr 10, poz. 189.

674 M. Niedośpiał, *Umowa o zrzeczenie się zachowku – uwagi na tle uchwały Sądu Najwyższego z 17 marca 2017 r. III CZP 110/16*, Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019, s. 3. Autor podkreśla, że śmierć spadkodawcy i przeżycie go przez zrzekającego się dziedziczenia (zstępnych) nie stanowi *accidentalium negotii*, nie jest to bowiem warunek ani termin. Co jasne, ze względu na zależność od powyższych skuteczności umowy, nie stanowią one również *naturalium negotii*.

675 S. Szer, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1967, s. 332; E. Rott-Pietrzyk, *Umowa o zrzeczenie się...*, s. 110; M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się...*, s. 187; tenże [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 1138; tenże [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Pietrzykowski, art. 1048, Nb 10; J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 1048, teza 8; G. Wolak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1048., teza 28; W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1389.

676 Zob. A. Doliwa, *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2009, s. 926-927; tenże [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Załucki, art. 1048, Nb 7; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Pietrzykowski, art. 1048, Nb 7 i 10.

Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia może być zmieniona lub uchylona (art. 1050 k.c.). Może zatem dojść do modyfikacji jej treści lub zniweczenia jej skutków. W szczególności zmienić można objęcie skutkami zrzeczenia się dziedziczenia również wszystkich zstępnych zrzekającego się lub niektórych z nich. Zrzeczenie się dziedziczenia może być uchylone tylko przez umowę pomiędzy stronami umowy pierwotnej (art. 1050 zd. 1 k.c.). Małoletni, który zrzekł się dziedziczenia, może odzyskać swoją pozycję, tj. status spadkobiercy ustawowego ze wszystkimi tego konsekwencjami, jedynie poprzez zawarcie ze spadkodawcą umowy uchylającej zrzeczenie się dziedziczenia (art. 1050 k.c.). „Uchylenie zrzeczenia się dziedziczenia powoduje taki skutek, jak gdyby umowa zrzeczenia się dziedziczenia nigdy nie była zawarta.”⁶⁷⁷ Słusznie zauważono, że „powołanie przez spadkodawcę do dziedziczenia w testamencie takiego spadkobiercy ustawowego, który zrzekł się po nim dziedziczenia ustawowego, nie przywraca zrzekającemu się pozycji spadkobiercy ustawowego i wszystkich uprawnień, które z tą pozycją są związane (np. prawa do zachowku lub uprawnień przewidzianych w art. 939 k.c.).”⁶⁷⁸.

Rozważyć należy kilka kwestii dotyczących treści umowy o zrzeczenie się dziedziczenia. W doktrynie analizowano możliwość częściowego zrzeczenia się dziedziczenia (tj. zrzeczenia się części spadku lub udziału w spadku albo poszczególnych jego składników), zrzeczenia się jedynie prawa do zachowku lub jego części, zrzeczenia się dziedziczenia z zastrzeżeniem prawa do zachowku, a także zrzeczenia się dziedziczenia albo zachowku (jego części) na korzyść (na rzecz) innej osoby (osoby trzeciej względem stron umowy zrzeczenia się dziedziczenia).

W literaturze brakuje jednolitego poglądu odnośnie do możliwości częściowego zrzeczenia się dziedziczenia. Znaczna część Autorów⁶⁷⁹ opowiada się za dopuszczalnością zrzeczenia się dziedziczenia ułamkowej części spadku lub udziału w spadku, jako argument wskazując przeważnie konieczność zapewnienia większej elastyczności prawa spadkowego oraz braku wyraźnego zakazu ustawowego w tym zakresie. Podnosi się m.in., że „dopuszczenie (...) takiej możliwości wzbogacałoby instrumenty, za pomocą których strony

677 G. Wolak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1050, teza 2.

678 M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 1145.

679 E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 1048, teza 4; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 1143, tenże, *Umowa o zrzeczenie...*, s. 193; tenże [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom II*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021, Legalis, art. 1048, Nb 29; A. Doliwa [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2009, s. 929-30; tenże [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2020, Legalis, art. 1048, Nb 11; K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom II*, red. M. Gutowski, Warszawa 2016, Legalis, art. 1048, Nb 9; J. Kuźmicka-Sulikowska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2021, Legalis, art. 1048, Nb 4; D. Walczak, *Dopuszczalność częściowego zrzeczenia się dziedziczenia w prawie polskim*, MOP 2020, nr 14, s. 755.

mogą rozwiązywać skomplikowane sytuacje życiowe i osiągnąć pożądane i zasługujące na wsparcie cele⁶⁸⁰. Ponadto tłumaczy się, że możliwość częściowego zrzeczenia się dziedziczenia wynika z argumentacji *a maiori ad minus*⁶⁸¹. Przeciwnicy takiego stanowiska podkreślają, że implikuje ono problemy m.in. z określeniem komu miałyby przypaść zrzeczona część spadku (udziału w spadku), konieczność traktowania zrzekającego się dziedziczenia tak, jakby nie dożył otwarcia spadku oraz brak wyraźnego przepisu ustawy zezwalającego na ograniczenie zrzeczenia do części spadku (lub udziału w spadku), a także trudności z uchynieniem takiej umowy⁶⁸². Trzeba także zaznaczyć, że Sąd Najwyższy stanął na stanowisku, iż „należy uznać za dopuszczalne ograniczenie zrzeczenia się dziedziczenia do ułamkowej części spadku, mającemu przypaść zrzekającemu na podstawie dziedziczenia ustawowego. Nie jest jednakże dopuszczalne ograniczenie zrzeczenia się dziedziczenia do poszczególnych przedmiotów.”⁶⁸³. W uzasadnieniu powyższego orzeczenia wskazano, że Kodeks cywilny w żadnym miejscu nie zakazuje częściowego zrzeczenia się dziedziczenia, więc nie ma argumentów prawnych przemawiających za wyłączeniem możliwości częściowego zrzeczenia się dziedziczenia. Przyjmuje się, że częściowe zrzeczenie się dziedziczenia konsekwentnie pociąga za sobą zrzeczenie się części zachowku⁶⁸⁴. Wysokość zachowku zależy bowiem od wielkości udziału spadkowego, który przypadłby spadkobiercy z ustawy (art. 991 k.c.). Odmienne (budzące wątpliwości) stanowisko zajął w tej kwestii M. Niedośpiał, przyjmując, że „zrzekający się, skoro dziedziczy, ma prawo do pełnego zachowku (oprócz dziedziczenia), aby był jego pozbawiony musiałby być częściowo wydziedziczony (art. 1008 k.c.)”⁶⁸⁵.

Należy stwierdzić, że dopuszczenie możliwości częściowego tylko zrzeczenia się dziedziczenia budzi poważne wątpliwości. Przede wszystkim trzeba rozważyć, co stanie z częścią udziału spadkowego⁶⁸⁶, którego zrzekł się spadkobierca, mając na względzie, że jest

680 M. Pazdan [w:] *System Prawa prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 1143.

681 M. Niedośpiał, *Swoboda testowania*, Bielsko-Biała 2004, s. 20.

682 P. Księżak, *Zachówek...*, s. 124-130; W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1395-1399; a także (jak się zdaje): J. Górecki, *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia*, Rejent 2020, nr 12, s. 18-19. Na gruncie dekretu – Prawo spadkowe za niedopuszczalnością częściowego zrzeczenia się dziedziczenia opowiadał się A. Baziński (*Prawo spadkowe. Komentarz*, Łódź 1948, s. 58-59), wskazując, że niekonsekwencją byłoby przyjęcie możliwości częściowego zrzeczenia się dziedziczenia w sytuacji, gdy zgodnie z przepisem (art. 33 § 2 pr.spadk.) spadku nie można częściowo przyjąć, a częściowo odrzucić. Warto zaznaczyć, że w obecnym stanie prawnym mamy do czynienia z analogiczną sytuacją, bowiem przy ustawowym zakazie częściowego przyjęcia i częściowego odrzucenia spadku (art. 1014 § 3 k.c.), nie ma przepisu normującego kwestię częściowego zrzeczenia się dziedziczenia.

683 Postanowienie SN z 21.04.2004 r., III CK 353/02, LEX nr 585802.

684 G. Wolak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, s. 864.

685 M. Niedośpiał, *Swoboda testowania...*, s. 20, który dalej zaznacza, że nie można zakładać, że spadkobierca częściowo zrzekający się dziedziczenia jednocześnie zrzeka się zachowku, chyba że wykładnia umowy do tego prowadzi.

686 Dla porządku należy zaznaczyć, że w niniejszych rozważaniach posłużono się określeniem „część udziału spadkowego”, bowiem częściowe zrzeczenie się dziedziczenia zakładające zrzeczenie się jedynie

on spadkobiercą pozostałej części udziału. Istnieje kilka opcji, które mogą być brane pod uwagę, przy czym cztery z nich należy wskazać jako punkty wyjścia (założenia ogólne) do dalszych rozważań: 1) zastosowanie instytucji przyrostu; 2) wejście w miejsce zrzekającego się jego zstępnych (co do pozostałej części udziału) w przypadku, gdy zrzekający się jest zstępnym spadkodawcy (wówczas dziedziczenie zstępnych zrzekającego byłoby zgodne z regułami dziedziczenia z art. 931 § 2 k.c.) a przynajmniej co do jednego ze zstępnych zrzekającego się wyłączono skutki umowy o zrzeczenie się dziedziczenia⁶⁸⁷; 3) o tym, kto dziedziczy część udziału pozostałą po zrzeczeniu się postanawiają strony umowy o zrzeczenie się dziedziczenia; 4) spadkobiercę pozostałej części udziału wskazywałyby przepisy ustawowe, przy czym *de lege lata* brak unormowań w tym przedmiocie. Zaczynając rozważania w powyższym zakresie, należy zaznaczyć, że dwa pierwsze punkty są w literaturze rozpatrywane również niejako łącznie⁶⁸⁸. Przyrost zakłada, że pozostała część udziału spadkowego przypada spadkobiercom dziedziczącym w zbiegu z zrzekającym się dziedziczenia. Jest to instytucja stosowana w ramach dziedziczenia testamentowego. Zgodnie z art. 965 k.c. jeżeli spadkodawca powołał kilku spadkobierców testamentowych, a jeden z nich nie chce lub nie może być spadkobiercą, przeznaczony dla niego udział, w braku odmiennej woli spadkodawcy, przypada pozostałym spadkobiercom testamentowym w stosunku do przypadających im udziałów (przyrost). Podkreślenia wymaga również, że w przypadku zastosowania rozwiązania z punktu drugiego dojdą w istocie do dziedziczenia spadkobiercy, których jednoczesne dziedziczenie wydaje się być wyłączone na mocy przepisu art. 931 § 2 k.c. W takiej konfiguracji dziedziczyć będzie bowiem dziecko (dalszy zstępny) spadkodawcy (część spadku, którego się nie zrzekło) łącznie ze swoimi dziećmi (dalszymi zstępnymi – część spadku objętą zrzeczeniem się dziedziczenia przez ich wstępnego). Z

poszczególnych przedmiotów wchodzących w skład spadku zostanie omówione niżej, zaś zrzeczenie się części spadku w rozumieniu innym niż zrzeczenie się części udziału spadku miałyby miejsce jedynie w sytuacji, gdy zrzekający się byłby jedynym spadkobiercą ustawowym (wtedy należy po prostu mieć na względzie, że jego udział spadkowy jest równy całości spadku i wynosi 1/1), ewentualnie gdy byłaby mowa o zrzeczeniu się wyodrębnionej ze spadku masy majątkowej takiej jak gospodarstwo rolne czy przedsiębiorstwo. W tym ostatnim przypadku aktualne będą jednak spostrzeżenia dotyczące dziedziczenia pozostałej po zrzeczeniu się dziedziczenia części udziału spadkowego.

687 Podkreślenia wymaga, że zstępni spadkodawcy mają samodzielny tytuł powołania do dziedziczenia bezpośrednio po spadkodawcy, tj. „dochodzą do dziedziczenia bezpośrednio po spadkodawcy, na mocy własnego prawa, a nie poprzez dziedziczenie udziału swojego przodka” (A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 931, teza 8). Przepis art. 931 § 2 k.c. „otwiera dzieciom zmarłego spadkobiercy bezpośrednią, własną drogą do dziedziczenia po jego rodzicach (dziedziczenie przez wnuków).” (Postanowienie SN z 15.06.2016 r., II CSK 529/15, LEX nr 2057350).

688 Tak: P. Księżak, *Zachowek...*, s. 123; G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 299. P. Księżak wskazuje jako potencjalny wariant podzielenie pozostałej (po zrzeczeniu się) części udziału pomiędzy zstępnymi zrzekającego się i małżonką spadkodawcy. G. Wolak podaje analogiczny przykład, dodając jeszcze kontekst sytuacyjny, w którym jedno z dzieci zrzekającego się po jego śmierci zawarło z dziadkiem umowę o uchylenie względem niego skutków zrzeczenia się dziedziczenia. Wydaje się, że należałoby odrzucić jednoczesne zastosowanie instytucji przyrostu i reguły dziedziczenia z art. 931 § 2 k.c. Przedstawienie takiego rozwiązania w literaturze miało raczej na celu uczynienie bardziej jaskrawym problematyczności dziedziczenia części udziału spadkowego, co do której nastąpiło zrzeczenie się dziedziczenia.

brzmienia przepisu art. 931 § 2 k.c. wynika natomiast, że zstępni dziecka spadkodawcy (dalszego zstępnego spadkodawcy) objęliby jego udział spadkowy w sytuacji, w której nie dożył on otwarcia spadku. Wprawdzie przepis nie odnosi się do dziedziczenia części udziału przypadającego zmarłemu dziecku spadkodawcy, ale jest to oczywistą konsekwencją tego, że w przypadku rzeczywistej jego śmierci należy brać pod uwagę cały jego udział, zaś w przypadkach traktowania go „tak, jakby nie dożył otwarcia spadku” nie jest również możliwe pozostawienie tylko części jego udziału. Co do zasady, nie jest bowiem możliwe częściowe przyjęcie i częściowe odrzucenie spadku (art. 1014 § 3 k.c.)⁶⁸⁹ albo uznanie spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia tylko częściowo. Wydaje się, że dojście do dziedziczenia dziecka spadkodawcy łącznie z jego zstępnymi jest niedopuszczalne i godzi w samą konstrukcję zasad dziedziczenia ustawowego. Należałoby zatem przyjąć, że powyższe rozwiązanie nie może stanowić remedium na komplikacje związane z objęciem części udziału pozostałego po zrzekającym się dziedziczenia jedynie częściowo.

Następnie możliwy jest przypadek, w którym dziecko spadkodawcy zrzeka się połowy swojego udziału i nie ma własnych zstępnych, a małżonek spadkodawcy nie żyje. Pojawia się wątpliwość, kto obejmie pozostałą część udziału spadkowego. Jako kolejna grupa spadkobierców ustawowych dziedziczyliby rodzice spadkodawcy (w zbiegu z małżonkiem, jeżeli pozostawałby przy życiu na dzień otwarcia spadku). Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, że zgodnie z art. 932 § 1 k.c. rodzice dochodzą do dziedziczenia w razie braku zstępnych spadkodawcy. Zakładając nawet, że co do pozostałej po zrzeczeniu się dziedziczenia części spadku należy przyjąć brak żyjących zstępnych i w konsekwencji dopuścić do jej dziedziczenia rodziców spadkodawcy, kształtuje się sytuacja, w której do dziedziczenia dochodzą spadkobiercy ustawowi z dwóch odrębnych grup⁶⁹⁰. Podkreśla się, że taki przypadek jest niedopuszczalny, ponieważ „przejdzie do kolejnej grupy spadkobierców jest zawsze uzależnione od braku określonych spadkobierców w grupie wyższej”⁶⁹¹. Innymi słowy kolejna grupa spadkobierców ustawowych nie dochodzi do dziedziczenia, gdy dziedziczy jakakolwiek osoba z wcześniejszej grupy. Nie jest możliwe jednoczesne dziedziczenie przez spadkobierców z różnych grup dziedziczenia ustawowego.

689 Od tej zasady istnieją wyjątki ustawowe. Przyjęcie lub odrzucenie udziału spadkowego przypadającego spadkobiercy z tytułu podstawienia może nastąpić niezależnie od przyjęcia lub odrzucenia udziału spadkowego, który temu spadkobiercy przypada z innego tytułu (art. 1014 § 1 k.c.). Spadkobierca może odrzucić udział spadkowy przypadający mu z tytułu przyrostu, a przyjąć udział przypadający mu jako spadkobiercy powołanemu (art. 1014 § 2 k.c.).

690 Nawet przyjmując odosobniony pogląd, jakoby istniały jedynie trzy grupy dziedziczenia, tj. 1) małżonek i zstępni; 2) małżonek, rodzice, rodzeństwo i zstępni rodzeństwa spadkodawcy, dziadkowie i ich zstępni oraz pasierbowie; 3) gmina i Skarb Państwa (tak: A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 931, teza 5) i w tym przypadku dojdzie do jednoczesnego dziedziczenia przez różne grupy spadkobierców ustawowych.

691 P. Księżak, *Zachowek...*, s. 123.

Sytuacja komplikuje się jeszcze bardziej, gdy zrzekający się częściowo dziedziczenia jest jedynym spadkobiercą ustawowym. W takim przypadku zgodnie z art. 935 k.c. do dziedziczenia pozostałej części spadku doszłaby gmina ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy (względnie Skarb Państwa, w razie niemożności ustalenia ostatniego miejsca zwykłego pobytu spadkodawcy). Przypadek ten w sposób jeszcze bardziej jaskrawy pokazuje paradoks przyjęcia, że pozostała po zrzeczeniu się dziedziczenia część udziału będzie podlegała ogólnym regułom dziedziczenia ustawowego.

Innym możliwym rozwiązaniem problemu, komu przypada pozostała część udziału spadkowego, której zrzeka się spadkobierca, jest uregulowanie tej kwestii przez same strony umowy o zrzeczenie się dziedziczenia (pkt 3). W takiej sytuacji spadkodawca oraz zrzekający się częściowo dziedziczenia mogliby zawrzeć w umowie o zrzeczenie się dziedziczenia stosowne postanowienie wskazujące, kto będzie dziedziczył pozostałą część udziału. Należy jednak bezwzględnie sprzeciwić się dopuszczalności takiego rozwiązania. Po pierwsze, umowa taka przejawiałaby cechy pozytywnej umowy dziedziczenia, która jest w prawie polskim zakazana (art. 1047 k.c.). Po wtóre, trzeba odrzucić możliwość rozporządzania udziałem spadkowym jeszcze przed otwarciem spadku. Rozporządzanie udziałem spadkowym jest bowiem możliwe dopiero po otwarciu spadku. Dopiero z chwilą otwarcia spadku następuje nabycie spadku (udziału w spadku). Przed tą chwilą zrzekający się jest jedynie potencjalnym spadkobiercą. Po otwarciu spadku spadkobierca może spadek przyjąć bądź odrzucić. Zbycie udziału w spadku jest zaś możliwe dopiero po przyjęciu spadku (art. 1051 k.c.), które następuje po złożeniu oświadczenia o przyjęciu spadku bądź *ex lege* po upływie sześciu miesięcy od dnia, w którym spadkobierca dowiedział się o tytule swego powołania (art. 1015 § 2 k.c.). Do czasu działy spadku spadkobierca może rozporządzać udziałem spadkowym jedynie według warunków określonych przepisami ustawy. Należy stwierdzić, że rozporządza on wówczas udziałem we współwłasności i w związku z tym należy stosować przepisy o współwłasności w częściach ułamkowych (art. 1035 k.c.). Co prawda zgodnie z art. 196 k.c. każdy ze współwłaścicieli może rozporządzać swoim udziałem bez zgody pozostałych współwłaścicieli, jednak przepisy szczególne mogą to prawo ograniczać⁶⁹². Przykładem takiego ograniczenia jest art. 166 k.c. przewidujący prawo pierwokupu dla pozostałych współwłaścicieli prowadzących gospodarstwo rolne⁶⁹³. Przepis ten należałoby stosować odpowiednio do rozporządzania udziałem w spadku, w skład którego wchodzi gospodarstwo rolne. Ponadto zgodnie z art. 1036 k.c. spadkobierca może za zgodą

692 K. Krziskowska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom II. Własność i inne prawa rzeczowe (art. 126-352)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 198, teza 4.

693 Zob. D. J. Łobos-Kotowska, M. Stańko [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1070(1).

pozostałych spadkobierców rozporządzić udziałem w przedmiocie należącym do spadku. W braku zgody któregokolwiek z pozostałych spadkobierców rozporządzenie jest bezskuteczne o tyle, o ile naruszałoby uprawnienia przysługujące temu spadkobiercy na podstawie przepisów o dziale spadku⁶⁹⁴. Powyższe regulacje implikują niedopuszczalność samodzielnego (tj. bez zgody pozostałych spadkobierców – współwłaścicieli) rozporządzania częścią udziału spadkowego (tzn. przekazania jej na rzecz określonej osoby wskazanej w umowie o zrzeczenie się dziedziczenia). Należy jednak przyjąć założenie silniejsze, tj. przed otwarciem spadku zrzekający się nie może w ogóle rozporządzać udziałem spadkowym czy jakąkolwiek jego częścią, ponieważ jest jedynie potencjalnym spadkobiercą, nie doszło jeszcze bowiem do nabycia spadku.

Po rozważeniu i odrzuceniu trzech pierwszych możliwych sposobów ustalenia spadkobiercy pozostałej po zrzeczeniu się dziedziczenia części udziału spadkowego należy zatrzymać się przy opcji czwartej, tj. ustawowym uregulowaniu kwestii dziedziczenia tej części. Jak wcześniej wskazano, w obecnym stanie prawnym brak stosownych przepisów w tym zakresie. Z tego względu należy stwierdzić, że *de lege lata* nie jest dopuszczalne częściowe zrzeczenie się dziedziczenia. Wykluczona jest bowiem sytuacja, w której pozostała część spadku dziedziczona byłaby wbrew regułom dziedziczenia czy dowolnie (w zależności od upodobania sądu/notariusza/spadkobierców) albo żeby pozostała nieobjęta. Częściowe zrzeczenie się dziedziczenia byłoby zatem możliwe w razie przyjęcia stosownej regulacji ustanawiającej zasady dziedziczenia pozostałej części udziału spadkowego. *De lege ferenda* ustawodawca powinien wyraźnie wskazać, że niedopuszczalne jest częściowe zrzeczenie się dziedziczenia albo uregulować je, wskazując spadkobierców części spadku, której się zrzeczono. Wprawdzie wprowadzenie możliwości częściowego zrzeczenia się dziedziczenia mogłoby stanowić użyteczny instrument regulowania stosunków prawnospadkowych, jednak wątpliwości budzić może jego poprawność konstrukcyjna. Jak wyżej podniesiono, problematyczną kwestią byłoby określenie, komu przypada pozostała część spadku. Trzeba również zaznaczyć, że stosowna regulacja powinna być przyjmowana z wyjątkową ostrożnością, aby nie doprowadzić do wprowadzenia pozytywnej umowy dziedziczenia⁶⁹⁵. Takie unormowanie bowiem wymagałoby już kompleksowego przebudowania polskiego prawa spadkowego.

694 Zaznacza się, że *ratio legis* art. 1036 k.c. jest ochrona uprawnień przysługujących spadkobiercom na podstawie przepisów o dziale spadku. Tak: D. Bierecki, *Uwagi w sprawie rozporządzenia udziałem w przedmiocie należącym do spadku*, Rejent 2017, nr 8, s. 9-32.

695 Por. A. Oleszko, *Umowy dotyczące spadku w praktyce notarialnej*, Nowe Prawo 1977, Nr 6, s. 840, gdzie Autor w odniesieniu do zakazu z art. 1047 k.c. wskazuje: „Bez względu na nieważność byłyby też takie postanowienia, na podstawie których potencjalni spadkobiercy ustawowi określiliby wysokość udziałów w spadku w sposób odmienny niż wynikałoby to z ustawy.”

Z powyższej wskazanych względów nie jest również dopuszczalne zrzeczenie się jedynie poszczególnych przedmiotów wchodzących w skład spadku. W tym przypadku należy jednak podnieść jeszcze dodatkowe kwestie. Do chwili działu spadku każdy ze spadkobierców posiada jedynie idealną część spadku. Nie jest zatem możliwe zrzeczenie się konkretnych przedmiotów wchodzących w skład masy spadkowej, bowiem nie jest wiadome któremu ze spadkobierców one przypadną. Za niedopuszczalną należy uznać również sytuację, w której to jedyny spadkobierca zrzekałby się dziedziczenia tylko poszczególnych przedmiotów ze spadku. Masa spadkowa do czasu działu spadku (stwierdzenia nabycia spadku przez jednego spadkobiercę) stanowi niepodzielną całość. Zrzeczenie się poszczególnych przedmiotów wchodzących w skład spadku wydaje się również sprzeczne z charakterem prawnym dziedziczenia, tj. sukcesją uniwersalną⁶⁹⁶. Wreszcie taka umowa o zrzeczenie się dziedziczenia przez jedynego spadkobiercę konkretnych przedmiotów ze spadku mogłaby stanowić obejście przepisów o zakazie częściowego przyjęcia i częściowego odrzucenia spadku (art. 1014 § 3 k.c.). Niedopuszczalność zrzeczenia się określonych składników wchodzących w skład spadku argumentuje się w literaturze tym, że taka umowa naruszałaby kompetencje sądu w postępowaniu o dział spadku oraz wywoływała skutki wobec osób trzecich (spadkobierców niebędących stroną umowy o zrzeczenie dziedziczenia)⁶⁹⁷.

P. Księżak słusznie wskazuje, że „praktyczna doniosłość zrzeczenia się dziedziczenia przejawia się właśnie, choć nie tylko, w wyłączeniu prawa do zachowku”. Przypomnieć bowiem należy, że można być pozbawionym prawa do zachowku jedynie w kilku sytuacjach, z czego jedne są zależne wyłącznie od woli spadkobiercy (odrzucenie spadku), inne od woli spadkodawcy (wydziedziczenie testamentowe), jeszcze inne wymagają odpowiedniego rozstrzygnięcia sądu (niegodność dziedziczenia). Spadkodawca może samodzielnie wyłączyć spadkobiercę ustawowego od dziedziczenia poprzez sporządzenie testamentu negatywnego. Jeśli chodzi zaś o pozbawienie prawa do zachowku konieczne jest spełnienie jednej ze ściśle określonych w art. 1008 k.c. przyczyn i wskazanie jednej z nich w testamencie. Co również istotne, przy ustalaniu udziału spadkowego stanowiącego podstawę do obliczania zachowku nie uwzględnia się spadkobierców, którzy zrzekli się dziedziczenia (art. 992 k.c.). Z powyższych względów warto rozważyć możliwość zrzeczenia się tylko prawa do zachowku. Zgodnie z art. 10 § 2 pr.spadk. zrzeczenie się mogło być ograniczone do zrzeczenia się tylko

696 W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1397, pkt 57; J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. P. Nazaruk, Warszawa 2019, art. 922, teza 2.

697 D. Walczak, *Dopuszczalność częściowego zrzeczenia się dziedziczenia w prawie polskim*, MOP 2020, nr 14, s. 755, który również podnosi, że zaaprobowanie możliwości zawarcia umowy zrzeczenia się jedynie poszczególnych przedmiotów należących do masy spadkowej jest nie do pogodzenia z naturą prawną dziedziczenia – sukcesją uniwersalną.

prawa do zachowku. W Kodeksie cywilnym nie zawarto analogicznego przepisu. Przyjmuje się jednak, że dopuszczalne jest zrzeczenie się jedynie prawa do zachowku⁶⁹⁸. Wskazuje się, że „recypowanie art. 10 § 2 pr.spadk. nie było potrzebne przy ograniczeniu zrzeczenia się dziedziczenia z ustawy”⁶⁹⁹. Należy wskazać, że ten kto zrzekł się zachowku będzie dziedziczył np. na skutek odwołania testamentu albo tego, że jeden ze spadkobierców nie chce lub nie może dziedziczyć, a jednocześnie wyłączono przyrost⁷⁰⁰. W literaturze przyjmuje się również dopuszczalność częściowego zrzeczenia się zachowku⁷⁰¹.

Jeszcze przed wejściem w życie przepisu stanowiącego wprost o możliwości zrzeczenia się zachowku lub jego części wskazywano, że „zrzeczenie się prawa do zachowku w związku z brzmieniem art. 1049 § 2 k.c. prowadzi do tego, że zrzekający się jest traktowany tak, jakby nie dożył otwarcia spadku, ale – co wymaga podkreślenia – tylko przy rozpatrywaniu prawa do zachowku”⁷⁰². Osoba, która zrzekła się prawa do zachowku nie traci natomiast statusu spadkobiercy – tak ustawowego (jak dzieje się co do zasady w związku z zawarciem umowy zrzeczenia się dziedziczenia), jak i testamentowego (umowa o zrzeczenie się dziedziczenia nie może pozbawić tego statusu w obowiązującym stanie prawnym).

Co istotne, pozbawienie prawa do zachowku na podstawie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia stanowi użyteczny instrument, pomimo istnienia instytucji wydziedziczenia testamentowego. Po pierwsze bowiem zgodnie z art. 1008 k.c. wydziedziczyć można jedynie w testamencie. Takiej możliwości pozbawiony jest zatem małoletni spadkodawca. Po wtóre, wydziedziczyć w testamencie można jedynie z przyczyn enumeratywnie wymienionych w art. 1008 k.c. Wreszcie, jak słusznie podnosi się w literaturze, spadkodawca nigdy nie może być stuprocentowo pewny skuteczności wydziedziczenia⁷⁰³, natomiast umowa o zrzeczenie się dziedziczenia zawarta zgodnie z wymaganiami Kodeksu cywilnego będzie ważna i skuteczna⁷⁰⁴. Dwa ostatnie powody mogą odnosić się do małoletniego jedynie w pozycji uprawnionego zrzekającego się prawa do zachowku. Wbrew pozorom także i one służyć

698 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 1076; M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie...*, s. 195; E. Rott-Pietrzyk, *Umowa o zrzeczenie...*, s. 118; M. Niedośpał, *Swoboda testowania...*, s. 19; P. Księżak, *Zachowek...*, s. 130; G. Wolak [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 872; tenże, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 320-335.

699 J. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny...*, Warszawa 1972, s. 1989; por. E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do Kodeksu Cywilnego. Spadki*, wyd. 3, Warszawa 2001, s. 70; A. Szpunar, *Uwagi o prawie do zachowku*, Rejent 2002, nr 6, s. 17, przyp. 7.

700 Tak M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie...*, s. 195.

701 P. Księżak, *Zachowek...*, s. 132-133; G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 334.

702 E. Rott-Pietrzyk, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, Rejent 2006, nr 3, s. 118; por. A. Doliwa [w:] *System Prawa Prywatnego. Tom 10. Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2009, s. 930.

703 G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2016, s. 242-243.

704 Odnośnie przesłanek ważności umowy o zrzeczenie się dziedziczenia zob. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 1140.

mogą realizacji szeroko pojmowanych interesów małoletniego. W sytuacji, gdy małoletni zrzeka się prawa do zachowku w związku z otrzymanym od spadkodawcy przysporzeniem, zawarcie umowy zrzeczenia się dziedziczenia nie implikuje konieczności wydziedziczenia w testamencie, które już z samej swej nazwy jest nacechowane negatywnie. Spadkodawca (przykładowo rodzic) w normalnej sytuacji nie miałby podstaw (przesłanek z art. 1008 k.c.) do pozbawienia małoletniego prawa do zachowku. Jedyną zatem drogą, zmierzającą do utrzymania sprawiedliwych stosunków rodzinnych (np. pomiędzy rodzeństwem) jest zawarcie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia. Nawet w przypadku istnienia przesłanek do wydziedziczenia małoletniego, umowa o zrzeczenie się dziedziczenia ma tę zaletę, że nie wymaga podawania „tych nieraz przykrych, czy nawet kompromitujących faktów, które stanowić mają przyczynę wydziedziczenia”⁷⁰⁵. Innymi słowy umowa o zrzeczenie się dziedziczenia pozwala na pozbawienie prawa do zachowku bez korzystania z instytucji wymagającej zaistnienia wysoce nagannych zachowań uprawnionego względem spadkodawcy oraz bez konieczności zakłócania stosunków rodzinnych poprzez ich przywoływanie.

Jak wcześniej wspomniano, zrzekający się dziedziczenia nie jest brany pod uwagę przy oznaczaniu części spadkowej, będącej podstawą ustalenia zachowku (art. 992 k.c.), co w konsekwencji zwiększa zachówek innych uprawnionych. Umowa o zrzeczenie się jedynie zachowku będzie zapobiegać takim sytuacjom. „Jak się wydaje, wobec milczenia ustawodawcy w tym zakresie, należy przyjąć, że spadkobiercy, którzy zrzekli się jedynie prawa do zachowku, nie są objęci wyłączeniem z art. 992 KC, a zatem uwzględnia się ich przy obliczaniu zachowku należnego innym spadkobiercom”⁷⁰⁶.

Jeśli chodzi o zrzeczenie się dziedziczenia z zastrzeżeniem prawa do zachowku, przed wprowadzeniem przepisu art. 1048 § 3 k.c. wskazywano, że możliwa jest jedynie taka umowa, której skutkiem jest zachowanie przez spadkobiercę roszczenia o zachówek, bez dojścia do dziedziczenia. Za niedopuszczalne należy natomiast uznać, że umowa o zrzeczenie dziedziczenia z zastrzeżeniem prawa do zachowku skutkuje (w braku testamentu) dziedziczeniem przez zrzekającego się 1/2 lub 2/3 udziału, który by mu przypadł z ustawy⁷⁰⁷. Podkreślić trzeba, że zachowanie roszczenia o zachówek może mieć szczególne znaczenie w przypadku małoletniego spadkobiercy, ponieważ przysługuje mu zachówek w większej wysokości w stosunku do pozostających uprawnionych (2/3 udziału, który by mu przypadł z

705 G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2016, s. 242.

706 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 1076, który wskazuje, że takie rozwiązanie przyjmowano pod rządami Prawa spadkowego; za nim: P. Księżak, *Zachówek...*, s. 130.

707 P. Księżak, *Zachówek...*, s. 140-142; G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 358-360.

ustawy). Małoletniemu przysyłuje zatem zachówek w takiej samej wysokości jako osobom trwale niezdolnym do pracy.

Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia może być powiązana z innymi umowami, przeważnie z umową darowizny⁷⁰⁸. Wskazuje się, że w praktyce zrzeczenie się dziedziczenia często „towarzyszy” innej umowie zawartej między stronami, w tym umowie darowizny⁷⁰⁹. Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia może być również zawarta w ramach ugody sądowej (art. 917 i n. k.c.)⁷¹⁰. Należy jednak zaznaczyć, że w żadnym wypadku umowa o zrzeczenie się dziedziczenia nie będzie miała charakteru odpłatnego, a co za tym idzie nie będzie umową wzajemną⁷¹¹. Jest tak pomimo tego, że w praktyce nierzadko w zamian za zrzeczenie się dziedziczenia zrzekający się może uzyskać korzyść na podstawie np. umowy darowizny. Mówi się zatem o „wzajemnych uwarunkowaniu” czy „związaniu” obu umów⁷¹² albo o ich „połączeniu”⁷¹³. Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia jest samodzielną (nieakcesoryjną) czynnością prawną, nawet wtedy, gdy jednym aktem notarialnym objęto umowę z nią związaną⁷¹⁴. „W takim przypadku umowa o zrzeczenie się dziedziczenia pozostaje nadal umową odrębną i zasadniczo nie dzieli losów drugiej umowy, chyba że co innego wynika z jej treści lub w odniesieniu do obu umów zachodzi ta sama przyczyna nieważności (np. brak zdolności do czynności prawnych)”⁷¹⁵. Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia nie jest czynnością prawną kausalną, tj. związana z nią druga umowa (np. darowizny) nie może być traktowana jako jej *causa*. Pomimo jej rzeczywistej doniosłości i sprawczości, stanowi ona jedynie motyw, pobudkę, ale nie wpływa na ważność i skuteczność umowy zrzeczenia się dziedziczenia⁷¹⁶. Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia jest bowiem umową abstrakcyjną, tj. oderwaną od istnienia podstawy w postaci innej umowy. Takie ukształtowanie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia ma istotne znaczenie, bowiem nie wymaga od spadkodawcy zapewnienia zrzekającemu się odpowiedniego przysporzenia.

Przyczyny zrzeczenia się dziedziczenia nie są zatem elementem przedmiotowo istotnym umowy o zrzeczenie się dziedziczenia. Stanowią jedynie jej *naturalia negotii*.

708 Na marginesie można wskazać, że może być ona połączona także z umową majątkową małżeńską, ale nie dotyczy to sytuacji małoletniego, toteż wątek ten nie będzie szerzej rozwijany.

709 M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się...*, s. 187.

710 G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 252.

711 G. Wolak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1048, teza 33; tenże, *Umowa zrzeczenia...*, s. 227;.

712 K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny...*, art. 1048, Nb 3,

713 D. Walczak, *Dopuszczalność częściowego...*, s. 746.

714 A. Doliwa [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2009, s. 927; G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 252; W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 961.

715 E. Rott-Pietrzyk, *Umowa o zrzeczenie się...*, s. 112; por. Wyrok WSA w Łodzi z 9.10.2007 r., I SA/Łd 692/07, LEX nr 437726.

716 G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 252.

De lege lata zrzeczenie się dziedziczenia na korzyść innej osoby uważa się w razie wątpliwości za zrzeczenie się pod warunkiem, że ta osoba będzie dziedziczyć (art. 1048 § 3 k.c.)⁷¹⁷. Tym samym ustawodawca przesądził, że możliwe jest zrzeczenie się dziedziczenia pod warunkiem, a przynajmniej pod tym jednym wskazanym w przepisie warunkiem. Przed nowelizacją w doktrynie nie było zgody co do dopuszczalności zawarcia w umowie o zrzeczenie się dziedziczenia warunku lub terminu (*accidentalia negotii*). J. Pietrzykowski wskazywał, że umowa o zrzeczenie się dziedziczenia to umowa bezwarunkowa, ponieważ Kodeks cywilny nie recypował art. 13 pr.spadk., który zakładał możliwość zrzeczenia się dziedziczenia na korzyść innej osoby⁷¹⁸. Podkreśla się również, że warunek sprzeciwia się właściwości umowy o zrzeczenie się dziedziczenia (art. 89 k.c.)⁷¹⁹. Również B. Swaczyna wskazuje na konieczność zbadania, czy zawarcie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia pod warunkiem nie sprzeciwia się naturze tego stosunku, biorąc pod uwagę przede wszystkim skutki tej umowy. Autor słusznie podkreśla, że konsekwencje zrzeczenia się dziedziczenia dotyczą również wielu osób trzecich. Jeśli nie postanowiono inaczej, umowa o zrzeczenie się dziedziczenia obejmuje przecież również zstępnych zrzekającego się, zaś wyłączenie zrzekającego się i zstępnych (są traktowani tak, jakby nie dożyli otwarcia spadku) wpływa na to, w jakiej części zostaną do spadku powołani inni spadkobiercy. B. Swaczyna stwierdza, że taka okoliczność wywiera wpływ na sytuację wierzycieli spadkowych, wobec których spadkobiercy od chwili przyjęcia spadku odpowiadają całym majątkiem (art. 1030 zd. 2 k.c.). „Fakt, że ten, a nie inny spadkobierca został powołany do dziedziczenia, bezpośrednio wpływa na możliwość uzyskania zaspokojenia z majątku spadkobiercy. Skoro osoby, których zrzeczenie się dziedziczenia obejmuje, są traktowane tak, jakby nie dożyły otwarcia spadku, to nie mają one prawa do zachowku. Tym samym odpada odpowiedzialność spadkobierców z tego tytułu. Przy obliczaniu zachowku dla innych uprawnionych nie uwzględnia się z kolei osób, które zrzekły się dziedziczenia (art. 992 *in fine* k.c.). Zrzeczenie się dziedziczenia może prowadzić zatem do zwiększenia się udziałów stanowiących podstawę do obliczenia zachowku. To z kolei wpływa nie tylko na wielkość zachowku uprawnionego, ale może mieć także znaczenie dla zakresu odpowiedzialności spadkobiercy uprawnionego do zachowku za

717 Stan taki obowiązuje od 23 maja 2023 r. Przepis art. 1048 § 3 k.c. dodany ustawą z dnia 26 stycznia 2023 r. o fundacji rodzinnej (Dz.U. poz. 326).

718 J. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny...*, 1972, s. 1988. Por. E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki, wyd. X*, Warszawa 2011, art. 1048, teza 2.

719 G. Karaszewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Bałwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 1048, art. 1049, teza 6, który wskazuje, że „jakkolwiek warunek *prima facie* może wydawać się atrakcyjnym elementem treści komentowanej umowy (np. uzależnienie zrzeczenia się od zawarcia darowizny albo od dojścia z ustawy do dziedziczenia określonych spadkobierców – w tym ostatnim wypadku warunek pozwałałby na zrzeczenie się spadku na rzecz określonych osób), jednak mnogość zdarzeń przyszłych i niepewnych, od których strony mogłyby uzależnić ustalenie kręgu spadkobierców ustawowych jest tak wielka, a samo przesądzenie, czy zdarzenia te rzeczywiście nastąpiły, niejednokrotnie utrudnione, że warunek musi być tu uznany generalnie za niedopuszczalny składnik umowy (sprzeciwiający się jej właściwości – art. 89).”

zapisy i polecenia (art. 998 § 1 k.c., art. 1005 k.c.) oraz zachowki innych uprawnionych (art. 999 k.c.). Jak widać, skutki umowy o zrzeczenie się dziedziczenia są bardzo rozległe i mają niewiele mniejszy ciężar gatunkowy niż ustanowienie spadkobiercy w testamencie. Ograniczenie warunkiem umowy o zrzeczenie się dziedziczenia może sprawić, że co do wszystkich tych skutków powstanie stan niepewności mogący trwać przez nieokreślony czas także po otwarciu spadku. Stan niepewności co do takiego spektrum skutków jest zjawiskiem niepożądanym, które godzi w interesy wielu osób niebędących stronami umowy o zrzeczenie się dziedziczenia. Dlatego też wbrew panującemu stanowisku w doktrynie należy przyjąć, że uzależnienie powstania bądź ustania skutków umowy o zrzeczenie się dziedziczenia od zdarzenia przyszłego i pewnego jest sprzeczne z właściwościami tej czynności prawnej. Umowy tej nie można zatem zawrzeć pod warunkiem.”⁷²⁰. Dalej jednak Autor zaznacza, że kwestia dopuszczalności zastrzeżenia w umowie o zrzeczenie się dziedziczenia warunku wymaga doprecyzowania, bowiem możliwa jest sytuacja, w której stan niepewności wywołany warunkiem ustanie jeszcze przed otwarciem spadku. „Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia wywołuje bowiem skutki dopiero od otwarcia spadku. Nie byłoby zatem uzasadnione stosowanie sankcji zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia pod warunkiem, gdyby już przed otwarciem spadku warunek się ziszcł bądź powstałby stan, w którym ziszczenie się warunku jest już niemożliwe. Takie same racje leżą u podstaw art. 962 zd. 3 k.c., który wyłącza stosowanie przepisów sankcjonujących ustanowienie spadkobiercy pod warunkiem, jeżeli ziszczenie się bądź nieziszczenie się warunku nastąpiło przed otwarciem spadku. Przepis ten można by więc zastosować przez analogię także do warunkowego zrzeczenia się dziedziczenia. Teoretycznie takie rozwiązanie można również uzasadnić, przyjmując, że zdarzenie, którego ziszczenie się rozstrzygnie się zanim dana czynność ze swej istoty może wywołać skutki prawne, nie może być przedmiotem warunku w rozumieniu art. 89 k.c. Przy takim ujęciu naruszenie art. 89 k.c. mogłoby wchodzić w grę tylko w odniesieniu do uzależnienia powstania bądź ustania skutków prawnych zrzeczenia się dziedziczenia po otwarciu spadku”⁷²¹.

720 B. Swaczyna, *Warunkowe czynności prawne*, Warszawa 2012, LEX, dostęp online, rozdział III, § 5. Por. K. Golec, *O dopuszczalności zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia pod warunkiem*, Rejent 2020, Nr 7, s. 47 i n, który w zasadzie w całości przyjmuje pogląd prezentowany przez B. Swaczynę.

721 B. Swaczyna, *op. cit.*, przy czym w dalszej części pracy Autor wskazuje, że *de lege lata* bardziej trafne jest przyjęcie pierwszej alternatywa interpretacyjnej, tj. wynikającej ze stosowania *per analogiam* art. 962 zd. 3 k.c. Ponadto podnosi godną uwagi kwestię, „czy nie należałoby tak samo, jak ziszczenia się bądź nieziszczenia się warunku przed otwarciem spadku, potraktować sytuacji, w której przedmiotem warunku jest zdarzenie zaistniałe po otwarciu spadku, którego skutki cofają się do tej chwili. Przykładem takiego zdarzenia byłoby odrzucenie spadku (art. 1020 k.c.) bądź uznanie spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia (art. 928 § 2 k.c.)”. Ostatecznie jednak opowiada się przeciwko takiej interpretacji, odwołując się do przypadku ustanowienia spadkobiercy pod warunkiem w testamencie i tłumacząc, że godziłoby to w stabilność innych powołań do dziedziczenia.

Nawet przed wejściem w życie przepisu art. 1048 § 3 k.c. większość przedstawicieli doktryny przyjmowała jednak, że zastrzeżenie warunku lub terminu w umowie o zrzeczenie się dziedziczenia było dopuszczalne, wobec braku wyraźnego wyłączenia takiej możliwości przez ustawodawcę⁷²². Na dopuszczalność zastrzeżenia warunku wskazał również Sąd Najwyższy⁷²³. Przyjmowano wówczas, że umowa o zrzeczenie się dziedziczenia mogła być zawarta pod warunkiem lub ograniczona terminem, o ile warunek lub termin ziszczą się najpóźniej w chwili otwarcia spadku. „Ze względu na konieczność ustalenia kręgu osób uprawnionych do zachowku i wysokość ich praw, stan niepewności wywołany warunkowym (terminowym) zrzeczeniem się zachowku nie może się rozciągać na czas po otwarciu spadku. Ta chwila kończy zatem stan *pendente conditione* i według niej oceniać należy to, czy zrzeczenie się zachowku było skuteczne czy też nie”⁷²⁴. Warunek lub termin, które nie nastąpiły do chwili otwarcia spadku należy traktować jak niezastrzeżone. Stan niepewności co do ziszczenia się warunku lub nadejścia terminu nie może trwać po otwarciu spadku, ze względu na konieczność ustalenia kręgu osób uprawnionych do zachowku oraz jego wysokości. W kontekście rozważań dotyczących powiązania umowy o zrzeczenie się dziedziczenia z umową darowizny wskazać trzeba, że możliwe jest zawarcie umowy zrzeczenia pod warunkiem, że umową darowizny będzie ważna. Ważność umowy o zrzeczenie się dziedziczenia będzie w takim przypadku uzależniona od ważności umowy, będącej motywem zrzeczenia (np. darowizny). Przyjmuje się bowiem, że w takiej sytuacji możliwe jest zastosowanie *per analogiam* przepisów Kodeksu cywilnego o warunku⁷²⁵.

Co istotne, z problematyką zrzeczenia się dziedziczenia pod warunkiem wiązano również kwestię dopuszczalności zrzeczenia się dziedziczenia na korzyść innej osoby. Można bowiem uzależnić skuteczność umowy o zrzeczenie się dziedziczenia od tego, że do dziedziczenia dojdzie określona osoba⁷²⁶. Zaznaczyć należy, że umowa o zrzeczenie się dziedziczenia nie stanowi tytułu powołania do dziedziczenia, ani nie kreuje zobowiązania do sporządzenia testamentu określonej treści. W istocie umowa o zrzeczenie się dziedziczenia

722 M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się...*, s. 184; A. Doliwa [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2009, s. 927; E. Rott-Pietrzyk, *Umowa o zrzeczenie...*, s. 113; E. Skowrońska, *Glosa do uchwały SN z dnia 5 lutego 1993 r., III CZP 10/93*, OSP 1994, nr 5, s. 83; J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 1048, teza 6; H. Witczak, A. Kawalko, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2014, s. 31-32; G. Wolak [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 843.

723 Uchwała SN z 5.02.1993 r., III CZP 10/93, OSNC 1993, nr 9, poz. 147. Należy jednak zaznaczyć, że w uchwale tej SN wypowiedział się co do umowy zrzeczenia się dziedziczenia zawartej pod rządami Prawa spadkowego, gdy śmierć spadkodawcy nastąpiła już po wejściu w życie k.c.

724 G. Wolak [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 843.

725 Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2011, s. 290; G. Wolak, *Umowa zrzeczenia...*, s. 155.

726 M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się...*, s. 192–193; E. Skowrońska, *Glosa do uchwały SN z 5.02.1993 r., III CZP 10/93...*, s. 218; G. Wolak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1048, teza 6; tenże, *Umowa zrzeczenia...*, s. 347-355.

zawsze jest zawierana na korzyść osoby trzeciej⁷²⁷. Nie stanowi jednak prawdziwego *pactum in favorem tertii*⁷²⁸. Wskazana w umowie o zrzeczenie się dziedziczenia osoba będzie dziedziczyć tylko, jeżeli w danej sytuacji dojdzie do dziedziczenia z ustawy (w tym przypadku racją zastrzeżenia warunku może być obawa przed wcześniejszą śmiercią tej osoby bądź zaistnieniem fikcji prawnej traktowania jej: tak, jakby nie dożyła otwarcia spadku”) lub zostanie powołana do dziedziczenia w testamencie albo zostanie sporządzony testament negatywny, który spowoduje, że dojdzie ona do dziedziczenia z ustawy.

Z powyższej analizy poglądów doktryny i judykatury wynika, że ustawodawca wyszedł naprzeciw podnoszonym wątpliwościom regulując w art. 1048 § 3 k.c. kwestię dopuszczalności zrzeczenia się dziedziczenia na czyjąś korzyść, a ponadto jasno wskazując że

zrzeczenie się dziedziczenia na korzyść innej osoby uważa się w razie wątpliwości za zrzeczenie się pod warunkiem, że ta osoba będzie dziedziczyć. Należy także zaznaczyć, że jest to analogiczny przepis do tego istniejącego pod rządami dekretu – Prawo spadkowe (art. 13), zatem podnosząc pogląd przedstawiony przez J. Pietrzykowskiego, należałoby też konkludować, że wobec tego dopuszczalna jest umowa o zrzeczenie się dziedziczenia pod warunkiem. Należy wskazać, że w uzasadnieniu projektu ustawy wprowadzającej omawianą zmianę podkreślono, że stanowi ona realizację postulatu *de lege ferenda* wskazywanego w literaturze⁷²⁹. Ponadto wyjaśniono, że zrzeczenie się na rzecz innej osoby, rozumiane jest „nie jako bezpośrednie przysporzenie objętego zrzeczeniem udziału spadkowego czy prawa do zachowku osobie beneficjenta, lecz jako uzależnienie skuteczności dokonanej renuncjacji od tego, że faktycznie do spadkobrania dojdą określone osoby. Przykładowo, zrzekający się zstępny spadkodawcy może zastrzec, że chce, aby jego zrzeczenie było skuteczne, jeśli spadkobiercą będzie inny zstępny, ale już nie gdy powołana zostanie osoba spoza tego kręgu”⁷³⁰.

Zgodnie z art. 1049 § 1 k.c. zrzeczenie się dziedziczenia obejmuje również zstępnych zrzekającego się, chyba że umówiono się inaczej. Powyższy przepis o charakterze dyspozytywnym pozwala zatem na modyfikację kręgu podmiotów objętych skutkami umowy o zrzeczenie się dziedziczenia. W treści umowy można zastrzec, że zrzeczenie się

727 E. Skowrońska, *Glosa do uchwały SN z 5.02.1993 r., III CZP 10/93...*, s. 216-218.

728 M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się...*, s. 192.

729 Tak G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2016, s. 418–419, który zaproponował, aby właśnie w ramach ogólnego artykułu o zrzeczeniu się dziedziczenia ująć § 4 stanowiący „Przedmiotem zrzeczenia może być prawo do zachowku albo jego część”.

730 Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy oostawy o fundacji rodzinnej druk nr 2798. <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2798>

dziedziczenia nie obejmuje zstępnych zrzekającego się *in genere* lub niektórych (wskazanych w umowie) jego zstępnych.

Podkreślić natomiast należy, że umowa o zrzeczenie się dziedziczenia pociąga za sobą daleko idące konsekwencje dla zrzekającego się, a w braku odmiennych postanowień – również dla jego zstępnych (art. 1049 § 1 k.c.). Zrzekający się dziedziczenia oraz jego zstępni, których obejmuje zrzeczenie się dziedziczenia, zostają wyłączeni od dziedziczenia tak, jakby nie dożyli otwarcia spadku (art. 1049 § 2 k.c.). Zrzeczenie się dziedziczenia obejmuje zatem *per se* zrzeczenie się prawa do zachowku⁷³¹. „Wobec takiej regulacji ustawowej należy przyjąć, że zrzekający się nie musi uzyskiwać zgody zstępnych na zawarcie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia ani zgody sądu, gdy zstępni są małoletni. Skutki zrzeczenia się rozciągają się zarówno na zstępnych zrzekającego się żyjących w momencie zawierania umowy, jak i na zstępnych, którzy urodzili się później”⁷³². Małoletni będzie zatem objęty skutkami umowy o zrzeczenie się dziedziczenia (tj. wyłączony od dziedziczenia), w razie zrzeczenia się dziedziczenia przez jego rodzica lub dziadków. Rodzice (przedstawiciele ustawowi) małoletniego nie muszą uzyskiwać zezwolenia sądu opiekuńczego na zrzeczenie się dziedziczenia we własnym imieniu, chociaż ich zrzeczenie pociąga za sobą wyłączenie od dziedziczenia również małoletnich dzieci. Co więcej, konsekwencje w postaci wyłączenia od dziedziczenia dotkną nie tylko małoletnie dzieci zrzekającego się, ale również *nasciturusa* i dzieci, które dopiero później zostaną poczęte. W doktrynie nie ma zgody co do tego, czy skutki umowy o zrzeczenie się dziedziczenia dotyczą jedynie zstępnych, którzy zgodnie z przepisami o dziedziczeniu ustawowym wstępowałiby w miejsce zrzekającego się, gdyby ten nie dożył otwarcia spadku⁷³³. Słusznie wskazuje się jednak, że po nowelizacji Kodeksu cywilnego z 2009 r.⁷³⁴ stracił częściowo na aktualności wyrażany w doktrynie pogląd, że art. 1049 k.c. nie znajdzie zastosowania w sytuacji, gdy zrzekającymi się są rodzice spadkodawcy⁷³⁵. Przed nowelizacją z 2009 r. rodzice oraz rodzeństwo spadkodawcy dziedziczyli w jednej grupie⁷³⁶. Dochodzili oni do dziedziczenia jednocześnie, więc niemożliwe było wyłączenie dziedziczenia rodzeństwa przez zrzekających się dziedziczenia

731 P. Księżak, *Zachowek...*, s. 116.

732 E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki, wyd. X*, Warszawa 2011, art. 1049, teza 1-2.

733 W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 1409; M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, Rejent 1997, nr 4, s. 194; por. A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1049, teza 4.

734 Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz. U. z 2009 r., poz. 662).

735 Zob. G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 285 i powołaną tam literaturę; W. Borysiak, *Dziedziczenie ustawowe w świetle nowelizacji Kodeksu cywilnego*, PS 2011, nr 2, s. 62; W. Żukowski, *Porządek dziedziczenia ustawowego po nowelizacji Kodeksu cywilnego ustawami z dnia 2 kwietnia 2009 r. oraz z dnia 18 marca 2011 r.*, KPP 2011, nr 1, s. 156–157.

736 Przepis art. 932 § 1 k.c. brzmiał wówczas (tj. przed nowelizacją z 2009 r.) następująco: „W braku zstępnych spadkodawcy powołani są do spadku z ustawy jego małżonek, rodzice i rodzeństwo”.

rodziców. Obecnie rodzeństwo dochodzi do dziedziczenia w kolejnej (III) grupie, po rodzicach spadkodawcy (grupa II). Natomiast wobec braku jednolitego poglądu co do liczby grup spadkobierców ustawowych wskazać można, że rodzeństwo dochodzi do dziedziczenia w przypadku, gdy rodzice nie żyją. Skutki umowy o zrzeczenie się dziedziczenia rozciągają się na zstępnych zrzekającego się również w sytuacji, gdy zrzekający się nie przeżyje spadkodawcy⁷³⁷. Należy zatem przyjąć, że w sytuacji, gdy rodzic małoletniego zmarł przed spadkodawcą, po którym zrzekł się dziedziczenia, umowa o zrzeczenie się wywołuje skutki w stosunku do małoletniego i wyłącza go od dziedziczenia. Należy jednak wskazać, że małoletni może zawrzeć umowę uchylającą pierwotną umowę o zrzeczenie się dziedziczenia zawartą ze spadkodawcą przez jego rodzica.

Skutek wyłączenia od dziedziczenia także zstępnych zrzekającego się ma umowa nie zawierająca odmiennych postanowień (art. 1049 § 1 k.c. *in fine*). Strony umowy mogą postanowić, że zrzeczenie się dziedziczenia nie obejmuje zstępnych zrzekającego się w ogólności albo wyłączyć skutki zrzeczenia się tylko względem niektórych wyraźnie wskazanych zstępnych⁷³⁸. W. Borysiak zauważa, że wyłączenie skutków zrzeczenia się tylko względem niektórych zstępnych może mieć w określonych przypadkach charakter „*quasi*-powołania danej osoby do dziedziczenia”⁷³⁹. Wskazuje on przy tym, że „np. spadkodawca, który nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych i nie może sporządzić testamentu, zawiera ze swoim jedynym synem umowę, w której ten zrzeka się dziedziczenia po nim, ale skutki umowy mają nie obejmować jednego z trzech jego zstępnych – wnuków spadkodawcy, będącego np. jedynym *dzieckiem małżeńskim* zrzekającego się”. Autor podkreśla jednocześnie, że taka umowa wyłączałaby również określonych zstępnych spadkodawcy od możliwości nabycia prawa do zachowku, zatrzymując te uprawnienia dla innych z nich. Co zatem istotne, sytuacja osób spokrewnionych ze spadkodawcą w tym samym stopniu (również małoletnich) przez taką umowę zostanie zróżnicowana i to bez ich udziału (a nawet wiedzy) oraz bez możliwości wpływu na treść umowy. Z perspektywy małoletniego zstępnego osoby zrzekającej się dziedziczenia bez znaczenia pozostaje fakt braku zdolności do testowania po stronie spadkodawcy (równie dobrze taką umowę może zawrzeć spadkodawca posiadający pełną zdolność do czynności prawnych, we wskazanym kazusie chodziło o uwypuklenie znaczenia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia jako narzędzia umożliwiającego wpływanie na krąg osób dziedziczących z ustawy). Wyżej opisany przykład pokazuje natomiast, że tym

737 Tak P. Księżak, *Zachowek...*, s. 12; G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 282; tenże [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1049, teza 13; odmiennie E. Niezbecka, *Zrzeczenie się dziedziczenia...* s. 161.

738 Zob. G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się...*, s. 279 i powołaną tam literaturę.

739 W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1411, pkt 21.

sposobem możliwe jest wykluczenie od dziedziczenia małoletniego zstępnego spadkobiercy ustawowego albo - przeciwnie - wyłączenie skutków umowy o zrzeczenie się dziedziczenia względem małoletniego zstępnego, z zachowaniem tych skutków wobec pozostałych zstępnych zrzekającego się (pełnoletnich czy małoletnich).

Z powyższych rozważań wynikają bardzo doniosłe i daleko idące skutki. Należy bowiem podkreślić, że poprzez umowę o zrzeczenie się dziedziczenia można pozbawić osobę trzecią (zstępnym zrzekającego się) prawa do zachowku bez żadnej przyczyny. Nie jest przy tym wymagana zgoda czy chociażby wiedza osoby trzeciej o tym, że traci ona prawo do zachowku. Należy zaznaczyć, że zstępnym zrzekającego się dziedziczenia często będzie małoletni, którego zachówek może przedstawiać znaczną wartość. Nie dość bowiem, że wartość majątku spadkowego może być wysoka, to trzeba przypomnieć, że zstępnemu uprawnionemu do zachowku, gdy jest małoletni należą się dwie trzecie wartości udziału spadkowego, który by mu przypadł przy dziedziczeniu ustawowym (art. 991 § 1 k.c.). W praktyce możliwa jest sytuacja, że zstępny zrzekającego się dowie się o rozciągniętych względem niego skutkach umowy o zrzeczenie się dziedziczenia dopiero po śmierci spadkodawcy, podejmując próbę uzyskania zachowku. Nasuwa się zatem stwierdzenie, że umowa o zrzeczenie się dziedziczenia stanowi instrument służący również pozbawianiu osób trzecich prawa do zachowku. Należy przeanalizować tę kwestię pod względem prawidłowości przyjęcia takiej regulacji, zaczynając od przesłedzenia innych instytucji umożliwiających na gruncie polskiego prawa pozbawienie zachowku osób z tego tytułu uprawnionych, a kończąc na bardziej ogólnych rozważaniach, mających na celu stwierdzenie, czy odebranie osobie trzeciej prawa do zachowku może być niezgodne z art. 64 Konstytucji RP.

Jedną z instytucji umożliwiających wyłączenie prawa do zachowku jest testamentowe wydziedziczenie spadkobiercy z przyczyn enumeratywnie wymienionych w art. 1008 k.c. Pozbawienia prawa do zachowku dokonuje zatem sam spadkodawca (właściciel majątku spadkowego) i jest to czynność osobista (dokonuje się poprzez sporządzenie testamentu o odpowiedniej treści). Podkreśla się, że „wskazanie przez ustawodawcę w art. 1008 k.c., iż spadkodawca może pozbawić zachowku w testamencie, oznacza, że tylko w czynności prawnej dokonywanej na wypadek śmierci, którą można kwalifikować według prawa polskiego jako testament, można zawrzeć dyspozycję o wydziedziczeniu”⁷⁴⁰. Pomimo tego, że spadkodawca, sporządzając testament, rozporządza swoim własnym majątkiem, musi wskazać jedną z zamkniętego katalogu przyczyn wydziedziczenia. Jest to niezbędne dla

740 M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1008, teza 4.

skuteczności wydziedziczenia⁷⁴¹. Przyczyny wydziedziczenia z art. 1008 k.c. zostały szczegółowo omówione w rozdziale dotyczącym prawa do zachowku, dlatego w tym miejscu należy jedynie wspomnieć, że są to zachowania, które muszą spełniać ściśle określone w przepisie kryteria, cechujące się wysokim stopniem naganności, dlatego ustawodawca przewidział dla nich swoistą sankcję w postaci pozbawienia prawa do zachowku. Należy też zaznaczyć, że sporządzenie testamentu, w którym spadkodawca dokonuje wydziedziczenia z podaniem powodu, który mieści się w katalogu z art. 1008 k.c. nie gwarantuje, że spadkobierca wydziedziczony w testamencie zostanie pozbawiony prawa do zachowku. Spadkobierca wydziedziczony może bowiem dochodzić zachowku, powołując się na bezzasadność wydziedziczenia⁷⁴². „Dla zasadności wydziedziczenia nie ma decydującego znaczenia wola spadkodawcy, lecz obiektywne istnienie ściśle przewidzianych przez ustawodawcę w art. 1008 k.c. podstaw wydziedziczenia.”⁷⁴³. Ponadto nieważność (z jakiegokolwiek przyczyny) testamentu pociąga za sobą nieważność wydziedziczenia w nim dokonanego⁷⁴⁴. Kolejny przypadek pozbawienia prawa do zachowku to uznanie spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia (art. 928 § 2 k.c.). W tej sytuacji uprawniony traci prawo do zachowku na mocy orzeczenia sądu, skutkującego wyłączeniem niegodnego spadkobiercy od dziedziczenia, tak jakby nie dożył otwarcia spadku (art. 928 § 2 k.c.). Ponadto uznanie spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia odbywa się po zbadaniu spełnienia ściśle wskazanych w przepisie art. 928 k.c. przesłanek niegodności dziedziczenia (*numerus clausus*)⁷⁴⁵. Sąd nie może zatem oceniać, czy dany spadkobierca jest niegodny dziedziczenia w oderwaniu od przyczyn wskazanych w art. 928 § 1 k.c. Do wyłączenia prawa do zachowku dochodzi w tym przypadku na mocy wyroku sądu i to dopiero z chwilą jego uprawomocnienia się⁷⁴⁶. Wyrok ten ma charakter konstytutywny (prawnokształtujący) i nie może zapaść w toku postępowania o stwierdzenie nabycia spadku, lecz konieczne jest wszczęcie postępowania procesowego w tym zakresie (na podniesiony zarzut niegodności postępowanie o stwierdzenie nabycia spadku ulega zawieszeniu do czasu rozstrzygnięcia kwestii niegodności dziedziczenia)⁷⁴⁷. Powyższe omówienie innych sposobów pozbawienia

741 J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 1008, teza 3.

742 A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1008, teza 7.

743 Wyrok SA w Gdańsku z 24.04.2014 r., I ACa 23/14, LEX nr 1489053.

744 A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1008, teza 5.

745 Przesłanki niegodności dziedziczenia zostały omówione w rozdziale dotyczącym niegodności dziedziczenia. Podobnie jak przyczyny wydziedziczenia z art. 1008 k.c. są to zachowania wysoce karygodne, a uznanie spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia może nastąpić jedynie po wypełnieniu wszystkich założeń jednej z przesłanek.

746 H. Witczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 928, teza 2.

747 Zob. np. H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia...*, s. 70-71; A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Bałwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 928, teza 2.

spadkobiercy prawa do zachowku daje podstawy do stwierdzenia, że *de lege lata* uregulowanie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia przedstawia nader liberalne wymagania w zakresie odebrania prawa do zachowku (w porównaniu do dwóch odrębnych instytucji: wydziedziczenia i niegodności dziedziczenia). Po pierwsze, umową o zrzeczenie się dziedziczenia uprawniony może być pozbawiony prawa do zachowku przez innego spadkobiercę (nie zaś jak w pozostałych przypadkach osobiście i wyłącznie przez spadkodawcę jako dysponenta majątku spadkowego czy przez sąd). Po drugie, pozbawienie zstępnych prawa do zachowku w umowie o zrzeczenie się dziedziczenia nie wymaga podania czy nawet istnienia jakiegokolwiek przyczyny⁷⁴⁸ (w porównaniu do konieczności spełnienia jednej ze ściśle i enumeratywnie określonych przyczyn zamkniętych w dwóch katalogach z art. 1008 lub 928 k.c.). Po trzecie, pozbawienie prawa do zachowku następuje w tym przypadku na mocy postanowień stron umowy zawartej w formie aktu notarialnego (nie zaś prawomocnego orzeczenia sądu czy testamentu, będącego rozrządzeniem ostatniej woli spadkodawcy). Po czwarte, należy jeszcze podnieść kwestię możliwości uchylecia skutku w postaci pozbawienia prawa do zachowku zstępnego. W przypadku z art. 1008 k.c. uprawniony może wystąpić do sądu z roszczeniem o zachówek, dowodząc bezzasadności wydziedziczenia. W razie uznania spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia nie jest on pozbawiony prawa do zachowku, jeżeli nikt nie wystąpi ze stosownym powództwem (nie podniesie zarzutu niegodności dziedziczenia) i to nawet w przypadku, gdy przyczynę niegodności dziedziczenia wypełnił. W razie zaś wszczęcia procesu o niegodność dziedziczenia, uprawniony do zachowku może przez sądem dowodzić bezzasadności powództwa (sąd orzeka w tej kwestii na podstawie zgromadzonego materiału dowodowego). Skutek umowy o zrzeczenie się dziedziczenia w postaci wyłączenia prawa do zachowku zstępnego zrzekającego się może być zaś uchylony jedynie poprzez umowę stron umowy pierwotnej (spadkobiercy zrzekającego się dziedziczenia i spadkodawcy) lub poprzez umowę spadkodawcy ze zstępnym zrzekającego się. Konieczna jest zatem wola zmiany takiej umowy istniejąca co najmniej po stronie spadkodawcy (pod warunkiem, że pozostaje on jeszcze przy życiu) oraz posiadanie przez zstępnego zrzekającego się wiedzy w zakresie pozbawienia go prawa do zachowku oraz prawnej możliwości zawarcia umowy (posiadanie pełnej zdolności do czynności prawnych lub działanie przez przedstawiciela ustawowego). Oczywiście jest, że zawarcie jakiegokolwiek umowy (w tym uchylającej niektóre skutki umowy o zrzeczenie się dziedziczenia) będzie znacznie utrudnione w przypadku osoby małoletniej. Już sama

748 Takie uregulowanie (brak konieczności podawania powodu) wyłączenia prawa do zachowku jest uzasadnione w stosunku do samego zrzekającego się dziedziczenia. Nie należałoby ograniczać możliwości zrzeczenia się przez osobę jej własnego prawa. Sytuacja kształtuje się jednak w zupełnie odmienny sposób, jeśli chodzi o pozbawienie prawa do zachowku osób trzecich.

możliwość powzięcia przez niego wiedzy o umowie pierwotnej budzi wątpliwości. Natomiast istotnym i wymagającym podkreślenia jest fakt, że przedstawicielem ustawowym małoletniego zstępnego będzie w większości przypadków sam zrzekający się jako jego rodzic. Gdy chodzi o małoletniego zstępnego objętego skutkami umowy o zrzeczenie się dziedziczenia, należy także wspomnieć, że darowizna od spadkodawcy będąca „przyczyną” zawarcia przez jego rodzica umowy o zrzeczenie się dziedziczenia często nie będzie miała znaczenia dla jego własnego majątku. Śmierć spadkodawcy może bowiem nastąpić wiele lat po zawarciu umowy o zrzeczenie się dziedziczenia, a zrzekający się w znacznej liczbie przypadków nie będzie już wówczas wzbogacony⁷⁴⁹. Poza tym nie ma gwarancji, że zrzekający się chociażby część przysporzenia otrzymanego od spadkodawcy przeznaczy na rzecz swojego małoletniego dziecka.

Poczyniona wyżej analiza wskazuje, że możliwość pozbawienia prawa do zachowku zstępnego zrzekającego (następująca *ex lege* wraz z zawarciem tej umowy w braku odmiennych postanowień umownych) jest oderwana od innych instytucji prawa spadkowego wyłączających zachowek uprawnionego. Wydaje się, że taka regulacja nie jest systemowo spójna. Przyznaje stronom umowy uprawnienia powodujące daleko idące konsekwencje dla osób trzecich. Jednak należy mieć również na względzie, że pozbawienie zstępnego prawa do zachowku następuje (z woli ustawodawcy) automatycznie, gdy strony nie postanowią inaczej (potrzebne jest zatem działanie stron do pozostawienia prawa do zachowku dla zstępnego zrzekającego się). Wreszcie należy podnieść, że dokładnego zbadania wymaga kwestia ustalenia, czy art. 1049 § 1 k.c. jest zgodny z art. 64 Konstytucji RP.

Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia powinna być zawarta w formie aktu notarialnego *ad solemnitatem* (art. 1048 zd. 2 k.c.). Ten sam wymóg formy dotyczy umowy uchylającej zrzeczenie się dziedziczenia (art. 1050 zd. 2 k.c.), a także następczej umowy modyfikującej pierwotną umowę o zrzeczenie się dziedziczenia (art. 77 k.c.). Należy stwierdzić, że zastrzeżenie konieczności dochowania formy aktu notarialnego powinno dodatkowo chronić interesy małoletniego, będącego stroną umowy o zrzeczenie się dziedziczenia. Należy zaznaczyć, że również pełnomocnictwo do zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia powinno być udzielone w formie aktu notarialnego. Zgodnie bowiem z art. 99 § 1 k.c. jeżeli do ważności czynności prawnej potrzebna jest szczególna forma, pełnomocnictwo do dokonania tej czynności powinno być udzielone w tej samej formie.

⁷⁴⁹ Podobnie w chwili śmierci zrzekającego się darowizna może już nie przedstawiać żadnej wartości, co mogłoby powiększyć masę spadkową, która w dziedziczeniu z ustawy przypadłaby zstępnemu zrzekającemu. W szczególności widoczne to jest w przypadku darowania sumy pieniężnej, bowiem wraz z upływem lat wartość pieniądza może ulec znacznemu osłabieniu.

Zgoda przedstawiciela ustawowego małoletniego na zawarcie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia także powinna mieć formę aktu notarialnego, bowiem zgodnie z art. 63 § 2 k.c. jeżeli do ważności czynności prawnej wymagana jest forma szczególna, oświadczenie obejmujące zgodę osoby trzeciej powinno być złożone w tej samej formie.

Rozdział III. Zmiana statusu prawnego małoletniego spadkobiercy po otwarciu spadku do działu spadku

3.1. Tymczasowe nabycie spadku przez małoletniego spadkobiercę

Zgodnie z art. 922 § 1 k.c. prawa i obowiązki majątkowe zmarłego przechodzą z chwilą jego śmierci na jedną lub kilka osób. Natomiast art. 925 k.c. stanowi, że spadkobierca nabywa spadek z chwilą jego otwarcia. Z powyższych przepisów wynika, że spadkobierca (również małoletni) nabywa spadek, nawet w braku wiedzy w tym zakresie, *ex lege* z chwilą otwarcia spadku⁷⁵⁰. W prawie polskim dla nabycia spadku przyjęto model sukcesji uniwersalnej (nabycie pod tytułem ogólnym), który występuje wyjątkowo, tj. jedynie w przypadkach wyraźnie wskazanych w przepisach. Sukcesja uniwersalna jest rodzajem pochodnego nabycia praw podmiotowych. Sukcesja uniwersalna polega na wstąpieniu w ogół praw poprzednika, któremu towarzyszy również przejście jego obowiązków. Przejście praw i obowiązków poprzednika następuje na podstawie jednego zdarzenia. Jest to wstąpienie w całą „sytuację” prawną poprzednika prawnego⁷⁵¹. „Przez pojęcie sytuacji prawnej należy rozumieć pewne stany faktyczne, w których pozostawał spadkodawca w chwili swojej śmierci, a z których wynikały dla niego lub mogły wniknąć w przyszłości określone skutki prawne”⁷⁵².

Nabycie przez spadkobiercę spadku *ipso iure* z chwilą jego otwarcia ma charakter tymczasowy, gdyż „jego utrzymanie w mocy zależy od tego, by spadkobierca spadku nie

750 Zob. np. J. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom 3*, red. Z. Resich, 1972, s. 1817; B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 459; J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 925., teza ; E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 925, teza 1; G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, s. 531; A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 925, teza 1. Podkreśla się zatem, że na datę nabycia spadku nie ma wpływu wydanie postanowienia stwierdzającego nabycie spadku. Zob. wyrok SA w Warszawie z 30.06.2014 r., VI ACa 944/13, LEX nr 1621266; Postanowienie SN z 23.01.2013 r., I CSK 262/12, LEX nr 1294473.

751 J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 922; A. Kawałko [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 925, teza 1. Por. Postanowienie SN z 28.04.1999 r., I CKU 105/98, OSNC 1999, nr 11, poz. 197. Por. J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1967, s. 63, który wskazuje także, że „Spadkobierca nabywa zrazu i te prawa, które spadkodawca przeznaczył za pomocą ustanowienia zapisów innym osobom, a nie spadkobiercy. Prawa, stanowiące przedmiot zapisów, przejdą na zapisobierców dopiero wtedy, gdy spadkobierca, wykonujący zapisy (zobowiązania), przeniesie te prawa na zapisobierców”. Chodzi o zapisy zwykłe, które (w odróżnieniu od zapisów windykacyjnych, nie znanych jeszcze polskiemu prawu spadkowemu w dacie wypowiedzi J. Gwiazdomorskiego) wchodziły w skład spadku.

752 A. Kawałko [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 922, teza 44.

odrzucił”⁷⁵³. Zgodnie z zasadą autonomii woli spadkobierca może zdecydować, czy ostatecznie spadek przyjmie czy go odrzuci⁷⁵⁴. Posiada również wybór co do sposobu odpowiadania za długi spadkowe. W istocie spadkobierca może podjąć jedną z trzech decyzji: 1) przyjąć spadek bez ograniczenia odpowiedzialności za długi (przyjęcie proste); 2) przyjąć spadek z ograniczeniem odpowiedzialności za długi (przyjęcie z dobrodziejstwem inwentarza; 3) odrzucić spadek (art. 1014 k.c.). Nabycie spadku do chwili złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku albo bezskutecznego upływu terminu do złożenia oświadczenia spadkowego ma zatem jedynie charakter tymczasowy⁷⁵⁵ (niedefinitywny⁷⁵⁶). Spadkobiercy przysługuje uprawnienie kształtujące do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku⁷⁵⁷. Treścią tego uprawnienia jest zatem „prawo spadkobiercy do złożenia jednostronnego oświadczenia woli, które wyraża wolę ostatecznego dojścia albo niedojścia do dziedziczenia po danym spadkodawcy”⁷⁵⁸. Trafnie wskazuje się, że „spadkobierca, składając jednostronne oświadczenie woli, kształtuje swoją sytuację prawną jako spadkobiercy, jak też jego oświadczenie może mieć znaczenie dla sytuacji prawnej osób powołanych w dalszej kolejności, na przykład w razie odrzucenia spadku w miejsce odrzucającego wchodzi osoby powołane w dalszej kolejności.”⁷⁵⁹.

3.2. Odpowiedzialność małoletniego za długi spadkowe od otwarcia do przyjęcia spadku

Słusznie wskazuje się, że regulacja odpowiedzialności za długi spadkowe ma ten cel, aby śmierć spadkodawcy nie pogarszała nadmiernie sytuacji jego wierzycieli, a przy tym aby nadmiernie nie obciążała jego spadkobierców⁷⁶⁰. Sytuacja spadkobiercy (w tym małoletniego) byłaby nieporównywalnie gorsza, gdyby nie przepisy ograniczające odpowiedzialność za długi spadkowe. Zgodnie z art. 922 § 1 k.c. w ramach sukcesji uniwersalnej z chwilą otwarcia

753 J. Gwiazdomorski, *Stanowisko prawne spadkobiercy według polskiego prawa spadkowego*, Przegląd Notarialny 1947, t. 1, z. 5-6, s. 435.

754 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 459.

755 A. Kawałko [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 925, teza 5; E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 925, teza ; W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki. Tom IV A*, red. K. Osajda, Warszawa 2019, s. 976.

756 Tak J. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny...*, 1972, s. 1832–1833.

757 G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1012, teza 4

758 G. Karaszewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 1012, teza 1.

759 E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1012, teza 3.

760 Tak G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 669, pkt 2. Zob. także E. Skowrońska-Bocian, *Odpowiedzialność za długi spadkowe*, Warszawa 2018, s. 18-19, która słusznie wskazuje m.in. że „w powszechnym odczuciu obowiązek dopłacania do spadku jawi się jako niesprawiedliwy, zwłaszcza w sytuacjach szczególnych, np. gdy do dziedziczenia dochodzi małżonek pozostający od wielu lat w faktycznej separacji ze spadkodawcą albo też dziecko, które zostało pozostawione przez rodzica, nie utrzymywało z nim żadnych kontaktów, a także nie otrzymywało świadczeń alimentacyjnych”.

spadku na spadkobiercę przechodzą prawa i obowiązki spadkodawcy, tj. aktywa i pasywa, za wyjątkiem tych ściśle związanych z osobą zmarłego lub praw przechodzących na oznaczone osoby niezależnie od tego, czy są spadkobiercami (art. 922 § 2 k.c.)⁷⁶¹. Dług spadkowy definiuje się jako „każdy obowiązek wynikający z norm prawa spadkowego, ciążyący na spadkobiercy i ściśle związany z faktem nabycia spadku. Obowiązek taki ma charakter majątkowy, nie pozostaje w ścisłym związku z osobą zmarłego i nie przechodzi na określone osoby niezależnie od tego, czy są spadkobiercami”⁷⁶². Długiem spadkowym będzie też takie zobowiązanie, które powstało dopiero wskutek śmierci spadkodawcy w ramach sytuacji prawnej, której uczestnikiem był spadkodawca⁷⁶³. Ponadto spadkobierca będzie dłużnikiem z tytułu tak zwanych „długów spadku”, przez które rozumie się długi niebędące długami spadkodawcy, lecz powstałe w związku z dziedziczeniem⁷⁶⁴. Długiem spadku jest obowiązek odpowiadający uprawnieniu małżonka i innych osób bliskich spadkodawcy mieszkających ze spadkodawcą do dnia jego śmierci do korzystania z mieszkania i urządzenia domowych w ciągu trzech miesięcy od dnia otwarcia spadku (art. 923 § 1 k.c.). Do długów spadku zalicza się również obowiązek skorelowany z uprawnieniem małżonka spadkodawcy wskazanym w art. 939 § 1 k.c. (możliwość żądania ponad swój udział przedmiotów urządzenia domowego, z których korzystał wspólnie ze spadkodawcą lub wyłącznie sam), obowiązek zaspokojenia roszczeń dziadków spadkodawcy (art. 938 i 966 k.c.) oraz koszty zarządu majątkiem spadkowym, jego zorganizowaną część lub oznaczonym składnikiem i wynagrodzenie wykonawcy testamentu (art. 989 § 2 k.c.). Zgodnie z art. 922 § 3 do długów spadkowych należą również koszty pogrzebu spadkodawcy w takim zakresie, w jakim pogrzeb ten odpowiada zwyczajom przyjętym w danym środowisku, koszty postępowania spadkowego, obowiązek zaspokojenia roszczeń o zachówek oraz obowiązek wykonania zapisów zwykłych i poleceń. Spadkobierca staje się zatem dłużnikiem wierzycieli spadkodawcy oraz dłużnikiem innych wierzycieli spadkowych⁷⁶⁵.

761 G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*..., s. 670, pkt 3.

762 E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak [w:] *System Prawa Prywatnego*..., Warszawa 2015, s. 665, Nb 22.

763 G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*..., s. 670, pkt 3, który wskazuje że „chodzi przykładowo o sytuację gdy spadkodawca złożył ofertę (art. 66 k.c.), która została przyjęta (art. 70 § 1 k.c.) już po jego śmierci”. Zob. także J. Stobienia, *Realizacja wierzytelności wierzycieli spadkodawcy w prawie polskim*, Warszawa 1981, s. 40-41. E. Skowrońska-Bocian, *Odpowiedzialność*..., s. 17 wskazuje natomiast, że po śmierci spadkodawcy wciąż bieżą terminy przedawnienia i terminy zawite, gdy spadkodawca był dłużnikiem (jak również wierzycielem).

764 G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*..., s. 670, pkt 3; E. Macierzyńska-Franaszczyk, *Odpowiedzialność za długi spadkowe*, Warszawa 2014, s. 281.

765 G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*..., s. 671, pkt 6; E. Skowrońska-Bocian, *Odpowiedzialność*..., s. 17, przy czym pod pojęciem wierzycieli spadkowych rozumie się najczęściej obie kategorie wierzycieli – tak np. E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak [w:] *System Prawa Prywatnego*..., Warszawa 2015, s. 673, Nb 35.

Zasady odpowiedzialności spadkobiercy za długi spadkowe zależą od trzech kwestii. Po pierwsze, istotne jest, czy nastąpiło już przyjęcie spadku (złożenie oświadczenia o przyjęciu spadku lub działanie fikcji prawnej z art. 1015 § 2 k.c.). Nie będzie podlegało rozpatrzeniu sytuacja złożenia przez spadkobiercę oświadczenia o odrzuceniu spadku, bo jest on wówczas traktowany tak, jakby nie dożył otwarcia spadku (art. 1020 k.c.), a więc odpowiedzialności za długi spadkowe nie ponosi. Po drugie można rozpatrywać zasady odpowiedzialności za długi spadkowe w zależności od sposobu przyjęcia spadku (wprost albo z dobrodziejstwem inwentarza). Po trzecie wpływ na odpowiedzialność spadkobierców ma dział spadku. Inaczej bowiem kształtuje się odpowiedzialność za długi spadkowe przed działem spadku, a inaczej po jego dokonaniu⁷⁶⁶. Wyróżnia się zatem trzy okresy, w których spadkobierca ponosi odpowiedzialność za długi spadkowe, przy czym w każdym okresie zakres tej odpowiedzialności jest różny. Okresy te dzieli się następująco:

- 1) okres od otwarcia do przyjęcia spadku;
- 2) okres od przyjęcia do działu spadku (istotne jest tutaj czy nastąpiło proste przyjęcie spadku, czy też przyjęcie spadku z dobrodziejstwem inwentarza);
- 3) okres po działu spadku (przy czym okres ten występuje, jeżeli do dziedziczenia dochodzi więcej niż jeden spadkobierca)⁷⁶⁷.

Odpowiedzialność za długi spadkowe rozpoczyna się z chwilą otwarcia spadku (art. 922 § 1 k.c.). Spadek (w tym wchodzące w jego skład długi) nabywa się *ipso iure*. Nie jest to jednak, jak wcześniej wskazywano, definitywne nabycie spadku. W okresie od otwarcia spadku do chwili jego przyjęcia istnieje bowiem możliwość złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku. Stan taki trwa sześć miesięcy od dnia dowiedzenia się przez spadkobiercę o tytule powołania (art. 1015 § 1 k.c.). Podkreślić też trzeba, że niezłożenie żadnego oświadczenia we wskazanym terminie zawitym powoduje definitywne nabycie spadku zgodnie z art. 1015 § 2 k.c. Możliwość odrzucenia spadku w analizowanym okresie przekłada się na uregulowanie zakresu odpowiedzialności. Zgodnie z art. 1030 zd. 1 k.c. do chwili przyjęcia spadku spadkobierca ponosi odpowiedzialność za długi spadkowe tylko ze spadku (przedmiotów należących do spadku). Taka regulacja ma na celu zapobiegnięcie sytuacjom, w których spadkobierca zaspokoi wierzyciela ze swojego majątku, a następnie spadek odrzuci⁷⁶⁸. W okresie od otwarcia do przyjęcia spadku majątek spadkowy i majątek osobisty spadkobiercy pozostają oddzielone. Stanowią dwie odrębne masy majątkowe. W konsekwencji nie dojdzie w tej sytuacji do konfuzji, w przypadku gdy spadkobierca jest

⁷⁶⁶ G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 671, pkt 7.

⁷⁶⁷ Tak E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 673, Nb 33.

⁷⁶⁸ Zob. E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 673, Nb 35 i literatura tam przywołana.

jednocześnie wierzycielem spadkowym⁷⁶⁹. Wierzyciel spadkowy nie może zatem kierować egzekucji do majątku osobistego spadkobiercy⁷⁷⁰, a wierzyciel osobisty spadkobiercy do majątku spadkowego. Jest to odpowiedzialność ograniczona jedynie do przedmiotów należących do spadku (*cum viribus hereditatis*). Wbrew pozorom jest to jednak odpowiedzialność osobista. Co do zasady spadkobierca nie będzie jednak zobligowany do podejmowania żadnych działań. Posiada jedynie obowiązek zniesienia egzekucji kierowanej do majątku spadkowego. Wierzycielowi przysługiwać będzie tylko możliwość wyboru rodzaju egzekucji oraz konkretnego przedmiotu wchodzącego w skład spadku. Zaznaczyć jednak trzeba, że przy egzekucji wierzytelność ze spadku liczy się stan spadku z chwili realizacji wierzytelności, a zatem egzekucja będzie mogła być prowadzona również w stosunku do pożytków. Natomiast w przypadku uszczuplenia majątku spadkowego, czy to wskutek działań spadkodawcy (kuratora spadku lub wykonawcy testamentu), czy od niego niezależnych, obowiązuje zasada surogacji. To znaczy, że wierzyciele powinni mieć możliwość egzekucji wartości otrzymanych w zamian za przedmioty należące do spadku, przedmioty te powinny więc wejść do masy spadkowej⁷⁷¹.

W odniesieniu do sytuacji małoletniego spadkobiercy należy zaznaczyć, że pierwszy okres odpowiedzialności może trwać dłużej niż sześć miesięcy od dowiedzenia się przez przedstawiciela ustawowego o tytule powołania. Czas, przez który będzie obowiązywał w stosunku do małoletniego spadkobiercy analizowany zakres odpowiedzialności, będzie zależał od okresu oczekiwania na zezwolenie sądu na złożenie oświadczenia spadkowego przez przedstawiciela ustawowego, o czym szczegółowo będzie mowa w dalszych rozważaniach. Z racji tego, że odpowiedzialność ta jest istotnie ograniczona w porównaniu do odpowiedzialności w kolejnych okresach, w konkretnych sytuacjach dłuższe wyczekiwanie na zezwolenie sądu może być dla małoletniego korzystne.

769 Zasada taka znajduje potwierdzenie w przepisach egzekucyjnych Kodeksu postępowania cywilnego. Zgodnie z art. 836 zd. 2 k.p.c. przed przyjęciem spadku nie może być z niego prowadzona egzekucja na zaspokojenie osobistego długu spadkobiercy.

770 Zgodnie z art. 836 zd. 1 k.p.c. do czasu przyjęcia spadku egzekucja na zaspokojenie długu spadkodawcy dopuszczalna jest tylko ze spadku.

771 E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 674-675, Nb 36; która wskazuje, że „dochody przynoszone przez poszczególne składniki majątku [spadkowego] stają się integralną częścią majątku, wchodząc w jego skład”. Por. E. Macierzyńska-Franaszczk, *Odpowiedzialność...*, s. 218-220.

3.3. Realizacja przez małoletniego uprawnienia kształtującego do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku

3.3.1. Wykonanie uprawnienia przez małoletniego nieposiadającego zdolności do czynności prawnych i ograniczonego w zdolności do czynności prawnych

3.3.1.1. Wykonanie uprawnienia przez małoletniego do 13 roku życia

Do przyjęcia lub odrzucenia spadku dochodzi przez złożenie oświadczenia w tym przedmiocie przed sądem lub przed notariuszem (art. 1018 § 3 k.c.). Jest to jednostronne oświadczenie woli, które nie jest skierowane do oznaczonego adresata⁷⁷². Jest to oświadczenie woli, które podlega zasadom przewidzianym w Księdze pierwszej Kodeksu cywilnego⁷⁷³. Oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku może być zatem złożone samodzielnie jedynie przez osobę posiadającą pełną zdolność do czynności prawnych. W imieniu małoletniego oświadczenie takie złożyć powinien jego przedstawiciel ustawowy⁷⁷⁴.

Wskazuje się natomiast, że dziecko poczęte w chwili otwarcia spadku, lecz jeszcze nienarodzone, nie może przyjąć spadku, chociażby było do niego powołane. Złożenie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku będzie możliwe dopiero po jego urodzeniu (żywym), które powoduje ziszczenie się warunku, pod którym dziecko dziedziczy. Takie założenie argumentuje się tym, że nie można powołać spadkobiercy pod warunkiem ani z zastrzeżeniem terminu, a *ratio* istnienia przepisu art. 962 k.c., choć nie dotyczy on omawianej sytuacji *nasciturusa*, przemawia za przyjęciem braku możliwości złożenia „oświadczenia spadkowego” za spadkobiercą jeszcze nienarodzonego⁷⁷⁵. Wskazać natomiast trzeba, że przed urodzeniem się dziecka możliwe jest podejmowanie działań zmierzających do zachowania praw spadkowych dziecka poczętego. Przede wszystkim należałoby ustanowić kuratora dla nienarodzonego dziecka (*curator ventris*). Potrzeba ustanowienia kuratora może wynikać z konieczności ochrony praw *nasciturusa* do spadku, zapisu lub zapisu windykacyjnego⁷⁷⁶. Kurator dziecka poczętego może wystąpić z wnioskiem o powołanie kuratora spadku, w szczególności jeśli *nasciturus* ma być jedynym spadkobiercą⁷⁷⁷. Jeżeli postępowanie o stwierdzenie nabycia spadku już się toczy, *curator ventris* występuje w imieniu nienarodzonego. Ma prawo dokonywać wszelkich czynności w celu zabezpieczenia praw dziecka⁷⁷⁸, a nawet wszelkich czynności „w celu zapobieżenia wydania merytorycznego

772 G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 561.

773 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 488.

774 G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, LEX, art. 1018, s. 57. Zagadnienie reprezentacji małoletniego przez przedstawiciela ustawowego zostało szczegółowo omówione w części pracy poświęconej umowie o zrzeczenie się dziedziczenia, dlatego uwagi te nie będą powtarzane w tym miejscu.

775 Tak A. Dyoniak, *Pozycja nasciturusa na obszarze majątkowego prawa prywatnego*, RPEiS 1994/3, s. 53.

776 H. Ciepla [w:] *Komentarz do spraw rodzinnych*, red. J. Ignaczewski, Warszawa 2012, s. 806.

777 G. Matusik, *Pozycja prawna kuratora ustanowionego dla dziecka poczętego*, Rejent 2017, Nr 2, s. 108.

778 W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, 2021, Legalis, art. 927, pkt 25.

orzeczenia przed narodzinami ewentualnego spadkobiercy⁷⁷⁹. Wskazuje się także, że postępowanie o stwierdzenie nabycia spadku lub wydanie EPS powinno zostać zawieszono do czasu wyjaśnienia, czy doszło do żywego urodzenia dziecka⁷⁸⁰.

Nadto należy zaznaczyć, że zgodnie z art. 666 § 1 k.p.c. do czasu objęcia spadku przez spadkobiercę sąd czuwa nad całością spadku, a w razie potrzeby ustanawia kuratora spadku. Przesłanką ustanowienia kuratora spadku jest zatem konieczność ochrony spadku. Potrzeba ochrony spadku zachodzi natomiast w tym przypadku, gdy w razie nieustanowienia kuratora spadku „prawa spadkobierców byłby zagrożone uszczupleniem”⁷⁸¹. Kurator spadku powinien starać się o wyjaśnienie, kto jest spadkobiercą, i zawiadomić spadkobierców o otwarciu spadku (art. 667 § 1 k.p.c.). Wydaje się zatem, że kurator spadku mógłby zostać ustanowiony w razie konieczności ochrony spadku przed narodzeniem dziecka poczętego powołanego do dziedziczenia. Kurator spadku ponadto zarządza spadkiem pod nadzorem sądu spadku (art. 667 § 2 k.p.c.)⁷⁸². „Ustalenie spadkobierców, którzy są powołani do spadku – co jest rolą sądu spadku i kuratora spadku – i wydanie im majątku spadkowego zamyka okres zarządu sprawowanego przez kuratora spadku.”⁷⁸³. Okres trwania obowiązku czuwania nad spadkiem dotyczy jednak jedynie tzw. spadków nieobjętych, tj. takich, nad którymi nie objął władania żaden ze spadkobierców. Objęcie spadku we władanie przez choćby jednego ze spadkobierców wyłącza kuratelę nad spadkiem⁷⁸⁴. Wskazuje się również, że jeśli został ustanowiony kurator dla osoby nieobecnej (spadkobiercy) nie ustanawia się kuratora spadku⁷⁸⁵.

3.3.1.2. Wykonanie uprawnienia przez małoletniego posiadającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych

Część przedstawicieli doktryny przyjmuje konieczność złożenia oświadczenia spadkowego w imieniu małoletniego posiadającego ograniczoną zdolność do czynności

779 Tak J. Kremis [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2016, s. 1681.

780 W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 927, pkt 26; odmiennie T. Felski, *Wpływ warunkowej zdolności do dziedziczenia na postępowanie o stwierdzeniu nabycia spadku*, Nowe Prawo 1986, nr 11-12, s. 42-43, którego zdaniem w Kodeksie postępowania cywilnego nie ma podstawy do takiego zawieszenia. Wskazuje jednak, że ze względu na niedopuszczalność wydania merytorycznego orzeczenia przed urodzeniem się ewentualnego spadkobiercy, sąd może zobowiązać uczestników do dostarczenia aktu urodzenia dziecka albo zaświadczenia o ustaniu ciąży pod rygorem zawieszenia postępowania na podstawie art. 177 § 1 pkt 6 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.

781 M. Margoński, *Kurator spadku*, Warszawa 2009, s. 40-41.

782 Zob. Postanowienie SN z 8.05.2015 r., III CZP 16/15, LEX nr 1749596.

783 M. Kuchnio [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie nieprocesowe. Postępowanie w razie zaginięcia lub zniszczenia akt. Postępowanie zabezpieczające. Komentarz aktualizowany*, red. O. M. Piaskowska, LEX/el. 2023, art. 666, teza 2, teza 3.

784 P. Prus [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom II. Art. 478-1217*, red. M. Manowska, LEX/el. 2022, art. 666, teza 1.

785 K. Korzan, *Stanowisko prawne kuratora spadku*, Palestra 1967, Nr 12, s. 27.

prawnych przez jego przedstawiciela, tak jak w przypadku małoletnich nie mających zdolności do czynności prawnych w ogóle⁷⁸⁶. Warto jednak zwrócić uwagę na zdanie odmienne, według którego małoletni posiadający ograniczoną zdolność do czynności prawnych sam składa oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, z tym że konieczna jest zgoda przedstawiciela ustawowego⁷⁸⁷. Zgodnie z art. 17 k.c. do ważności czynności prawnych, przez które osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych zaciąga zobowiązanie lub rozporządza swoim prawem wymagana jest zgoda przedstawiciela ustawowego tej osoby. *A contrario* pozostałych czynności małoletni posiadający ograniczoną zdolność do czynności prawnych może dokonywać samodzielnie⁷⁸⁸, dlatego istotne jest ustalenie, czy złożenie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku ma charakter czynności prawnej zobowiązującej lub rozporządzającej. Wskazuje się, że przyjęcie spadku powoduje definitywne nabycie spadku, włącznie z długami spadkodawcy (art. 922 § 1 k.c.), co może wpływać na kwalifikację złożenia oświadczenia o przyjęcia spadku jako czynności prawnej o charakterze zobowiązującym. Jeśli chodzi zaś o odrzucenie spadku, podkreśla się, że „prowadzi do utraty praw wchodzących w skład spadku”, dlatego też należy je zaklasyfikować jako czynność prawną rozporządzającą⁷⁸⁹. Z powyższych względów przyjmuje się, że małoletni o ograniczonej zdolności do czynności prawnych może złożyć oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, ale wymagana jest zgoda przedstawiciela ustawowego, która może być udzielona uprzednio albo jednocześnie ze złożeniem oświadczenia przez małoletniego spadkobiercę. Nie jest możliwe udzielenie tzw. zgody następczej, tj. po dokonaniu czynności prawnej, *ex post* (art. 19 k.c.)⁷⁹⁰. Zgoda przedstawiciela ustawowego małoletniego na złożenie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku powinna być udzielona najpóźniej w chwili jego składania, a w braku tej zgody czynność ta

786 Tak np. J. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J.I. Bielski, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, Z. Resich, Warszawa 1972, s. 880; A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom IV. Spadki*, Warszawa 2015 red. A. Kidyba, art. 1012, teza 5; W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, red. K. Osajda, t. IVA, Legalis, art. 1012, pkt 16; J. Kuźmicka-Sulikowska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, 2021, Legalis, art. 1012, Nb 6; K. Żok [w:] *Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz. Art. 627-1088*, red. M. Gutowski, 2019, Legalis, art. 1012, Nb 7. Por. G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, LEX, art. 1018, s. 57.

787 Tak np. J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1990, s. 142; L. Kaltenbek-Skarbek, W. Żurek, *Prawo spadkowe*, s. 77; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 450-1088*, red. K. Pietrzykowski, 2021, art. 1012, Nb 11; Postanowienie SN z 13.11.1998 r., II CKU 64/98, LEX nr 1215083.

788 Zob. np. S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 17, teza 1-2.

789 Zob. B. Swaczyna, *Odrzucenie spadku nabytego przez dziecko* [w:] *Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Drozdowi*, red. M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka, 2013, s. 570.

790 Zob. A. Lutkiewicz-Rucińska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 19, teza 1; S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 17, teza 1.

jest bezwzględnie nieważna, gdyż jej potwierdzenie nie wywoła żadnych skutków prawnych⁷⁹¹.

3.3.2. Termin do wykonania uprawnienia kształtującego do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku

3.3.2.1. Stan sprzed dnia 15 listopada 2023 r.⁷⁹²

Oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku może być złożone w ciągu sześciu miesięcy od dnia, w którym spadkobierca dowiedział się o tytule swego powołania (art. 1015 § 1 k.c.). Termin ten jest terminem zawitym prawa materialnego do wykonania uprawnienia kształtującego. Restrykcyjne uregulowanie terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku podyktowane jest potrzebą definitywnego ustalenia „losów” spadku⁷⁹³. Do biegu tego terminu mają zastosowanie art. 110-116 k.c.⁷⁹⁴. Początek biegu terminu rozpoczyna się w dniu, w którym spadkobierca dowiedział się o tytule swojego powołania do spadku (*a tempore scientiae*). Przyjęcie tego rodzaju konstrukcji biegu terminu ma na celu ochronę spadkobiercy, który o powołaniu, a nawet śmierci spadkodawcy, może dowiedzieć się znacznie później od chwili otwarcia spadku. O początku biegu terminu może decydować wiadomość o śmierci spadkodawcy albo powzięcie wiedzy, że inny spadkobierca nie chce lub nie może dziedziczyć. Trafnie wskazuje się, że „o początku biegu terminu decyduje pozytywna wiedza spadkobiercy” i nie liczy się zawinienie spadkobiercy w powzięciu takiej wiedzy, spowodowane np. brakiem zainteresowania z jego strony. Podkreśla się ponadto, że w przypadku dziedziczenia ustawowego chodzi przede wszystkim o dowiedzenie się o śmierci spadkodawcy⁷⁹⁵. W przypadku osób dziedziczących w dalszej kolejności będzie to powzięcie wiedzy o niedziedziczeniu przez spadkobierców powołanych do spadku przed nimi (odrzućcie spadku, umowa o zrzeczenie się dziedziczenia, uznanie za niegodnego dziedziczenia). Wskazuje się, że termin nie biegnie w stosunku do spadkobiercy ustawowego, jeżeli wie o pozostawieniu przed spadkodawcą testamentu, w którym do dziedziczenia nie

791 M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna. Tom 1*, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 987.

792 Tego dnia weszła w życie zmiana w zakresie terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku wprowadzona ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U., poz. 1615). Kwestia terminu do złożenia oświadczenia spadkowego była analizowana jeszcze przed uchwaleniem powyższej nowelizacji (na bardzo wczesnym etapie projektowania niniejszej zmiany), a więc w innym stanie prawnym. Tym ciekawsze wydaje się prześledzenie poczynionych wówczas analiz i uwag.

793 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 489, Nb. 62; E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego...*, art. 1015, teza 1; G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, LEX, art. 1015, teza 1.

794 E. Skowrońska-Bocian [w:] *Odpowiedzialność za długi spadkowe. Komentarz, wyd. II*, Warszawa 2018, LEX, art. 1015, teza 1; B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 488 i 494.

795 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 494-495. Tak też SN w uzasadnieniu wyroku z 15.01.1991 r., III CZP 75/90, OSNC 1991, nr 5-6, poz. 68: „Dla spadkobiercy ustawowego dzień ten jest zwykle tożsamy z dniem dowiedzenia się przezeń o śmierci spadkobiercy (art. 924, 925 k.c.), gdy już wówczas nie obca mu była znajomość stosunków rodzinnych - na których opiera się powołanie go w określonej kolejności do dziedziczenia z ustawy (art. 931 i nast. k.c.).”

został powołany⁷⁹⁶. Ukształtowanie terminu *a tempore scientiae* sprawia, że termin po pierwsze biegnie indywidualnie dla każdego ze spadkobierców, a po drugie osobno dla każdego z tytułów powołania⁷⁹⁷.

Przepis art. 1015 k.c. w zw. z art. 981⁵ k.c. stosuje się odpowiednio również do zapisobiercy windykacyjnego. Zapisobierca windykacyjny powinien zatem złożyć oświadczenie o przyjęciu bądź odrzuceniu zapisu w ciągu 6 miesięcy od dowiedzenia się o ustanowieniu zapisu na jego rzecz. Gdy zapisobierca windykacyjny wie o testamencie i uczynionym w nim na jego rzecz zapisie, termin dla niego biegnie od dnia dowiedzenia się o śmierci spadkodawcy. W przypadku braku wiedzy o istnieniu bądź treści testamentu, termin dla zapisobiercy biegnie od dnia, w którym dowiedział się, że zmarły zawarł w testamencie zapis na jego rzecz⁷⁹⁸. Złożenie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu zapisu windykacyjnego ma doniosłe znaczenie ze względu na jego odpowiedzialność za długi spadkowe⁷⁹⁹.

Z zaniechaniem złożenia oświadczenia woli przez spadkobiercę ustawodawca również wiąże określone skutki prawne. Brak oświadczenia spadkobiercy we wskazanym w terminie jest jednoznaczny z przyjęciem spadku z dobrodziejstwem inwentarza (art. 1015 § 2 k.c.). Należy zaznaczyć, że przepis ten został zmieniony nowelą z 2015 r.⁸⁰⁰. Poprzednie brzmienie przepisu wskazywało, że brak oświadczenia spadkobiercy w terminie jest jednoznaczny z prostym przyjęciem spadku. Jednakże gdy spadkobiercą jest osoba niemająca pełnej zdolności do czynności prawnych albo osoba, co do której istnieje podstawa do jej całkowitego ubezwłasnowolnienia, albo osoba prawna, brak oświadczenia spadkobiercy w terminie jest jednoznaczny z przyjęciem spadku z dobrodziejstwem inwentarza. Można zatem stwierdzić, że nowelizacja nie zmieniła sytuacji małoletniego. Ustawodawca już we wcześniejszej wersji przepisu przewidywał dla małoletniego ochronę przed przyjęciem spadku bez ograniczenia

796 Zob. B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 495-497.

797 Postanowienie SN z 13.12.2012 r., V CSK 18/12, LEX nr 1293843.

798 G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1015, teza 8.

799 Kwestia odpowiedzialności za długi spadkowe została szczegółowo omówiona w odrębnych częściach pracy z rozróżnieniem na odpowiedzialność od otwarcia do przyjęcia spadku, od przyjęcia do działu spadku oraz po działu spadku.

800 Ustawa z dnia 20 marca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2015 r., poz. 539).

odpowiedzialności za długi (wprost)⁸⁰¹. Następnie postanowił rozszerzyć tę ochronę na wszystkich spadkobierców.

Kolejną kwestią wymagającą omówienia jest określenie, czy oświadczenie o przyjęciu i oświadczenie o odrzuceniu spadku będą czynnościami przekraczającymi zwykły zarząd, a co za tym idzie wymagającymi do ich dokonania zgody sądu opiekuńczego (art. 101 § 1 k.r.o.). Podkreślić należy, że zgodnie z art. 640¹ k.p.c. zezwolenie na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka lub osoby pozostającej pod opieką w postaci prostego przyjęcia lub odrzucenia spadku, w toku postępowania o stwierdzenie nabycia spadku, wydaje sąd spadku⁸⁰². Zezwolenie sądu spadku w przypadku dokonywania czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu będzie konieczne tak w przypadku, gdy oświadczenie spadkowe składa sam przedstawiciel ustawowy w imieniu małoletniego (zawsze, gdy małoletni nie posiada zdolności do czynności prawnych), jak i wtedy, gdy przedstawiciel ustawowy jedynie wyraża zgodę na złożenie oświadczenia o przyjęciu albo odrzuceniu spadku przez małoletniego posiadającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych. Pierwsze stanowisko zakłada, że każde przyjęcie lub odrzucenie spadku będzie czynnością przekraczającą zwykły zarząd, a zatem zawsze konieczne jest uzyskanie przez przedstawiciela małoletniego zezwolenia sądu opiekuńczego na złożenie oświadczenia w którymkolwiek wariantcie⁸⁰³. Brak takiego zezwolenia skutkuje bezwzględną nieważnością⁸⁰⁴.

Inny pogląd zakłada, że kwestia przekroczenia zwykłego zarządu powinna być oceniana *casu ad casum*, z tego względu, że każdy przypadek (spadek) jest inny⁸⁰⁵. Przyjmuje się natomiast, że „miernikiem oceny czynności zarządu majątkiem dziecka jako czynności przekraczającej zwykły zarząd jest jej ciężar gatunkowy oraz skutki w sferze majątku dziecka, wartość przedmiotu tej czynności oraz szeroko pojęte dobro dziecka i

801 Przed 15 października 2015 r. obowiązywał art. 1015 § 2 k.c. w brzmieniu: „Brak oświadczenia spadkobiercy w powyższym terminie jest jednoznaczny z prostym przyjęciem spadku. Jednakże gdy spadkobiercą jest osoba niemająca pełnej zdolności do czynności prawnych albo osoba, co do której istnieje podstawa do jej całkowitego ubezwłasnowolnienia, albo osoba prawna, brak oświadczenia spadkobiercy w terminie jest jednoznaczny z przyjęciem spadku z dobrodziejstwem inwentarza.”. Skutek w postaci przyjęcia spadku z dobrodziejstwem inwentarza przez spadkobiercę, bez względu na posiadanie lub nieposiadanie przez niego pełnej zdolności do czynności prawnych, w razie braku złożenia oświadczenia spadkowego w terminie wskazanym w art. 1015 § 1 k.c., został wprowadzony ustawą z dnia 20 marca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U., poz. 539).

802 Przepis został dodany ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw. Wszedł w życie z dniem 15 listopada 2023 r.

803 W. Borysiak, *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1012, pkt 21; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 4550-1088*, red. K. Pietrzykowski, 2021, Legalis art. 1012, Nb 12.

804 Uchwała SN z 24.06.1961 r., 1 CO 16/61, OSNC 1963, nr 9, poz. 187.

805 Tak B. Kucia, *Oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego*, [w:] *Prawo prywatne wobec wyzwań współczesności*, red. M. Frasz, P. Ślęzak, s. 223-225.

ochrona jego interesów życiowych”⁸⁰⁶. To od stanu masy spadkowej miałoby, według omawianego poglądu, zależeć, czy oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku wymaga uzyskania zezwolenia sądu opiekuńczego. Wskazuje się bowiem, że nabycie spadku może być neutralne dla majątku spadkobiercy. Słusznie zauważa się jednak, że „w praktyce rzadko dziedziczone są masy spadkowe o wartości zerowej lub bliskiej zeru”⁸⁰⁷. Ponadto zasadnie odrzuca się ten pogląd również z tego względu, że przedstawiciele ustawowi incydentalnie tylko będą dysponować pełną wiedzą o wchodzących w skład masy spadkowej aktywach i pasywach. To z kolei może powodować błędną kwalifikację czynności jako nieprzekraczającą zwykłego zarządu i w konsekwencji bezwzględną nieważność oraz ostatecznie przyjęcie spadku z dobrodziejstwem inwentarza na mocy art. 1015 § 2 k.c.⁸⁰⁸. Na ryzyko niewłaściwego oszacowania wartości spadku przez rodziców spadkobiercy zwraca się uwagę w orzecznictwie⁸⁰⁹.

Inne jeszcze (jak się wydaje – przeważające) podejście do problemu zakłada, że konieczność uzyskania zezwolenia sądu będzie zależała od tego, czy spadek będzie odrzucany czy przyjmowany i w jaki sposób. Wskazuje się, że proste przyjęcie spadku albo jego odrzucenie jako czynność przekraczająca zwykły zarząd, będzie wymagało uzyskania zezwolenia sądu opiekuńczego.⁸¹⁰ Przyjęcie spadku wprost nie ogranicza bowiem odpowiedzialności za długi spadkowe, natomiast odrzucenie spadku wiąże się zazwyczaj z nieprzyjęciem przysporzenia. Część przedstawicieli doktryny uznaje jednak, że odrzucenie spadku przeciążonego długami nie jest czynnością przekraczającą zwykły zarząd i jako takie nie wymaga zezwolenia sądu opiekuńczego⁸¹¹. W tym przypadku znów aktualizuje się zastrzeżenie o możliwości posiadania przez przedstawicieli ustawowych mylnego pojęcia o masie spadkowej. Przyjmuje się natomiast, że przyjęcie przez przedstawiciela ustawowego spadku z dobrodziejstwem inwentarza nie wymaga uzyskania zezwolenia sądu opiekuńczego⁸¹². Takie stanowisko uzasadnia się tym, że brak złożenia jakiegokolwiek

806 H. Ciepła *Zarząd majątkiem dziecka*, Rodzina i Prawo 2012, Nr 20-21, s. 38-39. Por. Uchwała SN z 30.04.1977 r., III CZP 73/76, OSNC 1978, nr 2, poz. 19; Postanowienie SN z 17.10.2000 r., I CKN 319/00, LEX nr 536776.

807 K. Żok [w:] *Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz. Art. 627-1088*, red. M. Gutowski, Legalis, art. 1012, Nb 9. 808 *Ibidem*.

809 Uchwała SN(7) z 22.05.2018 r., III CZP 102/17, OSNC 2018, nr 12, poz. 110.

810 J. Kuźmicka-Sulikowska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, 2021, Legalis, art. 1012, Nb 6; B. Swaczyna, *Odrzucenie spadku nabytego przez dziecko* [w:] *Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Drozdowi*, red. M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka, 2013, LEX; E. Skowrońska-Bocian, *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1012, teza 3; J. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny...*, 1972, s. 1926.

811 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, art. 1012, nb 71; J. Kuźmicka-Sulikowska [w:] *Kodeks cywilny...*, art. 1012, Nb 6; B. Swaczyna, *Odrzucenie spadku...*, s. 572; E. Skowrońska-Bocian, *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1012, teza 4.

812 Zob. B. Swaczyna, *Odrzucenie spadku...*, s. 572 i literaturę tam przywołaną. Por. Postanowienie SN z 25.06.1996 r., II CRN 214/95, LEX nr 26273.

oświadczenia powoduje ten sam skutek (art. 1015 § 2 k.c.). Ponadto uważa się, że ten sposób przyjęcia spadku wystarczająco zabezpiecza spadkobiercę przed odpowiedzialnością za długi spadkowe i jako preferowany został przyjęty przez ustawodawcę w celu ochrony spadkobierców. Podkreślić jednak należy, że przyjęcie spadku *cum beneficio inventarii* nierzadko pociągnie za sobą negatywne konsekwencje dla majątku spadkobiercy (m.in. komplikacje związane ze sporządzaniem inwentarza spadku lub wykazem inwentarza). Zaznacza się jednak, że przedstawiciele ustawowi mogą też złożyć w imieniu małoletniego dziecka oświadczenie o przyjęciu spadku z dobrodziejstwem inwentarza w tym celu, aby sami nie musieli składać oświadczenia o odrzuceniu spadku (w przypadku gdy są powołani do niego w dalszej kolejności). Bez wątplenia zaś w przypadku spadku przeciążonego długami wygodniejsze jest odrzucenie spadku⁸¹³.

Przy tym wskazuje się, że zezwolenie musi być wydane przed złożeniem przez przedstawiciela ustawowego oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku. Niedopuszczalne jest zezwolenie następcze. Czynność prawna dotycząca majątku małoletniego, dokonana przez przedstawiciela ustawowego bez uprzedniego wymaganego zezwolenia sądu opiekuńczego jest nieważna i nie może być konwalidowana⁸¹⁴.

Należy natomiast zauważyć po pierwsze, że trudniejsze będzie dochowanie sześciomiesięcznego terminu w przypadku konieczności oczekiwania na wydanie przez sąd zezwolenia do złożenia takiego oświadczenia⁸¹⁵. Po wtóre podkreślić trzeba, że nie jest adekwatne oczekiwanie na dowiedzenie się przez małoletniego o powołaniu do spadku. Z tego też względu przyjmuje się, że termin zacznie biec od dnia, w którym przedstawiciel ustawy dowiedział się o powołaniu do spadku małoletniego pozostającego pod jego władzą rodzicielską⁸¹⁶. Przyjmuje się natomiast, że „dla dziecka poczętego, powołanego do dziedziczenia (art. 927 § 2 k.c.), termin, o którym mowa w art. 1015 § 1 k.c., nie może rozpocząć swojego biegu wcześniej niż w chwili żywego urodzenia się dziecka. Może zaś

813 Tak: W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...* art. 1012, pkt 25; Por. K. Żok [w:] *Kodeks cywilny. Tom III...*, art. 1012, Nb 11.

814 Uchwała SN(CI) z 24.06.1961 r., 1 CO 16/61, OSNC 1963, nr 9, poz. 187; uzasadnienie uchwały SN z 30.04.1977 r., III CZP 73/76, OSNC 1978, nr 2, poz. 19; Wyrok SN z 3.04.2007 r., II UK 178/06, OSNP 2008, nr 9-10, poz. 141; J. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny...*, 1972, s. 1926. Por. S. Breyer, *Oświadczenia o przyjęciu i odrzuceniu spadku*, Nowe Prawo 1958, Nr 1, s. 61.

815 Zob. J. Słyk, *Zezwolenie w praktyce orzeczniczej sądów rodzinnych* [w:] *Ius Redigere in Artem. Księga XXX-lecia Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości*, red. M. Romanowski, P. Sobczyk, M. Wielec, Warszawa 2022, s. 208, tabela 2, w której przedstawiono wyniki badań aktowych dotyczące trwania postępowań o wydanie zezwolenia przez sąd opiekuńczy. W postępowaniach o wydanie zezwolenia na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu (badania z 2014 r.) postępowanie takie trwało od 1 do 501 dni, przy czym najczęściej odnotowany czas trwania postępowania (64%) wynosił „do 3 miesięcy”.

816 Postanowienie SN z 25.05.2012 r., I CSK 414/11, LEX nr 1254617; J. Kosik [w:] *System prawa cywilnego...*, t. IV, s. 275; J. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. Z. Resich, t. 3, s. 1930. Por. J. Pisuliński, *Niektóre problemy związane z terminem do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku*, Rejent 1992, Nr 6, s. 64.

rozpocząć swój bieg później – gdyby przedstawiciele ustawowi dziecka dopiero później powzięli wiedzę o powołaniu dziecka do spadku”⁸¹⁷.

Co do kwestii zachowania terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego przez jego przedstawiciela ustawowego (lub reprezentanta dziecka), wykształciło się kilka odmiennych linii orzeczniczych. Pierwsza z nich zakłada, że do dochowania terminu konieczne jest złożenie przez rodziców w imieniu małoletniego oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku przed upływem sześciu miesięcy od dowiedzenia się przez nich o tytule powołania go do spadku. Nie jest zaś wystarczające złożenie przez przedstawiciela ustawowego wniosku do sądu opiekuńczego o wydanie zezwolenia. Upływ terminu zawitego powoduje wygaśnięcie uprawnienia do złożenia oświadczenia i przyjęcie spadku z dobrodziejstwem inwentarza⁸¹⁸.

Drugie stanowisko przyjęte w orzecznictwie Sądu Najwyższego zakłada, że termin o którym mowa w art. 1015 § 1 k.c. ulega zawieszeniu z chwilą złożenia przez przedstawiciela ustawowego wniosku o wydanie zezwolenia na odrzucenie spadku w imieniu małoletniego⁸¹⁹, przy czym należałoby je stosować odpowiednio do każdego przypadku składania oświadczenia spadkowego⁸²⁰. W uzasadnieniu postanowienia Sądu Najwyższego z 28 września 2016 r.⁸²¹ wskazano, że małoletni spadkobierca nie może być w gorszej sytuacji niż spadkobiercy pełnoletni, którzy działają samodzielnie, a ich przedstawiciele nie muszą występować do sądu opiekuńczego z wnioskiem o zezwolenie na złożenie oświadczenia. Trafnie wskazuje się jednak w doktrynie, że pomimo względów aksjologicznych przemawiających za przyjęciem tego rozwiązania, art. 121 k.c. nie daje podstaw do zawieszenia biegu terminu z art. 1015 § 1 k.c.⁸²². Pamiętać trzeba, że art. 121 k.c. zawiera zamknięty katalog okoliczności powodujących zawieszenie biegu przedawnienia, „dlatego stany faktyczne zbliżone, ale nieidentyczne z tymi, które występują w art. 121 k.c., nie mogą

817 G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1015; Por. W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny...*, 2019, s. 1008.

818 Tak: Postanowienie SN z 25.05.2012 r., I CSK 414/11, LEX nr 1254617; Postanowienie SN z 13.12.2012 r., V CSK 18/12, LEX nr 1293843; Postanowienie SN z 28.09.2016 r., Postanowienie SN z 25.02.2015 r., IV CSK 304/14, LEX nr 1663137. Podkreślić trzeba, że stanowisko zostało przyjęte przed wejściem w życie noweli z 20.03.2015 r., a więc składy orzekające miały na względzie nawet tak doniosłe konsekwencje jak przyjęcie przez małoletniego spadku wprost, tj. bez ograniczenia odpowiedzialności za długi.

819 Postanowienie SN z 28.09.2016 r., III CSK 329/15, OSNC 2017, nr 5, poz. 61; Postanowienie SN z 24.09.2015 r., V CSK 686/14, LEX nr 1816581; Postanowienie SN z 20.11.2013 r., I CSK 329/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 93.

820 Zasadne może być natomiast przyjęcie stanowiska odmiennego w odniesieniu do oświadczenia o przyjęciu spadku z dobrodziejstwem inwentarza, po pierwsze w sytuacji przyjęcia, że do złożenia takiego nie jest wymagane zezwolenie sądu a po drugie, mając na względzie identyczny skutek tego oświadczenia jak i jego braku.

821 Postanowienie SN z 28.09.2016 r., III CSK 329/15, OSNC 2017, nr 5, poz. 61.

822 Tak. A. Kallaus, *Zezwolenie na odrzucenie spadku przypadającego osobie małoletniej*, PS 2016, Nr7-8, s. 113-114; B. Konińska, *Upływ terminu do odrzucenia spadku w imieniu małoletniego*, Rejent 2014, Nr 9, s. 60; W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, red. K. Osajda, 2019, Legalis, art. 1012, pkt 31.

być brane pod uwagę jako przyczyna wywołująca zawieszenie przedawnienia”⁸²³. A. Kallaus zwraca uwagę, że przepisy regulujące instytucję przedawnienia nie przewidują zawieszenia biegu terminu ze względu na konieczność rozstrzygnięcia zagadnienia prejudycjalnego. Podkreśla On również, że nie można traktować sprawy cywilnej jako siły wyższej będącej przesłanką zawieszenia biegu terminu z art. 121 pkt 4 k.c.⁸²⁴.

Pojawiły się również głosy, że złożenie przez przedstawiciela ustawowego wniosku do sądu o zezwolenie na złożenie w imieniu małoletniego oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku przerywa bieg terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku⁸²⁵. A. Kallaus zwraca uwagę, że zgodnie z art. 123 § 1 pkt 1 k.c. bieg przedawnienia przerywa się przez każdą czynność przed sądem, przedsięwziętą bezpośrednio w celu dochodzenia lub ustalenia albo zaspokojenia lub zabezpieczenia roszczenia. Wywodzi On, że w przypadku złożenia przez przedstawiciela ustawowego wniosku o zezwolenie na dokonanie danej czynności przekraczającej zwykły zarząd w imieniu małoletniego zachodzi wymagana w art. 123 § 1 pkt 1 bezpośrednio. Uzyskanie zezwolenia jest bowiem warunkiem złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego. Pogląd swój argumentuje tym, że do przerywania biegu terminu wystarcza złożenie w sądzie lub nadanie u operatora pocztowego oświadczenia w formie pisemnej z podpisem urzędowo poświadczonym, co potwierdza orzecznictwo⁸²⁶. Reasumując, A. Kallaus proponuje zastosowanie art. 123 § 1 pkt 1 k.c. *per analogiam* do terminu z art. 1015 § 1 k.c. w sytuacji konieczności wystąpienia do sądu opiekuńczego o wydanie zezwolenia na złożenie oświadczenia spadkowego⁸²⁷. Zaznaczyć trzeba, że z chwilą uprawomocnienia się postanowienia w przedmiocie zezwolenia na przyjęcie (wprost) lub odrzucenie spadku, termin zaczyna biec na nowo (art. 124 § 1 k.c.)⁸²⁸. Podkreśla się jednak, że upływ terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku w przypadku bezczynności przedstawiciela ustawowego po uprawomocnieniu się postanowienia w przedmiocie zezwolenia na złożenie tego oświadczenia sprawia, że małoletni przyjmuje spadek *cum beneficio inventarii*, a kolejny wniosek o zezwolenie do sądu opiekuńczego (lub sądu spadku)

823 P. Zakrzewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz do art. 117-125*, red. M. Frasz, M. Habdas, 2019, LEX, art. 121, teza 8.

824 A. Kallaus, *Zezwolenie...*, s. 113.

825 Postanowienie SN z 28.05.2015 r., III CSK 352/14, OSNC 2016, nr 5, poz. 63, z aprobującymi glosami P. Książaka, Rejent 2016, Nr 3, s. 123-131 oraz G. Matusika, OSP 2016, Nr 9, poz. 82, s. 1171-1173; A. Kallaus, *Zezwolenie...*, s. 115-116; P. Książak, *Prawo spadkowe*, 2016, Nb 480.

826 Postanowienie SN z 20.02.1963 r., I CR 109/63, OSNC 1964, nr 3, poz. 51; uzasadnienie wyroku SN z 15.01.1991 r., III CZP 75/90, OSNC 1991, nr 5-6, poz. 68; Wyrok SA w Krakowie z 18.12.2012 r., I ACa 1214/12, LEX nr 1293626.

827 A. Kallaus, *Zezwolenie...*, s. 115, z tym że Autor odnosi się jedynie do oświadczenia o odrzuceniu spadku.

828 Zob. np. P. Nazaruk [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, 2021, LEX, art. 124, teza 1 i n.

z art. 101 § 3 k.r.o. nie będzie przerywał biegu terminu, nawet gdy wcześniejszy wniosek został oddalony⁸²⁹.

Wyodrębnił się również pogląd, że ochrona małoletniego spadkobiercy powinna się opierać na analogicznym stosowaniu art. 1019 k.c., dotyczącym uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia woli złożonego pod wpływem błędu lub groźby, a zatem uchyleniu się od skutków prawnych niezłożenia oświadczenia w terminie⁸³⁰. Koncepcja ta spotkała się ze słuszną krytyką⁸³¹. W szczególności wskazuje się, że nie można małoletniego spadkobiercy obarczać dodatkowymi czynnościami z powodu opieszałości sądu opiekuńczego oraz przedłużać stanu niepewności w zakresie spadkobrania⁸³².

Dodatkowo w doktrynie przyjęto stanowisko, że przedstawiciel ustawy powinien złożyć oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego w terminie z art. 1015 § 1 k.c., nawet jeśli nie uzyskał jeszcze zezwolenia sądu opiekuńczego w tym zakresie. Takie oświadczenie miałyby być następnie konwalidowane z mocą wsteczną w przypadku udzielenia następczego zezwolenia przez sąd⁸³³.

Uchwałą składu siedmiu sędziów Sąd Najwyższy przyjął, że „Termin przewidziany w art. 1015 § 1 k.c. nie może się skończyć przed prawomocnym zakończeniem postępowania o zezwolenie na złożenie przez małoletniego spadkobiercę oświadczenia o odrzuceniu spadku. Po prawomocnym zakończeniu tego postępowania oświadczenie małoletniego powinno być złożone niezwłocznie, chyba że termin ten jeszcze nie upłynął”⁸³⁴. Termin do złożenia oświadczenia nie może zatem upłynąć przed uprawomocnieniem się postanowienia sądu zezwalającego na złożenie oświadczenia. Gdy postanowienie stanie się prawomocne, przedstawiciel ustawy powinien niezwłocznie złożyć oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku. Ocena niezwłoczności należy do sądu spadku, przy czym chodzi o termin obiektywnie realny, uwzględniający ogół okoliczności sprawy i dochowanie należytej staranności przez zobowiązanego⁸³⁵. Jeżeli natomiast sześciomiesięczny termin od dowiedzenia się o tytule powołania jeszcze nie upłynął, przedstawiciel ustawy może

829 Zob. A. Kallaus, *Zezwolenie...*, s. 116.

830 Tak B. Konińska, *Upływ terminu...*, s. 66-74.

831 A. Kallaus, *Zezwolenie...*, s. 114; B. Swaczyna, *Odrzucenie spadku...*, LEX; B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo spadkowe. Tom 10*, Warszawa 2015, s. 543, Nb 71.

832 Zob. B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 543, Nb 71; A. Kallaus, *Zezwolenie...*, s. 114.

833 Zob. W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1012, pkt 29.

834 Uchwała SN(7) z 22.05.2018 r., III CZP 102/17, OSNC 2018, nr 12, poz. 110. Por. T. Justyński, *Termin do złożenia oświadczenia rodziców o przyjęciu bądź odrzuceniu spadku. Węzeł gordyjski polskiego prawa spadkowego i rodzinnego*, Krakowski Przegląd Notarialny 2021, Nr 2, s. 29 i n.

835 Tak uzasadnienie uchwały SN(7) z 22.05.2018 r., III CZP 102/17, OSNC 2018, nr 12, poz. 110, z powołaniem się na dorobek orzeczniczy m.in. Postanowienie SN z 28.09.2016 r., III CSK 329/15, OSNC 2017, nr 5, poz. 61; Wyrok SN z 13.10.2017 r., I CSK 75/17, OSNC 2018, nr 7-8, poz. 82; Wyrok SN z 26.04.2017 r., I CSK 408/16, LEX nr 2334894; Wyrok SN z 30.01.2015 r., III CSK 164/14, LEX nr 1620983.

złożyć oświadczenie w dowolnej chwili, byleby przed zakończeniem jego biegu. Sąd Najwyższy zaznaczył, że termin przestaje biec przez czas trwania postępowania o wydanie zezwolenia, ale tylko w tym znaczeniu, że nie może upłynąć (zakończyć biegu) przed uprawomocnieniem się postanowienia sądu kończącego postępowania. W orzeczeniu tym zastosowano analogię z art. 1017 k.c., a zatem z innego przepisu, który dopuszcza wydłużenie terminu zawitego. Zgodnie z tym przepisem, jeżeli przed upływem terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku spadkobierca zmarł nie złożony takiemu oświadczenia, oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku może być złożone przez jego spadkobierców, a termin do złożenia tego oświadczenia nie może się skończyć wcześniej aniżeli termin do złożenia oświadczenia co do spadku po zmarłym spadkobiercy (art. 1017 zd.2 k.c.). W uzasadnieniu Sąd Najwyższy wskazał, że przepis art. 1017 k.c. „reguluje najbardziej podobną sytuację, prowadząc w istocie do zawieszenia biegu terminu do złożenia oświadczenia, ale tylko w niezbędnym zakresie, przez określony czas, wyznaczony przez bieg terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku po zmarłym spadkobiercy.”⁸³⁶. Stanowisko przyjęte w uchwale spotkało się z szeroką aprobatą⁸³⁷. W szczególności podnosi się, że gwarantuje ono minimalny poziom bezpieczeństwa prawnego, zarówno z punktu widzenia składającego oświadczenie, jak i pozostałych uczestników postępowania (zapewnia ochronę przed celowym przedłużaniem postępowania)⁸³⁸

Stwierdzić należy, że stanowisko zakładające, że termin z art. 1015 § 1 k.c. nie może skończyć się przed prawomocnym zakończeniem postępowania o wydanie zezwolenia na złożenie oświadczenia spadkowego w imieniu małoletniego przez jego przedstawiciela ustawowego jest rozsądny i jako taki powinien zostać przyjęty w praktyce orzeczniczej. Takie przyjęcie sprawia, że sytuacja małoletniego spadkobiercy nie jest gorsza niż spadkobierców pełnoletnich. Uchwała SN(7) z 22.05.2018 r. (III CZP 102/17) zdaje się przyjmować stanowisko słuszne, mające na względzie przesłanki aksjologiczne, a także niwelować jednocześnie wady konstrukcji prawnych przyjmowanych we wcześniejszych orzeczeniach, które przewidywały ochronę spadkobiercy niemającego pełnej zdolności do czynności prawnych⁸³⁹. Odrzucić należałoby natomiast twarde koncepcje zakładające konieczność złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku w ciągu sześciu miesięcy od dnia dowiedzenia przez przedstawiciela ustawowego się o tytule powołania, wyłączające

836 Uzasadnienie uchwały SN(7) z 22.05.2018 r., III CZP 102/17, OSNC 2018, nr 12, poz. 110.

837 Zob. w szczególności Postanowienie SN z 12.06.2019 r., II CSK 236/18, LEX nr 2681231.

838 Tak J. Trzewik, *Złożenie oświadczenia spadkowego przez przedstawiciela ustawowego spadkobiercy niemającego pełnej zdolności do czynności prawnych – uwagi na tle uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego – Izby Cywilnej z 22 maja 2018 roku (III CZP 102/17)*, [w:] *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie*, t. XIII, 2020, nr 1, s. 451.

839 Chodzi o orzeczenia zakładające zawieszenie lub przerwanie biegu terminu z art. 1015 § 1 k.c.

możliwość „zatrzymania” zakończenia biegu terminu do czasu uzyskania prawomocnego orzeczenia w przedmiocie zezwolenia na dokonanie czynności przekraczającej zwykły zarząd. Koncepcje te posiadają ten defekt, że ostatecznie i tak prowadzą do tworzenia karkołomnych konstrukcji prawnych zmierzających do konwalidacji nieważnej czynności, której to wady można było uniknąć. *De lege lata* uchwała SN(7) z 22.05.2018 r. (III CZP 102/17) wskazuje praktyczny kierunek orzeczniczy i wypełnia istniejącą lukę prawną, której istnienie stwierdzono wprost w uzasadnieniu uchwały. *De lege ferenda* konieczne jest przyjęcie regulacji prawnej normującej wpływ postępowania o zezwolenie na złożenie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku. Podkreślić trzeba, że brak takiego przepisu sprawia, że małoletni spadkobierca posiada mniejszą ochronę prawną aniżeli spadkobierca pełnoletni. Wydaje się – co jest podkreślane w niniejszej pracy - że powinna zachodzić sytuacja odwrotna. Sąd Najwyższy podkreśla, że luka prawna we wskazanym wyżej zakresie narusza zasady równości i godzi w interesy małoletniego⁸⁴⁰.

3.3.2.2. Stan de lege lata. Zmiany w przedmiocie terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku wprowadzone ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. – o zmianie ustawy Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw

Wydaje się, że konsekwencją powyżej omówionych problemów z dochowaniem terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego oraz podjęcia przez Sąd Najwyższy uchwały wskazującej lukę prawną w tym zakresie (III CZP 102/17) jest przyjęcie ustawy z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, którego wnioskodawcą był Minister Sprawiedliwości. Przepisy nieniejszej ustawy dotyczące terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku weszły w życie z dniem 18 listopada 2013 r. *De lege lata* dla zachowania ustawowego terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku, określonego w art. 1015 § 1 k.c. wystarczające jest złożenie przed jego upływem wniosku do sądu o odebranie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku. W przypadku zaś, gdy wymagana jest zgoda sądu na złożenie oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku, w imieniu małoletniego albo osoby ubezwłasnowolnionej, bieg wyżej wymienionego terminu ulega zawieszeniu na czas trwania postępowania w tym przedmiocie. Zmiana polega na tym, że w art. 1015 po § 1 dodaje się § 1¹ i 1² w brzmieniu:

„§ 1¹. Dla zachowania terminu, o którym mowa w § 1, wystarczające jest złożenie przed jego upływem wniosku do sądu o odebranie oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku.

840 Tak uzasadnienie uchwały SN(7) z 22.05.2018 r., III CZP 102/17, OSNC 2018, nr 12, poz. 110.

§ 1². Jeżeli złożenie oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku wymaga zezwolenia sądu, bieg terminu na złożenie oświadczenia ulega zawieszeniu na czas trwania postępowania sądowego w tym przedmiocie.”.

Natomiast w art. 1019 § 1 w pkt 2 kropkę zastępuje się średnikiem i dodaje się pkt 3 w brzmieniu:

„3) dla zachowania terminu, o którym mowa w art. 88 § 2, wystarczające jest złożenie przed jego upływem wniosku do sądu o odebranie oświadczenia o uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia.”.

W uzasadnieniu projektu wskazano, że „zaproponowane rozwiązanie stanowi potwierdzenie powszechnej praktyki sądowej⁸⁴¹ i realizuje postulat *de lege ferenda*, wyrażony przez Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 26 maja 2021 r. w sprawie I NSNc 76/21⁸⁴². Rangi proponowanej nowelizacji nie umniejsza fakt, że wskutek zmiany systemowej wprowadzonej ustawą z dnia 20 marca 2015 r. o zmianie ustawy Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw⁸⁴³, od 18 października 2015 r. niezłożenie w terminie oświadczenia w przedmiocie przyjęcia lub odrzucenia spadku, zgodnie z art. 1015 § 2 k.c. jest równoznaczne z przyjęciem spadku z dobrodziejstwem inwentarza. Należy pamiętać - na co również zwrócił uwagę Sąd Najwyższy w przywołanym postanowieniu w sprawie I NSNc 76/21, że prawem właściwym dla spadku może być nie tylko prawo polskie, zaś skutki braku odrzucenia zadłużonego spadku w świetle obcego prawa właściwego mogą być dużo bardziej dotkliwe dla spadkobiercy, niż skutki przewidziane w stosunku do spadków otwartych po zmianie dokonanej powyższą nowelizacją.⁸⁴⁴”.

Niniejszą zmianę należy ocenić pozytywnie. Jedynie wprowadzenie stosownych przepisów dotyczących zachowania terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego pozwoli ostatecznie rozstrzygnąć tę istotną dla małoletniego spadkobiercy kwestię. Należy bowiem przypomnieć, że jest to termin zawity, którego bezskuteczny upływ powoduje nabycie przez małoletniego spadku z dobrodziejstwem inwentarza, co nie zawsze będzie pożądane.

Jeśli chodzi o przepisy przejściowe, wskazać trzeba, że regulacje w nowym brzmieniu stosuje się, jeżeli termin do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku albo o uchyleniu się od skutków prawnych tego oświadczenia nie upłynął przed dniem wejścia w

841 Zob. postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 20 lutego 1963 r., II CR 109/63 (OSNCP 1964, nr 3, poz. 51); z dnia 24 września 2015 r., V CSK 686/14 (niepubl.) i z dnia 15 czerwca 2020 r., I NSNc 62/20.

842 Publ. Legalis nr 2580025.

843 Dz.U. z 2015 r., poz. 539.

844 Zob. uzasadnienie do projektu UD222.

życie ustawy zmieniającej (art. 11 ust. 4 ustawy z dnia 28 lipca 2023 r. o zmienia ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw).

Dodatkowo należy wskazać, że wspomniana nowelizacja zakłada dodanie art. 640¹ k.p.c., który w § 1 stanowi, że zezwolenie na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka lub osoby pozostającej pod opieką w postaci prostego przyjęcia lub odrzucenia spadku, w toku postępowania o stwierdzenie nabycia spadku, wydaje sąd spadku. Natomiast z chwilą wszczęcia postępowania o stwierdzenie nabycia spadku wnioski o zezwolenie na dokonanie czynności, o której mowa w § 1, złożony do sądu opiekuńczego, przekazuje się do dalszego rozpoznania sądowi spadku (art. 640¹ § 2 k.p.c.). Należy zauważyć, że z art. 640¹ § 1 k.p.c. wynika, że czynnością przekraczającą zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka jest jedynie złożenie oświadczenia o prostym przyjęciu spadku lub oświadczenia o odrzuceniu spadku, a zakresu zwykłego zarządu majątkiem dziecka nie przekracza już złożenie oświadczenia o przyjęciu spadku z dobrodziejstwem inwentarza. Nieracjonalne wydaje się bowiem pozostawienie przez ustawodawcę wydawania zezwolenia na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka w postaci przyjęcia spadku z dobrodziejstwem inwentarza w kompetencji sądu opiekuńczego, podczas gdy zezwolenie na złożenie oświadczenia spadkowego w pozostałych dwóch wariantach przekazano sądowi spadku. Ponadto jak wynika z uzasadnienia do projektu ustawy postępowania w sprawach o wydanie zezwolenia na złożenie oświadczenia o prostym przyjęciu spadku lub odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego przekazano sądom spadku w celu usprawnienia postępowania. Dodatkowo stwierdzono, że „dla poczynienia ustaleń służących ocenie ekonomicznej zasadności celowości decyzji o odrzuceniu spadku jest konieczna wiedza profesjonalna, której sąd opiekuńczy z natury rzeczy nie posiada” i w praktyce sądy opiekuńcze podejmują decyzje co do wydania zezwalania na przyjęcie lub odrzucenie tylko na podstawie oświadczeń rodziców⁸⁴⁵.

Przywołana wyżej nowelizacja zmienia również przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w zakresie sytuacji prawnej małoletniego w prawie spadkowym. Zgodnie z dodawanym przepisem art. 101 § 4 k.r.o. jeżeli dziecko jest powołane do dziedziczenia wskutek uprzedniego odrzucenia spadku przez rodzica, to czynność polegająca na odrzuceniu spadku w imieniu dziecka przez rodzica, któremu w tym zakresie przysługuje władza rodzicielska, gdy jest dokonywana za zgodą drugiego z rodziców, któremu również w tym zakresie przysługuje władza rodzicielska, albo gdy jest dokonywana wspólnie, nie wymaga zezwolenia sądu opiekuńczego albo, w przypadkach wskazanych w art. 640¹ k.p.c. sądu

845 Por. J. Słyk, *Orzekanie w sprawach o zezwolenie na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka*, „Prawo w działaniu” 2015, t. 21, s. 221, 230–233 i 242.

spadku – jeżeli spadek odrzucają inni zstępni rodziców tego dziecka. Należy zauważyć, że taka regulacja znacznie ułatwi złożenie oświadczenia o odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego w sytuacji, w której spadek zawiera tylko pasywa albo jest bardzo niskiej wartości i jego przyjęcie nie jest korzystne. Jednocześnie dodawany przepis art. 101 § 4 k.r.o. w zasadzie nie pozwoli na odrzucenie w imieniu małoletniego spadku, tylko po to żeby mógł go nabyć ktoś inny, a więc wbrew interesowi majątkowemu małoletniego. Jest tak dzięki wymogowi odrzucenia spadku również przez pozostałych zstępnych rodziców tego małoletniego, w imieniu którego składają oświadczenie spadkowe.

Powyższa nowelizacja powinna się przyczynić do poprawy sytuacji prawnej małoletniego w prawie spadkowym. Dotyka bowiem kwestii stawiającej sytuację prawną małoletniego w słabszej pozycji niż osoby pełnoletniej, a więc konieczności reprezentacji małoletniego przez przedstawiciela ustawowego oraz ograniczeń tej reprezentacji.

3.3.3. Treść i forma oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku

Oświadczenie spadkowe powinno po pierwsze zawierać informację, czy spadkobierca spadek przyjmuje czy go odrzuca. Treścią oświadczenia jest więc przyjęcie lub odrzucenie spadku⁸⁴⁶. W razie przyjęcia spadku konieczne jest określenie jego sposobu, tj. czy przyjmuje się spadek z dobrodziejstwem inwentarza, czy też wprost (proste przyjęcie spadku). Spadkobierca może skutecznie złożyć oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku tylko wówczas, gdy dziedziczy spadek⁸⁴⁷. Co do zasady spadkobierca nie może spadku częściowo przyjąć, a częściowo odrzucić (art. 1014 § 3 k.c.). Jest to tak zwana zasada niepodzielności przyjęcia lub odrzucenia spadku⁸⁴⁸. Istnieją w tym zakresie jednak wyjątki. Przyjęcie lub odrzucenie udziału spadkowego przypadającego spadkobiercy z tytułu podstawienia może nastąpić niezależnie od przyjęcia lub odrzucenia udziału spadkowego, który temu spadkobiercy przypada z innego tytułu (art. 1014 § 1 k.c.). Spadkobierca może odrzucić udział spadkowy przypadający mu z tytułu przyrostu, a przyjąć udział przypadający mu jako spadkobiercy powołanemu (art. 1014 § 2 k.c.). Ponadto spadkobierca powołany do spadku zarówno z mocy testamentu, jak i z mocy ustawy może spadek odrzucić jako spadkobierca testamentowy, a przyjąć spadek jako spadkobierca ustawowy (art. 1022 k.c.). Zgodnie z art. 641 § 1 k.p.c. oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku powinno zawierać: 1) imię i nazwisko spadkodawcy, datę i miejsce jego śmierci oraz ostatnie miejsce jego zwykłego pobytu; 2) tytuł powołania do spadku; 3) treść złożonego oświadczenia. Oświadczenie spadkowe powinno wskazywać tytułu powołania, przy czym jeśli jest nim testament należy

846 P. Reichel, *Treść i forma oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku*, Rejent 2013, Nr 9, s. 64.

847 Wyrok SN z 13.11.1990 r., III CRN 365/90, OSNC 1991, nr 10-12, poz. 136.

848 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 460.

wskazać, o jaki testament chodzi, ponieważ może istnieć kilka testamentów. Oświadczenie powinno również zawierać wymienienie wszelkich wiadomych składającemu oświadczenie osób należących do kręgu spadkobierców ustawowych, jak również wszelkich testamentów, chociażby składający oświadczenie uważał je za nieważne, oraz danych dotyczących treści i miejsca przechowania testamentów (art. 641 § 2 k.p.c.). Wskazuje się, że przepis art. 641 § 1 k.p.c. ma charakter przepisu *ius cogens*, natomiast art. 641 § 2 k.p.c. „ma charakter porządkowy”, tj. niewymienienie współspadkobierców nie wpływa na skuteczność oświadczenia⁸⁴⁹. Rodzic, składając w imieniu małoletniego oświadczenie o odrzuceniu spadku, oświadcza o przysługującej mu władzy rodzicielskiej i jej zakresie, wyrażeniu przez drugiego z rodziców zgody na odrzucenie spadku (jeśli oświadczenie nie jest składane przez rodziców wspólnie), uprzednim odrzuceniu spadku przez któregokolwiek z rodziców, odrzuceniu spadku przez innych zstępnych rodziców tego dziecka (art. 641 §3¹ k.p.c.). Wskazanych oświadczeń rodzic nie musi składać, jeżeli przed złożeniem oświadczenia spadkowego zostało wydane zezwolenie sądu na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka w postaci odrzucenia spadku (art. 641 §3¹ k.p.c. *in fine*). Co istotne, oświadczenia te są składane przez rodzica pod rygorem odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywego oświadczenia (art. 641 §3² k.p.c.). Regulacje nakładające na rodzica obowiązek składania oświadczeń o przysługującej mu władzy rodzicielskiej, zgodzie drugiego rodzica na odrzucenie spadku oraz o odrzuceniu spadku przez rodziców lub innych ich zstępnych i to pod rygorem odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywego oświadczenia, zostały wprowadzone ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. o zmienia ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw. Są to zatem nowe przepisy mające gwarantować pełniejszą ochronę małoletniego. Należy bowiem zauważyć, że zgodnie z art. 101 § 4 k.r.o. rodzic, któremu przysługuje władza rodzicielska może złożyć w imieniu małoletniego dziecka oświadczenie o odrzuceniu spadku bez zezwolenia sądu spadku, jeśli małoletni jest powołany do dziedziczenia wskutek uprzedniego odrzucenia spadku przez rodzica, a spadek odrzucają także inni zstępni tego rodzica. Konieczne jest jednak porozumienie obojga rodziców, którym przysługuje władza rodzicielska, tj. rodzice składają oświadczenie o odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego wspólnie lub drugi z rodziców (nieskładający oświadczenia) wyraża na nie zgodę. W braku porozumienia rodziców wymagana jest zezwolenie sądu spadku (art. 101 § 4 k.r.o. *in fine*).

Zgodnie z art. 1018 § 1 k.c. oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku złożone pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu jest nieważne. Oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku nie może być odwołane (art. 1018 § 2 k.c.). Co istotne, przedstawiciel

849 P. Reichel, *Treść i forma oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku*, Rejent2013, Nr 9, s. 64 i 68.

ustawowy powinien zaznaczyć, że przyjmuje lub odrzuca spadek w imieniu małoletniego spadkobiercy, którego reprezentuje. Jest to o tyle ważne, że do tego samego spadku mogą być powołani w zbiegu małoletni i jego przedstawiciel ustawowy (najczęściej rodzic).

Według art. 1018 § 3 k.c. oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku składa się przed sądem lub przed notariuszem. Można je złożyć ustnie lub na piśmie z podpisem urzędowo poświadczonym. Pełnomocnictwo do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku powinno być pisemne z podpisem urzędowo poświadczonym. Natomiast w Kodeksie postępowania cywilnego doprecyzowano, że oświadczenie o prostym przyjęciu spadku lub z dobrodziejstwem inwentarza albo o odrzuceniu spadku może być złożone przed notariuszem lub w sądzie rejonowym, w którego okręgu znajduje się miejsce zamieszkania lub pobytu składającego oświadczenie. Notariusz lub sąd prześle niezwłocznie oświadczenie, wraz z załącznikami, do sądu spadku (art. 640 § 1 k.p.c.). Oświadczenie spadkowe może być również składane w sądzie spadku w toku postępowania o stwierdzenie nabycia spadku (art. 640 § 2 k.p.c.). Oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku może zostać złożone przed zawodowym konsulem RP, natomiast nie jest możliwe złożenie go przed konsulem honorowym⁸⁵⁰. Konsul potwierdzi własnoręczność podpisu spadkobiercy pod oświadczeniem o przyjęciu lub odrzuceniu spadku (art. 28 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 28 czerwca 2015 r. – Prawo konsularne⁸⁵¹). Nie budzi wątpliwości forma złożenia oświadczenia spadkowego przed sądem. W tym przypadku istnieją dwie alternatywne formy złożenia oświadczenia woli o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, tj. forma ustna i forma pisemna z podpisem urzędowo poświadczonym (art. 1018 § 3 zd. 2 k.c.), przy czym jeżeli oświadczenie złożono ustnie, z oświadczenia sporządza się protokół (art. 641 § 4 k.p.c.). Jasno została określona również forma udzielenia pełnomocnictwa do złożenia oświadczenia spadkowego jako forma pisemna z podpisem urzędowo poświadczonym (art. 1018 § 3 zd. 3 k.c.). Należy podkreślić, że formy te (tak dla samego oświadczenia spadkowego, jak i dla pełnomocnictwa do jego złożenia) zastrzeżono pod rygorem nieważności (*ad solemnitatem*). Wskazuje się jednak na brak sprecyzowania formy złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku przed notariuszem. Brano pod uwagę formę aktu notarialnego (z racji na sformułowanie przepisów art. 1018 § 3 k.c., że oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku składa się „przed notariuszem”) albo formę pisemną z podpisem notarialnie poświadczonym, która miałaby wynikać z brzmienia art. 1018 § 3 zd. 2 k.c. Rozstrzygnięcie tej kwestii przedstawiono w

850 P. Czubik, *Ograniczenie funkcji i czynności notarialnych konsula RP w świetle polskiego prawa konsularnego na tle uregulowań prawa międzynarodowego publicznego*, Rejent 1997, Nr 10, s. 64-64.

851 Dz. U. z 2023 r., poz. 1329.

postanowieniu Sądu Najwyższego, według którego „złożenie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku przed notariuszem wymaga formy aktu notarialnego.”⁸⁵².

3.4. Odpowiedzialność małoletniego spadkobiercy za długi spadkowe od przyjęcia do działu spadku

W okresie od przyjęcia do działu spadku odpowiedzialność spadkobiercy zależy od tego, czy nastąpiło przyjęcie spadku wprost (bez ograniczenia odpowiedzialności za długi spadkowe) czy z dobrodziejstwem inwentarza (z ograniczeniem odpowiedzialności do wysokości wartości stanu czynnego spadku). Należy mieć na względzie, co było już wcześniej wspomniane, że niezłożenie żadnego oświadczenia w terminie z art. 1015 § 1 k.c. oznacza przyjęcie spadku z dobrodziejstwem inwentarza (art. 1015 § 2 k.c.).

Proste przyjęcie spadku skutkuje nieograniczoną odpowiedzialnością za długi spadkowe. Spadkobierca odpowiada majątkiem spadkowym, ale również i majątkiem osobistym. Następuje połączenie majątku spadkowego i majątku osobistego spadkobiercy w jedną masę majątkową. W sytuacji, gdy pasywa spadku przewyższają aktywa spadkowe, spadkobierca ma obowiązek spłacić długi spadkowe również kosztem własnego majątku⁸⁵³. Oznacza to, że wierzyciele spadkowi mogą kierować egzekucję także do majątku osobistego spadkobiercy. Przyjęcie spadku wprost wydaje się mało prawdopodobne w przypadku składania oświadczenia spadkowego w imieniu małoletniego za zezwoleniem sądu opiekuńczego lub – w toku postępowania o stwierdzenie nabycia spadku - sądu spadku. Sąd, ważąc interesy małoletniego, nie będzie raczej skłonny zezwalać na jego nieograniczoną odpowiedzialność za długi spadkowe. Nawet w razie istnienia przekonania o przewyższającej wartości aktywów nad pasywami spadku, sąd opiekuńczy, wyrażając ostrożność i dbałość o interesy dziecka, nie powinien zgadzać się na proste przyjęcie spadku bez starannego zbadania jego rzeczywistego stanu. Od nieograniczonej odpowiedzialności spowodowanej prostym przyjęciem spadku uwolnić się można jedynie składając oświadczenie o uchyleniu się od skutków prawnych oświadczenia woli złożonego pod wpływem błędu lub groźby (art. 1019 k.c.). Przyjmuje się, że uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia spadkowego

852 Postanowienie SN z 10.11.2006 r., I CSK 228/06, OSNC 2007, nr 7-8, poz. 123 z glosami J. Pisulińskiego, OSP 2007, Nr 11, poz. 123 i P. Księżaka, Rejent 2008, Nr 5, s. 157-162. Sąd Najwyższy odnosi się do art. 79 w zw. z art. 92 ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie (Dz. U. z 2020 r., poz. 1192) i wskazuje, że oświadczenie woli „przed notariuszem” (tzn. „wola spadkobiercy co do przyjęcia lub odrzucenia spadku musi zostać uzewnętrzniona w obecności notariusza”) może być złożone jedynie ustnie i nie może przybrać innej formy niż forma aktu notarialnego. Zob. również: H. Witczak, A. Kawałko, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2014, s. 135. Odmienne Z. Kuniewicz, *Forma oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku składanego przed notariuszem*, Rejent 2010, Nr 1, s. 25-30. Por. P. Reichel, *Treść i forma oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku*, Rejent 2013, Nr 9, s. 73-75.

853 E. Skowrońska-Bocian, *Odpowiedzialność...*, s. 24.

na podstawie art. 1019 k.c. może nastąpić z powołaniem się na błąd co do składu spadku. Podkreśla się przy tym, że błąd taki może dotyczyć także oszacowania wartości aktywów i pasywów spadku⁸⁵⁴. Oceniając, czy zaistniał taki błąd, należy brać pod uwagę wartości (aktywów i pasywów) z chwili, w której spadkobierca złożył oświadczenie o przyjęciu spadku⁸⁵⁵. W orzecznictwie przyjmuje się jednak szeroko, że na błąd co do składu spadku nie można się powołać, jeżeli spadkobierca nie dołożył należytej staranności w ustalaniu rzeczywistego stanu majątku spadkowego⁸⁵⁶.

Uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku złożonego pod wpływem błędu różni się od uchylenia od skutków oświadczenia woli złożonego pod wpływem błędu lub groźby z części ogólnej Kodeksu cywilnego tym, że musi nastąpić przed sądem (art. 1019 § 1 pkt 1 k.c.). Ponadto wymaga zatwierdzenia przez sąd (art. 1019 § 3 k.c.). Konieczne jest przeprowadzenie postępowania „o zatwierdzenie uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku”⁸⁵⁷, uregulowanego w art. 690 k.p.c. Inicjowane jest ona na wniosek spadkobiercy (złożonego w formie pisma procesowego lub ustnie do protokołu)⁸⁵⁸. Sąd przeprowadza rozprawę (art. 690 § 1 k.p.c.). Pojawia się zatem pytanie, czy do złożenia takiego oświadczenia w imieniu małoletniego (wniosku do sądu) konieczna jest zgoda sądu opiekuńczego. Odpowiedź wydaje się twierdząca. Jeśli wymaga się zezwolenia sądu na złożenie oświadczenia spadkowego, podobnie powinno być z uchyleniem się od jego skutków. Ponadto argumentację taką wzmacnia fakt, że spadkobierca, uchylając się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, powinien jednocześnie oświadczyć, czy i jak spadek przyjmuje, czy też go odrzuca (art. 1019 § 1 pkt 2 k.c.)⁸⁵⁹.

854 G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1019; B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 558–559.

855 Tak trafnie B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 559.

856 Postanowienie SN z 30.06.2005 r., IV CK 799/04, OSNC 2006, nr 5, poz. 94; postanowienie SN z 18.03.2010 r., V CSK 337/09, LEX nr 677786; postanowienie SN z 1.12.2011 r., I CSK 85/11, LEX nr 1147725; postanowienie SN z 29.11.2012 r., II CSK 171/12, LEX nr 1294475. Przy czym zaznacza się, że „stwierdzenie, że spadkobierca, który nie złożył żadnego oświadczenia w przedmiocie nabycia lub odrzucenia spadku, nie dołożył należytej staranności w celu pozyskania wiedzy o stanie spadku (art. 1019 § 2 k.c.), powinno być poprzedzone oceną okoliczności konkretnej sprawy i ustaleniem, jakich aktów staranności można było od niego wymagać.” (postanowienie SN z 29.11.2012 r., II CSK 172/12, LEX nr 1299156). Natomiast „niewiedza spadkobiercy o stanie spadku, pomimo podjętych odpowiednich i możliwych działań, może być uznana za błąd istotny (art. 1019 § 2 w związku z art. 84 § 2 k.c.)” (postanowienie SN z 5.07.2012 r., IV CSK 612/11, OSNC 2013, nr 3, poz. 39).

857 Takim określeniem posługuje się A. Stempniak, *Postępowanie o zatwierdzenie uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku*, cz. I, Monitor Prawniczy 2013, Nr 11, dostęp online <https://www.czsopisma.beck.pl/monitor-prawniczy/artukul/postepowanie-o-zatwierdzenie-uchylenia-sie-od-skutkow-prawnych-osiwadczenia-o-przyjeciu-lub-odrzuceniu-spadku-cz-I/>, a za nim także G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1019, teza 29.

858 G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1019, teza 29.

859 Ewentualnie można przyjąć, mając na względzie wielość poglądów w kwestii konieczności uzyskania zezwolenia sądu na przyjęcie lub odrzucenie spadku, że zezwolenia wymaga takie uchylenie, które połączone

Przyjęcie spadku z dobrodziejstwem inwentarza powoduje ograniczenie odpowiedzialności za długi spadkowe do wartości ustalonego w wykazie inwentarza albo spisie inwentarza stanu czynnego spadku (art. 1031 § 2 k.c.)⁸⁶⁰. E. Skowrońska-Bocian zwraca uwagę, że przyjęcie spadku z dobrodziejstwem inwentarza będzie miało dla spadkobiercy znaczenie dopiero na etapie egzekucji, w samym postanowieniu o stwierdzeniu nabycia spadku (ani w sentencji, ani w uzasadnieniu) nie wskazuje się bowiem sposobu przyjęcia spadku⁸⁶¹. Co prawda połączeniu ulegają majątek spadkowy i majątek osobisty spadkobiercy, a egzekucja może być kierowana do każdego z nich, jednakże odpowiedzialność jest ograniczona kwotowo (*pro viribus hereditatis*). Wartością (kwotą) wyznaczającą granicę odpowiedzialności spadkobiercy jest wartość stanu czynnego spadku, czyli suma wartości przedmiotów spadkowych⁸⁶².

Istotne znaczenie ma zatem sporządzenie spisu lub wykazu inwentarza, który określi stan czynny spadku. Dokonanie spisu inwentarza w celu wyznaczenia granic odpowiedzialności spadkobiercy za długi spadkowe ma na celu ustalenie składu i wartości całego spadku, zarówno aktywów, jak i pasywów⁸⁶³. Spis inwentarza sporządza się na podstawie postanowienia sądu wydanego na wniosek tego, kto uprawdopodobni, że jest spadkobiercą, uprawnionym do zachowku lub zapisobiercą albo na wniosek wykonawcy testamentu, tymczasowego przedstawiciela lub wierzyciela mającego pisemny dowód należności przeciwko spadkodawcy (art. 637 § 1 k.p.c.)⁸⁶⁴. Spis inwentarza sporządza komornik sądowy, jest to zatem dokument urzędowy zgodnie z art. 244 § 1 k.p.c.⁸⁶⁵. W spisie inwentarza komornik zamieszcza przedmioty należące do spadku i przedmioty zapisów windykacyjnych, z zaznaczeniem wartości każdego z tych przedmiotów, oraz długi spadkowe ze wskazaniem wysokości każdego z nich (art. 638⁸ § 1 k.p.c.). Wartość przedmiotów należących do spadku i przedmiotów zapisów windykacyjnych komornik ustala według stanu i cen z chwili otwarcia spadku, a wysokość długów spadkowych - według stanu z chwili otwarcia spadku (art. 638⁸ § 2 k.p.c.).

jest z przyjęciem spadku wprost lub jego odrzuceniem.

860 E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 682, przypis 106 zwracają jednak uwagę, że ograniczenie to nie znajduje zastosowania w przypadku nieruchomości obciążonej hipoteką (art. 74 KWU), odpowiedzialność z rzeczy obciążonej zastawem (art. 316 k.c.), odpowiedzialność z tytułu dożywocia (co do tej kwestii odsyła do Z. Policzekiewicz-Zawadzka, *Umowa o dożywocie*, Warszawa 1971, s. 152).

861 E. Skowrońska- Bocian, W. Borysiak [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 682.

862 E. Skowrońska-Bocian, *Odpowiedzialność...*, s. 25.

863 Zob. E. Skowrońska- Bocian, W. Borysiak [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 685, gdzie wskazuje się na różnicę pomiędzy spisem dokonywanym w ramach zabezpieczenia spadku.

864 Wydaje się, że na podstawie obowiązujących przepisów możliwe jest wydanie postanowienia o sporządzeniu spisu inwentarza z urzędu jedynie co do spadku nieobjętego zgodnie z art. 666 § 2 k.p.c. (zob. E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak [w:] *System Prawa Prywatnego...*, s. 684-685, Nb 46).

865 E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 697.

Wniosek o sporządzenie spisu inwentarza może być także zgłoszony bezpośrednio komornikowi, który byłby właściwy do wykonania postanowienia sądu spadku o sporządzeniu spisu inwentarza (art. 637¹ § 1 k.p.c.). Komornik przystępuje niezwłocznie do sporządzenia spisu inwentarza i zawiadamia o tym sąd spadku, który wydaje postanowienie w przedmiocie sporządzenia spisu inwentarza. Jeżeli sąd oddali albo odrzuci wniosek, o którym mowa w § 1, albo umorzy postępowanie, spis sporządzony przez komornika rodzi takie same skutki jak złożenie wykazu inwentarza (art. 637¹ § 2 k.p.c.).

W razie ujawnienia przedmiotu należącego do spadku, przedmiotu zapisu windykacyjnego lub długu spadkowego niezamieszczonego w spisie inwentarza sąd spadku wydaje postanowienie o sporządzeniu uzupełniającego spisu inwentarza. W przypadkach, w których postanowienie o sporządzeniu spisu inwentarza wydaje się z urzędu, postanowienie o sporządzeniu uzupełniającego spisu inwentarza wydaje się również z urzędu (art. 638¹¹ k.p.c.).

Należy wskazać, że w imieniu małoletniego spadkobiercy wniosek o sporządzenie spisu inwentarza do sądu powinien złożyć jego przedstawiciel ustawowy. Małoletni nie posiada bowiem zdolności procesowej. Jak wcześniej wspomniano, małoletni może być wnioskodawcą, jednak czynności procesowych dokonuje w jego imieniu i na jego rzecz przedstawiciel ustawowy. Analogicznie zatem będzie w przypadku złożenia wniosku o sporządzenie spisu inwentarza. Podobnie w przypadku uwidocznienia się konieczności uzupełnienia spisu inwentarza (ujawnienie się aktywów, pasywów, przedmiotów zapisów windykacyjnych nieumieszczonych w spisie) wniosek do sądu o uzupełnienie spisu składa w imieniu małoletniego jego przedstawiciel ustawowy. Gdy zaś chodzi o złożenie wniosku o spis inwentarza bezpośrednio do komornika, znajdą zastosowanie te same reguły co w przypadku postępowania przed sądem. Strona w postępowaniu egzekucyjnym powinna mieć zdolność procesową albo być reprezentowana przez przedstawiciela ustawowego lub kuratora (por. art. 818 k.p.c.). Wydaje się, że do złożenia wniosku o sporządzenie spisu inwentarza w imieniu małoletniego nie jest wymagane zezwolenie sądu opiekuńczego, gdyż nie będzie to czynność przekraczająca zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka. Czynność ta ma na celu jedynie ustalenie stanu spadku. Spadkobierca (w imieniu małoletniego – przedstawiciel ustawowy) jest zobligowany do podania do spisu inwentarza przedmiotów należących do spadku, przedmiotów zapisów windykacyjnych oraz długów. Istotne jest, że jeśli spadkobierca podstępnie nie podał do spisu inwentarza przedmiotów należących do spadku lub przedmiotów zapisów windykacyjnych albo podstępnie podał do spisu inwentarza nieistniejące długi, odpada ograniczenie odpowiedzialności wynikające z przyjęcia spadku z

dobrodziejstwem inwentarza (art. 1031 § 2 zd. 2 k.c.)⁸⁶⁶. Pojawia się zatem pytanie, czy taka sankcja dotyka również małoletniego spadkobiercę, którego reprezentował przedstawiciel ustawowy. W doktrynie przyjmuje się, że *lege non distinguente* przepis art. 1031 § 2 zd. 2 k.c. dotyczy również spadkobierców niemających pełnej zdolności do czynności prawnych, a więc także małoletnich⁸⁶⁷. Podkreśla się, że przez działanie „podstępne” należy rozumieć działanie intencjonalne, tzn. spadkobierca działa ze świadomością wskazywania niezgodnego z prawdą stanu spadku (element subiektywny)⁸⁶⁸. Wskazuje się więc, że podstępne działanie przedstawiciela ustawowego pociąga za sobą konsekwencje w postaci nieograniczonej odpowiedzialności małoletniego spadkobiercy⁸⁶⁹.

Instytucja wykazu inwentarza została wprowadzona równocześnie ze zmianą sposobu odpowiedzialności za długi w razie niezłożenia w terminie oświadczenia spadkowego. Ustawodawca zdecydował, że przyjmując fikcję prawną przyjęcia spadku z dobrodziejstwem inwentarza, powinien ułatwić spadkobiercy wykazanie stanu spadku (nie narażać go na koszty związane ze sporządzaniem spisu – wycena aktywów przez biegłych rzeczoznawców). Wykaz inwentarza jest dokumentem prywatnym. Wykaz inwentarza jest sporządzany przez spadkobiercę, który przyjął spadek z dobrodziejstwem inwentarza, zapisobiercę windykacyjnego lub wykonawcę testamentu w celu ustalenia i wykazania względem podmiotów trzecich składu majątku spadkowego, w tym długów spadkowych⁸⁷⁰. W wykazie inwentarza z należytą starannością ujawnia się przedmioty należące do spadku oraz przedmioty zapisów windykacyjnych, z podaniem ich wartości według stanu i cen z chwili otwarcia spadku, a także długi spadkowe i ich wysokość według stanu z chwili otwarcia spadku (art. 1031¹ § 3 k.c.). Wykaz inwentarza sporządza się według wzoru ustalonego rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości. Może zostać złożony wspólnie przez więcej niż jednego spadkobiercę, zapisobiercę windykacyjnego lub wykonawcę testamentu (art. 1031¹ § 2 k.c.). Wykaz inwentarza składa się przed sądem lub przed notariuszem (art. 1031¹ § 1 zd. 1 k.c.). Wykaz inwentarza składany przed notariuszem zostaje objęty protokołem. (art. 1031¹ § 1 zd. 2 k.c.). Należy wskazać, że również i w tym przypadku znajdują zastosowanie zasady dotyczące reprezentacji małoletniego analogiczne jak przy składaniu wniosku o spis

866 To samo dotyczy sytuacji, gdy spadkobierca podstępnie pominął w wykazie inwentarza przedmioty należące do spadku lub przedmioty zapisów windykacyjnych albo podstępnie uwzględnił w wykazie inwentarza nieistniejące długi (art. 1031 § 2 zd. 2 k.c.).

867 E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 718, Nb 86; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J. Gudowski, t. VI, 2017, komentarz do art. 1032, pkt 18; G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1031, teza 43.

868 G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1031, teza 38-41.

869 E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 718; G. Karaszewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 1031, teza 5. Por. S. SolarSKI, *Nowelizacja zasad odpowiedzialności za długi spadkowe w prawie polskim – analiza krytyczna*, „Palestra” 2016, Nr 4, s. 40 i n.

870 E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 688.

inwentarza. Działanie przez przedstawiciela ustawowego konieczne jest również w przypadku składania wykazu przez notariuszem. Złożenie wykazu inwentarza ma ten skutek, że spadkobierca, który go złożył, spłaca długi spadkowe zgodnie ze złożonym wykazem. Nie może się też zasłaniać brakiem znajomości wykazu złożonego przez inne osoby (art. 1031³ § 1 k.c.)⁸⁷¹. Podobnie od chwili sporządzenia spisu inwentarza spadkobierca, spłaca długi spadkowe zgodnie ze sporządzonym spisem (art. 1031³ § 2 k.c.).

Spadkobierca powinien wykazać się należyłą starannością w ustalaniu stanu zadłużenia spadku. „Przez należyłą staranność należy tu rozumieć ogólnie wymaganą rzetelność, którą każdy powinien wykazywać nie tylko we własnych sprawach majątkowych, lecz także przy obchodzeniu się z mieniem innych osób”⁸⁷². Ustawodawca postanowił, że zaniechania ze strony spadkobiercy w tym zakresie spotkają się ze zwiększeniem jego odpowiedzialności za długi spadkowe. Według art. 1032 § 1 k.c. spadkobierca, który przyjął spadek z dobrodziejstwem inwentarza i spłacił niektóre długi spadkowe, a nie wiedział i przy dołożeniu należytej staranności nie mógł się dowiedzieć o istnieniu innych długów spadkowych, ponosi odpowiedzialność za niespłacone długi spadkowe tylko do wysokości różnicy między wartością stanu czynnego spadku a wartością świadczeń spełnionych na zaspokojenie długów spadkowych, które spłacił. Odpowiedzialność spadkobiercy za długi, o których nie wiedział, jest ograniczona do sumy, jaka pozostała z wartości stanu czynnego należnego mu spadku po zaspokojeniu wierzycieli, którzy są mu znani⁸⁷³. Ograniczenie odpowiedzialności za długi w takim przypadku nie jest wyłączone. Natomiast spadkobierca, który przyjął spadek z dobrodziejstwem inwentarza i spłacając niektóre długi spadkowe, wiedział lub przy dołożeniu należytej staranności mógł się dowiedzieć o istnieniu innych długów spadkowych, ponosi odpowiedzialność za te długi ponad wartość stanu czynnego spadku, jednakże tylko do takiej wysokości, w jakiej byłby obowiązany je zaspokoić, gdyby spłacał należycie wszystkie długi spadkowe (art. 1032 § 2 zd. 1 k.c.). W tym przypadku dochodzi do wyłączenia ograniczenia odpowiedzialności za długi z art. 1031 § 2 zd. 1 k.c., lecz tylko w stosunku do tych długów, o których spadkobierca wiedział lub przy dochowaniu należytej staranności mógł się dowiedzieć, a mimo to ich nie zaspokoił⁸⁷⁴. Niedochowanie należytej staranności w ustaleniu i spłaceniu długów skutkuje zatem rozszerzeniem

871 Zob. A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1031(1), teza 2.

872 G. Karaszewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 1031(1), teza 2.

873 J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, 2021, LEX, art. 1032, teza 4. Por. A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1032, teza 2-5.

874 J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1032, teza 5. Por. H. Czerwińska, *Wykaz inwentarza - pojęcie i praktyczne znaczenie w świetle nowelizacji prawa spadkowego*, Gdańskie Studia Prawnicze 2018, nr 1, s. 245-260; G. Karaszewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 1032., teza 4.

odpowiedzialności za długi spadkowe. Co istotne, na kanwie przedmiotu niniejszej pracy, takie rozszerzenie odpowiedzialności nigdy nie znajdzie zastosowania w stosunku do spadkobiercy małoletniego. Zdanie drugie art. 1032 § 2 k.c. stanowi bowiem, że powyższe zwiększenie odpowiedzialności z powodu niedochowania należytej staranności nie dotyczy spadkobiercy niemającego pełnej zdolności do czynności prawnych oraz spadkobiercy, co do którego istnieje podstawa do jego ubezwłasnowolnienia⁸⁷⁵. Ustawodawca zdecydował, że niektóre osoby, w tym małoletni, wymagają większej ochrony i nie można obarczać ich negatywnymi konsekwencjami działań lub zaniechań, na które nie mają rzeczywistego wpływu. Trudno byłoby się zgodzić z poszerzeniem zakresu odpowiedzialności za długi spadkowe małoletniego spadkobiercy w sytuacji, gdy to przedstawiciel ustawowy działający w jego imieniu nie zachowuje należytej staranności. *De lege ferenda* warto się zastanowić, czy analogiczne wyłączenie spod sankcji małoletniego spadkobiercy nie powinno mieć miejsca także w przypadku wskazanym w art. 1031 § 2 zd. 2 k.c. (wyłączenie ograniczonej odpowiedzialności w razie podstępnego uszczuplenia aktywów lub rozszerzenia pasywów w spisie lub wykazie inwentarza).

3.5. Udokumentowanie praw do spadku

3.5.1. Uwagi wprowadzające

Spadkobierca nabywa spadek *ex lege* z chwilą śmierci spadkodawcy (art. 925 k.c.). Trafne jest zatem stwierdzenie, że „nabycie praw spadkowych następuje (...) niezależnie od ich urzędowego dokumentowania”⁸⁷⁶. Jednakże ze względów praktycznych istnieje potrzeba posiadania urzędowego dokumentu stwierdzającego (potwierdzającego) prawa danej osoby do spadku. Zgodnie z art. 1027 k.c. względem osoby trzeciej, która nie rości sobie praw do spadku z tytułu dziedziczenia, spadkobierca może udowodnić swoje prawa wynikające z dziedziczenia tylko stwierdzeniem nabycia spadku albo zarejestrowanym aktem poświadczenia dziedziczenia. Osoba, która wywodzi swoje uprawnienia (interes prawny) z następstwa prawnego powinna legitymować się dokumentem potwierdzającym jej status, w szczególności postanowieniem o stwierdzeniu nabycia spadku. Postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku stwarza domniemanie, że wymienione w nim osoby stały się spadkobiercami (por. art. 1025 § 2 Kodeksu cywilnego)⁸⁷⁷. W przedmiocie stwierdzenia nabycia spadku orzeka postanowieniem sąd spadku (art. 669–679 k.p.c.), zaś poświadczenia dziedziczenia dokonuje notariusz, sporządzając akt poświadczenia dziedziczenia (art. 95a–95p pr.

875 Zob. E. Macierzyńska-Franaszczyk, *Porządek zaspokajania długów spadkowych*, Rejent 2017, nr 9, s. 102–123.

876 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 564.

877 Postanowienie NSA z 14.05.2008 r., II FSK 386/07, LEX nr 505347. Por. Wyrok WSA w Bydgoszczy z 24.09.2008 r., II SA/Bd 510/08, LEX nr 560157.

not.). Należy także zaznaczyć, że w pewnych sytuacjach (wskazanych w rozporządzeniu spadkowym⁸⁷⁸) wydawane jest europejskie poświadczenie spadkowe.

W przedmiocie stwierdzenia nabycia spadku orzeka sąd spadku, którym jest sąd ostatniego miejsca zwykłego pobytu spadkodawcy, a jeżeli jego miejsca zwykłego pobytu w Polsce nie da się ustalić, sąd miejsca, w którym znajduje się majątek spadkowy lub jego część. W braku powyższych podstaw sądem spadku jest sąd rejonowy dla m.st. Warszawy (art. 628 k.p.c.). Sąd spadku wydaje postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku po przeprowadzeniu rozprawy, na którą wzywa wnioskodawcę oraz osoby mogące wchodzić w rachubę jako spadkobiercy ustawowi i testamentowi (art. 669 k.p.c.). Postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku jest zatem wydawane jedynie na wniosek. W przypadku braku wniosku o stwierdzenie spadku, wydanie postanowienia w tym przedmiocie jest możliwe tylko w przypadku złożenia wniosku o dział spadku⁸⁷⁹. Zgodnie bowiem z art. 681 k.p.c., jeżeli stwierdzenie nabycia spadku jeszcze nie nastąpiło i nie został sporządzony zarejestrowany akt poświadczenia dziedziczenia, postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku wydaje sąd w toku postępowania działowego.

Z wnioskiem o stwierdzenie nabycia spadku może wystąpić każdy, kto ma w tym interes (art. 1025 § 1 k.c.). „Z uwagi na to, że ustawodawca posługuje się tu pojęciem interesu bez dalszych określeń go precyzujących, przyjmuje się dość szerokie jego tu rozumienie. Dominuje jednak zapatrywanie, że musi być to interes majątkowy, a nie tylko osobisty”⁸⁸⁰. Wskazuje się, że z wnioskiem o stwierdzenie nabycia spadku mogą wystąpić w szczególności spadkobiercy i ich następcy prawni, nabywcy spadku lub udziału w nim, wierzyciele spadkowi i wierzyciele osobiści spadkobierców, zapisobiercy windykacyjni i ich wierzyciele, osoby uprawnione do zachowku, wykonawcy testamentu⁸⁸¹. W imieniu

878 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z 4.07.2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego (Dz.Urz. UE L 201, s. 107 ze zm.).

879 Zob. P. Prus [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom II. Art. 478-1217*, red. M. Manowska, LEX/el. 2022, art. 669, teza 1. Por. J. Gudowski [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom IV. Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające, wyd. V*, red. T. Ereciński, Warszawa 2016, art. 669, teza 1, który stwierdza, że art. 681 k.p.c. nie stanowi wyjątku od zasady wydawania postanowienia o nabyciu spadku jedynie na wniosek. Podkreśla on, że: „Nie ma od tej zasady żadnych odstępstw, a w szczególności nie stwarza wyjątku art. 681, jeśli bowiem stwierdzenie nabycia spadku jest dopuszczalne w postępowaniu o dział – jeżeli nie nastąpiło wcześniej – to należy uznać, że w takiej sytuacji wniosek o dokonanie działu spadku z istoty swej obejmuje także *implicite* żądanie stwierdzenia jego nabycia”.

880 J. Kuźmicka-Sulikowska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2021. Art. 1025, Nb 2. Por. B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...* 2015, s. 568; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom II*, red. K. Pietrzykowski, 2021, art. 1025, Nb 11; K. Żok [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 2, red. M. Gutowski, 2022, art. 1025, Nb 2; E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1025, teza 6; Postanowienie SN z 28.01.2009 r., IV CSK 361/08, LEX nr 527248; Postanowienie NSA z 11.04.2019 r., II OSK 958/17, LEX nr 2646040.

881 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...* 2015, s. 568-572; K. Żok [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 2, red. M. Gutowski, 2022, art. 1025, Nb 4; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom II*,

małoletniego z wnioskiem o stwierdzenie nabycia spadku powinien wystąpić przedstawiciel ustawowy. Małoletni nie posiada bowiem zdolności procesowej (art. 65 § 1 k.p.c.). Złożenie wniosku do sądu jest czynnością procesową. Pisma procesowe obejmują bowiem wnioski i oświadczenia stron składane poza rozprawą (art. 125 §1 k.p.c.). Natomiast osoba fizyczna niemająca zdolności procesowej może podejmować czynności procesowe tylko przez swego przedstawiciela ustawowego (art. 66 k.p.c.). Należy jednak mieć na względzie, że mogą zachodzić wyłączenia reprezentacji małoletniego przez jego przedstawiciela ustawowego wskazane w art. 98 § 2 k.c. (co do rodziców) oraz 159 § 1 k.r.o. (co do opiekunów), w szczególności mając na względzie specyfikę postępowań spadkowych, w których uczestnikami są bardzo często rodzice i ich dzieci. Wskazuje się, że występowanie rodzica w charakterze przedstawiciela ustawowego kilku spadkobierców (art. 98 § 1 pkt 1 i art. 159 § 1 pkt 1 k.r.o.) nie powinno budzić zastrzeżeń w kwestii zachodzenia przyczyny wyłączenia reprezentacji. Podobnie jest w sytuacji, gdy przedstawiciel ustawowy małoletniego jest jednocześnie uczestnikiem postępowania. Wątpliwości pojawiają się natomiast w przypadku wystąpienia w toku postępowania sporów co do ważności testamentu lub poszczególnych rozrządzeń testamentowych. W takim przypadku należy ustanowić reprezentanta dziecka dla małoletniego, który będzie go o reprezentował w dalszym toku postępowania⁸⁸²

Sąd stwierdzi nabycie spadku przez spadkobierców, choćby były nimi inne osoby niż te, które wskazali uczestnicy. W postanowieniu o stwierdzeniu nabycia spadku sąd wymienia spadkodawcę oraz wszystkich spadkobierców, którym spadek przypadł, jak również wysokość ich udziałów (677 § 1 k.p.c.). W postanowieniu o stwierdzeniu nabycia spadku sąd stwierdza także nabycie przedmiotu zapisu windykacyjnego, wymieniając osobę, dla której spadkodawca uczynił zapis windykacyjny, oraz przedmiot tego zapisu (677 § 2 k.p.c.)⁸⁸³. Postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku nie ma charakteru konstytutywnego, gdyż dla nabycia spadku decydujące są wyłącznie zdarzenia prawne określające spadkobranie według zasad kodeksowych⁸⁸⁴.

red. K. Pietrzykowski, 2021, art. 1025, Nb 8 i 12; J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, QUOTATION.EDITOR P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 1025, teza 2.

882 Zob. B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...* 2015, s. 573-574.

883 Por. Uchwała SN z 7.02.2014 r., III CZP 95/13, OSNC 2014, nr 11, poz. 112, w której SN stwierdził, że „jeżeli sąd w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku nie orzekł o zapisie windykacyjnym, uczestnik postępowania może wystąpić z odrębnym wnioskiem o stwierdzenie nabycia przedmiotu zapisu windykacyjnego.”. Zob. także J. Gudowski [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom IV. Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, wyd. V, red. T. Ereciński, Warszawa 2016, art. 669, teza 1.

884 Postanowienie SN z 23.01.2013 r., I CSK 262/12, LEX nr 1294473. Co zatem istotne, „wydanie postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku z pominięciem osoby, która jest współspadkobiercą, nie może szkodzić uprawnieniom tej osoby wynikającym z art. 1035 i nast. k.c.”.

Notarialne poświadczenie dziedziczenia wprowadzono do systemu polskiego prawa 2 października 2008 r.⁸⁸⁵. Spadkobiercy mogą wybrać tryb uzyskania dokumentu poświadczającego dziedziczenie (sądowy lub notarialny). Niezbędne jest jednak zgodne żądanie osób mogących wchodzić w grę jako spadkobiercy ustawowi lub testamentowi. W razie istnienia sporów między spadkobiercami (np. ważność testamentu, krąg spadkobierców) istnieje potrzeba rozstrzygnięcia sądu⁸⁸⁶. Zarejestrowany akt poświadczenia dziedziczenia ma skutki prawomocnego postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku (art. 95j pr. not.). Co jednak istotne, notariusz może sporządzić akt poświadczenia w odniesieniu do spadków otwartych nie później niż 1 lipca 1984 r. (art. 6 ust. 1 ustawy z 24.08.2007 r. o zmianie ustawy – Prawo o notariacie oraz niektórych innych ustaw). Ponadto nie jest możliwe sporządzenie aktu poświadczenia dziedziczenia na podstawie testamentów szczególnych (art. 95a pr. not.).

Przed sporządzeniem aktu poświadczenia dziedziczenia notariusz spisuje protokół dziedziczenia przy udziale wszystkich osób zainteresowanych (art. 95b pr. not.). „Cel sporządzenia protokołu dziedziczenia można porównać do celu zapewnienia spadkowego”⁸⁸⁷. Zgodnie bowiem z art. 95e § 1 pr. not. akt poświadczenia dziedziczenia jest sporządzany po sporządzeniu protokołu dziedziczenia, jeżeli nie ma wątpliwości m.in. co do osoby spadkobiercy i wysokości udziałów w spadku. Następnie notariusz sporządza akt poświadczenia dziedziczenia oraz dokonania rejestracji aktu poświadczenia dziedziczenia w rejestrze prowadzonym przez Krajową Radę Notarialną.

Istnieją jednak negatywne przesłanki sporządzenia aktu poświadczenia dziedziczenia. Zostały one wskazane w art. 95e § 2 pr. not., który stanowi, że notariusz odmawia sporządzenia aktu poświadczenia dziedziczenia jeżeli: a) w stosunku do spadku został już uprzednio sporządzony akt poświadczenia dziedziczenia lub wydane postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku; b) w toku sporządzania protokołu dziedziczenia ujawnią się okoliczności wskazujące, że przy jego sporządzeniu nie były obecne wszystkie osoby, które mogą wchodzić w rachubę jako spadkobiercy ustawowi lub testamentowi, lub też osoby, na których rzecz spadkodawca uczynił zapisy windykacyjne, albo istnieją lub istniały testamenty, które nie zostały otwarte lub ogłoszone; c) w sprawie brak jurysdykcji krajowej. Ponadto, jeżeli spadek ma przypaść jako spadkobiercy ustawowemu gminie lub Skarbowi Państwa, a przedstawione przez osobę zainteresowaną dowody nie są wystarczające do

⁸⁸⁵ Ustawa z 24.08.2007 r. o zmianie ustawy – Prawo o notariacie oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1287).

⁸⁸⁶ E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 1025, teza 30.

⁸⁸⁷ P. Zdanikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1025, teza 21.

sporządzenia aktu poświadczenia dziedziczenia, notariusz może sporządzić akt poświadczenia dziedziczenia dopiero po wezwaniu spadkobierców przez ogłoszenie dokonane na koszt osoby zainteresowanej (art. 95e § 3 pr. not.). Podkreśla się również, że notariusz powinien odmówić sporządzenia aktu w okolicznościach określonych w art. 961–962 k.c., bowiem stosowanie tych przepisów powinno być poprzedzone oceną co do wartości spadku i przedmiotu zapisu (art. 961 k.c.) oraz co do intencji spadkodawcy (art. 962 k.c.)⁸⁸⁸.

3.5.2. Ustalenie kręgu spadkobierców na podstawie tytułu lub tytułów powołania do dziedziczenia

„Celem postępowania o stwierdzenie nabycia spadku jest jedynie ustalenie spadkobierców zmarłego (...)”⁸⁸⁹. Sąd spadku bada z urzędu, kto jest spadkobiercą. W szczególności bada, czy spadkodawca pozostawił testament, oraz wzywa do złożenia testamentu osobę, co do której będzie uprawdopodobnione, że testament u niej się znajduje. Wprawdzie wnioskodawca, zgodnie z art. 669 k.p.c., powinien wskazać wszystkie osoby, które mogą być spadkobiercami ustawowymi lub testamentowymi (są to uczestnicy konieczni postępowania o stwierdzenie nabycia spadku)⁸⁹⁰, jednakże „w postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku sąd spadku działa aktywnie niezależnie od twierdzeń, wniosków i argumentów zainteresowanych.”⁸⁹¹. Tylko oryginał testamentu może być dowodem powołania do dziedziczenia⁸⁹². Jeżeli testament zostanie złożony, sąd dokona jego otwarcia i ogłoszenia (670 § 1 k.p.c.). Za dowód, że nie ma innych spadkobierców, może być przyjęte zapewnienie złożone przez zgłaszającego się spadkobiercę (671 § 1 k.p.c.). Zgodnie z art. 671 § 2 k.p.c. w zapewnieniu zgłaszający się powinien złożyć oświadczenie co do wszystkiego, co mu jest wiadome: 1) o istnieniu lub nieistnieniu osób, które wyłączałyby znanych spadkobierców od dziedziczenia lub dziedziczyłyby wraz z nimi; 2) o testamentach spadkodawcy. Należy także zaznaczyć, że pod względem skutków karnych zapewnienie jest równoznaczne ze złożeniem zeznań pod przyrzeczeniem, o czym sędzia powinien uprzedzić składającego zapewnienie (671 § 3 k.p.c.). „Zapewnienie wnioskodawcy złożone w trybie art. 70 prawa o postępowaniu spadkowym [art. 671 k.p.c.] może być przyjęte za dowód, że nie ma innych osób – poza

888 Zob. P. Zdanikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1025, teza 26 i literaturę tam powołaną.

889 E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1025, teza 22. Zob. postanowienie SN z dnia 29 kwietnia 1966 r., II CR 189/66, OSNC 1966, nr 12, poz. 222.

890 A. Stępniański, *Spadkobiercy i nabywcy spadku jako uczestnicy konieczni postępowania o dział spadku*, Przegląd Sądowy 2004, nr 6, s. 14.

891 Postanowienie SN z 29.11.2017 r., II CSK 88/17, LEX nr 2420322. Por. Postanowienie SN z 16.10.2002 r., IV CK 178/02, OSNC 2004, nr 2, poz. 25.

892 Zob. T. Żyznowski [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom III. Art. 506–729*, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2021, art. 670, teza 3. Por. Uchwała SN(7z) z 22.03.1971 r., III CZP 91/70, OSNC 1971, nr 10, poz. 168 z glosą A. Mączyńskiego, OSPiKA 1972/2, poz. 26.

wskazanymi przez składającego zapewnienie – uprawnionych do dziedziczenia. Zapewnienie to nie może jednak zastąpić dowodów stwierdzających przejście praw spadkowych na osoby wskazane przez wnioskodawcę.”⁸⁹³.

Jeżeli natomiast zapewnienie nie było złożone albo jeżeli zapewnienie lub inne dowody nie będą uznane przez sąd za wystarczające, postanowienie w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku może zapaść dopiero po wezwaniu spadkobierców przez ogłoszenie (art. 672 k.p.c.). Zgodnie z art. 673 k.p.c. ogłoszenie powinno zawierać: 1) imię, nazwisko, zawód oraz ostatnie miejsce zwykłego pobytu spadkodawcy; 2) datę śmierci spadkodawcy; 3) wskazanie majątku pozostałego po spadkodawcy; 4) wezwanie, aby spadkobiercy w ciągu trzech miesięcy od dnia wskazanego w ogłoszeniu zgłosili i udowodnili nabycie spadku, gdyż w przeciwnym razie mogą być pominięci w postanowieniu o stwierdzeniu nabycia spadku. Ogłoszenie umieszcza się w piśmie poczytnym na całym obszarze Państwa i podaje publicznie do wiadomości w ostatnim miejscu zwykłego pobytu spadkodawcy na tym obszarze, w sposób w miejscu tym przyjęty, ale jeżeli wartość spadku jest nieznaczna, sąd może zaniechać umieszczenia ogłoszenia w piśmie (art. 674 k.p.c.). Zgodnie z art. 675 k.p.c. po upływie trzech miesięcy od dnia ogłoszenia sąd wyznaczy w celu rozpoznania zgłoszonych żądań rozprawę, na którą wezwie także osoby, które zgłosiły żądanie i podały miejsce zamieszkania, przy czym „przez dzień ogłoszenia należy rozumieć dzień publikacji w prasie lub w inny sposób przyjęty na danym obszarze (np. datę wywieszenia na tablicy ogłoszeń, wygłoszenia w radiu).”⁸⁹⁴. W przypadku, gdy spadkobierca się zgłosi, ale nie poda swojego miejsca zamieszkania, sąd powinien wyznaczyć z urzędu kuratora dla nieznanego z miejsca pobytu zainteresowanego (art. 510 § 2 k.p.c.)⁸⁹⁵. Jeżeli w ciągu trzech miesięcy od dnia ogłoszenia o wezwaniu spadkobierców nikt nie zgłosił nabycia spadku albo zgłaszający się nie udowodnił go na rozprawie, sąd wyda postanowienie stwierdzające nabycie spadku przez spadkobierców, których prawa zostały ustalone (676 k.p.c.). Postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku stwarza domniemanie, że osoba, która uzyskała stwierdzenie nabycia spadku, jest spadkobiercą (art. 1025 § 2 k.c.). Jest to jednak domniemanie wzruszalne, które może być obalone jedynie w postępowaniu o uchylenie lub zmianę stwierdzenia nabycia spadku (art. 679 k.p.c.).”⁸⁹⁶.

893 Orzeczenie SN z 30.11.1960 r., 2 CR 917/60, LEX nr 1632914.

894 J. Gudowski [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom IV. Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, wyd. V, red. T. Ereciński, Warszawa 2016, art. 675, teza 2. Zob. także T. Demendecki [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I. Komentarz do art. 1-729*, wyd. VII, red. A. Jakubecki, Warszawa 2017, art. 675, teza 2.

895 Zob. P. Prus [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom II. Art. 478-1217*, red. M. Manowska, LEX/el. 2022, art. 675. Por. Postanowienie SN z 17.10.1997 r., III CKU 44/97, LEX nr 50777.

896 M. Kuchnio [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie nieprocesowe. Postępowanie w razie zaginięcia lub zniszczenia akt. Postępowanie zabezpieczające. Komentarz*, red. O. M. Piaskowska, Warszawa 2022, art. 676, teza 5.

3.5.3. Status małoletniego spadkobiercyw kontekście negatywnych przesłanek dziedziczenia

3.5.3.1. Uwagi wprowadzające

Jak wcześniej zaznaczono, definicja negatywnych przesłanek dziedziczenia została przedstawiona wcześniej. W tym miejscu zostanie omówiona ta z negatywnych przesłanek dziedziczenia, jaką jest uznanie spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia⁸⁹⁷. Rozważenia niniejsze będą odnosić się do małoletniego spadkobiercy. Zrzeczenie się dziedziczenia jako umowa *inter vivos* zawierana jeszcze przed otwarciem spadku została już wcześniej omówiona. Odrzucenie spadku zostało przeanalizowane w kontekście rozróżnienia tymczasowego i definitywnego nabycia spadku, zaś wydziedziczeni i testament negatywny zostaną omówione w odrębnym rozdziale dotyczącym prawa do zachowku.

Przyjmuje się, że warunkiem dziedziczenia jest również posiadanie godności do dziedziczenia⁸⁹⁸. Należy jednak zaznaczyć, mając na uwadze konstrukcję przesłanek nabycia spadku, że jest to skrót myślowy oznaczający w istocie, że takim warunkiem jest brak negatywnej przesłanki w postaci niegodności dziedziczenia. Nawiązując do rozważań wcześniejszych, wskazać trzeba, że niektórzy przedstawiciele doktryny uważają, że niegodność dziedziczenia wyłącza zdolność do dziedziczenia, co znaczy, że spadkobierca niegodny zostaje pozbawiony tej zdolności⁸⁹⁹. Jest to konsekwencją omawianego wyżej rozumienia zdolności do dziedziczenia w sensie szerokim⁹⁰⁰.

Instytucja niegodności dziedziczenia jest jednym z najlepszych przykładów niekwestionowanego oddziaływania moralności i norm etycznych na prawo spadkowe⁹⁰¹. Celem wprowadzenia do Kodeksu cywilnego przepisów o niegodności dziedziczenia było „wyeliminowanie sytuacji, w których dziedziczenie przez określonego spadkobiercę po

897 Zob. H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*, Warszawa 2013, s. 57 i n.

898 M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 2010, s. 46.

899 E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 928, teza 1; por. B. Rystwej-Markiewicz, *Niegodność dziedziczenia*, Przegląd Sądowy 2006, Nr 9, s. 92-93.

900 Jest to również reperkusja sposobu ujęcia instytucji niegodności dziedziczenia w dekrete – Prawo spadkowe. Sposób sformułowania przepisu art. 8 § 1 pr.spadk. („Niegodny wyłączony jest od dziedziczenia tak, jak gdyby nie żył w chwili otwarcia spadku.”), sprawił, że część przedstawicieli doktryny uważa, że instytucja niegodności uregulowana na mocy pr.spadk. opierała się na modelu zakładającym działanie niegodności *ipso iure*. Orzeczenie sądu w tym przedmiocie miałyby wówczas jedynie charakter deklaracyjny. Ze względu na przyjęcie takiego rozwiązania nie byłaby to niegodność w ścisłym znaczeniu (*indignitas*), lecz względna niezdolność do dziedziczenia (*incapacitas*) (zob. H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*, s. 67-69). Należy jednak zaznaczyć, że na gruncie Kodeksu cywilnego występuje niegodność dziedziczenia *sensu stricto*. Dopiero bowiem konstytucyjne orzeczenie sądu pozbawia spadkobiercę możliwości dziedziczenia po określonym spadkodawcy.

901 Zob. J. St. Piątoski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System...*, Warszawa 2013, s. 161; H. Witczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, s. 129; H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*, Warszawa 2013, s. 61-62. Por. J. Wierciński, *O przestępstwie jako przyczynie niegodności dziedziczenia*, KPP 2010, z. 2, s. 563-567.

określonym spadkodawcy byłoby w powszechnym odczuciu niesprawiedliwe, niesłuszne, czy wręcz niemoralne⁹⁰². Jak wskazano w orzecznictwie „powszechnie brak jest bowiem zgody na to, aby majątek spadkodawcy, będący niejednokrotnie dorobkiem jego całego życia, przeszedł po jego śmierci na osobę, która popełniła ciężkie umyślne przestępstwo przeciwko spadkodawcy, czy też świadomie, celowo dążyła do unicestwienia woli spadkodawcy co do następstwa prawnego po nim.”⁹⁰³.

Przyczyny niegodności dziedziczenia zostały enumeratywnie wymienione w art. 928 § 1 k.c. Spadkobierca może zostać uznany przez sąd za niegodnego, jeżeli dopuścił się umyślnie ciężkiego przestępstwa przeciwko spadkodawcy (art. 928 § 1 pkt 1 k.c.). W art. 928 § 1 pkt 2-3 k.c. zostały określone kolejne przyczyny niegodności, które są czynami skierowanymi przeciwko swobodzie testowania. Dotyczą nakłonienia spadkodawcy podstępem lub groźbą do sporządzenia lub odwołania testamentu albo w taki sam sposób przeszkodzenia mu w dokonaniu jednej z tych czynności (art. 928 § 1 pkt 2 k.c.). Ponadto za niegodnego dziedziczenia może zostać uznany spadkobierca, który umyślnie ukrył lub zniszczył testament spadkodawcy, podrobił lub przerobił jego testament albo świadomie skorzystał z testamentu przez inną osobę podrobionego lub przerobionego (art. 928 § 1 pkt 3 k.c.). Wspomnianą wcześniej nowelizacją Kodeksu cywilnego z 28 lipca 2023 r. wprowadzono dwie kolejne przyczyny niegodności dziedziczenia. Pierwsza z nich dotyczy uporczywego uchylania się od wykonywania wobec spadkodawcy obowiązku alimentacyjnego określonego co do wysokości orzeczeniem sądowym, ugodą zawartą przed sądem albo innym organem albo inną umową (art. 928 § 1 pkt 4 k.c.). Druga z nowowprowadzonych przyczyn niegodności polega na uporczywym uchylaniu się od wykonywania obowiązku pieczy nad spadkodawcą, w szczególności wynikającego z władzy rodzicielskiej, opieki, sprawowania funkcji rodzica zastępczego, małżeńskiego obowiązku wzajemnej pomocy albo obowiązku wzajemnego szacunku i wspierania się rodzica i dziecka (art. 928 § 1 pkt 5 k.c.). W uzasadnieniu do projektu ustawy wskazano, że wprowadzenie przyczyn niegodności dziedziczenia w postaci uporczywego niewykonywania obowiązku alimentacyjnego wobec spadkodawcy oraz uporczywego uchylania się od sprawowania opieki nad spadkodawcą było konieczne, ponieważ są to zdarzenia powszechnie nieakceptowane, dlatego majątku spadkodawcy nie powinna otrzymywać osoba, która swoim karygodnym, często nacechowanym złą wolą, zaniechaniem uniemożliwiła za życia spadkodawcy zaspokojenie jego podstawowych potrzeb życiowych. Zaznaczono również, że nie zawsze spadkodawca będzie mógł samodzielnie zdecydować w testamencie o wyłączeniu takiego

902 Wyrok SN z 11.03.2003 r., V CKN 1871/00, OSNC 2004, nr 5, poz. 85.

903 Wyrok SA w Białymstoku z 10.04.2013 r., I ACa 23/13, LEX nr 1307390.

spadkobiercy od dziedziczenia, ze względu na brak zdolności do testowania (art. 944 k.c.) lub przyczyny faktyczne (np. stan wegetatywny spadkodawcy)⁹⁰⁴. Potrzeba rozszerzenia przyczyn niegodności dziedziczenia była podnoszona w doktrynie⁹⁰⁵. Ze względu na to, że niniejsza praca analizuje status małoletniego spadkobiercy, przyczyny niegodności dziedziczenia z art. 928 § 1 pkt 4 i 5 k.c. nie będą omawiane odrębnie. Należy bowiem zauważyć, że na małoletnim nie ciąży obowiązek alimentacyjny, który byłby przyczyną niegodności z art. 928 § 1 pkt 4 k.c. ani obowiązek sprawowania pieczy. To małoletni jest osobą, wobec której przede wszystkim rodzice są obowiązani do spełniania obowiązku alimentacyjnego (art. 133 k.r.o.), który może być w razie potrzeby również określony co do wysokości orzeczeniem sądowym, ugodą zawartą przed sądem albo innym organem albo inną umową. Wprawdzie obowiązek alimentacyjny obciąża krewnych w linii prostej i rodzeństwo (art. 128 k.r.o.), a zstępnych przed wstępnymi (art. 129 § 1 k.r.o.), jednak w przyczynie niegodności dziedziczenia z art. 928 § 1 pkt 4 k.c. został wskazany jedynie taki obowiązek, który jest określony co do wysokości orzeczeniem sądu, ugodą albo umową. Nie chodzi więc o abstrakcyjny obowiązek alimentacyjny. Podobnie jest w przypadku uporczywego niewykonania obowiązku pieczy, który wynika w szczególności z władzy rodzicielskiej (art. 95 § 1 k.r.o.), bowiem także w tym przypadku trudno wyobrazić sobie sytuację, w której małoletni byłby obowiązany do sprawowania pieczy nad spadkodawcą i takiego uporczywego zaniechania tego obowiązku, że sąd uznałby go za niegodnego dziedziczenia. Przyczyny niegodności dziedziczenia z art. 928 § 1 pkt 4 i 5 k.c. mogą natomiast zachodzić, gdy to małoletni jest spadkodawcą, jeśli zdarzy się sytuacja, że umrze on przed swoimi rodzicami.

Przyczyna niegodności dziedziczenia z art. 928 § 1 pkt 4 k.c. zbliżona jest do dopuszczenia się przez spadkodawcę przestępstwa niealimentacji. Zaznaczyć jednak należy, że nie jest to przyczyna tożsama z wyżej opisaną przesłanką polegającą na dopuszczeniu się umyślnie przestępstwa z art. 209 k.k., które jest przestępstwem ciężkim w rozumieniu art. 928 § 1 pkt 1 k.c. Trafne wydaje się przyjęcie, że w przypadku przyczyny z art. 928 § 1 pkt 4 k.c. nie koniecznie dojdzie do dopuszczenia się przestępstwa, co oznacza w szczególności brak konieczności uzyskania prawomocnego wyroku skazującego⁹⁰⁶ albo dowodzenia przed sądem

904 Uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny i niektórych innych ustaw, s. 1-2.

905 Zob. w szczególności H. Witzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz, t. IV, Spadki*, red. M. Habdas, M. Frasz, Warszawa 2019, art. 928, teza 145.

906 Ten argument został potwierdzony przez samego projektodawcę (wnioskodawcę projektu) w stanowisku do przedstawionych uwag z dnia 24 marca 2022 r. (<https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12354503/12839209/12839213/dokument548191.pdf>) oraz w uzasadnieniu projektu (<https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12354503/12839209/12839210/dokument535032.pdf>).

cywilnym wypełnienia znamion czynu zabronionego z art. 209 § 1 lub 1a k.k. Uchylenie się od obowiązku alimentacyjnego musi być „uporczywe”. Nie wystarczy zatem takie, które jest jedynie wypadkowe czy sporadyczne.

Podobnie uchylenie się od sprawowania pieczy nad spadkodawcą, podobnie jak w przypadku uchylenia się od obowiązku alimentacyjnego, musi być uporczywe. W uzasadnieniu projektu wskazano, że zachowanie spadkodawcy jest uporczywe jedynie wtedy, gdy jest umyślne i świadome, a także ukierunkowane⁹⁰⁷, a przyjęcie przez ustawodawcę sformułowania „uporczywości” ma stanowić „jasne wytyczne” dla sądu oceniającego okoliczności konkretnej sprawy. Wprowadzenie przyczyny niegodności polegającej na uporczywym uchyleniu się od sprawowania obowiązku pieczy nad spadkodawcą w uzasadnieniu projektu jest argumentowana tym, że w porównaniu do relacji o charakterze ekonomicznym „z punktu widzenia spadkodawcy to właśnie poczucie odtrącenia, osamotnienia, pozostawania bez wsparcia osobistego lub emocjonalnego spadkobiercy mogą wywoływać silniejsze poczucie braku etyczności zachowania spadkobiercy”. Wydaje się, że projektowana zmiana w tym zakresie jest słuszna. Bez wątplenia w dużej części przypadków będzie odnosiła się do małoletniego spadkodawcy. Z tego względu należy stwierdzić, że dodanie art. 928 § 1 pkt 5 k.c. ma na celu zwiększenie ochrony osób małoletnich i jako takie zasługuje na aprobatę. Należy także zaznaczyć, że przyczyna niegodności dziedziczenia polegająca na uporczywym uchyleniu się od sprawowania wykonywaniu obowiązku pieczy nad spadkodawcą może być kojarzona z przestępstwem porzucenia (art. 210 k.k.), mogącym z kolei stanowić przyczynę niegodności na podstawie art. 928 § 1 pkt 1 k.c., co zostało wyżej omówione. Należy zatem stwierdzić, że w przypadku obydwie „nowe” przyczyny niegodności ułatwiają wyłączenie od dziedziczenia spadkobiercy, których zachowywał się wbrew powszechnie akceptowalnym normom moralnym bez konieczności dowodzenia dopuszczenia się przez tego spadkobiercę jednego z przestępstw określonych w Kodeksie karnym⁹⁰⁸.

Spadkobierca niegodny zostaje wyłączony od dziedziczenia, tak jakby nie dożył otwarcia spadku (art. 928 § 2 k.c.). Wyłączenie spadkobiercy od dziedziczenia ze względu na jego niegodność następuje na mocy konstytutywnego orzeczenia sądu, z chwilą jego

907 Projektodawca w uzasadnieniu wyraźnie odnosi się do rozumienia uporczywości na gruncie przesłanek wydziedziczenia z art. 1008 pkt 1 k.c., przywołując porównanie do komentarza P. Księżaka do tegoż przepisu (P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom IVA. Spadki*, red. K. Osajda, Warszawa 2019, s. 959).

908 Zob. H. Witczak, *O potrzebie reformy instytucji niegodności dziedziczenia w świetle zmian proponowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości*, Prawo i Więź 2022, nr 3, s. 28. Por. A. Kawałko, *Zmiany w postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku według projektu Ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny raz niektórych innych ustaw*, Prawo i Więź 2022, nr 3, s. 87.

uprawomocnienia się, skutecznego *ex tunc* („tak jakby nie dożył otwarcia spadku”)⁹⁰⁹. Uznania spadkobiercy za niegodnego może żądać każdy, kto ma w tym interes (art. 929 zd. 1 k.c.). Co ważne, ustawodawca nie wskazuje, że legitymowanym czynnie w procesie o niegodność dziedziczenia jest osoba mająca interes prawny, lecz „interes”. W doktrynie podkreśla się, że jest to kolejny przejaw szczególnego charakteru prawa spadkowego, uwzględniającego względy natury moralnej oraz pozwalającego na zachowanie także pamięci i czci o osobie spadkodawcy, zważającego zatem również na aspekty niemajątkowe⁹¹⁰. Z powództwem o uznanie spadkobiercy za niegodnego może wystąpić nie tylko osoba, która ma w tym interes majątkowy, tj. taka, która może odnieść korzyść w razie uznania spadkobiercy za niegodnego, ale również osoba, która z uwagi na pamięć o osobie spadkodawcy nie chce, aby dziedziczył po nim spadkobierca winny naganego zachowania względem zmarłego. Dla osoby blisko związanej ze spadkodawcą nie do pogodzenia jest przecież nabycie korzyści z majątku spadkodawcy przez spadkobiercę, który podejmował działania mające na celu zniweczenie woli spadkodawcy (odnośnie przesłanek z art. 928 § 1 pkt 2 i 3 k.c.) lub dopuścił się umyślnie ciężkiego przestępstwa przeciwko spadkodawcy (art. 928 § 1 pkt 1 k.c.). Możliwość wystąpienia z powództwem o uznanie spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia została ograniczona terminem zawitym. Z żądaniem takim osoba mająca interes może wystąpić w ciągu roku od dnia, w którym dowiedziała się o przyczynie niegodności, nie później jednak niż przed upływem lat trzech od otwarcia spadku (art. 929 zd. 2 k.c.)⁹¹¹.

Małoletni spadkobierca, tak samo jak osoba pełnoletnia, może zostać uznany za niegodnego dziedziczenia po określonym spadkodawcy. Przepisy nie ustanawiają bowiem w tym zakresie wyjątku. Należy jednak rozważyć możliwość wypełnienia przez małoletniego enumeratywnie określonych w art. 928 § 1 k.c. przesłanek niegodności oraz to, czy przepisy regulujące niegodność dziedziczenia są ujęte w sposób gwarantujący ochronę małoletniego spadkobiercy.

909 H. Witczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, 2019, LEX, art. 928, teza 2; uzasadnienie postanowienia SN z 30.01.2015 r., III CSK 140/14, LEX nr 1651011; uzasadnienie wyroku SA w Warszawie z 18.12.2013 r., VI ACa 785/13, LEX nr 1444949; uzasadnienie wyroku SA w Krakowie z 20.05.2014 r., I ACa 357/14, LEX nr 1587205; postanowienia SN z 3.02.2012 r., I CZ 9/12, LEX nr 1144815; uzasadnienie wyroku SO w Radomiu z 17.04.2014 r., IV Ca 535/13, LEX nr 1882838

910 Tak J. St. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System...*, Warszawa 2013, s. 175.

911 Co do terminu zob. J. Zrałek, *Niegodność dziedziczenia – uwagi de lege ferenda*, Rejent 2006, Nr 2, s. 206-207.

3.5.3.2. Uznanie małoletniego spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia

3.5.3.2.1. Dopuszczenie się umyślnie ciężkiego przestępstwa przeciwko spadkodawcy

Pierwszą wymienioną przez kodeks cywilny przyczyną niegodności dziedziczenia jest dopuszczenie się umyślnie ciężkiego przestępstwa przeciwko spadkodawcy. Jest to jednocześnie przesłanka budząca najwięcej wątpliwości interpretacyjnych⁹¹².

Na wstępie rozważań należy zaznaczyć, że analizowanie powyższej przyczyny niegodności dziedziczenia wymaga odwołania się do regulacji prawa karnego⁹¹³. Jak słusznie wskazuje się w doktrynie zasada racjonalnego ustawodawcy implikuje przyjęcie tożsamości znaczeniowej tych samych pojęć znajdujących się w różnych aktach prawnych⁹¹⁴. Należy zatem przyjąć, że pojęcie przestępstwa użyte w Kodeksie cywilnym trzeba rozumieć na gruncie przepisów Kodeksu karnego. Definicję przestępstwa wywodzi się z art. 1 k.k., który określa podstawowe zasady odpowiedzialności karnej. Przestępstwem jest zatem czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia, bezprawny, zawiniony, społecznie szkodliwy w stopniu wyższym niż znikomy⁹¹⁵. Słusznie podkreśla się, że również w świetle przepisów prawa cywilnego (dotyczących niegodności dziedziczenia i wydziedziczenia), samo dopuszczenie się czynu zabronionego nie wystarcza. Konieczne jest wypełnienie wszystkich przesłanek odpowiedzialności karnej wskazanych w wyżej przywołanej definicji przestępstwa⁹¹⁶.

Zauważyć należy, że Kodeks cywilny w art. 928 § 1 pkt 1 k.c. nie posługuje się sformułowaniem „popełnił przestępstwo”, lecz stanowi „dopuszczył się przestępstwa”. Takie określenie pozwala na przyjęcie, że każda forma stadialna i zjawiskowa popełnienia przestępstwa będzie brana pod uwagę jako przyczyna niegodności dziedziczenia⁹¹⁷.

Analizując sytuację małoletniego, który dopuszcza się przestępstwa, należy przede wszystkim rozważyć jego zdolność do zawinienia. Zgodnie z art. 1 § 3 k.k. nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego, jeśli nie można mu przypisać winy w czasie czynu. Jedną z przesłanek przypisania sprawcy winy jest osiągnięcie przez niego określonego

912 Zob. H. Witczak, *Wyłączenie ...*, s. 138.

913 *Ibidem*; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz do artykułów 450-1088*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2011, s. 1027; J. St. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 164.

914 Zob. J. Haberko, R. Zawłocki, *Prawnospadkowe konsekwencje popełnienia przestępstwa*, Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny, Rok LXXVI, z. 1, s. 2-3; J. Kuźmicka-Sulikowska, *Popelnienie przestępstwa jako przyczyna niegodności dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze 2017, Nr 8, s. 140.

915 Zob. M. Mozgawa, M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, 2012, LEX, art. 1.

916 Zob. J. Haberko, R. Zawłocki, *Prawnospadkowe konsekwencje...*, s. 3.

917 Zob. H. Witczak, *Wyłączenie...*, s. 146-149; J. Haberko, R. Zawłocki, *Prawnospadkowe konsekwencje...*, s. 3.

przez ustawę wieku⁹¹⁸. W art. 10 § 1 k.k. została określona granica wiekowa odpowiedzialności karnej, która wynosi 17 lat. „Ukończenie 17. roku życia stanowi dolną granicę wieku tzw. dojrzałości karnej, granicę tę wyznacza zatem popełnienie czynu zabronionego po ukończeniu 17 lat.”⁹¹⁹. Należy zaznaczyć, że wiek sprawcy ustala się zgodnie z art. 112 k.c.⁹²⁰. Osoba fizyczna osiąga określony wiek z początkiem dnia rocznicy jej urodzin (o północy)⁹²¹. Osobę, która nie ukończyła 17. roku życia prawo karne nazywa nieletnim. Przyjęcie ściśle określonej granicy wiekowej odpowiedzialności karnej wywodzi się z domniemania, że po ukończeniu 17. roku życia człowiek osiąga taki stopień rozwoju psychofizycznego i społecznego, że potrafi zrozumieć znaczenie czynu i kierować swoim postępowaniem. Powyższe natomiast jest niezbędne do przypisania winy sprawcy czynu⁹²². Trudności w ustaleniu odpowiedzialności karnej może przysporzyć czyn ciągły, który sprawca rozpoczyna jeszcze przed ukończeniem 17 roku życia, a kończy już po osiągnięciu dolnej granicy odpowiedzialności karnej. Podkreśla się, że nie można pociągnąć sprawcy do odpowiedzialności karnej za czyn, który nastąpił przed ukończeniem 17 roku życia, natomiast sprawca będzie odpowiadał za tę część czynu, która nastąpiła już po osiągnięciu wskazanego wieku⁹²³.

Kodeks karny przewiduje wyjątki od zasady ponoszenia odpowiedzialności karnej po osiągnięciu dolnej granicy wiekowej. W doktrynie wskazuje się, że „nie każdy człowiek rozwija się według z góry ustalonego schematu wiekowego, a zatem może zdarzyć się, że osiąga on taki poziom wcześniej lub nieco później”⁹²⁴. Przepis art. 10 § 2 k.k. pozwala na pociągnięcie do odpowiedzialności karnej sprawcę czynu zabronionego, który ukończył lat 15. Odpowiedzialność karna piętnastolatka czy szesnastolatka jest jednak możliwa jedynie w przypadku dopuszczenia się przez niego jednego z enumeratywnie wymienionych w przepisie czynów zabronionych.

Dodatkowo nieletni może odpowiadać karnie jak dorosły, tylko jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne. Jest to zatem odpowiedzialność wyjątkowa, wynikająca – jak wcześniej wskazano – z osiągnięcia takiego stopnia rozwoju przez nieletniego sprawcę,

918 A. Marek [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. V, Warszawa 2010, LEX, art. 10.

919 A. Grześkowiak [w:] *Kodeks karny. Komentarz 2021*, red. A. Grześkowiak, wyd. 7, Legalis, art. 10, Nb 1.

920 J. Lachowski [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. III, red. V. Konarska-Wrzosek, 2020, LEX, art. 10, teza 4.

921 K. Skubisz-Kępa [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 112, teza 4.

922 A. Grześkowiak [w:] *Kodeks karny...*, art. 10, Nb 1.

923 J. Lachowski [w:] *Kodeks karny. Komentarz...*, art. 10.

924 A. Grześkowiak [w:] *Kodeks karny...*, art. 10, Nb 4.

który pozwalał mu na rozpoznanie znaczenia swojego działania i pokierowania nim. Odpowiedzialność karna nieletniego jest więc możliwa po ukończeniu przez niego 15 roku życia, w razie popełnienia enumeratywnie wskazanych czynów zabronionych, przy jednoczesnym spełnieniu przesłanek związanych z osiągnięciem przez niego odpowiedniego stopnia rozwoju oraz fakultatywnie bezskuteczności uprzednio stosowanych środków wychowawczych lub poprawczych⁹²⁵. W orzecznictwie wskazuje się, że „tymi okolicznościami sprawy muszą być okoliczności wskazujące na szczególnie duży stopień społecznego niebezpieczeństwa czynu, okoliczności niecodzienne i tak drastyczne, aby usprawiedliwiały odstępnie od generalnej zasady”⁹²⁶. Ponadto odpowiedzialność karna nieletniego ma charakter fakultatywny. Nieletni sprawca czynu zabronionego może odpowiadać na zasadach przewidzianych dla dorosłych, po spełnieniu wyżej przywołanych przesłanek z art. 10 § 2 k.k., jeżeli sąd tak zdecyduje⁹²⁷. Sąd nie jest zobligowany do orzekania na podstawie art. 10 § 2 k.k., pomimo wypełnienia wskazanych w tym przepisie przesłanek. Jeśli jednak sąd uzna nieletniego za winnego na podstawie art. 10 § 2 k.k., jest to równoznaczne z przypisaniem mu popełnienia przestępstwa, a nie czynu karalnego z ustawy z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich⁹²⁸. Aktualizuje to zatem możliwość wystąpienia wobec małoletniego spadkobiercy pierwszej z przyczyn niegodności dziedziczenia. Na marginesie można odnotować, że w literaturze z zakresu prawa karnego przestępstwa wymienione w art. 10 § 2 k.k. uważa się za „szczególnie groźne”⁹²⁹ czy „najpoważniejsze”⁹³⁰, co będzie miało istotne znaczenie w kontekście niegodności dziedziczenia, w związku z ustalaniem, czy dane przestępstwo można zakwalifikować jako przestępstwo „ciężkie” z art. 928 § 1 pkt 1 k.c.

Kodeks karny przewiduje również wyjątek polegający na odstępnie od odpowiedzialności na zasadach ogólnych w przypadku popełnienia przez siedemnastolatka występku. Przepis art. 10 § 4 k.k. stanowi, że w stosunku do sprawcy, który popełnił występki po ukończeniu lat 17, lecz przed ukończeniem lat 18, sąd zamiast kary stosuje środki wychowawcze, lecznicze albo poprawcze przewidziane dla nieletnich, jeżeli

925 Tak A. Grześkowiak, *op. cit.*, Nb 25, która wskazuje, że okoliczność bezskuteczności uprzednio stosowanych wobec nieletniego środków wychowawczych i poprawczych nie jest warunkiem *sine qua non* odpowiedzialności nieletniego, stanowi tylko przykład. W konsekwencji wywodzi, że możliwe jest poniesienie odpowiedzialności karnej nieletniego, wobec którego nie stosowano jeszcze żadnych środków i który nie miał jak dotąd żadnego konfliktu z prawem karnym oraz nie wykazywał przejawów demoralizacji.

926 Wyrok SN z 9.08.1971 r., I KR 125/71, OSNPG 1971, nr 11, poz. 196.

927 A. Grześkowiak [w:] *Kodeks karny...*, art. 10, Nb 12.

928 Zob. Wyrok SA w Krakowie z 4.07.2002 r., II AKa 163/02, LEX nr 57016.

929 Tak A. Marek [w:] *Kodeks karny. Komentarz...*, art. 10, teza 3.

930 Tak A. Zoll [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Część I. Komentarz do art. 1-52*, wyd. V, red. W. Wróbel, Warszawa 2016, LEX, art. 10, teza 22; J. Giezek [w:] D. Gruszecka, K. Lipiński, G. Łabuda, J. Giezek, *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, 2021, LEX, art. 10, teza 8, M. Budyn-Kulik [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, 2021, LEX, art. 10, teza 6.

okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają. Podnosi zatem niejako granicę odpowiedzialności karnej o rok, jeżeli czyn zabroniony stanowił jedynie występki. Ponownie zatem przepisy Kodeksu karnego przewidują w pewnych przypadkach odstępnie od ogólnej granicy wiekowej odpowiedzialności karnej – tym razem ze względu na możliwą niedojrzałość sprawcy czynu. Wskazać jednak trzeba, że w sytuacji zastosowania art. 10 § 4 k.k. sprawca nie staje się nieletnim (ponieważ granicę nieletniości wyznacza art. 10 § 1 k.k.). Jest to młodociany sprawca⁹³¹. Zgodnie z definicją zawartą w słowniczku wyrazów ustawowych z art. 115 § 10 k.k. młodocianym jest sprawca, który w chwili popełnienia czynu zabronionego nie ukończył 21 lat i w czasie orzekania w pierwszej instancji 24 lat. Młodociany przez rok może być zatem małoletni, tj. w wieku od 17 do 18 lat. Kodeks karny przewiduje dla nieletniego i młodocianego szczególne zasady wymiaru kary. Wymierzając karę nieletniemu albo młodocianemu, sąd kieruje się przede wszystkim tym, aby sprawcę wychować (art. 54 § 1 k.k.), a wobec sprawcy, który w czasie popełnienia przestępstwa nie ukończył 18 lat, nie orzeka się kary dożywotniego pozbawienia wolności (art. 54 § 2 k.k.).

Do nieletnich stosuje się zaś przepisy ustawy z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich⁹³². Ustawa ta w swej preambule wskazuje, że jej celem jest m.in. przeciwdziałanie demoralizacji nieletnich i dopuszczaniu się przez nich czynów karalnych⁹³³ oraz stwarzania warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy „popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego”. W ustawie nie występuje pojęcie przestępstwa (ze względu na stosowanie ustawy w stosunku do nieletnich, którym popełnienia przestępstwa przypisać nie można), ale nie jest używane również określenie czynu zabronionego. Przepis art. 1 § 1 pkt 2 u.w.r.n. stanowi o postępowaniach w sprawach o czyny karalne. W przepisie tym wskazano, że w zakresie postępowania w sprawach o czyny karalne regulację u.w.r.n. stosuje się do osób, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu lat 13, ale nie ukończyły lat 17. Dolna granica wynosząca 13 lat wynika z regulacji zawartej w kodeksie karnym z 1932 r.⁹³⁴, która przewidywała podział nieletnich na dwie grupy. Pierwszą grupę stanowili wówczas nieletni do 13 roku życia, co do których obowiązywało domniemanie ustawowe działania bez rozeznania. W drugiej grupie znajdowali się natomiast

931 M. Budyn-Kulik [w:] *Kodeks karny...*, art. 10, teza 19.

932 Dz.U. poz. 1700, dalej jako „u.w.r.n.”. Ustawa ta zastąpiła długo obowiązującą ustawę z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2018 r., poz. 969), dalej jako u.p.n.

933 Wcześniej obowiązująca ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich w preambule stanowiła o „przestępczości” nieletnich, a zatem za słuszne należy uznać zastąpienie przez ustawodawcę tego określenia pojęciem „czynów karalnych”, gdyż jest to zwrot adekwatny do czynów popełnianych przez nieletnich, nieodpowiadających w reżimie Kodeksu karnego

934 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz. U. nr 60, poz. 571).

nieletni w wieku od 13 do 17 roku życia, co do których przyjmowano działanie z rozeznaniem, chyba że nastąpił wyjątek⁹³⁵. W doktrynie, jeszcze pod rządami wcześniej obowiązującej ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich zawierającej tożsame granice wiekowe, wskazywano, że specjalnie pominięto kwestię działania przez nieletniego z rozeznaniem, które w istocie stanowi surogat winy, jako nieprzystające do przyjętego w u.p.n. modelu opiekuńczo-wychowawczo-ochronnego⁹³⁶. Postępowania w sprawach nieletnich prowadzą sądy rodzinne (art. 23 u.w.r.n.).

Przepis art. 1 § 2 pkt 2 u.r.w.n. definiuje, że przez czyn karalny rozumie się czyn zabroniony przez ustawę jako: a) przestępstwo lub przestępstwo skarbowe; b) wykroczenie lub wykroczenie skarbowe. Czynnem karalnym według u.r.w.n. jest zatem każde przestępstwo powszechne i przestępstwo skarbowe oraz wykroczenie i wykroczenie skarbowe⁹³⁷. Niewymienione w przepisie wykroczenia nie stanowią czynu karalnego⁹³⁸.

W odniesieniu do powyższych rozważań, oceniając możliwość wypełnienia przez małoletniego spadkobiercę przyczyny niegodności z art. 928 § 1 pkt 1 k.c., stwierdzić należy, że w pierwszej kolejności powinno się ustalić, czy małoletni spadkobierca popełnił przestępstwo w rozumieniu Kodeksu karnego, poczynając od zbadania osiągnięcia przez niego odpowiedniego wieku, warunkującego możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności karnej. Odnotować trzeba, że nie ponosi odpowiedzialności karnej małoletni, który:

1) nie ukończył 15 roku życia i dopuścił się jakiegokolwiek czynu zabronionego;

2) ukończył 15 rok życia, ale ma mniej niż 17 lat i dopuścił się czynu zabronionego innego niż wskazany w art. 10 § 2 k.k.⁹³⁹;

935 V. Konarska-Wrzosek [w:] *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz, wyd. II*, red. P. Górecki, V. Konarska-Wrzosek, 2019, LEX, art. 1, teza 1. Por. R. Dębski, J. Giezek, Z. Jędrzejewski, T. Kaczmarek, V. Konarska-Wrzosek, J. Lachowski, Ł. Pohl, A. Szwarz, R. Zawłocki [w:] *System Prawa Karnego. Tom 3. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności*, red. R. Dębski, Warszawa 2013, s. 173-178.

936 *Ibidem*.

937 Zob. R. Fic, *Pojęcie czynu karalnego w postępowaniu w sprawach nieletnich*, Prok.i Pr. 2019, nr 4, s. 96-108; J. Sawicki, *Odpowiedzialność nieletnich za przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe*, NKPK 2012, nr 28, s. 293-312. Por. Ł. Korzeniowski, *Instytucja stosowania środków oddziaływania wychowawczego przez dyrektora szkoły w nowej ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Uwagi de lege lata i de lege ferenda*, Prok.i Pr. 2023, nr 2, s. 43-66.

938 Pod rządami u.p.n. czynem karalnym były obok przestępstw tylko enumeratywnie wymienione wykroczenia. Zob. V. Konarska-Wrzosek [w:] *Postępowanie w sprawach nieletnich...*, art. 1, teza 7.

939 Zob. Postanowienie SN z 23.01.2007 r., IV KK 459/06, LEX nr 310245, w którym wskazano, że „Osądzenie i skazanie nieletniego oskarżonego jak osoby dorosłej za czyn nienależący do katalogu przestępstw z art. 10 § 2 k.k., a więc wyrok traktujący nieletniego sprawcę jak osobę dorosłą w rozumieniu art. 10 § 1 k.k., w rażący sposób narusza art. 10 § 1 k.k. oraz art. 1 § 1 pkt 2 u.p.n., jeśli sprawcy wymierzono karę przewidzianą w Kodeksie karnym.”. Podobnie: Wyrok SN z 7.04.2006 r., III KK 33/06, LEX nr 610608; Wyrok SN z 9.03.2009 r., II KK 32/09, LEX nr 491308. Por. Wyrok SA w Poznaniu z 31.03.2022 r., II AKa 303/21, LEX nr 3341081, dotyczący czynu ciągłego popełnionego w części przed ukończeniem 17 lat, a w części po osiągnięciu 17 roku życia. Wskazano, że w takim przypadku „jego odpowiedzialność karna odnosić się może wyłącznie do tych zachowań, które zostały popełnione po ukończeniu 17 lat.”. Podobnie: Wyrok SN z 17.06.2014 r., II KK 24/14, LEX nr 1483950. Zob. także Wyrok SN z 26.06.2008 r., V KK 126/08, LEX nr 438429.

3) ukończył 15 rok życia i dopuścił się czynu zabronionego wskazanego w art. 10 § 2 k.k., ale nie zaszyły inne wymienione w tym przepisie przesłanki⁹⁴⁰;

4) ukończył 15 rok życia i dopuścił się czynu zabronionego wskazanego w art. 10 § 2 k.k., zaszyły inne wymienione w tym przepisie przesłanki, ale sąd orzekł, że sprawca będzie odpowiadał jak nieletni;

5) ukończył 17 rok życia, ale ma mniej niż 18 lat i popełnił występki, a sąd zamiast kary orzekł środki wychowawcze, lecznicze albo poprawcze przewidziane dla nieletnich na podstawie art. 10 § 4 k.k.⁹⁴¹.

Zaznaczyć trzeba, że wobec nieletniego sprawcy, do którego stosuje się przepisy ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich nie będzie można stwierdzić niegodności dziedziczenia na podstawie art. 928 § 1 k.c., ponieważ nie popełnił on przestępstwa. W odniesieniu do powyżej wskazanych punktów 4 i 5 pojawia się jednak wątpliwość co do związania sądu cywilnego orzeczeniem sądu karnego. Zgodnie z art. 11 k.p.c. ustalenia wydanego w postępowaniu karnym prawomocnego wyroku skazującego co do popełnienia przestępstwa wiążą sąd w postępowaniu cywilnym. Podkreślić więc należy, że sąd jest związany jedynie prawomocnym wyrokiem skazującym. W przypadku wydania innego orzeczenia – jak w punkcie 4 i 5 – ustalenia sądu karnego nie wiążą sądu cywilnego. Takie stanowisko potwierdzone jest w doktrynie oraz w orzecznictwie, gdzie w szczególności wskazuje się, że sądu cywilnego nie wiąże wyrok uniewinniający, jak również postanowienie o umorzeniu postępowania karnego⁹⁴². „W sytuacji, w której w postępowaniu karnym nie stwierdzono popełnienia przestępstwa, sąd cywilny jest uprawniony do dokonania własnej oceny, czy popełnione zostało przestępstwo.”⁹⁴³. Sąd cywilny orzekający w procesie o niegodność dziedziczenia mógłby zatem w tych dwóch przypadkach ustalić, że małoletni spadkobierca przestępstwa się dopuścił. Należy jednak mieć na względzie pozostałą część przepisu art. 928 § 1 pkt 1 k.c. Do uznania spadkobiercy za niegodnego samo stwierdzenie dopuszczenia się przestępstwa nie wystarcza. Przestępstwa trzeba dopuścić się „umyślnie” i ma być ono „ciężkie”, a ponadto przeciwko spadkodawcy. Wydaje się, że takich sytuacji w

940 Por. Wyrok SA w Warszawie z 18.10.2013 r., II AKa 295/13, LEX nr 1396978; Wyrok SN z 9.12.2015 r., IV KK 390/15, LEX nr 1932247 oraz Wyrok SA w Krakowie z 4.07.2002 r., II AKa 163/02, KZS 2002, nr 7-8, poz. 38.

941 Zob. Wyrok SO w Koninie z 3.06.2022 r., II Ka 105/22, LEX nr 3357892; Postanowienie SN z 23.01.2007 r., IV KK 459/06, LEX nr 310245.

942 H. Witczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 151, Wyrok SN z 16.10.2002 r., Uchwała SN(7) z 22.10.1974 r., III PZP 20/74, OSNC 1975, nr 2, poz. 17; Wyrok SN z 20.11.1990 r., I PR 249/90, LEX nr 9042; Wyrok SN z 18.04.1978 r., IV PR 90/78, LEX nr 8096; Wyrok SA w Warszawie z 30.01.2015 r., I ACa 1103/14, LEX nr 1661249; IV KKN 1355/00, LEX nr 577497; Wyrok SN z 30.11.2000 r., II UKN 96/00, OSNP 2002, nr 14, poz. 338; Wyrok SA w Lublinie z 24.03.2021 r., I ACa 128/20, LEX nr 3184340.

943 Wyrok SA w Warszawie z 3.11.2011 r., VI ACa 1249/11, LEX nr 1124822. Por. Wyrok SO w Lublinie z 16.12.2013 r., I C 118/13, LEX nr 1719993.

praktyce będzie niewiele, również z tego względu, że w przypadku przestępstw umyślnych i ciężkich (zgodnie z terminologią k.c.) sąd karny z uwagą rozważy, czy nie pociągnąć nieletniego do odpowiedzialności na zasadach ogólnych. Trzeba również wziąć pod uwagę, że sądy cywilne bardzo ostrożnie podchodzą do samodzielnego stwierdzania faktu popełnienia przestępstwa w sytuacji, gdy sąd karny nie wydał wyroku skazującego⁹⁴⁴.

Przypadki możliwości dopuszczenia się przestępstwa przez małoletniego ograniczają się zatem po pierwsze do zbrodni popełnionych przez siedemnastolatków (brak możliwości wyłączenia odpowiedzialności karnej), po drugie do siedemnastolatków, popełniających występki w takich okolicznościach i o takim stopniu rozwoju, że nie można zastosować art. 10 § 4 k.k., po trzecie zaś do małoletnich po ukończeniu 15 roku życia dopuszczających się jednego z przestępstw wskazanych w art. 10 § 2 k.k. i w takich okolicznościach oraz o takim stopniu rozwoju, że sąd decyduje o pociągnięciu ich do odpowiedzialności karnej. Z powyższych wynika, że najczęściej będą to siedemnastolatkowie. Taka konstatacja jest konsekwencją sygnalizowanego w rozdziale pierwszym braku spójności w przepisach prawa cywilnego i prawa karnego w określeniu granicy wiekowej, z którą wiążą się możliwości ponoszenia skutków prawnych.

Odnosnie do piętnastolatków i szesnastolatków, co do których zastosowano art. 10 § 2 k.k. przeanalizować trzeba, które z enumeratywnie wskazanych w tym przepisie przestępstw będą możliwe do popełnienia wobec spadkodawcy. Z zawartego w art. 10 § 2 k.k. katalogu przestępstw wyłania się jedynie kilka, które można brać pod uwagę jako przyczynę niegodności. Są to zabójstwo (art. 148 § 1, 2 i 3 k.k.), spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, w tym kwalifikowanego przez następstwo w postaci śmierci ofiary (art. 156 § 1 i 3 k.k.), zgwałcenie w typie kwalifikowanym (197 § 3 k.k.) i rozbój (art. 280 k.k.)⁹⁴⁵. W kontekście późniejszych rozważań warto podkreślić, że wszystkie powyższe przestępstwa są przestępstwami umyślnymi według Kodeksu karnego oraz dotyczą najważniejszych dóbr prawnie chronionych (m.in. życie, zdrowie, wolność seksualna), przez co będą uznawane jako „ciężkie” w większości konkretnych przypadków⁹⁴⁶.

Obok braku osiągnięcia odpowiedniego wieku istnieją również inne okoliczności wyłączające winę. Oprócz odpowiedniego stopnia rozwoju psychofizycznego (związanego z osiągnięciem wskazanego w ustawie wieku), konieczne jest także, aby nie występowały

944 Por. Wyrok SA w Gdańsku z 20.09.2016 r., I ACa 189/16, LEX nr 2152464; Wyrok SA w Krakowie z 31.03.2016 r., I ACa 1721/15, LEX nr 2053905. A. Partyk, *Dopuszczalność samodzielnego stwierdzenia przez sąd cywilny, że określony czyn stanowi przestępstwo*, LEX/el. 2019; A. Partyk, *Charakter prawny terminów do wytoczenia powództwa o uznanie spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia*, LEX/el. 2015.

945 Tak H. Witczak, *Wyłączenie...*, s. 162.

946 Por. *ibidem*.

zakłócenia czynności psychicznych uniemożliwiający rozpoznanie znaczenia czynu lub pokierowanie własnym działaniem. Takie zakłócenia to w szczególności choroby psychiczne lub niedorozwój umysłowy. Sprawcę, który z powodu powyższych zakłóceń nie jest w stanie w czasie czynu rozpoznać jego znaczenia lub pokierować własnym postępowaniem uznaje się za działającego w stanie niepoczytalności. Nie można mu zatem przypisać winy, a zgodnie z art. 31 § 1 k.k. nie popełnia on przestępstwa. Zaznaczyć należy, że w przypadku małoletniego sprawcy należy badać, czy był on poczytalny w czasie czynu, jedynie wówczas, gdy może ponosi odpowiedzialność karną ze względu na osiągnięcie stosownego wieku (17 lat lub 15 lat w przypadkach wskazanych w art. 10 § 2 k.k.). Zbieg niepoczytalności (w tym tej ograniczonej) i nieletniości nie jest istotny, ponieważ sprawca nie ponosi odpowiedzialności na podstawie przepisu art. 10 § 1 k.k. Wskazuje się jedynie, że w takim przypadku wobec nieletniego sprawcy należy stosować środki lecznicze, nie zaś poprawcze⁹⁴⁷. Jeśli siedemnastolatek popełnił przestępstwo w stanie niepoczytalności, nie będzie on odpowiadał karnie - nie popełnia przestępstwa. Nie będzie zatem aktualna wobec niego przyczyna niegodności z art. 928 § 1 pkt 1 k.c. Należy również mieć na względzie, że niepoczytalność musi wystąpić w czasie czynu. Samo stwierdzenie choroby psychicznej u sprawcy nie wystarcza⁹⁴⁸. Mógł on bowiem dopuścić się czynu w trakcie tzw. *lucidum intervallum*, czyli w okresie, w którym choroba nie zakłóca strony intelektualnej ani woluntatywnej⁹⁴⁹. Wskazać także trzeba, że silne wzburzenie emocjonalne uzasadnia jedynie ograniczenie poczytalności. Stanowi również znamię uprzywilejowanych typów niektórych przestępstw (np. art. 148 § 1 k.k.)⁹⁵⁰.

Okolicznościami wyłączającymi winę są również błąd co do faktu (art. 28 k.k.) oraz błąd co do okoliczności wyłączającej bezprawność lub winę (art. 29 k.k.), a także błąd co do prawa (art. 30 k.k.). Według art. 28 k.k. wina jest wyłączona wobec sprawcy pozostającego w usprawiedliwionym błędzie co do okoliczności stanowiącej znamię czynu zabronionego. Zgodnie zaś z art. 29 k.k. nie popełnia przestępstwa, kto dopuszcza się czynu zabronionego w usprawiedliwionym błędnym przekonaniu, że zachodzi okoliczność wyłączająca bezprawność albo winę. Co istotne błąd ten musi być usprawiedliwiony. Nie popełnia również przestępstwa

947 A. Zoll [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Część I. Komentarz do art. 1-52, wyd. V*, red. W. Wróbel, Warszawa 2016, LEX, art. 31, teza 10. Por. P. Góralski, *Kwestia dopuszczalności stosowania środków zabezpieczających w stosunku do nieletnich sprawców czynów karalnych, cz. II*, NKPK 2016, nr 39, s. 31-54.

948 Por. Wyrok SN z 25.02.2009 r., II KK 316/08, OSNwSK 2009, nr 1, poz. 285, w którym wskazano, że „ubezwłasnowolnienie samo w sobie nie oznacza niepoczytalności sprawcy czynu zabronionego, będącego ubezwłasnowolnionym.”

949 Zob. np. A. Zoll [w:] *Kodeks karny. Część ogólna...*, art. 31, teza 15. Por. T. Bojarski (red.) [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2016, art. 31.

950 A. Marek [w:] *Kodeks karny. Komentarz, wyd. V*, Warszawa 2010, art. 31, teza 6; A. Zoll [w:] *Kodeks karny. Część ogólna...*, art. 31, teza 38-39. Zob. także Wyrok SN z 15.05.1984 r., III KR 101/84, OSP 1986, nr 7-8, poz. 150; Wyrok SA w Łodzi z 17.01.2001 r., II AKa 251/00, Prok.i Pr.-wk 2002, nr 7-8, s. 25.

ten, kto dopuszcza się czynu zabronionego w usprawiedliwionej nieświadomości jego bezprawności (art. 30 k.k.). Takie błędy, czyli rozbieżności pomiędzy stanem świadomości a rzeczywistością, mogą pojawić się u młodego człowieka, cechującego się co do zasady mniejszym doświadczeniem życiowym. Małoletni będzie w powyższych sytuacjach „usprawiedliwiony” i odpowiedzialności karnej nie poniesie (mowa oczywiście o małoletnim, który ma zdolność do zawinienia ze względu na osiągnięty wiek, względem nieletniego nie trzeba bowiem rozpatrywać dodatkowych okoliczności wyłączających winę).

Jeżeli zaś w czasie popełnienia przestępstwa zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania swoim postępowaniem była w znacznym stopniu ograniczona, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary (art. 31 § 2 k.k.). W takim przypadku ograniczonej poczytalności przestępstwo zostaje popełnione. Można natomiast zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary w przypadku znacznego ograniczenia poczytalności, co jak się wydaje wpływać będzie na mniejszy „ciężar” przestępstwa w kontekście oceny na podstawie art. 928 § 1 pkt 1 k.c. Co ważne, gdy sprawca sam wprawił się w stan nietrzeźwości lub odurzenia powodujący wyłączenie lub ograniczenie poczytalności, które przewidywał albo mógł przewidzieć, odpowiednio jego wina nie jest wyłączona (tj. popełnia przestępstwo) lub sąd nie może zastosować nadzwyczajnego złagodzenia kary (art. 31 § 3 k.k.). W przypadku zatem wprowadzenia się w stan upojenia alkoholowego lub odurzenia narkotykowego siedemnastolatek (piętnastolatek i szesnastolatek w przypadkach z art. 10 § 2 k.k.) będzie odpowiadał karne na zasadach ogólnych. Wówczas możliwe jest zajęcie przyczyny niegodności z art. 928 § 1 pkt 1 k.c.

Kodeks karny przewiduje okoliczności wyłączające bezprawność czynu, a tym samym eliminujące popełnienie przestępstwa. Takie okoliczności (tzw. kontratypy) określono w przepisach art. 25-27 k.k. W doktrynie wskazuje się, że ustawodawca wprowadza kontratypy ze względu na brak celowości penalizacji określonych czynów, wystąpienie kolizji dóbr, pojawienie się okoliczności, które sprawiają, że czyn podlega legalizacji⁹⁵¹.

Przepisy art. 26 k.k. określają kontratyp stanu wyższej konieczności, według którego nie popełnia przestępstwa, kto działa w celu uchylenia bezpośredniego niebezpieczeństwa grożącego jakimkolwiek dobru chronionemu prawem, jeżeli niebezpieczeństwa nie można inaczej uniknąć, a dobro poświęcone przedstawia wartość niższą od dobra ratowanego. Nie popełnia przestępstwa także ten, kto, ratując dobro chronione prawem poświęca dobro, które

951 Zob. M. Mozgawa (red.) [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, 2021, LEX, art. 25, teza 1; H. Witczak, *Wyłączenie...*, s. 140; Z. Jędrzejewski, M. Królikowski, R. Kubiak, J. Kulesza, J. Lachowski [w:] *System Prawa Karnego. Tom 4. Nauka o przestępstwie. Wyłączenie i ograniczenie odpowiedzialności karnej*, red. L. Paprzycki, Warszawa 2016, s. 33-38; M. Bielski, *Koncepcja kontratypów jako okoliczności wyłączających karalność*, Cz.PKiNP 2010, nr 2, s. 25-50.

nie przedstawia wartości oczywiście wyższej od dobra ratowanego. Sytuacja stanu wyższej konieczności w odniesieniu do przestępstwa przeciwko spadkodawcy, jak się wydaje, może mieć miejsce w przypadku poświęcenia mienia spadkodawcy w celu ratowania dobra o wartości wyższej (np. życia czy zdrowia). Bez żadnego znaczenia dla przedmiotu rozważań wydaje się z kolei kontratyp ryzyka nowatorskiego z art. 27 k.k.

Z perspektywy małoletniego spadkobiercy możliwy do zastosowania wydaje się przede wszystkim kontratyp obrony koniecznej. Zgodnie z art. 25 § 1 k.k. nie popełnia przestępstwa, kto w obronie koniecznej odpiera bezpośredni, bezprawny zamach na jakiegokolwiek dobro chronione prawem. Do powołania się na kontratyp obrony koniecznej niezbędne jest zaistnienie zamachu. „Zamachem jest zachowanie człowieka sprowadzające zagrożenie dla dobra chronionego przez prawo. Nie ma znaczenia to, czy było to zachowanie umyślne, czy też nieumyślne.”⁹⁵². Zamach musi być bezpośredni, co oznacza, że obrona powinna zostać podjęta w czasie, w którym działanie napastnika zaraża dobru prawnie chronionemu, innymi słowy gdy zamach na dobro już się rozpoczął. Wskazuje się, że „zamach jest już bezpośredni wtedy, kiedy z zachowania napastnika w konkretnej sytuacji jednoznacznie można wywnioskować, że przystępuje on do ataku na określone dobro zindywidualizowane oraz że istnieje wysoki stopień prawdopodobieństwa natychmiastowego ataku na dobro”⁹⁵³. „Działanie w obronie koniecznej polega na podjęciu takiej akcji obronnej, jaka niezbędna jest do odparcia ataku w momencie bezpośredniego zagrożenia ze strony napastnika. Bezpośredniość zagrożenia wchodzi w grę również wówczas, gdy istnieje wysoki stopień prawdopodobieństwa, że zagrożone atakiem dobro zostanie zaatakowane natychmiast, w najbliższej chwili.”⁹⁵⁴.

Ponadto konieczne jest, aby zamach był bezprawny. W literaturze wskazuje się, że chodzi o bezprawność szeroko rozumianą⁹⁵⁵. Jest to zatem sprzeczność z porządkiem prawnym, normą prawną z jakiegokolwiek dziedziny prawa⁹⁵⁶. Może to być zatem nie tylko przestępstwo czy wykroczenie, ale również „bezprawie cywilne”⁹⁵⁷ a zdaniem niektórych nawet nadużycia prawa z art. 5 k.c.⁹⁵⁸. „Bezprawnym zamachem w rozumieniu art. 25 § 1 jest

952 J. Lachowski [w:] *Kodeks karny. Komentarz...*, art. 25, teza 1.

953 A. Zoll [w:] *Kodeks karny. Część ogólna...*, art. 25, teza 19;

954 Wyrok SN z 11.12.1978 r., II KR 266/78, OSNKW 1979, nr 6, poz. 65; zob. także wyrok SA w Katowicach z dnia 16 grudnia 2004 r., II AKa 420/04, LEX nr 147213.

955 J. Lachowski [w:] *Kodeks karny. Komentarz...*, art. 25, teza 2.

956 Tak M. Mozgawa [w:] *Kodeks karny...*, art. 25, teza 9. Jednak w kontekście późniejszego przywoływania przez niego przykładu „m.in. bezprawia cywilnego” (obok tego z zakresu prawa karnego), należałoby wskazać precyzyjniej, że chodziło raczej o „jakąkolwiek gałąź prawa”, nie zaś tylko wskazanie, że bezprawnością może być naruszenie również normy prawa prywatnego.

957 Tak J. Lachowski [w:] *Kodeks karny. Komentarz...*, art. 25, teza 3; M. Mozgawa [w:] *Kodeks karny. Komentarz...*, art. 25, teza 9.

958 Tak J. Lachowski [w:] *Kodeks karny. Komentarz...*, art. 25, teza 3; A. Zoll [w:] *Kodeks karny. Część ogólna...*, art. 25, teza 26; odmiennie: M. Mozgawa [w:] *Kodeks karny...*, art. 25, teza 9; A. Marek, *Obrona*

np. naruszenie posiadania.”⁹⁵⁹. Przepis art. 25 § 1 k.k. stanowi, że w obronie koniecznej można odeprzeć zamach na „jakiegokolwiek dobro chronione prawem”, co jest określeniem dość szerokim. Przyjmuje się, że może być to również zamach skierowany na dobro innej osoby niż broniący⁹⁶⁰.

Prawdopodobna jest sytuacja, w której małoletni spadkobierca stosuje obronę konieczną. W takich sytuacjach obrona następuje niejako instynktownie, często bez względu na to kto jest napastnikiem. W szczególności wydaje się to możliwe w najpoważniejszych wypadkach, tj. ochrony życia i zdrowia swojego lub bliskich, przy czym obrona konieczna wydaje się realna do podjęcia jedynie przez małoletnich w wieku tuż przed osiągnięciem pełnoletności, znaczenie będzie zaś miała zastosowana przez małoletniego zdolnego do popełnienia przestępstwa ze względu na osiągnięty wiek. W przypadku nieletniego nie ma potrzeby badania, czy nie zachodzi przyczyna wyłączająca bezprawność czynu, gdyż taka osoba odpowiedzialności karnej nie ponosi przez sam fakt nieletniości.

Do wyobrażenia jest sytuacja, w której siedemnastolatek odpierając bezpośredni atak swojego pijanego ojca, powoduje u niego uszczerbek na zdrowiu, a nawet śmierć. Mnożyć można jeszcze hipotetyczne przykłady, podając np. obronę konieczną przed gwałtem, pobiciem. Często obrona konieczna małoletniego będzie miała miejsce względem jego spadkodawców, w szczególności rodziców. Media codziennie dostarczają pod tym względem coraz to nowych wiadomości, informującym o bezprawnych zachowaniach (zamazach) rodziców względem swoich dzieci, naruszających takie dobra jak życie, zdrowie, wolność seksualna. W takich sytuacjach zadziała kontratyp obrony koniecznej, a zatem nie będzie dopuszczenia się przestępstwa, co powoduje brak możliwości uznania za niegodnego dziedziczenia na podstawie art. 928 § 1 pkt 1 k.c. W tej sytuacji prawo karne oraz prawo spadkowe doskonale się uzupełniają. Ochrona pamięci o spadkodawcy, dbałości o to, aby dziedziczyły po nim jedynie osoby odpowiednio się względem niego się zachowujące, nie może prowadzić do pozbawienia korzyści ze spadku osoby odpierającej bezprawny atak ze strony spadkodawcy na dobro prawnie chronione. Przyjęcie przeciwnego stanowiska prowadziłyby w istocie do „karania” osób działających w obronie naruszania porządku prawnego, często chroniących dobra najważniejsze.

konieczna w prawie karnym. Teoria i orzecznictwo, Warszawa 2008, s. 50.

959 Tak A. Zoll, *op. cit.*, teza 26.

960 A. Zoll [w:] *Kodeks karny. Część ogólna...*, art. 25, teza 37. Zob. także M. Grudecki, *O okolicznościach uniemożliwiających przypisanie bezprawności czynu (polemika z artykułem P.M. Dudka i M. Małeckiego)*, PiP 2020, nr 7, s. 126-137; P. M. Dudek, M. Małecki, *Charakter prawny kontratypu w świetle koncepcji zbiegu wartościowań tego samego czynu*, PiP 2019, nr 3, s. 45-61; K. Siwek, *Aspekt formalny kontratypu obrony koniecznej*, PS 2020, nr 5, s. 81-98.

W razie zastosowania niewspółmiernego do niebezpieczeństwa zamachu środka obrony (eksces intensywny) lub podjęcia obrony w nieodpowiednim czasie (eksces ekstensywny), tj. przedwcześnie (gdy zamach nie wszedł jeszcze w fazę bezpośredniości) lub za późno (gdy bezpośrednio zagrożenie zamachem już ustało) dochodzi do przekroczenia granic obrony koniecznej, czego konsekwencją może być poniesienie odpowiedzialności karnej. Przypadek taki uregulowano w art. 25 § 2 k.k. Sąd w razie takiego przekroczenia może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a także odstąpić od jej wymierzenia. Przepięstwo, którego dopuszcza się w sytuacji przekroczenia granic obrony koniecznej nie będzie ciężkim w rozumieniu art. 928 § 1 pkt 1 k.c., jednak wydaje się, że szersze omówienie tej kwestii nie jest konieczne dla tematu niniejszej pracy. Ciężko sobie wyobrazić przekroczenie granic obrony koniecznej przez osobę małoletnią, w szczególności, gdy chodzi o eksces intensywny⁹⁶¹.

Przepięstwo z art. 928 § 1 pkt 1 k.c. musi być umyślne. Przyjmuje się przy tym, że „umyślność” ma być oceniana według kryteriów prawa karnego⁹⁶². Umyślność w prawie karnym oznacza zamiar. W literaturze przyjmuje się, że „zamiar popełnienia czynu zabronionego polega na ukierunkowaniu zachowania na osiągnięcie określonego celu i sterowaniu tym zachowaniem”⁹⁶³. Podkreśla się przy tym, że zamiar jest uzależwyoobrażeniem celu (strona intelektualna) i dążeniem opartym na motywacji jego osiągnięcia (strona woluntatywna)⁹⁶⁴. Kodeks karny w art. 9 § 1 stanowi, że czyn zabroniony popełniony jest umyślnie, jeżeli sprawca ma zamiar jego popełnienia, to jest chce go popełnić albo przewidując możliwość jego popełnienia, na to się godzi. Wyróżnia się zatem dwie postacie zamiaru – zamiar bezpośredni („chce go popełnić”) i zamiar ewentualny („przewidując możliwość jego popełnienia, na to się godzi”). Kodeks karny wyróżnia przestępstwa, które można popełnić zarówno w zamiarze bezpośrednim, jaki i ewentualnym oraz takie, które mogą być popełnione jedynie w zamiarze bezpośrednim. H. Witczak podnosi, że postać zamiaru może być istotna z punktu widzenia niegodności dziedziczenia. Może bowiem pomagać przy ocenie poziomu ciężkości danego przestępstwa w odniesieniu do przesłanki⁹⁶⁵. Do spełniania samego kryterium umyślności z art. 928 § 1 pkt 1 k.c. nie jest natomiast ważne, czy sprawca działał w zamiarze bezpośrednim, czy jedynie ewentualnym. Każda postać zamiaru aktualizuje stwierdzenie o umyślnym popełnieniu przestępstwa.

961 Zob. Wyrok SN(7) z 30.04.1974 r., VI KRN 26/74, OSNKW 1974, nr 9, poz. 162.

962 H. Witczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 136; J. St. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 164.

963 A. Zoll [w:] *Kodeks karny. Część ogólna...*, art. 9, teza 5.

964 *Ibidem*.

965 H. Witczak, *Wyłączenie...*, s. 155.

Zgodnie z art. 928 § 1 pkt 1 k.c. przestępstwo ma być ciężkie i skierowane przeciwko spadkodawcy. Kodeks karny nie posługuje się pojęciem przestępstwa ciężkiego. Trafnie przyjmuje się zatem, że ocena ciężkości przestępstwa przypada sądowi cywilnemu orzekającemu w procesie o niegodność dziedziczenia⁹⁶⁶. Słusznie wskazuje się również, że jeśli wolą ustawodawcy byłoby podporządkowanie ciężkości przestępstwa pod któreś z kryteriów znanego prawa karnemu, byłoby to dokonane wprost, literalnie⁹⁶⁷. Takie sformułowanie przepisu art. 928 § 1 pkt 1 k.c. oznacza natomiast, że należy wszechstronnie oraz *in casu* zbadać, czy dane przestępstwo jest przestępstwem ciężkim, warunkującym niegodność dziedziczenia. To okoliczności konkretnego przypadku będą istotne przy ustalaniu, czy dane przestępstwo jest przestępstwem ciężkim. Sąd będzie brał pod uwagę „rodzaj zagrożonego dobra i dotkliwość skutków przestępstwa dla spadkodawcy, rozmiar krzywdy oraz motywację, sposób działania (okrucieństwo, bezduszość) i stopień nasilenia złej woli sprawcy, uporczywość działania”⁹⁶⁸.

Należy wspomnieć, że określeniem ciężkiego przestępstwa zastąpiono w Kodeksie cywilnym pojęcie zbrodni, które funkcjonowało na mocy art. 7 pkt 1 pr.spadk. Taki zabieg uznaje się za trafny⁹⁶⁹. Nie tylko zbrodnie, a więc najpoważniejsze przestępstwa powinny stanowić przyczynę niegodności dziedziczenia. Istnieje wiele występków, którym nie brakuje charakteru ciężkości. „W zasadzie nie ma znaczenia kwalifikacja czynu zabronionego jako zbrodni lub występku, choć niewątpliwie zbrodnia - z jej natury i przypisanego jej zagrożenia karą - *eo ipso* nosi w sobie większy ładunek ciężkości.”⁹⁷⁰. Mając na względzie wyżej wskazany aspekt historyczny, jak również tzw. ciężar gatunkowy przestępstwa (zależny od stopnia społecznej szkodliwości czynu, lecz z góry ustalony przez ustawę co do poszczególnych przestępstw), wnioskować należy, że zbrodnia co do zasady będzie przestępstwem ciężkim w rozumieniu art. 928 § 1 pkt 1 k.c., jak również podżeganie do popełnienia zbrodni czy usiłowanie jej popełnienia⁹⁷¹.

Podnosi się, że stopień społecznej szkodliwości powinien być brany pod uwagę jedynie pomocniczo przy ocenie „ciężkości” przestępstwa. Trafnie wnioskuje się, że przecież wymiar szkodliwości dla spadkodawcy może być inny niż stopień szkodliwości społecznej⁹⁷².

966 H. Witczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 137; J. Kuźmicka-Sulikowska, *Popelnienie przestępstwa*, s. 140.

967 *Ibidem*

968 H. Witczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 139; zob. także wyrok SA w Katowicach z 25.06.2014 r., I ACa 254/14, LEX nr 1496410; Wyrok SA w Krakowie z 28.11.2014 r., I ACa 1191/14, LEX nr 1656567; Wyrok SN z 23.11.1990 r., III CRN 318/90, LEX nr 2709481.

969 Tak np. J. St. Piątkowski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, s. 164.

970 Wyrok SN z 23.03.2016 r., III CSK 80/15, OSNC 2017, nr 2, poz. 25.

971 H. Witczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 138; I ACa 1191/14, LEX nr 1656567.

972 Zob. J. Haberko, R. Zawłocki, *Prawnospadkowe konsekwencje...*, s. 33-34; H. Witczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 139.

Niemniej jednak stopień społecznej szkodliwości przestępstwa warunkuje określenie jego ciężaru gatunkowego oraz wymiaru kary, a także ewentualne nadzwyczajne jej złagodzenie. Stopień społecznej szkodliwości wydaje się zatem stanowić cenną wskazówkę co do oceny przymiotu ciężkości przestępstwa, mając jednocześnie na względzie, że przestępstwo należy nieustannie odnosić do spadkodawcy i konkretnej sytuacji.

Dodatkowo oceny „ciężkości” przestępstwa w rozumieniu art. 928 § 1 pkt 1 k.c. dokonuje się również biorąc pod uwagę to, czy przestępstwo zostało popełnione w takich okolicznościach i warunkach, co do których ustawodawca zdecydował nie karać sprawcy, tzn. uwzględniając, że na mocy przepisów Kodeksu karnego sprawca nie zostanie ukarany⁹⁷³. Należy jednak zaznaczyć, że zastosowanie niektórych instytucji prawa karnego wydaje się rzeczywiście uzasadniać stwierdzenie, że dane przestępstwo nie było „ciężkie” i z tego względu nie powinno się orzekać niegodności dziedziczenia. Jest tak np. w przypadku odstąpienia od wymierzenia kary, które jest dozwolone przez Kodeks karny jedynie w ściśle określonych okolicznościach, np. wykazania czynnego żalu przez sprawcę. Inne przypadki uniknięcia kary mogą budzić wątpliwości w kontekście niegodności dziedziczenia, np. uniknięcie odpowiedzialności karnej ze względu na posiadanie immunitetu.

Zdania w literaturze i orzecznictwie są podzielone w kwestii uznania, czy za przestępstwo przeciwko spadkodawcy uważać trzeba jedynie przestępstwo skierowane przeciwko jego osobie, czy również to przeciwko mieniu spadkodawcy. W orzecznictwie Sądu Najwyższego przyjęto, że ciężkie umyślne w myśl przepisów o niegodności dziedziczenia nie ogranicza się tylko do kategorii przestępstw przeciwko osobie spadkodawcy czy rodzinie i opiece⁹⁷⁴. Przestępstwo przeciwko mieniu spadkodawcy również może być brane pod uwagę, jeśli jest przestępstwem ciężkim. Nie ma jednak zgodności w kwestii, czy w tym znaczeniu ciężkie przestępstwo przeciwko mieniu musi być tak poważne, że „godzi w podstawy egzystencji spadkodawcy”⁹⁷⁵, czy wystarcza, aby było *in casu* szczególnie dotkliwe dla spadkodawcy⁹⁷⁶. Na aprobatę zasługuje drugie stanowisko. Słusznie wskazuje R. Paliwoda, że niewłaściwe byłoby pozbawienie możliwości cywilnoprawnej reakcji takich sytuacji, gdy spadkobierca dopuszcza się względem spadkodawcy np. przestępstwa o charakterze rozbójniczym, które to niekoniecznie musi godzić w podstawy jego egzystencji⁹⁷⁷.

973 Zob. szerzej H. Witczak, *Wylączenie...*, s. 183.

974 Wyrok SN z 9.01.2014 r., V CSK 109/13, LEX nr 1425055.

975 *Ibidem*, wyrok SO we Wrocławiu z 9.10.2014 r., I C 1001/12, LEX nr 1677039; wyrok SA w Krakowie z 2.10.2015 r., I ACa 396/15, LEX nr 1932031.

976 Tak. H. Witczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, str. 140; R. M. Paliwoda, *Cywilne prawo - spadki - uznanie spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia - pojęcie ciężkiego przestępstwa. Glosa do wyroku SN z dnia 9 stycznia 2014 r., V CSK 109/13*, OSP 2015, nr 4, s. 43.

977 R. Paliwoda, *op.cit.*, teza 3.

Na marginesie warto dodać, że różna musiałaby być dotkliwość przestępstwa w zależności od majątności spadkodawcy.

Kończąc rozważania na temat pierwszej z wskazanych w Kodeksie cywilnym przyczyn niegodności, przeanalizować można, których z określonych w Kodeksie karnym przestępstw uzasadniających niegodność dziedziczenia mógłby dopuścić się małoletni spadkobierca. Poczynając od przestępstw o większym ciężarze gatunkowym (tj. zbrodni), wskazać trzeba po pierwsze na zbrodnię zabójstwa (art. 148 k.k.). Przestępstwo o tak poważnym charakterze, wydaje się *prima facie* niemalże niemożliwe do popełnienia przez małoletniego, szczególnie względem jednego z rodziców. W orzecznictwie znany jest jednak co najmniej jeden taki przypadek⁹⁷⁸. Ponadto, jak się wydaje, hipotetycznie brane pod uwagę może być również pozbawienie wolności, które łączyło się ze szczególnym udręczeniem (art. 189 § 3 k.k.). Mając na uwadze występki, dla których przewidziano najwyższe ustawowe zagrożenie, wskazać trzeba na przestępstwo znęcania się ze szczególnym okrucieństwem (art. 207 § 2 k.k.). Spośród innych występków jako potencjalną przyczynę niegodności można uwzględnić znęcanie w typie podstawowym, spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu oraz zabójstwo w afekcie. Ciężkim przestępstwem byłaby również namowa i pomoc do samobójstwa (art. 151 k.k.) oraz nieudzielenie pomocy spadkodawcy znajdującemu się w położeniu grożącym bezpośrednim niebezpieczeństwem utraty życia (art. 162 k.k., przy czym należy również rozważyć kwestię umyślności, w szczególności, że chodzi o małoletniego), a także pobicie (art. 158 § 1 k.k.) lub podżeganie do pobicia (art. 18 § 2 w zw. z art. 158 § 2 k.k.)⁹⁷⁹. Należy przyjąć, że z kolei lekkie uszkodzenie ciała (art. 157 § 2 k.k.) czy też naruszenie nietykalności cielesnej (art. 217 § 1 k.k.) nie są raczej uważane za przestępstwa ciężkie⁹⁸⁰, a ponadto należy mieć na względzie, że w relacji dziecka i rodzica będą one z reguły inaczej traktowane oraz że rodzic dziecku zapewne przebaczy.

Ustawodawca uznał, znów ze względu na specyfikę prawa spadkowego i stosunków rodzinnych oraz pomiędzy innymi osobami bliskimi, że spadkobierca nie może być uznany za niegodnego, jeżeli spadkodawca mu przebaczył (art. 930 § 1 k.c.). Wiąż emocjonalna łącząca spadkodawcę i spadkobiercę może sprawić, że nawet wysoce naganne postępowanie zostanie spadkobiercy wybaczone. Przebaczenie spadkodawcy stanowi negatywną przesłankę uznania

978 Zob. wyrok SO w Bielsku-Białej z 13.03.2014 r., I C 54/13, LEX nr 1844173. Małoletnia W. H. dopuściła się zabójstwa swojej matki. W dacie czynu miała ukończony 15 rok życia, została zatem prawomocnie skazana na podstawie art. 10 § 2 k.k. na karę 15 lat pozbawienia wolności. Skazujący wyrok sądu karnego wiązał sąd cywilny co do faktu popełnienia przestępstwa oraz oceny, że zostało ono popełnione z winy umyślnej. Sąd cywilny uznał zatem W.H. za niegodną dziedziczenia po swojej matce, nie mając wątpliwości, że popełnione przez pozwaną przestępstwo było przestępstwem ciężkim w rozumieniu art. 928 § 1 pkt 1 k.c.

979 Zob. uzasadnienie wyroku SA w Krakowie z 31.03.2016 r., I ACa 1721/15, LEX nr 2053905.

980 Tak H. Witzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 144.

spadkobiercy za niegodnego⁹⁸¹. W doktrynie słusznie wskazuje się, że instytucja przebaczenia jest również „refleksem etyki chrześcijańskiej”⁹⁸². „Można więc powiedzieć, że przebaczenie chroni hipotetyczną wolę spadkodawcy, która w rzeczywistości nie musi być wcale podjęta i wyrażona.”⁹⁸³. Jak wskazuje J. Gwiazdomorski „przebaczenie jest aktem uczuciowym; polega na puszczeniu w niepamięć doznanej krzywdy i odczutej urazy”⁹⁸⁴. Podnosi się jednak, że ujęcie przebaczenia jako aktu uczuciowego nie wyjaśnia jego charakteru prawnego oraz może być mylące⁹⁸⁵. Przebaczenie nierozzerwalnie związane jest ze sferą woluntatywną, zależy więc od istnienia woli przebaczenia, która wynikać może również z racjonalnych przemyśleń spadkodawcy. P. Księżak wskazuje, że „przebaczenie w sensie prawnym to wyrażona na zewnątrz decyzja, by nie wywodzić nic więcej z doznanej przykrości”⁹⁸⁶. Podkreślenia wymaga właśnie konieczność wyrażenia owej woli przebaczenia na zewnątrz. W przeciwnym wypadku bowiem nie ma mowy o przebaczeniu prawnie relewantnym. Przebaczenie *in pectore* (w sercu, w duchu) nie będzie wywierało skutków określonych w art. 930 k.c., ponieważ nikt o nim nie będzie wiedział⁹⁸⁷. Forma przebaczenia nie jest istotna. Przebaczenie może nastąpić również *per facta concludentia*. Co istotne, do skuteczności przebaczenia nie wymaga się posiadania przez spadkodawcę zdolności do czynności prawnych, a jedynie dokonanie przebaczenia „z dostatecznym rozeznaniem” (art. 930 § 2 k.c.). Przyjmuje się, że do takiego rozeznania niezbędna jest wiedza o przyczynach niegodności, krzywdzie wyrządzonej przez spadkobiercę (dlatego nie jest możliwe co do zasady wybaczenie przyszłych czynów). Nie jest natomiast konieczne, aby spadkodawca zdawał sobie sprawę ze skutków prawnych tego aktu⁹⁸⁸.

Do skuteczności przebaczenia nie jest konieczne posiadanie przez spadkodawcę pełnej, całkowitej wiedzy, tj. poznanie wszystkich okoliczności zachowania niegodnego spadkobiercy⁹⁸⁹. Przyjmuje się, że potrzebne jest jednak posiadanie przez spadkodawcę wiedzy o okolicznościach, które mogą rzutować na istnienie urazy i w konsekwencji mają wpływ na dokonanie przebaczenia⁹⁹⁰. Przyjmuje się, że spadkodawca może przebaczyć

981 H. Witczak [w:] *Kodeks cywilny...*, LEX, art. 930, teza 1.

982 J. St. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System...*, Warszawa 2013, s. 175.

983 B. Rystwej-Markiewicz, *Niegodność dziedziczenia*, PS 2006, nr 9, s. 91.

984 J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1967, s. 84.

985 Zob. więcej na ten temat H. Witczak, *Wylączenie...*, s. 343 i przywołana tam literatura, a także P. Księżak, *Przebaczenie w polskim prawie cywilnym*, PiP 2006, z. 11, s. 54 i n.

986 P. Księżak, *Przebaczenie w polskim prawie cywilnym*, PiP 2006, nr 11, s. 54-66.

987 Szerzej na ten temat P. Księżak, *Przebaczenie w polskim...*; H. Witczak, *Wylączenie...*, s. 345.

988 Szerzej *ibidem*.

989 M. Zelek [w:] *Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz. Art. 62-1088*, red. M. Gutowski, Legalis, art. 930, Nb 5.

990 W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, Tom IVA, s. 211.

jedynie krzywdy, o których wie⁹⁹¹, co implikuje niemożność przebaczenia na przyszłość⁹⁹². Niektórzy wskazują jednak, że możliwe jest dokonanie aktu generalnego przebaczenia wszystkich czynów (w tym tych nieznanych), pod warunkiem, że spadkodawca zaznaczy ten fakt w sposób wyraźny⁹⁹³.

Dodatkowo spadkodawca powinien być zdolny do zrozumienia i odczuwania krzywdy wyrządzonej zachowaniem spadkobiercy oraz chciał puścić w niepamięć doznaną krzywdę⁹⁹⁴. Spadkodawca może dokonać przebaczenia z dostatecznym rozeznaniem, jeżeli posiada „psychiczną zdolność (...) do zrozumienia i oceny czynu spadkobiercy, doznania krzywdy, jaką ten wywołał oraz do zaprzestania odczuwania urazy”⁹⁹⁵.

Przyjmuje się, że przebaczenie nie może być dotknięte wadą oświadczenia woli. Konieczność dokonania przebaczenia z dostatecznym rozeznaniem wyklucza możliwość wystąpienia wady braku świadomości albo swobody w powzięciu decyzji lub wyrażeniu woli. Groźba, będąca przymusem fizycznym, powoduje brak istnienia woli przebaczenia, czyli w konsekwencji brak przebaczenia. Wydaje się, że wymagana do posiadania dostatecznego rozeznania wiedza, co do faktów dotyczących zachowania spadkobiercy niegodnego wyłącza możliwość wystąpienia błędu, w tym w jego kwalifikowanej postaci (podstępu)⁹⁹⁶.

Należy jeszcze omówić kwestię formy, jaką może przybrać przebaczenie dokonane przez małoletniego spadkodawcę. Jak zaznaczono na wstępie, prawnie relewantne przebaczenie powinno być wyrażone na zewnątrz, chociażby *per facta concludentia*. Przebaczenie może być dokonane również w testamencie. Z racji przeważnie relacji uczuciowych łączących małoletniego spadkodawcę z jego spadkobiercami, stwierdzić trzeba, że przebaczenie między rodzicem i dzieckiem często będzie dokonane w sposób dorozumiany.

991 J. Kuźmnikowska-Sulikowska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2021, Legalis, art. 930, Nb 1; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 930, teza 3; H. Witczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 184.

992 W kwestii braku możliwości przebaczenia czynów przyszłym odmienne zdanie wyraziła H. Witczak, *Wyłączenie...*, s. 346, podnosząc słuszną wątpliwość co do zasadności przyjęcia takiego stanowiska. Biorąc pod uwagę *ratio legis* instytucji przebaczenia, a przede wszystkim jednak jej kontekst etyczny i uczynienie zadość woli spadkodawcy, należałoby przyjąć możliwość dokonania przebaczenia również czynów przyszłych, jeśli jest ono wyraźnie dokonane.

993 Tak P. Księżak, *Przebaczenie...*, s. 60.

994 E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, LEX, art. 930, teza 4.

995 J. St. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 201-202.

996 Zob. szerzej H. Witczak, *Wyłączenie...*, s. 246 i literatura tam powołana.

3.5.3.2.2. Czyny małoletniego spadkobiercy skierowane przeciwko swobodzie testowania jako przyczyna niegodności dziedziczenia

Pozostałe dwie przyczyny niegodności dotyczą naruszenia swobody testowania. Zgodnie z art. 928 § 1 pkt 2 k.c. za niegodnego można uznać spadkobiercę, który podstępem lub groźbą nakłonił spadkodawcę do sporządzenia lub odwołania testamentu albo w ten sam sposób przeszkodził mu w dokonaniu jednej z tych czynności. W literaturze jednolicie przyjmuje się, że podstęp i groźbę w odniesieniu do przyczyn niegodności dziedziczenia należy rozumieć tak samo jak na podstawie art. 86 § 1 i 87 k.c., przy czym nie będzie miał zastosowania art. 86 § 2 k.c., dotyczący podstępu osoby trzeciej, jako że prawnie relewantny będzie tylko podstęp spadkobiercy, którego ewentualną niegodność się rozpatruje⁹⁹⁷. Podstęp jest uznawany za kwalifikowaną postać błędu albo za odrębną wadę oświadczenia woli. Niezależnie od klasyfikacji istotą podstępu jest naruszenie swobody decyzyjnej innej osoby. Jest to wywołanie lub utrzymanie u innej osoby (u spadkodawcy) mylnego wyobrażenia o rzeczywistym stanie rzeczy w celu skłonienia jej do złożenia określonego oświadczenia woli⁹⁹⁸. Wywołanie błędu w ramach podstępu jest zawsze działaniem celowym i świadomym. Konieczna jest intencja spadkobiercy do wywołania błędu u spadkodawcy, rzeczywiste wywołanie takiego błędu u spadkodawcy oraz w konsekwencji sporządzenie przez niego testamentu, odwołanie testamentu albo zrezygnowanie z tych czynności pomimo wcześniejszego zamiaru ich dokonania⁹⁹⁹. Jak podkreśla się w orzecnictwie rodzaj użytych środków, gradacja winy czy złej woli osoby działającej podstępnie nie mają doniosłości prawnej, liczy się tylko samo wprowadzenie w błąd, będące bezprawiem cywilnym. Ujemna etycznie ocena każdego podstępu stała się motywem surowego potraktowania przez prawo cywilne skutków wywołanego nim błędu¹⁰⁰⁰.

Jednakowo ustawodawca „potraktował” spadkobiercę, który doprowadza spadkodawcę do sporządzenia lub odwołania testamentu albo rezygnacji z dokonania jednej z tych czynności za pomocą groźby. Groźba ma wywołać u spadkodawcy stan obawy, że jemu samemu lub osobie trzeciej grozi niebezpieczeństwo osobiste lub majątkowe. Groźba według art. 87 k.c. ma być bezprawna oraz poważna (wzbudzać uzasadniony stan obawy). Powinien także wystąpić związek przyczynowy pomiędzy groźbą a złożeniem oświadczenia (na gruncie art. 928 § 1 pkt 2 k.c. sporządzeniem lub odwołaniem testamentu lub odstąpieniem od jednej z tych czynności). Warto zaznaczyć, że w art. 928 § 1 pkt 2 k.c. nie wskazano cechy

997 Tak np. E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, wyd. X, Warszawa 2011, LEX, art. 928, teza 16; H. Witczak, *Wyłączenie...*, s. 268; J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J. Ciszewski, P. Nazaruk Warszawa 2014, art. 928, teza 7.

998 A. Janas [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018, LEX, art. 86, teza 1; Wyrok SN z 9.09.2004 r., II CK 498/03, LEX nr 137573.

999 Zob. więcej na ten temat H. Witczak, *Wyłączenie...*, s. 268-269.

1000 Wyrok SN z 9.09.2004 r., II CK 498/03, LEX nr 137573.

bezprawności groźby, co jednak jest wyjaśniane w ten sposób, że każda groźba zmierzająca do wpłynięcia na wolę spadkodawcy posiada przymiot bezprawności¹⁰⁰¹. Sąd Najwyższy stwierdza natomiast, że nie można uznać za przyczynę niegodności z art. 928 § 1 pkt 1 k.c. sprowadzenia przed spadkobiercą do szpitala notariusza w celu umożliwienia spadkodawcy sporządzenia testamentu, w którym spadkobierca ten jest powołany do dziedziczenia¹⁰⁰². Podkreśla się, że do uznania spadkobiercy za niegodnego niezbędne jest, aby spadkodawca dokonał pod wpływem groźby lub podstępnej jednej z wymienionych w przepisie art. 928 § 1 pkt 1 k.c. czynności. Dyskusyjna pozostaje natomiast kwestia konieczności faktycznej zmiany porządku dziedziczenia w konsekwencji powyższych czynności¹⁰⁰³.

Odnosnie do małoletniego spadkobiercy należy wskazać, że istnieje prawdopodobieństwo użycia przez niego podstępnej w celu wpłynięcia na porządek dziedziczenia. Podkreślić jednak trzeba, że takie działanie zawsze musi być celowe i świadome (podobnie w przypadku groźby). Wydaje się, że możliwe to będzie raczej w przypadku małoletnich, którzy niedługo osiągną pełnoletność. Należy przyjąć, że małoletni jest w stanie wprowadzić w błąd dorosłego co do pewnych zdarzeń lub właściwości innych potencjalnych spadkobierców, tak aby ten sporządził testament lub go odwołał albo zrezygnował ze sporządzenia lub odwołania testamentu. Małoletni powinien być świadomy mocy prawnej działań lub zaniechań, do których podstępem doprowadził spadkodawcę¹⁰⁰⁴. Wiedza o podstawowych skutkach, jakie niesie za sobą testament (w potocznym rozumieniu: przejściu majątku przez osoby w nim wskazane po śmierci spadkodawcy) jest raczej powszechnie znana. W tym zakresie nie jest konieczna znajomość prawa. Wystarczy orientowanie się w tej kwestii, wynikające być może nawet z telewizji, Internetu czy lekcji w szkole. Podobnie rzecz wygląda w odniesieniu do groźby. Zgodnie z zasadą spójności prawa cywilnego, podobnie jak w przypadku podstępnej, groźbę należy rozważyć z zastosowaniem przepisów części ogólnych prawa cywilnego. Zastosowanie znajdzie zatem art. 77 k.c. Groźba zaistnieje zatem po łącznym spełnieniu się trzech przesłanek: bezprawności, powagi groźby oraz związku przyczynowego pomiędzy groźbą i złożeniem oświadczenia woli określonej treści¹⁰⁰⁵. W literaturze podkreśla się, że każda groźba, która zmierza do wywarcia presji na spadkodawcę, gdy ten sporządza lub odwołuje testament, jest „z natury rzeczy” groźbą

1001 B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym*, Wydawnictwo Prawnicze 1973, s. 170; S. Wójcik, F. Zoll [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 313.

1002 Wyrok SN z 10.12.1999 r., II CKN 627/98, LEX nr 1231370. Ponadto w niniejszej sprawie spadkodawczyni sporządziła wcześniej testament własnoręczny tożsamy z późniejszym notarialnym, co dodatkowo uzasadniało brak podstaw do uznania spadkobierczyni niegodną dziedziczenia.

1003 Zob. szerzej. H. Witczak, *Wyłączenie...*, s. 271-272 i przywołana tam literatura.

1004 Por. Uchwała SN z 11.07.1973 r., III CZP 38/73, OSNC 1974, Nr 3, poz. 43.

1005 Zob. H. Witczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 928, tezy 43-47; B. Lewaszkiewicz-Petrykowska [w:] *System prawa cywilnego...*, t. I, 1985, s. 691-696; Wyrok SN z 19.03.2002 r., I CKN 1134/99, OSNC 2003, nr 3, poz. 36.

bezprawną, choć w art. 928 § 1 pkt 2 k.c. nie wskazano wprost wymou bezprawności¹⁰⁰⁶. Podkreślenia jednak ponownie wymaga, że groźba małoletniego ma budzić w dorosłym spadkodawcy poważne obawy, że jemu samemu lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo osobiste lub majątkowe. Problematyczne jest, czy groźba wyjawienia tajemnicy spadkodawcy, której spełnienie mogłoby wywołać odpowiedzialność karną spadkodawcy stanowić będzie przyczynę niegodności dziedziczenia, gdy małoletni spadkobierca był ofiarą przestępstwa spadkodawcy.

Przyczyna niegodności z art. 928 § 1 pkt 3 k.c. zakłada umyślne ukrycie lub zniszczenie testamentu, jego podrobienie lub przerobienie albo świadome skorzystanie z testamentu podrobionego lub przerobionego przez inną osobę. Podkreślić należy konieczność umyślnego działania – tj. działania w celu zniweczenia woli spadkodawcy, wpłynięcia na porządek dziedziczenia przez ukrycie, zniszczenie, przerobienie lub podrobienie testamentu. Istotne jest zatem jedynie działanie celowe, ze świadomością jego skutków prawnych¹⁰⁰⁷. Istotna jest wola spadkobiercy, co do którego rozpatrujemy niegodność dziedziczenia, nie zaś ostateczne skutki, jakie wywołało jego działanie. Sąd Najwyższy słusznie zaakcentował, że „w zasadzie nie wyłącza niegodności dziedziczenia okoliczność, że testament, zniszczony przez spadkobiercę umyślnie, tj. w zamiarze usunięcia skutków prawnych związanych z jego sporządzeniem, okazał się testamentem nieważnym. Nie stanowi jednak przyczyny niegodności zniszczenie przez spadkobiercę testamentu w przekonaniu, że jest on nieważny i wskutek tego pozbawiony znaczenia prawnego”¹⁰⁰⁸.

Wydaje się, że powyższe wnioski są tym bardziej istotne, jeśli mowa o spadkobiercy małoletnim. Częściej niż dorosły może on pozostawać w błędzie co do skutków prawnych związanych z testamentem. Do wyobrażenia jest sytuacja, w której małoletni niszczy testament zupełnie nie zdając sobie sprawy z konsekwencji z jego działania płynących. Podobnie może być z ukryciem lub przerobieniem. Takie zachowania małoletni może podejmować chociażby w ramach zabawy.

Gdy chodzi natomiast o skorzystanie z testamentu przez inną osobę podrobionego lub przerobionego, małoletni musi być świadomy wadliwości testamentu, ale również znaczenia

1006 H. Witczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 928, teza 47; B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym*, 1973, s. 170; J.S. Piątkowski [w:] *System prawa cywilnego...*, t. IV, s. 109.

1007 M. Hałgas, *Ukrycie testamentu jako przesłanka niegodności dziedziczenia*, PS 2007, Nr 11-12, s. 35; J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. P. Nazaruk, Warszawa 2019, art. 928, teza 13; Wyrok SN z 10.05.1977 r., I CR 207/77, OSNC 1978, nr 2, poz. 34; K. Przybyłowski, *Glosa do orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia 18 kwietnia 1955 r.*, 3 CR 679/56, OSP 1957, nr 3, poz. 60; A. Szpunar, *Z problematyki niegodności dziedziczenia*, NP 1981, nr 2, s. 27.

1008 Wyrok SN z 10.05.1977 r., I CR 207/77, OSNC 1978, nr 2, poz. 34.

swojego działania. W praktyce jednak skorzystanie z testamentu sprowadza się w zasadzie do wystąpienia do sądu o stwierdzenie nabycia spadku na jego podstawie. Małoletni może złożyć wniosek do sądu jedynie przez przedstawiciela ustawowego. Sytuacja się więc komplikuje. Wydaje się, że prośba o wystąpienie z takim wnioskiem skierowana przez małoletniego z pełną (wskazaną wyżej) świadomością do przedstawiciela ustawowego lub innej osoby go reprezentującej, może być rozpatrywana w kategorii niegodności dziedziczenia.

Rozdział IV. Dział spadku z udziałem małoletniego

4.1. Uwagi ogólne

Jeżeli małoletni nie jest jedynym spadkobiercą, tj., gdy dziedziczy w zbiegu z co najmniej jednym spadkobiercą, należy przeprowadzić dział spadku. W takiej bowiem sytuacji

z chwilą otwarcia spadku nabywa wraz z innymi spadkobiercami „*ipso iure* określony ułamkowo udział spadkowy (oraz odpowiedni udział w każdym przedmiocie należącym do spadku), a nie poszczególne przedmioty objęte spadkiem odpowiednio do wielkości udziału spadkowego”¹⁰⁰⁹. Dział spadku może nastąpić bądź na mocy umowy między wszystkimi spadkobiercami, bądź na mocy orzeczenia sądu na żądanie któregośkolwiek ze spadkobierców (art. 1037 § 1 k.c.). Spadkobiercy mogą zatem wybrać jeden z dwóch alternatywnych trybów działu spadku. Należy zaznaczyć, że przedmiotem działu spadku są wyłącznie aktywa, zaś podział długów spadkowych jest konsekwencją dokonania działu spadku i następuje z mocy samego prawa (art. 1034 § 2 i art. 1081 k.c.)¹⁰¹⁰. „Sąd spadku nie może w postępowaniu działowym dzielić długów spadku”¹⁰¹¹, natomiast w umowie o dział spadku spadkobiercy mogą ustalić zakres odpowiedzialności za długi, jednak umowa w tym zakresie będzie miała skutek jedynie między stronami (*inter partes*) i nie wpłynie na ich odpowiedzialność względem wierzycieli¹⁰¹². „Umowny dział spadku może nastąpić w postaci umowy pozasądowej, ugody sądowej zawartej w postępowaniu pojednawczym, ugody sądowej zawartej w postępowaniu nieprocesowym i ugody zawartej przed sądem polubownym.”¹⁰¹³. Umowny dział spadku może objąć cały spadek lub być ograniczony do części spadku (art. 1038 § 2 k.c.).

4.2. Umowny dział spadku z udziałem małoletniego

Stronami umowy o dział spadku powinni być wszyscy spadkobiercy, w tym spadkobiercy zmarłego spadkobiercy. Jeżeli natomiast nastąpiło zbycie udziału spadkowego, stroną umowy o dział spadku powinien być także nabywca udziału w spadku¹⁰¹⁴. Wskazuje się zatem, że umowa o dział spadku to normatywny przykład umowy wielostronnej¹⁰¹⁵. „Żądanie chociażby jednego spośród nich, aby sprawę rozstrzygnął sąd, wyłącza możliwość dokonania umownego działu spadku.”¹⁰¹⁶ Nadto, co jest konsekwencją właściwości stosunków umownych, wszyscy spadkobiercy muszą być zgodni co do sposobu dokonania działu

1009 S. Wójcik [w:] *System Prawa Cywilnego...*, 1986, s. 447.

1010 J. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny...*, 1972, s. 1965; Postanowienie SN z 20.09.2000 r., I CKN 295/00, OSNC 2001, nr 2, poz. 32; Postanowienie SN z 26.01.1972 r., III CRN 477/71, OSPiKA 1972, nr 9.

1011 Postanowienie SN z 12.01.1978 r., III CRN 333/77, LEX nr 8051. Por. Postanowienie SN z 7.03.2002 r., II CKN 720/99, LEX nr 55133; Postanowienie SN z 5.02.2002 r., II CKN 803/99, OSP 2002, nr 12, poz. 162, w których to postanowieniach wskazano, że w przypadku gdy wierzyciel spadkowy jest jednocześnie jednym ze spadkobierców dzielonego spadku, to (choć nie wynika to z art. 686 k.p.c.) należy dopuścić możliwość rozstrzygnięcia w postępowaniu działowym również o stosunkach prawnych pomiędzy spadkobiercami w związku z długiem spadkowym.

1012 Zob. np. J. Kremis [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 843.

1013 E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1037, teza 5.

1014 P. Zdanikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1037.

1015 Zob. K. Osajda [w:] *Kodeks cywilny...*, 2019, s. 1303 i literatura tam przywołana.

1016 E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 1037, teza 4.

spadku, gdyż jest to konieczne do złożenia zgodnych oświadczeń woli prowadzących do zawarcia umowy.

Wątpliwości budzi, czy dziecko poczęte w chwili otwarcia spadku, lecz nienarodzone (art. 927 § 2 k.c.) powinno być stroną umowy o dział spadku, jeżeli zostało powołane do dziedziczenia. Należy bowiem przypomnieć, że uzyska ono status spadkobiercy *ex tunc* od otwarcia spadku, jeżeli urodzi się żywe (warunkowa zdolność do dziedziczenia)¹⁰¹⁷. Wskazuje się, że możliwe jest przyjęcie dwóch odmiennych koncepcji. Pierwsza zakładałaby, że umowa o dział spadku zawarta przed urodzeniem się *nasciturusa* powołanego do spadku jest nieważna. Według drugiej zaś można zawrzeć ważną umowę o dział spadku przed narodzeniem dziecka, które będzie spadkobiercą w razie żywego urodzenia. Wskazuje się, że drugi pogląd ma poparcie normatywne, bowiem zgodnie z art. art. 1037 § 1 k.c. umowę zawierają wszyscy spadkobiercy oraz podmioty kwalifikowane w chwili jej zawarcia. Brak jest również podstawy prawnej nakładającej obowiązek powstrzymania się z zawarciem umowy o dział spadku do narodzin dziecka, podczas gdy takie regulacje istnieją w obcych systemach prawnych (np. w k.c. niemieckim czy szwajcarskim)¹⁰¹⁸. Należałoby się opowiedzieć za koncepcją drugą, tj. umowa o dział spadku jest ważna, jeżeli jej stronami są wszystkie osoby kwalifikowane do jej zawarcia w tej chwili. Słusznie wskazuje się jednak, że powyższe rozważania mogą być pozbawione znaczenia praktycznego, bowiem okres pomiędzy otwarciem spadku a urodzeniem dziecka nie jest długi, a ponadto zawarcie umowy o dział spadku będzie wykluczone, jeżeli zajdzie konieczność posłużenia się postanowieniem o stwierdzeniu nabycia spadku (postępowanie o stwierdzenie nabycia spadku może się zakończyć dopiero po urodzeniu dziecka)¹⁰¹⁹.

Umowa o dział spadku ma charakter rozporządzający¹⁰²⁰. Jej zawarcie powoduje bowiem zmianę w zakresie praw majątkowych przysługujących jej stronom. „Celem i bezpośrednim skutkiem umowy o dział spadku jest uzyskanie przez poszczególnych spadkobierców praw majątkowych, które do chwili zawarcia umowy przysługiwały wszystkim spadkobiercom”¹⁰²¹. Biorąc pod uwagę konieczność rozważenia kwestii zawierania umowy przez małoletniego określenie charakteru prawnego umowy ma kluczowe znaczenie. Należy stwierdzić, że zasady zawierania umowy o dział spadku przez osobę małoletnią są

1017 Por. E. Niezbecka, *Status majątku fundacji a zdolność do dziedziczenia fundacji ustanowionej w testamencie*, Rejent 1992, Nr 12, s. 32-36.

1018 Zob. J. Biernat, *Umowa o dział spadku*, Warszawa 2008, s. 129-130.

1019 J. Biernat, *Umowa o dział...*, s. 131, przyp. 301.

1020 K. Osajda [w:] *Kodeks cywilny...*, 2019, s. 1301; J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. P. Nazaruk, Warszawa 2019, art. 1037, teza 7; G. Karaszewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 1037, teza 8; P. Zdanikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1037, teza 8.

1021 J. Biernat, *Umowa o dział spadku*, Warszawa 2008, s. 63.

analogicznie jak w przypadku umowy o zrzeczenie się dziedziczenia. W imieniu małoletnich spadkobierców niemających zdolności do czynności prawnych (małoletni do 13 roku życia lub ubezwłasnowolnieni całkowicie) umowę o dział spadku mogą zawrzeć przedstawiciele ustawowi. Natomiast małoletni posiadający ograniczoną zdolność do czynności prawnych (nieubezwłasnowolnieni po ukończeniu 13 roku życia) mogą zawrzeć umowę o dział spadku za zgodą przedstawiciela ustawowego. Dodatkowo należy rozważyć, czy przedstawiciele ustawowi małoletniego powinni wystąpić do sądu opiekuńczego o zezwolenie na zawarcie w imieniu małoletniego umowy o dział spadku lub na wyrażenie zgody na zawarcie przez niego tej umowy stosownie do art. 101 § 3 k.r.o. (czynność przekraczająca zakres zwykłego zarządu) oraz art. 156 k.r.o. (ważniejsza sprawa)¹⁰²². W literaturze przyjmuje się, że każda umowa o dział spadku jest czynnością przekraczającą zakres zwykłego zarządu¹⁰²³. Wskazuje się jednak, że umowa o dział spadku nie powinna być zawsze uznawana *in abstracto* za czynność prawną przekraczającą zakres zwykłego zarządu, bowiem umowy o dział spadku mogą być znacznie zróżnicowane ze względu na ich przedmiot oraz treść¹⁰²⁴. Ponadto podkreśla się, że „nie można w sposób taksatywny wymienić wszystkich czynności, które przekraczają zakres zwykłego zarządu, zwłaszcza że kryterium to nie ma charakteru bezwzględny i może być oceniane – zależnie od wartości przedmiotu majątkowego, którego czynność dotyczy, od wartości majątku dziecka, wzajemnego stosunku tych dwóch wartości oraz innych okoliczności”¹⁰²⁵. Przyjmuje się zatem, że konieczność uzyskania przez przedstawiciela ustawowego zezwolenia sądu opiekuńczego na zawarcie w imieniu małoletniego umowy o dział spadku (na wyrażenie zgody na zawarcie umowy o dział spadku przez małoletniego posiadającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych) należy *in casu* oceniać w odniesieniu do jej przedmiotu, treści i skutków, jakie wywoła w kontekście okoliczności osobistych i majątkowych. Ponadto wskazuje się, że za czynność nieprzekraczającą zwykłego zarządu można by uznać umowę o dział spadku, której przedmiotem jest majątek niewielkiej wartości a spadkobierca niemający pełnej zdolności do

1022 Należy zaznaczyć, że w literaturze wskazuje się, że każda „czynność przekraczająca zakres zwykłego zarządu” w rozumieniu art. 101 § 3 k.r.o. jest „ważniejszą sprawą” w rozumieniu art. 156 k.r.o. Zob. J. Ignatowicz [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2003, s. 1083-1084.

1023 A. Dyoniak, *Ochrona rodziny w razie śmierci jednego z małżonków*, Warszawa-Poznań 1990, s. 70; S. Wójcik [w:] *System Prawa Cywilnego...*, 1986, s. 479; M. Pazdan, *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom II*, red. K. Pietrzykowski, 2013, s. 971.

1024 J. Biernat, *Umowa o dział spadku*, Warszawa 2008, s. 137. Por. J. Kremis [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 863.

1025 H. Ciepła, *Zarząd majątkiem dziecka*, *Rodzina i Prawo* 2012, Nr 20-21, s. 39. Por. J. Ignatowicz [w:] *System Prawa Rodzinnego i Opiekuńczego. Część I*, red. J. St. Piątowski, 1985, s. 826-828; J. Strzebniczek [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo Rodzinne i Opiekuńcze. Tom 12*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2003, s. 289-291. Należy także wspomnieć, że dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. – Prawo rodzinne (Dz. U. Nr 6, poz. 52) zawierał w art. 29 zamknięty katalog czynności prawnych dotyczących dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską, do których ważności wymagane było zezwolenie władzy opiekuńczej.

czynności prawnych nie zostałby obciążony obowiązkiem znaczących spłat na rzecz innych spadkobierców. Podobnie należałoby potraktować umowę o dział spadku, na mocy której małoletni nabywa wszystkie prawa należące do spadku, bez obowiązku spłat pozostałych spadkobierców. Dodatkowo trzeba wskazać, że umowa o częściowy dział spadku, obejmująca tylko niewielką część majątku spadkowego lub przyznającą małoletniemu tylko prawa majątkowe bez obowiązku spłat, mogłaby zostać zawarta w imieniu małoletniego (przez małoletniego za zgodą przedstawiciela ustawowego) bez zezwolenia sądu opiekuńczego¹⁰²⁶.

Forma umowy o dział spadku zależy od tego, co jest przedmiotem działu spadku. Umowa o dział spadku powinna zostać zawarta w formie aktu notarialnego, jeżeli do spadku należy nieruchomości (art. 1037 § 2 k.c.). Jeżeli do spadku należy przedsiębiorstwo, umowa o dział spadku powinna być zawarta w formie pisemnej z podpisami notarialnie poświadczonymi. Jeżeli jednak w skład przedsiębiorstwa wchodzi nieruchomości albo przedsiębiorstwo jest objęte zarządem sukcesyjnym, umowa o dział spadku powinna być zawarta w formie aktu notarialnego (art. 1037 § 3 k.c.). W piśmiennictwie słusznie wskazuje się jednak, że forma umowy o dział spadku powinna być odpowiednia w stosunku do formy wymaganej do rozporządzenia określonym przedmiotem majątkowym (tj. zależy od przedmiotu działu spadku)¹⁰²⁷.

4.3. Sądowy dział spadku z udziałem małoletniego

4.3.1. Wniosek o dział spadku w imieniu małoletniego

Postępowanie o dział spadku regulują przepisy art. 680-689 k.p.c. Natomiast zgodnie z art. 688 k.p.c. do działu spadku należy odpowiednio stosować przepisy dotyczące zniesienia współwłasności¹⁰²⁸ „Z wnioskiem do sądu o dział spadku można wystąpić zarówno, gdy spadkobiercy nie byli w stanie dojść do porozumienia, jak i w sytuacji, gdy zgadzają się na dział i uzgodnili jego sposób.”¹⁰²⁹. Postępowanie o dział spadku może być zainicjowane wyłącznie na wniosek ustawowo określonego kręgu podmiotów, nie zaś z urzędu¹⁰³⁰. Postępowanie nieprocesowe, jakim jest postępowanie o dział spadku, wszczyna się bowiem jedynie na wniosek (art. 506 k.p.c.). Uprawnionymi do żądania działu spadku są spadkobiercy

1026 J. Biernat, *Umowa o dział spadku*, Warszawa 2008, s. 138. Por. J. Kremis [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 863-864; B. Swaczyna, *Umowne zniesienie współwłasności nieruchomości*, Warszawa 2004, s. 71.

1027 J. Policzekiewicz [w:] *Kodeks cywilny...*, 1972, s. 1965; J. Biernat, *Umowa...*, s. 161 i n.; E. Niezbecka [w:] A. Kidyba, E. Niezbecka, *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1037, teza 11.

1028 Zob. A. Stempniak, *Dział spadku*, Warszawa 2019, s. 11, który trafnie podkreśla, że pod rządami dekretu z 1946 – Prawo spadkowe dział spadku był regulowany przez 23 artykuły (art. 141-163).

1029 P. Zdanikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1037, teza 13.

1030 J. Kremis [w:] *System Prawa Prywatnego...*, 2015, s. 925.

(art. 1037 § 1 k.c.), nabywca części spadku lub udziału w spadku (art. 1051 i 1053 k.c.) oraz spadkobiercy tych osób¹⁰³¹. Co istotne, szczególnie w kontekście ochrony małoletniego, również prokurator może złożyć wniosek o dział spadku (art. 7 k.p.c.).

Jak wcześniej zaznaczono złożenie wniosku do sądu jest czynnością procesową. Pisma procesowe obejmują wnioski i oświadczenia stron składane poza rozprawą (art. 125 §1 k.p.c.). Z wnioskiem o dział spadku może zatem wystąpić do sądu osoba posiadająca zdolność procesową. Zgodnie z art. 65 § 1 k.p.c. zdolność do czynności procesowych (zdolność procesową) mają osoby fizyczne posiadające pełną zdolność do czynności prawnych. Osoba fizyczna ograniczona w zdolności do czynności prawnych ma zdolność procesową w sprawach wynikających z czynności prawnych, których może dokonywać samodzielnie (art. 65 § 2 k.p.c.). Przepisy regulujące postępowanie cywilne korespondują zatem z przepisami Kodeksu cywilnego. Zaznaczyć jednak należy, że w przypadku postępowań spadkowych nie będzie zachodził wyjątek z art. 65 § 2 k.p.c., a zatem w każdym przypadku konieczna będzie reprezentacja małoletniego spadkobiercy przez jego przedstawiciela ustawowego.

Osoba fizyczna niemająca zdolności procesowej może podejmować czynności procesowe tylko przez swego przedstawiciela ustawowego (art. 66 k.p.c.). Innymi słowy udział przedstawiciela ustawowego jest obligatoryjny w postępowaniu, w którym bierze udział małoletni, nieposiadający zdolności procesowej. Dotyczy to zarówno postępowania procesowego, jak i nieprocesowego (art. 13 § 2 k.p.c.). Jeżeli małoletni będzie występował samodzielnie w postępowaniu, będziemy mieli do czynienia z nienależytą reprezentacją¹⁰³². Natomiast małoletni ma zdolność występowania w postępowaniu o dział spadku jako strona, tj. ma zdolność sądową (art. 64 § 1 k.c.)

Nie budzi wątpliwości, że małoletni spadkobierca, jako osoba zainteresowana, ma interes w sprawach spadkowych. W razie wzięcia udziału w postępowaniu staje się zatem jego uczestnikiem (art. 510 § 1 k.p.c.). Co więcej spadkobierców (w tym małoletnich) uznaje się za *sui generis* uczestników koniecznych postępowania spadkowego. Małoletni spadkobierca może być wnioskodawcą postępowania o dział spadku. Brak zdolności procesowej (utożsamianej ze zdolnością do czynności prawnych) pociąga za sobą jedynie brak możliwości samodzielnego dokonywania czynności procesowych i obligatoryjne

1031 Nie ma zatem jasności co do tego, czy uprawnienie do żądania działu spadku przysługuje również nabywcy udziału w określonym przedmiocie należącym do spadku, jeśli wartość tego przedmiotu wyczerpuje cały lub prawie cały spadek. Zob. J. Policzkiwicz [w:] *Kodeks cywilny...*, 1972, s. 1968 i przywołane tam orzecznictwo. Por. S. Wójcik [w:] *System prawa cywilnego...*, 1986, s. 491; J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, 1985, s. 202.

1032 A. Partyk [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz aktualizowany*, red. O. M. Piaskowska, 2021, LEX, art. 66, teza 3; Postanowienie SN z 4.04.2017 r., II PZ 2/17, LEX nr 2281256.

zastępstwo przez przedstawiciela ustawowego w tym zakresie. Zatem to przedstawiciel ustawowy składa w imieniu małoletniego wnioski inicjujące postępowanie oraz dokonuje czynności procesowych¹⁰³³. Przedstawiciel ustawowy działa w imieniu, na rzecz oraz w interesie małoletniego. Wszelkie podejmowane przez niego czynności procesowe, jak również zaniechanie ich dokonania wywołują skutki prawne bezpośrednio dla reprezentowanego (małoletniego)¹⁰³⁴. Sąd wydaje postanowienie na rzecz reprezentowanego, ewentualne koszty będą zasądzone od niego¹⁰³⁵.

Należy wskazać, że również w postępowaniach spadkowych może zachodzić wyłączenie reprezentacji małoletniego. Będzie to miało miejsce w przypadku ziszczenia się przesłanek z art. 98 § 2 lub 109 § 3 k.r.o. Przypomnieć tylko należy, że jeżeli małoletniego nie będzie mógł reprezentować żaden z rodziców wykonujących nad nim władzę rodzicielską lub opiekunów sprawujących nad nim opiekę, sąd ustanowi dla niego reprezentanta (art. 99 § 1 k.r.o.; art. 99 § 1 w zw. z art. 155 § 2 k.r.o.). Sąd Najwyższy, jeszcze przed zmianą wprowadzającą reprezentanta dziecka w miejsce kuratora, podkreślił, że „w sytuacjach wskazanych w art. 98 § 2 i 3 k.r.o. sąd rozpoznający sprawę jest obowiązany zwrócić się do sądu opiekuńczego o ustanowienie dla strony niemającej zdolności procesowej kuratora.”¹⁰³⁶. Ponadto zaznaczył, że „regułą jest, że powinno się ustanowić tylu kuratorów, ile dzieci ma być reprezentowanych. W konsekwencji, zaniechanie tych czynności powoduje nieważność postępowania, ponieważ małoletni uczestnicy postępowania, niemający zdolności procesowej (art. 65 k.p.c.) byli pozbawieni przedstawiciela ustawowego (art. 379 pkt 2 k.p.c.)”¹⁰³⁷. Reprezentant dziecka reprezentujący dziecko jest umocowany do dokonywania wszelkich czynności łączących się ze sprawą, również w zakresie zaskarżenia i wykonania orzeczenia (art. 99 § 2 zd. 1 k.r.o.), mając na względzie dobro dziecka i interes społeczny (art. 95 § 3 w zw. z art. 99 § 2 zd. 2 k.r.o.). Ponadto reprezentant dziecka powinien (tak jak rodzice czy opiekunowie) wysłuchać dziecka przed powzięciem decyzji w ważniejszych sprawach dotyczących jego osoby lub majątku, jeżeli rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości dziecka na to pozwala, oraz uwzględnić w miarę możliwości jego rozsądne życzenia (art. 95 § 4 w zw. z art. 99 § 2 zd. 2 k.r.o.).

Zauważa się jednak, że w postępowaniu nieprocesowym podstaw do wyłączenia przedstawiciela ustawowego, gdy bierze on udział w nim w podwójnym charakterze (tj. jako

1033 Zob. J. Bodio, *Status dziecka...*, s. 367-369.

1034 P. Grzegorzczak [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Postępowanie rozpoznawcze, wyd. V*, red. T. Ereciński, Warszawa 2016, LEX, art. 66, teza 2; G. Misiurek [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Artykuły 1-366, wyd. II*, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, Warszawa 2013, LEX, art. 66, teza 1.

1035 Zob. P. Grzegorzczak [w:] *Kodeks postępowania cywilnego...*, art. 66, teza 2.

1036 Postanowienie SN z 9.09.1997 r., I CKU 13/97, LEX nr 32373.

1037 Postanowienie SN z 21.12.2010 r., III CZP 114/10, LEX nr 738036.

przedstawiciel ustawowy dziecka oraz uczestnik postępowania), jest mniej niż w procesie¹⁰³⁸. Rzadziej będzie w postępowaniach nieprocesowych zachodziła sprzeczność interesów. „Jeżeli sprzeczność taka nie zarysowuje się, to z reguły nie ma podstaw do wyłączenia możliwości występowania ojca czy matki w postępowaniu sądowym w charakterze przedstawiciela ustawowego dziecka i równocześnie uczestnika postępowania ze względu na własne zainteresowanie w sprawie.”¹⁰³⁹. O wyłączeniu będą decydować okoliczności konkretnej sprawy. Podkreśla się, że „w każdej sprawie, w której jako strony lub uczestnicy występują rodzice i dzieci, sąd ma obowiązek badać, czy nie zachodzi możliwość hipotetycznej kolizji interesów między nimi”¹⁰⁴⁰.

W odniesieniu do postępowania o dział spadku słusznie wskazuje się na konieczność ustanowienia reprezentanta dziecka w każdym przypadku, gdy udział w nim wraz z małoletnim biorą rodzice, małżonek jednego z rodziców lub inne dziecko pozostające pod władzą rodziców. Konieczność reprezentowania małoletniego przez reprezentanta dziecka w takich przypadkach uzasadnia się charakterem postępowania, które prowadzi do zniesienia współwłasności w częściach ułamkowych i uzyskania przez każdego z uczestników fizycznie wyodrębnionej części rzeczy, niektórych rzeczy należących do spadku lub spłaty pieniężnej. Podkreśla się, że nawet w przypadku istnienia zgody co do podziału majątku spadkowego, dział spadku może prowadzić do naruszenia interesów małoletniego¹⁰⁴¹. Małoletni jest bowiem w tym przypadku osobą zdaną na decyzję przedstawiciela ustawowego konkurującego z nim jednocześnie o uzyskanie odpowiedniej części spadku (dla siebie albo dla innego dziecka). Rodzic reprezentujący dziecko w postępowaniu o dział spadku z udziałem swojego męża może natomiast, choćby nieświadomie, podejmować decyzje korzystne także dla swojego małżonka (niekoniecznie dla dziecka). Zachodzi zatem przynajmniej hipotetyczna sprzeczność interesów, która to – zgodnie ze stanowiskiem prezentowanym w orzecznictwie – wyłącza reprezentację przedstawiciela ustawowego¹⁰⁴².

Podkreśla się również, że dojście do pełnoletności małoletniego nie powoduje wygaśnięcia pełnomocnictwa procesowego udzielonego adwokatowi (lub radcy prawnemu) przez przedstawiciela ustawowego w imieniu reprezentowanego. Uzyskanie pełnoletności powoduje jedynie ustanie przedstawicielstwa ustawowego. Fakt ten nie wpływa na udzielone w imieniu dziecka pełnomocnictwo, które może odwołać ono samo¹⁰⁴³.

1038 J. Bodio, *Status dziecka...*, s. 219 za K. Korzan, *Kurator w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1966, s. 118.

1039 Zob. orzeczenie SN z 7.04.1952 r., C 487/52, LEX nr 1634383.

1040 Postanowienie SN z 30.09.2020 r., IV CSK 643/18, LEX nr 3080025.

1041 Tak J. Misztal-Konecka, *Wyłączenie...*, s. 72-73.

1042 Zob. np. uzasadnienie uchwały SN z 13.03.2008 r., III CZP 1/08, OSNC 2009, nr 4, poz. 52.

1043 Wyrok SN z 9.03.1983 r., I CR 34/83, OSNC 1983, nr 11, poz. 180.

„Sąd jest w zasadzie związany zgodnym wnioskiem spadkobierców co do sposobu działu spadku. Nie dotyczy to jednak przypadków, gdy proponowany sposób podziału jest sprzeczny z prawem, zasadami współżycia społecznego albo narusza w sposób rażący interesy osób uprawnionych (art. 622 § 2 w zw. z art. 688 k.p.c.)”¹⁰⁴⁴.

Wniosek o dział spadku osoby uprawnione mogą złożyć w każdym czasie. Ustawa nie ogranicza tego prawa żadnym terminem. Roszczenie o podział majątku wspólnego nie ulega przedawnieniu¹⁰⁴⁵. Jest to rozwiązanie korzystne dla małoletniego spadkobiercy, który może wystąpić o dział spadku również dopiero po osiągnięciu pełnoletności. Ponadto nie rodzi się problem związany z dochowaniem terminu do złożenia wniosku w sytuacji oczekiwania przez przedstawiciela ustawowego małoletniego na zezwolenie sądu opiekuńczego w przedmiocie działu spadku. Wskazuje się jednak, że możliwe jest wyłączenie żądania działu spadku przez czynność prawną na czas nie dłuższy niż lat pięć na podstawie art. 210 k.c.¹⁰⁴⁶.

4.3.2. Wydzielenie schedy spadkowej

Ustawodawca zdecydował, że także przy działu spadku (zarówno sądowym, jak i umownym) konieczne jest wprowadzenie instytucji, mającej na celu wyrównanie dysproporcji w rzeczywiście osiągniętych przez poszczególnych spadkobierców korzyściach ze spadku. Podobnie jak w przypadku zachowku, przy obliczaniu udziałów spadkowych należy zaliczyć przysporzenia otrzymane jeszcze za życia spadkodawcy oraz niektóre *mortis causa* (zapisy windykacyjne). Szczegółowe zasady zaliczania przysporzeń na schedę spadkową wskazano w art. 1039-1044 k.c. Co istotne, regulacje te znajdą zastosowanie jedynie w przypadku dziedziczenia ustawowego. Wskazuje się jednak, że „Instytucja zaliczania na schedę spadkową darowizn i innych korzyści uzyskanych od spadkodawcy nie daje spadkodawcy realnego i istotnego wpływu na kształt działu spadku, a jedynie chroni przed pokrzywdzeniem spadkobierców, którzy za życia spadkodawcy nie otrzymali od niego określonych korzyści, w sytuacji, gdy między spadkobiercami brak porozumienia co do sposobu dokonania działu spadku.”¹⁰⁴⁷.

1044 K. Szadkowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III*, red. M. Gutowski, 2022, Legalis, art. 1037, Nb 7.

1045 Zob. uzasadnienie uchwały z dnia 22 listopada 1972 r., III CZP 83/72, OSNCP 1973, nr 7–8, poz. 124, z głosem S. Breyera, OSPiKA 1974, z. 2, poz. 25; postanowienie SN z dnia 26 kwietnia 2013 r., II CSK 546/12, LEX nr 1344413.

1046 E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 1037, teza 16; J. Policzekiewicz [w:] *Kodeks cywilny...*, 1972, s. 1969; S. Wójcik [w:] *System Prawa Cywilnego...*, 1986, s. 491, przyp. 74. Zob. także G. Karaszewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 1037, teza 5, który wskazuje, że „dopuszczalne są też wyłączenia częściowe, odnoszące się do niektórych tylko składników wspólności (*argumentum a maiori ad minus*)”. Por. odmiennie P. Pogonowski, *Postępowanie o dział spadku*, Rejent 2005, Nr 9, s. 189.

1047 J. Biernat, *Z problematyki tzw. testamentu działowego w polskim prawie spadkowym*, PS 2005, nr 4, s. 33.

Zgodnie z art. 1039 § 1 k.c. jeżeli w razie dziedziczenia ustawowego dział spadku następuje między zstępnymi albo między zstępnymi i małżonkiem, spadkobiercy ci są wzajemnie zobowiązani do zaliczenia na schedę spadkową otrzymanych od spadkodawcy darowizn oraz zapisów windykacyjnych, chyba że z oświadczenia spadkodawcy lub z okoliczności wynika, że darowizna lub zapis windykacyjny zostały dokonane ze zwolnieniem od obowiązku zaliczenia. Konieczność zaliczenia darowizn i zapisów windykacyjnych dotyczy zatem jedynie zstępnych albo zstępnych i małżonka. Widać wyraźnie, że celem przepisu jest zatem zrównanie pozycji zstępnych (w tym małoletnich)¹⁰⁴⁸. Dodatkowo przepis art. 1039 § 2 k.c., mający charakter dyspozytywny stanowi, że spadkodawca może włożyć obowiązek zaliczenia darowizny lub zapisu windykacyjnego na schedę spadkową także na spadkobiercę ustawowego niewymienionego w paragrafie poprzedzającym. Wskazuje się zatem, że *ratio* wprowadzenia instytucji zaliczania przysporzeń na schedę spadkową jest w istocie potrzeba realizacji domniemanej woli spadkodawcy. Ustawodawca zakłada, że „zamiarem spadkodawcy jest wyposażenie wszystkich swoich spadkobierców zgodnie z regułami dziedziczenia ustawowego”¹⁰⁴⁹. Wobec tego „domniemuje się”, że nieodpłatne przysporzenia na rzecz przyszłych spadkobierców należy traktować jako przysporzenia „na poczet przyszłego spadku”¹⁰⁵⁰. Słusznie podnosi się również, co ważne dla małoletniego spadkobiercy, że omawiana regulacja ma na celu „uniemożliwienie *wyprowadzania* majątku spadkodawcy przed jego śmiercią ze stratą dla zstępnych, jeżeli dziedziczą z ustawy”¹⁰⁵¹.

Odmienne niż w przypadku przepisów dotyczących zaliczania darowizn i zapisów windykacyjnych na poczet zachowku, analogiczne uregulowanie dotyczące zaliczeń na schedę spadkową nie ma charakteru bezwzględnie obowiązującego. Spadkodawca może zwolnić spadkobiercę od obowiązku zaliczenia na schedę spadkową darowizny lub zapisu. Przepis nie stanowi wprost w jakiej formie spadkodawca powinien złożyć oświadczenie o zwolnieniu z zaliczenia na schedę spadkową wskazanych w art. 1039 § 1 k.c. przysporzeń. Przyjmuje się, że oświadczenie takie może zostać złożone w jakiegokolwiek formie, nawet *per facta concludentia* i zostać umieszczone w umowie darowizny lub w testamentie (zapis windykacyjny) albo może stanowić odrębne oświadczenie woli¹⁰⁵². W przeciwieństwie do regulacji dotyczących zachowku, na schedę spadkową powinny być zaliczane wszystkie darowizny bez względu na to, jak dawno zostały dokonane. Słusznie wskazuje się natomiast,

1048 Zob. K. Osajda [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, t. IVA, red. K. Osajda, s. 1324 i literatura tam przywołana.

1049 P. Zdanikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Habdas, M. Fras, Warszawa 2019, s. 816.

1050 *Ibidem*.

1051 K. Osajda [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, t. IVA, red. K. Osajda, s. 1324; zob. także J. Biernat, *Z problematyki tzw. testamentu działowego w polskim prawie spadkowym*, PS 2005, Nr 4, s. 41.

1052 E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1039., teza 5.

że długi czas od dokonania darowizny może być okolicznością braną pod uwagę przy rozważaniu zwolnienia z obowiązku zaliczenia przez spadkodawcę¹⁰⁵³. Podobnie jak przy zaliczaniu na poczet zachowku, darowiznę zaliczaną na schedę spadkową należy rozumieć szeroko. Sąd Najwyższy wskazał, że „przez użyte w art. 1039 § 1 k.c. określenie "darowizna" należy rozumieć wszelkie przysporzenia dokonane pod tytułem darmym, które za życia spadkodawcy przeszły z jego majątku do majątku spadkobiercy i stały się własnością tego ostatniego. Zaliczeniu podlegają więc także inne korzyści, jakie nieodpłatnie otrzymał spadkobierca od spadkodawcy.”¹⁰⁵⁴. W judykaturze Sądu Najwyższego przyjęto, że zaliczeniu nie podlega natomiast przysporzenie z tytułu zapisu zwykłego¹⁰⁵⁵ ani z tytułu pomocy rodzinnej w formie pracy przy rozbudowie domu¹⁰⁵⁶. Analogicznie do regulacji zaliczania darowizn na poczet zachowku nie podlegają zaliczeniu na schedę spadkową drobne darowizny zwyczajowo w danych stosunkach przyjęte (art. 1039 § 3 k.c.), przy czym należy je rozumieć tak samo jak na gruncie przepisów zaliczania darowizn na poczet zachowku.

Reguły wyceny darowizn i zapisów windykacyjnych oraz sposób ich zaliczania na schedę spadkową zostały uregulowane w art. 1042 k.c. Wartość przedmiotu darowizny oblicza się według stanu z chwili jej dokonania, a według cen z chwili działu spadku. Dla określenia wartości darowizny nie mają więc znaczenia zmiany w jej przedmiocie, jakie zaszły pomiędzy jej dokonaniem a działem spadku, w tym nakłady zwiększające jej wartość¹⁰⁵⁷. Natomiast wartość przedmiotu zapisu windykacyjnego oblicza się według stanu z chwili otwarcia spadku, a według cen z chwili działu spadku. Wyraźnie wyłączone zostało możliwość zaliczenia pożytków z darowizny lub zapisu windykacyjnego na schedę spadkową (art. 1040 § 3 k.c.).

Zgodnie z art. 1042 § 1 k.c. zaliczenie na schedę spadkową przeprowadza się w ten sposób, że wartość darowizn lub zapisów windykacyjnych podlegających zaliczeniu dolicza się do spadku lub do części spadku, która ulega podziałowi między spadkobierców obowiązanych wzajemnie do zaliczenia, po czym oblicza się schedę spadkową każdego z tych spadkobierców, a następnie każdemu z nich zalicza się na poczet jego schedy wartość darowizny lub zapisu windykacyjnego podlegającej zaliczeniu. Należy zatem najpierw ustalić wartość aktywów spadku (1), następnie do tej wartości dodać wartości darowizn i zapisów

1053 P. Zdanikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 817.

1054 Postanowienie SN z 9.12.2010 r., III CSK 39/10, LEX nr 738107; por. także Uchwała SN z 7.12.1983 r., III CZP 60/83, OSNC 1984, nr 7, poz. 108 i Postanowienie SN z 23.10.1975 r., III CRN 281/75, OSNC 1976, nr 10, poz. 212, gdzie wskazano, że na poczet schedy spadkowej zalicza się również przysporzenie w postaci nieformalnego wydzielenia spadkobiercy nieruchomości.

1055 Postanowienie SN z 13.10.1971 r., III CRN 297/71, LEX nr 6997.

1056 Postanowienie SN z 6.03.2002 r., V CKN 876/00, LEX nr 55164; Postanowienie SN z 23.11.2012 r., I CSK 217/12, LEX nr 1284691.

1057 J. Policzkiewicz [w:] *Kodeks cywilny...*, 1986, s. 1986.

windykacyjnych (2), podzielić uzyskaną sumę pomiędzy spadkobierców w stosunku do przysługujących im udziałów co pozwoli uzyskać wartość schedy spadkowej należnej każdemu z nich (3) oraz wreszcie odjechać od schedy spadkowej wartość darowizny lub zapisu windykacyjnego podlegające zaliczeniu konkretnemu spadkobiercy (4)¹⁰⁵⁸. W wyniku tych obliczeń możemy uzyskać wynik dodatni, ujemny lub równy zero. Wynik dodatni oznacza, że spadkobiercy, mimo uzyskania przysporzenia w postaci darowizny lub zapisu windykacyjnego, wciąż przysługiwać będzie przysporzenie ze spadku. Taki spadkobierca bierze udział w działaniu spadku z odpowiednio mniejszą (o przysporzenie z darowizny lub zapisu windykacyjnego) schedą spadkową. W razie otrzymania wyniku równego zero, spadkobierca nie bierze udziału w działaniu spadku, gdyż całą jego schedę spadkową pokryło inne przysporzenie ze strony spadkodawcy. Wynik ujemny oznacza, że spadkobierca otrzymał w postaci darowizny lub zapisu windykacyjnego przysporzenie większe niż przysługujące mu na podstawie dziedziczenia ustawowego. Wydawać mogłoby się, że będzie obowiązany zwrócić nadwyżkę, jednak ustawodawca postanowił inaczej. Mając na względzie konieczność urzeczywistnienia woli spadkodawcy, przyjęto, że spadkodawca, gdy czyni na rzecz danego spadkobiercy większe przysporzenie, robi to celowo. Jeżeli wartość darowizny lub zapisu windykacyjnego podlegających zaliczeniu przewyższa wartość schedy spadkowej, spadkobierca nie jest obowiązany do zwrotu nadwyżki. W wypadku takim nie uwzględnia się przy działaniu spadku ani darowizny lub zapisu windykacyjnego, ani spadkobiercy zobowiązanego do ich zaliczenia (art. 1040 k.c.¹⁰⁵⁹). Nie wpływa to jednak na posiadanie statusu spadkobiercy, w szczególności spadkobierca taki nadal odpowiada za długi spadkowe. Słusznie wskazuje się, że czasem dla takiego spadkobiercy korzystniejsze będzie odrzucenie spadku¹⁰⁶⁰. Rozważyć można, czy w takim przypadku przedstawiciel ustawowy nie powinien w imieniu małoletniego spadku odrzucić. Wydaje się, że jeżeli spadek posiada jakiegokolwiek długi w interesie małoletniego jest w takim przypadku spadek odrzucić. Sąd (opiekun albo spadku), wdając zezwolenie na złożenie odpowiedniego oświadczenia spadkowego, powinien wziąć pod uwagę również instytucje zaliczania darowizn i zapisów windykacyjnych na schedę spadkową.

Dodatkowo dalszy zstępny spadkodawcy obowiązany jest do zaliczenia na schedę spadkową darowizny oraz zapisu windykacyjnego dokonanych przez spadkodawcę na rzecz

1058 P. Zdanikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 824. Por. M. Dziadzio, P. Ochwat, *Pojęcie stanu przedmiotu darowizny podlegającej zaliczeniu w rozliczeniach pomiędzy spadkobiercami oraz pomiędzy nimi a uprawnionym do zachowku*, *Palestra* 2020, nr 12, s. 42-57.

1059 Zob. M. Niedośpiał, *Glosa do uchwały SN z dnia 19 lutego 1991 r., III CZP 4/91*, *OSP* 1993, nr 1, s. 2. Por. D. Bierecki, *Uwagi w sprawie rozporządzenia udziałem w przedmiocie należącym do spadku*, *Rejent* 2017, nr 8, s. 9-32.

1060 P. Zdanikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 822; K. Osajda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, t. III, 2013, s. 1080.

jego wstępnego (art. 1041 k.c). „Biorąc pod uwagę treść art. 1039 k.c., można twierdzić, że jeżeli chodzi o zstępnych spadkodawcy, to nie ma ograniczeń co do zaliczania darowizn oraz zapisów windykacyjnych, na przykład wnuki, prawnuki zmarłego mają obowiązek zaliczenia darowizny uczynionej ich wstępnemu, tj. dziecku spadkodawcy.”¹⁰⁶¹. Małoletni wnuk będzie zatem obowiązany do zaliczenia na poczet swojej schedy spadkowej darowizny lub zapisu windykacyjnego uczynionego przez spadkodawcę na rzecz jego ojca, który zmarł bądź np. spadek odrzucił. Słusznie zauważa się, że w takiej sytuacji obowiązki zaliczeń mogą się kumulować¹⁰⁶². Będzie tak w sytuacji, gdy wnuk również otrzymał od dziadka przysporzenie podlegające zaliczeniu. Warto podkreślić, że zwolnienie z obowiązku zaliczenia darowizny lub zapisu windykacyjnego udzielone wstępnemu jest skuteczne także wobec zstępnego.

Zgodnie z art. 1043 k.c. również koszty wychowania i kształcenia ogólnego i zawodowego podlegają zaliczeniu na schedę spadkową¹⁰⁶³, o ile przekraczają przeciętną miarę przyjętą w danym środowisku¹⁰⁶⁴. Stosuje się przy tym przepisy o zaliczaniu darowizn.

Zaliczenie darowizn, zapisów windykacyjnych oraz kosztów wychowania i kształcenia na schedę spadkową zrównuje sytuację małoletniego spadkobiercy z sytuacją jego rodzeństwa oraz małżonka rodzica. Warto zauważyć, że pomimo wprowadzenia tej instytucji spadkodawca wciąż może uprzywilejować jednego ze zstępnych, jako że obdarowany ponad schedę spadkową nie jest obowiązany do zwrotu nadwyżki, a możliwe jest nawet jego uwolnienie się od odpowiedzialności za długi spadkowe poprzez odrzucenie spadku. Ponadto spadkodawca może swojego zstępnego zwolnić z konieczności zaliczania danego przysporzenia na schedę spadkową. Musi jednak złożyć oświadczenie woli - przynajmniej konkludentne. Ponadto korzystnym dla spadkobiercy (w tym małoletniego) uregulowaniem jest wyłączenie konieczności zaliczenia na schedę spadkową pożytków przedmiotu darowizny lub zapisu windykacyjnego. Podsumowując, instytucja nakazująca małoletniemu spadkobiercy zaliczać na schedę spadkową darowizny i inne przysporzenia otrzymane od rodziców, w rzeczywistości nie wywołuje negatywnych skutków w postaci uszczuplenia korzyści ze spadku małoletniego. Rodzic, dbając o interesy swojego dziecka, może nawet sprawić, że dane przysporzenie nie będzie zaliczane na schedę spadkową i małoletniemu będzie przysługiwał pełny udział spadkowy.

1061 E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1041, teza 1. Por. G. Karaszewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 1041.

1062 P. Zdanikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 822.

1063 Por. Postanowienie SN z 24.01.2002 r., III CKN 503/00, LEX nr 53147.

1064 Kwestia kosztów wychowania i kształcenia, w tym oceny przekraczania przeciętnej miary przyjętej w danym środowisku została omówiona w rozdziale dotyczącym zachowku.

4.4. Odpowiedzialność małoletniego za długi spadkowe po dziale spadku

Dział spadku nie wywiera wpływu na zakres odpowiedzialności za długi spadkowe. Z chwilą działu spadku zmienia się jednak odpowiedzialność współspadkobierców¹⁰⁶⁵. Do chwili działu, przez którą rozumie się chwilę sporządzenia umowy działowej lub chwilę uprawomocnienia się orzeczenia sądu o dziale spadku, współspadkobiercy ponoszą solidarną odpowiedzialność za długi spadkowe (art. 1034 § 1 zd. 1 k.c.). Jeżeli jeden ze spadkobierców spełnił świadczenie, może on żądać zwrotu od pozostałych spadkobierców w częściach, które odpowiadają wielkości ich udziałów (art. 1034 § 1 zd. 2 k.c.)¹⁰⁶⁶. „Dla zasady tej nie ma znaczenia, że niektórzy spadkobiercy korzystają z ograniczenia odpowiedzialności z powodu przyjęcia spadku z dobrodziejstwem inwentarza. Odpowiedzialność tych ostatnich jest też solidarna, choć ograniczona kwotowo do wartości stanu czynnego ich udziałów spadkowych.”¹⁰⁶⁷. Z roszczeniem regresowym w imieniu małoletniego spadkobiercy powinien wystąpić jego przedstawiciel ustawowy. Wskazuje się, że roszczenia regresowe spadkobiercy z art. 1034 § 1 zd. 2 k.c. mogą być dochodzone w odrębnym procesie. Jeżeli jednak zostało wszczęte postępowanie w sprawie o dział spadku, rozliczenia spadkobierców z tytułu spłaconych długów spadkowych dokonują się wyłącznie w tym postępowaniu (art. 686 k.p.c.)¹⁰⁶⁸. Wierzyciel występujący z żądaniem spełnienia świadczenia przez małoletniego spadkobiercę, powinien zwrócić się do jego przedstawiciela ustawowego, który go reprezentuje. Do chwili działu spadku wraz ze spadkobiercami solidarną odpowiedzialność za długi spadkowe ponoszą także osoby, na rzecz których spadkodawca uczynił zapisy windykacyjne (art. 1034¹ § 1 k.c.). Rozliczenia między spadkobiercami i osobami, na których rzecz zostały uczynione zapisy windykacyjne, następują proporcjonalnie do wartości otrzymanych przez nich przysporzeń. Spadkobiercom uwzględnia się ich udział w wartości ustalonego w wykazie inwentarza albo spisie inwentarza stanu czynnego spadku (art. 1034¹ § 1 k.c.).

Od chwili działu spadkobiercy ponoszą odpowiedzialność za długi spadkowe w stosunku do wielkości udziałów (*pro rata parte*). Co istotne, dotyczy to jedynie działu całkowitego. W razie przeprowadzenia działu częściowego spadkobiercy nadal odpowiadają solidarnie – aż do chwili działu całkowitego¹⁰⁶⁹. Także osoby, na rzecz których zostały

1065 E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 705.

1066 Zob. np. J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 1034, teza 4; J. Biernat, *Umowa...*, s. 223–224; G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1034, teza 3.

1067 L. Kaltenbek, W. Żurek, 1.2.3. *Wspólne zasady dla wypadków odpowiedzialności ograniczonej i nieograniczonej* [w:] L. Kaltenbek, W. Żurek, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2016.

1068 E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1034, teza 5.

1069 G. Karaszewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Bałwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 1034, teza 2.

uczynione zapisy windykacyjne odpowiadają proporcjonalnie do wartości otrzymanych przez nich przysporzeń (art. 1034² k.c.). Każdy spadkobierca odpowiada od chwili działu samodzielnie za długi spadkowe. Należy jednak zaznaczyć, że odpowiedzialność *pro rata parte* odnosi się jedynie do zobowiązań ze świadczeniami podzielnymi. W przypadku istnienia długu ze świadczeniem niepodzielnym, spadkobiercy nadal odpowiadają solidarnie¹⁰⁷⁰. Samodzielna odpowiedzialność w stosunku do wielkości udziału jest o tyle lepsza dla małoletniego spadkobiercy, że wyklucza możliwość wystąpienia przez wierzyciela z żądaniem przenoszącym jego rzeczywistą odpowiedzialność, a umożliwiającą występowanie o zwrot w stosunku do innych spadkobierców. Biorąc pod uwagę, że małoletni nie działa sam, lecz przez przedstawiciela ustawowego, korzystniejsze wydaje się wyłączenie odpowiedzialności solidarnej. Odpowiedzialność za długi spadkowe osoby, na której rzecz został uczyniony zapis windykacyjny jest ograniczona do wartości przedmiotu zapisu windykacyjnego według stanu i cen z chwili otwarcia spadku (art. 1034³ k.c.)¹⁰⁷¹. Odpowiedzialność małoletniego zapisobiercy windykacyjnego jest zatem ograniczona, tak aby w wyniku przysporzenia z tytułu zapisu nie poniósł on straty¹⁰⁷².

Rozdział V. Uprawnienie małoletniego do zachowku

Ratio legis instytucji zachowku

W celu ochrony osób bliskich spadkodawcy, w tym tych małoletnich, ustawodawca może ograniczyć spadkodawcy swobodę dysponowania swoim majątkiem. Wskazuje się bowiem, że dowolne dysponowanie majątkiem *mortis causa* mogłoby prowadzić do pokrzywdzenia osób bliskich, które nierzadko pomagały spadkodawcy w wypracowaniu czy osiągnięciu majątku wchodzącego w skład spadku¹⁰⁷³. W sytuacji małoletnich osób bliskich

1070 E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 705.

1071 Zob. A. Paluch, *Kilka uwag krytycznych o zasadach odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych i obdarowanych za zachówek*, TPP 2017, nr 3, s. 5-16. Por. P. Księżak, *Zapis windykacyjny*, s. 180.

1072 J. Turłukowski [w:] *Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu cywilnego [w:] Zapis windykacyjny. Komentarz*, Warszawa 2011, art. 1034(3).

1073 Jest to stanowisko dominujące. Zob. m.in. J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, 1967, s. 306-307; J. Kosik [w:] *System prawa cywilnego*, red. J. St. Piątowski, t. IV, 1986, s. 533, P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2010, s. 21-22 i 155; E. Skowrońska-Bocian, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2010, s. 159; H. Witzak, A. Kawałko, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2014, s. 166; H. Witzak, *Odpowiedzialność za zachówek*, *Studia Prawnicze KUL* 2007, nr 2-3, s. 111-112; J. Biernat, *Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie spadkowym*, Toruń 2002, s. 70-71. W. Borysiak, *O prawie spadkobierców ustawowych do zachowku* –

spadkodawcy chodzi natomiast głównie o uczynienie zadość zasadom współzycia społecznego oraz powinnościom rodzinnym, w tym łożenia na utrzymanie dzieci (obowiązek alimentacyjny). Instytucją spełniającą taką funkcję w polskim prawie spadkowym jest zachówek¹⁰⁷⁴. Zachówek ogranicza swobodę dysponowania całym swoim majątkiem *mortis causa*, a zatem swobodę testowania¹⁰⁷⁵. Podkreśla się, że prawo do zachowku służy urzeczywistnieniu obowiązków moralnych, jakie spadkodawca ma względem swoich najbliższych oraz przysługują ze względu na szczególnie stosunek rodzinno-prawny łączący spadkodawcę z najbliższymi członkami rodziny¹⁰⁷⁶. „Skoro nie ma już osoby, na której ciążyły pewne obowiązki wynikające z jej pozycji rodzinnej, prawo spadkowe stara się stworzyć instrumenty pozwalające ochronę tę realizować z majątku, który pozostawił po sobie spadkodawca”¹⁰⁷⁷. Wskazuje się nawet, że postulat ochrony najbliższych członków

polemicznie, PiP 2008, Nr 5, s. 111 i n. Zob. także: M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, str. 479-480 i przywołana tam literatura.

1074 Instytucję zachowku przyjęto również w dekrete – Prawo spadkowe z 1946 r. Koncepcja zachowku jest znacznie późniejsza niż konkurencyjny system rezerwy. System zachowku wprowadził dopiero Landrecht Pruski obowiązujący od 1 czerwca 1794 r., k.c. austriacki i kodeks cywilny Saksonii z 2 stycznia 1863 r. Obecnie system zachowku przyjęły m.in. następujące kraje: Niemcy, Austria, Węgry, Finlandia, Malta, Serbia, Holandia, Estonia. System rezerwy przyjęto we francuskim kodeksie cywilnym, a także w ustawodawstwie takich krajów jak np. w Szwajcarii, Belgia, Włochy, Czechy, Chorwacja, Ukraina, Grecja, Słowenia, Łotwa, Litwa, Turcja, Szwecja, Rumunia, Portugalia, Argentyna, Japonia, Peru, Filipiny. W większości systemów prawnych obowiązuje system rezerwy (zob. więcej P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2010, s. 30-34). Por. M.-A. Zachariasiewicz, *Zachówek czy rezerwa? Głos w dyskusji nad potrzebami i kierunkami zmian polskiego prawa spadkowego*, Rejent 2006, Nr 2, s. 183–185. Należy wskazać, że istnieje również inne rozwiązanie, tzw. system alimentacyjny, znany pod nazwą *discretionary adjustive power*. Funkcjonuje on w prawie angielskim i jest regulowany przez Inheritance (Provision For Family and Dependents) Act 1975. Zakłada on nieograniczoną swobodę testowania, ale sądy mogą zmieniać postanowienia testatora, jeżeli nie zabezpieczają one w sposób odpowiedni określonej grupy osób. Sądy mają zatem kompetencje do „korygowania” rozrządzeń testamentowych. System alimentacyjny obowiązuje również w innych krajach *common law*, w tym w USA. Zob. M.-A. Zachariasiewicz, *Zachówek czy rezerwa? Głos w dyskusji nad potrzebami i kierunkami zmian polskiego prawa spadkowego*, Rejent 2006, Nr 2, s. 183, 187,-190,198; O. Nowak, *Zachówek, rezerwa i roszczenie alimentacyjne – jak instytucje prawne służą ochronie rodziny w perspektywie prawnoporównawczej* [w:] *Vademecum spadkowe – kto dziedziczy całość, a kto połowę?*, red. M. Szczepaniak, M. Nitkowski, K. Wojdyło, Zeszyt Naukowy Naukowego Koła Cywilistów, Wrocław 2015, s. 96-98.

1075 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 940, Nb 1; M. Pogonowski, *Roszczenie z tytułu zachowku i jego realizacja*, MOP 2008, Nr 16, s. 856; J. Biernat, *Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie spadkowym*, Toruń 2002, s. 65-66; P. Księżak, *Zachówek...*, s. 21-22. Por. A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 991, teza 1, która stwierdza, że instytucja zachowku nie ogranicza swobody testowania „w płaszczyźnie formalnej”, ponieważ spadkodawca może dowolnie rozporządzić swoim majątkiem. Dalej jednak stwierdza „Zachówek ogranicza jednak swobodę spadkodawcy rozumianą szerzej – jako swobodę decydowania o losach swego majątku w taki sposób, żeby wyrażona przez niego wola miała ostateczny, rozstrzygający i wyłączny wpływ na te losy, nie podlegając działaniu prawnych mechanizmów korygujących, prowadzących do nieco innego rozłożenia praw i obowiązków pomiędzy osobami najbliższymi”. A. Sylwestrzak przyjmuje zatem *stricte* formalistyczne rozumienie ograniczenia swobody testowania. Por. A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 991, teza 1, a także K. Smoter, *Zachówek jako ograniczenie swobody testowania*, PiP 2013, nr 9, s. 54-66.

1076 Wyrok SN z 25.06.2020 r., I NSNc 21/20, LEX nr 3020693; wyrok SN z 13.06.2013 r., V CSK 385/12, LEX nr 1375506. Por. H. Witzak, *Odpowiedzialność za zachówek...*, s. 111, przyp. 2, która w zakresie prawa do zachwku posługuje się pojęciem „najbliższa rodzina spadkodawcy” i tłumaczy, że należy przez nie rozumieć osoby „którym z mocy obowiązujących przepisów przysługuje prawo do zachwku, a zatem tych, którym ustawa gwarantuje określona korzyść ze spadku (art. 991 § 1 k.c.)”.

1077 P. Księżak, *Zachówek...*, s. 21. Por. W. Borysiak, *Ochrona członków rodziny spadkodawcy na tle historycznoprawnym oraz prawnoporównawczym*, Zeszyty Prawnicze UKSW 2008, t. 8, Nr 2, s. 153-154, który

rodziny spadkodawcy jest realizowany przez polskiego ustawodawcę zasadniczo przez zachówek¹⁰⁷⁸.

Podstawę do skonstruowania definicji zachowku zawiera art. 991 § 1 k.c., stanowiąc: „Zstępnym, małżonkowi oraz rodzicom spadkodawcy, którzy byliby powołani do spadku z ustawy, należą się, jeżeli uprawniony jest trwale niezdolny do pracy albo jeżeli zstępny uprawniony jest małoletni - dwie trzecie wartości udziału spadkowego, który by mu przypadął przy dziedziczeniu ustawowym, w innych zaś wypadkach - połowa wartości tego udziału (zachówek)”¹⁰⁷⁹. Zachowkiem jest zatem ułamkowo określona część tego, co uprawniony do zachowku „otrzymałby zgodnie z dziedziczeniem na podstawie ustawy”. Przy czym trafnie wskazuje się, że ustawodawca w art. 992 k.c. używa już nieco innego określenia „udziału stanowiącego podstawę obliczenia zachowku”. To drugie sformułowanie jest poprawne¹⁰⁸⁰. Prawo do zachowku realizuje się w ten sposób, że uprawnionemu przysługuje przeciwko spadkobiercy roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej potrzebnej do pokrycia zachowku albo do jej uzupełnienia (art. 991 § 2 k.c.), przy czym od początku ma ono charakter pieniężny¹⁰⁸¹. Prawo do zachowku zostało ukształtowane jako wierzytelność¹⁰⁸², która może być przez uprawionego do zachowku przeniesiona na inną osobę (ma zbywalny charakter)¹⁰⁸³.

krytycznie odnosi się do przywoływanych przez siebie poglądów niemieckiej i holenderskiej doktryny, według których obecnie prawo cywilne nie powinno już tak poważnie ingerować w możliwość dysponowania swoim majątkiem przez spadkodawcę, ponieważ: 1) obserwujemy osłabienie więzi rodzinnych, w szczególności tych między rodzicami i dziećmi oraz oznaczające również niezależność gospodarczą poszczególnych członków rodziny; 2) potencjalni spadkodawcy żyją obecnie o wiele dłużej, co powoduje, że w chwili otwarcia spadku ich zstępni posiadają już własne środki utrzymania i własne dzieci; 3) wola spadkodawcy wyrażona w testamencie bardziej odzwierciedla jego bliskość relacji niż więzy krwi. Na gruncie prawa polskiego podobne argumenty podnosi A. Partyk, *Optymalność zachowku wobec przemian rodzinno-społecznych*, *Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały* 2020, Nr 1, s. 120 i n., jednak nie sposób się z nimi zgodzić. Przykładowo, jeżeli „singiel” chce zabezpieczyć sytuację bliskiej mu osoby (niebędącej na podstawie art. 991 § 1 k.c. uprawioną do zachowku) może to zrobić w ramach rozrządzeń testamentowych, czy darowizny. Por. M. Załucki, *Przyszłość zachowku w prawie polskim*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2012, z. 2, s. 529 i n.

1078 M. Jansen, *Zachówek w prawie polskim – rozważania de lege ferenda*, *Białostockie Studia Prawnicze* 2017, Nr 4, s. 143.

1079 J. Kosik [w:] *System prawa cywilnego*, red. J. St. Piątkowski, t. IV, 1986, s. 535 wskazuje także na istnienie „zachowku” w sensie szerszym jako występującej pod różnymi postaciami instytucji mającej na celu zapewnienie osobom najbliższym spadkodawcy oznaczonej korzyści ze spadku. W niniejszym rozdziale mowa będzie jedynie o zachowku *sensu stricto*, tj. instytucji z art. 991 k.c.

1080 Zob. B. Kordasiewicz [w:] *System prawa prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 970, Nb 74.

1081 Odmienne sprawa się ma w systemie rezerwy, gdzie spadek zostaje podzielony na dwie części: rozrządzalną i nierozrządzalną. Częścią rozrządzalną spadkodawca może swobodnie dysponować, natomiast część nierozrządzalna przypada tzw. spadkobiercom koniecznym. Oznacza to, że w systemie rezerwy spadkobiercy ci otrzymują zawsze część spadku w naturze. Zob. A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 991, teza 3; E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, wyd. X, Warszawa 2011, art. 991; A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 991, teza 1; A. Szpunar, *Uwagi o prawie do zachowku*, *Rejent* 2002, Nr 6, s. 15.

1082 A. Szpunar, *Uwagi o pojęciu prawa dziedziczenia*, *Rejent* 2002, Nr 5, s. 21. Por. Wyrok SA w Katowicach z 23.01.2014 r., V ACa 742/13, LEX nr 1439043.

1083 Uchwała SN z 13.02.1975 r., III CZP 91/74, OSNC 1976, nr 1, poz. 6.

Nietrudno zauważyć, że ustawodawca przyznaje większy zachówek osobom, którym ciężiej własnymi siłami zdobyć majątek czy wręcz środki niezbędne do utrzymania. Z tego względu osoby trwale niezdolne do pracy oraz osoby małoletnie otrzymują 2/3 udziału spadkowego, który by im przypadł przy dziedziczeniu ustawowym. W przypadku prawa do zachowku sytuacja małoletniego jest więc lepsza niż dorosłych (niebędących trwale niezdolnymi do pracy), pod tym względem, że otrzymują prawo do większej części majątku spadkowego. Przyjmuje się, że przesłanka małoletniości ma być spełniona w chwili otwarcia spadku¹⁰⁸⁴. „Przyjęcie jakiegokolwiek innej chwili, np. momentu zażądania zachowku, orzeczenia o obowiązku zapłaty zachowku albo uiszczenia należności, stwarzałoby niebezpieczeństwo przypadkowości i dowolności”¹⁰⁸⁵.

Osobami uprawnionymi do zachowku są zstępni, małżonek i rodzice spadkodawcy. Dla tematu niniejszej pracy znaczenie ma w zasadzie tylko uprawnienie do zachowku zstępnych. Raczej mało prawdopodobna, a przynajmniej niezwykle rzadka, będzie sytuacja zachowku dla małoletniego rodzica¹⁰⁸⁶. Małoletni będą uprawnieni do zachowku po swoich rodzicach i dziadkach. Przy czym zachówek po dziadkach będzie się należał małoletniemu jedynie w przypadku braku takiego uprawnienia po stronie bliższego zstępnego w tej linii (rodzica małoletniego, będącego dzieckiem spadkodawcy). Pośród zstępnych obowiązuje bowiem zasada dziedziczenia według szczepów (*in stripes*), zakładająca, że przeżycie spadkodawcy przez jego dziecko wyłącza uprawnienie do zachowku wnuków pochodzących od tego dziecka. Istnienie wnuka, eliminuje zaś uprawnienie prawnuków¹⁰⁸⁷. Oprócz śmierci bliższego zstępnego uprawnienie do zachowku dalszych zstępnych aktualizować będzie również uznanie go za niegodnego dziedziczenia. Jest on bowiem w myśl przepisu 928 § 2 k.c. wyłączony od dziedziczenia, „tak jakby nie dożył otwarcia spadku”. Przeciwnie

1084 E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki, wyd. X*, Warszawa 2011, LEX, art. 991, teza 12; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 991, teza 14; A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 991, teza 6; M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 991, teza 16.

1085 J. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny...*, 1972, s. 1909. Por. J. Gwiadomorski, *Prawo spadkowe...*, 1967, s. 317, przyp. 19, który również skłania się do przyjęcia chwili otwarcia spadku jako właściwej dla oceny małoletniości uprawnionego do zachowku, jednak wskazuje, że sprawa nie jest jasna i budzi wątpliwości. Jako argument za obraniem chwili otwarcia spadku przemawia jego zdaniem to, że roszczenie uprawnionego do zachowku powstaje poza wszelką wątpliwością w chwili otwarcia spadku i że zakres tego roszczenia nie powinien potem ulec zmianie. Czyni jednak jednocześnie uwagę, że „względy merytoryczne” wydają się przemawiać za przyjęciem chwili rozstrzygnięcia procesu o zachówek lub „chwili zgodnego ustalania wysokości zachowku”.

1086 We wcześniejszych rozważaniach wskazano już natomiast, że niemożliwe jest bycie małoletnim małżonkiem. Nawet zawarcie małżeństwa wbrew przepisom ustanawiającym wymogi co do wieku nupturientów w art. 10 k.r.o. (tj. przez mężczyznę, który nie ukończył lat osiemnastu, oraz przez kobietę, która nie ukończyła lat szesnastu albo bez zezwolenia sądu zawarła małżeństwo po ukończeniu lat szesnastu, lecz przed ukończeniem lat osiemnastu) powoduje uzyskanie przez nich pełnoletniości (art. 10 § 2 zd. 1 k.c.). Co prawda, w takim przypadku każdy z małżonków może żądać jego unieważnienia (art. 10 § 2 k.r.o.), jednakże unieważnienie nie powoduje utraty pełnoletniości (art. 10 § 2 zd. 2 k.c.).

1087 Zob. B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, s. 950.

natomiast w przypadku zrzeczenia się dziedziczenia (1049 k.c.), skutki zrzeczenia co do zasady obejmują również zstępnych zrzekającego się („chyba że umówiono się inaczej”). W przypadku zrzeczenia się dziedziczenia przez rodzica, małoletni nie będzie zatem uprawniony do zachowku po dziadku, chyba że w umowie o zrzeczenie się dziedziczenia jego wstępni postanowili inaczej.

Wskazać trzeba, że małoletni nie będzie uprawniony do zachowku w przypadku uznania go za niegodnego dziedziczenia¹⁰⁸⁸ albo w przypadku, gdyby spadek odrzucił. W obydwu sytuacjach będzie bowiem traktowany „tak, jakby nie dożył otwarcia spadku” (art. 928 § 2 i 1020 k.c.). Analogiczna „fikcja śmierci” następuje w przypadku zrzeczenia się dziedziczenia lub objęcia uprawnionego z tytułu zachowku skutkami takiej umowy jako zstępnego zrzekającego się dziedziczenia (art. 1049 § 2 k.c.). Przypomnieć należy o braku możliwości samodzielnego zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia przez małoletniego (brak zdolności do czynności prawnych), co implikuje konieczność reprezentowania go przez przedstawiciela ustawowego. Natomiast, co istotne, w braku odmiennych postanowień, zrzeczenie się dziedziczenia obejmuje również zstępnych zrzekającego się (art. 1049 § 1 k.c.). Jeżeli zatem rodzic małoletniego zrzeknie się dziedziczenia po swoim rodzicu (dziadku lub babci małoletniego), małoletni nie będzie uprawniony do zachowku po dziadku (w braku wyłączenia skutków zrzeczenia się dziedziczenia względem niego przez strony umowy), co miałyby miejsce w sytuacji, w której jego rodzic (zrzekający się) zmarłby przed otwarciem spadku po swoim rodzicu¹⁰⁸⁹. Małoletni będzie pozbawiony prawa do zachowku również w przypadku wydziedziczenia go przez spadkodawcę (o czym będzie mowa w dalszej części rozdziału).

5.2. Wysokość zachowku dla małoletniego

W celu obliczenia wysokości zachowku konieczne jest ustalenie udziału, jaki należałby się uprawnionemu przy dziedziczeniu z ustawy (poprawniej: udziału stanowiącego podstawę obliczenia zachowku). Przy ustalaniu udziału spadkowego stanowiącego podstawę do obliczania zachowku uwzględnia się także spadkobierców niegodnych oraz spadkobierców, którzy spadek odrzucili, natomiast nie uwzględnia się spadkobierców, którzy

¹⁰⁸⁸ Co istotne, do oceny, czy uprawniony do zachowku jest niegodny dziedziczenia po danym spadkodawcy nie jest konieczne, by był on formalnie powołany do spadku w charakterze spadkobiercy. Wystarczy, że jest uprawniony do żądania zachowku od spadkobiercy (Wyrok SN z 30.01.1998 r., I CKN 448/97, LEX nr 56817.).

¹⁰⁸⁹ Małoletni byłby uprawniony do zachowku po swoim dziadku również w sytuacji, gdy jego rodzic zostałby uznany za niegodnego dziedziczenia po swoim rodzicu (dziadku małoletniego) albo spadek odrzucił. Zob. J. Kosik [w:] *System prawa cywilnego...*, 1986, s. 538; M. Pogonowski, *Podmioty uprawnione i zobowiązane z zachowku*, Rejent 2009, Nr 4, s. 98.

zrzekli się dziedziczenia albo zostali wydziedziczeni (art. 992 k.c.)¹⁰⁹⁰. Następnie należy ten udział pomnożyć przez ułamek z art. 991 § 1 k.c., który w przypadku małoletniego wynosi 2/3. Tak otrzymany ułamek wyraża udział zachowkowy¹⁰⁹¹. Wyliczenie wartości zachowku nie następuje jednak poprzez pomnożenie wartości samego spadku (tzw. czysta wartość spadku). Przy obliczaniu zachowku bierze się pod uwagę tzw. substrat zachowku. Przez substrat zachowku rozumie się zaś wartość spadku¹⁰⁹² powiększoną o zapisy windykacyjne i darowizny doliczane do spadku w myśl przepisów Kodeksu cywilnego. Takie uregulowanie ma w swym założeniu zapobiegać sytuacjom, w którym spadkodawca rozporządził swym majątkiem na rzecz określonych osób (w przypadku darowizn - jeszcze za życia), przez co doszło do pokrzywdzenia osób uprawnionych do zachowku. Rozwiązanie przeciwne (niedoliczanie darowizn i zapisów windykacyjnych) prowadziłoby tylko do iluzorycznej ochrony osób uprawnionych do zachowku (w tym tych małoletnich)¹⁰⁹³.

W myśl art. 993 § 1 k.c. przy obliczaniu zachowku dolicza się do spadku darowizny oraz zapisy windykacyjne dokonane przez spadkodawcę. Nie dolicza się natomiast zapisów zwykłych i poleceń¹⁰⁹⁴. Przy obliczaniu zachowku dolicza się także do spadku fundusz założycielski fundacji rodzinnej wniesiony przez spadkodawcę, w przypadku gdy fundacja ta

1090 W doktrynie pojawił się pogląd, wedle którego zasady z art. 992 k.c. nie należy stosować, gdy spadkobiercami, którzy zastali wydziedziczeni albo zrzekli się dziedziczenia są zstępni spadkodawcy, którzy pozostawili własnych zstępnych uprawnionych do zachowku po spadkodawcy. „Zstępni bowiem zrzekającego się dziedziczenia nie objęci zrzeczeniem oraz zstępni wydziedziczonego wchodzi na miejsce swego rodzica zarówno co do dziedziczenia z ustawy, jak i co do zachowku (art. 931 § 1, 1011, 1049 § 2), powinni więc być uwzględnieni przy ustalaniu udziału spadkowego stanowiącego podstawę obliczenia zachowku innej osoby” (tak: J. Pietrzykowski, *Kodeks cywilny...*, 1972, s. 1910, a także: J. Kremis [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2014, art. 922, Nb 3; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom II*, 2013, art. 992, Nb 2. Słusznie natomiast pogląd ten odrzucił B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 1078-1079, wskazując, że już na płaszczyźnie normatywnej brak podstawy do przyjęcia powyższego twierdzenia. Ponadto trafnie wskazał, że nie sposób znaleźć argumenty praktyczne wspierające to stanowisko, bowiem zstępni zrzekającego się dziedziczą z ustawy udział, który przypadłby zrzekającemu się. Wysokość udziałów spadkobierców stanowiących podstawę wyliczenia zachowku jest zatem taka sama, niezależnie od tego czy doszło do zrzeczenia się dziedziczenia. Podobne argumenty przedstawia E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 992, teza 3.

1091 J. Kosik [w:] *System prawa cywilnego...*, 1986, s. 549; Z. Ułamek, *Wysokość zachowku w polskim prawie spadkowym*, Rejent 2011, Nr 1, s. 83.

1092 Chwila, jaką powinno się brać pod uwagę przy ocenie wartości spadku, w braku wyraźnego przepisów ustawy, była przedmiotem rozważań doktryny i judykatury. Najpierw Sąd Najwyższy przyjął, iż przy obliczaniu zachowku wartość spadku ocenia się według cen z chwili jego otwarcia (Uchwała SN z 8.02.1984 r., III CZP 1/84, LEX nr 5205), co nie spotkało się z aprobatą doktryny (krytyczna glosa B. Kordasiewicza, OSP 1985, Nr 4, poz. 75). Następnie doszło do zasadniczej zmiany stanowiska. SN w uchwale składu 7 sędziów (z mocą zasady prawnej) z dnia 26 marca 1985 r. (III CZP 75/84, OSNC 1985, nr 10, poz. 147 z aprobowaną glosą A. Mączyńskiego) stwierdza, że obliczenie zachowku następuje na podstawie wartości spadku ustalonej według cen z chwili orzekania o roszczeniach z tego tytułu. Należy wspomnieć, że niebagatelny wpływ na zmianę stanowiska miała ówczesna sytuacja ekonomiczna, tj. wysoki wzrost inflacji. Zob. A. Szpunar, *Uwagi o obliczaniu wysokości zachowku*, Rejent 2002, Nr 4, s. 16 i n.; A. Oleszko, *Glosa do uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 26 marca 1985 r. III CZP 75/84*, Palestra 1985, Nr 10, s. 98-101.

1093 Zob. B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 989.

1094 W literaturze wskazywano także, że nie powinno się również doliczać do stanu biernego spadku długów z zachowków (zob. J. Kosik [w:] *System prawa cywilnego...*, 1986, s. 547 i literatura tam powołana).

nie jest ustanowiona w testamencie (art. 993 § 2 k.c.). Ponadto przy obliczaniu zachowku dolicza się także do spadku mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej, o wartości nie większej niż wysokość funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej wniesionego przez spadkodawcę (art. 993 § 3 k.c.)¹⁰⁹⁵. Stan spadku na potrzeby obliczania zachowku nie jest zatem tożsamy z wartością spadku z punktu widzenia dziedziczenia¹⁰⁹⁶. Co istotne, nawet w przypadku braku majątku spadkowego (zerowa lub ujemna wartość spadku), darowizny i zapisy windykacyjne należy zaliczyć. Zapisy windykacyjne zawsze podlegają doliczeniu do substratu zachowku¹⁰⁹⁷. Przepisy zawierają natomiast pewne wyłączenia w odniesieniu do darowizn, o czym będzie mowa dalej. Przyjmuje się, że pojęcia darowizny na gruncie przepisów dotyczących zachowku nie należy rozumieć ściśle. To znaczy darowizną w tym przypadku nie będzie jedynie ta z art. 888 i n. k.c., jako umowa nazwana. Wskazuje się, że chodzi również o inne nieodpłatne czynności spadkodawcy pomniejszające spadek (np. dyspozycja wkładem bankowym¹⁰⁹⁸, umowa z następcą¹⁰⁹⁹)¹¹⁰⁰. Jeśli natomiast chodzi o czynności prawne o mieszanym charakterze (częściowo odpłatne, a częściowo nieodpłatne) należy do substratu zachowku doliczyć jedynie wartość części nieodpłatnej *negotii mixti cum donatione*¹¹⁰¹. W orzecznictwie zaznacza się natomiast, że „umowa obligacyjna obejmująca zniesienie między współwłaścicielami współwłasności nieruchomości w wyniku nieodpłatnego przeniesienia przez jednego z nich udziałów we współwłasności na drugiego dotychczasowego współwłaściciela może być kwalifikowana jako umowa darowizny”¹¹⁰². Oznacza to, że zniesienie współwłasności bez obowiązku spłaty lub dopłaty powinno być brane pod uwagę

1095 Istotne zmiany w przepisach dotyczących zachowku wprowadzono ustawą z dnia 26 stycznia 2023 r. o fundacji rodzinnej (Dz. U. poz. 326). W związku z wprowadzeniem możliwości założenia fundacji rodzinnej pojawiła się bowiem konieczność uwzględnienia świadczenia od fundacji rodzinnej i mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej jako źródeł zaspokojenia zachowku. *Ratio legis* instytucji fundacji rodzinnej jest zapewnienie sukcesji „firm rodzinnych” (zob. uzasadnienie do projektu ustawy). W uzasadnieniu do projektu ustawy wskazano, że „zadaniem nowej instytucji będzie realizacja celów określonych przez fundatora, w oparciu o przekazany przez niego majątek.”

1096 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 983, Nb 86.

1097 Zob. Wyrok SN z 7.07.1964 r., I CR 691/63, OSNC 1965, nr 9, poz. 143.

1098 Art. 56 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (tekst jedn. Dz.U. z 2023, poz. 2488).

1099 Umowa z następcą jest określona przepisami art. 84-91 ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz. U. z 2020 r., poz. 933). Poprzez tę umowę rolnik będący właścicielem (współwłaścicielem) gospodarstwa rolnego zobowiązuje się przenieść na osobę młodszą od niego co najmniej o 15 lat (następcę) własność (udział we współwłasności) i posiadanie tego gospodarstwa z chwilą nabycia prawa do emerytury lub renty inwalidzkiej, jeżeli następca do tego czasu będzie pracować w tym gospodarstwie. Ponadto umowa z następcą może zawierać inne postanowienia, w szczególności dotyczące wzajemnych świadczeń stron przed i po przeniesieniu przez rolnika własności gospodarstwa rolnego na następcę.

1100 L. Stecki, *Darowizna*, Toruń 1998, s. 313; P. Księżak, *Zachowek...*, s. 270-272; B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 989; M. Niedośpiał, *Glosa do uchwały SN z dnia 19 lutego 1991 r., III CZP 4/91*, OSP 1993, nr 1, s. 2.

1101 Zob. K. P. Sokołowski, *Forma aktu notarialnego, uzupełnienie zachowku oraz ustalenie schedy spadkowej a negotium mixtum cum donatione*, Rejent 2011, Nr 7-8, s. 134. Por. Wyrok SA w Warszawie z 25.08.2009 r., I ACa 445/09, LEX nr 1641264.

1102 Wyrok SN z 19.03.2009 r., III CSK 307/08, LEX nr 492154.

jako darowizna przy ustalaniu wysokości zachowku. Przyjmuje się również, że darowizną w rozumieniu art. 993 k.c. jest sprzedaż rzeczy lub prawa majątkowego za cenę poniżej wartości rynkowej, jeżeli różnica jest rażąca, uwzględniając cenę sprzedaży oraz wartość rynkową¹¹⁰³. Przyjmuje się, że zaliczeniu podlegają także te darowizny, których przedmiot uległ już zniszczeniu lub zużyciu, a także został utracony. Nieważne jest, czy przedmiot darowizny znajduje się wciąż w majątku obdarowanego oraz czy obdarowany jest wciąż wzbogacony¹¹⁰⁴. Co istotne, „ustawodawca nie uzależnił także kwestii doliczania darowizn do substratu zachowku od celu, w jakim darowizna została dokonana.”¹¹⁰⁵. Wartość przedmiotu darowizny oblicza się według stanu z chwili jej dokonania, a według cen z chwili ustalania zachowku (art. 995 § 1 k.c.).

Przepisy Kodeksu cywilnego wskazują jakie darowizny nie podlegają zaliczeniu na substrat zachowku w art. 994 k.c. Darowizny wyłączone z substratu zachowku można podzielić na trzy kategorie. Pierwszą stanowią drobne darowizny, zwyczajowo w danych stosunkach przyjęte (art. 994 § 1 k.c.), wyróżnione więc ze względu na kryterium ich wartości. Są to wszelkiego rodzaju prezenty okolicznościowe, dawane z okazji urodzin, imienin, wstąpienia w związek małżeński, pierwszej komunii świętej, chrztu świętego, prezenty świąteczne, a także kieszonkowe i tym podobne. Jeśli chodzi zaś o „drobną” wartość darowizny, istnieją dwa jej rozumienia – obiektywne i subiektywne. Stanowisko przyjmujące, że konieczna jest obiektywna wycena wartości darowizny zakłada, że należy uwzględnić jej faktyczną wartość ekonomiczną, niezależnie od statusu majątkowego danej rodziny. „W przeciwnym razie prezent imieninowy dany przez biedaka należałoby liczyć do zachowku, a nie uwzględniać darowizn luksusowych samochodów danych przez bogacza”¹¹⁰⁶. Z kolei pogląd przeciwny zakłada konieczność brania pod uwagę statusu majątkowego spadkodawcy, podnosząc, że darowizna rzędu kilkuset złotych może nie być „drobną” w rodzinach mniej zamożnych, podczas gdy taką stanowi dla osób bardziej majątnych¹¹⁰⁷. Wskazuje się także, że

1103 O. Olejek, *Kilka uwag na temat doliczania darowizn na substrat zachowku*, Studia Prawnicze KUL 2019, Nr 3, s. 259-260, który wskazuje, że o tym, czy cena sprzedaży odbiega od ceny rynkowej w sposób powinien decydować sąd na podstawie okoliczności konkretnego przypadku, zasięgając w szczególności opinii biegłego rzeczoznawcy. Autor podkreśla również, że podobnie będzie w przypadku umowy zamiany. W tym zakresie podaje przykład ciekawy z punktu widzenia tematu niniejszej pracy. Mianowicie w sytuacji, w której doszłoby do zawarcia umowy zamiany pomiędzy rodzicami a dzieckiem, w wyniku której dziecko otrzymałoby dom o wartości znacznie przekraczającej wartość otrzymanego w zamian przez rodziców mieszkania, darowizną będzie różnica pomiędzy wartością rynkową domu a wartością mieszkania. Wydaje się, że w niniejszym przypadku małoletni byłby raczej w pozycji osoby dochodzącej zachowku lub uzupełnienia zachowku od pełnoletniego członka rodzeństwa, który otrzymał dom w zamian za swoje mieszkanie.

1104 Zob. P. Księżak, *Zachowek...*, s. 268-269 i literaturę tam powołaną; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 993, art. 994, art. 995, teza 13.

1105 Postanowienie SN z 30.03.2011 r., III CZP 136/10, LEX nr 844761.

1106 Tak P. Księżak, *Zachowek...*, s. 292.

1107 Tak B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 991.

drobną darowizną w rozumieniu art. 994 § 1 k.c. nie są darowizny o niskiej wartości, ale dokonywane systematycznie, np. drobną darowizną zwyczajowo przyjętą byłoby przekazywanie swojemu dorosłemu dziecku niewielkich kwot pieniędzy ze względu na chwilową utratę pracy, ale w przypadku przedłużania się takiego stanu przez miesiące czy lata należy przekazane sumy pieniężne zsumować i doliczyć do substratu zachowku¹¹⁰⁸. W odniesieniu do małoletniego wyłączenie darowizn drobnych może mieć dosyć istotne znaczenie, jako że od potencjalnych spadkodawców nierzadko otrzymuje takie prezenty okolicznościowe. Trudno byłoby obliczyć ich wartość.

Kolejnym wyłączeniem z art. 994 § 1 k.c. objęte są darowizny dokonane przed więcej niż dziesięciu laty, licząc wstecz od otwarcia spadku na rzecz osób niebędących spadkobiercami albo uprawnionymi do zachowku. *A contrario* zatem darowizny dla spadkobierców i uprawnionych do zachowku będą zaliczane do substratu zachowku niezależnie od tego jak dawno zostały dokonane¹¹⁰⁹. W doktrynie zaznacza się przy tym, że powinno się brać pod uwagę raczej chwilę wykonania darowizny niż zawarcia umowy¹¹¹⁰. Należy podkreślić, że „doliczenie darowizny do spadku jest niezależne od tytułu powołania do spadku (ustawa, testament), jak też od tego, czy spadkobierca obdarowany jest jednocześnie osobą uprawnioną do zachowku.”¹¹¹¹. Gdy chodzi o małoletniego uprawnionego do zachowku, regulacja niniejsza ma to znaczenie, że jego udział stanowiący podstawę do obliczenia zachowku będzie mógł być mniejszy ze względu na ewentualne dawne (ponad 10-letnie) darowizny. Mylące może być sformułowanie „na rzecz osób niebędących spadkobiercami albo uprawnionymi do zachowku”. Może prowadzić do błędnego wniosku, że chodzi tu o osoby spoza rodziny i być może z tego względu takie darowizny będą rzadkie. W rzeczywistości natomiast mogą być to darowizny na rzecz spadkobierców (w tym zstępnym spadkodawcy), którzy zmarli wcześniej¹¹¹². Takie sytuacje nie będą dla małoletniego uprawnionego do zachowku korzystne. Także wyłączenie od dziedziczenia małżonka na podstawie art. 940 k.c. będzie miało ten skutek, że darowizny dokonane dawniej niż 10 lat od otwarcia spadku nie będą podlegały zaliczeniu na substrat zachowku.

Trzecia grupa darowizn wyłączonych od zaliczania na zachówek wyróżniona została ze względu na przesłanki etyczne¹¹¹³. Przy obliczaniu zachowku należnego zstępnemu nie

1108 Tak O. Olejek, *Kilka uwag na temat doliczania...*, s. 267-268.

1109 Wyrok SA w Białymstoku z 1.06.2004 r., I ACa 285/04, OSAB 2004, nr 3, poz. 3; Wyrok SN z 6.02.2014 r., I CSK 252/13, LEX nr 1438403; Wyrok SA w Szczecinie z 5.10.2016 r., I ACa 21/16, LEX nr 2166436.

1110 Tak P. Księżak, *Zachówek...*, s. 294.

1111 Wyrok SA w Szczecinie z 5.10.2016 r., I ACa 21/16, LEX nr 2166436.

1112 Zob. P. Księżak, *Zachówek...*, s. 294.

1113 Tak B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 990, Nb 106. Por. A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 994, teza 6.

dolicza się do spadku darowizn uczynionych przez spadkodawcę w czasie, kiedy nie miał zstępnych. Nie dotyczy to jednak wypadku, gdy darowizna została uczyniona na mniej niż trzysta dni przed urodzeniem się zstępnego (art. 994 § 2 k.c.). Ponadto art. 994 § 3 k.c. zawiera regulację dotyczącą zaliczania darowizn na zachówek należny małżonkowi (analogiczny jak w przypadku zstępnych), jednak nie ma ona znaczenia dla tematu niniejszej pracy. Uzasadnienie przyjęcia takich przepisów jest jasne. Z jednej strony ustawodawca stwierdza, że nie mogą być uznane za działania przeciwko interesowi zstępnego darowizny dokonane zanim spadkodawca wiedział o jego poczęciu (istnieniu). Z drugiej zaś strony chroni zstępnych (w tym *nasciturusa*) przed dyspozycjami majątkowymi spadkodawcy mogącymi pokrzywdzić go jako przyszłą osobę uprawnioną do zachowku. Wymaga się bowiem, żeby spadkodawca od chwili poczęcia zstępnego zachowywał swój majątek już w szczególności dla niego, jako osoby, wobec której posiada obowiązek alimentacyjny. Trzeba zaznaczyć, że w przypadku niniejszej regulacji nieważne jest w jakim momencie spadkodawca o poczęciu zstępnego się dowiedział. Nie można przyjąć założenia odmiennego. Gdyby ustawodawca chciał uzależnić zaliczanie darowizn od dowiedzenia się spadkodawcy o poczęciu zstępnego, wskazałby na takie rozwiązanie w przepisie.

W literaturze wskazuje się, że zalicza się darowizny dokonane na mniej niż trzysta dni przed urodzeniem pierwszego zstępnego. Zaliczeniu nie podlegają natomiast darowizny uczynione po bezpotomnej śmierci zstępnych a wcześniej niż trzysta dni przed urodzeniem kolejnego zstępnego¹¹¹⁴. Zaliczanie darowizn w odniesieniu do najmłodszego dziecka spadkodawcy będzie zatem miało miejsce już od okresu koncepcyjnego (300 dni) poprzedzającego narodzenie najstarszego z rodzeństwa.

Trafnie zauważa się, że ustawodawca „zapomniał” uregulować kwestię zaliczania darowizn w przypadku przysposobionego. Rozsądnie proponuje się przyjęcie, że okres trzystu dni w przypadku przysposobionego powinien być liczony w odniesieniu do prawomocnej adopcji dziecka. Jest to moment dołączenia przysposobionego dziecka do rodziny w sensie prawnym, można go utożsamiać z datą urodzenia dziecka naturalnego w akcie stanu

1114 Tak m.in. P. Księżak, *Zachówek...*, s. 295; B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 992; Por. J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 994, teza 6 oraz M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, LEX, art. 994, teza 9. Ten ostatni wskazuje, że „po urodzeniu jakiegokolwiek ze zstępnych – w świetle obowiązującej regulacji – darowizny dolicza się do substratu zachowku nawet wówczas, gdy zstępny następnie zmarł, a kolejni urodzili się po więcej niż trzystu dniach od dokonania darowizny. Tak więc po urodzeniu pierwszego ze zstępnych, bez względu na późniejsze okoliczności faktyczne, do substratu zachowku doliczane będą wszystkie darowizny na rzecz zstępnych.”. Wydaje się, że taki pogląd należałoby odrzucić. Nie można wymagać od spadkodawcy konieczności przewidywania posiadania kolejnych zstępnych przed rozpoczęciem okresu koncepcyjnego tylko z tego względu, że wcześniej miał już zstępnych, którzy następnie bezpotomnie zmarli.

cywilnego. Według P. Ksieżaka do przyjęcia innej chwili (np. złożenia wniosku do sądu) niezbędna byłaby interwencja ustawodawcy¹¹¹⁵.

Wyraźnie podkreślić trzeba, że zaliczanie darowizn i zapisów windykacyjnych nie odbywa się jedynie w odniesieniu do substratu zachowku. Chodzi również o odrębną instytucję zaliczania darowizn i zapisów windykacyjnych na poczet zachowku należnego danemu uprawnionemu (art. 996 § 1 k.c.). Trafnie podsumowuje B. Kordasiewicz: „Każda bowiem darowizna na rzecz uprawnionego, zaliczana na poczet należnego zachowku na podstawie art. 996 k.c. jest jednocześnie darowizną doliczaną do spadku na potrzeby ustalania substratu zachowku. Zależność odwrotna nie zachodzi”¹¹¹⁶. Małoletni uprawniony do zachowku zalicza na poczet przysługującego mu zachowku darowizny, które otrzymał od spadkodawcy za jego życia oraz zapisy windykacyjne na jego rzecz uczynione. Roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej potrzebnej do pokrycia zachowku będzie pomniejszone o wartość tej darowizny. Będzie to w rzeczywistości roszczenie o zapłatę sumy potrzebnej do uzupełnienia zachowku. Tożsame uwagi odnoszą się do zaliczania na należny zachówek świadczenia od fundacji rodzinnej oraz mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej. Zgodnie bowiem z art. 996 § 2 k.c. świadczenie od fundacji rodzinnej i mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej przekazane na rzecz uprawnionego do zachowku zalicza się na należny mu zachówek. Analogicznie jak w przypadku darowizn i zapisów windykacyjnych (art. 996 § 1 zd. 2 k.c.), jeżeli uprawnionym do zachowku jest dalszy zstępny spadkodawcy, zalicza się na należny mu zachówek także świadczenie od fundacji rodzinnej i mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej na rzecz jego wstępnego (art. 996 § 2 zd. 2 k.c.).

W praktyce nierzadko zdarza się, że rodzic jeszcze za swojego życia czyni na rzecz swojego małoletniego dziecka darowiznę niebędącą drobną (nieruchomość, przedmioty luksusowe). Taką darowiznę musi zaliczyć na poczet swojego zachowku małoletni, a także (co jest istotniejsze z punktu widzenia małoletniego spadkobiercy) darowizna ta powiększy substrat zachowku będący podstawą obliczeń zachowku należnego innemu zstępnemu spadkodawcy¹¹¹⁷. Wyższe roszczenia o zapłatę będą zatem przysługiwały uprawnionemu do zachowku zstępnemu w stosunku do małoletniego spadkobiercy na mocy art. 991 § 2 k.c., czyli będą to przypadki rozliczeń pomiędzy rodzeństwem (także przyrodnim lub przybranym na mocy przysposobienia), ewentualnie pomiędzy dziećmi i wnukami spadkodawcy (w razie śmierci jednego z dzieci z pozostawieniem potomstwa).

1115 Zob. P. Ksieżak, *Zachówek...*, s. 295 i literatura tam przywołana.

1116 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 989.

1117 Zob. np. M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, LEX, art. 994, teza 8, gdzie wyróżniono że art. 994 § 2 k.c. nie dotyczy „wszystkich uprawnionych do zachowku, a jedynie sytuacji, gdy rozważana jest wysokość zachowku należnego jednemu ze zstępnych spadkodawcy”.

Należy wskazać, że analogiczne przepisy w stosunku do tych regulujących kwestię zaliczania na poczet zachowku darowizn „dawnych” przyjęto w odniesieniu do funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej oraz mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej. Zgodnie bowiem z art. 994¹ § 1 k.c. przy obliczaniu zachowku nie dolicza się do spadku funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej wniesionego przed więcej niż dziesięciu laty, licząc wstecz od otwarcia spadku, chyba że fundacja rodzinna jest spadkobiercą. Ponadto przy obliczaniu zachowku nie dolicza się do spadku mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej otrzymanego przez osoby niebędące spadkobiercami albo uprawnionymi do zachowku przed więcej niż dziesięciu laty, licząc wstecz od otwarcia spadku (art. 994¹ § 2 k.c.). Dodatkowo ustawodawca przewidział, że przy obliczaniu zachowku należnego zstępnemu nie dolicza się do spadku funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej i mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej, jeśli ich przekazanie nastąpiło w czasie, kiedy spadkodawca nie miał zstępnych. Nie dotyczy to jednak wypadku, gdy przekazanie nastąpiło na mniej niż trzysta dni przed urodzeniem się zstępnego (art. 994¹ § 2 k.c.). Natomiast przy obliczaniu zachowku należnego małżonkowi nie dolicza się do spadku funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej i mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej przekazanych przed zawarciem małżeństwa ze spadkodawcą (art. 994¹ § 3 k.c.). Należy również wskazać, że Kodeks cywilny zawiera regulacje dotyczące obliczania wartości funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej oraz mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej. Zgodnie z art. 995 § 3 k.c. wartość funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej i mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej oblicza się według stanu z chwili ich przekazania, a według cen z chwili ustalania zachowku. W przypadku mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej w pierwszej kolejności oblicza się wartość funduszu założycielskiego i wartość mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej, a następnie porównuje się obie wartości, z uwzględnieniem art. 993 § 3 k.c. Wartość mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej doliczana do spadku nie może być zatem wyższa niż wysokość funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej wniesionego przez spadkodawcę (art. 993 § 3 k.c.).

W odniesieniu do małoletniego uprawnionego do zachowku szczególnego rozważenia wymaga kwestia zaliczenia na należny mu zachówek kosztów wychowania i kształcenia. Zgodnie z art. 997 § 1 k.c. jeśli uprawnionym do zachowku jest zstępny spadkodawcy, zalicza się na należny mu zachówek poniesione przez spadkodawcę koszty wychowania oraz wykształcenia ogólnego i zawodowego, o ile koszty te przekraczają przeciętną miarę przyjętą w danym środowisku. Podkreślić należy, że – inaczej niż w przypadku darowizn i zapisów windykacyjnych – koszty nie podlegają doliczeniu do substratu zachowku, a jedynie zalicza

się je na poczet zachowku należnego danemu zstępemu. Wskazuje się, że powyższy przepis jest pozostałością po czasach, gdy o wykształcenie było niezwykle trudno i w rodzinie często otrzymywało je tylko jedno z dzieci. Wątpliwe jest zatem, czy uregulowanie odpowiada realiom czasów współczesnych¹¹¹⁸. Obecnie wykształcenie jest bezpłatne i powszechnie dostępne. Należy jednak wskazać, że i w dzisiejszych czasach może być mowa o ponadprzeciętnie kosztownym wykształceniu. Będzie miało ono wymiar inny niż w czasach wprowadzania przepisów kodeksu cywilnego, kiedy wykształcenie wyższe było czymś rzadkim. Odnosić się będzie do wszelkich odpłatnych studiów, kursów, zajęć - często specjalistycznych i prestiżowych, nierzadko z udziałem uczelni zagranicznych, a także szkół prywatnych.

Rozważenia wymaga rozumienie zwrotu koszty wychowania oraz wykształcenia ogólnego i zawodowego oraz jakie koszty przekraczają przeciętną miarę przyjętą w danym środowisku. Wskazuje się, że konstrukcja art. 997 § 1 k.c. może budzić zastrzeżenia z tego względu, że wychowanie obejmuje wychowanie fizyczne i duchowe (art. 96 k.r.o.). W ramach wychowania zawiera się zatem również wykształcenie. Treścią obowiązku alimentacyjnego zgodnie z art. 128 k.r.o. jest obowiązek dostarczania środków utrzymania, a „w miarę potrzeby” także środków wychowania. Wskazuje się jednak, że nie powinno się wyłączać kosztów utrzymania w odniesieniu do art. 997 § 1 k.c.¹¹¹⁹.

Przyjmuje się, że określenie przeciętnej miary przyjętej w danym środowisku ma być czynione z uwzględnieniem warunków życia konkretnej rodziny¹¹²⁰. Nie liczy się zatem wysokość poniesionych kosztów, lecz to, czy taka sama miara została obrana dla wszystkich najbliższych¹¹²¹ (dzieci¹¹²²). Do przekroczenia przeciętnej miary dojdzie wówczas, gdy niektóre z dzieci spadkodawcy zostaną wykształcone kosztem pozostałych, np. tylko jedno z dzieci kończy zagraniczne studia, tylko jedno uczęszcza na kosztowne zajęcia dodatkowe¹¹²³. „Dotyczy to także sytuacji, gdy taki zdecydowanie wyższy poziom odnosi się do dzieci z jednego małżeństwa w porównaniu z dziećmi z innego małżeństwa spadkodawcy.”¹¹²⁴. Wskazuje się jednak, że regulacja art. 997 § 1 k.c. może niejednokrotnie prowadzić do niesprawiedliwości. Zdarzają się bowiem sytuacje losowe, gdy jedno z dzieci wymaga

1118 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 995, Nb 199; krytycznie również: P. Księżak, *Zachowek...*, s. 318; J. Kosik [w:] *System prawa cywilnego. Tom IV. Prawo spadkowe*, red. J. St. Piątowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 552.

1119 Wątpliwości takie podnosi P. Księżak, *Zachowek...*, s. 319.

1120 E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki, wyd. X*, Warszawa 2011, LEX art. 996, art. 997, teza 7.

1121 Tak P. Księżak, *Zachowek...*, s. 319.

1122 Tak E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego...*, art. 996, art. 997, teza 7.

1123 Zob. M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 997, teza 2.

1124 E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego...*, art. 996, art. 997, teza 8.

kosztownego leczenia, co znacznie zwiększa koszty jego utrzymania (wychowania), a niekiedy również koszty wykształcenia (np. konieczność posłania dziecka do szkoły specjalnej, zapewnienie dodatkowych zajęć ze specjalistą ze względu na chorobę lub niedorozwój dziecka). Podnosi się zatem, że żądanie wywodzone z treści art. 997 § 1 k.c. nie zawsze może być zatem zgodne z zasadami współżycia społecznego¹¹²⁵. Wydaje się jednak, że nie należy arbitralnie przyjmować, iż niezgodne z zasadami współżycia społecznego jest zaliczenie na poczet zachowku chorego dziecka nadwyżki kosztów jego wychowania i kształcenia w zakresie, w jakim przekracza przeciętną miarę przyjętą w danym środowisku, a wyniknęła z jego schorzeń i niedomagań. Decydujące mogą być okoliczności konkretnego przypadku. Należy mieć bowiem na względzie, że żadne dziecko nie powinno być zaniedbywane, bez względu na to, czy jest chore czy zdrowe.

Pojawia się również wątpliwość czy zasadne jest doliczanie kosztów wykształcenia przekraczających przeciętną miarę w danej rodzinie w sytuacji, gdy tylko jedno z dzieci spadkodawcy jest w danym kierunku uzdolnione i chce „ponadprzeciętnie” się wykształcić. Możliwe są bowiem sytuacje, że pomimo pragnienia rodziców, niektóre z dzieci nie zdobędą wykształcenia na takim samym poziomie jak ich rodzeństwo. Zaznacza się natomiast, że zgodnie z art. 997 § 1 k.c. ponadprzeciętną miarę kosztów wychowania i wykształcenia należy odnosić nie tylko do warunków konkretnej rodziny, lecz również do kosztów ponoszonych w rodzinach z tego samego środowiska społecznego, co w obecnych czasach nie jest zadaniem łatwym wobec znacznego zróżnicowania w tym zakresie. Wskazuje się przy tym, że przepis art. 997 § 1 k.c. należy stosować jedynie, gdy koszty „w sposób ewidentny odbiegają od standardu spotykanego w danym środowisku”¹¹²⁶. Podnosi się, że zestawienie kosztów wychowania i kształcenia kilku zstępnym spadkodawcy może być niekiedy bardzo skomplikowane¹¹²⁷.

W literaturze wskazuje się także, że art. 997 § 1 k.c. może mieć zastosowanie również przy ustalaniu zachowku zstępnego w zbiegu z małżonkiem spadkodawcy, jeżeli „wkład pracy i wysiłek rodziny związany z wychowaniem i wykształceniem zstępnego był niewspółmiernie duży w stosunku do normalnych możliwości takiej rodziny”¹¹²⁸.

1125 M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*..., art. 997, teza 2.

1126 M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 450-1088*, red. K. Pietrzykowski, Legalis, art. 997, Nb 2.

1127 J. Kosik [w:] *System prawa cywilnego*..., 1986, s. 552. Przy czym Autor ten wskazuje, że należy uwzględnić również rezultaty wychowania i kształcenia w postaci uzyskanych kwalifikacji ogólnych i zawodowych. Z tego względu podnosi, że ocenie będą podlegały również czynniki niewymierne. Wydaje się, że na gruncie art. 997 k.c. powinno się brać pod uwagę jedynie czynniki wymierne, tj. takie które da się określić kwotowo. Ustawa *expressis verbis* wskazuje na „koszty” wychowania i kształcenia.

1128 J. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny*..., 1972, s. 1915.

Należy także zwrócić uwagę na to, że ustawą o fundacji rodzinnej wprowadzono przepis zakładający konieczność zaliczenia na zachówek należny zstępnemu spadkodawcy kosztów zrealizowanego przez fundację rodzinną obowiązku alimentacyjnego ciążącego na spadkodawcy, o ile koszty te przekraczają przeciętną miarę przyjętą w danym środowisku (art. 977 § 2 k.c.)¹¹²⁹. Uzupełnienie art. 977 k.c. wynika z faktu, że fundacja rodzinna może spełniać za fundatora obowiązki alimentacyjne. Fundacja rodzinna ponosi odpowiedzialność solidarną za zobowiązania fundatora powstałe przed ustanowieniem fundacji rodzinnej. Mogą na niej spoczywać obowiązki alimentacyjne fundatora powstałe zarówno przed jak i po ustanowieniu fundacji rodzinnej, gdy egzekucja z jego majątku będzie bezskuteczna (subsydiarna odpowiedzialność). Fundacja rodzinna będzie więc odpowiadać za zaległe, bieżące i przyszłe zobowiązania fundatora wobec osoby objętej obowiązkiem alimentacyjnym¹¹³⁰. Odwołując się do celów działalności fundacji rodzinnej, należy wskazać, że fundacja rodzinna ma między innymi spełniać świadczenia na rzecz beneficjentów (art. 2 ust. 1 u.f.r.), a przez świadczenie rozumie się składniki majątkowe, w tym środki pieniężne, rzeczy lub prawa, przeniesione na beneficjenta albo oddane beneficjentowi do korzystania przez fundację rodzinną albo fundację rodzinną w organizacji, zgodnie ze statutem i listą beneficjentów (art. 2 ust. 2 u.f.r.). W przypadku beneficjenta będącego osobą fizyczną fundacja rodzinna może w szczególności pokrywać jego koszty utrzymania lub kształcenia (art. 2 ust. 3 u.f.r.). Kluczowe znaczenie dla kwestii obowiązku alimentacyjnego ciążący na fundatorze ma jednak art. 8 u.f.r. Fundacja rodzinna odpowiada solidarnie z fundatorem za jego zobowiązania powstałe przed jej ustanowieniem, w tym z tytułu obowiązku alimentacyjnego. Odpowiedzialności tej nie można bez zgody wierzyciela wyłączyć ani ograniczyć (art. 8 ust.1 u.f.r.). Fundacja rodzinna odpowiada także za wykonanie powstałego po jej ustanowieniu obowiązku alimentacyjnego obciążającego fundatora. W przypadku gdy egzekucja z majątku fundatora obowiązku alimentacyjnego powstałego po ustanowieniu fundacji rodzinnej okaże się bezskuteczna, uprawniony może prowadzić egzekucję z majątku fundacji rodzinnej (art. 8 ust. 2 u.f.r.). Nie ma jednak przeszkód do wniesienia powództwa przeciwko fundacji rodzinnej, zanim egzekucja z majątku fundatora okaże się bezskuteczna (art. 8 ust. 3 u.f.r.). Dodatkowo trzeba zaznaczyć, że zgodnie z art. 37 zd. 1 u.f.r. w pierwszej kolejności fundacja rodzinna zaspokaja roszczenia osób, wobec których fundatora obciąża obowiązek alimentacyjny. Natomiast spełnione świadczenia na rzecz beneficjenta przez fundację rodzinną oraz mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej podlegają

1129 Por. art. 35 ust. 1 u.f.r., który stanowi, że „Beneficjent, który ma otrzymać od fundacji rodzinnej sumę pieniężną potrzebną do uzupełnienia zachowku lub wobec którego fundacja rodzinna spełnia obowiązek alimentacyjny obciążający fundatora, traci prawo do otrzymania świadczeń i mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej w części odpowiadającej tej sumie.”.

1130 Zob. uzasadnienie do projektu ustawy o fundacji rodzinnej, s. 9.

zaliczeniu na spełnienie obowiązku alimentacyjnego obciążającego fundatora (art. 35 ust. 2 u.f.r.). Odpowiedzialność fundacji rodzinnej jest przy tym ograniczona do wartości mienia wniesionego przez fundatora według stanu z chwili wniesienia, a według cen z chwili zaspokojenia wierzyciela (art. 9 u.f.r.). Jeśli chodzi o pojęcie kosztów przekraczających przeciętną miarę przyjętą w danym środowisku należy je tłumaczyć analogicznie do tożsamego pojęcia odnoszącego się do kosztów wychowania i kształcenia z art. 977 § 1 k.c. Nie ma bowiem podstaw, aby uznać za zasadne różnicowanie tych samych sformułowań odnoszących się do kwestii podobnych, zawartych w jednym artykule.

5.3. Małoletni jako osoba uprawniona lub zobowiązana z tytułu zachowku

W kwestii odpowiedzialności za zachówek (tj. za uczynienie zadość roszczeniu uprawnionego z tytułu zachowku) należy rozważyć sytuację małoletniego jako osoby uprawnionej z tytułu zachowku, jak również jako osoby zobowiązanej do zapłaty zachowku. Możliwa jest też sytuacja, że małoletni będzie jednocześnie osobą uprawnioną z tytułu zachowku, jak i obowiązana (do zapłaty zachowku na rzecz innego uprawnionego). Należy mieć wreszcie na względzie, że odpowiedzialność za zachówek ponoszą kolejno spadkobiercy, zapisobiercy windykacyjni oraz obdarowani (odpowiedzialność subsydiarna). Małoletni może być jedną z wyżej wskazanych osób, a także jako uprawniony do zachowku dochodzić jego zapłaty spośród kręgu za zachówek odpowiedzialnych. Małoletni spadkobierca będzie również osobą odpowiedzialną za zapisy zwykłe i polecenia. Zawarte w art. 998-1001 i 1005-1006 k.c. regulacje mają na celu ograniczenie odpowiedzialności za zachówek osób równocześnie uprawnionych (czyli tych, których interesu zachówek ma chronić) oraz pociągnięcie do odpowiedzialności osób, które otrzymały od spadkodawcy przysporzenie w ramach zapisu windykacyjnego lub darowizny (podobnie jak przy zaliczaniu na substrat zachowku). Obowiązek zaspokojenia roszczeń o zachówek należy do długów spadkowych (art. 922 § 3 k.c.)¹¹³¹.

Zarówno spadkobierca testamentowy, jak i ustawowy odpowiada za zachówek zgodnie z przepisami o odpowiedzialności za długi spadkowe (art. 1030 § 1 i n. k.c.). Spadkobierca jest zatem dłużnikiem wierzycieli spadkowych¹¹³². Zakres odpowiedzialności spadkobiercy jest różny w zależności od tego, czy nastąpiło już przyjęcie spadku (złożenie oświadczenia o przyjęciu spadku lub działanie fikcji prawnej z art. 1015 § 2 k.c.) oraz dział spadku. Ponadto do określenia zakresu odpowiedzialności spadkobiercy konieczne jest

1131 Zob. A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 991, teza 5.

1132 E. Skowrońska-Bocian, *Odpowiedzialność za długi spadkowe*, Warszawa 2018, s. 17.

ustalenie sposobu przyjęcia spadku (wprost albo z dobrodziejstwem inwentarza¹¹³³). Należy podkreślić, że przywołane zasady dotyczą spadkobierców, którzy nie są uprawnieni do zachowku.

Małoletni spadkobierca, będący jednocześnie uprawnionym do zachowku, może być zobowiązany z tytułu zapisów zwykłych i poleceń zawartych w testamencie. Ustawodawca przewidział, że uprawnienie do zachowku stawia spadkobiercę w lepszej sytuacji wobec zapisobierców zwykłych i beneficjentów poleceń. Zgodnie z art. 998 § 1 k.c. jeżeli uprawniony do zachowku jest powołany do dziedziczenia, ponosi on odpowiedzialność za zapisy zwykłe i polecenia tylko do wysokości nadwyżki przekraczającej wartość udziału spadkowego, który stanowi podstawę do obliczenia należnego uprawnionemu zachowku. Przepis ten (jak również kolejne) stanowi modyfikację odpowiedzialności za długi spadkowe. (do takich długów należą także zapisy zwykłe i polecenia). Co do zasady odpowiedzialność spadkobiercy z tytułu zapisów zwykłych i poleceń ogranicza się do wartości stanu czynnego spadku (art. 1033 k.c.). W wypadku spadkobiercy uprawnionego do zachowku odpowiedzialność ta została ograniczona do wysokości nadwyżki przekraczającej wartość udziału spadkowego, który stanowi podstawę do obliczenia należnego uprawnionemu zachowku. Mowa tutaj o nadwyżce nad częścią spadku obliczoną na podstawie zasad ustawowego porządku dziedziczenia z uwzględnieniem modyfikacji wynikających z art. 992 k.c. (spadkobierców niegodnych i tych co spadek odrzucili)¹¹³⁴. E. Skowrońska-Bocian konkluduje: „Jeżeli wartość udziału spadkowego, który przypadł uprawnionemu do zachowku jest wyższa od wartości udziału stanowiącego podstawę obliczenia należnego mu zachowku, ponosi on odpowiedzialność za zapisy i polecenia w granicach tej nadwyżki. Jeżeli zaś wartość tego udziału jest równa lub niższa od wartości udziału spadkowego stanowiącego podstawę obliczenia zachowku, spadkobierca uprawniony do zachowku nie ponosi żadnej odpowiedzialności za zapisy i polecenia.”¹¹³⁵. Natomiast, jeżeli wykonanie zapisu, którego przedmiot nie da się podzielić, przekracza granice odpowiedzialności spadkobiercy określone w art. 998 § 1 k.c., zapisobierca może żądać wykonania zapisu, uiszczając odpowiednią sumę pieniężną¹¹³⁶. Wspomnieć trzeba, że analogiczne zawężenie odpowiedzialności stosuje się w

1133 Kwestia odpowiedzialności za długi spadkowe, a więc również za zachówek została szczegółowo omówiona w odrębnym rozdziale. Kwestie te nie będą powtarzane w tym miejscu.

1134 Tak E. Skowrońska-Bocian, *Odpowiedzialność spadkobierców za zachówek w polskim prawie spadkowym*, NP 1981, nr 1, s. 118 i n.; H. Witczak, *Odpowiedzialność za zachówek*, Studia Prawnicze KUL 2007, nr 2-3, s. 120; M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny...*, art. 998, s. 502. Odmiennie m.in.: J. Gwiżdżomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1967, s. 319-320; P. Książak, *Zachówek...*, s. 369 i n.; J. St. Piątowski, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2002, s. 228; E. Niezbecka, *Zapis*, Lublin 1990, s.145. Por. G. Wolak, *Zakres odpowiedzialności spadkobiercy uprawnionego do zachowku za zapisy zwykłe (art. 998 § 1 k.c.)*, Krakowski Przegląd Notarialny, Rok 6, nr 2, s. 99 i n.

1135 E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki, wyd. X*, Warszawa 2011, art. 998, teza 4.

1136 Uchwała SN z 31.01.2001 r., III CZP 50/00, OSNC 2001, nr 7-8, poz. 99.

przypadku, gdy zapis zwykły na rzecz uprawnionego do zachowku został obciążony dalszym zapisem lub poleceniem albo uczyniony pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu (art. 998 § 2 k.c.) Ograniczenie odpowiedzialności za polecenia z art. 998 k.c. będzie miało natomiast znaczenie jedynie dla poleceń o charakterze majątkowym.

Ustawodawca przewidział, że osoba odpowiedzialna za zapłatę zachowku, będąca jednocześnie uprawnioną do zachowku jest obowiązana do pokrycia zachowku innego uprawnionego jedynie do wysokości nadwyżki przekraczającej jej własny zachówek (art. 999 k.c.)¹¹³⁷. Próg odpowiedzialności w tym przypadku odmienny jest od tego z art. 998 k.c. Zachówek własny oblicza się według reguł z art. 991-995 k.c. Nadwyżką stanowiącą zakres odpowiedzialności będzie kwota otrzymana po odjęciu od czystej wartości udziału spadkowego danego spadkobiercy należnego mu zachowku¹¹³⁸. Zaznaczyć trzeba, że nie jest konieczne przy tym otrzymanie już zachowku przez uprawnionego. Wystarcza kwotowe określenie należnego mu zachowku¹¹³⁹. Uprawnienie spadkobiercy do zachowku pociąga za sobą ograniczenie jego odpowiedzialności względem innych uprawnionych z tytułu zachowku¹¹⁴⁰. Należy także zaznaczyć, że w przypadku, w którym mamy do czynienia z kilkoma osobami uprawnionymi do zachowku a nadwyżka przekraczająca zachówek zobowiązanego nie wystarcza do zaspokojenia roszczeń wszystkich uprawnionych, roszczenia uprawnionych z tytułu zachowku powinny zostać proporcjonalnie zredukowane, zgodnie z zasadami odpowiedzialności osobistej¹¹⁴¹. Dla małoletniego spadkobiercy regulacja ta w sensie formalnym ma te same skutki, co dla spadkobiercy pełnoletniego. Wydaje się jednak dla niego istotniejsza z tego względu, że ma charakter przepisu *ius cogens*.

Jeżeli uprawniony nie może otrzymać od spadkobiercy należnego mu zachowku, może on żądać od osoby, na której rzecz został uczyniony zapis windykacyjny doliczony do spadku, sumy pieniężnej potrzebnej do uzupełnienia zachowku. Jednakże osoba ta jest obowiązana do zapłaty powyższej sumy tylko w granicach wzbogacenia będącego skutkiem zapisu

1137 Należy wskazać, że tożsama regulacja funkcjonowała pod rządami Prawa spadkowego. Art. 156 § 2 pr.spadk. stanowił, że „jeżeli spadkobierca obowiązany do wypłacenia lub uzupełnienia zachowku, sam jest spadkobiercą koniecznym, odpowiada wobec innych spadkobierców koniecznych tylko za nadwyżkę, przekraczającą jego własny zachówek”.

1138 Zob. np. J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. P. Nazaruk, Warszawa 2019, LEX, art. 999, teza 3; M. Pogonowski, *Podmioty uprawnione...*, s. 114-116. Por. J. Pietrzykowski, *Kodeks cywilny...*, s. 1916.

1139 Tak M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny...*, art. 999, teza 2. Por. B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 658-659.

1140 Zob. wyrok SN z 15.12.1999 r., I CKN 248/98, LEX nr 898244 oraz M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 999, teza 3, który trafnie konkluduje, że zgodnie z art. 999 k.c. ochrona jedynym osób uprawnionych do zachowku odbywa się niejako „kosztem” innych uprawnionych. W tym zakresie wyraża się lepsza sytuacja uprawnionego do zachowku, który dochodzi do dziedziczenia. Zob. także A. Szpunar, *Uwagi o prawie...*, s. 13.

1141 A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 999, teza 3.

windykacyjnego (art. 999¹ § 1 k.c.). W kontekście niniejszego przepisu stwierdzić trzeba, że małoletni będzie chroniony zarówno jako uprawniony do zachowku, jak i jako zapisobierca windykacyjny. Jako uprawniony do zachowku może wystąpić z roszczeniem o jego zapłatę bądź uzupełnienie do zapisobiercy windykacyjnego w razie nieuzyskania zachowku od spadkobiercy (zgodnie z zasadą odpowiedzialności subsydiarnej). Będąc zaś zapisobiercą windykacyjnym odpowiedzialnym z tytułu zachowku ponosi odpowiedzialność jedynie w granicach swojego wzbogacenia będącego skutkiem tegoż zapisu. Wspomnieć tylko należy, że takie wzbogacenie będzie miało miejsce także w przypadku, gdy zapisobierca przedmiotu zapisu już nie posiada, ale nadal jest z tego tytułu wzbogacony (bo np. przedmiot zbył i otrzymał za niego zapłatę). Dla oceny stanu istnienia stanu wzbogacenia istotna jest chwila wystąpienia przez uprawnionego z żądaniem uzupełnienia zachowku¹¹⁴². „Wartość wzbogacenia określa maksymalną granicę odpowiedzialności zapisobiercy windykacyjnego.”¹¹⁴³. W sytuacji, w której zapisobierca windykacyjny wzbogacony już nie jest, nie ma obowiązku zaspokajania roszczenia o zachówek¹¹⁴⁴. „Jednakże zastosowanie art. 409 powoduje, że brak wzbogacenia nie zwolni zapisobiercy windykacyjnego od odpowiedzialności, gdyby utrata przedmiotu zapisu nastąpiła po chwili, od której powinien on się liczyć z obowiązkiem wydania tego przedmiotu.”¹¹⁴⁵. Słusznie podnosi się zatem, że ustawodawca zawęził granicę odpowiedzialności zapisobiercy windykacyjnego za zachówek w stosunku do jego odpowiedzialności za pozostałe długi spadkowe, za które odpowiada do wartości zapisu windykacyjnego¹¹⁴⁶. Ponadto gdy zapisobierca windykacyjny sam jest osobą uprawnioną do zachowku ponosi odpowiedzialność względem innych uprawnionych do zachowku tylko do wysokości nadwyżki przekraczającej jego własny zachówek (art. 999¹ § 2

1142 J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 999(1), teza 4.

1143 A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 999(1), teza 3.

1144 M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny...*, art. 999(1), str. 506. Należy zaznaczyć, że zapisobierca windykacyjny pozostaje nadal wzbogacony, jeżeli uzyskał surogaty, tj. zgodnie z art. 406 k.c. wszystko, co w razie zbycia, utraty lub uszkodzenia zostało uzyskane w zamian tej korzyści albo jako naprawienie szkody. Zob. szczegółowo na ten temat P. Księżak, *Odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych za zachówek*, Rejent 2012, Nr 1, s. 43-44.

1145 A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 999(1), teza 2.

1146 P. Księżak, *Odpowiedzialność zapisobierców...*, s. 41, który trafnie konkluduje, że ustawodawca zastosował w stosunku do zapisobiercy windykacyjnego tożsamą konstrukcję, jak w przypadku odpowiedzialności obdarowanego (art. 1000 § 1 zd. 2 k.c.). Podkreśla on także zdecydowane różnice pomiędzy sytuacją tych dwóch podmiotów (zapisobiercy windykacyjnego i obdarowanego). Zapisobierca windykacyjny zgodnie z art. 1034¹ k.c. odpowiada bowiem za wszystkie długi spadkowe solidarnie ze spadkobiercami (z jedną różnicą, że po dziale spadku odpowiadają oni proporcjonalnie do wartości otrzymanych przysporzeń - z art. 1034² k.c.), zaś jego odpowiedzialność za zachówek jest jedynie subsydiarna i tylko w granicach wzbogacenia. Obdarowany nie jest natomiast co do zasady dłużnikiem spadkowym, poza wskazaną subsydiarną (i to w ostatniej kolejności) odpowiedzialnością za zachówek w granicach wzbogacenia z tytułu otrzymanej od spadkodawcy darowizny. P. Księżak wskazuje zatem na pewną „niespójność” oraz stwierdza, że – z powyżej przywołanych względów – „zachówek jest (...) najsłabszą wierzycelnością spadkową” (Zob. *ibidem*, s. 37-38). Por. A. Paluch, *Kilka uwag krytycznych o zasadach odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych i obdarowanych za zachówek*, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2017, Nr 3, s. 6-7.

k.c.) – tak samo zatem jak spadkobierca uprawniony do zachowku (art. 999 k.c.). Dodatkowo osoba, na której rzecz został uczyniony zapis windykacyjny, może zwolnić się od obowiązku zapłaty sumy potrzebnej do uzupełnienia zachowku przez wydanie przedmiotu zapisu (art. 999¹ § 3 k.c.). Zapisobiercy windykacyjnemu przyznano zatem upoważnienie przemienne (*facultas alternativa*)¹¹⁴⁷. Alternatywnie do zapłaty sumy pieniężnej na rzecz uprawnionego, zapisobierca może wydać przedmiot zapisu. Taka regulacja kreuje możliwość zwolnienia się z obowiązku również w sytuacji nieposiadania środków pieniężnych wystarczających na pokrycie albo uzupełnienie zachowku. Może być szczególnie przydatna dla małoletniego. Zaznacza się, że zapisobierca nie może wydać przedmiotu zapisu w celu uwolnienia się od odpowiedzialności za zachówek, jeżeli przedmiot ten w części zbył lub zamienił na inny. Zapisobierca windykacyjny nie odpowiada za normalne zużycie rzeczy. W sytuacji, w której wartość wydanego przedmiotu zapisu przekracza należny zachówek, uprawniony powinien zwrócić nadwyżkę zapisobiercy windykacyjnemu. „W przeciwnym razie osoba z prawem do zachowku byłaby niesłusznie wzbogacona”¹¹⁴⁸. W razie istnienia kilku zapisobierców windykacyjnych jednego spadkodawcy ich odpowiedzialność względem uprawnionego do zachowku jest solidarna. Zgodnie z art. 999¹ § 4 k.c. zapisobierca (w tym małoletni), który pokrył roszczenie o zachówek w całości może żądać od pozostałych zapisobierców części świadczenia proporcjonalnych do wartości otrzymanych zapisów windykacyjnych (regres).

W ramach subsydiarnej odpowiedzialności za zachówek kolejną po zapisobiercach windykacyjnych grupę osób odpowiedzialnych tworzą obdarowani (art. 1000 § 1-3 k.c.). W judykaturze wskazuje się, że roszczenie uprawnionych do zachowku w stosunku do obdarowanych ma zatem charakter „awaryjny”¹¹⁴⁹, co jest stwierdzeniem niezwykle trafnym. Wolą spadkodawcy jest najczęściej szczególne potraktowanie osób, na rzecz których czyni jeszcze za życia darowizny (często są to jego małoletnie dzieci), dlatego niesłuszne wydaje się dochodzenie od nich zachowku we wcześniejszej kolejności. Należy zaznaczyć, że odpowiadają jedynie obdarowani darowizną doliczaną do spadku (substratu zachowku)¹¹⁵⁰. Nie będą zatem odpowiadać małoletni, którzy otrzymali drobną darowiznę zwyczajowo w danych stosunkach przyjętą (art. 994 § 1 k.c.).

1147 Zob. np. J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 999(1), teza 6; A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 999(1), teza 2; M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 999(1), teza 7; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 999(1), teza 5; A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 999(1), teza 5.

1148 J. Turłukowski [w:] *Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu cywilnego [w:] Zapis windykacyjny. Komentarz*, Warszawa 2011, art. 999(1), teza 6.

1149 Wyrok SN z 30.01.2008 r., III CSK 255/07, OSNC 2009, nr 3, poz. 47.

1150 M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1000, s. 508; J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 1000, teza 4; A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 1000.

Odpowiedzialność w ramach tej grupy różni się jednak w istotny sposób od odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych. Jeśli istnieje kilku obdarowanych, ich odpowiedzialność nie jest solidarna. Odpowiadają oni według kolejności obdarowania, poczynając od tych obdarowanych najpóźniej. Obdarowany wcześniej ponosi odpowiedzialność stosownie do przepisów artykułu poprzedzającego tylko wtedy, gdy uprawniony do zachowku nie może uzyskać uzupełnienia zachowku od osoby, która została obdarowana później (art. 1001 § 1 k.c.). „Z art. 1001 k.c.¹¹⁵¹ wynika, że kilku obdarowanych przez spadkodawcę w różnych datach odpowiada wobec uprawnionego z tytułu zachowku w sposób samodzielny, a przy tym sukcesywnie w tym znaczeniu, że wcześniej obdarowany ponosi odpowiedzialność dopiero w razie niemożliwości zaspokojenia roszczenia o uzupełnienie zachowku przez później obdarowanego. Osoba później obdarowana odpowiada wobec uprawnionego do pełnej wysokości przysługującego mu zachowku, a jedynym ograniczeniem jej odpowiedzialności - z zastrzeżeniem art. 1000 § 2 k.c. - jest wartość wzbogacenia będącego skutkiem wzbogacenia (wniosek z art. 1000 § 1 zdanie drugie k.c.). (...) Obdarowany przez spadkodawcę nie odpowiada więc proporcjonalnie do wartości otrzymanych darowizn, lecz odrębnie i kolejno odpowiednio do dat otrzymania darowizn na swoją rzecz.”¹¹⁵². Obdarowanemu później, który spełnił świadczenie nie będzie przysługiwało roszczenie regresowe w stosunku do wcześniej obdarowanego. Wskazuje się jednak, że w przypadku uczynienia zadość roszczeniu o zachówek przez osobę obdarowaną wcześniej, np. z braku wiedzy o istnieniu osoby obdarowanej później, będzie jej przysługiwało roszczenie o zwrot tego świadczenia¹¹⁵³.

Poza wyżej wskazaną (istotną) różnicą obdarowani odpowiadają za zachówek na tych samych zasadach co zapisobiercy windykacyjni, tj. tylko w granicach wzbogacenia wskutek darowizny, a obdarowany uprawniony do zachowku - do wysokości nadwyżki przekraczającej własny jego zachówek. Ponadto obdarowanego nie zwalnia z odpowiedzialności wyzbycie się wzbogacenia w okresie, w którym obdarowany powinien liczyć się z obowiązkiem pokrycia roszczenia o zachówek¹¹⁵⁴. Podobnie jak zapisobierca windykacyjny obdarowany może zwolnić się z obowiązku zapłaty sumy potrzebnej do uzupełniania zachowku poprzez wydanie przedmiotu darowizny, przy czym „przedmiot darowizny powinien zostać wydany w takim stanie, w jakim znajduje się w chwili realizacji upoważnienia przez obdarowanego. Pogorszenie przedmiotu darowizny oraz zmniejszenie

1151 Według numeracji po nowelizacji art. 1001 § 1 k.c.

1152 Wyrok SA w Gdańsku z 9.10.2012 r., I ACa 511/12, LEX nr 1246614.

1153 M. Drela, A. Stangret-Smoczyńska, *Współuczestnictwo materialne jako procesowa konsekwencja wielopodmiotowości stosunku prawnego zachowku*, MOP 2010, Nr 11, s. 607-608.

1154 Wyrok SA w Łodzi z 22.05.2015 r., I ACa 1721/14, LEX nr 1771285. Zob. także E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom IV. Spadki*, red. A. Kidyba, Warszawa 2015, art. 1000, teza 5.

jego wartości, które nastąpiło przed powstaniem obowiązku zaspokojenia roszczenia o zachowek, pozostaje bez wpływu na możliwość skorzystania z upoważnienia przemiennego.”¹¹⁵⁵.

Na kanwie powyższych przepisów sytuacja małoletniego przedstawia się następująco. Małoletni obdarowany odpowiada tylko w granicach wzbogacenia (i tylko za darowizny wliczane do substratu spadku). Jeśli sam jest uprawniony do zachowku, nie jest obowiązany pokrywać zachowku innych, dopóki darowizna nie przekracza wysokości jego zachowku. W wypadku jej przekroczenia odpowiada tylko do wysokości tej nadwyżki. W celu uniknięcia zapłaty sumy pieniężnej na zachowek, może wydać przedmiot darowizny. Nie ponosi odpowiedzialności za zachowek, jeśli istnieje osoba, która otrzymała darowiznę od spadkodawcy w dacie późniejszej niż on i można od niej uzyskać sumę potrzebną do uzupełnienia zachowku. Ponadto podkreślić raz jeszcze należy subsydiarną odpowiedzialność obdarowanych za zachowek i to dopiero w trzeciej z kolei grupie osób. Z powyższego wynika konkluzja, że w sytuacji, gdy spadkodawca dokona za życia darowizny na rzecz swojego małoletniego dziecka (mogącej stanowić znaczną część majątku spadkowego), a w testamencie powoła do dziedziczenia inne osoby, które zdolne będą do pokrycia zachowku, małoletni nie będzie odpowiadał za pokrycie zachowku.

Ponadto ustawą o fundacji rodzinnej dodano przepisy art. 1000 § 4-7 k.c., regulujące odpowiedzialność fundacji rodzinnej, której fundusz założycielski doliczono do spadku (art. 1000 § 4 k.c.), osoby, która otrzymała mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej doliczone do spadku (art. 1000 § 5-7 k.c.). Zgodnie z art. 1000 § 4 k.c., jeżeli uprawniony nie może otrzymać należnego mu zachowku od spadkobiercy lub osoby, na której rzecz został uczyniony zapis windykacyjny, może on żądać od fundacji rodzinnej, której fundusz założycielski doliczono do spadku, sumy pieniężnej potrzebnej do uzupełnienia zachowku. Jednakże fundacja rodzinna jest obowiązana do zapłaty powyższej sumy tylko w granicach wzbogacenia będącego skutkiem pokrycia funduszu założycielskiego przez spadkodawcę. Natomiast zgodnie z art. 1000 § 5 k.c., jeżeli uprawniony nie może otrzymać należnego mu zachowku od spadkobiercy lub osoby, na której rzecz został uczyniony zapis windykacyjny, może on żądać od osoby, która otrzymała mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej doliczone do spadku, sumy pieniężnej potrzebnej do uzupełnienia zachowku. Jednakże osoba, która otrzymała mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej, jest obowiązana do zapłaty powyższej sumy tylko w granicach wzbogacenia będącego skutkiem

1155 E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 1000, teza 13. Por. A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1000, teza 8, który wskazuje, że obdarowany nie możliwości zwolnienia się z odpowiedzialności za zachowek poprzez wydanie surogatów otrzymanych w zamian za przedmiot darowizny.

otrzymania mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej. Natomiast, jeżeli osoba, która otrzymała mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej sama jest uprawniona do zachowku, ponosi ona odpowiedzialność względem innych uprawnionych do zachowku tylko do wysokości nadwyżki przekraczającej jej własny zachówek (art. 1000 § 6 k.c.). Ponadto osoba, która otrzymała mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej, może zwolnić się od obowiązku zapłaty sumy potrzebnej do uzupełnienia zachowku przez wydanie tego mienia (art. 1000 § 7 k.c.). Należy zatem zauważyć, że fundacja rodzinna oraz osoba, która otrzymała mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej będą odpowiadać w kolejności tej samej co obdarowany, niejako alternatywnie. Przy czym, analogicznie jak w przypadku obdarowanych. Spośród osób, które otrzymały mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej, osoba otrzymująca mienie wcześniej ponosi odpowiedzialność stosownie do przepisów artykułu poprzedzającego tylko wtedy, gdy uprawniony do zachowku nie może uzyskać uzupełnienia zachowku od osoby, która otrzymała mienie później (art. 1001 § 2 k.c.).

Kolejny wyjątek od odpowiedzialności za zachówek wprowadzają przepisy art. 1003-1006 k.c. Spadkobiercy obowiązani do zaspokojenia roszczenia z tytułu zachowku mogą żądać stosunkowego zmniejszenia zapisów zwykłych i poleceń. Wywodzi się, że obowiązek pokrycia albo uzupełnienia zachowku powinien obciążać osoby otrzymujące także inne korzyści ze spadku, stąd regulacje obciążające odpowiedzialnością za zachówek w sposób pośredni zapisobierców zwykłych i beneficjentów poleceń¹¹⁵⁶. Zgodnie z art. 1004 § 1 k.c. zmniejszenie zapisów zwykłych i poleceń następuje w stosunku do ich wartości, chyba że z treści testamentu wynika odmienna wola spadkodawcy. Testator może zatem sam określić sposób zmniejszania zapisów i poleceń, a nawet wyłączyć możliwość zmniejszania tychże, „jednakże musi to w sposób wyraźny wynikać z treści testamentu. Woli spadkodawcy nie można domniemywać”¹¹⁵⁷. W braku zawarcia w testamencie jakichkolwiek postanowień dotyczących zmniejszania zapisów i poleceń, stosuje się zasady z art. 1004 k.c. W razie zmniejszenia zapisu zwykłego obciążonego dalszym zapisem lub poleceniem, dalszy zapis lub polecenie podlega stosunkowemu zmniejszeniu.

Spadkobierca uprawniony do zachowku i jednocześnie zobowiązany do zaspokojenia roszczenia z tytułu zachowku może żądać zmniejszenia zapisów zwykłych i poleceń w takim stopniu, ażeby pozostał mu jego własny zachówek¹¹⁵⁸. Należy jednak zaznaczyć, że odpowiedzialność spadkobiercy uprawnionego do zachowku została ograniczona już w art. 998 i 999 k.c. Przepis 1005 k.c. dotyczy zatem sytuacji, gdy suma roszczeń o zachówek i

1156 Tak M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1003, s. 512.

1157 Wyrok SA w Katowicach z 5.10.2015 r., I ACa 341/15, LEX nr 1856668.

1158 Analogiczny przepis zawierał dekret – Prawo spadkowe (art. 157 § 2).

zapis przekracza granicę odpowiedzialności tam wyznaczoną¹¹⁵⁹. Jeżeli natomiast zapisobierca sam jest uprawniony do zachowku, zapis zwykły uczyniony na jego rzecz podlega zmniejszeniu tylko do wysokości nadwyżki przekraczającej jego własny zachówek (art. 1005 § 2 k.c.). Jeżeli zmniejszeniu podlega zapis zwykły, którego przedmiot nie da się podzielić bez istotnej zmiany lub bez znacznego zmniejszenia wartości, zapisobierca może żądać całkowitego wykonania zapisu, uiszczając odpowiednią sumę pieniężną (art. 1006 k.c.). W sytuacji, gdy rodzic dokona ustanowi zapis zwykły na rzecz swojego małoletniego dziecka, może być zatem pewny, że w każdym przypadku pozostanie mu z tego tytułu co najmniej wartość jego własnego zachowku.

Roszczenia uprawnionego z tytułu zachowku oraz roszczenia spadkobierców o zmniejszenie zapisów zwykłych i poleceń przedawniają się z upływem lat pięciu od ogłoszenia testamentu (art. 1007 § 1 k.c.). Roszczenie przeciwko osobie obowiązanej do uzupełnienia zachowku z tytułu otrzymanych od spadkodawcy zapisu windykacyjnego lub darowizny przedawnia się z upływem lat pięciu od otwarcia spadku (art. 1007 § 2 k.c.)¹¹⁶⁰. Roszczenie przeciwko fundacji rodzinnej obowiązanej do uzupełnienia zachowku z tytułu otrzymanego funduszu założycielskiego oraz roszczenie przeciwko osobie obowiązanej do uzupełnienia zachowku z tytułu otrzymanego mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej przedawnia się z upływem lat pięciu od otwarcia spadku (art. 1007 § 3 i 4 k.c.). W odniesieniu do tego przepisu rozważenia wymaga kwestia biegu terminu przedawnienia. Wskazać trzeba, że zgodnie z art. 120 § 1 k.c. bieg przedawnienia rozpoczyna się od dnia, w którym roszczenie stało się wymagalne. W doktrynie podniesiono, że nie można przyjąć, iż roszczenie o zachówek staje się zawsze wymagalne w dniu ogłoszenia testamentu¹¹⁶¹. Podkreśla się, że „w pewnych jednak sytuacjach nie do pogodzenia z ogólnymi zasadami regulującymi instytucję przedawnienia i celem zachowku, a także z zasadami słuszności, byłoby przyjęcie, że wymagalność roszczenia o zachówek powstaje w dniu ogłoszenia testamentu”¹¹⁶². Wskazuje się także, że wymagalność roszczenia o zachówek należy oceniać

1159 M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1005, s. 514; A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 1005.

1160 Wskazać trzeba, że na gruncie Prawa spadkowego (art. 159) obowiązywał taki sam (pięcioletni termin), z tym że termin przedawnienia był liczony od ogłoszenia testamentu zawsze, gdy roszczenie o wypłacenie lub uzupełnienie zachowku było skierowane przeciwko spadkobiercy testamentowemu. Natomiast w każdym innym przypadku roszczenia te ulegały przedawnieniu z upływem lat pięciu od dnia otwarcia spadku. Na marginesie należy także wspomnieć, że w pierwotnej wersji Kodeksy cywilnego obowiązywał trzyletni termin przedawnienia, zaś nowelą z 2011 r. (ustawa z dnia 18 marca 2018 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2011 r., nr 85, poz. 458) wydłużono ten termin do lat pięciu.

1161 A. Szpunar, *Przedawnienie uprawnień z tytułu zachowku*, Rejent 2001, Nr 9, s. 64.

1162 E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, wyd. X, Warszawa 2011, art. 1007, teza 4, która podaje następujące przykłady takich sytuacji: 1) spadkodawca zostawił kilka testamentów różnej treści, które zostały otwarte i ogłoszone – termin przedawnienia roszczenia o zachówek nie rozpoczyna według Autorki biegu do czasu ustalenia, który z testamentów jest ważny i skuteczny; 2) brak możliwości ustalenia wartości zachowku ze względu na toczący się spór co do tego, czy spadkodawca doszedł

w zależności od okoliczności konkretnego przypadku¹¹⁶³. Rozsądne wydaje się stanowisko, wedle którego uprawniony do zachowku powinien przede wszystkim wiedzieć, czy i jakiej treści testament pozostawił spadkodawca¹¹⁶⁴. Jeśli chodzi o małoletniego uprawnionego do zachowku wydaje się, że wiedzę taką powinien posiadać jego przedstawiciel ustawowy. To on bowiem będzie go reprezentował (art. 98 k.r.o.). Małoletni nie może samodzielnie wystąpić do sądu z powództwem o wykonanie zapisu zwykłego, gdyż nie posiada zdolności procesowej. Warto zauważyć, że w ustawie nie ma przepisu, który normowałby przedawnienie roszczenia o zachówek przeciwko spadkobiercy ustawowemu, jeżeli spadkodawca nie pozostawił ważnego testamentu. W doktrynie wykształciły się dwa poglądy, z czego pierwszy (dominujący i, jak się wydaje, słuszny) przyjmuje konieczność stosowania art. 1007 § 2 k.c. *per analogiam*, czyli terminem początkowym dla biegu terminu przedawnienia byłby dzień otwarcia spadku¹¹⁶⁵. Natomiast drugie stanowisko zakłada, że roszczenie o zachówek przedawnia się z upływem dziesięciu lat, ze względu na lukę w regulacji¹¹⁶⁶.

Należy jeszcze poruszyć kwestię przerwania biegu terminu przedawnienia. Wskazuje się bowiem, że poza przypadkami wskazanymi w przepisach ogólnych Kodeksu cywilnego (art. 123 k.c.), mogą wystąpić też inne przerywające bieg terminu przedawnienia roszczenia o zachówek¹¹⁶⁷. Sąd Najwyższy stwierdził, że „zgłoszenie przez uczestnika postępowania w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku zarzutu nieważności testamentu przerywa bieg przedawnienia jego roszczenia o zachówek.”¹¹⁶⁸. Ponadto zaznaczono, że, jest „przy tym obojętne, w jakim postępowaniu takie dochodzenie praw się odbywa (o wydanie spadku, o dział spadku, o stwierdzenie praw do spadku, o uznanie testamentu za nieważny), jeśli tylko takie postępowanie zmierza do dochodzenia tych praw przed sądem. Jest również bez

do dziedziczenia po innej osobie; 3) „termin przewidziany w art. 1007 § 1 nie biegnie dopóty, dopóki uprawniony do zachowku jest uważany z mocy prawomocnego postanowienia sądu za spadkobiercę testamentowego” (Uchwała SN z 22.02.1972 r., III CZP 102/71, OSNC 1972, nr 7-8, poz. 127); 4) w przypadku, w którym na rzecz uprawnionego do zachowku został w testamencie ustanowiony zapis pod warunkiem zawieszającym, termin przedawnienia z art. 1007 § 1 nie biegnie, natomiast rozpocznie swój bieg z chwilą, gdy w wyniku ziszczenia się lub nieziszczenia się warunku zapis stanie się bezskuteczny.

1163 J. Gwiazdomorski. *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1990, s. 286.

1164 Zob. A. Szpunar, *Przedawnienie uprawnień...*, s. 65-66. Por. Wyrok SN z 14.03.1973 r., II CR 175/73, OSNC 1974, nr 1, poz. 18, zgodnie z którym „niezawiadomienie uprawnionego do zachowku o fakcie ogłoszenia testamentu jest bez znaczenia prawnego dla rozpoczęcia biegu przedawnienia roszczenia o zachówek”.

1165 J. Pietrzykowski, *Kodeks cywilny...*, 1972, s. 1921; J. Kosik [w:] *System prawa cywilnego...*, 1986, s. 573; E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, wyd. X, Warszawa 2011, art. 1007, teza 2; M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1007, teza 5.

1166 R. Czarniecki, *Wspólność majątku spadkowego i dział spadku. Umowy dotyczące spadku*, Katowice 1966, nr 33, s. 48.

1167 Zob. E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, wyd. X, Warszawa 2011, art. 1007, teza 5.

1168 Uchwała SN z 22.10.1992 r., III CZP 130/92, OSNC 1993, Nr 4, poz. 60.

znaczenia, czy dochodzenie to wyraża się w wytoczeniu odpowiedniego powództwa lub złożeniu odpowiedniego wniosku, czy też w podniesieniu zarzutu w postępowaniu wszczętym przez przeciwnika spadkobiercy ustawowego.”¹¹⁶⁹. Trzeba jednak podkreślić, że w sytuacji małoletniego uprawnionego do zachowku do przerwania biegu terminu przedawnienia konieczne będzie podjęcie odpowiednich czynności przez przedstawiciela ustawowego małoletniego. Wydaje się, że powyższa konstatacja prowadzi do wniosku, że sytuacja małoletniego jest w tym względzie gorsza niż sytuacja osoby pełnoletniej.

Należy mieć także na względzie, że zgodnie z art. 121 pkt 1 k.c. bieg terminu przedawnienia ulega zawieszeniu co do roszczeń, które przysługują dzieciom przeciwko rodzicom - przez czas trwania władzy rodzicielskiej. Bieg przedawnienia roszczeń dzieci przeciwko ich rodzicom nie rozpoczyna się zatem do czasu trwania władzy rodzicielskiej, tj. do momentu osiągnięcia przez dziecko pełnoletniości (ewentualnie pozbawienia władzy rodzicielskiej). Podkreśla się przy tym, że regulacja dotyczy wszelkich roszczeń, a nie jedynie tych związanych z władzą rodzicielską¹¹⁷⁰. W sytuacji, gdy „jedynym spadkobiercą testamentowym jest małżonek spadkodawcy, a uprawnionym do zachowku ich małoletnie dziecko, bieg przedawnienia zostaje zawieszony na czas trwania władzy rodzicielskiej.”¹¹⁷¹. Pięcioletni termin rozpocznie zatem bieg w dniu osiągnięcia przez dziecko pełnoletniości. Analogiczna sytuacja ma miejsce w odniesieniu do roszczeń przysługujących małoletnim przeciwko osobom sprawującym opiekę (art. 121 pkt 2 k.c.). Taka regulacja chroni małoletnich uprawnionych do zachowku, bowiem wymaga się, aby z roszczeniami w ich imieniu występowali przedstawiciele ustawowi.

Trzeba także zwrócić uwagę na nowe regulacje wprowadzone ustawą o fundacji rodzinnej dotyczące odroczenia terminu płatności roszczenia z tytułu zachowku, rozłożenia go na raty lub obniżenia zachowku (art. 997¹ k.c.). Zgodnie bowiem z art. 997¹ § 1 k.c. obowiązany do zaspokojenia roszczenia z tytułu zachowku może żądać odroczenia terminu jego płatności, rozłożenia go na raty, a w wyjątkowych przypadkach - jego obniżenia, przy uwzględnieniu sytuacji osobistej i majątkowej uprawnionego do zachowku oraz obowiązanej do zaspokojenia roszczenia z tytułu zachowku. Według art. 997¹ § 2 k.c. w przypadku rozłożenia na raty roszczenia z tytułu zachowku terminy ich uiszczenia nie mogą przekraczać łącznie pięciu lat. W wypadkach zasługujących na szczególne uwzględnienie sąd, na wniosek zobowiązanego, może odroczyć termin zapłaty rat już wymagalnych lub

1169 Orzeczenie SN z 26.01.1961 r., 1 CR 183/59, OSNC 1962, Nr 1, poz. 34.

1170 P. Zakrzewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz do art. 117-125*, red. M. Fras, M. Habdas, LEX/el. 2019, art. 121, teza 5.

1171 E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, wyd. X, Warszawa 2011, art. 1007, teza 7.

przedłużyć ten termin. Zmieniony termin nie może być jednak dłuższy niż dziesięć lat. Natomiast zgodnie z art. 997¹ § 3 k.c. w razie ustania okoliczności uzasadniających obniżenie zachowku obowiązany z tytułu zachowku na wniosek osoby uprawnionej do zachowku zwraca uprawnionemu do zachowku sumę pieniężną, o którą obniżono zachówek. Zwrotu sumy pieniężnej nie można żądać po upływie pięciu lat od dnia obniżenia zachowku. Wydaje się, że powyższe regulacje może mieć szczególnie korzystne znaczenie dla małoletniego zobowiązanego z tytułu zachowku¹¹⁷². Przeciwnie natomiast, gdy małoletni będzie osobą uprawnioną z tytułu zachowku. Jednakże wskazuje się, że „rozwiązanie to nie zmierza do pokrzywdzenia uprawnionego do zachowku. Jego celem jest wyważenie interesów obdarowanych, spadkobierców (zapisobierców windykacyjnych) i uprawnionych do zachowku”¹¹⁷³.

Zaznaczyć jeszcze należy, że roszczenie z tytułu zachowku przechodzi na spadkobiercę osoby uprawnionej do zachowku tylko wtedy, gdy spadkobierca ten należy do osób uprawnionych do zachowku po pierwszym spadkodawcy (art. 1002 k.c.). Roszczenie o zachówek jest zatem dziedziczne. W doktrynie podkreśla się jednak, że roszczenie o zachówek przechodzi w drodze dziedziczenia jedynie na następcę, który jest pierwotnie uprawniony do zachowku (tj. po pierwszym spadkodawcy), ale był on wyprzedzony przez innego uprawnionego¹¹⁷⁴. W odniesieniu do małoletniego do wyobrażenia jest sytuacja, w której dziedziczy on roszczenie o zachówek po swoim dziadku, ponieważ jego rodzic zmarł później niż nastąpiło otwarcie spadku po dziadku.

5.4. Pozbawienie małoletniego prawa do zachowku

Jak wcześniej wskazano prawo do zachowku wynika z istnienia więzi rodzinnej. Możliwe jest zatem pozbawienie prawa do zachowku osoby, „która – postępując nieetycznie – naruszyła swoje obowiązki rodzinne względem spadkodawcy albo dotkliwie obraziła jego uczucia.”¹¹⁷⁵. Pozbawienie prawa do zachowku określa się wydziedziczeniem. Wydziedziczenie należy rozumieć ściśle jako odebranie prawa do zachowku poprzez zapis uczyniony przez spadkodawcę w testamencie, co nie koresponduje z potocznym znaczeniem

1172 Przykładowo jako szczególne okoliczności uzasadniające obniżenie zachowku można by wskazywać małoletniość i związany z tym brak możliwości zarobkowania, jednakże dopiero praktyka orzecznicza pokaże pragmatyczne aspekty wynikające z niniejszych przepisów dla małoletniego.

1173 Uzasadnienie do projektu ustawy o fundacji rodzinnej, s. 51.

1174 M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1002, s. 510-511; Wyrok SN z 28.04.2010 r., III CSK 143/09, OSNC 2010, nr 11, poz. 154.

1175 E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego...*, art. 1008, teza 4.

tego pojęcia rozumianego nader szeroko¹¹⁷⁶. Podkreślić trzeba, że wydziedziczenie może zostać dokonane jedynie w testamencie i tylko w enumeratywnie wymienionych przypadkach (art. 1008 pkt 1-3 k.c.). Trafnie wskazuje się, że wydziedziczenie „jest to sankcja prywatna za określone, nieetyczne zachowanie uprawnionego”¹¹⁷⁷. Zarówno prawo do zachowku, jak i instytucja wydziedziczenia opierają się na przesłankach wynikających z więzi rodzinnych. Jednak należy zauważyć, że podczas gdy zachówek ma na celu ochronę najbliższej rodziny spadkodawcy i niejako jej umocnienie, wydziedziczenie stanowi sankcję za naruszenie bliskiego stosunku rodzinnego¹¹⁷⁸. Jako że wydziedziczenia dokonuje w testamencie sam spadkodawca, w doktrynie uważa się tę instytucję za środek samopomocy *sensu largo*, w odróżnieniu do niegodności dziedziczenia nie jest bowiem konieczne konstytutywne orzeczenie sądu¹¹⁷⁹. Wydziedziczenie stanowi materialnoprawną przesłankę unicestwiającą roszczenie o zachówek¹¹⁸⁰. Podnosi się także, że represyjny charakter wydziedziczenia, przejawiający się również w ujawnieniu na zewnątrz jego przyczyn, będących zachowaniami w powszechnym odczuciu co najmniej nagannymi, może wskazywać również na emocjonalny stosunek spadkodawcy do wydziedziczonego, któremu wytyka hańbiące postępowanie¹¹⁸¹. Wydziedziczenie pozbawia nie tylko prawa do zachowku, ale także powołania do spadku¹¹⁸². W kontekście uprawnienia do zachowku wnuków wskazać trzeba, że zstępni wydziedziczonego zstępnego są uprawnieni do zachowku, chociażby przeżył on spadkodawcę (art. 1011 k.c.). Należy jednak podkreślić, że oznacza to tylko tyle, że zstępni wydziedziczonego są uprawnieni do zachowku, jeżeli byli uprawnieni do zachowku po spadkodawcy, a zatem, jeżeli są dalszymi zstępnymi spadkodawcy¹¹⁸³. Podkreśla się, że zstępni wydziedziczonego posiadają własne prawo do zachowku¹¹⁸⁴, co niesie za sobą poważne konsekwencje. Należy bowiem zaznaczyć, że to indywidualnie dla zstępnego wydziedziczonego będzie ustalany ułamek wartości udziału spadkowego stanowiący podstawę obliczania zachowku. Jeżeli zatem mowa będzie o małoletnim dziecku wydziedziczonego, to zgodnie z art. 991 § 1 k.c. przysługujący mu zachówek należy obliczyć, biorąc pod uwagę 2/3 udziału spadkowego, który by mu przypadł z ustawy. Kwestia ta implikuje zatem doniosłe skutki w sytuacji, gdy zstępny wydziedziczonego jest małoletni¹¹⁸⁵.

1176 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 954.

1177 Tak P. Księżak, *Zachówek...*, s. 154.

1178 Zob. M. Pogonowski, *Wydziedziczenie. Zarys problematyki*, rejent 2005, Nr 4, s. 121.

1179 Tak P. Księżak, *Zachówek...* s. 154.

1180 Postanowienie SN z 6.08.2014 r., I CZ 57/14, LEX nr 1500659.

1181 P. Księżak, *Zachówek...*, s. 154-155.

1182 M. Pogonowski, *Wydziedziczenie...*, s. 121.

1183 Zob. S. Kubsik, *Zachówek zstępnego wydziedziczonego oraz jego wysokość*, Rejent 2012, Nr 9, s. 79-82;

A. Rojek, *Wydziedziczenie i testament negatywny*. Przegląd Sądowy 2006, Nr 9, s. 114-117.

1184 Tak A. Szpunar, *Uwagi o prawie do zachowku...*, s. 6; G. Wolak, *O skutkach wydziedziczenia zstępnego spadkodawcy*, Nowy Przegląd Notarialny 2015, nr 4, s. 41-64.

Spadkodawca może w testamencie pozbawić zstępnych, małżonka i rodziców zachowku (wydziedziczenie), jeżeli uprawniony do zachowku:

- 1) wbrew woli spadkodawcy postępuje uporczywie w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego;
- 2) dopuścił się względem spadkodawcy albo jednej z najbliższych mu osób umyślnego przestępstwa przeciwko życiu, zdrowiu lub wolności albo rażącej obrazy czci;
- 3) uporczywie nie dopełnia względem spadkodawcy obowiązków rodzinnych.

W kontekście sytuacji małoletniego spadkobiercy należy rozważyć dwie kwestie. Po pierwsze, w jakich sytuacjach małoletni będzie mógł być pozbawiony prawa do zachowku (wydziedziczony). Należy też zaznaczyć, że przyczyna wydziedziczenia uprawnionego do zachowku powinna wynikać z treści testamentu (art. 1009 k.c.). Trzeba również wskazać, że małoletni spadkodawca, z racji nieposiadania zdolności testowania, nie będzie mógł skorzystać z instytucji wydziedziczenia. W tym zakresie zatem małoletni spadkodawca znajduje się w gorszej pozycji niż osoba pełnoletnia.

Na wstępie należy przeanalizować przesłanki wydziedziczenia. Warto zauważyć, że pierwszą i trzecią przesłankę cechuje „uporczywość” działania uprawnionego do zachowku. W literaturze wskazuje się, że „uporczywość” zakłada, że zachowanie musi się powtarzać i cechować pewną długotrwałością. Nie jest to zachowanie jednorazowe¹¹⁸⁶. Trafnie podkreśla P. Księżak, że przez cechę uporczywości należy rozumieć także umyślność postępowania. Wskazuje on, odnośnie przesłanki z art. 1008 pkt 1 k.c., że umyślność postępowania ma zająć w dwojakim tego słowa znaczeniu tj. „uprawniony musi zdawać sobie sprawę z tego, co robi, i ze sprzeczności postępowania z zasadami współżycia społecznego, ale także z tego, że działa wbrew woli spadkodawcy”¹¹⁸⁷. Ogólnie można by zatem wskazać, że według P. Księżaka umyślność powinna po pierwsze być niemal tożsama z winą w prawie karnym (potrafi rozpoznać znaczenie swojego zachowania i nim pokierować), a dodatkowo uprawniony do zachowku zna wzór postępowania zgodnie z zasadami społecznego oraz wolę spadkodawcy i mimo to działa wbrew nim (art. 1008 pkt 1 k.c.) albo zdaje sobie sprawę z ciążącego na nim obowiązku rodzinnego oraz z tego, że go nie wypełnia (art. 1008 pkt 3 k.c.).

Dalej P. Księżak wskazuje, że wprawdzie ustawodawca wprost nie wymaga działania z dostatecznym rozeznaniem ani nawet poczytalności uprawnionego, jednak brak choćby jednej z tych cech sprawia, że działanie pozbawione jest uporczywości. A. Szpunar wskazuje

1185 Zob. A. Rojek, *Wydziedziczenie...*, s. 116; szczegółowo na temat obliczania zachowku dla zstępnego wydziedziczonego: S. Kubsik, *Zachówek zstępnego...*, s. 82-97.

1186 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 960.

1187 Tak P. Księżak, *Zachówek...*, s. 168.

z kolei, że wydziedziczenie jako rodzaj kary, może nastąpić tylko w przypadku możliwości przypisania uprawnionemu do zachowku winy, mając w szczególności na względzie poczytalność¹¹⁸⁸. Wydaje się, że zbyt daleko idące jest stwierdzenie P. Księżaka, że w braku zdolności do czynności prawnych uprawnionego do zachowku, istnieje domniemanie faktyczne braku uporczywości w zachowaniu uprawnionego¹¹⁸⁹. Taką wykładnię trzeba uznać za rozszerzającą i z tego względu odmówić jej słuszności. Gdyby ustawodawca chciał ograniczyć możliwość wydziedziczenia do osób posiadających zdolność do czynności prawnych (czy to pełną czy ograniczoną) zrobiłby to wprost. Powyżej wskazana propozycja istnienia domniemania faktycznego jest szczególnie istotna w przypadku małoletnich, którzy - jak wiadomo - pełnej zdolności do czynności prawnych nie posiadają nigdy, a od 13 roku życia mają tę zdolność w ograniczonym zakresie. Nie można zakładać, że intencją ustawodawcy było uniemożliwienie lub przynajmniej znaczne utrudnienie (co do czynności dowodowych przed sądem) możliwości pozbawienia prawa do zachowku małoletniego, będącego często dzieckiem spadkodawcy. I zachowanie małoletniego może być bowiem tego rodzaju, że nie tylko w odczuciu spadkodawcy, ale i w odczuciu społecznym, nie powinien on otrzymać żadnej korzyści ze spadku. Podkreślić też trzeba, że konieczność większej ochrony osób małoletnich nie może stanowić podstawy do unicestwienia faktycznej woli spadkodawcy, gdyż decyzja o wydziedziczeniu mogła mieć poważne podłoże. Co oczywiste, u małoletniego trudniejsze będzie wykazanie uporczywości (w tym przynajmniej pewne znamiona winy), jednak nie można przyjmować domniemania jej braku. Za rozsądne trzeba natomiast uznać, że uprawniony do zachowku powinien być poczytalny w trakcie działania, a ze względu na długotrwałość tych działań brane będą pod uwagę zwłaszcza choroby psychiczne i niedorozwój umysłowy. Co do winy wydaje się jednak, że nie można jej utożsamiać w całości z pojęciem z prawa karnego. W szczególności nie wydaje się zasadne przyjęcie wymogu osiągnięcia określonego wieku do uzyskania zdolności do zawinienia.

Druga zaś przyczyna wydziedziczenia zbliżona jest do przyczyny niegodności dziedziczenia z art. 928 § 1 pkt 1 k.c., z tym że art. 1008 pkt 2 k.c. nie wskazuje, że przestępstwo musi być ciężkie, zawęża jednocześnie kategorie przestępstw do tych przeciwko życiu, zdrowiu lub wolności albo rażącej obrazie czci (odpada wątpliwość podnoszona przy niegodności dotycząca przestępstw przeciwko mieniu), rozszerzając za to przestępstwo może być popełnione również względem jednej z najbliższych osób spadkodawcy.

Pierwszą z wymienionych w Kodeksie cywilnym przyczyn wydziedziczenia jest uporczywe postępowanie w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego i to wbrew

1188 A. Szpunar, *Zachowek w polskim prawie spadkowym*, PiP 1948, nr 8, s. 62.

1189 P. Księżak, *Zachowek...*, s. 168.

woli spadkodawcy. Klauzula generalna zasad współżycia społecznego nie pozwala na wyczerpujące wskazanie postępowań, które mogłyby stanowić przyczynę wydziedziczenia. Ponadto przyczyna ta będzie badana kazuistycznie, ze względu na konieczność oceny uporczywości oraz sprzeczności naganego zachowania z wolą spadkodawcy.

W odniesieniu do małoletniego postępowaniem sprzecznym z zasadami współżycia społecznego z art. 1008 pkt 1 k.c. może być w szczególności nadużywanie alkoholu lub środków odurzających, przy czym nie chodzi o jednorazowe upojenie, lecz konieczne jest wystąpienie cechy uporczywości tego postępowania¹¹⁹⁰. Chodzi zatem o takie sytuacje, gdzie małoletni, wbrew woli spadkodawcy (najczęściej rodzica), wprawia się w stan upojenia alkoholowego, odurzenia narkotykami lub innymi środkami, których używanie (lub nadużywanie) w społecznym odczuciu uważane jest za naganne (może być też sprzeczne z prawem). Stwierdzić jednak trzeba, że – patrząc racjonalnie – długotrwałość postępowania nie oznacza jego regularności. To znaczy, że takich „ekscesów” małoletni dopuszczają się może w różnych odstępach czasu. Ważne, by spadkodawca sprzeciwiał się takiemu postępowaniu. Trafnie jednak wskazuje B. Kordasiewicz, że nie należy oczekiwać od spadkodawcy wyraźnego manifestowania swojego „niezadowolenia” z zachowania uprawnionego do zachowku. „W takich okolicznościach wiele osób, nawet jeśli zwraca swym najbliższym uwagę na niewłaściwość postępowania, czyni to na ogół w sposób nader dyskretny, a tym samym trudny do późniejszego dowodzenia”¹¹⁹¹. Samo wydziedziczenie w testamencie stanowi już o tym, że spadkodawca z danym postępowaniem uprawnionego się nie zgadzał. Małoletni powinien sobie zdawać sprawę, że jego zachowanie jest sprzeczne zasadami współżycia społecznego oraz z wolą spadkodawcy. Spożywanie alkoholu przez małoletnich, a narkotyków w ogólności, jest zabronione, co jest wiedzą dostępną także dla małoletnich. Wydaje się, że ewentualna niewiedza w tym zakresie mogłaby wystąpić w przypadku jednorazowego zachowania, zaś w przypadku jego uporczywości wydaje się to jako niemożliwe. Poza sytuacjami patologicznymi nie ma przyzwolenia dorosłych, a w szczególności rodziców, na powyższe zachowania małoletnich. Zaryzykować można nawet stwierdzenie, że w tym przypadku małoletni jeszcze przed wprawieniem się w upojenie alkoholowe lub odurzenie jest świadomy braku zgody na takie postępowanie ze strony swojego rodzica. Wypełniają się zatem w takich sytuacjach przesłanki wydziedziczenia z art. 1008 pkt 1 k.c.

1190 Zob B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 961; P. Księżak, *Zachowek...*, s. 168-169.

1191 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 961.

Innym zachowaniem małoletniego mogącym skutkować wydziedziczeniem na podstawie art. 1008 pkt 1 k.c. jest czynienie sobie źródła dochodu z oszustw, kradzieży, handlu narkotykami lub innymi nielegalnymi sposobami, czy też szerzej – prowadzenie przestępnego trybu życia, w tym znęcanie się nad osobami bliskimi¹¹⁹². Trafnie podkreśla się jednak, że na tej podstawie nie jest możliwe wydziedziczenie w razie jednorazowego dopuszczenia się przestępstwa, konieczne jest posiadanie przez nie cechy uporczywości¹¹⁹³. Co do tego rodzaju zachowań małoletniego aktualne pozostają uwagi poczynione powyżej co do wiedzy na temat ich naganności oraz sprzeczności z wolą spadkodawcy. Na marginesie można wskazać, że zdarzyć się mogą sytuacje atypowe, gdzie spadkodawca wręcz zachęca małoletniego do podejmowania działań sprzecznych z zasadami współżycia społecznego (w tym przestępstw), a nawet z nim współdziała. Wówczas takie zachowanie nie może być przyczyną wydziedziczenia, chyba że spadkodawca odpowiednio wcześniej (przed śmiercią) zmienił swoje postępowanie i wskazał małoletniemu, że tego oczekuje również od niego. Podkreślić także należy, że w przypadku przyczyny wydziedziczenia z art. 1008 pkt 1 k.c. nie jest wymagane istnienie możliwości ponoszenia odpowiedzialności karnej przez małoletniego, ponieważ przepis nie wskazuje na popełnienie przestępstwa. Wskazując zatem szerzej na zachowania uważane za nieetyczne i naganne, a za takie uznawane są przestępstwa, przepis art. 1008 pkt 1 k.c. ustanawia możliwość wydziedziczenia za czyny karalne nieletnich.

Jako zachowanie sprzeczne z zasadami współżycia społecznego, które może być traktowane jako przyczyna wydziedziczenia wskazuje się również zaniedbywanie własnej rodziny i pozostawienie jej w trwałym niedostatku lub obarczanie spadkodawcy ciężarem jej utrzymania¹¹⁹⁴. W odniesieniu do małoletniego uprawnionego do zachowku taka sytuacja może wystąpić niezwykle rzadko. Chodzi o takie przypadki, gdzie np. małoletni syn spadkodawcy ma dziecko i nie zajmuje się nim, nie pomaga matce tego dziecka w żaden z możliwych w jego położeniu sposobów (np. ma możliwość podjęcia pracy i partycypowania w kosztach utrzymania dziecka, ale tego nie robi; nie interesuje się dzieckiem, nie odwiedza go itp.), wbrew woli spadkodawcy (np. zachętom z jego strony itp.). Sytuacje takie, w

1192 M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1008, teza 10; A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1008, teza 10; B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 961; P. Księżak, *Zachowek...*, s. 169; Wyrok SO we Wrocławiu z 24.06.2013 r., I C 284/12, LEX nr 1681854.

1193 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 961, który wskazuje, że jednorazowe popełnienie przestępstwa będzie przyczyną wydziedziczenia, ale na podstawie art. 1008 § 2 k.c. i tylko we wskazanych tam przypadkach (przestępstwa przeciwko życiu, zdrowiu, wolności, rażąca obraza czci). Zob. także: A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Bałwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 1008, teza 4; J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 1008, teza 8; Wyrok SO we Wrocławiu z 24.06.2013 r., I C 284/12, LEX nr 1681854; Wyrok SA w Poznaniu z 13.01.2011 r., I ACa 1021/10, LEX nr 898627.

1194 Wyrok SA w Szczecinie z 4.04.2014 r., I ACa 887/12, LEX nr 1474828.

szczegółności co do uporczywości, powinny być jednak badane wedle okoliczności konkretnej sprawy i wydaje się, że jedynie incydentalnie będą stanowiły przyczynę wydziedziczenia.

Należy wspomnieć, że jako uporczywe postępowanie w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego wbrew woli spadkodawcy można również rozważyć uchylanie się od obowiązku szkolnego. Uchylanie się od obowiązku szkolnego często ma uporczywy charakter. Nierzadko skutkuje niezaliczaniem kolejnych etapów nauki („niezdawaniem do kolejnej klasy”) oraz w większości przypadków jest zachowaniem wbrew woli spadkodawcy. Wątpliwe jest jednak, czy takie zachowanie, choć budzące powszechną dezaprobatę i oceniane jako naganne, stanowi postępowanie sprzeczne z klauzulą zasad współżycia społecznego. Wydaje się, że to czy uchylanie się od obowiązku szkolnego będzie stanowiło przyczynę wydziedziczenia z art. 1008 pkt 1 k.c. będzie zależało od okoliczności konkretnego przypadku. Niekiedy takie zachowanie może stanowić jeden z elementów określonego trybu życia spadkobiercy, który w całości stanowi uporczywe postępowanie w sposób sprzeczny z zasadami życia społecznego. Przykładowo małoletni regularnie opuszcza zajęcia szkolne i w tym czasie narkotyzuje się, prowadzi handel narkotykami, korzysta z różnych używek itd. W sytuacji natomiast, gdy małoletni jedynie zaniedbuje obowiązek szkolny, choćby uporczywie (tj. regularnie opuszcza zajęcia), a podczas wagarów chodzi do kina albo gra w piłkę, konkluzja nie jest już taka jasna. Funkcjonalnie trzeba wskazać, że taka przyczyna wydziedziczenia wydaje się zbyt błahą, a z tego względu mogąca prowadzić raczej do nadużyć ze strony spadkodawcy.

W odniesieniu do drugiej z przyczyn wydziedziczenia (art. 1008 pkt 2 k.c.), wskazać trzeba, że aktualne pozostają uwagi poczynione w odniesieniu do przestępstwa ujętego w art. 928 § 1 pkt 1 k.c. Inaczej jednak w przepisach dotyczących wydziedziczenia wskazuje się, że uprawniony dopuścił się przestępstwa względem spadkodawcy albo jednej z najbliższych mu osób. Rozszerzono zatem krąg osób pokrzywdzonych przestępstwem. Nie wskazano jednak, że przestępstwo musi być ciężkie. Przestępstwo, którego dopuścił się uprawniony do zachowku musi być przestępstwem przeciwko życiu, zdrowiu lub wolności albo rażąco obrażać czci. Według dominującego w doktrynie poglądu wymienionych kategorii przestępstw nie należy utożsamiać z kwalifikacją Kodeksu karnego, a więc uwzględnianiem tylko tych przestępstw, które wskazane zostały w rozdziałach Kodeksu karnego odpowiadających im nazwą¹¹⁹⁵. Krótko można wyjaśnić, że takie założenie prowadziłoby chociażby do takiego absurdu, że przyczyną wydziedziczenia byłoby przestępstwo zmuszania do określonego

1195 Tak np. B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 965; P. Książak, *Zachowek...*, s. 173-174. Por. J. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny...*, Warszawa 1972, s. 1923;

zachowania, ale już nie gwałt. Gdy chodzi o przestępstwa rażącej obrazy czci wymienia się zniesławienia (art. 212 k.k.), znieważenie (art. 216 k.k.), naruszenie nietykalności (art. 217 k.k. poprzez np. spoliczkowanie czy oplucie)¹¹⁹⁶. Naruszenie musi być rażące, przy czym nie jest to sformułowanie znane prawu karnemu. Wydaje się, że ocena zachowania i stwierdzenie, czy obraza czci była rażąca powinno być oceniane przez sąd w zależności od okoliczności konkretnego przypadku. Wyjaśnienia wymaga również pojęcie „jednej z najbliższych spadkodawcy osób”. Rozważano, czy należy je utożsamiać ze zdefiniowanym w Kodeksie karnym pojęciem osoby najbliższej z art. 115 § 11 k.k, zgodnie z którym osobą najbliższą jest małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu. Przy czym obowiązujący Kodeks cywilny został przyjęty w czasie, gdy obowiązywał Kodeks karny z 1932 r., który zawierał znacznie węższą definicję osoby najbliższej¹¹⁹⁷. Słusznie zakłada się jednak, że kręgu osób najbliższych spadkodawcy nie należy ustalać ze względu na kryterium formalne, lecz brać pod uwagę winno się „faktyczne więzi emocjonalne, sprawiające, że krzywdę wyrządzoną takiej osobie odczuwa w sposób refleksywny w sposób nieomal tak samo bolesny, jak krzywdę wyrządzoną sobie”¹¹⁹⁸.

Co do przyczyny wydziedziczenia z art. 1008 pkt 3 k.c., polegającej na uporczywym niedopełnianiu względem spadkodawcy obowiązków rodzinnych, rozważyć trzeba jakich obowiązków może nie dopełniać małoletni względem spadkodawcy, tak aby stanowiły powód pozbawienia go prawa do zachowku. Słusznie przyjmuje się, że podstawą wydziedziczenia może być niespełnianie zarówno obowiązków majątkowych, jak i niemajątkowych¹¹⁹⁹. Obowiązek alimentacyjny zgodnie z art. 129 k.r.o. obciąża również zstępnych i to przed wstępnymi. Dotyczy to jednak tylko takich zstępnych, którzy uzyskali już możliwość samodzielnego utrzymania się¹²⁰⁰. Obowiązek alimentacyjny nie będzie zatem spoczywał na małoletnim, gdyż nie utrzymuje się on samodzielnie. Wspomnieć trzeba natomiast w odniesieniu do małoletniego o obowiązku wzajemnego szacunku pomiędzy rodzicami i dziećmi wynikającym z art. 87 k.r.o. Obowiązek ten jest rozumiany jako konieczność wspierania się, pomocy w różnych, nawet drobnych sytuacjach życia codziennego. Może sprowadzać się do aspektu psychicznego – wsparcia duchowego, okazania troski przez rozmowę, uwagę, jak również aspektu fizycznego, polegający na pomocy w wykonaniu

1196 P. Księżak, *Zachowek...*, s. 173.

1197 W międzyczasie obowiązywał jeszcze Kodeks karny z 1969 r., który definiował osobę najbliższą w sposób identyczny do Kodeksu karnego z 1997 r.

1198 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 969; szerzej na ten temat P. Księżak, *Zachowek...*, s. 175-178 wraz z przedstawieniem różnych poglądów przedstawicieli doktryny.

1199 B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 961.

1200 A. Kawałko, H. Witczak [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021, LEX, art. 129, teza 4.

jakiejsz czynności¹²⁰¹. W przypadku małoletniego ciężkie do stwierdzenia będzie naruszenie obowiązku rodzinnego, w tym będącego jednocześnie działaniem uporczywym. Ewentualnie rozważać można sytuacje braku świadczenia chociażby drobnej pomocy w codziennych czynnościach względem ciężko chorej matki w odniesieniu do dziecka, które taką pomoc jest w stanie ze względu na swój rozwój psychiczny i fizyczny świadczyć¹²⁰². Wziąć pod uwagę jednak należy, że uchylanie się od takiego obowiązku przez osobę małoletnią może wynikać z traumy, wyparcia choroby osoby najbliższej lub innych przyczyn mających podłoże psychiczne. Sąd Najwyższy wskazał, że niedopełnianie obowiązków rodzinnych w rozumieniu art. 1008 pkt 3 k.c. może polegać również na wszczynaniu ciągłych awantur, kierowaniu pod adresem spadkodawcy nieuzasadnionych i krzywdzących zarzutów, wyrzuceniu go z domu, braku udziału w jego życiu choćby poprzez wizyty w jego miejscu zamieszkania czy okazywaniu zainteresowania jego sprawami¹²⁰³. Wydaje się, że „wszczynanie ciągłych awantur” jest zachowaniem, którego może się dopuszczać również małoletni, jednak chodzi tu o poważne konflikty i zachowania wysoce naganne. Należy zatem zachować ostrożność przy ocenie takich działań małoletniego w zakresie wypełniania przyczyny wydziedziczenia z art. 1008 § 1 k.c. Należy także wspomnieć, że w orzecznictwie Sądu Najwyższego rozważono przypadek niewypełniania obowiązków rodzinnych przez dzieci w sytuacji, gdy spadkodawca przyczyniał się do zerwania kontaktów z dzieckiem, tj. przypadek, w którym zarówno spadkodawca, jak i spadkobierca niedopełniali względem siebie obowiązków rodzinnych¹²⁰⁴. Sąd Najwyższy stwierdził, że „dzieci, które nie wypełniają obowiązków rodzinnych, nie wspierają ojca w potrzebie, mogą zostać wydziedziczone, nawet jeżeli spadkodawca przyczynił się do powstania konfliktu rodzinnego”. Teza ta na kanwie stanu faktycznego rozstrzyganej sprawy budzi kontrowersje¹²⁰⁵. Odnosząc ją do sytuacji małoletniego spadkobiercy, można wskazać choćby następujący uproszczony przykład: małoletni, który pozostając pod opieką matki, „nie życzy sobie” kontaktów z ojcem alkoholikiem, który go bił (choćby nawet ojciec był umierający i o to go błagał), mógłby zostać skutecznie wydziedziczony przez swojego ojca ze względu na uporczywe niedopełnianie względem niego obowiązków rodzinnych. Powyższy przykład jest przejaskrawiony, jednak uwidacznia do jakich absurdalnych sytuacji może prowadzić stanowisko przyjęte przez Sąd Najwyższy. Należy także zaznaczyć, że w sytuacji mniej jasnej, w której spadkodawca przyczynił się do zerwania więzów rodzinnych, lecz winę

1201 Zob. więcej np. P. Wicherek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021, LEX, art. 87.

1202 Por. Wyrok SA w Warszawie z 22.01.2013 r., VI ACa 978/12, LEX nr 1294873.

1203 Wyrok SN z 7.11.2002 r., II CKN 1397/00, LEX nr 75286.

1204 Wyrok SN z 23.03.2018 r., I CSK 424/17, LEX nr 2510953.

1205 Zob. P. Rafałowicz, *Niewypełnianie obowiązków rodzinnych przez dzieci a wydziedziczenie – glosa do wyroku Sadu Najwyższego z 23.03.2018 r. (I CSK 424/17)*, Palestra 2019, Nr 3, s. 93-99.

należy przypisać również spadkobiercy, istnieje możliwość obniżenia wysokości zachowku na podstawie art. 5 k.c.¹²⁰⁶

Spadkodawca nie może wydziedziczyć uprawnionego do zachowku, jeżeli mu przebaczył (art. 1010 § 1 k.c.). Analogicznie jak w przypadku niegodności dziedziczenia wystarcza, aby przebaczenie nastąpiło z dostatecznym rozeznaniem (art. 1010 § 2 k.c.), tj. w szczególności, aby spadkodawca był świadomy wyrządzonej krzywdy, co implikuje stwierdzenie o konieczności dokonania przebaczenia już po jej wyrządzeniu. W przypadku wydziedziczenia aktualne pozostają uwagi poczynione odnośnie do przebaczenia przy niegodności dziedziczenia. Co do formy przebaczenia E. Skowrońska-Bocian wskazuje że, „Przebaczenie dokonane po sporządzeniu testamentu wydziedziczającego określoną osobę może nastąpić tylko w drodze sporządzenia nowego testamentu.”¹²⁰⁷. Natomiast zdaniem Sądu Najwyższego, gdy spadkodawca przebaczył spadkobiercy po wydziedziczeniu go w testamencie, wydziedziczenie to jest bezskuteczne bez względu na formę, w jakiej przebaczenie nastąpiło¹²⁰⁸. Stanowisko swoje powtórzył w uchwale z 19 października 2018 r.¹²⁰⁹. W uchwale wskazano m.in., że zarówno w orzecznictwie, jak i doktrynie prawa nie ma zgodności co do kwestii skuteczności przebaczenia spadkobiercy po wydziedziczeniu go przez spadkodawcę w testamencie. Dodatkowo trzeba zastanowić się nad koniecznością zachowania odpowiedniej formy przebaczenia, w szczególności dokonania przebaczenia w testamencie. Pierwsza wątpliwość wynika z brzmienia art. 1010 § 1 k.c., który wskazuje, że to spadkodawca nie może w testamencie wydziedziczyć spadkobiercy, jeśli mu przebaczył. Tak więc wskazuje się, że przebaczenie może wystąpić przed wydziedziczeniem i wówczas wydziedziczenie (dokonane mimo to w testamencie) będzie nieskuteczne, zaś już po wydziedziczeniu spadkodawca może jedynie wydziedziczenie „odwołać” w testamencie¹²¹⁰. Przepis art. 1001 § 1 k.c. miałby dotyczyć zatem jedynie przebaczenia spadkobiercy, jakie nastąpiło przed sporządzeniem testamentu, w którym wydziedziczono tego spadkobiercę. Rozważa się jednak również możliwość zastosowania instytucji przebaczenia już po dokonaniu wydziedziczenia, analogicznie jak ma to miejsce w przypadku niegodności dziedziczenia¹²¹¹ i w tym kierunku, jak się wydaje, wypowiedział się Sąd Najwyższy w

1206 Zob. P. Rafałowicz, *Realizacja prawa do zachowku a nadużycie prawa podmiotowego*, PS 2019, nr 1, s. 64-74.

1207 E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego...*, art. 1010, teza 3.

1208 Uchwała SN z 14.06.1971 r., III CZP 24/71, OSNC 1972, nr 2, poz. 23.

1209 Uchwała SN z 19.10.2018 r., III CZP 37/18, OSNC 2019, nr 7-8, poz. 75 z glosą G. Wolaka, Rejent 2019, Nr 3, s. 120-137.

1210 Zob. M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1010 i przywołana tam literatura; M. Pogonowski, *Wydziedziczenie...*, s. 121; A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1010., teza 2; Por. J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2022, art. 1010, teza 1-6.

1211 Zob. G. Wolak, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z 19.10.2018 r., III CZP 37/17*, Rejent 2019, Nr 3, s. 120-137.

przywołanych wyżej uchwałach¹²¹². Rozważając o przebaczeniu, wskazać trzeba, że niedopuszczalne jest wydziedziczenie pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu – „pod warunkiem, że poprawisz swoje postępowanie” itp.¹²¹³. W pozostałym zakresie do przebaczenia wydziedziczonemu aktualne pozostają komentarze uczynione w odniesieniu do przebaczenia spadkobiercy niegodnemu.

Zakończenie

Podsumowując rozważenia dotyczące statusu prawnego małoletniego spadkobiercy w polskim prawie spadkowym, należy stwierdzić, że przepisy księgi czwartej Kodeksu cywilnego gwarantują należyłą ochronę małoletniemu spadkobiercy. Dodatkowo zaś ochronę zapewniają przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz przepisy Kodeksu postępowania cywilnego, które są nieodłącznie związane z kształtowaniem sytuacji prawnej małoletniego w prawie spadkowym. Małoletni nie posiada wprawdzie pełnej zdolności do czynności prawnych, ale przewidziano szereg przepisów, mających na celu jego ochronę.

Małoletni spadkobierca jako osoba nieposiadająca pełnej zdolności do czynności prawnych musi być reprezentowany przez przedstawiciela ustawowego bądź reprezentanta dziecka przy wszystkich czynnościach prawnych dotyczących spadku, a w przypadku małoletniego posiadającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych (powyżej 13 roku życia, który nie jest ubezwłasnowolniony) wymagana jest co najmniej zgoda przedstawiciela ustawowego na dokonanie przez niego czynności prawnych. Dodatkowo trzeba mieć na względzie konieczność uzyskania przez przedstawiciela ustawowego zezwolenia sądu na dokonanie w imieniu małoletniego czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu, a więc przede wszystkim na złożenie oświadczenia o odrzuceniu spadku albo na złożenie oświadczenia o prostym przyjęciu spadku.

Warte zauważenia są korzystne dla sytuacji małoletniego zmiany przepisów w tym zakresie. Ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw wprowadzono przepis art. 1015 § 1¹ k.c., który stanowi, że bieg terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku ulega zawieszeniu na czas trwania

¹²¹² W uzasadnieniu uchwały SN z 19.10.2018 r., III CZP 37/18, OSNC 2019, nr 7-8, poz. 75 wskazano wprost, że uznanie, że nie jest możliwe skuteczne przebaczenie po wydziedziczeniu „prowadziłoby to do odmiennego traktowania instytucji przebaczenia przy wydziedziczeniu i uznaniu za niegodnego, gdyż w ostatnim przypadku przebaczenie może nastąpić po zaistnieniu przyczyn uzasadniających uznanie za niegodnego, aż do otwarcia spadku”.

¹²¹³ E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego...*, art. 1010, teza 4.

postępowania sądowego w przedmiocie uzyskania zezwolenia sądu na złożenie tego oświadczenia. Jak wynika z wcześniejszych rozważań, takie rozwiązanie odpowiada podnoszonym w doktrynie i judykaturze postulatowi konieczności ochrony interesu małoletniego spadkobiercy przed niekorzystnymi dla niego skutkami upływu terminu zawitego do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, ze względu na oczekiwanie na wydanie przez sąd opiekuńczy zezwolenia na dokonanie tej czynności. Ponadto trzeba przypomnieć, że większość stanowisk w omawianej kwestii zakładała niezbędność przyjęcia stosownej regulacji prawnej w tym zakresie, a Sąd Najwyższy podkreślał, że istniała luka prawna naruszająca zasady równości i godzi w interesy małoletniego¹²¹⁴.

Dodatkowo należy wskazać, że wspomniana nowelizacja zakłada dodanie art. 640¹ k.p.c., który w § 1 stanowi, że zezwolenie na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka lub osoby pozostającej pod opieką w postaci prostego przyjęcia lub odrzucenia spadku, w toku postępowania o stwierdzenie nabycia spadku, wydaje sąd spadku. Natomiast z chwilą wszczęcia postępowania o stwierdzenie nabycia spadku wnioski o zezwolenie na dokonanie czynności, o której mowa w § 1, złożony do sądu opiekuńczego, przekazuje się do dalszego rozpoznania sądowi spadku (art. 640¹ § 2 k.p.c.). Należy zauważyć, że z art. 640¹ § 1 k.p.c. wynika, że czynnością przekraczającą zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka jest jedynie złożenie oświadczenia o prostym przyjęciu spadku lub oświadczenia o odrzuceniu spadku, a zakresu zwykłego zarządu majątkiem dziecka nie przekracza już złożenie oświadczenia o przyjęciu spadku z dobrodziejstwem inwentarza. Nieracjonalne wydaje się bowiem pozostawienie przez ustawodawcę wydawania zezwolenia na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka w postaci przyjęcia spadku z dobrodziejstwem inwentarza w kompetencji sądu opiekuńczego, podczas gdy zezwolenie na złożenie oświadczenia spadkowego w pozostałych dwóch wariantach przekazano sądowi spadku. Ponadto jak wynika z uzasadnienia do projektu ustawy postępowania w sprawach o wydanie zezwolenia na złożenie oświadczenia o prostym przyjęciu spadku lub odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego przekazano sądom spadku w celu usprawnienia postępowania. Dodatkowo stwierdzono, że „dla poczynienia ustaleń służących ocenie ekonomicznej zasadności celowości decyzji o odrzuceniu spadku jest konieczna wiedza profesjonalna, której sąd opiekuńczy z natury rzeczy nie posiada” i w praktyce sądy opiekuńcze podejmują decyzje co do wydania zezwolenia na przyjęcie lub odrzucenie tylko na podstawie oświadczeń rodziców¹²¹⁵.

1214 Tak uzasadnienie uchwały SN(7) z 22.05.2018 r., III CZP 102/17, OSNC 2018, nr 12, poz. 110.

1215 Por. J. Słyk, *Orzekanie w sprawach o zezwolenie na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka*, „Prawo w działaniu” 2015, t. 21, s. 221, 230–233 i 242.

Przywołana wyżej nowelizacja zmienia również przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w zakresie sytuacji prawnej małoletniego w prawie spadkowym. Zgodnie z dodawanym przepisem art. 101 § 4 k.r.o. jeżeli dziecko jest powołane do dziedziczenia wskutek uprzedniego odrzucenia spadku przez rodzica, to czynność polegająca na odrzuceniu spadku w imieniu dziecka przez rodzica, któremu w tym zakresie przysługuje władza rodzicielska, gdy jest dokonywana za zgodą drugiego z rodziców, któremu również w tym zakresie przysługuje władza rodzicielska, albo gdy jest dokonywana wspólnie, nie wymaga zezwolenia sądu opiekuńczego albo, w przypadkach wskazanych w art. 640¹ k.p.c. sądu spadku – jeżeli spadek odrzucają inni zstępni rodziców tego dziecka. Należy zauważyć, że taka regulacja znacznie ułatwi złożenie oświadczenia o odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego w sytuacji, w której spadek zawiera tylko pasywa albo jest bardzo niskiej wartości i jego przyjęcie nie jest korzystne. Jednocześnie dodawany przepis art. 101 § 4 k.r.o. w zasadzie nie pozwoli na odrzucenie w imieniu małoletniego spadku, tylko po to żeby mógł go nabyć ktoś inny, a więc wbrew interesowi majątkowemu małoletniego. Jest tak dzięki wymogowi odrzucenia spadku również przez pozostałych zstępnych rodziców tego małoletniego, w imieniu którego składają oświadczenie spadkowe.

Powyższa nowelizacja powinna się przyczynić do poprawy sytuacji prawnej małoletniego w prawie spadkowym. Dotyka bowiem kwestii stawiającej sytuację prawną małoletniego w słabszej pozycji niż osoby pełnoletniej, a więc konieczności reprezentacji małoletniego przez przedstawiciela ustawowego oraz ograniczeń tej reprezentacji.

Należy jednak zwrócić uwagę na status małoletniego spadkobiercy w kontekście pozbawienia go prawa do zachowku poprzez zrzeczenie się dziedziczenia przez jego rodziców lub dziadków. Pozbawienie prawa do zachowku zstępnych zrzekającego się następuje bowiem *ex lege* wraz z zawarciem umowy o zrzeczenie się dziedziczenia w braku odmiennych postanowień umownych. Nie budzi zaś wątpliwości, że małoletni najczęściej będzie występował w pozycji zstępnego. Stwierdzić trzeba, że możliwość pozbawienia prawa do zachowku zstępnych zrzekającego jest oderwana od innych instytucji prawa spadkowego wyłączających zachowek uprawnionego. Wydaje się, że taka regulacja nie jest systemowo spójna. Przyznaje stronom umowy uprawnienia powodujące daleko idące konsekwencje dla osób trzecich. Jednak należy mieć również na względzie, że pozbawienie zstępnych prawa do zachowku następuje (z woli ustawodawcy) automatycznie, gdy strony nie postanowią inaczej (potrzebne jest zatem działanie stron do pozostawienia prawa do zachowku dla zstępnych zrzekającego się).

W kontekście statusu prawnego małoletniego w polskim prawie spadkowym należy wskazać na regulacje dotyczące zachowku. Podkreślenia wymaga, że instytucja zachowku, została pomyślana niezwykle korzystnie dla małoletniego. Przede wszystkim należy zaznaczyć, że małoletni jest uprawniony do zachowku w wyższej wysokości niż osoby pełnoletnie, które nie są trwale niezdolne do pracy. Należą się mu dwie trzecie wartości udziału spadkowego, który by mu przypadał przy dziedziczeniu ustawowym, zaś uprawnionym pełnoletnim, którzy nie są trwale niezdolni do pracy – połowa wartości tego udziału. Małoletniemu przysługuje zatem wyższy zachówek po rodzicu niż jemu pełnoletniemu rodzeństwu oraz małżonkowi i rodzicom spadkodawcy

Z punktu widzenia małoletniego istotną kwestię stanowi przerwanie biegu terminu przedawnienia roszczenia o zachówek. Wprawdzie w sytuacji małoletniego uprawnionego do zachowku do przerwania biegu terminu przedawnienia konieczne będzie podjęcie odpowiednich czynności przez przedstawiciela ustawowego małoletniego, co sytuuje małoletniego w gorszej pozycji niż osobę pełnoletnią, jednakże należy mieć także na względzie, że zgodnie z art. 121 pkt 1 k.c. bieg terminu przedawnienia ulega zawieszeniu co do roszczeń, które przysługują dzieciom przeciwko rodzicom - przez czas trwania władzy rodzicielskiej. Taka regulacja chroni małoletnich uprawnionych do zachowku, bowiem wymaga się, aby z roszczeniami w ich imieniu występowali przedstawiciele ustawowi. Bieg przedawnienia roszczeń dzieci przeciwko ich rodzicom nie rozpoczyna się zatem do czasu trwania władzy rodzicielskiej, tj. do momentu osiągnięcia przez dziecko pełnoletniości (ewentualnie pozbawienia władzy rodzicielskiej). Podkreśla się przy tym, że regulacja dotyczy wszelkich roszczeń, a nie jedynie tych związanych z władzą rodzicielską¹²¹⁶. W sytuacji, gdy „jedynym spadkobiercą testamentowym jest małżonek spadkodawcy, a uprawnionym do zachowku ich małoletnie dziecko, bieg przedawnienia zostaje zawieszony na czas trwania władzy rodzicielskiej.”¹²¹⁷. Pięcioletni termin rozpocznie zatem bieg w dniu osiągnięcia przez dziecko pełnoletniości. Analogiczna sytuacja ma miejsce w odniesieniu do roszczeń przysługujących małoletnim przeciwko osobom sprawującym opiekę (art. 121 pkt 2 k.c.).

Wydaje się, że szczególne znaczenie dla małoletniego zobowiązanego z tytułu zachowku mogą mieć przepisy art. 977¹ k.c., dotyczące odroczenia terminu płatności roszczenia z tytułu zachowku, rozłożenia go na raty lub obniżenia zachowku. Przepisy te, wprowadzone ustawą o fundacji rodzinnej, stwarzają możliwość korzystniejszego

1216 P. Zakrzewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz do art. 117-125*, red. M. Fras, M. Habdas, LEX/el. 2019, art. 121, teza 5.

1217 E. Skowrońska-Bocian [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, wyd. X, Warszawa 2011, art. 1007, teza 7.

ukształtowania sytuacji prawnej małoletniego zobowiązanego z tytułu zachowku. Możliwe jest bowiem odroczenie terminu płatności zachowku lub rozłożenie go na raty, a wyjątkowych przypadkach można wystąpić z roszczeniem o obniżenie zachowku (art. 977¹ § 1 k.c.). Należy przy tym zaznaczyć, że powinno się uwzględnić sytuację osobistą i majątkową uprawnionego do zachowku oraz obowiązane do zaspokojenia roszczenia z tytułu zachowku (art. 977¹ § 1 k.c. *in fine*). Przykładowo jako szczególne okoliczności uzasadniające obniżenie zachowku można by wskazywać małoletniość i związany z tym brak możliwości zarobkowania, jednakże dopiero praktyka orzecznicza pokaże pragmatyczne aspekty wynikające z niniejszych przepisów dla małoletniego.

Zauważyć również trzeba, że przepis art. 977¹ § 1 k.c. chroni również małoletniego, który jest uprawniony do zachowku, nakazując każdorazowo mieć na względzie także sytuację osobistą i majątkową uprawnionego do zachowku. Wydaje się zatem, że gdyby małoletni uprawniony do zachowku znajdował się w trudnej sytuacji, czy to ze względu na okoliczność niskich dochodów rodziców (opiekunów), czy też ze względu na zwiększone potrzeby z uwagi na chorobę, sąd nie powinien uwzględniać roszczeń z art. 977¹ § 1 k.c. wnoszonych przez zobowiązanych z tytułu zachowku. Wskazuje się bowiem, że celem tej regulacji jest wyważenie interesów zobowiązanych z tytułu zachowku (spadkobierców, obdarowanych, zapisobierców windykacyjnych) i uprawnionych do zachowku¹²¹⁸.

Jeśli chodzi o uprawnienie małoletniego do zachowku, należy zwrócić uwagę także na regulację art. 1002 k.c., która może korzystnie wpływać na status prawny małoletniego spadkobiercy w prawie spadkowym, przyznając małoletniemu uprawnienie do zachowku po dziadku. Roszczenie z tytułu zachowku przechodzi na spadkobiercę osoby uprawnionej do zachowku tylko wtedy, gdy spadkobierca ten należy do osób uprawnionych do zachowku po pierwszym spadkodawcy (art. 1002 k.c.). Roszczenie o zachówek jest zatem dziedziczne, ale podkreśla się, że przechodzi jedynie na następcę, który jest pierwotnie uprawniony do zachowku (tj. po pierwszym spadkodawcy), ale był on wyprzedzony przez innego uprawnionego¹²¹⁹. W odniesieniu do małoletniego do wyobrażenia jest zatem sytuacja, w której dziedziczy on roszczenie o zachówek po swoim dziadku, ponieważ jego rodzic zmarł później niż nastąpiło otwarcie spadku po dziadku.

W kontekście możliwości pozbawienia małoletniego prawa do zachowku (wydziedziczenia) należy wskazać, że przyczyny wydziedziczenia ujęte w art. 1008 k.c., w znikomych przypadkach będzie można odnieść do zachowania małoletniego. Z tego też względu raczej nie istnieje ryzyko nadużywania instytucji wydziedziczenia w stosunku do

1218 Uzasadnienie do projektu ustawy o fundacji rodzinnej, s. 51.

1219 M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1002, s. 510-511; Wyrok SN z 28.04.2010 r., III CSK 143/09, OSNC 2010, nr 11, poz. 154.

małoletniego uprawnionego do zachowku oraz, mając na względzie skutki wydziedziczenia, małoletniego spadkobiercy. Nie ma zatem potrzeby wprowadzania szczególnych regulacji. Z kolei małoletni spadkodawca, z racji nieposiadania zdolności testowania, nie będzie mógł skorzystać z instytucji wydziedziczenia. W tym zakresie zatem małoletni spadkodawca znajduje się w gorszej pozycji niż osoba pełnoletnia.

Na uwagę zasługują również przepisy regulujące obowiązek zaliczania darowizn i zapisów windykacyjnych, dotyczące kwestii zachowku, jak również istotne w sytuacji działu spadku. Słusznie wskazuje się bowiem, co ważne dla małoletniego spadkobiercy, że regulacja art. 1039 k.c. ma na celu „uniemożliwienie *wyprowadzania* majątku spadkodawcy przed jego śmiercią ze stratą dla zstępnych, jeżeli dziedziczą z ustawy”¹²²⁰. Odmienne niż w przypadku przepisów dotyczących zaliczania darowizn i zapisów windykacyjnych na poczet zachowku, analogiczne uregulowanie dotyczące zaliczeń na schedę spadkową nie ma charakteru bezwzględnie obowiązującego. Analogicznie do regulacji zaliczania darowizn na poczet zachowku nie podlegają zaliczeniu na schedę spadkową drobne darowizny zwyczajowo w danych stosunkach przyjęte (art. 1039 § 3 k.c.), co jest korzystne dla małoletniego dziecka lub wnuka spadkodawcy.

Małoletni nie posiada również zdolności procesowej, a zatem czynności procesowe mogą podejmować jedynie przez przedstawiciela ustawowego (art. 66 k.p.c.). Istotnym elementem ochrony interesu małoletniego, w tym w prawie spadkowym, jest możliwość żądania wszczęcia postępowania oraz wzięcia udziału w każdym toczącym się już postępowaniu przez prokuratora, jeżeli wymaga tego ochrona praworządności praw obywateli lub interesu społecznego (art. 7 k.p.c.). Przyjmuje się, że aktywność prokuratora w świetle art. 7 k.p.c. może dotyczyć również praw, których przedmiotem są indywidualne prawa podmiotowe stron¹²²¹. Należy jednak zaznaczyć, że interwencja prokuratora ma charakter wyjątkowy. Wydaje się, że w postępowaniach spadkowych będzie miała miejsce w przypadkach, w których przedstawiciel ustawowy małoletniego nie zapewnia należytej ochrony jego interesów, a wyznaczenie reprezentanta dziecka lub kuratora nie gwarantuje korzystnego rozstrzygnięcia dla małoletniego, chociażby z uwagi na ryzyko upływu terminu.

Inną ogólną regulacją, która chroni również małoletniego jest forma szczególna zastrzeżona pod rygorem nieważności. W prawie spadkowym występuje przede wszystkim

1220 K. Osajda [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, t. IVA, red. K. Osajda, s. 1324; zob. także J. Biernat, *Z problematyki tzw. testamentu działowego w polskim prawie spadkowym*, PS 2005, Nr 4, s. 41.

1221 P. Grzegorzczak [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Postępowanie rozpoznawcze. Artykuły 1-124*, red. T. Ereciński, Warszawa 2023, art. 7, teza 17.

w odniesieniu do wymogu zachowania formy aktu notarialnego przy zawieraniu umowy o zrzeczenie się dziedziczenia.

Końcowo należy zauważyć, że sytuację prawną małoletniego spadkobiercy w prawie spadkowym kształtuje jego przedstawiciel ustawowy oraz sąd opiekuńczy albo sąd spadku, a w określonych przypadkach reprezentant dziecka, kurator a nawet prokurator. Dodatkowo należy mieć na względzie, że na sytuację prawną małoletniego istotny wpływ może mieć jego rodzic, nawet niesprawujący władzy rodzicielskiej nad nim. Taka sytuacja zachodzi w szczególności w przypadku, w którym rodzic małoletniego pozbawiony władzy rodzicielskiej zawiera ze swoim rodzicem umowę o zrzeczenia się dziedziczenia bez zastrzeżenia wyłączenia zstępnych zrzekającego się. W takim przypadku małoletni zostaje wyłączony od dziedziczenia po dziadku bez udziału, a nawet wiedzy, jego przedstawiciela ustawowego.

De lege ferenda rozważyć można wprowadzenie stosownych regulacji w ustawie z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie, mających na celu ochronę małoletnich reprezentowanych przez swoich przedstawicieli ustawowych. *De lege lata* notariusz nie ma obowiązku badania, czy pomiędzy małoletnim a jego przedstawicielem ustawowym nie zachodzi konflikt interesów, stanowiący wyłączenie reprezentacji z art. 98 § 2 k.r.o. lub 109 § 3 k.r.o. W sprawach z zakresu prawa spadkowego będzie to przede wszystkim reprezentowanie małoletniego przez rodzica albo opiekuna przy sporządzeniu przed notariuszem umowy o dział spadku. Należy przypomnieć, że w doktrynie¹²²² i orzecznictwie¹²²³ utrwalił się pogląd, że w przypadkach reprezentacji małoletniego przez jego rodzica w postępowaniu o dział spadku istnieje konieczność ustanowienia kuratora dla małoletniego w każdym przypadku, gdy udział w nim wraz z małoletnim biorą rodzice, małżonek jednego z rodziców lub inne dziecko pozostające pod władzą rodziców. Należy zaznaczyć, że *de lege lata* w przypadku istnienia przesłanek wyłączenia reprezentacji małoletniego przez jego przedstawiciela ustawowego, sąd opiekuńczy nie ustanawia kuratora lecz reprezentanta dziecka (art. 99 k.r.o.). Z dniem 29 sierpnia 2023 r. weszła bowiem w życie zmiana przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego także w zakresie zastąpienia instytucji kuratora dla małoletniego przez instytucję reprezentanta dziecka¹²²⁴. Konieczność reprezentowania małoletniego przez reprezentanta dziecka w takich przypadkach uzasadnia się charakterem postępowania, które prowadzi do zniesienia współwłasności w częściach ułamkowych i uzyskania przez każdego z uczestników fizycznie wyodrębnionej części rzeczy, niektórych rzeczy należących do spadku lub spłaty pieniężnej. Podkreśla się, że nawet

1222 J. Misztal-Konecka, *Wyłączenie...*, s. 72-73.

1223 Zob. np. uzasadnienie uchwały SN z 13.03.2008 r., III CZP 1/08, OSNC 2009, nr 4, poz. 52.

1224 Ustawa z dnia 23 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny i niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r., poz. 1615).

w przypadku istnienia zgody co do podziału majątku spadkowego, dział spadku może prowadzić do naruszenia interesów małoletniego¹²²⁵. Małoletni jest bowiem w tym przypadku osobą zdaną na decyzję przedstawiciela ustawowego konkurującego z nim jednocześnie o uzyskanie odpowiedniej części spadku (dla siebie albo dla innego dziecka).

Pozytywnie na sytuację prawną małoletniego wpłynęłoby również wyłączenie jego nieograniczonej odpowiedzialności za długi spadkowe, w sytuacji gdy jego przedstawiciel ustawowy podstępnie pominął w wykazie inwentarza lub podstępnie nie podał do spisu inwentarza przedmiotów należących do spadku lub przedmiotów zapisów windykacyjnych albo podstępnie uwzględnił w wykazie inwentarza lub podstępnie podał do spisu inwentarza nieistniejące długi (art. 1031 § 2 k.c.) Analogiczne rozwiązanie, tj. wyłączenie rozszerzenia odpowiedzialności za długi spadkowe w przypadku małoletniego spadkobiercy, przyjęto w odniesieniu do złej wiary jego przedstawiciela ustawowego w spłacaniu długów spadkowych (art. 1032 § 2 zd. 2 k.c.). Wyłączenie ograniczonej odpowiedzialności w razie podstępnego uszczuplenia aktywów lub rozszerzenia pasywów w spisie lub wykazie inwentarza wydaje się niesłuszne w przypadku małoletniego spadkobiercy, w imieniu którego działał (podstępnie) przedstawiciel ustawowy.

Wykaz aktów prawnych

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r., poz. 483).
2. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz. U. nr 60, poz. 571).
3. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz. U. nr 82, poz. 598).
4. Dekret z 29 sierpnia 1945 r. – Prawo osobowe (Dz. U. nr 40, poz. 223).
5. Dekret z 22 stycznia 1946 r. – Prawo rodzinne (Dz. U. nr 6, poz. 52).

1225 Tak J. Misztal-Konecka, *Wyłączenie...*, s. 72-73.

6. Dekret z dnia 14 maja 1946 r. – Prawo opiekuńcze (Dz. U. nr 20, poz. 135).
7. Dekret z dnia 7 października 1946 r. – Prawo spadkowe (Dz. U. nr 60, poz. 328).
8. Dekret z 12 października 1946 r. – Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz. U. nr 67, poz. 369).
9. Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. – Kodeks rodzinny (Dz. U. nr 34, poz. 308).
10. Ustawa z dnia 18 lipca 1950 r. – Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz.U. nr 34, poz. 311 ze zm.).
11. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. - Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2020 r., poz. 1359).
12. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny (Dz. U z 2023 r., poz. 1610).
13. Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. z 2018 r., poz. 969).
14. Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz. U. z 2020 r., poz. 933).
15. Ustawa z dnia 26 maja 1995 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 83, poz. 417).
16. Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarz i lekarza dentysty (Dz. U. z 2021 r., poz. 790).
17. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (Dz. U. z 2021, poz. 2439).
18. Ustawa z 24.08.2007 r. o zmianie ustawy – Prawo o notariacie oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2022 r., poz. 1799).
19. Ustawa z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów (Dz. U. z 2020 r., poz. 2134).
20. Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 220, poz. 1431).
21. Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (Dz. U. z 2009 r., nr 79, poz. 662).
22. Ustawa z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny i niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 458).
23. Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz. U. z 2022 r., poz. 1681).
24. Ustawa z dnia 20 marca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 539).
25. Ustawa z 25 czerwca 2015 r. o leczeniu niepłodności (Dz. U. z 2020 r., poz. 442).

26. Ustawa z dnia 22 listopada 2018 r. o zmianie ustawy - Prawo oświatowe, ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 2245).
27. Ustawa z dnia 16 maja 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. poz. 1146).
28. Ustawa z dnia 2 grudnia 2021 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny, ustawy - Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 2459).
29. Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz. U. poz. 1700).
30. Ustawa z dnia 26 stycznia 2023 r. o fundacji rodzinnej (Dz. U. poz. 326).
31. Ustawa z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny i niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1615).
32. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 5.12.2002 r. (Dz.U. Nr 214, poz. 1808 ze zm.).
33. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 21 grudnia 2006 r. w sprawie dokumentacji medycznej w zakładach opieki zdrowotnej oraz sposobu jej przetwarzania (Dz. U. poz. 1819).
34. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 11 lutego 2015 r. w sprawie wzoru karty zgonu (Dz. U. z 2019 r., poz. 1085).
35. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 23 lipca 2021 r. w sprawie karty zgonu (Dz. U. poz. 1448).
36. Europejska Konwencja o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego sporządzona w Strasburgu dnia 15 października 1975 r., ratyfikowana przez Rzeczpospolitą Polską w 1996 r. (Dz. U. z 1999 r., nr 79, poz. 888).
37. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z 4.07.2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego (Dz.Urz. UE L 201, s. 107 ze zm.).

Wykaz orzeczeń

Trybunał Konstytucyjny

1. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 26.11.2013 r., P 33/12, OTK-A 2013/8, poz. 123 2884.

Sąd Najwyższy

1. Orzeczenie SN z 7.04.1952 r., C 487/52, LEX nr 1634383.
2. Orzeczenie SN z 15.09.1954 r., II CR 675/54, Biul.MS 1955, nr 7, poz. 45.
3. Orzeczenie SN z 17.10.1957 r., IV CR 369/57, LEX nr 1633694.
4. Orzeczenie SN z 22.10.1957 r., IV CR 859/56, LEX nr 1634713.
5. Orzeczenie SN z 7.11.1957 r., 4 CR 306/57, OSNCK 1958, nr 4, poz. 113.
6. Orzeczenie SN z 30.11.1960 r., 2 CR 917/60, LEX nr 1632914.
7. Orzeczenie SN z 26.01.1961 r., 1 CR 183/59, OSNC 1962, Nr 1, poz. 34.
8. Uchwała SN (7) z 17.03.1969 r., III CZP 126/68, OSNC 1969, nr 12, poz. 209.
9. Uchwała SN (7) z 22.03.1971 r., III CZP 91/70, OSNC 1971, nr 10, poz. 168.
10. Uchwała SN (7) z 28.04.1973 r., III CZP 78/72, OSNC 1973, nr 12, poz. 207.
11. Uchwała SN (7) z 22.10.1974 r., III PZP 20/74, OSNC 1975, nr 2, poz. 17.
12. Uchwała SN(CI) z 9.06.1976 r., III CZP 46/75, OSNC 1976, nr 9, poz. 184.
13. Uchwała SN (7) z 26.03.1985 r., III CZP 75/84, OSNC 1985, nr 10, poz. 147.
14. Uchwała SN (7) z 20.06.2012 r., I KZP 5/12, OSNKW 2012, nr 8, poz. 79.
15. Uchwała SN (7) z 22.05.2018 r., III CZP 102/17, OSNC 2018, nr 12, poz. 110.
16. Uchwała SN z 13.11.1953 r., C 1964/52, LEX nr 1634553.
17. Uchwała SN z 9.05.1958 r., III CR 4/58, LEX nr 1632619.
18. Uchwała SN z 24.06.1961 r., I CO 16/61, OSNC 1963, nr 9, poz. 187.
19. Uchwała SN z 4.04.1968 r., III CZP 27/68, LEX nr 772.
20. Uchwała SN z 17.01.1969 r., III CZP 124/68, OSNC 1969, nr 10, poz. 169.
21. Uchwała SN z 14.09.1970 r., III CZP 53/70, OSNC 1971, nr 5, poz. 75.
22. Uchwała SN z 14.06.1971 r., III CZP 24/71, OSNC 1972, nr 2, poz. 23.
23. Uchwała SN z 10.11.1971 r., III CZP 69/71, OSNC 1972, nr 3, poz. 49.
24. Uchwała SN z 21.12.1971 r., III CZP 82/71, OSNC 1972, nr 4, poz. 65.
25. Uchwała SN z 22.02.1972 r., III CZP 102/71, OSNC 1972, nr 7-8, poz. 127.
26. Uchwała SN z 15.05.1972 r., III CZP 26/72, OSNC 1972, nr 11, poz. 197.
27. Uchwała SN z 22.11.1972 r., III CZP 83/72, OSNCP 1973, nr 7-8, poz. 124.
28. Uchwała SN z 11.07.1973 r., III CZP 38/73, OSNC 1974, Nr 3, poz. 43.
29. Uchwała SN z 13.02.1975 r., III CZP 91/74, OSNC 1976, nr 1, poz. 6.
30. Uchwała SN z 30.04.1977 r., III CZP 73/76, OSNC 1978, nr 2, poz. 19.
31. Uchwała SN z 20.11.1981 r., III CZP 48/81, OSNC 1982, nr 4, poz. 49.
32. Uchwała SN z 7.12.1983 r., III CZP 60/83, OSNC 1984, nr 7, poz. 108.
33. Uchwała SN z 8.02.1984 r., III CZP 1/84, LEX nr 5205.
34. Uchwała SN z 20.03.1987 r., III CZP 11/87, OSNC 1988, nr 6, poz. 77.

35. Uchwała SN z 18.12.1990 r., III CZP 68/90, OSNC 1991, nr 8-9, poz. 102.
36. Uchwała SN z 22.10.1992 r., III CZP 130/92, OSNC 1993, Nr 4, poz. 60.
37. Uchwała SN z 5.02.1993 r., III CZP 10/93, OSNC 1993, nr 9, poz. 147.
38. Uchwała SN z 9.06.1996 r., III CZP 46/75, LEX.
39. Uchwała SN z 31.01.2001 r., III CZP 50/00, OSNC 2001, nr 7-8, poz. 99.
40. Uchwała SN z 13.03.2008 r., III CZP 1/08, OSNC 2009, nr 4, poz. 52.
41. Uchwała SN z 13.12.2013 r., III CZP 79/13, OSNC 2014, nr 10, poz. 98.
42. Uchwała SN z 7.02.2014 r., III CZP 95/13, OSNC 2014, nr 11, poz. 112.
43. Uchwała SN z 16.10.2014 r., III CZP 70/14, OSNC 2015, nr 7-8, poz. 83.
44. Uchwała SN z 13.05.2015 r., III CZP 19/15, OSNC 2016, nr 5, poz. 59.
45. Uchwała SN z 19.10.2018 r., III CZP 37/18, OSNC 2019, nr 7-8, poz. 75.
46. Uchwała SN z 27.02.2020 r., III CZP 56/19, OSNC 2020/11/90.
47. Wyrok SN z 7.07.1964 r., I CR 691/63, OSNC 1965, nr 9, poz. 143.
48. Wyrok SN z 1.06.1965 r., I CR 72/65, OSNC 1966, nr 12, poz. 214.
49. Wyrok SN z 19.04.1968 r., I CR 112/68, LEX nr 6316.
50. Wyrok SN z 18.06.1969 r., I CR 128/69, LEX nr 6518.
51. Wyrok SN z 15.01.1970 r., I CR 400/69, OSNC 1970, nr 12, poz. 225.
52. Wyrok SN z 16.07.1971 r., III CRN 193/71, Inf. Pr. 1971, nr 8, poz. 8.
53. Wyrok SN z 22.11.1972 r., III CRN 2/72, LEX nr 7184.
54. Wyrok SN z 14.03.1973 r., II CR 175/73, OSNC 1974, nr 1, poz. 18.
55. Wyrok SN z 30.03.1973 r., I CR 77/73, LEX nr 7238.
56. Wyrok SN (7) z 30.04.1974 r., VI KRN 26/74, OSNKW 1974, nr 9, poz. 162.
57. Wyrok SN z 30.04.1973 r., II CR 146/73, LEX nr 1673026.
58. Wyrok SN z 11.06.1973 r., I CR 265/73, LEX nr 7271.
59. Wyrok SN z 1.07.1974 r., III CRN 119/74, OSP 1976, nr 2, poz. 30.
60. Wyrok SN z 30.07.1974 r., I CR 394/74, LEX nr 7565.
61. Wyrok SN z 19.03.1975 r., III CRN 489/74, LEX nr 7676.
62. Wyrok SN z 27.09.1976 r., IV CR 368/76, OSNC 1977, nr 9, poz. 167.
63. Wyrok SN z 15.11.1976 r., IV CR 434/76, OSNC 1977, nr 10, poz. 189.
64. Wyrok SN z 10.05.1977 r., I CR 207/77, OSNC 1978, nr 2, poz. 34.
65. Wyrok SN z 18.04.1978 r., IV PR 90/78, LEX nr 8096.
66. Wyrok SN z 9.01.1980 r., IV CR 491/79, LEX nr 8211.
67. Wyrok SN z 15.07.1981 r., II CR 271/81, LEX nr 8342.
68. Wyrok SN z 14.09.1982 r., IV CR 316/82, LEX nr 8462.
69. Wyrok SN z 9.03.1983 r., I CR 34/83, OSNC 1983, nr 11, poz. 180.

70. Wyrok SN z 15.05.1984 r., III KR 101/84, OSP 1986, nr 7-8, poz. 150.
71. Wyrok SN z 13.11.1990 r., III CRN 365/90, OSNC 1991, nr 10-12, poz. 136.
72. Wyrok SN z 20.11.1990 r., I PR 249/90, LEX nr 9042.
73. Wyrok SN z 23.11.1990 r., III CRN 318/90, LEX nr 2709481.
74. Wyrok SN z 15.01.1991 r., III CZP 75/90, OSNC 1991, nr 5-6, poz. 68.
75. Wyrok SN z 16.02.1994 r., II CRN 176/93, OSNC 1994, nr 10, poz. 197.
76. Wyrok SN z 10.09.1997 r., I PKN 251/97, OSNP 1998, nr 13, poz. 389.
77. Wyrok SN z 24.09.1997 r., II CKU 89/97, Prok.i Pr.-wk 1998, nr 1, poz. 28.
78. Wyrok SN z 15.10.1997 r., III CKN 214/97, OSNC 1998, nr 3, poz. 47.
79. Wyrok SN z 30.01.1998 r., I CKN 448/97, LEX nr 56817.
80. Wyrok SN z 6.04.1998 r., I CKU 13/98, LEX nr 34025.
81. Wyrok SN z 24.09.1998 r., III CKN 611/97, LEX nr 50636.
82. Wyrok SN z 26.05.1999 r., III CKN 869/98, LEX nr 1213019.
83. Wyrok SN z 17.09.1999 r., I CKN 1138/98, OSNC 2000, nr 4, poz. 64.
84. Wyrok SN z 10.12.1999 r., II CKN 627/98, LEX nr 1231370.
85. Wyrok SN z 15.12.1999 r., I CKN 248/98, LEX nr 898244.
86. Wyrok SN z 30.11.2000 r., II UKN 96/00, OSNP 2002, nr 14, poz. 338.
87. Wyrok SN z 11.01.2001 r., IV CKN 1469/00, OSNC 2001, nr 9, poz. 129.
88. Wyrok SN z 15.02.2001 r., II CKN 390/00, OSP 2001, nr 10, poz. 140.
89. Wyrok SN z 8.05.2001 r., IV CKN 359/00, Legalis.
90. Wyrok SN z 8.05.2002 r., I PKN 106/01, LEX nr 564458.
91. Wyrok SN z 16.10.2002 r., IV CKN 1355/00, LEX nr 577497.
92. Wyrok SN z 7.11.2002 r., II CKN 1397/00, LEX nr 75286.
93. Wyrok SN z 5.12.2002 r., I PKN 582/01, Pr. Pracy 2003, nr 5, poz. 33.
94. Wyrok SN z 11.03.2003 r., V CKN 1871/00, OSNC 2004, nr 5, poz. 85.
95. Wyrok SN z 12.09.2003 r., I CK 60/02, LEX nr 602186.
96. Wyrok SN z 24.10.2003 r., III CK 31/02, LEX nr 269791.
97. Wyrok SN z 24.05.2004 r., V CK 659/04, LEX nr 180821.
98. Wyrok SN z 9.09.2004 r., II CK 498/03, LEX nr 137573.
99. Wyrok SN z 28.10.2004 r., III CK 461/03, OSNC 2005, nr 11, poz. 193.
100. Wyrok SN z 27.09.2005 r., V CK 191/05, OSP 2007, nr 7-8, poz. 87.
101. Wyrok SN z 9.11.2005 r., II CSK 6/05, LEX nr 311371.
102. Wyrok SN z 7.02.2006 r., IV CSK 7/05, LEX nr 180191.
103. Wyrok SN z 7.04.2006 r., III KK 33/06, LEX nr 610608.
104. Wyrok SN z 09.06.2006, IV CSK 169/05, LEX nr 187058.

105. Wyrok SN z 3.04.2007 r., II UK 178/06, OSNP 2008, nr 9-10, poz. 1.
106. Wyrok SN z 30.01.2008 r., III CSK 255/07, OSNC 2009, nr 3, poz. 47.
107. Wyrok SN z 26.06.2008 r., V KK 126/08, LEX nr 438429.
108. Wyrok SN z 5.09.2008 r., I CSK 51/08, LEX nr 465963.
109. Wyrok SN z 25.02.2009 r., II KK 316/08, OSNwSK 2009, nr 1, poz. 285.
110. Wyrok SN z 9.03.2009 r., II KK 32/09, LEX nr 491308.
111. Wyrok SN z 19.03.2009 r., III CSK 307/08, LEX nr 492154.
112. Wyrok SN z 24.09.2009 r., IV CSK 207/09, OSNC 2010, nr 4, poz. 58.
113. Wyrok SN z 28.04.2010 r., III CSK 143/09, OSNC 2010, nr 11.
114. Wyrok SN z 29.11.2012 r., V CSK 568/11, LEX nr 1289053.
115. Wyrok SN z 7.03.2013 r., II CSK 486/12, LEX nr 1341664.
116. Wyrok SN z 13.06.2013 r., V CSK 385/12, LEX nr 1375506.
117. Wyrok SN z 9.01.2014 r., V CSK 109/13, LEX nr 1425055.
118. Wyrok SN z 6.02.2014 r., I CSK 252/13, LEX nr 1438403.
119. Wyrok SN z 13.02.2014 r., V CSK 151/13, LEX nr 1446455.
120. Wyrok SN z 17.06.2014 r., II KK 24/14, LEX nr 1483950.
121. Wyrok SN z 30.01.2015 r., III CSK 164/14, LEX nr 1620983.
122. Wyrok SN z 9.12.2015 r., IV KK 390/15, LEX nr 1932247.
123. Wyrok SN z 3.03.2016 r., II UK 86/15, OSNP 2017, nr 9, poz. 118.
124. Wyrok SN z 23.03.2016 r., III CSK 80/15, OSNC 2017, nr 2, poz. 25.
125. Wyrok SN z 26.04.2017 r., I CSK 408/16, LEX nr 2334894.
126. Wyrok SN z 31.08.2017 r., V CSK 675/16, OSNC 2018, nr 6, poz. 63.
127. Wyrok SN z 13.10.2017 r., I CSK 75/17, OSNC 2018, nr 7-8.
128. Wyrok SN z 23.03.2018 r., I CSK 424/17, LEX nr 2510953.
129. Wyrok SN z 25.06.2020 r., I NSNc 21/20, LEX nr 3020693.
130. Postanowienie SN z 20.02.1963 r., I CR 109/63, OSNC 1964, nr 3, poz. 51.
131. Postanowienie SN z 13.10.1971 r., III CRN 297/71, LEX nr 6997.
132. Postanowienie SN z 26.01.1972 r., III CRN 477/71, OSPiKA 1972, nr 9.
133. Postanowienie SN z 20.04.1972 r., III CRN 19/72, OSNC 1972, Nr 11, poz.
205.
134. Postanowienie SN z 30.06.1972 r., I CR 403/72, OSNC 1973, nr 3, poz. 49.
135. Postanowienie SN z 6.01.1975 r., III CRN 440/74, LEX nr 7636.
136. Postanowienie SN z 23.10.1975 r., III CRN 281/75, OSNC 1976, nr 10, poz.
212.
137. Postanowienie SN z 30.12.1976 r., III CRN 287/76, LEX nr 1634717.

138. Postanowienie SN z 12.01.1978 r., III CRN 333/77, LEX nr 8051.
139. Postanowienie SN z 25.10.1983 r., III CRN 234/83, OSNC 1984, nr 8, poz. 135.
140. Postanowienie SN z 25.06.1996 r., II CRN 214/95, LEX nr 26273.
141. Postanowienie SN z 11.02.1997 r., II CKN 90/96, LEX nr 1228425.
142. Postanowienie SN z 9.09.1997 r., I CKU 13/97, LEX nr 32373.
143. Postanowienie SN z 9.09.1997 r., I CKU 13/97, LEX nr 32373.
144. Postanowienie SN z 17.10.1997 r., III CKU 44/97, LEX nr 50777.
145. Postanowienie SN z 12.12.1997 r., III CKU 92/97, LEX nr 1226976.
146. Postanowienie SN z 4.11.1998 r., II CKN 51/98, LEX nr 1214656
147. Postanowienie SN z 13.11.1998 r., II CKU 64/98, LEX nr 1215083.
148. Postanowienie SN z 17.02.1999 r., II CKN 184/98, LEX nr 1212960.
149. Postanowienie SN z 31.03.1999 r., I CKN 1104/97, LEX nr 1214357.
150. Postanowienie SN z 28.04.1999 r., I CKU 105/98, OSNC 1999, nr 11, poz. 197.
151. Postanowienie SN z 15.12.1999 r., I CKN 299/98, OSP 2000, nr 12, poz. 186.
152. Postanowienie SN z 5.05.2000 r., II CKN 761/00, LEX nr 51982.
153. Postanowienie SN z 5.05.2000 r., II CKN 869/00, OSNC 2000, nr 11, poz. 205.
154. Postanowienie SN z 20.09.2000 r., I CKN 295/00, OSNC 2001, nr 2, poz. 32.
155. Postanowienie SN z 17.10.2000 r., I CKN 319/00, LEX nr 536776.
156. Postanowienie SN z 13.06.2001 r., II CKN 543/00, OSNC 2002, nr 1, poz. 14.
157. Postanowienie SN z 24.01.2002 r., III CKN 503/00, LEX nr 53147.
158. Postanowienie SN z 5.02.2002 r., II CKN 803/99, OSP 2002, nr 12, poz. 162.
159. Postanowienie SN z 6.03.2002 r., V CKN 876/00, LEX nr 55164.
160. Postanowienie SN z 7.03.2002 r., II CKN 720/99, LEX nr 55133.
161. Postanowienie SN z 19.04.2002 r., III CZP 19/02, LEX nr 74583.
162. Postanowienie SN z 16.10.2002 r., IV CK 178/02, OSNC 2004, nr 2, poz. 25.
163. Postanowienie SN z 29.10.2003 r., III CK 325/02, LEX nr 602262.
164. Postanowienie SN z 21.04.2004 r., III CK 353/02, LEX nr 585802.
165. Postanowienie SN z 30.06.2005 r., IV CK 799/04, OSNC 2006, nr 5, poz. 94.
166. Postanowienie SN z 6.07.2005 r., III CK 637/04, LEX nr 603861.
167. Postanowienie SN z 10.11.2006 r., I CSK 228/06, OSNC 2007, nr 7-8, poz. 123.
168. Postanowienie SN z 23.01.2007 r., IV KK 459/06, LEX nr 310245.
169. Postanowienie SN z 8.08.2007 r., I CSK 140/07, OSNC 2008, nr 10, poz. 118.

170. Postanowienie SN z 28.01.2009 r., IV CSK 361/08, LEX nr 527248.
171. Postanowienie SN z 18.03.2010 r., V CSK 337/09, LEX nr 677786.
172. Postanowienie SN z 9.12.2010 r., III CSK 39/10, LEX nr 738107.
173. Postanowienie SN z 21.12.2010 r., III CZP 114/10, LEX nr 738036.
174. Postanowienie SN z 30.03.2011 r., III CZP 136/10, LEX nr 844761.
175. Postanowienie SN z 1.12.2011 r., I CSK 85/11, LEX nr 1147725.
176. Postanowienie SN z 3.02.2012 r., I CZ 9/12, LEX nr 1144815.
177. Postanowienie SN z 25.05.2012 r., I CSK 414/11, LEX nr 1254617.
178. Postanowienie SN z 22.06.2012 r., V CSK 283/11, LEX nr 1232479.
179. Postanowienie SN z 5.07.2012 r., IV CSK 612/11, OSNC 2013, nr 3, poz. 39.
180. Postanowienie SN z 23.11.2012 r., I CSK 217/12, LEX nr 1284691.
181. Postanowienie SN z 29.11.2012 r., II CSK 171/12, LEX nr 1294475.
182. Postanowienie SN z 29.11.2012 r., II CSK 172/12, LEX nr 1299156.
183. Postanowienie SN z 13.12.2012 r., V CSK 18/12, LEX nr 1293843.
184. Postanowienie SN z 23.01.2013 r., I CSK 262/12, LEX nr 1294473.
185. Postanowienie SN z 26.04.2013 r., II CSK 546/12, LEX nr 1344413.
186. Postanowienie SN z 20.11.2013 r., I CSK 329/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 93.
187. Postanowienie SN z 20.01.2014 r., II PK 230/13, LEX nr 1647010.
188. Postanowienie SN z 9.10.2014 r., I CSK 572/13, LEX nr 1554374.
189. Postanowienie SN z 30.01.2015 r., III CSK 140/14, LEX nr 1651011.
190. Postanowienie SN z 25.02.2015 r., IV CSK 304/14, LEX nr 1663137.
191. Postanowienie SN z 8.05.2015 r., III CZP 16/15, LEX nr 1749596.
192. Postanowienie SN z 28.05.2015 r., III CSK 352/14, OSNC 2016, nr 5, poz. 63.
193. Postanowienie SN z 24.09.2015 r., V CSK 686/14, LEX nr 1816581.
194. Postanowienie SN z 15.06.2016 r., II CSK 529/15, LEX nr 2057350.
195. Postanowienie SN z 28.09.2016 r., III CSK 329/15, OSNC 2017, nr 5, poz. 61.
196. Postanowienie SN z 4.04.2017 r., II PZ 2/17, LEX nr 2281256.
197. Postanowienie SN z 29.11.2017 r., II CSK 88/17, LEX nr 2420322.
198. Postanowienie SN z 22.05.2019 r., I NSNc 3/19, LEX nr 2671026.
199. Postanowienie SN z 12.06.2019 r., II CSK 236/18, LEX nr 2681231.
200. Postanowienie SN z 30.09.2020 r., IV CSK 643/18, LEX nr 3080025.
201. Postanowienie SN z 19.03.2021 r., III CSKP 69/21, OSNC 2021, nr 11, poz. 76.
202. Postanowienie SN z 26.05.2021 r., I NSNc 76/21, Legalis nr 2580025.

Sądy apelacyjne

1. Wyrok SA w Krakowie z 4.07.2002 r., II AKa 163/02, LEX nr 57016.
2. Wyrok SA w Łodzi z 17.01.2001 r., II AKa 251/00, Prok.i Pr.-wk 2002, nr 7-8.
3. Wyrok SA w Białymstoku z 1.06.2004 r., I ACa 285/04, OSAB 2004, nr 3, poz. 3.
4. Wyrok SA w Warszawie z 23.02.2006 r., I ACa 890/05, Apel.-W-wa 2007, nr 1, poz. 25. Wyrok SA w Szczecinie z 29.11.2012 r., I ACa 566/12, LEX nr 1246854.
5. Wyrok SA w Krakowie z 18.12.2012 r., I ACa 1214/12, LEX nr 1293626.
6. Wyrok SA w Białymstoku z 21.01.2013 r., I ACa 833/12, LEX nr 1289379.
7. Wyrok SA w Warszawie z 22.01.2013 r., VI ACa 978/12, LEX nr 1294873.
8. Wyrok SA w Warszawie z 12.02.2013 r., I ACa 846/12, LEX nr 1286662.
9. Wyrok SA w Katowicach z 13.02.2013 r., I ACa 1008/12, LEX nr 1307417.
10. Wyrok SA w Warszawie z 25.03.2013 r., VI ACa 904/11, LEX nr 1362961.
11. Wyrok SA w Białymstoku z 10.04.2013 r., I ACa 23/13, LEX nr 1307390.
12. Wyrok SA w Warszawie z 18.10.2013 r., II AKa 295/13, LEX nr 1396978.
13. Wyrok SA w Warszawie z 18.12.2013 r., VI ACa 785/13, LEX nr 1444949.
14. Wyrok SA w Katowicach z 23.01.2014 r., V ACa 742/13, LEX nr 1439043.
15. Wyrok SA w Łodzi z 28.02.2014 r., I ACa 1165/13, LEX nr 1454544.
16. Wyrok SA w Szczecinie z 4.04.2014 r., I ACa 887/12, LEX nr 1474828.
17. Wyrok SA w Gdańsku z 24.04.2014 r., I ACa 23/14, LEX nr 1489053.
18. Wyrok SA w Krakowie z 20.05.2014 r., I ACa 357/14, LEX nr 1587205. Wyrok SA w Szczecinie z 16.06.2014 r., I ACa 177/14, LEX nr 1499040.
19. Wyrok SA w Katowicach z 25.06.2014 r., I ACa 254/14, LEX nr 1496410.
20. Wyrok SA w Warszawie z 30.06.2014 r., VI ACa 944/13, LEX nr 1621266.
21. Wyrok SA w Krakowie z 28.11.2014 r., I ACa 1191/14, LEX nr 1656567.
22. Wyrok SA w Warszawie z 30.01.2015 r., I ACa 1103/14, LEX nr 1661249.
23. Wyrok SA w Łodzi z 22.05.2015 r., I ACa 1721/14, LEX nr 1771285.
24. Wyrok SA w Gdańsku z 26.06.2015 r., V ACa 131/15, LEX nr 1842297.
25. Wyrok SA w Krakowie z 30.09.2015 r., I ACa 799/15, LEX nr 1842400.
26. Wyrok SA w Krakowie z 2.10.2015 r., I ACa 396/15, LEX nr 1932031.
27. Wyrok SA w Katowicach z 5.10.2015 r., I ACa 341/15, LEX nr 1856668.
28. Wyrok SA w Krakowie z 31.03.2016 r., I ACa 1721/15, LEX nr 2053905.
29. Wyrok SA w Łodzi z 6.04.2016 r., I ACa 1475/15, LEX nr 2044385.
30. Wyrok SA w Gdańsku z 20.09.2016 r., I ACa 189/16, LEX nr 2152464.

31. Wyrok SA w Szczecinie z 5.10.2016 r., I ACa 21/16, LEX nr 2166436.
32. Wyrok SA w Gdańsku z 15.12.2016 r., I ACa 1035/16, LEX nr 2340289.
33. Wyrok SA w Gdańsku z 18.01.2017 r., I ACa 573/16, LEX nr 2279469.
34. Wyrok SA w Lublinie z 24.03.2021 r., I ACa 128/20, LEX nr 3184340.
35. Wyrok SA w Poznaniu z 31.03.2022 r., II AKa 303/21, LEX nr 3341081.
36. Wyrok SA w Warszawie z 25.08.2009 r., I ACa 445/09, LEX nr 1641264.
37. Wyrok SA w Poznaniu z 13.01.2011 r., I ACa 1021/10, LEX nr 898627.
38. Wyrok SA w Warszawie z 3.11.2011 r., VI ACa 1249/11, LEX nr 1124822.
39. Wyrok SA w Gdańsku z 26.01.2012 r., I ACa 1485/11, LEX nr 1236066.
40. Wyrok SA w Białymstoku z 12.10.2012 r., I ACa 209/12, LEX nr 1223145.
41. Wyrok SA w Warszawie z 8.05.2019 r., VI ACa 436/18, LEX nr 2752564.
42. Postanowienie SA w Poznaniu z 15.01.1992 r., I ACr 516/91, OSA 1993/9, poz. 62.

Sądy okręgowe

1. Wyrok SO w Białymstoku z 14.10.2010 r., II Ca 697/10, LEX nr 1294086.
2. Wyrok SO we Wrocławiu z 24.06.2013 r., I C 284/12, LEX nr 1681854.
3. Wyrok SO w Lublinie z 16.12.2013 r., I C 118/13, LEX nr 1719993.
4. Wyrok SO w Bielsku-Białej z 13.03.2014 r., I C 54/13, LEX nr 1844173.
5. Wyrok SO w Radomiu z 17.04.2014 r., IV Ca 535/13, LEX nr 1882838.
6. Wyrok SO we Wrocławiu z 9.10.2014 r., I C 1001/12, LEX nr 1677039.
7. Wyrok SO w Koninie z 3.06.2022 r., II Ka 105/22, LEX nr 3357892.
8. Postanowienie SO w Lublinie z 8.04.2015 r., II Ca 28/15, LEX nr 1834878.

Naczelny Sąd Administracyjny i Wojewódzkie Sądy Administracyjne

1. Postanowienie NSA w Poznaniu z 3.12.1993 r., SA/Po 1931/93, ONSA 1995, nr 2, poz. 53.
2. Postanowienie NSA z 14.05.2008 r., II FSK 386/07, LEX nr 505347.
3. Postanowienie NSA z 11.04.2019 r., II OSK 958/17, LEX nr 2646040.
4. Wyrok WSA w Warszawie z 10.11.2005 r., II SA/Wa 1475/05, LEX nr 192582.
5. Wyrok WSA w Bydgoszczy z 24.09.2008 r., II SA/Bd 510/08, LEX nr 560157.

6. Wyrok WSA w Krakowie z 13.05.2010 r., I SA/Kr 415/10, LEX nr 673308.
- 7.

Europejski Trybunał Praw Człowieka

1. Wyrok ETPC z 24.11.2005 r., 74826/01, Shofman przeciwko Rosji, HUDOC.
2. Wyrok ETPC z 12.01.2006 r., 26111/02, Mizzi przeciwko Malcie, HUDOC.

Bibliografia

1. Bagan-Kurluta K., *Mater semper certa est. Rozważania nad trzema koncepcjami macierzyństwa* [w:] *Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Drozdowi*, Warszawa 2013.
2. Bagan-Kurluta K. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2021, LEX.

3. Banaszczyk Z., *Glosa do wyroku SN z dnia 11 stycznia 2001 r., IV CKN 1469/00*, OSP 2002, Nr 1.
4. Basior I. [w:] *Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem. Przepisy wykonawcze i związkowe oraz wzory dokumentów*, red. A. Czajkowska, D. Sorbian, I. Basior, Warszawa 2015.
5. Baziński A., *Prawo spadkowe. Komentarz*, Łódź 1948.
6. Bączyk-Rozwadowska K., *Pochodzenie dziecka poczętego in vitro*, Białostockie Studia Prawnicze 2022, Nr 3.
7. Berek M., *Zasady filiacji dziecka urodzonego w wyniku medycznie wspomaganiej prokreacji*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2018, Nr 3.
8. Bielski M., *Koncepcja kontratypów jako okoliczności wyłączających karalność*, Cz.PKiNP 2010, Nr 2.
9. Bieluk J., Doliwa A., *Umowy dotyczące spadków. Komentarz praktyczny. Wzory przykładowych umów. Klauzule umowne. Orzecznictwo*, Warszawa 2022, Legalis.
10. Bierecki D., *Uwagi w sprawie rozporządzenia udziałem w przedmiocie należącym do spadku*, Rejent 2017, Nr 8.
11. Biernacki P., *Dobro dziecka w praktyce notarialnej*, Rejent 2019, Nr 9.
12. Biernat J., *Dzieci małżonka spadkodawcy jako, których żadne z rodziców nie dożyło otwarcia spadku, jako spadkobiercy ustawowi* [w:] *Rozprawy z prawa cywilnego, własności intelektualnej i prawa prywatnego międzynarodowego. Księga pamiątkowa dedykowana prof. B. Gawlikowi*, red. F. Zoll, Warszawa 2012.
13. Biernat J., *Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie spadkowym*, Toruń 2002.
14. Biernat J., *Umowa o dział spadku*, Warszawa 2008.
15. Biernat J., *Z problematyki tzw. testamentu działowego w polskim prawie spadkowym*, PS 2005, Nr 4.
16. Blok M., *Notarialny akt poświadczenia dziedziczenia a sądowe stwierdzenia praw do spadku*, Rejent 2010, Nr 7-8.
17. Błahuta F. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Z. Resich, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, J. Bielski, t. 3, Warszawa 1972.
18. Bocheński M., *Rzecz o statusie młodocianego w prawie karnym - uwagi na marginesie uchwały Sądu Najwyższego z 20 czerwca 2012 r., sygn. I KZP 5/12*, Cz.PKiNP 2012, Nr 3.
19. Bodio J., *Status dziecka jako uczestnika postępowania nieprocesowego*, Warszawa 2019.
20. Bojarski T. [w:] *Kodeks karny. Komentarz, wyd. VII*, red. A. Michalska-Warias, J. Piórkowska-Flieger, M. Szwarczyk, T. Bojarski, Warszawa 2016.

21. Borysiak W., *Dziedziczenie ustawowe w świetle nowelizacji Kodeksu cywilnego*, PS 2011, Nr 2.
22. Borysiak W. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, 2022.
23. Borysiak W. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, 2021.
24. Borysiak W. [w:] *Kodeks cywilny, Komentarz. Spadki. Tom IVA*, red. K. Osajda, Warszawa 2019.
25. Borysiak W., *Konstrukcja czynności prawnych mortis causa w polskim prawie cywilnym*, Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego 2006, Nr 2.
26. Borysiak W., *Ochrona członków rodziny spadkodawcy na tle historycznoprawnym oraz prawnoporównawczym*, Zeszyty Prawnicze UKSW 2008, t. 8, Nr 2.
27. Borysiak W., *O prawie spadkobierców ustawowych do zachowku – polemicznie*, PiP 2008, Nr 5.
28. Borysiak W., Bosek L., Gałązka M. [w:] *System Prawa Medycznego. Tom I. Instytucje Prawa Medycznego*, red. M. Safjan, L. Bosek, Legalis.
29. Bosek L., *Refleksje wokół prawnych uwarunkowań wspomaganej prokreacji*, Diametros 2009, Nr 20.
30. Breczko A., Andruszkiewicz M., *Prawo spadkowe w obliczu postępu technologicznego (nowe wyzwania w XXI wieku)*, Białostockie Studia Prawnicze, 2017, Nr 3.
31. Breczko A., *Tradycyjne paradygmaty prawa rodzinnego w dobie rewolucji biotechnologicznej*, Białostockie Studia Prawnicze 2017, Nr 4.
32. Breyer S., *Oświadczenia o przyjęciu i odrzuceniu spadku*, Nowe Prawo 1958, Nr 1.
33. Budyn-Kulik M. [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, 2022, LEX.
34. Ciepła H. [w:] *Komentarz do spraw rodzinnych*, red. J. Ignaczewski, Warszawa 2012.
35. Ciepła H. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2011.
36. Ciepła H. [w:] *Nowelizacje kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z komentarzem*, Warszawa 2010.
37. Ciepła H., *Zarząd majątkiem dziecka*, Rodzina i Prawo 2012, Nr 20-21.
38. Cioch H., *O niektórych spornych kwestiach z zakresu prawa osobowego* [w:] *Księga jubileuszowa prof. dr. hab. Tadeusza Smyczyńskiego*, red. M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A.N. Schulz, Toruń 2008.
39. Cisek A., Kremis J., *Z problematyki wyzysku w ujęciu kodeksu cywilnego*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1979, z. 3.

40. Ciszewski J, Knabe J. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, 2023, LEX.
41. Ciszewski J, Knabe J. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, 2022, LEX.
42. Ciszewski J, Knabe J. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. P. Nazaruk, Warszawa 2019.
43. Chojnowski W., *Przepisy przejściowe do prawa spadkowego dla obszaru b. mocy obowiązującej Kodeksu Napoleona*, Przegląd Notarialny 1950, t. 1, z. 3-4.
44. Chmiel K., *Stan wyłączający swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli* [w:] *Ius Redigere in Artem. Księga XXX-lecia Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości*, red. M. Romanowski, P. Sobczyk, M. Wielec, Warszawa 2022.
45. Cychosz P., *Glosa do uchwały SN z dnia 20 czerwca 2012 r., I KZP 5/12*, Palestra 2013, Nr 3-4.
46. Czarnecki R., *Wspólność majątku spadkowego i dział spadku. Umowy dotyczące spadku*, Katowice 1966, Nr 33.
47. Czarnik Z., Gajda K., *Ochrona prawna dziecka poczętego in vitro i pozostającego poza organizmem matki (uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, Nowe Prawo 1990, Nr 10-12.
48. Czerwińska H., *Wykaz inwentarza - pojęcie i praktyczne znaczenie w świetle nowelizacji prawa spadkowego*, Gdańskie Studia Prawnicze 2018, Nr 1.
49. Czubik P., *Ograniczenie funkcji i czynności notarialnych konsula RP w świetle polskiego prawa konsularnego na tle uregulowań prawa międzynarodowego publicznego*, Rejent 1997, Nr 10.
50. Dąbrowski H. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I*, red. F. Błahuta, 1972.
51. Demendecki T. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I. Komentarz do art. 1-729*, wyd. VII, red. A. Jakubecki, Warszawa 2017.
52. Derek M., *Pełnomocnictwo do wyrażenia zgody na zabieg medyczny małoletniego. Glosa do uchwały SN z dnia 13 maja 2015 r., III CZP 19/15*, Glosa 2019, Nr 1.
53. Dębiński A., *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, Warszawa 2008.
54. Dębski R., Giezek J., Jędrzejewski Z., Kaczmarek T., Konarska-Wrzosek V., Lachowski J., Pohl Ł., Szwarc A., Zawłocki R. [w:] *System Prawa Karnego. Tom 3. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności*, red. R. Dębski, Warszawa 2013.
55. Dmowski S. [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, red. S. Rudnicki, S. Dmowski, Warszawa 2011.
56. Dobrzański B., *Kodeks rodzinny. Przepisy wprowadzające postępowanie (ogólne przedstawienie trzech ustaw z 27.VI.1950 r. w zestawieniu z dotychczasowym stanem prawnym)*, Przegląd Notarialny 1950, t. 2, z. 7-8.

57. Dobrzański B., *Wykładnia art. 30 prawa opiekuńczego – Przysposobienie z art. 12 ustawy z 13 lipca 1939 r.*, Przegląd Notarialny 1950, t. 1, z. 1-2.
58. Doliwa A. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2020.
59. Doliwa A., *Odpowiedzialność zapisobiercy windykacyjnego za długi spadkowe* [w:] *Egzekucja z majątku spadkowego. Ograniczona i nieograniczona*, red. M. Załucki, Warszawa 2016.
60. Doliwa A. [w:] *System Prawa Prywatnego. Tom 10. Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2009.
61. Doliwa A., *Umowy dotyczące spadku*, Studia Prawa Prywatnego 2008, nr 1.
62. Doliwa A., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia*, Edukacja Prawnicza 2008, nr 6-9.
63. Doliwa A., *Zakaz zawierania umów o spadek po osobie żyjącej*, Edukacja Prawnicza 2008, nr 5.
64. Domański L., *Czynności notarialne w świetle zunifikowanego Prawa cywilnego*, Przegląd Notarialny 1948, t. 1, z. 1.
65. Dolecki H. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. T. Sokołowski, Warszawa 2013.
66. Doroszewski W., *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. VI.
67. Drapała P., *Odpowiedzialność odszkodowawcza pełnomocnika rzekomego*, Przegląd Prawa Handlowego 2002, Nr 9.
68. Drela M., Stangret-Smoczyńska A., *Współuczestnictwo materialne jako procesowa konsekwencja wielopodmiotowości stosunku prawnego zachowku*, MoP 2010, Nr 11.
69. Drozd E., *Darowizna na wypadek śmierci*, Rejent 1992, Nr 1.
70. Drozd E., *Uzyskanie pełnoletniości przez zawarcie małżeństwa*, Nowe Prawo 1969, Nr 7-8.
71. DSM - podręcznik diagnostyczno-statystyczny zaburzeń psychicznych, publikowany przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne (APA, American Psychiatric Association).
https://pl.frwiki.wiki/wiki/Manuel_diagnostique_et_statistique_des_troubles_mentaux;
<https://www.psychiatry.org/>
72. Dubis W. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2021.
73. Dudek P. M., Małecki M., *Charakter prawny kontratypu w świetle koncepcji zbiegu wartościowań tego samego czynu*, PiP 2019, Nr 3.
74. Dyoniak A., *Ochrona rodziny w razie śmierci jednego z małżonków*, Warszawa-Poznań 1990.
75. Dyoniak A., *Pozycja nasciturusa na obszarze majątkowego prawa prywatnego*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1994, z. 3.

76. Dyoniak A., *Wpływ woli osób bezpośrednio zainteresowanych na powstanie stosunku prawnego rodzice-dzieci w przypadku nienaturalnej prokreacji*, Studia Prawnicze 1993, z. 2-3.
77. Dyszlewska-Tarnawska A. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019.
78. Dziadzio M., Ochwat P., *Pojęcie stanu przedmiotu darowizny podlegającej zaliczeniu w rozliczeniach pomiędzy spadkobiercami oraz pomiędzy nimi a uprawnionym do zachowku*, Palestra 2020, Nr 12.
79. Dziwański J., *Obowiązek wyjaśniająco-doradczy notariusza przy sporządzaniu testamentu notarialnego w przypadkach z art. 961 k.c. (cz. I i II)*, Nowy Przegląd Notarialny 2003, Nr 2; Nowy Przegląd Notarialny 2004, Nr 1.
80. Fabian J., *Pełnomocnictwo*, Warszawa 1963.
81. Felski T., *Wpływ warunkowej zdolności do dziedziczenia na postępowanie o stwierdzeniu nabycia spadku*, Nowe Prawo 1986, Nr 11-12.
82. Fic R., *Pojęcie czynu karalnego w postępowaniu w sprawach nieletnich*, Prok.i Pr. 2019, Nr 4.
83. Fras M., Abłażewicz D., *Reżim prawny macierzyństwa zastępczego na tle porównawczym*, Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego, vol. VI, A.D. MMVIII.
84. Gajda J. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz 2021*, red. K. Pietrzykowski, Legalis.
85. Gajda J., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2002.
86. Gajda J., *Przesłanka dobra dziecka przy ustalaniu jego pochodzenia*, Rodzina i Prawo 2006, Nr 1.
87. Gajda J., *Sporządzenie aktu stanu cywilnego (dołączenie wzmianki dodatkowej) na podstawie orzeczenia sądu. Zagadnienia wybrane*, Przegląd Prawa Publicznego 2020, Nr 4.
88. Gajda J., *Tajemnica przysposobienia w polskim prawie rodzinnym* [w:] *Prawne i pozaprawne aspekty adopcji*, red. M. Andrzejewski, M. Łączkowska, Poznań 2008.
89. Gajda J., *Zgoda matki na uznanie dziecka poczętego*, Przegląd Sądowy 1994, Nr 5.
90. Gardocki L., *Prawo karne*, Warszawa 2011.
91. Gawlik B. [w:] *System prawa cywilnego, t. 1*, red. S. Grzybowski, 1985.
92. Giaro M., *Odpowiedzialność pełnomocnika niewiedzącego o wygaśnięciu umocowania lub zlecenia problem relacji art. 105, art. 103 § 3 i art. 749 k.c.*, Przegląd Prawa Handlowego 2021, Nr 7.

93. Giaro M., *Strona czynności prawnej przedstawiciela*, MOP 2020, Nr 20.
94. Giaro M., *Z problematyki pozoru pełnomocnictwa – pierwotnie umocowany*, Przegląd Prawa Handlowego 2021, Nr 5.
95. Giaro M., *Z problematyki pozoru pełnomocnictwa - umocowany dokumentem pełnomocnictwa*, Przegląd Prawa Handlowego 2021, Nr 6.
96. Giezek J. [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, red. D. Gruszecka, K. Lipiński, G. Łabuda, J. Giezek, 2021, LEX.
97. Golec K., *O dopuszczalności zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia pod warunkiem*, Rejent 2020, Nr 7.
98. Goldberg D., *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych: prostszy system w DSM-V i ICD-11*, Psychiatria po dyplomie 2011, Tom 8, Nr 3.
99. Gołębiowski K., *Uwagi dotyczące zarządu majątkiem dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską* [w:] *Wybrane zagadnienia polskiego prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci doktora Józefa Kremisa i doktora Jerzego Strzebniaczyka*, red. J. Jezioro, K. Zagrobelny, Wrocław 2019.
100. Gorczyński G. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019.
101. Górecki J., *Umowa darowizny na wypadek śmierci*, Rejent 2006, Nr 2.
102. Górecki J., *Zapis windykacyjny w praktyce notarialnej*, Rejent 2012, Nr 4.
103. Górecki J., Wybrańczyk D., *Zarząd nieruchomością małoletniego sprawowany przez jego rodziców*, Rejent 2022, Nr 7.
104. Gniewek E., Machnikowski P. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2016.
105. Góralski P., *Kwestia dopuszczalności stosowania środków zabezpieczających w stosunku do nieletnich sprawców czynów karalnych, cz. II*, NKPK 2016, Nr 39.
106. Gromek K., *Granice władzy rodzicielskiej*, Monitor Prawniczy 2021, Nr 8.
107. Grudecki M., *O okolicznościach uniemożliwiających przypisanie bezprawności czynu (polemika z artykułem P.M. Dudka i M. Małeckiego)*, PiP 2020, Nr 7.
108. Grzegorzcyk K., *Zasada osobistości testamentu w prawie polskim*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2020, Nr 1.
109. Grześkowiak A., *Kodeks karny. Komentarz 2021*, red. A. Grześkowiak, Legalis.
110. Grzybowski S., *O rzekomej konwalidacji nieważnej czynności prawnej*, RPEiS 1974, z. 3.
111. Grzybowski S. [w:] *System Prawa Cywilnego, t. 1*, red. S. Grzybowski, 1974.
112. Grzybowski S. [w:] *System Prawa Cywilnego, t. 1*, red. S. Grzybowski, 1985.

113. Gudowski J., Bieniek G. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna*, red. J. Gudowski, Warszawa 2018.
114. Gudowski J. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom IV. Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, wyd. V, red. T. Ereciński, Warszawa 2016, LEX.
115. Gutowski M., *Bezskuteczność czynności prawnej*, Warszawa 2017.
116. Gwiazdomorski J., *Dochodzenie i zaprzeczenie macierzyństwa*, Studia Cywilistyczne 1974, Nr 24.
117. Gwiazdomorski J., *Dochodzenie i zaprzeczenie macierzyństwa* [w:] *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, red. J.S. Piątowski, 1985.
118. Gwiazdomorski J., *Pochodzenie dziecka od męża matki*, S.C. 1977, t. XXVIII.
119. Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1959.
120. Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1967.
121. Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1972.
122. Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1985.
123. Gwiazdomorski J., *Stanowisko prawne spadkobiercy według polskiego prawa spadkowego*, Przegląd Notarialny 1947, t. 1.
124. Gwiazdomorski J., *Stwierdzenie praw do spadku*, Przegląd Notarialny 1950, t. 2, z. 7-8.
125. Gwiazdomorski J., *Wyплаты z wkładów oszczędnościowych po śmierci wkładcy*, Nowe Prawo 1964, Nr 11.
126. Haak-Trzuskawska A., Haak H., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2015.
127. Haak H., *Ochrona prawna udzielana przez sąd opiekuńczy*, Toruń 2002.
128. Haak H., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Przystosowanie. Komentarz*, Toruń 1996.
129. Haak-Trzuskawska A., Haak H., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz do art. 145–184*, Toruń 2012.
130. Haak-Trzuskawska A., Haak H., *Pokrewieństwo i powinowactwo (pochodzenie dziecka, stosunki między rodzicami a dziećmi, przystosowanie). Komentarz do art. 617-127 KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC (art. 453-458, 579-58)*, red. H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Warszawa 2019.
131. Haberko J., *Cywilnoprawna ochrona dziecka poczętego a stosowanie procedur medycznych*, Warszawa 2010.
132. Haberko J., Łuczak-Wawrzyniak J., *Dobrodziejstwo nowoczesnych technik wspomaganey prokreacji czy problem rodziny i dziecka? Uwagi na tle projektu ustawy o leczeniu niepłodności (druk sejmowy 3245)*, Diametros 2014, Nr 44.

133. Haberko J., *Dziadkowie i wnuki. Osobista więź prawnorodzinna i relacja prawnospadkowa*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2012, z. 3.
134. Haberko J., *Dziecko jako pełnomocnik rodzica*, PS 2013, Nr 7-8.
135. Haberko J., *Konsekwencje prawne żywego i martwego urodzenia*, Prawo i Medycyna 2007, Nr 3.
136. Haberko J., *Status cywilnoprawny ludzkiego embrionu w fazie przedimplantacyjnej*, PS 2008, Nr 10.
137. Haberko J., *Uwagi de lege ferenda w związku z projektowanym rozszerzeniem przesłanek niegodności*, Rejent 2022, Nr 7.
138. Haberko J., *Ustawa o leczeniu niepłodności. Komentarz*, Warszawa 2016.
139. Haberko J., Zawłocki R., *Prawnospadkowe konsekwencje popełnienia przestępstwa*, Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny, Rok LXXVI, z. 1.
140. Hałgas M., *Ukrycie testamentu jako przesłanka niegodności dziedziczenia*, Przegląd Sądowy 2007, Nr 11-12.
141. Heitzman J., Łoza B., Kosmowski W., *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych – koncepcyjne założenia ICD-11*, Psychiatria Polska 2011, Nr 6.
142. Herbet A., *O konstytucyjności instytucji zachowku* [w:] *Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Drozdowi*, red. M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka, Warszawa 2013.
143. Hochler J., Soniewicka M., *Analiza prawna umowy o zastępcze macierzyństwo*, Prawo i Medycyna 2009, Nr 3.
144. Holewińska-Łapińska E., *Czy jest potrzebna zmiana polskiego prawa rodzinnego w zakresie ustalenia pochodzenia dziecka?* [w:] *Prawo rodzinne w Polsce i w Europie*, red. P. Kasprzyk, Lublin 2005.
145. Holewińska-Łapińska E. [w:] *System Prawa Prywatnego. Tom 12. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, 2011.
146. Holewińska-Łapińska E., *Uznanie dziecka według kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, Warszawa 1979.
147. Hypś S., *Ochrona rodziny w polskim prawie karnym*, Lublin 2012.
148. Ignaczewski J. (red.), *Komentarz do przepisów KRO regulujących władzę rodzicielską art. 92-112[7]*, Warszawa 2019.
149. Ignaczewski J. (red.), *Komentarz do spraw rodzinnych*, Warszawa 2012.
150. Ignaczewski J., *Władza rodzicielska i kontakty z dzieckiem*, Warszawa 2015.

151. Ignaczewski J., 2.6. *Problemy z pojęciem władzy rodzicielskiej* [w:] J. Ignaczewski, H. Ciepla, J. Skibińska-Adamowicz, *Komentarz do spraw rodzinnych*, red. H. Ciepla, J. Skibińska-Adamowicz, Warszawa 2014.
152. Ignatowicz J., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, Warszawa 1993.
153. Ignatowicz J., *Prawo rodzinne*, (zaktualizował i uzupełnił M. Nazar), Warszawa 2000.
154. Ignatowicz J., Pietrzykowski J., *Stwierdzenie praw spadkowych. Kilka uwag polemicznych do artykułu prof. dra Jana Gwiazdomorskiego*, *Przeegląd Notarialny* 1950, t. 1, z. 11-12.
155. Jagielski K., *Istota i treść władzy rodzicielskiej*, *Studia Cywilistyczne* 1963, t. 3.
156. Jakubecki A., *Charakter powództw o ustalenie i zaprzeczenie pochodzenia dziecka oraz o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa*, *Polski Proces Cywilny* 2011, Nr 3.
157. Janas A. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018.
158. Janiszewska B., Glosa do wyroku SN z dnia 11 stycznia 2001 r., IV CKN 1469/00, PS 2003, nr 6.
159. Janssen M., *Zachowek w prawie polskim – rozważania de lege ferenda*, *Białostockie Studia Prawnicze* 2017, Nr 4.
160. Jasiakiewicz T., *W poszukiwaniu środków ochrony prawnej małoletniego spadkobiercy przed mimowolnym przyjęciem spadku*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2019, z. 4.
161. Jedliński A., Jedlińska M., *Pojęcie zastępstwa w prawie cywilnym materialnym (artykuł dyskusyjny)*, *Rejent* 2018, Nr 1.
162. Jędrejek G. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, 2019, LEX.
163. Jędrejek G. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, 2017, LEX.
164. Jędrejek G. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Opieka i kuratela. Komentarz do art. 145-184*, 2014, LEX.
165. Jędrzejewski Z., Królikowski M., Kubiak R., Kulesza J., Lachowski J. [w:] *System Prawa Karnego. Tom 4. Nauka o przestępstwie. Wylączenie i ograniczenie odpowiedzialności karnej*, red. L. Paprzycki, Warszawa 2016.
166. Justyński T., *Termin do złożenia oświadczenia rodziców o przyjęciu bądź odrzuceniu spadku. Węzeł gordyjski polskiego prawa spadkowego i rodzinnego*, *Krakowski Przeegląd Notarialny* 2021, Nr 2.
167. Kallaus A., *Zezwolenie na odrzucenie spadku przypadającego osobie małoletniej*, PS 2016, Nr 7-8.
168. Kaltenbek-Skarbek, Żurek W., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2011.

169. Kalus S. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018.
170. Kalus S. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2011.
171. Karaszewski G. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022.
172. Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 2000.
173. Kornak M., *Glosa do uchwały SN z dnia 20 czerwca 2012 r., I KZP 9/12, 2012*, LEX.
174. Kasprzyk P., *Dziecko martwo urodzone i jego rejestracja w USC. Zarys problematyki w prawie polskim* [w:] *Dobro pojemne jak krzywda. Prawna ochrona dziecka. Deklaracja a rzeczywistość*, red. J. Mazurkiewicz, P. Mysiak, Wrocław 2017.
175. Kawałko A. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019.
176. Kawałko A., Witczak H. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2021.
177. Kawałko A. *Zmiany w postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku według projektu Ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny raz niektórych innych ustaw*, *Prawo i Więzy* 2022, nr 3, s. 87.
178. Kidyba A. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom IV. Spadki, wyd. IV*, Warszawa 2015.
179. Kołakowska-Przełomiec K., *Przestępstwa porzucenia małoletniego lub osoby nieporadnej – art. 187 KK (studium kryminologiczne)*, „*Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne*” 1989, nr 20.
180. Konarska-Wrzosek V., *1.2. Kategorie dzieci i młodzieży wyodrębnione w poszczególnych gałęziach prawa (małoletni, nieletni, młodociani)* [w:] *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*, Warszawa 2013.
181. Konarska-Wrzosek V. [w:] *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz, wyd. II*, red. P. Górecki, V. Konarska-Wrzosek, 2019, LEX.
182. Konińska B., *Uptyw terminu do odrzucenia spadku w imieniu małoletniego*, *Rejent* 2014, Nr 9.
183. Kopaczyńska-Pieczniak K. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012.
184. Kordasiewicz B., *Krąg osób uprawnionych do zachowku* [w:] *Księga Jubileuszowa Profesora Tadeusza Smyczyńskiego*, re. M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A.N. Schulz, Toruń 2008.
185. Kordasiewicz B., *Przyjęcie i odrzucenie spadku*, *STPP* 2006, Nr 2.

186. Kordasiewicz B. (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 10, Prawo spadkowe*, Warszawa 2015.
187. Korzan K., *Kurator w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1966.
188. Korzan K., *Stanowisko prawne kuratora spadku*, Palestra 1967, Nr 12.
189. Korzeniowski R., *Instytucja stosowania środków oddziaływania wychowawczego przez dyrektora szkoły w nowej ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Uwagi de lege lata i de lege ferenda*, Prok.i Pr. 2023, Nr 2.
190. Kosek M. [w:] *Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego [w:] Nowelizacja prawa rodzinnego na podstawie ustaw z 6 listopada 2008 r. i 10 czerwca 2010 r. Analiza. Wykładnia. Komentarz*, red. W. Stojanowska, M. Kosek, Warszawa 2011.
191. Kosik J. [w:] *System Prawa Cywilnego, Tom IV. Prawo spadkowe*, red. J. St. Piątowski, 1986.
192. Kowalewska M., Panek M., *Przedmiot zapisu windykacyjnego w praktyce notarialnej – wybrane zagadnienia*, Rejent 2012, Nr 10.
193. Kowalewska-Łukuć M., *Wina w prawie karnym*, rozdział V, Legalis.
194. Kotas-Turoboyska, *Reprezentacja osoby małoletniej w postępowaniach spadkowych*, Warszawa 2022.
195. Kozaczka A., *Błąd jako wada oświadczenia woli*, Kraków 1961.
196. Kozak I., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia*, Przegląd Sądowy 2004, Nr 11-12.
197. Krekora-Zajac D., *Prawo do materiału genetycznego człowieka*, LexisNexis 2014.
198. Krekora-Zajac D., *Prawo do poznania matki biologicznej według krajowego prawa rodzinnego*, Studia Prawnicze 2014, z. 1.
199. Kremis J. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, LEX.
200. Kremis J., *Skuteczność zapisu w testamencie notarialnym sprzed 23.10.2011 r. przy otwarciu spadku pod rządem unormowań wprowadzających zapis windykacyjny – glosa- III CZP 95/13*, MOP 2015, Nr 4.
201. Królikowski M., *Błąd jako wada oświadczenia woli strony umowy*, Warszawa 2014.
202. Krziskowska K. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom II. Własność i inne prawa rzeczowe (art. 126-352)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018.
203. Księżak P., *Dopuszczalność darowizny na wypadek śmierci. Glosa do uchwały SN z dnia 13 grudnia 2013 r., III CZP 79/13*, PiP 2015, Nr 10.
204. Księżak P. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, W. Borysiak, t. 1, 2022.
205. Księżak P. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, t. I, 2013.

206. Księżak P., *Odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych za zachówek*, Rejent 2012, Nr 1.
207. Księżak P., *Podstawowe problemy zapisu windykacyjnego*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2011, Nr 4.
208. Księżak P., *Prawo spadkowe*, 2017.
209. Księżak P., *Przebaczenie w polskim prawie cywilnym*, Państwo i Prawo 2006, nr 11.
210. Księżak P., *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2012.
211. Księżak P., *Zapis windykacyjny*, Warszawa 2012.
212. Księżak P., *Glosa do postanowienia SN z 28.05.2015 r., III CSK 352/14*, Rejent 2016, Nr 3.
213. Kubala W., *Falsus procurator*, Radca Prawny 1998, Nr 6.
214. Kubas A., *Recenzja pracy Umowa darowizny L. Steckiego*, Nowe Prawo 1974, Nr 10.
215. Kubas A., *Skutki wpisu licencji do rejestru patentowego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej 1973, Nr 1.
216. Kubsik S., *Zachówek zstępnego wydziedziczonego orz jego wysokość*, Rejent 2012, Nr 9.
217. Kucia B. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019.
218. Kucia B., *Oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego* [w:] *Prawo prywatne wobec wyzwań współczesności, Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Leszkowi Ogiegle*, red. M. Frasz, P. Ślęzak, Warszawa 2017.
219. Kuchnio M. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie nieprocesowe. Postępowanie w razie zaginięcia lub zniszczenia akt. Postępowanie zabezpieczające. Komentarz aktualizowany*, red. O. M. Piaskowska, 2023, LEX.
220. Kućka M., *O pełnomocnictwie. Przyczynek do analizy podstawowych konstrukcji cywilistycznych*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2019, z. 4.
221. Kuniewicz Z., *Forma oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku składanego przed notariuszem*, Rejent 2010, Nr 1.
222. Kuryłowicz M., *Dziedziczenie przeciwtestamentowe adoptowanych w rzymskim prawie klasycznym i jego znaczenie dla rozwoju rzymskiej adopcji*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1976, t. 28, z. 2.
223. Kuryłowicz M., Wiliński A., *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 2021.
224. Kuźmicka-Sulikowska J. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, 2021.

225. Kuźmicka-Sulikowska J., *Popelnienie przestępstwa jako przyczyna niegodności dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze 2017, Nr 8.
226. Kuźmicka-Sulikowska J., *Sytuacja prawna dziecka spadkodawcy w kontekście uprawnień prawno spadkowych (analiza i ocena rozwiązań normatywnych przyjętych przez polskiego ustawodawcę)*, Przegląd Prawa i Administracji CXX, 2020, cz. 1 i 2.
227. Lachowski J. [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. III, red. V. Konarska-Wrzosek, 2020, LEX.
228. Lang W. (red.), *Prawne problemy ludzkiej prokreacji*, Toruń 2000.
229. Lewandowski P., *O ochronie wyzyskanego – rozważania nad nowymi rozwiązaniami wyzysku w polskim prawie cywilnym*, Studia Iuridica Toruniensia 2022, t. 31.
230. Lewaszkiwicz-Petrykowska B., *Poczytalność jako przesłanka winy*, [w:] *Z zagadnień prawa cywilnego. Księga pamiątkowa Profesora Andrzeja Stelmachowskiego*, red. M. Sawczuk, Białystok 1991.
231. Lewaszkiwicz-Petrykowska B., *Problem wad oświadczenia woli w czynności prawnej dokonanej przez przedstawiciela*, Studia z prawa cywilnego, Warszawa-Łódź 1983.
232. Lewaszkiwicz-Petrykowska B. [w:] *System Prawa cywilnego, t. 1*, red. S. Grzybowski, 1985.
233. Lewaszkiwicz-Petrykowska B., *Wady oświadczenia woli przy sporządzaniu testamentu* [w:] *Prace z prawa cywilnego. Wydane dla uczczenia pracy naukowej Profesora Józefa Stanisława Piątowskiego*, red. B. Kordasiewicz, E. Łętowska, 1985.
234. Lewaszkiwicz-Petrykowska B., *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym*, Wydawnictwo Prawnicze 1973.
235. Lewaszkiwicz-Petrykowska B., *Wyzysk jako wada oświadczenia woli*, Studia Prawno-Ekonomiczne 1973, t. X,
236. Lichorowicz A., *Szczególny porządek dziedziczenia gospodarstw rolnych w Polsce po orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego z dnia 31 I 2021 r.*, Rej. 2001 r., Nr 9.
237. Lisiewski M., *Projekt części ogólnej Kodeksu cywilnego (II)*, Przegląd Notarialny 1948, t. 1, z. 5.
238. Longchamps de Berier R., *Studia nad istotą osoby prawniczej*, Lwów 1911.
239. Longchamps de Bérier R., *Zobowiązania*, Lwów 1939.
240. Lutkiewicz-Rucińska A. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022.
241. Lutkiewicz-Rucińska A. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, 2023, LEX.

242. Łączkowska M., *Dziedziczenie ustawowe członków rodziny spadkodawcy*, Rejent 2012, Nr 5.
243. Łączkowska M. [w:] *Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz. Art. 627-1088*, red. M. Gutowski, Legalis.
244. Łączkowska M., *Ustalanie macierzyństwa i ojcostwa w przypadku zabiegów medycznie wspomaganey prokreacji*, Acta Iuris Stietinesis 2011, Nr 2.
245. Łobos-Kotowska D. J., Stańko M. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019.
246. Łukasiewicz R., *Implantacja zarodków utworzonych z komórek rozrodczych samotnych kobiet – propozycje przepisów przejściowych*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2021, z. 1.
247. Łukasiewicz J. M., 6.2. *Ustalenie i zaprzeczenie macierzyństwa* [w:] *Instytucje prawa rodzinnego*, red. J. M. Łukasiewicz, Warszawa 2014.
248. Macierzyńska-Franaszczyk E., *Odpowiedzialność za długi spadkowe*, Warszawa 2014.
249. Macierzyńska-Franaszczyk E., *Porządek zaspokajania długów spadkowych*, Rejent 2017, Nr 9.
250. Machnikowski M., *Swoboda umów według art. 353¹ KC. Konstrukcja prawna*, Warszawa 2005, Legalis.
251. Malinowski A., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w ujęciu Kodeksu cywilnego*, Nowy Przegląd Notarialny 2002, Nr 4.
252. Maniewska E. [w:] *Kodeks pracy. Komentarz aktualizowany*, red. K. Jaśkowski, E. Maniewska, 2023, LEX.
253. Maniszewska-Ejsmont J., *O potrzebie przyjęcia de lege ferenda sankcji bezskuteczności zawieszanej (negotium claudicans) przy czynnościach zarządu majątkiem dziecka*, Civitas et Lex 2023, Nr 1.
254. Maniszewska-Ejsmont J., *Rozważania nad koniecznością określenia de lege ferenda zamkniętego katalogu czynności zarządu majątkiem dziecka wymagających zezwolenia sądu opiekuńczego*, Rejent 2022, Nr 7.
255. Maraszek M., *Odpowiedzialność karna nieletnich (art. 10 § 2 k.k., art. 13 i 91 u.niel.)*, PS 2011, Nr 7-8.
256. Marciniak J., *Treść i sprawowanie opieki nad małoletnim*, Wydawnictwo Prawnicze 1975.
257. Marcinkowski M., *Obiektywizacja odpowiedzialności deliktowej małoletnich we Francji i w Polsce*, Państwo i Prawo 1999, Nr 8.
258. Marek A. [w:] *Kodeks karny. Komentarz, wyd. V*, Warszawa 2010, LEX.

259. Marek A., *Obrona konieczna w prawie karnym. Teoria i orzecznictwo*, Warszawa 2008.
260. Margoński M., *Kurator spadku*, Warszawa 2009.
261. Marszelewski M., *Zapłodnienie post mortem w europejskim prawie porównawczym. Przyczynek do oceny polskiej ustawy o leczeniu niepłodności*, Prawo i Medycyna 2015, Nr 4.
262. Marszelewski M., *Zapłodnienie post mortem nasieniem zmarłego męża jako przykład medycznie wspomaganey prokreacji*, Adam Mickiewicz Law Review 2013, Vol. 2.
263. Matusik G., *Pozycja prawna kuratora ustanowionego dla dziecka poczętego*, Rejent 2017, Nr 2.
264. Mączyński A., *Wpływ wad oświadczenia woli na ważność testamentu*, Rejent 1991, Nr 7-8.
265. Misiurek G. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Artykuły 1-366*, wyd. II, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, Warszawa 2013, LEX.
266. Misztal-Konecka J., *Wyłączenie reprezentacji rodziców wobec dziecka pozostającego pod ich władzą rodzicielską*, PS 2010, Nr 6.
267. Mostowik P., *Fundamental legal problems of surrogate motherhood. Global perspective*, Warszawa 2019.
268. Mostowik P., *Pochodzenie dziecka (macierzyństwo i ojcostwo) w prawie prywatnym międzynarodowym*, STPP 2014, Nr 3.
269. Moszyńska A. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021.
270. Mozgawa M., Budyn-Kulik M., Kozłowska-Kalisz P., Kulik M. [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, 2012, LEX.
271. Mucha-Kujawa J., *Teoretycznoprawne aspekty przedstawicielstwa podmiotów prywatnych*, Studia Prawnicze 2013, Nr 4.
272. Mularski K. [w:] *Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz. Art. 627-1088*, red. M. Gutowski, Warszawa 2022, Legalis.
273. Nazaruk P. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, 2023, LEX.
274. Nazaruk P. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, 2022, LEX.
275. Nazaruk P. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J. Ciszewski, Warszawa 2014.
276. Niedośpiał M., *Brak swobody powzięcia decyzji i wyrażenia woli przez testatora jako przyczyna nieważności testamentu. Glosa do postanowienia SN z dnia 14 grudnia 2011 r., I CSK 115/11*, Państwo i Prawo 2013, Nr 3.

277. Niedośpiał M., *Czynności prawa spadkowego*, Acta Universitatis Wratislaviensis Przegląd Prawa i Administracji 1995, Nr 33.
278. M. Niedośpiał, *Darowizna na wypadek śmierci - wybrane zagadnienia na tle uchwały Sądu Najwyższego z 13 grudnia 2013 r. III CZP 79/13*, Palestra 2015, Nr 11-12.
279. Niedośpiał M., *Glosa do uchwały SN z dnia 19 lutego 1991 r., III CZP 4/91*, OSP 1993, Nr 1.
280. Niedośpiał M., *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne*, Bielsko-Biała 2004.
281. Niedośpiał M., *Swoboda testowania*, Bielsko-Biała 2004.
282. Niedośpiał M., *Testament w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia ogólne*, Bielsko-Biała 1999
283. Niedośpiał M., *Umowa o zrzeczenie się zachowku – uwagi na tle uchwały Sądu Najwyższego z 17 marca 2017 r. III CZP 110/16*.
284. Niedośpiał M., *Zagadnienia ogólne testamentu w polskim prawie cywilnym*, Kraków/Poznań 1993.
285. Niezbecka E. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. A. Kidyba, Warszawa 2015.
286. Niezbecka E., *Skutki prawne testamentu negatywnego i wydziedziczenia*, Rejent 1992, Nr 7-8.
287. Niezbecka E., *Status majątku fundacji a zdolność do dziedziczenia fundacji ustanowionej w testamencie*, Rejent 1992, Nr 12.
288. Niezbecka E., *Ustanowienie spadkobiercy i zapisobiercy w testamencie*, Rejent 1992, Nr 6.
289. Niezbecka E., *Zapis*, Lublin 1990.
290. Niezbecka E., *Zrzeczenie się dziedziczenia i odrzucenie spadku a zdolność do dziedziczenia osób fizycznych*, Annales UMCS 1992, Sectio G., Vol. XXXIX 8.
291. Niezbecka E., *Wpływ nadzwyczajnej zmiany stosunków na uprawnienia z zakresu prawa spadkowego*, Rejent 1992, Nr 1.
292. Nowak O., *Zachowek, rezerwa i roszczenie alimentacyjne – jak instytucje prawne służą ochronie rodziny w perspektywie prawnoporównawczej* [w:] *Vademecum spadkowe – kto dziedziczy całość, a kto połowę?*, red. M. Szczepaniak, M. Nitkowski, K. Wojdyło, Zeszyt Naukowy Naukowego Koła Cywilistów, Wrocław 2015.
293. Olejek O., *Kilka uwag na temat doliczania darowizn na substrat zachowku*, Studia Prawnicze KUL 2019, Nr 3.
294. Olejniczak A. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania - część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2014.

295. Oleszko A., *Glosa do uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 26 marca 1985 r. III CZP 75/84*, Palestra 1985, Nr 10.
296. Oleszko A., *Umowy dotyczące spadku w praktyce notarialnej*, Nowe Prawo 1977, Nr 6.
297. Orszyński K., *Zapis zwykły alternatywny*, Rejent 2016, Nr 4.
298. Osajda K. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki, t. IVA*, Warszawa 2019.
299. Osajda K. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz 2020*.
300. Osajda K., *Przedmiot zapisu windykacyjnego i odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych za długi spadkowe oraz zachowki*, MOP 2012, Nr 2.
301. Osajda K. [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2020.
302. Osajda K., *Ustanowienie spadkobiercy de lege ferenda*, STPP 2009, Nr 1.
303. Osajda K., *Zapis windykacyjny – nowa instytucja polskiego prawa spadkowego*, MOP 2012, Nr 2.
304. Ostojńska J., *Sytuacja prawna dziecka urodzonego w drodze postmortalnej implantacji embrionu in vitro*, Prawo i Medycyna 2012, Nr 2.
305. Osuchowski W., *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 1986.
306. Pabin A., *Testament jako akt sformalizowany – uwagi w sprawie przyszłego kształtu regulacji dotyczących formy rozrządzeń testamentowych*, Studia Prawnicze PAN 2016, z 1.
307. Paliwoda R.M., *Cywilne prawo - spadki - uznanie spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia - pojęcie ciężkiego przestępstwa. Glosa do wyroku SN z dnia 9 stycznia 2014 r., V CSK 109/13*, OSP 2015, Nr 4.
308. Paliwoda R.M., *Dopuszczalność dokonywania wydziedziczenia częściowego w polskim prawie spadkowym*, MOP 2013, Nr 7.
309. Paliwoda R.M., *Skutki prawne wydziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, PS 2013, Nr 10.
310. Paluch A., *Kilka uwag krytycznych o zasadach odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych i obdarowanych za zachówek*, TPP 2017, Nr 3.
311. Panowicz-Lipska J., *Zgoda na przysposobienie*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1985, Nr 1.
312. Partyk A., *Charakter prawny terminów do wytoczenia powództwa o uznanie spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia*, 2015, LEX.
313. Partyk A., *Dopuszczalność samodzielnego stwierdzenia przez sąd cywilny, że określony czyn stanowi przestępstwo*, 2019, LEX.
314. Partyk A. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz aktualizowany*, red. O. M. Piaskowska, 2021, LEX.

315. Partyk A., *Optymalność zachowku wobec przemian rodzinno-społecznych*, Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały 2020, Nr 1.
316. Pazdan M., *Glosa do postanowienia SN z dnia 15 grudnia 1999 r., I CKN 299/98*, OSP 2000, Nr 12.
317. Pazdan M. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 1, 2020.
318. Pazdan M. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz, Tom II*, red. K. Pietrzykowski, 2021.
319. Pazdan M., *O potrzebie i kierunkach zmian dziedziczenia ustawowego w polskim prawie cywilnym*, Rejent 2005, Nr 9.
320. Pazdan M., *Projektowane zmiany w unormowaniu dziedziczenia ustawowego*, Rejent 2008, Nr 4.
321. Pazdan M. [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, Warszawa 2007.
322. Pazdan M. [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, Warszawa 2012.
323. Pazdan M. [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna. Tom 2*, red. Z. Radwański, Warszawa 2019.
324. Pazdan M., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, Rejent 1997, Nr 4.
325. Pazdan M., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*, Nowe Prawo 1975, Nr 5.
326. Pazdan M., *Zdolność do dziedziczenia w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*, Studia Cywilistyczne 1974, t. XXIV.
327. Piasecki K. [w:] *Kodeks cywilny. Księga pierwsza. Część ogólna. Komentarz*, Kraków 2003.
328. Piasecki K. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2009.
329. Piasecki K. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V*, red. H. Ciepla, B. Czech, T. Domińczyk, S. Kalus, M. Sychowicz, K. Piasecki, Warszawa 2011.
330. Piątkowski J. St., *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2002.
331. Piątkowski J. St., Witczak H., Kawałko A. [w:] *System Prawa Prywatnego Tom 10. Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2013.
332. Piechowiak M., *Moralne aspekty medycznego wspomaganie prokreacji – uwagi dla ustawodawcy* [w:] *Wspomagana prokreacja ludzka. Zagadnienia legislacyjne*, red. T. Smyczyński, Poznań 1996.
333. Piekarski M. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz, tom 1*, red. Z. Resich, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, J. Bielski, Warszawa 1972.
334. Pietrzak H., *Curator ventris dla nasciturusa*, Studia nad Rodziną 2011, Nr 1-2.

335. Pietrzykowski K. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J.I. Bielski, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, Z. Resich, Warszawa 1972.
336. Pietrzykowski K. (red.), *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz do artykułów 450-1088*, Warszawa 2011.
337. Pietrzykowski K. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, 2021.
338. Pilich M. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna, cz. 2 (art. 56–125)*, red. J. Gudowski, Warszawa 2021.
339. Piniór P. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018.
340. Pisuliński J., *Niektóre problemy związane z terminem do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku*, Rejent 1992, Nr 6.
341. Pisuliński J., *Zrzeczenie się dziedziczenia w prawie niemieckim*, Rejent 1999, Nr 12.
342. Pogonowski P. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Artykuły 1–366*, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2021.
343. Pogonowski M., *Podmioty uprawnione i zobowiązane z zachowku*, Rejent 2009, Nr 4.
344. Pogonowski M., *Roszczenie z tytułu zachowku i jego realizacja*, MOP 2008, Nr 16.
345. Pogonowski M., *Wydziedziczenie. Zarys problematyki*, Rejent 2005, Nr 4.
346. Pogonowski P., *Postępowanie o dział spadku*, Rejent 2005, Nr 9.
347. Policzekiewicz-Zawadzka Z., *Umowa o dożywocie*, Warszawa 1971.
348. Pośpiech A. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2021.
349. Preussner-Zamorska J., *Kwalifikacja działania pełnomocnika (problematyka przekroczenia granic umocowania)* [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, red. L. Ogiegło, W. Popiołek, M. Szpunar, Kraków 2005.
350. Pruncal-Wójcik M. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, 2022.
351. Prus P. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom II. Art. 478-1217*, red. M. Manowska, 2022, LEX.
352. Przybyłowski K., *Glosa do orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia 18 kwietnia 1955 r., III CR 679/56*, OSP 1957, nr 3, poz. 60.
353. Przybyłowski K., *Swoboda testowania (dziedziczenie testamentowe według kodeksu cywilnego PRL)* [w:] *Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego PRL*, Warszawa 1955.

354. Raczek E., *Nowelizacja Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Rozdział I. Pochodzenie dziecka (Dz. U. 2008, Nr 220, poz. 1431) – uwagi biegłego genetyka sądowego*, *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii* 2009, Nr 2.
355. Radwański Z., *Prawo cywilne*, 2004.
356. Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2011.
357. Radwański Z. [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna. Tom II*, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2019.
358. Radwański Z., Trzaskowski R. [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna, Tom 2*, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2019.
359. Rafałowicz P., *Dziedziczenie ustawowe nasciturusa poczętego w procedurze zapłodnienia pozaustrojowego*, *Prawo i Medycyna* 2017, Nr 4.
360. Rafałowicz P., *Dziedziczenie ustawowe nasciturusa poczętego w procedurze zapłodnienia pozaustrojowego*, *Prawo i Medycyna* 2012, Nr 2.
361. Rafałowicz P., *Niewypełnianie obowiązków rodzinnych przez dzieci a wydziedziczenie – glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 23.03.2018 r. (I CSK 424/17)*, *Palestra* 2019, Nr 3.
362. Rafałowicz P., *O naturze przebaczenia i skuteczności przebaczenia wydziedzicznemu*, *Forum Prawnicze* 2019, Nr 5.
363. Rafałowicz P., *Realizacja prawa do zachowku a nadużycie prawa podmiotowego*, *PS* 2019, Nr 1.
364. Reichel P., *Treść i forma oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku*, *Rejent* 2013, Nr 9.
365. Rączka K. [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. Z. Salwa, Warszawa 2008.
366. Resich Z. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 1972.
367. Robaczyński W. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, Warszawa 2014.
368. Rojek A., *Wydziedziczenie i testament negatywny*, *Przeгляд Sądowy* 2006, Nr 9.
369. Romanow S., *Zarząd majątkiem dziecka sprawowany przez rodziców*, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2021, Nr 1.
370. Romer M. T. [w:] *Prawo pracy. Komentarz*, Warszawa 2012.
371. Rott-Pietrzyk E., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, *Rejent* 2006, Nr 3.
372. Rowiński T., *Powództwo o ustalenie i zaprzeczenie macierzyństwa*, *Nowe Prawo* 1964, Nr 12.
373. Rozwadowski W., *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł*, Poznań 1992.

374. Rystwiej-Markiewicz B., *Niegodność dziedziczenia*, PS 2006, Nr 9.
375. Rzeszelska A., *Zapłodnienie post mortem w świetle ustawy o leczeniu niepłodności*, Prawo i Medycyna 2017, Nr 4.
376. Rzewuski M., *Dobro dziecka pochodzącego ze sztucznego zapłodnienia od anonimowego dawcy nasienia a dopuszczalność ustalenia bezskuteczności uznania ojcostwa. Glosa do uchwały SN z dnia 27 lutego 2020 r., III CZP 5/19*, Przegląd Sądowy 2022, Nr 2.
377. Rzewuski M. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2020, Legalis.
378. Rzewuski M., *Podpis spadkodawcy na testamentie własnoręcznym*, Warszawa 2014.
379. Rzewuski M., *Zdolność testowania – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, Przegląd Sądowy 2012, Nr 6.
380. Sadowski J. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Warszawa 2014.
381. Safjan M., Bosek L. (red.), *Instytucje Prawa Medycznego. System Prawa Medycznego. Tom I*, Legalis.
382. Sauk J., *Granice obowiązków i praw rodziców wobec dzieci i społeczeństwa*, Toruń 1967.
383. Sawicki J., *Odpowiedzialność nieletnich za przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe*, NKPK 2012, Nr 28.
384. Serwach M. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, Warszawa 2014.
385. Sieńko M. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Art. 1-477(16)*, wyd. IV, red. M. Manowska, Warszawa 2021.
386. Siwek K., *Aspekt formalny kontratypu obrony koniecznej*, PS 2020, Nr 5.
387. Skorupka S., *Mały słownik języka polskiego*, red. S. Skorupka, H. Auderska, Z. Łepicka.
388. Skowrońska E., *Glosa do uchwały SN z dnia 5 lutego 1993 r., III CZP 10/93*, OSP 1994, Nr 5.
389. Skowrońska-Bocian E., Wierciński J. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki*, red. J. Gudowski, LEX.
390. Skowrońska-Bocian E., Wierciński J. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki*, wyd. II, red. J. Gudowski, Warszawa 2017.
391. Skowrońska-Bocian E. [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2011.
392. Skowrońska-Bocian E., *Odpowiedzialność spadkobierców za zachówek w polskim prawie spadkowym*, NP 1981, Nr 1.

393. Skowrońska-Bocian E., *Odpowiedzialność za długi spadkowe*, Warszawa 2018.
394. Skowrońska-Bocian E., *Odpowiedzialność za długi spadkowe. Komentarz, wyd. II*, Warszawa 2018, LEX.
395. Skowrońska-Bocian E., *Prawo cywilne. Część ogólna. Zarys wykładu*, Warszawa 2005.
396. Skowrońska-Bocian E., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2010.
397. Skowrońska-Bocian E., *Testament w prawie polskim*, Warszawa 2004.
398. Skowrońska E., *Z problematyki powołania spadkobiercy w testamencie*, Palestra 1993, Nr 1-2.
399. Skubisz-Kępką K. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018.
400. Sławski J., *Przybieranie świadków do testamentu notarialnego*, Przegląd Notarialny 1950, t. 2, z. 11-12.
401. Słyk J. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2017.
402. Słyk J. [w:] *Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, M. Domański, 2022.
403. Słyk J., *Zezwolenie w praktyce orzeczniczej sądów rodzinnych* [w:] *Ius Redigere in Artem. Księga XXX-lecia Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości*, red. M. Romanowski, P. Sobczyk, M. Wielec, Warszawa 2022.
404. Smoter K., *Zachówek jako ograniczenie swobody testowania*, PiP 2013, Nr 9.
405. Smyczyński T., *Aksjologiczne i prawne podstawy dopuszczalności wspomaganej prokreacji* [w:] *Prawne, medyczne i psychologiczne aspekty wspomaganej prokreacji*, red. J. Haberko, M. Łączkowska, Poznań 2005.
406. Smyczyński T. [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze Tom 12*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2011.
407. Smyk M., *Pełnomocnictwo według kodeksu cywilnego*, Warszawa 2010.
408. Sobański P., *Zdolność testowania małoletnich – rozważania na gruncie regulacji prawa niemieckiego i austriackiego*, Rejent 2019, Nr 7.
409. Sobański P., *Uwagi na temat zaliczenia darowizn i zapisów windykacyjnych na schedę spadkową*, Białostockie Studia Prawnicze 2017, Nr 4.
410. Sobas M., *Czy dziecku przysługuje prawo do ustalenia pochodzenia genetycznego ze strony matki?*, Acta Universitatis Lodzianis Folia Iuridica 2016, Vol. 86.
411. Sołtysiński S., *Czynności rozporządzające. Przyczynek do analizy podstawowych pojęć cywilistycznych* [w:] *Rozprawy z prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Waldemara Czachórskiego*, Warszawa 1985.

412. Sołtyszewski I., *Dowód z badań DNA – wybrane aspekty* [w:] *W trosce o rodzinę. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Wandy Stojanowskiej*, red. M. Kosek, J. Słyk, Warszawa 2008.
413. Sokołowski K., *Forma aktu notarialnego, uzupełnienie zachowku oraz ustalenie schedy spadkowej a negotium mixtum cum donatione*, Rejent 2011, Nr 7-8.
414. Sokołowski T., *Charakter prawny władzy rodzicielskiej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1982, z. 3.
415. Sokołowski T., *Dziedziczenie w związku z przysposobieniem*, Rejent 1996, Nr 11.
416. Sokołowski T. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012.
417. Sokołowski T. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, Warszawa 2013.
418. Sokołowski T. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, Warszawa 2010.
419. Sokołowski T., Haberko J. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II*, red. H. Dolecki, Warszawa 2013.
420. Sokołowski T., *Sytuacja prawna małoletniej matki przed urodzeniem dziecka*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1995, z. 2.
421. Solarski S., *Nowelizacja zasad odpowiedzialności za długi spadkowe w prawie polskim – analiza krytyczna*, „Palestra” 2016, Nr 4.
422. Soniewicka M., *Urodzenie jako usługa* [w:] *Paradoksy bioetyki prawniczej*, red. J. Stelmach, B. Brożek, M. Soniewicka, W. Załuski, Warszawa 2010.
423. Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 2009.
424. Stecki L., *Darowizna*, Toruń 1998.
425. Stecki L., *Przyjęcie lub odrzucenie zapisu*, Palestra 1989, Nr 3.
426. Stecki L., *Wylączenie małżonka od dziedziczenia ustawowego (Art. 940 k.c.)*, Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny 1990, Nr 1.
427. Stefańska E. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Art. 1-477(16)*, wyd. IV, red. M. Manowska, Warszawa 2021.
428. Stobienia J., *Realizacja wierzytelności wierzycieli spadkodawcy w prawie polskim*, Warszawa 1981.
429. Stempniak A., *Dział spadku*, Warszawa 2019.
430. Stempniak A., *Nowelizacja Kodeksu cywilnego w zakresie prawa spadkowego*, MOP 2011, Nr 12.

431. Stempniak A., *Postępowanie o zatwierdzenie uchylecia się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, cz. I*, MOP 2013, Nr 11.
432. Stempniak A., *Spadkobiercy i nabywcy spadku jako uczestnicy konieczni postępowania o dział spadku*, PS 2004, Nr 6.
433. Stojanowska W., *Rozdzielenie rodzeństwa na skutek rozvodu jego rodziców*, Studia Prawnicze 1995, Nr 1-4.
434. Strugała R. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, 2021.
435. Strzebinczyk J. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek 2006.
436. Strzebinczyk J. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016.
437. Strzebinczyk J. [w:] *System Prawa Prywatnego. Tom 12. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, 2011.
438. Swaczyna B., *Odrzucenie spadku nabytego przez dziecko* [w:] *Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Drozdowi*, red. M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka, 2013, LEX.
439. Swaczyna B., *Warunkowe czynności prawne*, Warszawa 2012.
440. Szadkowski K. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III*, red. M. Gutowski, 2022, Legalis.
441. Szemplińska E., *Zatrudnienie młodocianych*, Praca i zabezpieczenie społeczne 2003. Nr 6.
442. Szer S., *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1967.
443. Szer S., *Prawo rodzinne w zarysie*, Warszawa 1969.
444. Szpunar A., *Glosa do wyroku SN z dnia 11 stycznia 2001 r., IV CKN 1469/00*, OSP 2002.
445. Szpunar A., *Przedawnienie uprawnień z tytułu zachowku*, Rejent 2001, Nr 9.
446. Szpunar A., *Spór o podpis na testamencie własnoręcznym*, NP 1980, Nr 9.
447. Szpunar A., *Stanowisko prawne pełnomocnika*, Przegląd Notarialny 1949, t. 1, z. 1-2.
448. Szpunar A., *Uprawnienie do dysponowania wkładem oszczędnościowym na wypadek śmierci*, Nowe Prawo 1977, Nr 1.
449. Szpunar A., *Uwagi o obliczaniu wysokości zachowku*, Rejent 2002, Nr 4.
450. Szpunar A., *Uwagi o pojęciu prawa dziedziczenia*, Rejent 2002, Nr 5.
451. Szpunar A., *Uwagi o prawie do zachowku*, Rejent 2002, Nr 6.
452. Szpunar A., *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, PiP 1948, Nr 8.
453. Szpunar A., *Z problematyki niegodności dziedziczenia*, NP 1981, Nr 2.

454. W. Szydło, *Przedstawicielstwo ustawowe jako forma reprezentacji*, *Studia Prawnicze* 2008, Nr 2.
455. Sylwestrzak A., *Charakter prawny i kompetencje kuratora osoby ubezwłasnowolnionej częściowo*, *PS* 2011, Nr 5.
456. Sylwestrzak A. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, 2022, LEX.
457. Sylwestrzak A. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Balwicka-Szczyrba, 2023, LEX.
458. Sylwestrzak A., *Małoletni pełnomocnik*, *PS* 2012, Nr 7-8.
459. Sylwestrzak A. [w:] *Pełnomocnictwo. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, M. Glicz, A. Sylwestrzak, Warszawa 2020.
460. Sylwestrzak A., *Przyjęcie i odrzucenie zapisu windykacyjnego*, *Rejent* 2012, Nr 12.
461. Sylwestrzak A., *Władza rodzicielska nad dzieckiem ubezwłasnowolnionym całkowicie*, *Prawo i Więzy* 2022, Nr 3.
462. Tabęcki C., *Testowanie osób ułomnych*, *Przegląd Notarialny* 1948, t. 1, z. 5.
463. Tanajewska R. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, P. Nazaruk, 2022, LEX.
464. Tanajewska R., *Pozycja prawna nasciturusa przy dziedziczeniu ustawowym w sytuacji śmierci spadkodawcy przez uznanie, ojcostwa*, *Miscellanea Historico-Iuridica* 2016, z. 1.
465. Telenga P. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom I. Art. 1-729*, red. A. Jakubecki, 2019, LEX.
466. Tomczyk A., *Skutki cywilnoprawne naruszenia norm moralnych między osobami bliskimi*, Warszawa 2021.
467. Tomczyk A., Zielonka P., *Forma przebaczenia przez spadkodawcę uprawnionemu do zachowku po wydziedziczeniu go w testamencie III CZP 37/18*, *MOP* 2022, Nr 1.
468. Trzewik J., *Złożenie oświadczenia spadkowego przez przedstawiciela ustawowego spadkobiercy niemającego pełnej zdolności do czynności prawnych – uwagi na tle uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego – Izby Cywilnej z 22 maja 2018 roku (III CZP 102/17)* [w:] *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie*, t. XIII, 2020, Nr 1.
469. Trębska B. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Warszawa 2014.
470. Trzaskowski R. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna, cz. 2 (art. 56–125)*, red. J. Gudowski, Warszawa 2021.
471. Trybulska-Skoczela E. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Warszawa 2014.

472. Turłukowski J., *Instytucja zapisu windykacyjnego w prawie polskim. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2014.
473. Turłukowski J. [w:] *Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu cywilnego* [w:] *Zapis windykacyjny. Komentarz*, Warszawa 2011.
474. Turłukowski J., *Zapis windykacyjny. Komentarz*, Warszawa 2011.
475. Ułamek Z., *Wysokość zachowku w polskim prawie spadkowym*, Rejent 2011, Nr 1.
476. Walaszek B., *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym. Dokonania i skutki*, Warszawa 1966.
477. Walaszek B., *Zarys prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Warszawa 1971.
478. Walczak D., *Dopuszczalność częściowego zrzeczenia się dziedziczenia w prawie polskim*, MOP 2020, Nr 14.
479. Wałachowska M. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353-534)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018.
480. Wałachowska M., *Macierzyństwo zastępcze w systemie common law*, Państwo i Prawo 2003, z. 8.
481. Waszczuk-Napiórkowska J., *Opinia prawna o zmianie ustawy – Kodeks cywilny – zmiany w kręgu dziedziczenia nie testamentowego*, „Zeszyty Prawnicze. Biuro Analiz Sejmowych”, 2009, Nr 2.
482. Watrakiewicz M., *Wiek a zdolność do czynności prawnych*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2003, Nr 3.
483. Wicherek P. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2021.
484. Widerski P., *Pełnomocnictwo w prawie polskim*, Warszawa 2018.
485. Wierciński J., *Brak świadomości albo swobody przy sporządzaniu testamentu*, Warszawa 2013.
486. Wierciński J., *O przestępstwie jako przyczynie niegodności dziedziczenia*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2010, z. 2.
487. Wierciński J., *Sporządzenie testamentu w stanie wyłączającym świadome powzięcie decyzji i wyrażenie woli w praktyce notarialnej*, PS 2011, Nr 6.
488. Wierciński J., *Uwagi o teoretycznych założeniach dziedziczenia ustawowego*, STPP 2009, Nr 2.
489. Wierciński J., *Uwagi o zamiarze testowania (animus testandi)*, Przegląd Sądowy 2012, Nr 7-8.
490. Wierciński J. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2014.

491. Wiśniewski T. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna*, wyd. II, red. J. Gudowski, Warszawa 2018.
492. Wiśniewski T. [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I-II*, wyd. X, red. G. Bieniek, Warszawa 2011.
493. Witczak H., *Majątkowa ochrona stosunku powinowactwa mortis causa*” [w:] *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie t. XI*, Lublin 2018, Nr 2.
494. Witczak H., *Mater semper certa (non) est. Dylematy dotyczące rodzicielstwa w dobie dostępności technik medycznie wspomaganey prokreacji w poglądach Henryka Ciocha*, *Przegląd sejmowy* 2021, Nr 4.
495. Witczak H., *Odpowiedzialność za zachówek*, *Studia Prawnicze KUL* 2007, Nr 2-3.
496. H. Witczak, *O potrzebie reformy instytucji niegodności dziedziczenia w świetle zmian proponowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości*, *Prawo i Więź* 2022, nr 3.
497. Witczak H., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2014.
498. Witczak H., *Przyczyny niegodności dziedziczenia (uwagi dotyczące art. 928 § 1 k.c.)*, *Studia Prawnicze KUL* 2008, Nr 1.
499. Witczak H., *Skutki wyłączenia od dziedziczenia*, *Rejent* 2009, Nr 3.
500. Witczak H., *Skutki wydziedziczenia dla zdolności do dziedziczenia wydziedziczonego. Glosa do wyroku s.apel. z dnia 28 maja 2013 r., I ACa 412/13*, *OSP* 2019, nr 3, poz. 24.
501. Witczak H., *Uprawnienia rodziców i dziadków spadkodawcy w dziedziczeniu ustawowym w nowym stanie prawnym*, *MOP* 2019, Nr 11.
502. Witczak H., *Wyłączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*, Warszawa 2013.
503. Witczak H., *Zmiany w prawie spadkowym – zapis windykacyjny*, *Monitor Prawniczy* 2011, Nr 20.
504. Witczak H., Kawalko A., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2014.
505. Witecki J., *Osoby i ich zdolność do czynności prawnych (Tytuł II – art. 6 do 36 Dział II Tytułu III – art. 48 do 55 Przep. og. pr. cyw.)*, *Przegląd Notarialny* 1950, t. 1, z. 11-12.
506. Włodarczyk M. [w:] *Kodeks pracy. Komentarz. Tom II. Art. 94-304(5)*, red. K. W. Baran, Warszawa 2022.
507. Wolak G., *Animus testandi na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, *Rejent* 2015, Nr 11.
508. Wolak G., *Darowizna mortis causa. Glosa do uchwały SN z dnia 13 grudnia 2013 r., III CZP 79/13*, *Rejent* 2014, Nr 7.
509. Wolak G., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z 19.10.2018 r., III CZP 37/17*, *Rejent* 2019, Nr 3.
510. Wolak G. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019.

511. Wolak G., *Nasciturus jako rzeczywisty spadkobierca a art. 1028 k.c. Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 25 lipca 2019 r., III CZP 12/19*, Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury 2020, z. 1.
512. Wolak G., *Nieważność testowania wskutek wad oświadczenia woli – glosa – I CSK 140/07*, MOP 2009, Nr 11.
513. Wolak G., *O skutkach wydziedziczenia zstępnego spadkodawcy*, Nowy Przegląd Notarialny 2015, Nr 4.
514. Wolak G., *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2016.
515. Wolak G., *Zakres odpowiedzialności spadkobiercy uprawnionego do zachowku za zapisy zwykłe (art. 998 § 1 k.c.)*, Krakowski Przegląd Notarialny, Rok 6, Nr 2.
516. Wolak G., *Zrzeczenie się dziedziczenia i zachowku na korzyść osoby trzeciej (art. 1048 § 3 k.c.)*, Krakowski Przegląd Notarialny 2023, nr 2.
517. Wolter A., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1972.
518. Wolter A., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1977.
519. Wolter A., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1963.
520. Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne*, 2000.
521. Wolter A., *Reprezentacja małoletniego dziecka w procesie o zaprzeczenie ojcostwa*, Nowe Prawo 1957, Nr 10.
522. Wojciechowski T., *Testament publiczny sporządzony przed notariuszem*, Przegląd Notarialny 1947, t. 1, z. 5-6.
523. Wojcieszak A., *Zabieg medycznie wspomaganey prokreacji a ustalenie ojcostwa*, Medyczna Wokanda 2016, Nr 8.
524. Wołodkiewicz W., Zabłocka M., *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2005.
525. Wójcik S. [w:] *System Prawa Cywilnego, t. IV*, red. J.St. Piątowski, 1986.
526. Wójcik S., Zoll F., *Testament*, STPP 2006, Nr 2.
527. Wójcikiewicz J., *Identyfikacja człowieka na podstawie DNA*, Palestra 1993, Nr 12.
528. Wróbel W. (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Część I. Komentarz do art. 1-52*, Warszawa 2016.
529. Wróbel W. (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Część I. Komentarz do art. 117-211a*, Warszawa 2017.
530. Wybrańczyk D., *Rzecznik interesu dziecka*, Palestra 2022, Nr 7-8.
531. Zabagło W., *Z zagadnień testamentarnych*, Przegląd Notarialny 1948, t. 1, z. 1.
532. Zabłocka M., *Przemiany prawa osobowego i rodzinnego w ustawodawstwie dynastii julijsko-klaudyjskiej*, Warszawa 1987.

533. Zachariasiewicz M.-A., *Zachówek czy rezerwa? Głos w dyskusji nad potrzebami i kierunkami zmian polskiego prawa spadkowego*, Rejent 2006, Nr 2.
534. Załucki M., *Dylematy regulacji dziedziczenia ustawowego dzieci małżonka spadkodawcy (art. 934¹ k.c.)*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, Nr 3.
535. Załucki M. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019.
536. Załucki M., *Krąg spadkobierców ustawowych de lege lata i de lege ferenda*, „Przegląd Sądowy” 2008, Nr 1.
537. Załucki M., *Videotestament. Prawo spadkowe wobec nowych technologii*, Warszawa 2018.
538. Zakrzewski P. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2021.
539. Zakrzewski P. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz do art. 117-125*, red. M. Fras, M. Habdas, 2019 LEX.
540. Zakrzewski P. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353-534)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018.
541. Załucki M., *Krąg spadkobierców ustawowych de lege lata i de lege ferenda*, „Przegląd Sądowy” 2008, Nr 1.
542. Załucki M., *Przyszłość zachowku w prawie polskim*, KPP 2012, z. 2.
543. Załucki M., *Wydziedziczenie częściowe – głos w dyskusji*, MOP 2013, Nr 14.
544. Załucki M., *Wydziedziczenie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 2010.
545. Załucki M., *Videotestament. Prawo spadkowe wobec nowych technologii*, Warszawa 2018.
546. Zawadzka J., *Uwagi o czynnościach prawnych mortis causa [w:] Usus Magister est Optimus. Rozprawy prawnicze ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Kubasowi*, red. B. Jelonek-Jarco, R. Kos, J. Zawadzka, 2016.
547. Zatorska J. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz do zmian wprowadzonych ustawą z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw*, 2011, LEX.
548. Zdanikowski P. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019.
549. Zegadło R. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Warszawa 2014.

